T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

ARKEOLOJİ BİLİM DALI

ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK BULUNTULAR IŞIĞINDA PRİENE'DEKİ KÜLTLER

(Doktora Tezi)

Göknur ÇETİNKAYA

BURSA 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

ARKEOLOJİ BİLİM DALI

ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK BULUNTULAR IŞIĞINDA PRİENE'DEKİ KÜLTLER

(Doktora Tezi)

Göknur ÇETİNKAYA

Danışman:

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT

BURSA 2021

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Göknur Çetinkaya

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitüsü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim/Anasanat Dalı : Arkeoloji

Bilim/Sanat Dalı : Arkeoloji

Tezin Niteliği : Doktora Tezi

Sayfa Sayısı : xii + 353

Mezuniyet Tarihi : ……/…../2021

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert

Arkeolojik ve Epigrafik Buluntular Işığında Priene'deki Kültler

Hellenistik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar Priene Antik Kenti'nde varlığı kanıtlanan kültler, kutsal alan ve yapılar, kült personeli, ritüel, bayram ve adaklar ile kültü yüksek ihtimal dâhilinde olan ya da sadece saygı duyulan tanrı ve tanrıçalar tezin konusunu oluşturur. Bu çalışmada mimariden heykele, sikkeden yazıta çok çeşitli arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik buluntular benzer örnekler ışığında değerlendirilmiştir. Ionia bölgesinin önemli ve en iyi korunmuş kentlerinden birisi olan Priene'deki mevcut tanrılar ve kültler ilk kez bir bütünlük içerisinde incelenmiş, tanrıların kökenleri, tapınım görme sebepleri, kültlerin kutsal alan ve yapılarla ilişkileri, ritüeller, kült personeli, bu görevlilerin seçimi, görev ve sorumlulukları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tanrı kültlerinin yanı sıra kahraman, kral ve imparator kültüne dair bulgular da değerlendirilmiştir. Bu konuda kentte yapılan kazılarda bulunan arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular incelenmiştir. Priene'de kutsal alanlarda ve kent içerisinde farklı noktalarda açığa çıkarılan buluntuların kentteki dağılımından olası bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmasının ilk bölümünde Priene kentinin coğrafi konumu ve sınırları, tarihsel gelişimi ve araştırma tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'nde Priene'de varlığı kanıtlanan kültler arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular başlıkları altında ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu ikinci bölümde ilk alt başlıkta Tanrıçalar, ikincisinde Tanrılar, üçüncüsünde Mısırlı Tanrılar Kültü, dördüncüsünde Herakles Kültü, beşincisinde Büyük İskender Kültü, altıncısında Roma İmparator Kültü ve son alt başlıkta Ev Kültü buluntular ışığında anlatılmıştır. Tezin ekler kısmında kültlerle ilgili kentte bulunan yazıtlar katolog halinde düzenlenmiştir.

Priene'de bulunan yazıtlar ve çeşitli arkeolojik ve nümizmatik malzeme, Hellenistik ve Roma Dönemi'nde kentin Ionia bölgesindeki diğer birçok kentle benzer inanış ve uygulamalara sahip olduğunu ama bunun yanısıra ünik özellikleri de bulunduğunu belgeler.

Anahtar Sözcükler: Ionia, Priene, Kült, Tanrı, Tanrıça, Kutsal Alan, Kurban, Ritüel

ABSTRACT

Name and Surname : **Göknur Çetinkaya**

University : **Bursa Uludag University**

Institution : **Social Science Institution**

Field : **Archaeology**

Branch : **Archaeology**

Degree Awarded : **Doctorate**

Page Number : **xii + 353**

Degree Date : **…../…../2021**

Supervisor : **Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert**

Cults in Priene in the light of Archaeological and Epigraphical Finds

From the Hellenistic Period to the end of the Roman Imperial Period, the cults, whose existence was proven in the ancient city of Priene, sanctuaries and structures, cult personnel, rituals, feasts and offerings, and gods and goddesses whose cults are highly probable or only respected constitute the subject of the thesis. In this study, a wide variety of archaeological, numismatic and epigraphic finds from architecture to sculpture, from coins to inscriptions were evaluated in the light of similar examples. The existing gods and cults in Priene, which is one of the most important and best preserved cities of the Ionia region, were examined in a whole for the first time, the origins of the gods, the reasons for their worship, the relations of the cults with the sanctuaries and structures, rituals, cult personnel, the selection of these officials, their duties and responsibilities have been tried to be clarified. In addition to god cults, findings about hero, king and emperor cults were also evaluated. In this regard, archaeological, epigraphic and numismatic finds found in the excavations in the city were examined. It has been tried to reach a possible conclusion from the distribution of the finds obtained from the sanctuaries and different points in the city in Priene.

In the first part of the thesis, information is given about the city of Priene, its geographical location and borders, its historical development and research history. In the second part, the cults whose existence was proven in Priene during the Hellenistic and Roman Imperial Periods were discussed and evaluated under the headings of archaeological, epigraphic and numismatic finds. In this second chapter, the Goddesses in the first sub-title, the Gods in the second, the Egyptian Gods Cult in the third, the Cult of Heracles in the fourth, the Cult of Alexander the Great in the fifth, the Roman Imperial Cult in the sixth, and the Domestic Cult in the last sub-title were explained in the light of the finds. In the appendix part of the thesis, the inscriptions found in the city related to the cults were arranged in catalog.

Inscriptions and various of archaeological and numismatic materials found in Priene document that the city had similar beliefs and practices with many other cities in the Ionia region during the Hellenistic and Roman Periods, but it also had unique features.

Keywords: Ionia, Priene, Cult, God, Goddess, Sanctuary, Sacrifice, Ritual

ÖNSÖZ

İnsanı şekillendiren, hayatına yön veren ve bir halkı diğerlerinden farklı kılan şeylerden biri inançlardır. Kişinin bir yaratıcıya inanması ve onu hayatında önemli bir konuma yerleştirmesi beraberinde kültleri getirmiştir. Priene kazısına katıldığım ilk sezon, değerli hocam İbrahim Hakan Mert, doktora tezim için bana eşsiz güzellikte ve korunmuşluktaki Priene kentinin kültlerini çalışmamı önerdi. Hocamın tavsiyesi ve benim Antik Dönem inançlarına olan ilgim dolayısıyla hazırlanan "Arkeolojik ve Epigrafik Buluntular Işığında Priene'deki Kültler" başlıklı çalışmada Priene kentindeki kültlerin yanısıra kentte varlığı tespit edilen tanrı ve tanrıçaları da değerlendirmeye aldım.

Zevkle ve istekle çalıştığım bu tez konusunu bana öneren ve tez süresince her daim bana destek olan değerli danışman hocam İbrahim Hakan MERT'e, çalışmalarım sırasında bana yol gösteren saygıdeğer hocalarım Mustafa ŞAHİN, Derya ŞAHİN ve Zeynep Koçel ERDEM'e, Antik Yunanca kelimeler konusunda bana yardımcı olan hocam Elif Burcu ÖZKAN'a, Almanca çevirilerde kendisine danıştığım hocam Reyhan ŞAHİN'e, her zaman bana yardımcı olan araştırma görevlileri Buğra KURU, Hazal ÇITAKOĞLU, Nur Deniz ÜNSAL, Serap ALA ve Gonca GÜLSEFA'ya Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi'ndeki literatür taramalarında sağladığı sonsuz yardımları için Mine ÖZKILINÇ'a, ayrıca bana destek olan Olcay NALCI, Emrah VAROL'a ve ömrüm boyunca her daim yanımda olan aileme ve rahmetli canım babama teşekkür ederim.

Son olarak, Arkeoloji'ye gönülden bağlı tüm yerli-yabancı araştırmacılar ile Priene'yi gün yüzüne çıkaran, bizlerin bu güzel ve eşsiz kenti tanımamızı ve öğrenmemizi sağlayan tüm bilim insanlarına sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım. Tezimin tüm ilgili araştırmacılara faydalı olmasını temenni ederim.

Bursa - 2021 Göknur Çetinkaya

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ……..... ii
YEMİN METNİ……... iii
ÖZET……... iv
ABSTRACT……..... v
ÖNSÖZ …… vi
İÇİNDEKİLER……. vii
KISALTMALAR……..... xii
GİRİŞ……..…….. 1
Çalışmanın Amacı ve Önemi…… 4
Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi……. 5

BİRİNCİ BÖLÜM
PRİENE KENTİ

1. PRİENE KENTİ……..…….……. 7
1.1. Coğrafi Konum ve Sınırlar…… 7
1.2. Tarihsel Gelişim……..…….……. 9
1.3. Araştırma Tarihçesi …….…….……..... 12

İKİNCİ BÖLÜM
HELLENİSTİK VE ROMA İMPARATORLUK DÖNEMLERİNDE PRİENE KENTİ KÜLTLERİ

2. HELLENİSTİK VE ROMA İMPARATORLUK DÖNEMLERİNDE PRİENE KENTİ KÜLTLERİ 16
2.1. Priene Tanrıçaları……. 16
2.1.1. Athena……. 16
2.1.1.1. Arkeolojik Buluntular…..…….. 17
2.1.1.1.1. Tapınak…….…….. 18
2.1.1.1.2. Sunak…….……. 20
2.1.1.1.3. Kült Heykeli ve Kabartma Heykeller…….… 21

2.1.1.1.4. Terrakotta Figürinler……..……..…….. 24
2.1.1.1.5. Küçük Buluntular...……...……...……... 25
2.1.1.2. Epigrafik Buluntular…….…….. 26
2.1.1.3. Nümizmatik Buluntular…….…… 32
2.1.1.4. Değerlendirme…….……... 35
2.1.2. Demeter ve Kore…….……...……. 38
2.1.2.1. Arkeolojik Buluntular……..... 39
2.1.2.1.1. Tapınak……... 39
2.1.2.1.2. Heykeller…… 45
2.1.2.1.3. Terrakotta Figürinler……... 47
2.1.2.1.4. Seramikler……... 52
2.1.2.2. Epigrafik Buluntular...…….…….. 53
2.1.2.3. Nümizmatik Buluntular…...…..…… 55
2.1.2.4. Değerlendirme...…….……... 57
2.1.3. Kybele...……. 60
2.1.3.1. Arkeolojik Buluntular..…….. 61
2.1.3.1.1. Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Alan.…..……... 62
2.1.3.1.2. Doğu Yamaçtaki Kaya Kutsal Alanı……..……..... 62
2.1.3.1.3. Kutsal Ev (22 Numaralı Ev)…..…….…… 66
2.1.3.1.4. Heykeller……..……..…… 70
2.1.3.1.5. Terrakotta Figürinler……..…..……..... 72
2.1.3.1.6. Küçük Buluntular……..……... 75
2.1.3.2. Epigrafik Buluntular.……..…….. 76
2.1.3.3. Değerlendirme.…….....…….……..... 79
2.1.4. Aphrodite..……...…….. 83
2.1.4.1. Arkeolojik Buluntular…..…….……..……..... 83
2.1.4.1.1. Heykeller…… 83
2.1.4.1.2. Terrakotta Figürinler..……..…..……. 85
2.1.4.2. Epigrafik Buluntular..……...……...……..... 88
2.1.4.3. Değerlendirme...…….…...……...…….. 88
2.1.5. Hestia.…….……...……. 90
2.1.5.1. Arkeolojik Buluntular……...…….. 91
2.1.5.2. Epigrafik Buluntular……..…….……..... 91

2.1.5.3. Değerlendirme..... 92
2.2. Priene Tanrıları..... 93
2.2.1. Zeus..... 93
2.2.1.1. Arkeolojik Buluntular..... 94
2.2.1.1.1. Kutsal Alan..... 94
2.2.1.1.2. Kabartma Heykel..... 95
2.2.1.2. Epigrafik Buluntular..... 95
2.2.1.3. Nümizmatik Buluntular..... 97
2.2.1.4. Değerlendirme..... 98
2.2.2. Poseidon Helikonios..... 100
2.2.2.1. Arkeolojik Buluntular..... 102
2.2.2.2. Epigrafik Buluntular..... 102
2.2.2.3. Nümizmatik Buluntular..... 103
2.2.2.4. Değerlendirme..... 104
2.2.3. Dionysos..... 106
2.2.3.1. Arkeolojik Buluntular..... 108
2.2.3.1.1. Tiyatro ve Sunak..... 108
2.2.3.1.2. Heykel..... 109
2.2.3.1.3. Terrakotta Küçük Buluntular..... 111
2.2.3.1.4. Metal Küçük Buluntular..... 113
2.2.3.2. Epigrafik Buluntular..... 113
2.2.3.3. Nümizmatik Buluntular..... 118
2.2.3.4. Değerlendirme..... 119
2.2.4. Hermes..... 122
2.2.4.1. Arkeolojik Buluntular..... 122
2.2.4.1.1. Heykel ve Kabartmalar..... 123
2.2.4.1.2. Terrakotta Figürinler..... 124
2.2.4.1.3. Terrakotta Kandil..... 126
2.2.4.2. Epigrafik Buluntular..... 126
2.2.4.3. Değerlendirme..... 128
2.2.5. Asklepios..... 129
2.2.5.1. Arkeolojik Buluntular..... 131
2.2.5.1.1. Tapınak ve Sunak..... 131

2.2.5.1.2. Kabartma…… 134
2.2.5.2. Nümizmatik Buluntular……. 134
2.2.5.3. Epigrafik Buluntular……..... 135
2.2.5.4. Değerlendirme……... 136
2.2.6. Pan…...…….... 137
2.2.6.1. Arkeolojik Buluntular…..……... 138
2.2.6.1.1. Bronz Heykelcik……..... 138
2.2.6.1.2. Terrakotta Figürinler……... 139
2.2.6.2. Epigrafik Buluntular……..... 140
2.2.6.3. Değerlendirme...…….……... 141
2.2.7. Apollon……... 143
2.2.7.1. Arkeolojik Buluntular…… 143
2.2.7.1.1. Kabartma Heykeller…… 144
2.2.7.1.2. Gümüş Yüzük ve Fulcrum.……..... 147
2.2.7.1.3. Terrakotta Figürinler……... 148
2.2.7.2. Epigrafik Buluntular……..……..... 150
2.2.7.3. Nümizmatik Buluntular……. 151
2.2.7.4. Değerlendirme……... 151
2.2.8. Eros…… 153
2.2.8.1. Arkeolojik Buluntular…… 153
2.2.8.1.1. Terrakotta Figürinler……... 154
2.2.8.1.2. Terrakotta Küçük Buluntular…….. 159
2.2.8.1.3. Bronz Kapı Halkası…… 159
2.2.8.2. Epigrafik Buluntular…….. 160
2.2.8.3. Değerlendirme……... 160
2.3. Priene'nin Yabancı Kültleri……..……. 161
2.3.1. Mısırlı Tanrılar ……..... 161
2.3.1.1. Arkeolojik Buluntular…… 164
2.3.1.1.1. Kutsal Alan ve Tapınak/Sunak ….……..... 164
2.3.1.1.2. Terrakotta Figürinler……... 170
2.3.1.1.3. Terrakotta Küçük Buluntular……..... 172
2.3.1.2. Epigrafik Buluntular…….. 173
2.3.1.3. Değerlendirme……... 175

2.4. Kahraman Kültü…..... 176
2.4.1. Herakles ……..... 176
2.4.1.1. Arkeolojik Buluntular…… 176
2.4.1.1.1. Kabartma……... 177
2.4.1.1.2. Terrakotta Figürinler…….. 177
2.4.1.2. Epigrafik Buluntular…….. 178
2.4.1.3. Nümizmatik Buluntular……..... 179
2.4.1.4. Değerlendirme……... 179
2.5. Kral Kültü……..... 180
2.5.1. Büyük İskender……... 180
2.5.1.1. Arkeolojik Buluntular…… 184
2.5.1.2. Epigrafik Buluntular…….. 185
2.5.1.3. Değerlendirme……... 187
2.6. Roma İmparator Kültü……..…… 188
2.6.1. Augustus ve Ailesi…..…… 194
2.6.2. Augustus Sonrası…… 200
2.6.3. Değerlendirme…… 204
2.7. Ev Kültü…….…… 206
SONUÇ……..... 209
KISALTMALAR VE KAYNAKÇA……... 214
KATALOG……... 237
LEVHALAR LİSTESİ (Haritalar/Resimler/Tablolar/Grafikler)…..…..…….. 284
LEVHALAR..……..... 292
ÖZGEÇMİŞ…….. 354

KISALTMALAR

Bu tezde kısaltmalar, Türk Dil Kurumu'nun İmla Kuralları Sözlüğüne göre kullanılmıştır. Bu durumlar dışında, aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır.

Abb.	Abbildung
bk.	Bakınız
D.	Derinlik
Dn.	Dipnot
Env. No.	Envanter Numarası
Fig.	Figure
G.	Genişlik
HY	Harf Yüksekliği
Kat. No.	Katalog Numarası
KY.	Korunan Yükseklik
Lev.	Levha
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
Nr.	Numara
Res.	Resim
SM	Satır Mesafesi
Taf.	Tafel
U.	Uzunluk
Y.	Yükseklik

GİRİŞ

İnsanoğlu, kendi varlığının bilincine erdikten sonra içinde bulunduğu çevrede gerçekleşen doğa ve doğaüstü bazı olay ve oluşumları anlama, sorgulama ve açıklama sürecine girmiştir. Kendisini korku ya da merak duygusu ile karşı karşıya getiren benliğindeki bu gelgitleri çoğu zaman inanç ile çözümlemiştir. İnanma eylemi ile başlayan yolculuk sonucunda da kültler oluşmuştur. Bir yaratıcıya inanma, onu tüm benliği ile kabul etme ve her şeyin mutlak hâkimi olarak onu görme ile huzura kavuşan insanlar bir süre sonra sadece inanmanın yeterli olmadığı kanısına varmıştır. Tanrısını memnun etme, onun kendisini koruması, isteklerini yerine getirmesi gibi arzularla ona dualar etmeye, kurbanlar kesmeye, adaklar sunmaya ve törenler düzenlemeye başlamıştır. Bu eylemler ilk başlarda daha yalın, gösterişten uzak bir şekilde gerçekleştirilirken aynı inanca sahip halk kitlelerinin çoğalması, maddi refah ve olanakların artmasıyla her şey daha sistemli ve ihtişamlı bir görünüme bürünmüştür. Tanrılar ve tanrıçalar adına yapılan kutsal alan ve tapınaklar, kurbanların sunulduğu sunaklar, kült heykelleri, çeşitli adaklar, kült görevlileri, tören ve bayramlar, söylenen ilahiler kültlerin zamanla nasıl gelişim göstererek itibar kazandığının delilleridir.

İlk zamanlar sınırları belirlenmiş olan kutsal alanlarda basit bir sunakta dualar edilip kurbanlar kesilirken bir süre sonra tapınaklar inşa edilmeye başlamıştır. İlerleyen zamanla birlikte bu kutsal alanlara başka yapılar da eklenmiş, çoğu zaman malzemenin en iyisi kullanılmış, sanat eserlerine de sıkça yer verilmiştir. Tanrısını hoşnut etmek isteyen, ona sevgisini ve korkusunu göstermeye çalışan insanlar adak hediyeleri ile kutsal alan ve tapınakları süslemişlerdir. Tanrılar adına bayramlar düzenlemiş, oyunlar tertip etmiş, ilahiler söylemişlerdir. Bazı tanrı ve tanrıçaların ise belirli bir kutsal alanının olması her zaman gerekli görülmemiştir. Çünkü kamusal yapılar bir nevi onların kutsal mekânıdır. Bu yapılarda tanrılar anılır, onlara ait bir sunak bulunur, tanrının varlığı burada hissedilirdi. Örneğin tiyatro Dionysos, *prytaneion* Hestia, agora Hermes ile bağlantılıdır.

Tezde ele alınan kült olgusu da işte bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. İnsanoğlunun bir yaratıcıya inanması ile başlayan dua, kurban, adak ve törenlerle bütünleştirdiği bu inanç yolculuğu, kült çatısı altında kendini muhafaza etmektedir. "Kült" kelimesi Fransızca'da "tapma, tapınış, din, ibadet" gibi anlamlarda kullanılan "culte"den[1] Türkçe'ye geçmiş, "din" ve "yerel özellikler taşıyan dini törenler" olarak anlamlar kazanmıştır[2]. Kelimenin kökeni ise

[1] http://www.fransizcasozluk.net/index.php?q=culte (19.09.2016).
[2] https://sozluk.gov.tr/ (19.09.2016).

Latince'de "colere" fiiline dayanmaktadır. Bu fiilin "işlemek, ekip biçmek, çiftçilik yapmak, yetiştirmek" anlamlarının yanı sıra "tanrılara tapmak, insanlara saygı göstermek, hürmet etmek, himaye etmek, korumak" anlamları bulunmaktadır[3]. Kült terimi genel bir ifadeyle belirli nesnelerle bağlantılı ritüel faaliyetlerin bütünlüğüdür. Bu ritüel faaliyetler dua, kurban, adaklar, yarışmalar, tören ve bayramları kapsamaktadır[4]. Tanrısal bir inanışla ilgili düşünce ve eylemlerin zamanla gelenekselleşmesi ve toplumda belirli saygın bir konum elde etmesi[5] olarak ifade edilebilen kültler, sadece tanrı ve tanrıçalar ile sınırlı değildir. Tanrılaştırılmış kral, imparator veya kahramanlar ile ölümünün derin bir üzüntüye sebep olduğu kişiler için de kültler oluşturulmuştur. Kültlerin ayrılmaz bir parçası olan ritüeller, tapınak ve sunak gibi yapılar ile kayaların işlenmesi ile oluşturulmuş kayalık kutsal alanlarda, ormanlar, su kaynakları gibi doğanın içinde ya da evin bu faaliyet için ayrılmış bir odasında gerçekleştirilmekteydi. Toplumdaki belirli bir kitleyi ilgilendiren bu faaliyetler organize olmayı da gerektirmekteydi ve bu durum rahip, rahibe gibi kült görevlilerinin varlığını zorunlu kılmıştır. Elbette kentin yapısına bağlı olarak kültler için çeşitli memurluklar da oluşturulmuştur. Ayrıca ritüeller ve kült personeli, kültü düzenleyen kuralların oluşumunu gerekli hale getirmiş, bunlar taşlara kazınarak kentin belirli noktalarına herkesin görebileceği konumda yerleştirilmiştir. Toplumların sosyal hayatlarında önemli bir konum elde eden inanışlar, düşüncelerin şekillendirilmesiyle edebiyat, tiyatro, müzik, şiir, mimari, heykeltıraşlık, seramik gibi edebi ve sanatsal alanlarda da etkisini göstermiştir.

Kült alanları, tanrı ve tanrıçalar ile tanrılaştırılmış kral/imparator ve kahramanlara ayrılmış belirli sınırları olan toprak parçasıdır. Bu kutsal alanın Eski Yunanca adı "temenos"tur[6]. Kutsal alanlara tapınak, sunak, anıtlar eklenerek kült uygulamaları işlevsellik kazanmıştır. Bir arazi parçasının kült alanı olarak isimlendirilmesi için bazı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Özellikle daha önce kutsal alan olarak kullanılan yerler zamanla başka tanrı-tanrıçalara da hizmet etmiştir. Kimi zaman o alandaki tapınım, yıpranan yapıların yenilenmesi veya yeni binaların yapılması ile varlığını sürdürmüştür. Ayrıca o mevkiinin önemli yollar kavşağında olması, her yerden net görülmesi, doğal bir güzellikte yer alması, su kaynaklarına yakın olması gibi özellikler de etkili olmaktadır. Anadolu'da MÖ 8. yüzyıldan daha önce kutsal alanlar kent merkezi dışında bulunurdu. Ancak MÖ 750'den itibaren kutsal alanlar kent merkezlerine girmiştir. Tapınak, kentin güç ve itibarını sergileyen bir sembol

[3] Kabaağaç – Alova 1995: 97.
[4] Antonaccio 1994: 398. Kült kavramının detaylı anlatımı için bk. Dilek 2000.
[5] Akçay 2017: 3.
[6] Er 2004: 346; Çelgin 2011: 653; Tekçam 2011: 218; Howatson 2013: 921; Karatağ 2013: 393; Yılmaz – Işık 2018: 109.

olarak görülebilir. Kentin tanrı ve tanrıçası için inşa ettiği tapınak, kentin kuruluşunun da onaylandığı anlamına gelir. Dinsel faaliyetler için belirli bir mekânın oluşturulması aynı zamanda coğrafyanın yeni bir plan dâhilinde düzenlendiğine işaret eder[7].

Bu kutsal alanlarda yapılan ritüellerin en önemlisi kurbandır[8]. İnsanlar, kurbanın kanını toprağa akıtıp, sunakta yaktıkları kemiklerin ve yağların dumanını gökyüzüne savurarak tanrılarını mutlu ettiklerine inanmışlardır. Antik Yunan'da ilk kurban, Hesiodos'un dizelerinde geçer. Prometheus'un Zeus'u aldatmaya çalıştığı mitosta insanların kurbanları nasıl pay edecekleri anlatılır. Önce sunakta kokulu bitkiler, sonra kurbanın kemikleri ve yağları yakılır. Bunların kokuları sonsuz gökteki tanrılara ulaşır[9]. Kemik yansa bile ete oranla daha kalıcıdır, o yüzden kemikler ölümsüzlere, kalan et de yemeleri için ölümlülere ayrılır[10].

Kültler, kutsal alanlar, kurban gibi ritüeller, kült görevlileri ve adak nesnelerinin irdelendiği tez çalışması kapsamında ele alınan Priene kültleri için başlıca dayanak noktası Priene yazıtlarıdır. MÖ 4. yüzyıl ile MS 3. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlendirilen Priene yazıtlarından[11] kültlerle bağlantılı olarak değerlendirilen 54 tanesi Geç Klasik ya da Hellenistik Dönem'e ve 24 tanesi Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir. 4 yazıtın ise tarihi bilinmemektedir[12]. Priene yazıtlarında Tanrıça Athena Polias, Demeter ve Kore, Meter Phrygia, Meter Pothainis, Meter Theon, Hestia Bulaia, Aphrodite ve Roma'nın yanı sıra Tanrı Zeus Olympios ve Zeus Aithrios, Poseidon Helikonios, Dionysos Pyleos, Asklepios, Apollon, Hermes, Pan, Eros ile Mısırlı Tanrılar (Isis, Sarapis, Anubis, Harpokrates, Apis) ve yarı tanrı kahraman Herakles'e rastlanılmaktadır. Ayrıca Büyük İskender ve Roma imparatorları da yazıtlarda yer almaktadır. Yazıtların büyük bir kısmı adak olmakla birlikte rahiplik satışı, rahip yükümlülükleri, bağış ve onur gibi farklı amaçlarla yazılmış örnekler de mevcuttur. Yazıtlarda geçen rahip, rahibe, tapınak gibi ifadeler bir kentte kültün varlığına dair en kuvvetli kanıtlardır. Zira bir tanrı ya da tanrıçanın hizmetinde görevli kişilerin bulunması ve buna bağlı

[7] Eren 2019: 228.

[8] "Akkadça'da yaklaşmak, yakınlık kurmak anlamına gelen "qarâbu" kelimesi, İbranice'ye ve Arapça'ya geçmiş; Türkçe'de de "kurban" biçimini almıştır. Çağdaş Batı dillerindeki kökeni Latince sacrifico, -are; kurban etmek" fiilinden türemektedir. Sacrifico ise yine Latince "sacer, -rı; mukaddes, kurban olarak adanmış" ile "facio, -ere: yapmak, gerçekleştirmek" fiillerinin birleşmiş halidir. bk. Akçay 2017: 44. Ayrıca bk. Kabaağaç – Alova 1995: 233, 533.

[9] Hes. theog. 536-560.

[10] Karaosmanoğlu 2005: 19. "Kurbanın üzerine arpa taneleri serpilir, kutsal bir bıçak kullanılırdı, boğazı kesilmeden önce hayvanın alnından bir tutam kıl kesilirdi". bk. Freeman 2003: 229.

[11] Priene yazıtları ilk olarak Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, Inschriften von Priene, Berlin, 1906'da yayınlanmış, kazılarda bulunan yeni yazıtlarında eklenmesiyle son olarak Wolfgang Blümel – Reinhold Merkelbach, Die Inschriften von Priene, Bonn, 2014'te yayınlanmıştır. Çalışmada yer alan yazıtlar için Wolfgang Blümel – Reinhold Merkelbach'ın yayını esas alınmıştır.

[12] Tez çalışmasının katalog bölümünde 71 adet yazıt yer almaktadır. Diğer 11 yazıttan metin bölümünde söz edilmektektedir.

olarak bir yapının inşası o inancın kurumsallaştığının göstergesidir. Bir kültün varlığına dair yazıtların dışında arkeolojik ve nümizmatik buluntular da önem arz eder. Ancak sikkeler, kimi zaman siyasi hedefler doğrultusunda kullanılmış olabileceğinden arkeolojik ve epigrafik buluntular ışığında bunların yardımına başvurulmalıdır.

Son olarak, kaynakçamda yer verdiğim, Arkeoloji'ye gönül veren, bu bilime hayatını adayan tüm yerli-yabancı araştırmacılara saygılarımı sunuyor, hayatını kaybedenleri minnetle anıyorum. Tezimin tüm ilgili araştırmacılara faydalı olmasını diliyorum.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

"Arkeolojik ve Epigrafik Buluntular Işığında Priene'deki Kültler" başlığı altında gerçekleştirilen bu çalışmanın temel amacı, Priene kenti tanrı ve kültlerini kapsamlı bir şekilde inceleyerek bunların özelliklerini, kökenini, kentteki gelişimini ve dinsel ritüelleri saptamak, Ionia bölgesiyle olan bağlantılarını tespit etmek ve bunun sonucunda, kentin ve Ionia bölgesinin inanç yapısının anlaşılmasına katkıda bulunmaktır.

Bu çalışmada en başta irdelenmesi gereken sorular şunlardır:

1) "Kült" kelimesinin tam olarak anlamı nedir? 2) Bu kavramın sınırları nelerdir? Batı Anadolu, özellikle Ionia bölgesinde mevcut kutsal alanlar hangi ölçüte göre kült alanı olarak kabul edilmiş, ayrıca bu alanlarda ne tür buluntular açığa çıkarılmıştır. Bu bulgular ile karşılaştırılmalı yapılacak bir çalışma bizi daha net ve doğru sonuçlara ulaştıracaktır. Kült kavramının sağlam bir temele oturtulmasıyla birlikte Priene kentinin Hellenistik ve Roma dönemlerindeki inanç haritasını çizmek, burada hangi alanlarda ve yapılarda hangi tanrı ve tanrı tanrıçalara tapınıldığını, bunlara ne tür nesnelerin adandığını saptamak çalışmanın bir diğer hedefidir. İnsanların inançları yaşanılan dönemden soyutlanamayacağı için kentin tarihinde yaşanan sosyal, politik ve ekonomik değişim ve gelişimler de kültlerle bağlantılı olarak irdelenecektir.

Bu araştırma yapılırken aşağıdaki sorulara yanıtlar bulmaya çalışılacaktır:

1- Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'nde Priene'de tapınılan tanrılar için ne tür kült uygulamaları gerçekleştirilmekteydi?
2- Bu kültler içerisinde yerli olmayan unsurlar Priene'ye hangi yollar ile gelmişti ve toplumdan nasıl kabul görmüşlerdi?

3- Bu yabancı unsurlar geldikleri kültürden ayrı olarak herhangi bir Priene özelliği kazanmışlar mıydı?
4- Tanrı/tanrıçalara sunulan adak nesneleri ne tür özellikler sergilemekteydi ve bunların mekânsal ayrımları bulunmakta mıydı?
5- Priene'de evsel tapınma belli dinsel yapılarda yapılan tapınmaya oranla ne kadar yaygındı ve evsel tapınmalarda tanrıların ayrımları nelerdir?

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Tez konumuzu, Priene kentinin Hellenistik ve Roma Dönemi kültlerine ait kutsal alanlar, yapılar, yazıtlar, sikkeler ve kült nesneleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada araştırılacak alan, kentin günümüzdeki sınırlarıdır. Kent surları içerisinde kalan ve kentin mimari yapı ile kutsal alanlarının yer aldığı kısım kapsam dâhilindedir. Antik dönemde Melie kentinin alınmasıyla bu topraklar ve buna bağlı olarak Panionion, Priene'nin hâkimiyetine geçmiştir. Bilindiği üzere Panionion, Poseidon Helikonios kültünün merkezidir. Egemenliğin Priene'ye geçişiyle kültün koruyuculuğu da Priene kentine emanet edilmiştir. Panionion, tez çalışmasında bahsedilmekle birlikte kendisiyle ilgili detaylı bir bilgi verilmemiştir. Çalışmanın sınırları şu anda kazı ve araştırmaların gerçekleştirildiği kentin sınırları olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle konuyla ilgili şimdiye değin yapılmış kazı ve araştırma raporları ile diğer yayınlar incelenmiştir. Arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntuların değerlendirildiği bu yayınlara ilaveten antik kaynaklardan da faydalanılmıştır. Konunun literatür taramaları için Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi ve Amerikan Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi'nde araştırma yapılmıştır.

Literatür ve arşiv taramalarının ardından ise kentte kültlere dair açığa çıkarılan her bir buluntu özenle belirli gruplar altında değerlendirilmiştir. İlk olarak MÖ 4. yüzyıl ve MS 3. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihli ilgili yazıtlar, katalog sistemiyle bir araya getirilmiştir. Bu tez çalışması ile kentteki inançlar bir arada irdelendiği gibi kentin Ionia bölgesindeki diğer buluntu merkezleri ile olan bağlantıları da açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kültlerin varlığı konusunda güvenilir sonuçlara ulaşılmasında yazıtlar kadar çok çeşitli arkeolojik buluntular da büyük önem arz etmektedir. Mimari, heykel, seramik ve madeni buluntular gibi başlıklar altında ele alınan her bir nesne benzer örnekler eşliğinde

incelenmiştir. Terrakotta figürinler bu konuda önemli bir malzeme grubudur. Bunların büyük bir kısmı tanrı ve tanrıçalar ile bunlarla ilişkili figürlerden oluşmaktadır. Kentte özellikle konutlar olmak üzere farklı noktalarda açığa çıkarılan figürinler Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Söz konusu figürinler tekli ve ikili gruplardan meydana gelmektedir. Tanrı ve tanrıça betimleri haricinde kutsal alanlara bırakılmış sığır, domuz, at ve güvercin gibi hayvan betimlerine de rastlanılmıştır. Bunların, tanrılara adanan hayvanların sembolik birer temsili olması kuvvetle muhtemeldir. Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunan "Baubolar" yani bereket cinleri ile "Hydrophoros*"*lar da dâhil olmak üzere her buluntu titizlikle değerlendirilmiştir.

Tez çalışmasında arkeolojik ve epigrafik buluntularla birlikte sikkelerden de yararlanılmıştır. Bu konuda yapılan araştırmada ilk başta Kurt Regling'in 1927 basımlı "Die Münzen von Priene" adlı kitabından faydalanılmıştır. Ayrıca http://www.asiaminorcoins.com, http://www.coinarchives.com ile http://ikmk.smb.museum/mk_priene/ veri tabanları Priene sikkelerine ulaşılmasında büyük katkı sağlamıştır. Kentin adının tamamının ya da kısaltılmış şekli olan "ΠΡΙ"nin yer aldığı söz konusu sikkelerin büyük bir kısmı bronz olmakla birlikte az sayıda gümüş örneğe de rastlanılmıştır. Priene sikkelerinin geneline bakıldığında sikkelerin ön yüzünde çoğunlukla kentin Ana Tanrıçası Athena'nın miğferli başı, arka yüzünde ise tanrıçanın kutsal hayvanı olan baykuş ya da Tanrı Poseidon'un simgesi *trident* görülmektedir. Kimi örnekte baykuşa bir amphora ve palmiye/zeytin dalı da eşlik etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PRİENE KENTİ

1.1. Coğrafi Konum ve Sınırlar

"Maiandros kıvrılarak akmaktadır. Irmak, aşağılara çeşitli zamanlarda, kıyının çeşitli kısımlarına alüvyon yığmakla beraber sel toprağının bir kısmını da açık denize sürükler. Gerçekten kırk stadion uzunluğundaki sel toprağı yığınları, evvelce deniz kıyısında olan Priene'yi bir iç kent yapmıştır[13]."

Strabon'un bu sözlerle ifade ettiği Priene antik kenti (**Harita 1**), Aydın ili, Söke ilçesi, Güllübahçe beldesi sınırları içerisinde, Menderes Ovası'nın kuzey kesiminde yer almaktadır. Menderes ovasının ve buna bağlı olarak Priene kentinin yer aldığı alan, antik Ionia[14] bölgesinin güney kısmını meydana getirmektedir. Maiandros'un (Büyük Menderes Nehri) taşıdığı alüvyonlarla bir zamanlar deniz kıyısında bulunan Priene'yi bir iç kent haline getirmesi gibi Menderes Ovası'nın güneyinde bulunan Latmos körfezinin de denizle bağlantısı zamanla kesilerek günümüzdeki Bafa Gölü oluşmuştur. Bu gölün hemen kuzeydoğusunda Antik Dönem'de Latmos, şu anda Beşparmak olarak adlandırılan dağlar yer alır. Bafa Gölü'nün doğusuna oranla daha engebesiz olan batısında Miletos ve Didyma kentlerinin yer aldığı arazi uzanmaktadır. Güney kesimi bu şekilde özetlenebilecek olan Menderes ovasının kuzeyi ise Mykale (Samsun) Dağları ile sınırlanmaktadır[15]. Günümüzde Büyük Menderes Irmağı, üzerinde pamuk tarımı yapılan Menderes Ovasını oluşturmuştur. Bu ova Samsun ve Beşparmak dağları arasında 15-20 km eninde bir genişliğe sahiptir[16].

Priene, Ephesos ve Miletos gibi kentler ile birlikte İon Birliği'ne üyedir. Komşu kent Melie'nin yıkılmasıyla Priene'nin egemenlik alanına söz konusu topraklar da dâhil olur. Mykale Dağı'nın kuzey kesiminde birliğin Panionion isimli kutsal alanı mevcuttur. Tanrı Poseidon'a adanmış olan bu alanın korunması görevi de artık Priene'nin sorumluluğundadır[17]. Strabon'dan öğrenildiğine göre "burada her yıl Ionialılar'ın geleneksel festivali yapılır.

[13] Strab. XII. 8. 17.
[14] Doğuda Lydia, güneyde Karia, kuzeyde Aiolis Bölgeleri ve batıda Ege Denizi ile çevrili antik bölge. bk. Strab. XIV. 1. 2; Sevin 2016: 98.
[15] Rumscheid 2000: 2 vd.
[16] Sevin 2016: 102.
[17] Strab. XIV. 1. 20; Rumscheid 2000: 12; Aytüre 2016: 297.

Helikonia Poseidon'u onuruna kurbanlar sunulur ve Prieneliler bu törenlerde rahip olarak hizmet ederler[18]."

MÖ 4. yüzyılın ortalarında şu anki yerinde yeniden kurulan Priene (**Harita 2**), toplam 37 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Kentin nüfusu tarihi boyunca 6000 kişiyi geçmemiştir[19]. Priene Hippodamos kent planlamacılığı örneklerinin en başında gelir. Bir kenti oluşturan tüm özelliklere sahip ve bunları Hippodamos planı kapsamında belirli bir düzen ve başarıyla biraraya getiren küçük ölçüde bir Yunan kenti olan Priene'de ev bloklarına, kamusal yerlere ve yapılara tam bir dikdörtgen plan uygulanmıştır[20]. Kent doğu – batı, kuzey – güney yönlerinde birbirini dik esen cadde ve sokaklara sahiptir. Kentin merkezinde Tiyatro Caddesi, Athena Caddesi, Batı Kapısı Caddesi ve Kaynak Kapısı Caddesi adlı caddeler konumlanır. Bir kule, kentin güneydoğusunda kent kapılarından birisi olan Kaynak Kapısı'nı korumaktadır[21].

Sur halkasının inşa tarihi olarak güneydoğusunda Kaynak Kapısı üzerindeki yazıtın yapıldığı tarih olan MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreği verilmektedir. MÖ 350'li yıllar kentin kuruluşunun olası en erken tarihi olarak kabul edilmektedir. Kentin kuruluş tarihi tartışmalı olmasına rağmen bu konuda kesin bir tarih verilebilseydi dahi bu tarihin sur duvarları için de geçerli olduğu anlamına gelmez. MÖ 350'li yıllar antik kaynaklar ve arkeolojik buluntularla tam olarak kanıtlanamamasına rağmen U. Ruppe'ye göre surlar MÖ 350 yılı başları ve MÖ 330 yılı sonları arasındaki bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Kentin aşağı surları kısa aralıklı ama tek seferde inşa edilmişken yukarı surlar daha geç bir dönemde ve bölüm bölüm yapılmıştır. Surların inşasından sonra genişletme ve onarımlar gerçekleştirilmiştir[22].

[18] Strab. XIV. 1. 20. Panionion ile ilgili bk. Naerebout 1994: 121 vd; Lohmann 2005; Lohmann 2007; Herda 2006: 46; Boyana 2011: 13-27; Lohmann 2012; Aytüre 2016.
[19] Raeck 2002: 222.
[20] Wycherley 2011: 43.
[21] Duyuran 1948: 14 vd.; Freely 2003: 124 vd.
[22] Ruppe 2007: 274, 278, 319; Ruppe 2010: 146 vd.

1.2. Tarihsel Gelişim

"Eski Priene" olarak adlandırabilecek ve şu anda tam olarak lokalizasyonu bilinemeyen ilk kent, Neileos'un oğlu Aipytos'un önderliğini yaptığı Attikalılarca kurulmuş, sonrasında da Thebaili Philotas'ın idaresindeki göçmenlerce buraya yerleşilmişti. Hititler Dönemi'nde "Paryana" olarak isimlendirildiği düşünülen kent, Panionion adlı Ion Birliği'nin de üyesidir[23]. Lydia kralı Ardys tarafından ele geçirilen Priene[24] MÖ 545 yılında Anadolu'ya girip Lydia kralı Kroisos'u yenilgiye uğratarak Batı Anadolu'yu ele geçiren Pers'lerin egemenliği altına girer[25]. Pers hükümranlığından kurtulmak için Anadolu'daki İon kentlerinin MÖ 500/499'da çıkarttığı ayaklanmaya Priene 12 gemi ile destek olur. Lade adasında yapılan savaş sonucu Persler MÖ 494 yılında ayaklanmayı sonlandırırlar. Ionia, MÖ 479 yılında Sparta kralı Leotykhidas komutasındaki Yunanlıların Mykale'de Persleri bozguna uğratmasıyla Pers egemenliğinden kurtulur. Bu tarihten sonra da devam etmekte olan Pers savaşları sebebiyle Atina önderliğinde kurulan I. Attika Deniz Birliği'nin üyelerinden birisi de Priene'dir. Bu birlik MÖ 404 yılında Atina'nın Peloponnesos yenilgisiyle dağılır. Yunanlıların kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı Spartalılar MÖ 387 yılında Persler ile 'Kral Barışı'nı yapar, böylece Anadolu'daki Yunan kentleri Priene de dâhil olmak üzere tekrar Pers hâkimiyeti altına girer[26]. Günümüzde yeri tespit edilemeyen eski kent, bilinmeyen sebeplerle terk edilir ve MÖ 350 yılından sonra Mykale Dağı'nın güney kesiminde yeniden kurulur[27]. Eski kente ait en eski ve tek buluntu Geç Arkaik Dönem'e, MÖ 500'lere tarihlendirilen ve Klazomenai'de bulunmuş elektron bir stater'dir. Sikkenin ön yüzünde miğferli Athena başı betimi yer alır[28].

Yeni kurulan kentin demokratik bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Dış işlerinde, ilk başlarda Seleukoslar ve Ptolemaioslar'a ardından Romalılar'a tabii olan kent, içişlerinde serbesttir. Sadece rüştünü ispat etmiş erkeklerin *demos*[29] kabul edildiği ve seçimlere katılabildiği kentte resmi kararlar *bouleterion* ve *prytaneion*da alınırdı[30]. Oturumlardan önce buradaki sunakta bir kült töreni yapılırdı. Priene'de olduğu gibi Troia ve Latmos Herakleia'sı

[23] Strab. XIV. 1. 3; Sevin 2016: 116.
[24] Hdt. I. 15.
[25] Mansel 2004: 253; Sevin 2016: 117.
[26] Rumscheid 2000: 13 vd.
[27] Schipporeit 1998: 195; Sevin 2016: 117.
[28] Regling 1927: 17 Nr. 1 Taf. I 1; Rumscheid 2000: 13.
[29] *Demos*, kütüğe kayıtlı olan yetişkin erkek vatandaşların organıdır. *Demos*, yasama, seçim ve yargı yetkisine sahip bir mecliste teorik olarak etkilidir. bk. Magie 2003: 10.
[30] Rumscheid 2000: 16.

kentlerinin *bouleterion*larında da olası sunağa dair izler bulunmuştur[31]. Priene'deki bu iki yapının bulunduğu yerde MÖ 3. yüzyıla değin konutlar yer alırdı. O vakte kadar toplantıların nerede yapıldığı ya da eski *bouleuterion*un kentin neresinde yer aldığı saptanamamıştır[32]. Memur seçilebilme her vatandaşa tanınan bir haktır, ancak görevle ilgili harcamaların büyük bir kısmını memurun kendisi ödemekle yükümlüdür. *Stephanephoros* (taç taşıyıcı) saygınlık bakımından en yüksek memur olup görevde bulunduğu sene, onun adıyla anılırdı. Bu sebeple yazılı belgelerin çoğunun başında *stephanephoros*ların adı bulunur[33].

Büyük İskender'in ölümünden sonra onun ardılları arasında el değiştiren kent, çoğu zaman verimli topraklara sahip olma arzusuyla Samos ile çekişmeler yaşamıştır. Priene ile Samos MÖ 283/82'de Mykale'nin kuzeyinde bulunan bir arazi için tartışmışlar ve Hellenistik kral Lysimakhos bu konuda karar vererek Dryoussa çevresini Prieneliler'e, Batinetis civarını ise Samoslular'a ait kılmıştır[34]. Büyük İskender'in ölümünden sonra kentte yaşanan Seleukos egemenliği, MÖ 246 Laodike Savaşı'ndan sonra yerini Ptolemaioslar'a bırakmıştır. Ancak elli yıl sonra durum önceki haline dönmüştür. MÖ 190/89 da Roma ile Seleukos Krallığı arasında Magnesia'da yapılan savaşta III. Antiokhos'un Roma güçlerine yenilmesiyle Priene üzerindeki Seleukos egemenliği de son bulmuştur. Bunun akabinde Romalı komutan Gnaeus Manlius Volso, çekişmeli toprak parçası için çok önceden verilmiş olan kararı değiştirmiş ve Drysoussa'yı Samos'a ait kılmıştır ancak, Priene ve Samos'u Roma'nın müttefikleri olarak saymıştır[35]. Apameia Barışı'ndan yaklaşık yirmi yıl sonra Priene bu sefer Maiandros ağzına yakın bir arazi konusunda Magnesia ad Maendrum ile çekişme yaşamıştır. Her iki kent de *senatus*a başvurmuş, *senatus* taraflardan bir hakem seçmelerini istemiştir. Kendisine görev verilen Mylasa komisyon üyeleri, oylarını Magnesia ad Maendrum'dan yana kullanmıştır[36].

MÖ 2. yüzyıl ortalarına doğru Kappadokia kralı Orophernes 400 talentlik büyük bir serveti Prieneliler'e emaneten bırakır. Ancak bir müddet sonra V. Ariarathes, Orophernes'i tahttan uzaklaştırır ve onun Prieneliler'e emanet ettiği parayı geri ister. Bu durum karşısında Prieneliler parayı ancak, onu verene iade edeceklerini bildirir. Bunun üzerine Ariarathes,

[31] Taşdemir 2015: 141.
[32] Raeck 2002: 227.
[33] Rumscheid 2000: 16; Gökalp Özdil 2018: 197-200.
[34] Anlaşmazlığa sebep olan arazi bir şerit halinde Mykale Yarımadası'nın kuzeyinde uzanır. Anaia Ovası olarak bilinen arazide Batinetis, Karion Kalesi ve Dryoussa olmak üzere üç bölge yer alır. Bu arazi aslında MÖ 700'lere değin Karia'ya ait olan Melia kenti topraklarıdır, ancak MÖ 700 yılı başlarında Ion kuvvetleri tarafından ele geçirilir ve Samos ile Priene arasında bölüşülür. bk. Karahan 2019: 971-972.
[35] Rumscheid 2000: 18 vd.
[36] Magie 2007: 54.

Pergamon kralı II. Attalos'un desteğiyle Priene'yi tahrip eder ve kenti kuşatma altına alır. Priene'nin yardım çağrısına cevap veren Romalılar her iki kralı geri çekilmeye zorlar[37].

Kentin kuruluşunun ilk dönemlerinden itibaren zaman zaman gündeme gelen Priene ile Samos arasındaki arazi meselesinde Mykale'nin kuzeyindeki arazi için ilk evvel Rodoslular, sonrasında Mısırlılar'ın yaptığı hakemlikler meseleye çözüm getiremeyince MÖ 136 yılında Roma senatosu davayı Priene lehine sonuçlandırır[38]. Bundan sonra toprak anlaşmazlığının sona erdiği ya da devam ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmaz. Ancak her iki tarafın da yüzyıllar süren bu arazi isteklerinden vazgeçmedikleri düşünülebilir[39]. Priene Athena Tapınağı'nın pronaos ve ante duvarını oluşturan mermer blokların üzerine belirli toprakların sahipliği konusunda Priene ve Samos arasındaki tartışmayla bağlantılı bir belge grubu kazınmıştır. Bu yazıtlı blokların çoğu şu anda British Museum'da bulunmaktadır[40].

Priene, Pergamon kralı III. Attalos'un vasiyetine istinaden MÖ 129'da Roma'nın Asia Eyaletinin bir parçası olur. Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa faaliyetleri devam eden kentte Geç Antik Çağ'da sinagog, kilise ve şapeller yapılır. Bizans Dönemi'nde Priene, Ephesos'a bağlı bir piskoposluk merkezi haline gelir[41]. Tiyatronun kuzeyinde bulunan bazilika buraya verilen öneme işaret eder. Priene, yaklaşık MS 1300 yılına kadar iskân görür, Ortaçağ'daki yerleşim merkezi agoranın doğusunda yer alan kale etrafında yoğunlaşır[42].

Liman ve deniz ulaşımına sahip olan Eski (Arkaik) Priene'nin biri kapalı olmak üzere iki limanı bulunmaktaydı. MÖ 496 yılında gerçekleşen Lade Savaşı'na Priene 12 gemi verebildiğine göre muhakkak bir limanı olmalıdır. MÖ 4. yüzyıl ortalarında Yeni Priene kurulduğu sırada kıyı şeridi şehrin hemen güneyindedir. Kentin birisi doğuda, diğeri batıda olmak üzere iki koyu bulunmaktaydı. Dionysos rahipliği satış belgesinde geçen *Katogogia* festivali sadece kıyı kentlerde onaylanmıştır[43].

[37] Rumscheid 2000: 19 vd.; Blümel – Merkelbach 2014: 29 vd., 451 Nr. 11, 304.
[38] Duyuran 1948: 5.
[39] Karahan 2019: 974.
[40] Smith 1900: 146.
[41] Rumscheid 2000: 20 vd.
[42] Raeck 2002: 223.
[43] Blümel – Merkelbach 2014: 350 Nr. 144.

1.3. Araştırma Tarihçesi

Priene antik kenti, terkedilmesinden sonra ilk defa 1673 yılında Smyrna'dan gelen İngiliz tüccarlar tarafından ziyaret edilmiştir. Bu gezi sırasında Benjamin Pickering, Jeremy Salter ve George Wheler'in tuttuğu notlar 1682 yılında "A Journey in Greece" adlı yayında yer almıştır[44]. Bu kişilerin gezi rotasına tesadüfen giren Priene'den, hâlâ antik dönemdeki adı olan Samsun ile nitelendirilen bir köy olarak söz edilir. Yüzeysel kalan bu gezide kaydedilen notlar genellikle kentin sütun ve yazıt gibi mimari ve epigrafik kalıntıları ile ilgilidir[45].

Yunanistan ve Anadolu'daki arkeolojik buluntuları saptamak amacıyla 1734 yılında kurulan Dilettanti topluluğundan Nicolas Revett, Richard Chandler ve William Pars'tan oluşan bir heyet, 1764 yılında İngiltere'den yola çıkarak Smyrna ve Anadolu'nun batı sahillerinde araştırma gezileri yapmıştır[46]. 1764 – 1766 yılları arasını kapsayan I. Ionia Gezisi kapsamında gönderilen William Pars, Richard Candler ve Nicholas Revett Priene Athena Tapınağı'nın ilk araştırmacılarıdır[47]. Bu ilk heyetin araştırma sonuçları 1769 yılında "The Antiquities of Ionien I" ve 1797 yılında "The Antiquities of Ionien II"de yayınlanmış, yine aynı topluluk tarafından 1812 yılında mimar John Peter Gandy ve Francis Bedford ile William Gell ikinci heyet olarak Yunanistan ve Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu heyetin çalışmalarının bir kısmı 1840 yılında "The Antiquities of Ionia III" adıyla yayınlanmış[48], ayrıca eski çalışmada düzeltme ve ilaveler yaparak 1821 yılında "The Antiquities of Ionien I"in yeni basımını hazırlamışlardır[49].

1861 yılında Athena Tapınağı'nda incelemeler yapan Richard Popplewel Pullan, Dilettanti Topluluğu adına 1868/69 yılında burada kazılar gerçekleştirmiş ve bu çalışmaların sonuçları, 1881 yılında "Antiquities of Ionia IV"te yayınlanmıştır. Olivier Rayet – Albert Thomas'ın 1880 yılında Pullan'ın araştırmalarından faydalanarak çıkarttıkları "Milet et le Golfe Latmique II"[50] adlı yayında ilk defa Priene fotoğrafları ve tapınağın mimari bilgisi ile rekonstrüksiyonuna dair renkli levhaları yayınlanmıştır. Pullan'ın kazısı sonrasında British Museum'a teslim edilmiş olan Priene yazıtları da 1886 yılında Edward Lee Hicks tarafından "The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum III 1. Priene and Iasos" adlı yayınla bilim dünyasına tanıtılmıştır. 1895 yılında Carl Humann idaresinde Priene'de ilk

[44] Rumscheid 2000: 222; https://www.doaks.org/resources/rare-books/a-journey-into-greece (07.12.2020).
[45] Antiquities of Ionia I 1821: 12.
[46] Antiquities of Ionia IV 1881: Preface (Önsöz).
[47] Rumscheid 2000: 222.
[48] Antiquities of Ionia IV 1881: Preface (Önsöz).
[49] Rumscheid 2000: 222.
[50] bk. Rayet – Thomas 1880: 1-24.

sistemli kazılar başlatılmış, onun 1896 yılındaki ölümünden 1899 yılına değin Hans Schrader ve Theodor Wiegand tarafından kazılar sürdürülmüştür[51]. 1895-1899 yılları kazılarının sonuçları özellikle kutsal alanların detaylı bilgileriyle Wiegand ve Schrader'in 1904 yılındaki "Priene – Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898" adlı yayınında verilmiştir.

Priene kentinde yapılan ilk kazı ve araştırmalara dayanan ve kentin genel bir tablosunu sunan bu yayınların ardından belirli alanlara yönelim görülür. Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, 1906 yılında Priene yazıtlarını "Inschriften von Priene"de biraraya getirmiştir. Bu kaynakta yazıtların orijinal hali ile bunlara dair kısa bilgiler yer alır. 1927 yılında Kurt Regling, "Die Münzen von Priene"de kentte bulunmuş sikkeleri dönemi, cinsi ve değerine göre incelemiştir. Her iki eserde de tanrılar ve tanrıçaların kentteki varlıkları buluntular yoluyla kanıtlanmış ve kültlerine dair kısa bilgiler verilmiştir. Martin Schede'nin 1934 yılındaki yayını "Heiligtümer in Priene"de kentteki kutsal alanlar, 1964 yılındaki "Die Ruinen von Priene" adlı yayınında ise kentteki yapılar, özellikle kutsal alanlar hakkında bilgi verilmiştir. 1984 yılında Joachim Raeder, "Priene. Funde aus einer griechischen Stadt im Berliner Antikenmuseum" adlı kitabında renkli görseller eşliğinde Priene buluntuları hakkında bilgi vermiştir. Schede'nin "Die Ruinen von Priene" adlı yayını 2000 yılında yeni buluntularla zenginleştirerek Frank Rumscheid tarafından "Küçükasya'nın Pompeisi Priene Rehberi" adıyla yayınlanmıştır. Yine Rumscheid tarafından 2006 yılında Priene'nin terrakotta figürinleri "Die Figürlichen Terrakotten von Priene" adlı yayında tek tek değerlendirilmiştir. Tanrılara adanan figürinler, kült araştırmalarında aydınlatıcı bir buluntu grubudur. 1906 yılında yayınlanmış Priene yazıtları, yeni açığa çıkarılan yazıtlar, çevirileri ve ek bilgileriyle birlikte değerlendirilerek Wolfgang Blümel ve Reinhold Merkelbach tarafından "Die Inschriften von Priene" adıyla 2014 yılında yeniden yayınlanmıştır. 2016 yılında Nina Fenn ise Priene'de bulunan Geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk Dönemi seramik buluntularını "Späthellenistische und Frühkaiserzeitliche Keramik aus Priene Untersuchungen zu Herkunft und Produktion" adlı yayında değerlendirmiştir.

Kutsal alanlar ve yapılarla ilgili en kapsamlı yayınlar, kentin kurucu ve koruyucu tanrıçası Athena ile bağlantılıdır. Arthur Hamilton Smith, British Museum'daki Athena Kutsal Alanı heykeltraşlık ve mimari buluntularını 1900 yılında "A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum"da sunmuştur. Armin von

[51] Rumscheid 2000: 222 vd. İlk Alman kazılarının resmi yazışmaları için bk. Koşay vd. 2013: 365 vd.

Gerkan, 1924 yılında tanrıçanın sunağını incelediği "Der Altar des Athenatempels in Priene" adlı makaleyi yayınlamış, sunağın olası planları üzerine öneriler sunmuştur. Camillo Praschniker, kutsal alanda bulunmuş *gigantomachy* konulu kabartmaları 1937 yılında "Die Gigantomachie Reliefs von Priene" adlı makalede incelemiştir. Tanrıçanın kutsal alanında bulunan heykeltraşlık eserleri üzerine araştırmalar yapan Joseph Coleman Carter, ilk olarak 1978 yılında "Relief Sculptures from the Temple of Athena Polias at Priene", ardından 1979 yılında "The Date of the Sculptured Coffer Lids from the Tempel of Athene Polias at Priene" adlı makaleleri yayınlamıştır. Araştırmalarına devam eden Carter, 1983 yılında "The Sculpture of the Sanctuary of Athena Polias at Priene" adlı kitabı ve 1984'te Athena Sunağı ile onun heykeltıraşlık parçalarını incelediği "The Date of the Altar of Athena at Priene and its Reliefs" adlı makaleyi bilim dünyasına sunmuştur. Athena Kutsal Alanı'nın heykeltraşlık eserlerinin dışında özellikle mimari yapısı ile ilgili kapsamlı ve detaylı çalışmalar ortaya konulmuştur. Wolf Koenigs, 1999 yılında "The Temple of Athena Polias at Priene: Doric Architecture in the Guise of Ionic?" ve 2015'te tapınağı detaylı şekilde tüm elemanlarıyla incelediği "Der Athenatempel von Priene" adlı yayınları bilim dünyasına sunmuştur. Arnd Hennemeyer, 2013'te "Das Athenaheiligtum von Priene" adlı kitabında kutsal alanı, tapınak dışında diğer mimari yapılarının çizim ve fotoğraflarıyla başarılı şekilde değerlendirmiştir.

Priene'de Athena'dan sonra en saygın tanrıçalar olan Demeter ve Kore'nin kutsal alanı ve kültüne dair 2003 yılında Alexander von Kienlin – Carsten Schneider "Zum Demeterheiligtum von Priene" ve 2013 yılında ise Sven Schipporeit "Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien" adlı yayınları yapmıştır.

Phrygia Anası Kybele'nin kentteki kutsal alanı ve kültüne dair 2011 yılında Hans Ulrich Wiemer – Daniel Kah "Die Phrygische Mutter im Hellenistischen Priene", 2014 yılında Bernard Weisser, "Die Fundmünzen aus dem Felsheiligtum Ost in Priene ve 2015 yılında da Axel Filges "Ein Felsheiligtum in Stadtgebiet von Priene, Privater Kult im öffentlichen Raum?" adlı yayınları yapmıştır.

Kentte Agoranın doğusunda yer alan kutsal alanın Zeus[52] ya da Asklepios'a[53] ait olduğu görüşleri vardır. Alexander von Kienlin, 1998 yılında "Zum Heiligtum an der Agora von Priene" ve 2003 yılında Hansgeorg Bankel, "Der Asklepiostempel an der Agora von Priene" adlı yayınları yapmıştır.

[52] Schede 1934: 103; Schede 1964: 58; Rumscheid 1994.
[53] Wiegand – Schrader 1904: 136-146; Kienlin 1998; Bankel 2003.

Priene'ye kent dışından gelen Mısırlı Tanrılar kültüne hizmet eden kutsal alanla ilgili en kapsamlı çalışma 2005 yılında Arnd Hennemeyer tarafından "Das Heiligtum der Ägyptischen Götter in Priene"de sunulmuştur.

Kentte Roma İmparator kültüne addedilen Kutsal Stoa'nın erken evresi ile ilgili John James Coulton'ın 1971 yılında "Διπλη Στοά" adlı makalesi yayınlanmıştır. Kültle ilgili yapılan çalışma ise Wulf Raeck'in 2004 yılında sunulan "Überlegungen zum Römischen Kaiserkult ın Priene" adlı makalesidir. Ayrıca Frank Rumscheid'in 2002 yılında yayınlanan "Den Anschluß verpaßt: Priene in der (frühen) Kaiserzeit" adlı makalesinde de Priene'deki Roma İmparator Kültü ile ilgili yapılar ele alınmaktadır.

Kentteki kutsal alanlar ve kültlere dair bilgiler ayrıca daha önce sözü edilen yayınların içerisinde bölüm olarak ve "Kazı Sonuçları Toplantıları" ile "Araştırma Sonuçları Toplantıları" raporlarında yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HELLENİSTİK VE ROMA İMPARATORLUK DÖNEMLERİNDE PRİENE KENTİ KÜLTLERİ

2.1. PRİENE TANRIÇALARI

Priene kenti kazı ve araştırmalarında elde edilen bulgulara göre Priene halkı, kentin koruyucu tanrıçası Athena dışında Yunan pantheonunun diğer bazı tanrıçaları ile Anadolu kökenli Kybele'ye de saygı duymuş ve tapınmıştır. Tanrıça Athena, Demeter ve Kore ile Kybele kültlerinin varlığı kutsal alanlar, yazıtlar, heykeller, figürinler, küçük buluntular ve sikkeler yoluyla kanıtlanmıştır. Kentin kutsal ateşinin yandığı Prytaneion'da bir yere sahip olan Hestia da bir yazıtta rahip çelengi ile birlikte anılmaktadır[54]. Bu sebeple kültü yüksek ihtimalle mevcut bir tanrıça denilebilir. Tanrıça Hera, yazıtlarda kendisine yapılan kurban sunularından söz edilirken görülmektedir[55], diğer taraftan Aphrodite özellikle konutlarda en fazla terrakotta figürini bulunan tanrıça olmakla birlikte iki yazıtta ismi geçmektedir. Yazıtların birisinde kendisine yapılan adaktan söz edilmektedir. Diğer yazıtta ise herhangi bir bilgiye ulaşılmamaktadır[56]. Kentte Artemis ile Tyche'ye dair buluntular ise çok kısıtlıdır. Artemis, terrakotta figürin[57], bronz kline ayağı[58] ve gümüş bir yüzük[59] üzerinde betimlenmiş iken Tyche (**Resim 238**) sadece Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri[60] üzerinde görülür.

2.1.1. ATHENA

Homerik Hymnos'ta "kentlerin koruyucusu"[61] olarak kendisine hitap edilen Athena, savaş tanrıçası olmasına karşın Eris ve Ares'in aksine savaştan ziyade barış için de çabalayan bir tanrıçadır[62]. Olympos Tanrılarının egemenliğinin kurulmasından sonra Zeus, Yunanca akıl ve düşünce gücü anlamına gelen ismiyle Okeanus kızı Tanrıça Metis'i kendisine eş olarak seçer. Belki de bu sebeple olsa gerek Athena akıl gücüne dayanan savaşı tercih eder[63].

---

[54] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 111-112 Nr. 116; Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185.
[55] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 50-51, 105 Nr. 46, 108; Blümel – Merkelbach 2014: 118-119, 141, 143 Nr. 55, 64.
[56] Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 132, 135 Nr. 169, 183; Blümel – Merkelbach 2014: 388, 401 Nr. 189, 203.
[57] bk. Rumscheid 2006: Taf. 10/2.
[58] bk. Wiegand – Schrader 1904: 381 Abb. 482.
[59] bk. Wiegand – Schrader 1904: 279 Abb. 289.
[60] bk. https://ikmk.smb.museum/object?id=18220391 (03.12.2020).
[61] Hom. Hym. XI.
[62] Graves 2004: 106.
[63] Erhat 2003: 65. Athena için ayrıca bk. Hes. theog. 886 vd., 924 vd.; Bayladı 2005: 90-93; Agizza 2006: 41-44.

Tanrıça Athena "Polias" epitheti ile Arkaik Dönem'den itibaren Assos, Eski Smyrna[64], Phokaia, Erythrai[65] ve Milet[66] gibi Batı Anadolu kentlerinde merkezi tapınakların tanrıçasıdır. MÖ 4. yüzyılda da Pergamon, Herakleia Latmos ve Priene tapınakları bu listeye eklenir[67].

Priene'de kuruluşun ilk yıllarından itibaren çeşitli buluntular yardımıyla tanrıçanın varlığı kanıtlanmıştır. Priene kenti kalıntıları 1673'te Smyrna'dan gelen İngiliz gezginler tarafından keşfedilmiş, bu tarihten itibaren Vitrivius'un[68] da eserinde bahsettiği Athena Polias Tapınağı Batılı bilginlerin ilgi odağı haline gelmiştir[69]. Kentte ve tapınakta yapılan kazı ve araştırmalar sonucu kentin koruyucusu ve Ana Tanrıçası olarak Athena Polias'ın varlığını kanıtlayan arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik malzemelere ulaşılmıştır. Tanrıçanın kutsal alanı Priene kentinin yeni yerine taşınmasından sonra yapılan ilk ve en büyük kutsal alandır[70].

2.1.1.1. Arkeolojik Buluntular

Tüm kente ve çevresine hâkim bir konumun seçildiği Athena Polias Kutsal Alanı'na iki farklı güzergâhtan ulaşılabilmektedir. Bunlardan ilki doğu-batı yönlü Athena caddesinden idi; bir diğeri ise Batı Kapısı Caddesi'nden gelerek teras duvarı hizasında dikleşen ve Kutsal Stoa'nın batısından geçen merdivenli sokaktandır[71]. Kutsal alanın inşasında öncelikle tapınak ve sunak, ardından güney galeri[72] ile teras, sonraki yıllarda tapınağın kuzeydoğusunda anteli tapınak formundaki yapı ve doğuda propylon[73] yapılmıştır[74].

---

[64] Smyrna Athena Tapınağı için bk. Akurgal 2015.
[65] Erythrai için bk. Graf 1985: 209 vd.
[66] Milet'teki Athena Polias rahibesi ve kültü için bk. Herrmann 1971.
[67] Koenigs 2015: 12.
[68] bk. Vitr. I. 12.
[69] Londra'daki Dilettanti Topluluğu'nun sponsorluğunda 1763, 1811-1812 ve 1868-1869 yıllarında buraya araştırma gezileri yapılmış, bunların sonucu 1769'da "Antiquities of Ionia I"de yayımlanmıştır. 1880'de O. Rayet ve A. Thomas öncülüğündeki Fransız ekip "Milet et le Golfe Latmique", 1881'de Dilettanti Topluluğu "Antiquities of Ionia IV"ü yayımlamıştır. İngiliz kazı ve araştırmalarının ardından, 1895-1898 yılları arasında C. Humann ve T. Wiegand tarafından Berlin Kraliyet Müzesi adına kazı çalışmalarına devam edilmiştir. bk. Koenigs 1999: 139.
[70] Rumscheid 2000: 106. Tapınağın keşfi ve araştırmalar için bk. Carter 1983: 1-5.
[71] Rumscheid 2000: 106-107.
[72] Galerinin yüzü güneye dönük, böylece ziyaretçiler galeriden kenti ve manzarayı seyredebilmekteydiler. Ancak galerinin arkası tapınağa dönük olduğundan tapınağın manzarasını engellemişti. bk. Duyuran 1948: 20. Galerinin doğu kısmındaki temelde bulunan Geç Hellenistik Dönem seramiklerine dair yapılan araştırmada, üzerine sonradan stoanın inşa edilmesiyle korunan komplekste ince ve kaba seramikler, pişirme kapları ve kandiller olduğu görülür. İnce seramikler çoğunlukla Ephesos'tan ithal iken, kaba seramikler yerli üretimdir. Çoğu pişirme kabı Phokaia'dan, tavalar ve mangallar ithal ve kandiller Knidos ve Ephesos'tandır. bk. Fenn 2016: 279.
[73] Kapının ön duvarı, Korinth başlıklı ante payeleri biçiminde biten iki yanaklık duvarının arasında yer alıyordu. Kapının her iki cephesine kapı duvarı ile paralel dörder Ion sütunu dikilmiş, sütunların üzerinde arşitrav, friz, dendane ile geison ve aslan başlı çörtenlere sahip simadan oluşan saçaklık kısmı bulunuyordu. Her iki cephedeki alınlıklara ise merkezi şekilde, kabartma birer kalkan yerleştirilmişti. Propylon'un birçok mimari parçası kısmen işlenmiş, bosajlı yüzeyleri vardır. Bu durum olasılıkla inşa faaliyetinin bitiminden sonra detay işçiliğinin

2.1.1.1.1. Tapınak

Priene Athena Polias Tapınağı (**Resim 1-2**) Halikarnassos Mausoleum'unda da çalışan ünlü mimar-heykeltıraş Pytheos tarafından planlanmıştır. Tapınağın doğu antesinde bulunan Büyük İskender'e ait yazıttan anlaşıldığı üzere tapınak Tanrıça Athena'ya adanmıştır[75].

Antik Dönem'de kutsal alan konumlarının seçiminde genellikle agora ve tiyatro ile görsel bir ilişki mevcuttur. Kutsal alanın tiyatro ve agoradan görülebilmesi ilkesine Priene Athena Kutsal Alanı'nda da uyulmuştur. Kentteki tapınak, tiyatro ve agoradan 18˚lik görüş açısıyla perspektif bir görünüm sağlayacak biçimde konumlandırılmıştır (**Resim 3**)[76].

Biraz iri taneli, mavi ya da gri tonlu Mykale mermerinden yapılmış olan tapınağın[77] ilk karakteristik özelliği, üç basamaklı bir krepise sahip olmasıdır[78]. Tapınağın stylobatı 37,15 m x 19,50 m genişliğinde olup üzerinde eşit aralıklarla yerleştirilmiş (3,53 m) kısa cephelerde altı, uzun cephelerde on bir adet sütun bulunmaktaydı[79]. Hexastyle peripteros şemasında olan tapınağın cellasının iç uzunluğu 50 ayak, pronaos 30 ayak, opisthodomos 12 ayak, duvarlar 8 ayak olmak üzere tapınağın toplam uzunluğu 100 ayaktır[80]. Taban planında sütun ve

---

bırakılmasından kaynaklanır. Tam işlenmiş mimari parçalar ve bezemelere göre, propylonun tarihi MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyılın başlarıdır. bk. Rumscheid 2000: 112 vd. Ayrıntılı bilgi için bk. Hennemeyer 2013: 119-167.

[74] Rumscheid 2000: 107.

[75] Antiquities of Ionia IV, 1881: 21-34; Smith 1900: 144; Carter 1979: 140. Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 156; Schede 1934: Abb. 40; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.

[76] Demir 2016: 288 Fig. 2.

[77] Wiegand – Schrader 1904: 85; Duyuran 1948: 19.

[78] Daha erken Ion tapınakları bir veya iki alçak basamağa, Artemision gibi daha geç tarihli olanlar ise yüksek bir podyuma ya da Didyma'daki gibi çok yüksek podyum benzeri krepise sahiptir. Tapınağın dört kenarından alınan seviye ölçümlerine göre euthynteria'nın köşeleri farklı seviyelerdedir (kuzeybatı + 95.698, güneybatı + 95.679, güneydoğu + 95.643, kuzeydoğu + 95.692). bk. Koenigs 1999: 143. Ayrıca tapınak basamakları 4 cm'lik kavise sahip ve bu uygulama yatay düzlemlere hareketlilik kazandırmak için yapılmıştır. bk. Rumscheid 2000: 119.

[79] Duyuran 1948: 18; Rumscheid 2000: 119. Tapınağın sütunları, stylobat üzerine oturmuş kare bir plinthos ve onun üzerinde spira ve torusdan oluşan bir kaidenin geldiği alt yapı üzerinde duruyordu. Bu alt yapının üzerine ise 24 yivli ve alt kısımda 1,29 m kalınlıkta olan sütun ve Ion başlığı gelmekteydi. Cella duvarının yüksekliği yardımıyla hesaplanan tüm sütun yüksekliği yaklaşık 11,60 m'dir. Ion başlıklı bu sütunların üzerinde üç fascialı arşitrav, arşitravın üzerinde de 22 cm yüksekliğinde kalın bir Ion kymationu bulunmaktaydı. Tapınağın üst yapısında friz bulunmaz. Bu şekilde frizsiz entablature örneklerine Labraunda, Halikarnassos, Ksanthos, Ağlayan Kadınlar Lahti ve Atina akropolisindeki karyatidli portikoda rastlanır. Mausoleion ile Labranda Zeus Tapınağı'nın entablaturelerine kıyasla Athena Tapınağı'nın entablaturesi büyütülmüş Ion kymaya sahiptir. Kymationu diş kesimi, diş kesimini yine kymation takip eder, kymation ve diş kesiminden oluşan bloğun üzerine ayrı bir taştan işlenmiş, geison yerleştirilmiş, aslan başlı çörtenlerle süslü sima ile tapınak son bulmaktadır. Tapınağın sütun sırasıyla cella duvarı arasında kalan kısmının üzeri, kare şekilli tavan kasetleri ile kapanmıştı. bk. Koenigs 1999: 148; Rumscheid 2000: 124-125. Tapınakta bulunan Ion başlıkları için bk. Stevens 1931.

[80] Arkaik Dönem örneklerine oranla oldukça ince yapıda olan sütunlar, alt çapın 10 katı uzunluğunda, yani 43 ayaktır. Çatı haricinde üst yapı 7 ayak yüksekliğinde olup toplamda 50 ayaklık bir ölçüye ulaşılır. Ayrıca bu ölçü, cellanın iç uzunluğuna eşittir. bk. Duyuran 1948: 18; Şahin 2002: 39.

duvarların aksı 29,44 cm'lik 12 Attik ayak olan 3,53 m'lik kare gridde düzenlenmiştir. Kare grid, Ion planının standart özelliği olmasına karşın Priene'de katı uygulaması mevcuttur[81].

Tapınağın doğu cephesinde, sunağa bakan tarafta altı sütun diziliydi ve bu sütunların gerisinde, tapınağın pronaosunun ante duvarları arasında da iki sütun mevcuttu[82]. Tapınakta bu iki sütunun arkasında, standart Ion özelliği olarak derin bir pronaos yer almaktaydı[83]. Pronaosun batısından açılan bir kapı ile cellaya[84] giriliyordu. Cellanın batısında bulunan yaklaşık 1 m yüksekliğinde silmeli bir kaide üzerinde bir zamanlar tapınağın kült heykeli[85] bulunmaktaydı.

Cella'nın arka kısmındaki opisthodomos, tapınağın grid planına uygun yapılmıştır. Opisthodomos orijinalde pronaos'un kopyası olarak ortaya çıkmış ancak Ion mimarisinde tapınağın girişi daha fazla vurgulanmıştır[86]. Tapınağın arka kısmında, yüzü batıya dönük olan opisthodomos'un önünde, ante duvarları arasında iki sütun yer almakta, sonrasında bir kapı ile kapatılan bu mekân olasılıkla tapınağa ait değerli nesneleri saklamak için kullanılmaktaydı[87].

Kazılar sırasında tapınağın içerisinde *gigantomachy* ve *amazonomachy*i betimleyen kaliteli işçilik ve özgün stilli iki düzine kabartma heykel bulunmuştur[88]. Bu heykeller tapınağa

---

[81] Labranda Zeus Tapınağı'nın taban planında grid sistemine sadece yapı elemanlarında uyulur. Priene Athena Tapınağı planında ise grid sistemi, sütunların eşit aksiyal aralığı ile sınırlı değildir, ayrıca sütunlar ve naos duvarları arasındaki aksiyal aralık da sütun aralığına eşittir. Sütun alt çapının aksiyal araya oranı 4:11=1: 2.74 ve sütun alt çapının intercolumnationa oranı 4:7=1:1.75'dir. Zeus Labraundos Tapınağı, 3:7=1:2.33'lük intercolumnation oranıyla daha geniş intercolumnationa sahiptir. Ancak Mausoleion'da oran Priene'deki ile aynıdır. Sütunlar arasındaki mesafe dar tutulduğunda grid planı, aynı derecede dar pteromaya sebep olur ve bu sebeple Ion tapınaklarında bulunmaz. Priene tapınak planında yapının ön ve yan kanatlarında sütunların eşit mesafesiyle birleşmiş sıkı grid uygulaması, grid'in varlığından daha önemli bir buluştur. bk. Koenigs 1999: 145.

[82] Rumscheid 2000: 119.

[83] Koenigs 1999: 148.

[84] Tapınağın cella duvarları, Ion başlıklı ante ile sonlanmakta, her bir ante başlığının ön kısmı birleşik kymationdan oluşup, yan kısımlar Arkaik volüt şemasının çiçekli halini göstermektedir. bk. Koenigs 1999: 149.

[85] Kült heykeli için bk. Antiquities of Ionia IV, 1881: 31; Smith 1900: 146, 152-153 No. 1150; Wiegand – Schrader 1904: 110-111; Carter 1983: 210-247 Nr. 72-83 Fig. 18-21 Pl. XXXIII-XXXVII a-d (British Museum, Kat. No. 1150).

[86] Koenigs 1999: 148. Pytheos, rationun kurucusu ve kare tasarlı tapınakta matematiksel ölçüyü ilk uygulayan kişidir, ayrıca Attik özelliklere yönelerek Ion mimarisinde opisthodomosa yer vermiştir. bk. Şahin 2002: 40.

[87] Rumscheid 2000: 122 vd.

[88] 1869 yılındaki İngiliz ve 1895-1898 yıllarındaki Alman kazıları sırasında Athena Tapınağı içerisinde bulunan kabartma heykeller şu anda İstanbul Arkeoloji Müzesi ve British Museum'da yer alır. bk. Smith 1900: No. 1165-1176; Carter 1978: 771; Carter 1979: 140. Pullan, bu heykelleri entablaturede frizin parçaları olarak yorumlarken, Gerkan sunağın elemanı olarak düşünmüştür, Praschniker ise kabartmaların, tapınağın tavan kasetlerine ait olduğunu öne sürmüştür. bk. Antiquities of Ionia IV, 1881: Pls. VII-VIII; Wiegand – Schrader 1904: 99-101 Fig 68; Gerkan 1924: 15 vd; Praschniker 1937: 33-34, 45-69; Carter 1983: 44-49, 103-180. Priene kabartmalarının yakın benzeri Halikarnassos Mausoleum'unda görülür. Kasetlerdeki heykelimsi dekorasyon MÖ 4. yüzyılda yaygındır. Samothrake'deki hieron ve Belevi Mausoleumu gibi örneklerde Priene Tapınağı'nın tavan kasetlerini anımsatan uygulamalar bulunur. Araştırmacılar tarafından Priene Tapınağı'nda bulunan kaset parçaları ışığında, peristilin etrafındaki 26 tavan kasetinde heykellerin mevcut olduğu kabul edilmiştir. Bu kabartmalar herhangi bir noktadan peristile yaklaşan seyirciyi etkilemiş olmalıdır. bk. Carter 1978: 774-775; Carter 1979: 144-145.

ait olarak yorumlanıp MÖ 4. ve MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir[89]. Gerek Pytheos'a dair bilgi gerekse de Büyük İskender yazıtı ışığında tapınağın ilk olarak doğu ucunun bitirildiği kabul edilir. Carter'e göre Pytheos tarafından tasarlanmış tapınağın doğu ucundaki kasetlerin çerçeveleri eksiksiz olup Büyük İskender'in tapınağı adadığı zamanki konumunda idi. Batıdakiler ise maddi imkânlar dâhilinde zamanla tamamlanmış ya da hafif farklarla eş zamanlı tamamlanmış olmalıdır[90]. Schede, tapınağın doğu ile batı ucundaki tavan kasetlerinin işçilikleri arasında stil farkına dikkat çeker ve doğu uçtakileri Pytheos dönemine, batıdakileri ise Magnesia Artemis Tapınağı ile karşılaştırarak MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihler[91].

2.1.1.1.2. Sunak

Athena Polias Tapınağı'nın 12,35 m doğusunda ve onunla aynı aksta Athena Sunağı (**Resim 4**) yer alır[92]. Sunağın *euthynteria*sının batı – kuzey – güney tarafı tapınağın önündeki taşla döşeli alan ile çevrelenmiştir[93]. Sunağın sadece temel ve iç dolgusuna ait bazı kısımları ile 13,275 x 7,135 m ölçülerindeki *euthynteria*sı korunmuştur. İç kısımda alt ve üst yüzeyi düzlenmiş moloz taşlardan oluşan sunağın dış kısmında ise *euthynteria* üzerinde iki basamağı olan bir altyapı bulunur. Bu alt yapı üzerine de yarım Ion sütunlar ve saçaklık gelmekteydi. Araştırmacılara göre olasılıkla sunağı tapınağa benzetebilmek amacıyla kısa kenarlarda altı ve uzun doğu kenarda ise on bir sütun yer almaktaydı[94]. Sunağın tapınağa bakan batı yüzünde,

[89] Schede 1934: 97-108; Carter 1979: 140. Carter'e göre MÖ 2. yüzyıl uygun değildir. Çünkü bu durumda tapınağın yapım tarihi ile tavan kasetleri arasında iki yüz yıllık bir boşluk meydana gelir. Carter, Schede'nin tapınağın iki inşa dönemi olduğu fikrine katılarak tapınağın ilk inşa döneminin yaklaşık olarak Büyük İskender yazıtıyla eş zamanlı olduğunu dile getirir. Carter'e göre tapınağın batı kısmının pervazları farklı tasarımda ve düşük işçiliktedir. Ona göre kabartmalar tapınağın tavanını kapladıysa, bunlar kült heykelin adandığı MÖ 158'de mevcut olmalıdır. Kabartma stilinin homojen olması olasılıkla *Gigant* ve Greklerin birçok kez aynı kişi tarafından işlendiğini gösterir. Peristilin etrafındaki 26 kaset için bulunan malzeme yeterli olup pronaos ve opisthodomos ile birlikte 35 panel için de bu ihtimal dâhilindedir. Böyle bir projenin para ve zamana da ihtiyaç duyması bir zorunluluktur. Orophernes'in maddi gücü bulunmasına rağmen zamanı kısıtlı idi. Carter'e göre kasetleri, Orophernes dönemine veya MÖ 2. yüzyıla tarihlemek güvenilir değildir. Carter, kabartma heykelleri stilistik açıdan değerlendirirken bunları Pergamon kabartmaları ile karşılaştırmış, ancak ona göre anatomi ve kumaşın işlenişindeki benzerlik bunların eş zamanlı olduğuna dair kesin kanıt değildir, bu kabartmalara MÖ 3. yüzyıl ya da en azından pre-pergoman tarihinin verilmesinden yanadır. bk. Carter 1979: 139 vd.

[90] Carter'e göre Priene kabartma heykelleri kompozisyon bakımından MÖ 4. veya erken 3. yüzyıl gruplarını anımsatır bir yapıya sahiptir. *Gigant*ın duruşu, kollarının birbirine zıt hareketi, kumaştaki kıvrımlar gibi özellikler MÖ 4. yüzyılın Güney İtalya metal kaplarına benzerdir. bk. Carter 1979: 144, 148.

[91] Schede 1934: 102 vd.

[92] Wiegand – Schrader 1904: 120 Abb. 91-92.

[93] Hennemeyer 2013: 12.

[94] Sunak yapısı 1868/1869 yıllarında İngiliz araştırmacılar tarafından kazılmış ancak kazı ekibinin burayı terk etmesinden kısa bir süre sonra Kelebeş köyü halkı tarafından buradan taş ocağı olarak yararlanılmıştır. Ancak sunağın yaşadığı tahrip Geç Antik – Erken Bizans Dönemi'nde başlamış, sunağın mimari parçaları tiyatro kilisesinin inşasında kullanılmıştır. Sunak, gerek sütun sayısı gerekse de üst yapı itibariyle tapınağa benzer olmasına rağmen mimar Pytheos tarafından yapılmış olmadığı savunulur. Buna gerekçe olarak sunağın Ion sütun kaidelerinin Attik-Ion olması gösterilir. Çünkü bu kaide tipinin Anadolu'da ilk defa Ion sütunlarıyla beraber görüldüğü dönem, Pytheos'un aktif olduğu dönemden yaklaşık 100 yıl sonradır. Bu kombinasyonun MÖ 3. yüzyıl sonunda Hermogenes tarafından Teos ve Magnesia tapınaklarında kullanılmasıyla Anadolu mimarisinde yer edinmiştir. bk. Rumscheid 2000: 114-115.

yanaklıklar arasındaki beş basamakla sunağın içerisine, olasılıkla kurban masasının bulunduğu bölüme ulaşılmaktaydı. Yapının dış kısmında, yarım sütunlar arasında alt ve üst kenarları silmeli, 86 cm yüksekliğinde bir bölüm bulunur. Biraz geriden başlayan bu bölüm adeta sunak heykelleri için kaide işlevi görmekteydi. Bu kaidenin üzerine, sütunların arkasına da payeler eklenmiştir. Sunağın üst yapısı, tapınağa benzer şekilde arşitrav ve diş kesiminden ibaret saçaklıktan oluşur, friz yer almaz. Sunağın dış kısmında sütunlar arasındaki kaideler üzerinde giysili kadın kabartmaları mevcuttur. Ayrıca günümüze eski bir fotoğrafı ile ulaşan bir kabartmada Apollon Kitharodos[95] görülür. Bu kabartmalar sebebiyle sunağın propylona bakan doğu kısmındaki sütun aralarında Apollon ve Mousa'ların betimlendiği kabul edilir[96]. Pausanias'a göre Mousa betimi Tegea Athena Sunağı'nda da mevcuttur[97].

Priene, istikrarsız geçen bir yüzyıldan sonra MÖ 3. yüzyıl sonunda bir miktar refah içerisinde bulunuyordu. Bu dönemde diğer inşa faaliyetleri için bağışlar dikkate alınmış olmasına rağmen bir kısmı olasılıkla yerel fonlar ile tamamlanmıştır. Büyük ihtimalle Priene halkı tapınak ve sunağın inşasında görev almışlardır. Priene'nin MÖ 3. yüzyılın 2. yarısındaki dış ilişkileri, bağışçılar ihtimalini kuvvetlendirir. Bu dönemde Priene çoğunlukla Ptolemaios etkisindeydi. Tapınak çalışmaları Pytheos'un eserinin olasılıkla maddi yetersizlikler sebebiyle yarım bırakıldığını ortaya koyar. Aynı sebebin sunak içinde geçerli olduğu söylenebilir[98].

2.1.1.1.3. Kült Heykeli ve Kabartma Heykeller

Cellanın batısında bulunan yaklaşık 1 m yüksekliğindeki silmeli kaide üzerinde bir zamanlar tapınağın kült heykeli (**Resim 5**)[99] durmaktaydı. Phidias'ın eseri olan Atina Parthenon'daki Athena Parthenos heykelinin bir kopyası olan bu heykel, ahşap bir çekirdek üzerine altın ve bronz kaplamalar ile fildişi ve mermerden yapılmıştır[100]. Pausanias Ionia'nın

[95] Pinkwart Hellenistik Dönem'in en erken Kitharodos tipi için MÖ 2. yüzyılın ortaları tarihini verir. Ancak Şahin, Mustafa Kemal Paşa'da bulunan bir adak levhasına istinaden bu tarihin MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına çekilebileceğini öne sürer. bk. Şahin 1999: 410 No. 7. Apollon Kitharodos için ayrıca bk. Watzinger 1903: 3-4, 13, 22 vd. Taf. 1; Tanrıver 1996; Şahin 2000: 232-240 Levha LXXXI-LXXXVIII; Şimşek 2001; Ful 2013. Priene Apollon'u için bk. Carter 1984: 194.

[96] Rumscheid 2000: 115-116. Sunağın planına benzer örnek Ağlayan Kadınlar Lahti'dir. Her ikisinde figürlerin konumu ve bunların mimari öğelerle bağlantısı benzerdir. Frizsiz entablature altında, Attik kaideli Ion sütunları arasında yüksek kabartma tekniğinde tek figürler yer alır. Ayrıca üst pervazlı alçak tırabzan, dikey destekler arasında olup birçok figür için bir bank ya da destek görevi görür. Her iki örnekte figürler bireysel nişler ile çevrilidir. Lahitte çerçeve içerisindeki figürler farklı yönlere dönüktür. Lahit, ayaktaki figürlerin stiline göre MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir. Lahit ve sunak elemanlarının tümü, Nereidler anıtı, Belevi mezar anıtı ve Halikarnassos Mausoleumu gibi MÖ 4./erken 3. yüzyılın mezar anıtlarında görülebilir. bk. Carter 1984: 759-760.

[97] Pausanias, Amythaos oğlu Melampus tarafından Athena Sunağı'nın yaptırıldığını ve sunakta Musa'ların da betimi olduğundan söz eder. bk. Paus. 8.47.3; Felten 1983: 92; Norman 1984: 190-191.

[98] Carter 1984: 762.

[99] bk. Antiquities of Ionia IV, 1881: 31; Smith 1900: 146, 152-153 No. 1150; Wiegand – Schrader 1904: 110-111; Carter 1983: 210-247 Nr. 72-83 Fig. 18-21 Pl. XXXIII-XXXVII a-d (British Museum, Kat. No. 1150).

[100] Rumscheid 2000: 121 vd.

tapınaklarla bezendiğini öne sürdükten sonra ekler: "Sen, heykelinden dolayı Priene'de Minerva ile fazlasıyla hoşnut olacaksın[101]". Athena Polias Tapınağı'nın kült heykeli, imparatorluk sikkelerinden bilinmektedir. Roma imparatoru Vespasianus[102], Hadrianus[103], Septimus Severus[104], Severus Alexander[105] ve Valerianus[106] sikkelerinde Athena Parthenos kült heykeli görülmektedir. Tanrıça Athena ayakta, başı sağına dönük, sağ elinde kendisine çelenk uzatan bir Nike'yi tutmakta, sol eliyle yerde dik şekilde duran kalkana dayanmakta ve bunun ardında mızrak ve tanrıçanın sağında biraz yukarı kalkmış bir yılan bulunmaktadır.

Pausanias'ın da bahsettiği Athena'nın colosal heykelinden geriye kalan el, kol ve ayak ile diğer parçalar şu anda British Museum'da korunmaktadır. Burada yapılan ilk İngiliz kazıları sırasında Clarke, kült heykelinin durduğu kaidenin altında, altın zeytin ağacı yaprakları, altın yüzük, terrakotta mühür ve 5 tane gümüş Orophernes sikkesi (MÖ 158/157)[107] bulmuştur. Toplamda bulunan 6 Orophernes sikkesinin tümü aynı tip ve lejantlıdır. Bunların haricinde olasılıkla Viktoria heykeline ait bir çift bronz yaldızlı kanat, tapınağın kalıntıları arasında bulundu. Diğer Kapadokya sikkelerinden tip ve malzeme açısından ayrılan bu sikkeler Ionia ve Aeolis'in çağdaş sikkelerinin genel karakterini anımsatmaktadır. Orophernes'in bu sikke tipini seçmesi olasılıkla Ionia'da yetişmiş olmasındandır ve bu tetradrahmiler büyük ihtimalle Priene'de basılmıştır. Sikkelerin ön yüzünde sağa doğru, diademli ve sakalsız bir erkek başı, arka yüzlerinde ise "ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΡΟΦΕΡΝΟΤ ΝΙΚΗΦΟΡΟΤ" lejantıyla birlikte baykuş betimi vardır. Newton'dan aktarıldığına göre buradaki araştırmalarda, Clarke üç sikkeyi yapı taşlarının en alt tabakasının altında yatakta onlar için hazırlanmış küçük çukurlarda uzanırken bulmuştur. Newton söz konusu bu sikkelerin yapının temeline değil, Orophernes'in Prienelilere olan vefa borcundan dolayı adadığı heykelin kaidesi altına yine kendisi tarafından bırakıldığını öne sürmüştür[108].

Kazılar sırasında tapınağın içerisinde *gigantomachy* ve *amazonomachy*i betimleyen kaliteli işçilik ve özgün stilli iki düzine kabartma heykel bulunmuştur[109]. Bu heykeller

[101] Paus. 7.5.5; Antiquities of Ionia I, 1821: 13.
[102] Regling 1927: 106-107 Nr. 191-193 Taf. IV 191.
[103] Regling 1927: 107-108 Nr. 194-197 Taf. IV 194.
[104] Regling 1927: 111 Nr. 209 Taf. V 209.
[105] Regling 1927: 112 Nr. 211 Taf. V 211.
[106] Regling 1927: 115 Nr. 220-221 Taf. V 220-221.
[107] Orophernes sikkesi ayrıntılı bilgi için bk. Newton – Clarke 1871.
[108] Antiquities of Ionia IV, 1881: 25-26; Smith 1900: 146, 152-153 No. 1150; Regling 1927: 46; Carter 1983: 210-247.
[109] 1869 yılındaki İngiliz ve 1895-1898 yıllarındaki Alman kazıları sırasında Athena Tapınağı içerisinde bulunan kabartma heykeller şu anda İstanbul Arkeoloji Müzesi ve British Museum'da yer alır. bk. Smith 1900: No. 1165-1176; Carter 1978: 771; Carter 1979: 140. Pullan bu heykelleri entablaturede frizin parçaları olarak yorumlarken, Gerkan sunağın elemanı olarak düşünmüştür, Praschniker ise kabartmaların, tapınağın tavan kasetlerine ait

tapınağa ait olarak yorumlanıp MÖ 4. ve MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir[110]. Bulunan kabartma heykellerden biri (**Resim 6**) Carter'a göre Tanrıça Athena'yı betimlemektedir. Başı, sağ kolunun tamamı, sol kolunun ve sağ ayağının da büyük bir kısmı eksik olan figür, arka plan düzleminden dışa doğru ilerlemektedir. Tanrıça, peplos giymiş ve vücudunun burgu hareketi sağ kalçayı saran ve sağ uyruğun üzerinden aşağıya doğru dökülen kumaşla vurgulanmıştır[111].

Gigantomachy anlatımında merkezi figür olarak *gigantomachy*deki başlıca tanrılar ve Priene kentinde önemli bir konuma sahip oluşlarından dolayı, olasılıkla Athena (**Resim 7-8**) ve Zeus (**Resim 116-117**) işlenmiştir[112]. Athena olarak nitelendirilen kabartmada sağa, rakibine karşı uzun bir adım atar şekilde betimlenmiş büyük boyutlu bir kadın figürü vardır. Bunu Athena olarak adlandırmak için gereken silah izi olmamasına rağmen Carter'e göre olasılıkla bu figür, merkezde oturan Zeus'a doğru ilerleyen Athena'dır[113].

Tapınakta bulunan diğer kabartmalarda aslanın sırtında oturan Kybele (**Resim 79-80**)[114], dört at tarafından çekilen arabasında Helios (**Resim 9-10**)[115], *gigant*la mücadele eden Dionysos (**Resim 127-128**)[116], olasılıkla Artemis[117] ve Aphrodite[118] ile kimliği saptanamayan diğer tanrılar görülür[119].

---

olduğunu öne sürmüştür. bk. Antiquities of Ionia IV, 1881: Pls. VII-VIII; Wiegand – Schrader 1904: 99-101 Fig. 68; Gerkan 1924: 15 vd; Praschniker 1937: 33-34, 45-69; Carter 1983: 44-49, 103-180. Priene kabartmalarının yakın benzeri Halikarnassos Mausoleum'unda görülür. Kasetlerdeki heykelimsi dekorasyon MÖ 4. yüzyılda yaygındır. Samothrake'deki *hieron* ve Belevi Mausoleumu gibi örneklerde Priene Tapınağı'nın tavan kasetlerini anımsatan uygulamalar bulunur. Araştırmacılar tarafından Priene Tapınağı'nda bulunan kaset parçaları ışığında, peristilin etrafındaki 26 tavan kasetinde heykellerin mevcut olduğu kabul edilmiştir. Bu kabartmalar herhangi bir noktadan peristile yaklaşan seyirciyi etkilemiş olmalıdır. bk. Carter 1978: 774-775; Carter 1979: 144-145.

[110] Schede 1934: 97-108; Carter 1979: 140. Carter'e göre MÖ 2. yüzyıl uygun değildir. Çünkü bu durumda tapınağın yapım tarihi ile tavan kasetleri arasında iki yüz yıllık bir boşluk meydana gelir. Carter, Schede'nin tapınağın iki inşa dönemi olduğu fikrine katılarak tapınağın ilk inşa döneminin yaklaşık olarak Büyük İskender yazıtıyla eş zamanlı olduğunu dile getirir. Carter'e göre tapınağın batı kısmının pervazları farklı tasarımda ve düşük işçiliktedir. Ona göre kabartmalar tapınağın tavanını kapladıysa, bunlar kült heykelin adandığı MÖ 158'de mevcut olmalıdır. Kabartma stilinin homojen olması olasılıkla *Gigant* ve Greklerin birçok kez aynı kişi tarafından işlendiğini gösterir. Peristilin etrafındaki 26 kaset için bulunan malzeme yeterli olup, pronaos ve opisthodomos ile birlikte 35 panel için de bu ihtimal dâhilindedir. Böyle bir projenin para ve zamana da ihtiyaç duyması bir zorunluluktur. Orophernes'in maddi gücü bulunmasına rağmen zamanı kısıtlı idi. Carter'e göre kasetleri, Orophernes dönemine veya MÖ 2. yüzyıla tarihlemek güvenilir değildir. Carter, kabartma heykelleri stilistik açıdan değerlendirirken bunları Pergamon kabartmaları ile karşılaştırmış, ancak ona göre anatomi ve kumaşın işlenişindeki benzerlik bunların eş zamanlı olduğuna dair kesin kanıt değildir, bu kabartmalara MÖ 3. yüzyıl ya da en azından pre-pergoman tarihinin verilmesinden yanadır. bk. Carter 1979: 139 vd.

[111] Wiegand – Schrader 1904: 112 Fig. 81; Mendel 1966: 94 Nr. 338; Carter 1983: 177-179 Nr. 66 Pl. XXIV c-d (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1041. Ölçüler: Y. 53,3 cm, G. 26,5 cm, D. 14,5 cm).

[112] bk. Carter 1978: 779; Carter 1979: 149; Carter 1983: 88 Nr. 1 Pl. VII a-b.

[113] Antiquities of Ionia IV, 1881: 34 Pl. XIX; Carter 1978: 781; Carter 1983: 88 Nr. 31 Pl. XVII a.

[114] bk. Smith 1900: 159 No. 1170; Carter 1973: 778; Carter 1979: 149 Pl. XLIV-1; Carter 1983: Nr. 14 Pl. XI-a, XXVI e, XXVII c.

[115] bk. Smith 1900: 158 No. 1168; Carter 1973: 781; Carter 1979: 149; Carter 1983: 132-135 Nr. 23 Pl. XIV a, XXVI c (British Museum, Env. No. 1168. Ölçüler: Y. 80 cm, G. 63 cm, D. 30 cm). Priene Helios'una en benzer örnek, Ilion Athena Tapınağı metobunda yer almasına rağmen Priene örneğinde araba ile sürücünün zıt hareketleri daha etkileyici sunulmuştur. bk. Carter 1979: 149; Carter 1983: 132; Smith 2002: Fig. 301.

[116] bk. Antiquities of Ionia IV, 1881: 34 Pl. XIX; Carter 1983: Nr. 37 Pl. XX a.

Athena Tapınağı'nın *cella*sında, Smith'e göre ise *pronaos*unda bulunan MÖ 4. yüzyıla tarihli ve boyundan kırılmış colosal bir kadın başı (**Resim 11**) kutsal alanın önemli heykel buluntularından birisidir. *Mausoleum*'da bulunan ve Ada olarak isimlendirilen başa çok benzer bir yapıda olduğu için aynı şekilde isimlendirilen bu parçanın aynı okuldan çıktığı düşünülmektedir. Mavimsi mermerden yapılmış bu kadın başını Newton portre heykel olarak sınıflar ancak, Smith'e göre özellikleri bir tanrıçayı temsil eder. Figürün her iki gözü, burnunun alt kısmı ve sol şakağı tahrip olmuş, sol üst dudağı hafifçe zedelenmiştir. Alnının yukarısında üç sıra bukle yer alır. Saçta kahverengi ve başın sağ tarafında buklelerde kırmızı izler görülür. Bütün yüzey ateşten dolayı kararmıştır[120].

Athena Tapınağı'nda bulunan MÖ 4. yüzyıla tarihli mermer bir genç kız büstü (**Resim 12**) de kült bağlamında göz önüne alınması gereken önemli bir eserdir. Figürün her iki omzu, boynu, çenesi, ağzının sağ köşesi ve başının sol tarafı hasar görmüştür. Tapınakta bulunan *himation*lu bu genç kız büstü Carter'e göre Tanrıça Athena'nın hizmetindeki birini temsil etmiş olmalıdır. Atina'da *peplos* taşımak için 7 yaşında asil ailelerden seçilmiş kızlar olan *arrephoroi* ya da aynı yaş grubundaki *Brauron'un ayı kızları*nın[121] kutsal alanlarda heykellerle onurlandırıldıkları bilinmektedir[122]. Mavimsi mermerden yapılmış bu büstün takılması için soket mevcuttur[123].

2.1.1.1.4. Terrakotta Figürinler

Priene kentinde Tanrıça Athena'nın tek terrakotta figürini (**Resim 13**) 15 numaralı evin *oikos*unda[124] bulunmuştur. Figürün alt kısmı ile kolları büyük oranda kırıktır. Ayakta duran tanrıça *aegis*li ve Korinth miğferlidir. Sağ kola olasılıkla bir halka takılıdır. Baş, sağına döndürülmüş ve eğilmiş, miğfer altındaki saçlar alnın ortasından ikiye ayrılarak arkaya taranmış ve bukleler halinde omuzlara dökülmüştür. Tanrıça kısa kollu bir *chiton* ve bunun

---

[117] bk. Carter 1983: Nr. 18 Pl. XIII a.
[118] bk. Carter 1983: Nr. 26 Pl. XV c.
[119] Carter 1983: 83, 103-180 Table G.
[120] Antiquites of Ionia IV, 1881: 34 Pl. XX; Smith 1900: 153-154 No. 1151 Pl. XXI; Carter 1983: 271-276 No. 85 Pl. XXXIX, XL a-b; Rumscheid 2000: 133 Res. 118 (British Museum, Kat. No. 1151. Y. 44,7 cm, G. 28,8 cm, D. 36 cm).
[121] bk. Albayrak 2008: 13-14.
[122] Carter 1983: 276-278 Nr. 86 Pl. XL c-e, XLVII b (British Museum, Kat. No. 1153. Ölçüler: Y. 28,3 cm, G. 19,2 cm, D. 14,4 cm).
[123] Smith 1900: 155 No. 1153.
[124] *Oikos*, Antik Yunan'da evin, avlu ile dikdörtgen planlı, sade dekorasyonlu asıl yaşam alanından oluşan ve kutsal ateşin yandığı bölümü. *Oikos*, evin üretim, tüketim, kutsal şölenler, dini törenler ve evliliklerin gerçekleştiği yaşam alanıdır. bk. Gözlü 2018: 270 vd. Ayrıca bk. Kulözü – Açmaz 2006: 646 vd; Yılmazcan 2020: 279.

üzerine "v" yakalı, kolsuz, göğüs altından kemerli, dar ve dikey kıvrımlı *peplos* giymiştir. Gorgo başlı, kuşak benzeri bir *aegis* sağ omuzdan gelerek çapraz şekilde sol kalçaya ulaşır[125].

Kentte bulunmuş diğer bir figürinde (**Resim 14**) başın işlenişi ve miğferin varlığından dolayı Tanrıça Athena'nın anlatılmış olması muhtemeldir. Sadece boyun ve başın korunduğu figürinde miğfer büyük oranda kırıktır. Uzun boyuna Venüs halkaları işlenmiştir. Baş figürün sağına dönerek eğilmiş, alnın ortasında ayrılan saç bukleler halinde arkada toplanmıştır[126].

Kentte Athena figürinlerinin yanısıra tanrıçayla olan bağından dolayı Demeter Kutsal Alanı *bothros*undan dans eder[127] ya da hareketsiz ayakta durur şekilde[128] ve 16 numaralı evde Isis tipinde[129] terrakotta Nike figürinleri bulunmuştur.

2.1.1.1.5. Küçük Buluntular

Athena Tapınağı'ndan kült heykeli ve tavan kaseti kabartmalarındaki betimler dışında yine tapınaktan gelen altın bir yüzük (**Resim 15**) üzerinde de tanrıçanın betimi yer alır. Yüzüğün orta kısmına tanrıçanın profilden miğferli başı işlenmişken bu başı bir defne çelengi çevreler. Çelenk, ince altın tellerden yapılıp yüzüğe lehimlenmiştir[130].

Priene kentinde Tanrıça Athena'nın betimini taşıyan nesneler içerisinde bir konuttan bulunmuş kurşun ağırlık (**Resim 16**) da yer almaktadır. Söz konusu kurşun ağırlığın üzerinde tanrıça başında miğferi ile profilden betimlenmiştir[131]. Insula D2'de bulunan kurşun bir levhada da benzer şekilde tanrıça profilden ve miğferi ile betimlenmiştir[132].

Bu örneğin dışında kentteki konutlarda bulunmuş bazı pişmiş toprak vazoların ağız kısımlarının hemen altında Athena başı betimli damgalar mevcuttur. 20 numaralı evin A odasında bulunan böyle bir damgada (**Resim 17-18**) tanrıçanın soluna dönük miğferli başı

---

[125] Winter 1903: 176 Nr. 11; Wiegand – Schrader 1904: 322, 334-335 Abb. 374; Rumscheid 2006: 442-443 Nr. 112 Taf. 46/1 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8563. KY 13,3 cm. Kil açık pembe-kahverengi, beyaz kaplama kısmen korunmuş, miğferin içinde ve tepesinin solunda pembe, ortada mor renk, saçta koyu kahverengi ve sırtın üst kısmında açık kırmızı boya kalıntıları mevcut. MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

[126] Rumscheid 2006: 443 Nr. 113 Taf. 46/5-6 (Buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1641. KY 6,2 cm. Kil orta turuncu-kahverengi).

[127] bk. Wiegand – Schrader 1904: 160, 162 Abb. 146; Rumscheid 2006: 408 Nr. 5 Taf. 2/1 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8610. KY 10 cm).

[128] Nike olması muhtemel örnek için bk. Winter 1903: 180 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 159, 162 Abb. 137; Rumscheid 2006: 407 Nr. 2 Taf. 1/2 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8586. KY 10,3 cm. MÖ 2./1. yüzyıla tarihlenir).

[129] bk. Winter 1903: 180 Nr. 6 (Psyche ?); Wiegand – Schrader 1904: 322, 332-334 Abb. 369 (Nike); Rumscheid 2006: 407-408 Nr. 3 Taf. 1/3 (Isis – Nike). (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8633. KY 19,5 cm. Afet katmanına yani MÖ 135'ten önceye tarihlenir).

[130] Wiegand – Schrader 1904: 111 Abb. 80; Regling 1927: 144-145 (1898 yılında Söke'den satın alınmış ve Athena kült heykelinin kaidesinde bulunduğu bilgisi verilmiştir. Saf altından olan yüzüğün ağırlığı 12,95 gr).

[131] Wiegand – Schrader 1904: 393 Abb. 522/a (Berlin, Env. No. 10111).

[132] bk. Raeck 2003: 368 Abb. 35 (224,2 gr).

görülür[133]. Bu örnekle aynı formda bir başka vazodaki damgada ise bu sefer meander halkası içerisinde miğferli başı hafifçe soluna dönmüş bir Athena betimi (**Resim 19**) yer almaktadır[134]. Diğer bir örnekte (**Resim 20**) ise Tanrıça Athena'nın başı cepheden betimlenmiştir[135].

Ayrıca kentteki konutlarda bulunmuş kek damgaları üzerinde de Athena betimleri mevcuttur. Bu örneklerde miğferli ve mızraklı cepheden betimlenmiş Athena büstü[136] ile arkasında akroterli bir alınlığın yer aldığı miğferli Athena başı (**Resim 21**)[137] görülmektedir. Ayrıca bir kek damgası üzerinde biri, hızla ilerleyen dört atlı bir arabanın arkasında duran ve diğeri sürücüye doğru elinde çelenkle uçan olmak üzere iki Nike betimi (**Resim 22**) bulunmaktadır[138]. Kentte sevilen bir nesne olan kek damgaları üzerinde Nereid (**Resim 239**) gibi çok farklı kişilikler de görülmektedir[139].

2.1.1.2. Epigrafik Buluntular

Priene'de Tanrıça Athena ve kültüne dair bulunan yazıtlar adak, onur ve sınır stellerinden oluşmaktadır. Priene kentinin koruyucu tanrıçası Athena Polias, yeni kurulan kentte ilk ve en büyük kutsal alan ile onurlandırılmıştır[140]. Tanrıçanın en erken yazıtları MÖ 4. yüzyıldan kalmadır. Bunlardan üçü adak yazıtı iken bir örnek onur yazıtıdır. Adak yazıtlarından ilki (**Kat. No. 1**) Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın kuzeyindeki dağ eteğinde bulunmuş ve büyük oranda eksik olmasına rağmen yazıttaki iki şahıs ismi ve Athena ifadesi, tanrıçaya adak yapıldığının göstergesidir.

Eksik	Olası tamamlama	
]Λ E O M E [	[K]Λ E O M E[N H Σ]	[Κ]λεομέ[νης]
]O M E N [	[ΘE] O M E N[E O Σ]	[Θε]ομέν[εος]
]Θ H N A I [	[A]Θ H N A I [H I]	[᾽Α]θηναί[ηι][141].

MÖ 4. yüzyıldan kalma bir diğer adak yazıtı (**Kat. No. 2**), Ephesos Artemis Tapınağı neokorosu Megabyxos'a ait olup Athena Terası'nın kuzeydoğusundaki Bizans kilisesinin

[133] Wiegand – Schrader 1904: 424-425, 430 Nr. 88 Abb. 542/2, 548 (Vazo yükseklik 125 cm). Benzer bir örnek için bk. Wiegand – Schrader 1904: 426, 430 Nr. 96 Abb. 543.
[134] Wiegand – Schrader 1904: 425, 430 Nr. 91 Abb. 548 (Vazo yükseklik 9 cm).
[135] Wiegand – Schrader 1904: 426, 430 Nr. 97 Abb. 548 (Damga çapı 2,5 cm). Son damga örneği için bk. Wiegand – Schrader 1904: 426 Nr. 95 Abb 543 (vazo yükseklik 10 cm).
[136] bk. Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 236 Abb. 573 (Damganın çapı 6 cm).
[137] bk. Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 237 Abb. 573 (Damganın çapı 9 cm).
[138] bk. Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 241 Abb. 573 (Damganın çapı 11 cm).
[139] Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573.
[140] Rumscheid 2000: 106.
[141] Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 151.

güneyindeki geç dönem evinde bulunmuştur. Ephesos Artemis'i *neokoros*u Megabyxos oğlu Megabyxos'a dair bu yazıt[142], Hiller von Gaertringen'e göre kentte bulunmuş bir diğer yazıtta[143] bahsedilen bronz heykelin[144] kaidesine aittir[145].

"Megabyxos oğlu [M]e[gabyxos], Ephesos Artemis'i neokorosu*"* yazan kısmın korunduğu yazıtta "Μεϒαβύξοϛ" ismi yalın haldedir. Bu sebeple yazıt olasılıkla Megabyxos'un Athena Tapınağı'nın yapımına verdiği destekle bağlantılıdır[146].

Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu antesinin üst bloklarından birinin ön yüzündeki MÖ 334-323'e tarihli bir adak yazıtındaki (**Kat. No. 3**) ifadeden hem tapınağın sahibinin Tanrıça Athena Polias olduğu belgelenir, hem de Büyük İskender'in kentteki varlığına tanık olunur.

βασιλεύς 'Αλέξανδρος άνέθηκε τόν ναόν 'Αθηναίηι Πολιάδι

"Büyük İskender, tapınağı Athena Polias'a adadı[147]"

Yazıt, olasılıkla Büyük İskender'in Granikos zaferinden sonra (MÖ 334) Ephesos'ta bulunduğu sırada Priene'ye yaptığı bir ziyarette tapınağa yerleştirilmiştir. Büyük İskender, tapınağın yapımına bağış yaparak destek vermiş olmalıdır[148]. Strabon'dan aktarıldığına göre, Ephesos'ta Büyük İskender, Artemis Tapınağı'nın yapımını bir yazıt karşılığında ödeyeceğine söz verdiğinde Ephesoslular bunu reddetmiştir. Bu yazıt böyle bir bağışın kabulünü gösteriyor olmalıdır[149].

---

[142] Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 148 Nr. 231; Blümel – Merkelbach 2014: 370 Nr. 150.

[143] Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 5 Nr. 3; Blümel – Merkelbach 2014: 59-60 Nr. 16. Bu yazıt, Athena Tapınağı'nın tamamlanması için Ephesoslu Megabyxos'a dair onuru içerir. Yazıtta Megabyxos oğlu Megabyxos Athena Tapınağı'nın tamamlanmasına yardımcı olması karşılığında *demos* tarafından altın bir çelenk ve bir heykelle onurlandırılmıştır. Ayrıca vergilerden muafiyet, gayrimenkul edinme ve Prytaneion'da yemeklere katılma hakkı elde etmiştir. Yazıtta heykelin, tapınağın cephe önüne dikilmesi ve yanına bir stel yerleştirilmesi buyrulmuştur. Yazıt çevirisi için bk. Blümel – Merkelbach 2014: 59-60. Megabyxos, yaygın kullanımda bir isimdir ki Artemis'in bütün rahipleri Megabyxos adındaki hadım rahiplerdi. Yukarıdaki yazıtta Megabyxos da Artemis *neokoros*u idi. Yani tapınağın bekçisi ve olasılıkla tanrıçanın gelirini idare eden ve dağıtan kişi konumundadır. Attalid hanedanı egemenlik alanlarındaki kentlerin tapınak hazinelerine ulaşabilmek amacıyla kendi adamlarını *neokoros* olarak tayin etmişlerdir. bk. Carter 1983: 36 vd. Ksenophon, Anabasis'te Ephesos Artemis Tapınağı görevlisi Megabyxos'dan söz eder. bk. Ksen. an. 5.3.6.

[144] Blümel – Merkelbach'a göre MÖ 334-323'e tarihlenen yazıtta bahsedilen bu heykel, olasılıkla Athena Tapınağı'nın cephe önüne yerleştirilmiştir. Ancak kaide üzerinde duran heykelin Megabyxos ya da Athena'ya mı ait olduğu bilinmemektedir. bk. Blümel – Merkelbach 2014: 370 Nr. 150.

[145] Hiller von Gaertringen 1906: 148 Nr. 231.

[146] Blümel – Merkelbach 2014: 370 Nr. 150.

[147] Antiquities of Ionia IV, 1881: 21-34; Carter 1979: 140. Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 129 Nr. 156; Schede 1934: Abb. 40; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.

[148] Blümel – Merkelbach 2014: 369.

[149] bk. Strab. XIV. 1. 22: "Artemidoros ilave ederek diyor ki: Yeni tapınağın ithaf yazıtında onurlandırılması koşuluyla Büyük İskender, Ephesos'lulara bundan önceki ve gelecekteki bütün harcamaları ödemeyi vadetti; fakat onlar bunu istemediler, tıpkı tapınağın kutsallığına saygısızlıkla ve soygunla şeref kazanmayı istemedikleri gibi. Artemidoros, bir tanrının diğer tanrılara adak vermesinin yakışık almayacağını krala söyleyen Ephesos'luyu över".

Tanrıça Athena'nın MÖ 4. yüzyıl yazıtlarının son örneği bir onur yazıtıdır. Tapınakta bulunmuş olan heykel kaidesi üzerinde yer alan MÖ 330-300'e tarihli yazıtta (**Kat. No. 4**) eski Athena Polias rahibesi olan Niko'nun, babası tarafından onurlandırıldığı görülmektedir.

[M]ενέδημος Εὐμένου[ς]
Νικοῦν τὴν θυγατέρα
[ἰ]ερησαμένην ’Αθηνᾶι
Πολιάδι

"Eumenos oğlu Menedemos, eski Athena Polias rahibesi, kızı Niko'yu onurlandırdı"[150].

Bir zamanlar tapınağın çevresinin heykellerle bezenmiş olduğunun güzel bir örneği olan bu yazıtta, rahibenin babasının ismiyle beraber ve onun da babasının isminin verilmesi, rahibelerin soylu bir aileden geldiklerini işaret ediyor olmalıdır.

Hellenistik Dönem'den kalma iki mermer sunak üzerinde "Athena Polias" (Αθηνᾶς Πολιάδος) yazmakta olup tanrıçaya adanmışlardır. Batı Kapısı Caddesi'nin güneyindeki 24 numaralı ev (**Kat. No. 5**) ile E13 insulası ve yukarı gymnasion arasındaki sokakta (**Kat. No. 6**) bulunmuş olan söz konusu portatif sunaklar, tanrıçanın MÖ 4. yüzyıldan itibaren kesintisiz şekilde tapınım gördüğünün güzel birer örneğidir[151].

Batı Kapısı Caddesi'nde bulunmuş bir heykel kaidesi üzerindeki MÖ 130'a tarihli yazıtta (**Kat. No. 7**) ise aynı aileden iki Athena Polias rahibesi ve bir Dionysos Phleos rahibi onurlandırılmıştır. Yazıta göre Philinna ile Athenapolis'in oğulları Kydimos, Dionysos Phleos rahibi iken, kızları Zoillis ve gelinleri Habrotera eski Athena Polias rahibeleridir.

A
"[Philinna?] Pythotimos ve […]ın kızı, Kydimos'un karısı, Athena Polias eski rahibesi Habrotera'yı onurlandırdı"
B
"[Phili?]nna onun ve Athenapolis'in oğlu, Dionysos Phleos rahibi Kydimos'u onurlandırdı"
C
"[Philinn?]a onun ve Athenapolis'in kızı, […]'un karısı, [Athena Polias]ın eski rahibesi Zoillis'i onurlandırdı"[152].

[150] Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 160; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 167.
[151] Blümel – Merkelbach 2014: 374-375 Nr. 157-158.
[152] Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 377-378 Nr. 168.

Habrotera, Pythotimos ile [---]'in kızı olup Kydimos ile evlidir. Yazıtın tahrip olmasından dolayı eşinin ismi bilinmemesine rağmen ailenin kızı olan Zoillis de evlidir. Üç heykelin vakfedicisi olan Philinna (ya da Meninna)'nın oğlu ve gelini ile kendi kızını onurlandırdığı yazıta göre Athena Polias rahibeliği ömür boyu değil kısa süreliğine, olasılıkla 1 yıllığına icra edilmekteydi ve rahibelerin evli olması buna engel değildi. Dionysos Phleos rahipliği ise ömür boyu yapılmakta idi ve yazıta göre rahip görevde iken heykel dikilmiştir[153]. Ayrıca bir ailede iki rahibe ve bir rahibin bulunması, bu görevlerin yürütülmesinde gerekli olduğu üzere güçlü bir mal varlığını beraberinde getirir. Maddi gücün yanısıra olasılıkla yüksek statüden gelen bu aile, kentin gözde ailelerinden biri olmalıdır. Kentte bulunan başka bir yazıtta (**Kat. No. 43**) Pythotimos ismine rastlanılır. Tiyatro sunağındaki MÖ 2. yüzyılın başına tarihli yazıtta Pythotimos'un, *agonothetes*lik görevinin bitiminden sonra Dionysos'a adakta bulunduğu anlaşılır[154]. Kentte bulunan bazı yazıtlarda da Athenopolis ismine rastlanılır. MÖ 130 civarına tarihli bir yazıtta (**Kat. No. 46**) Kydimos oğlu Athenopolis'in Dionysos rahibi olarak adakta bulunduğu[155], yine MÖ 130 civarına tarihli bir başka yazıtta (**Kat. No. 47**) da Kydimos oğlu Athenopolis'in Dionysos Phleos rahipliğini satın aldığı bildirilir[156]. Bu durumda Dionysos rahipliğinin babadan oğula devam ettirildiği söylenebilir.

Athena'nın MÖ 1. yüzyıl ile Roma İmparatorluk Dönemi epigrafik buluntularının büyük kısmı kutsal alan sınır stellerinden oluşmaktadır. MÖ 1. yüzyıl civarı örneklerinde *'Αθηνᾶς Πολιάδος* (Athena Polias) şeklinde bir ifade görülür. Bu steller Batı Kapısı Caddesi'ndeki çeşmenin 10 m doğusunda yokuşa yakın bir evde (**Kat. No. 8**)[157], Athena Tapınağı'nın kuzeyinde (**Kat. No. 9**)[158] ve Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın güneyindeki geç dönem duvarında (**Kat. No. 10**)[159] bulunmuşlardır.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihli Athena Kutsal Alanı sınır stellerinde ise *ὅρος*[160] *'Αθηνᾶς* ifadesi yer almaktadır. Yine üç örnekle temsil edilen steller, buluntu yeri bilinmeyen biri (**Kat. No. 15**)[161] dışında diğer ikisi tiyatro sahne binasının güneydoğusu (**Kat. No. 16**)[162] ve Athena Kutsal Alanı'nın doğusundan (**Kat. No. 17**)[163] gelir.

---

[153] Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 377-378 Nr. 168.
[154] Yazıt için bk. Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.
[155] Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 183.
[156] Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144.
[157] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 164; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 159.
[158] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 165; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 160.
[159] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 166; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 161.
[160] *ὅρος*: sınır, hudut; sınır taşı. bk. Çelgin 2011: 478.
[161] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 167; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 162.
[162] bk. Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 163.
[163] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131-132 Nr. 168 I-III; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 164-166.

Athena Kutsal Alanı'nda bulunan ve imparator Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmiş bir heykel kaidesinde (**Kat. No. 11**) ise tanrıçaya yapılan bir adak söz konusudur.

[ʾAθ]ηνᾶι Πο̣[λιάδι][164].

Tanrıça Athena'ya dair son üç yazıt Augustus Dönemi'nden adak yazıtlarıdır. Athena ve Augustus'a birlikte adak yapıldığına dair bu üç yazıt (**Kat. No. 12, 13, 14**) Athena Kutsal Alanı'nda bulunmuştur. Yazıtlardan birbirine benzer cümle yapısına sahip örneklerden ilki (**Kat. No. 12**), Athena Tapınağı'nın doğu cephesi arşitravındaki üç fascia'nın üst ve orta kısmında yer almaktaydı.

ὁ δῆμος ʾΑθηνᾶι Πολιάδι καί
[Αὐ]τοκράτορι Κα ίςαρι θεοῦ υἱῶι θεῶι [καθιέρωσεν]
Σεβαστῶι

"Halk, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu,
Tanrı Augustus'a tapınağı adadı[165]".

Bir diğeri (**Kat. No. 13**) ise Athena sunağının iki fascialı arşitravının alt kenarından iki parça üzerine kazınmıştır. Bu ikinci örnekte ayrıca kutsal su kabı *aporranthrion*'dan[166] bahsedilmektedir. Ancak yazıt eksik olduğu için tam bir anlam çıkarılamamaktadır.

a

[---?ἀνέθηκεν τόν βωμόν σύν τῶι ἀπορρ]άνθρωι vacat

[--- sunağı] aporranthrion (kutsal su kabı) [ile adadı]

c b

[ὁ δῆ]μοσ ʾΑθην[ᾶι Πολιάδι καί] Αὐτο[κράτορι]
[Καίσαρι] [θεοῦ] [υἱῶι θεῶι] Σε[βαστῶι]

"Halk, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus'a sunağı adadı[167]".

Her iki yazıtta imparator Augustus, tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak anılmakta, ayrıca ilk yazıtta tapınağın, ikinci yazıtta ise sunağın halk tarafından Tanrıça Athena ile Augustus'a adandığı bildirilmektedir[168].

---

[164] Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 161; Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 152.
[165] Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157; Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 153.
[166] ἀπορράντήριον: *aporranthrion*, kutsal su kabı. bk. https://lsj.gr/wiki/%E1%BC%80%CF%80%CE%BF%CF%81%CF%81%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%BD (18.08.2019).
[167] Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 158 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 371-372 Nr. 154-155.

Athena ve Augustus birlikteliğindeki son yazıt (**Kat. No. 14**) ise Athena Tapınağı'nda cellaya girişi sağlayan üç basamağın üzerinde yer almaktadır. Önceki örneklerde görüldüğü gibi adak, tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak adlandırılan Augustus ile Tanrıça Athena Polias'a yapılmıştır. Bu kez halk değil Marcus oğlu Antonius Rusticus isminde birisinin adı geçmekte ve bu kişinin tapınağın cella merdivenlerini bağışladığı bilgisi verilmektedir[169].

Μᾶρκος Ἀντώνιος Μάρκου υἱὸς Σεργία Ῥουστιχὸς τὸ τρίβασμον
Ἀθην[ᾶι Πολιάδι καὶ Α‹ὐ›τοκράτο[ρ]ι [Καίσαρι] θεοῦ υἱῶι θεῷ Σεβαστῶι

"(tribus) Sergia'dan Marcus oğlu Marcus Antonius Rusticus, Athena Polias ve imparator Caesar tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus için üç basamaklı merdiveni bağışladı[170]".

Tanrıçaya yapılan kurban sunularının da yazıtlarda yer aldığı örnekler mevcuttur. Bunlardan ilki Kutsal Stoa'nın batı duvarında Kydimos oğlu Moschion için kazınmış MÖ 129 yılından sonraya tarihli bir onur kararıdır. Bu yazıtın 261. satırında:

"… yeni ayın ilk gününde Zeus Olympios ve Hera, Athena Polias ve Pan Arogos için büyükbaş hayvan sunduktan sonra kurbandan kalanları sonraki gün vatandaşlara dağıttı …"

281. satırında:

"Panathenai Bayramı'nda Athena'ya layık bir inekle alayı yönetti ve böylece her bakımdan tanrılara olan dindarlığının tanıklığını yaptı[171]".

Tanrıçanın sunularından bahseden bir diğer yazıt *Asklepieion*'un güney tarafında bulunan bir ante taşı üzerinde yer alan yaklaşık MÖ 100 yılına tarihli *stephanephoros* için onur yazıtının 20. satırında tanrıçaya sunulan kurbanlardan söz edilir:

"Zeus Olympos'un çelengini taktıktan sonra vatandaşları ve çocuklarını, kentte ve çevresinde yaşayanları, özgür doğan çocukları ve yeni orada bulunan yabancıları misafir etti"

"Her ay Zeus Olympios, Hera ve Pan'a ve Athena Polias'a kurbanlar sundu[172]."

Kentte bulunan bazı yazıtlarda tanrıçanın şenliklerine atıf yapıldığı görülmektedir. Prytaneion'dan Genç Marcus Aurelius Tatianus için kazınmış MS 3. yüzyıla ait bir onur yazıtında (**Resim 114**) da bunun örneğine rastlanılmaktadır:

---

[168] Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157-158; Blümel – Merkelbach 2014: 371-373 Nr. 153-155.
[169] Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.
[170] Wiegand – Schrader 1904: 110; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.
[171] Hiller von Gaertringen 1906: 105 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 141, 143 Nr. 64.
[172] Hiller von Gaertingen 1906: 50-51 Nr. 46; Blümel – Merkelbach 2014: 118-119 Nr. 55.

"İonialı Prieneliler'in çok yüce kenti ve çok kudretli meclisi ve Yaşlılar Meclisi'nin imparatoru seven heyeti, Euskhemon oğlu, Polion torunu, Pazar kontrolörü ve kentin tanrıçası Athena'nın şenliklerini yöneten ve tanrıçanın (tapınağındaki) yöneticisi ve arkhiprytanis (baş prytanis) ve çelenk taşıyan meclis başkanı Genç Marcus Aurelius Tatianus'u, şehirdeki memuriyetleriyle ilgili karşıladığı masraflardan dolayı, resmi biçimde, meclis ve halk toplantılarına devamlı sunulan önergeler ve kararlarla şereflendirmişlerdir. Sağlıcakla kalın![173]".

Tanrıça Athena'nın en önemli festivali Panathenaia'nın Priene kenti ve Atina ile olan bağına dair bir yazıt kayda değerdir. Yukarı Gymnasion'da bulunmuş ve MÖ 326/25'e tarihlendirilen bir yazıtta, konsey ve halk tarafından alınan bir kararın içeriğinde bu konuyla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Söz konusu yazıtta Priene konsey ve halkı, Atina ile olan akrabalık ve dostluğun anısına her beşinci yıl yani her dört yılda bir Atina'daki Panathenaia Festivali'ne festival elçisi gönderme kararı almıştır. Gönderilecek bu iki elçi, festivalde Athena Polias için Priene kenti adına kurban gerçekleştirecektir[174].

2.1.1.3. Nümizmatik Buluntular

Priene kenti ve tanrıçası Athena'ya dair en eski sikke buluntusu Ion ayaklanmasından, MÖ 500-494 yılından elektron bir stater (**Resim 23**)'dir. Eski (Arkaik) Priene kentinin Klazomenai'de bulunmuş olan tek sikke örneğinin ön yüzünde Athena'nın Attik miğfer, küpe ve inci kolyeli profilden betimlenmiş başı yer alır, arka yüz dört kareye bölünmüş gömme kare şeklindedir[175].

Priene kentinin şu anki konumunda düzenli bir plan doğrultusunda yeniden kurulması ve Athena Tapınağı'nın inşa faaliyetleriyle beraber ilk küçük bronz sikkeler de basılmaya başlamıştır. MÖ 350/340 yılına tarihli ve üzerinde resmi karakterde herhangi bir ismin bulunmadığı bu ilk sikkelerin (**Resim 24**) ön yüzünde kentin koruyucu ve kurucu tanrıçası Athena'nın profilden Korinth miğferli başı, sikkelerin arka yüzünde ise meander şeridi içerisinde dik konumda buğday başağı ve kentin isminin kısaltılmış hali *ΠΡΙ / ΠΡ* yer alır[176].

[173] Wiegand – Schrader 1904: 233; Rumscheid 2000: 49 Res. 36.
[174] Hiller von Gaertringen 1906: 8-10 Nr. 5; Blümel – Merkelbach 2014: 16 Nr. 5; Koenigs 2015: 13.
[175] Regling 1927: 17 Nr. 1 Taf. I 1 (Sikke 18 mm, 14,08 gr).
[176] Regling 1927: 2, 46 Nr. 45-46 Taf. I 45-46 (Nr. 45: 8 mm, 0,80 gr; Nr. 46: 9 mm, 1,05 gr).

Bu ilk sikkelerin ardından Priene'nin liman kenti Naulochos'tan MÖ 340 civarına tarihli küçük bronz sikkeler gelir. Bunların ön yüzünde bu kez sola dönük şekilde tanrıçanın Attik miğferli başı, sikkelerin arka yüzünde ise yunus betimi ile *ΠΡ[ΙΗ]* lejantı yer alır[177].

MÖ 340 – 334 yıllarında kullanılan küçük bronz sikkeler hâlâ basit miğferli Athena başı betimlidir. Sikkelerin ön yüzünde tanrıçanın Attik miğferli profilden başı, arka yüzünde ise meander şeridi içerisinde lejant yer alır[178]. MÖ 334/330'dan itibaren iç piyasada yoğun miktarda sikke kullanılır. Bu bronz sikkelerin ön yüzünde Athena'nn miğferli başı, arka yüzünde ise dört bölümlü meander şeridi içerisinde trident ya da sadece lejant bulunur[179]. MÖ 334 - 330'da Priene'nin ilk gümüş sikke grubu görülür ve bunun ilk parçası resmi bir isme de sahiptir. Dönemin sikke formu Athena ve Poseidon'dur. Sikkenin ön yüzünde Athena'nın sola dönük miğferli başı, arka yüzünde ise meander şeridi içerisinde trident ve lejant yer alır[180]. MÖ 330 – 300'e tarihli gümüş sikkelerde[181] ve MÖ 334 – 320 tarihli bronz sikkelerde de bu form kullanılmaya devam eder[182]. Bazı bronz örneklerde tridentsiz lejant da kullanılır[183].

MÖ 320-270 döneminde bronz sikkelerin (**Resim 25**) ön yüzünde Athena'nın miğferli başı bu kez cephedendir, arka yüzde yine meander şeridi ve lejant bulunur[184]. MÖ 290'dan biraz erkene tarihli gümüş sikkelerde standart sikke formu kullanımı görülür. Sikkelerin ön yüzünde profilden Attik miğferli Athena başı, arka yüzde meander şeridi içerisinde trident ve lejant bulunur[185]. MÖ 290 – 270[186] ve MÖ 290 – 240[187] yıllarındaki bronz ve gümüş sikkelerin ön yüzünde tanrıçanın miğferli başı ve arkada meander şeridi içerisinde tridentli (**Resim 26**) ya da tridentsiz lejant yer alır[188]. Bazı sikkelerin ön yüzünde tanrıça yerine onun kutsal hayvanı baykuş bulunur[189]. MÖ 270 – 240'da farklı bir sikke formu görülür. Gümüş

[177] Regling 1927: 2, 47 Nr. 47 Taf. I 47 (Sikke 10 mm, 1,48 gr).
[178] Regling 1927: 3, 47-48 Nr. 48-50 Taf. I 48-50.
[179] Regling 1927: 5, 67, 69 Nr. 92, 102 Taf. I 92, II 102.
[180] Regling 1927: 3-4, 20 Nr. 2 Taf. I 2 (Sikke, gümüş diobol 12 mm, 1,59 (2) – 1,54 (1) gr).
[181] bk. Regling 1927: 26-27, 30 Nr. 3, 5, 6, 8, 9, 13, 26 Taf. I 3, 5, 6, 8, 9, 13, 26.
[182] bk. Regling 1927: 49 Nr. 51-55 Taf. I 51-53, 55.
[183] bk. Regling 1927: 58, 62-63, 66, 73 Nr. 56, 58-61, 71-73, 77, 89A-90, 116-117 Taf. I 56, 60-61, 72-73, 77, 89A-90, II 58-59, 116-117. Benzer bir örnek (Nr. 80, 115 Taf. II 80) MÖ 330-240'a tarihlidir.
[184] Regling 1927: 75-76 Nr. 123, 125-127, 129-131, 134-135 Taf. I 123, 125-127, 129-131, 134-135.
[185] Regling 1927: 28-29 Nr. 15-22 Taf. I 15-22.
[186] bk. Regling 1927: 64 Nr. 81-83 Taf. I 82, II 83.
[187] bk. Regling 1927: 61-63, 71, 74-75 Nr. 70, 75-76, 109, 118, 122 Taf. I 118, II 70, 75-76, 109, 122. MÖ 270-240 dönemi bronz sikkeler: 60, 65, 72, 75-76 Nr. 66-69, 84, 113-114, 124, 128, 132-133 Taf. I 113, II 84, 114, 124, 128, 132-133, III 67-68.
[188] Regling 1927: 26, 28, 65-69 Nr. 7, 11, 14, 85-89, 93, 95, 99-101, 103 Taf. I 7, 11, 14, 85-87, 93, 95, II 88-89, 99-101, 103 (MÖ 290-250).
[189] bk. Regling 1927: 80 Nr. 136-141, 143-147 Taf. II 136-141, 143-145.

sikkenin (**Resim 27**) ön yüzünde cepheden Athena portresi, arka yüzünde ise elinde palmiye dalı ile Nike yer alır[190].

MÖ 250 – 230'a tarihli gümüş sikkelerin ön yüzünde Athena'nın miğferli başı ve arka yüzde meander şeridi içerisinde trident ve lejant[191], MÖ 250'den 170'e değin bronz sikkelerde tridentsiz sadece lejant görülür[192]. MÖ 190 – 170'e ait iki gümüş sikkeden ilkinin (**Resim 28**) ön yüzünde profilden, miğferli Athena başı yer alırken arka yüzünde Athena kültüne atıfta bulunan bir zeytinyağı amphorası yer alır. Diğer bir gümüş sikkenin ise sadece arka yüzünde tanrıçaya dair bir betim, yani yatık bir amphora ve onun üzerinde baykuş bulunur[193]. Dönemin bronz sikkelerinde de Athena başı ile meander kullanımı devam eder[194].

MÖ 190 – 160 yıllarındaki gümüş sikkelerde Athena başı ve meander şeridi içinde trident[195], MÖ 170 – 160'ın bronz sikkelerinde Athena başı ve meander şeridi içinde lejant görülür[196]. MÖ 150 – 125'in bronz sikkelerinde (**Resim 29**) ön yüzde Athena başı, arka yüzde çelenk içinde yatık halde bir amphora ve üzerinde cepheden ayakta duran baykuş bulunur[197]. Gümüş bir örneğin ön yüzünde Athena başı, arka yüzünde ayakta Bias görülür[198]. MÖ 125 – 90'ın bronz sikkelerinde ön yüzde Athena başı, arkada Apollon'un tripotu betimlenmiştir[199]. MÖ 90 – 50 yıllarında sikkelerin (**Resim 30**) arka yüzünde baykuş ve Nike görülür[200].

Roma İmparatorluk Dönemi Priene sikkelerinde Tanrıça Athena görülmeye devam etmektedir. Dönemin bronz sikkelerinde ön yüz imparator portrelerine ayrılmışken arka yüzde tanrıçanın portre ya da heykel formunda betimi bulunur. İmparator Augustus sikkelerinde (**Resim 31**) arka yüze tanrıçanın portresi işlenmişken[201], imparator Vespasianus[202], Hadrianus[203] (**Resim 32**), Septimus Severus[204], Severus Alexander[205] ve Valerianus[206] sikkelerinde Athena Parthenos kült heykeli yansıtılmıştır. Tanrıça Athena ayakta, başı sağa

[190] Regling 1927: 7, 30 Nr. 27 Taf. I 27.
[191] Regling 1927: 26-27, 29 Nr. 4, 12, 23 Taf. I 23, II 4, 12.
[192] Regling 1927: 62, 68-71, 74 Nr. 74, 78-79, 94, 96-98, 104-108, 110, 119-121 Taf. III 74, 78-79, 94, 96-98, 104-108, 110, 119-121.
[193] Regling 1927: 31-32 Nr. 28-29 Taf. III 28-29.
[194] Regling 1927: 59-60 Nr. 62-65 Taf. III 62-65.
[195] Regling 1927: 27, 30 Nr. 10, 24-25 Taf. III 10, 24-25.
[196] Regling 1927: 71-72 Nr. 111-112 Taf. III 111-112.
[197] Regling 1927: 84-86 Nr. 148-167 Taf. III 148-159, IV 160-167.
[198] Regling 1927: 34 Nr. 30 Taf. III 30.
[199] Regling 1927: 91-92 Nr. 168-170 Taf. IV 168-170.
[200] Regling 1927: 93-95 Nr. 171-174 Taf. IV 171-174.
[201] Regling 1927: 104 Nr. 187-189 Taf. IV 187-189.
[202] bk. Regling 1927: 106-107 Nr. 191-193 Taf. IV 191.
[203] bk. Regling 1927: 107-108 Nr. 194-197 Taf. IV 194.
[204] bk. Regling 1927: 111 Nr. 209 Taf. V 209.
[205] bk. Regling 1927: 112 Nr. 211 Taf. V 211.
[206] bk. Regling 1927: 115 Nr. 220-221 Taf. V 220-221.

dönük, sağ elinde kendisine çelenk uzatan Nike'yi tutmakta, sol eliyle yerde dik şekilde duran kalkana dayanmakta ve bunun ardında mızrak ve tanrıçanın sağında biraz yukarı kalkmış bir yılan bulunmaktadır.

2.1.1.4. Değerlendirme

Priene'de Athena kültü, 1673'te Smyrna'dan gelen İngiliz gezginlerin Vitrivius'un[207] eserinde bahsettiği Athena Polias Tapınağı kalıntılarını keşfetmesiyle birlikte açığa çıkmaya başlamıştır[208]. Sonraki yıllarda kentte yapılan kazıların buluntuları kültün niteliği hakkında bilgiler sağlamıştır. Priene'nin yeni yerinde kurulmasından sonra tüm kente ve çevreye hâkim konumda inşa edilen kutsal alanda tapınak ve sunak gibi yapılar aşama aşama yapılarak tanrıçaya adanmıştır[209]. Tapınak cellasındaki kült heykelin Phidias'ın eseri Athena Parthenos heykelinin kopyası olduğu Roma Dönemi sikkelerine dayanılarak söylenmektedir[210].

Kazılar sırasında tapınağın içerisinde tavan kasetlerine ait *gigantomachy* ve *amazonomachy*'i betimleyen kaliteli işçilik ve özgün stilli iki düzine kabartma heykel bulunmuş[211] olup bu heykellerde Athena, Zeus, Kybele, Dionysos, Helios gibi tanrıların betimleri mevcuttur[212]. Tapınaktaki iki kabartma heykel dışında Tanrıça Athena'ya dair tekil buluntular bir evden terrakotta figürin[213], tapınaktan altın yüzük[214], evlerden kurşun ağırlık[215] ve levha[216], terrakotta vazo damgaları[217] ve kek damgalarından[218] oluşur.

Priene kentinde Athena'nın kültüne dair en önemli buluntulardan biri yazıtlardır. Tanrıçanın "Polias" epithetinin kullanıldığı yazıtların en erken tarihli olanları MÖ 4. yüzyıldan adak ve onur yazıtlarıdır. Kentte bulunan bir yazıttan anlaşıldığı üzere Ephesos Artemis Tapınağı *neokoros*u Megabyxos, Priene tapınağının tamamlanması için bağış yapmış ve bunun karşılığında tapınağın cephe önüne dikilecek bir heykel ile onurlandırılmıştır[219].

---

[207] bk. Vitr. I. 12.
[208] bk. Koenigs 1999: 139.
[209] Rumscheid 2000: 106-107.
[210] Regling 1927: 106-108, 111-112, 115 Nr. 191-197, 209, 211, 220-221 Taf. IV 191, 194, V 209, 211, 220-221; Carter 1983: 210-247 Nr. 72-83 Fig. 18-21 Pl. XXXIII-XXXVII a-d.
[211] Carter 1978: 771; Carter 1979: 140.
[212] Carter 1978: 779; Carter 1979: 149; Carter 1983: Pl. XX, b.
[213] bk. Winter 1903: 176 Nr. 11; Wiegand – Schrader 1904: 322, 334-335 Abb. 374; Rumscheid 2006: 442-443 Nr. 112 Taf. 46/1.
[214] bk. Wiegand – Schrader 1904: 111 Abb. 80; Regling 1927: 144-145.
[215] bk. Wiegand – Schrader 1904: 393 Abb. 522, a.
[216] bk. Raeck 2003: 368 Abb. 35.
[217] bk. Wiegand – Schrader 1904: 424-426, 430 Nr. 88, 91, 97 Abb. 542/2, 548.
[218] bk. Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 236-237 Abb. 573.
[219] Bağışın belgesi yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 5 Nr. 3; Blümel – Merkelbach 2014: 59-60 Nr. 16. Adak yazıtı için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 148 Nr. 231; Blümel – Merkelbach 2014: 370 Nr. 150.

Tanrıçanın adak yazıtlarından en kayda değer olanları Büyük İskender'in tapınağı Athena Polias'a adadığını bildiren yazıt[220] ile tapınak ve sunağın tanrıça ile birlikte Roma imparatoru Augustus'a da adandığını bildiren örneklerdir[221]. Her iki yazıt tapınağın sahibinin Athena Polias olduğunun kanıtlarıdır. Ayrıca Büyük İskender'in kentteki varlığını, olasılıkla tapınağa sağladığı maddi yardımı gösterir. Tapınağın Augustus'a adanması ise bazı araştırmacılar tarafından inşaatın bittiğinin işareti olarak yorumlanmıştır[222]. Ayrıca söz konusu yazıt tapınağın Athena ile birlikte imparator kültüne de hizmet ettiğinin belgesidir.

Prytaneion'da bulunan ve MS 3. yüzyıla tarihlenen bir onur yazıtında *arkhiprytanis* Marcus Aurelius'un birçok niteliğinin yanı sıra Tanrıça Athena'nın şenliklerini yönettiği ve tanrıçanın tapınağının da yöneticisi olduğundan söz edilir[223]. Ayrıca yazıtlarda tanrıçaya diğer tanrılarla birlikte büyük baş hayvanların kurban edildiği görülür[224]. En azından yaklaşık MÖ 200'de yapımı başlayan mevcut Athena Sunağı ve kurbanlık hayvanlar için sabitleme halkaları bulunan geniş döşeli ön avlu büyük kurban törenlerine işaret etmektedir[225].

Priene ile Atina kenti arasındaki sıkı bağlar hem tapınağın kült heykelinden hem de Panathenaia Festivali[226] ile ilgili bir yazıt vasıtasıyla anlaşılmaktadır. MÖ 326/25'e tarihli konsey ve halk tarafından alınan bir kararın içeriğinde Priene konsey ve halkı, Atina ile olan akrabalık ve dostluğun anısına her beşinci yıl yani her dört yılda bir Atina'daki Panathenaia Festivali'ne festival elçisi gönderme kararı almıştır. Gönderilecek bu iki elçi, festivalde Athena Polias için Priene kenti adına kurban gerçekleştirecektir[227].

MÖ 6. yüzyılın 2. yarısından itibaren *Gigantomachy* konusu Panathenaia festivali ve Athena Polias kültüyle yakından ilgilidir. *Gigantomachy*'in çeşitli bölümleri *prosesyon*da taşınan kutsal *peplos*lara dokunmuş, heykeltıraşlıkta ise Parthenon Athena Tapınağı'nın doğu cephesinin metoplarına ve Athena Parthenos kült heykeli kalkanına işlenmiştir. Anadolu'da özellikle Ilion Athena Tapınağı metopları ile Pergamon'da Zeus ve Athena Nikephoros'a adanmış sunakta *gigantomachy* betimlenir. Ancak Priene Tapınağı, Atina modelinin en aslına uygun kopyasıdır. Priene Athena Tapınağı'nın tavan kasetlerinde *gigantomachy* sahnelerinin başarılı şekilde işlendiği görülmektedir. Batı Anadolu'da Hellenistik Dönem'de yerel

[220] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 156; Schede 1934: Abb. 40; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.
[221] Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157; Blümel – Merkelbach 2014: 371-372 Nr. 153.
[222] Koenigs 2015: 13.
[223] Rumscheid 2000: 49.
[224] Hiller von Gaertringen 1906: 50 vd., 105 Nr. 46, 108; Blümel – Merkelbach 2014: 118 vd, 141 vd. Nr. 55, 64.
[225] Hennemeyer 2013: 198-199; Koenigs 2015: 12.
[226] Büyük Panathenaia şenliklerinin kurucusu Peisistratos'tur. Büyük Panathenai şenlikleri Hekatombaion ayının ilk üç gününde, Küçük Panathenaia şenlikleri ise aynı ayın 11. gününden itibaren iki gün kutlanıyordu. bk. Freeman 2003: 156; Şahin 2013: 166.
[227] Hiller von Gaertringen 1906: 8-10 Nr. 5; Blümel – Merkelbach 2014: 16 Nr. 5; Koenigs 2015: 12.

Panathenai Festivalleri mevcuttur. Priene yazıtları Priene'nin kendi *Panathenaia*'sı olduğunu ima eder[228].

Priene, Atina'yı kendine örnek alarak tanrıçanın kültünü burada tesis etmiş ve gereken önemi göstermiştir. Athena kültü, kentin kuruluşundan son dönemlerine değin varlığını korumuştur.

[228] Carter 1983: 90; Şahin 2013: 167.

2.1.2. DEMETER VE KORE

Antik dönemde toprağa bağlı yaşayan, geçimini topraktan sağlayan toplumlar tarıma büyük önem vermiş, ürünlerin daha bereketli olmasını sağlayacak bir tanrıçaya inanmışlardır. Yunan panteonunda bereket vasfı ön planda olan Tanrıça Demeter'in[229] yanı sıra Tanrıça Hera, Artemis, Athena ve Aphrodite genel özelliklerinin yanında bereket vasfı da yüklenmişlerdir[230]. Genellikle kent içerisinde ya da kent merkezinden uzakta yamaçta yer alan ve sade bir yapılaşma sergileyen Demeter kutsal alanları özellikle kadınlardan oluşan bir inanan topluluğuna ve zengin adaklara sahiptir. Öyle ki Korinthos Demeter Kutsal Alanı'nda 24 bini ve Thasos Demeter Kutsal Alanı'nda da 10 bini aşkın adak açığa çıkarılmıştır[231]. Tanrıçanın kutsal alanlarına bereketle bağlantılı olarak terrakotta domuz figürinleri, suyun kültteki öneminden dolayı terrakotta *hydria* taşıyan kadın figürinleri (*hydrophoros*) ve terrakotta minyatür *hydria*ların adak olarak bırakılmış olduğu görülmektedir[232].

Tabiattaki yaşamsal döngünün olumlu bir şekilde devam etmesi için insanoğlu, bereket tanrılarını memnun etmek amacıyla her sonbahar ile ilkbahar başlangıcında kökenleri Mezopotamya'ya uzanan çeşitli ritüeller gerçekleştirmiştir[233]. Tanrıça Demeter adına yapılan dini etkinliklerin en bilineni Eleusis törenleridir[234]. Bu törenler bağlamında kutlanan *Thesmophoria*'nın temel amacını insanın ve doğanın bereketini artırma oluşturur[235]. *Thesmophoria*[236] bayramı, sonbahar ekim zamanı (Ekim-Kasım) olan *Pyanopsion* ayının 11-

[229] Toprak ve bereket tanrıçası Demeter, Kronos'la Rheia'nın kızı, ikinci tanrı kuşağındandır. Mısırlılar tarafından İsis ile bir tutulur ve cehenneme egemen tanrılardan kabul edilir. bk. Hes. erg. 300, 465; Hes. theog. 911-914; Hom. h. 17; Hdt. II. 59, 123; Erhat 2003: 85. Demeter ve Persephone için bk. Peschlow Bindokat 1973; Cronkite 1997; Dürüşken 2000: 117; Graves 2004: 97 vd.; Agizza 2006: 116-122; Leventi 2007; Gençler Güray 2018: 58.

[230] Uncu 2012: 531. Mezopotamya tanrı panteonunda bereket tanrıçalarına en güzel örnek İnanna'dır. Ünlü Uruk Vazosu üzerinde krallarının tanrıçalarına sundukları ürünlerin betimleri tarımı simgeler.

[231] Bulba 2019c: 124 Dn. 3.

[232] Bulba 2019a: 220.

[233] Ökse 2006: 50-51; Uncu 2012: 535-536.

[234] Sina 2004: 38-39; Doyran 2017: 1. Yunanistan'ın Attika bölgesinde, Atina'nın 22 km batısında yer alan Eleusis'te yapılan törenler kapsamında Demeter ve Persophone onuruna başta Thesmophoria olmak üzere sekiz bayram kutlanmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bk. Evans 2002.

[235] Gençler Güray 2018: 59. Bu törenlerde Persephone'nin kaçırılış mitine atfen yarıklara domuzlar atılmakta, bu domuzlardan arta kalanlar bayramın son günü çıkarılmaktaydı. Domuzun kutsal kabul edilip tercih edilme sebebi onun güçlü yapısı, kanının yoğun akması ve verimlilik getirdiğine inanılmasındandır. bk. Dürüşken 2000: 118 vd. Mite göre Persephone'nin Hades'e kaçırıldığı yarığa sürüsünü otlatmakta olan bir domuz çobanı da düşer, diğer bir inanışa göre ise Eleusis'te Demeter kızını ararken bir domuz yavrusu dikkatini çeker. Hayvanı takip ederek girdiği yarıktan tanrıça kızına kavuşur. bk. Işık 2017: x. Yarıklara bebek, genç ve yetişkin domuzlar atılmaktaydı. bk. Alpagut 2017: 15. Thesmophoria için ayrıca bk. Tiverios 2008: 125 vd.

[236] Θεσμοφόρος: yasa koyucu, yasa yapan; θέσμος: tanrısal yasalara uygun; yasal, meşru, kanuni. bk. Çelgin 2011: 318. Bu bayramın kökeni Stallsmith'e göre MÖ 8. yüzyıl öncesine, hatta 11. yüzyıla, Kerenyi'ye göre ise Akdeniz ve çevresindeki MÖ 2. bin yıl Ana Tanrıça kültüne değin uzanır. bk. Çaykara 2013: 298.

12-13. günlerinde gerçekleşirdi[237]. Eldeki verilere göre Anadolu'da Pergamon, Ephesos[238], Smyrna, Erythrai, Miletos, Kaunos[239], Knidos ve Laodicea'da bu bayram kutlanmıştır[240]. *Thesmophoria* bayramına katılan kadınların statüleri net olarak bilinmemesine rağmen olasılıkla yüksek statüden kişilerdi. Bu törenler tam bir gizlilik içerisinde gerçekleştirildiği ve bu konuda konuşmanın büyük suç kabul edildiği için haklarında detaylı bilgi bulunmaz[241].

2.1.2.1. Arkeolojik Buluntular

Olympos'un en önemli tanrıçalarından birisi olan ve bereketle özdeşleştirilen Demeter'e, Yunan coğrafyasının birçok yerinde başta kadınlar olmak büyük bir halk kitlesi tarafından tapınılmıştır. Antik dünyanın önemli bir Ion kenti olan Priene'de de kuruluşun ilk zamanlarından itibaren Demeter kültü kızı Kore ile birlikte kendine yer edinmiştir. Gerek mimari kalıntılar ve gerekse yazıtlar, sikkeler, heykeller ve terrakotta figürinler vasıtasıyla kentte varlığı kanıtlanan Demeter ve Kore kültü, yüzyıllar boyunca saygınlığını korumuştur.

2.1.2.1.1. Tapınak

Priene'de Tanrıça Demeter ve kızı Kore'ye adanmış olan kutsal alan (**Resim 33**), kentte akropolis kayalığının altındaki yamaçta bulunan doğu-batı doğrultulu yapay bir teras üzerine inşa edilmiş olup, deniz seviyesinden 130 m yükseklikte yer almaktadır[242]. Kentin kurulmasının ardından inşa edilen alanın yapı evresi, Schipporeit'e göre MÖ 350-320 yıllarına tarihlenir ve olasılıkla sonraki dönemde bazı eklemeler yapılmıştır[243]. Kutsal alana ulaşımı sağlayan en basit rota, tiyatronun *cavea* kısmının batısından çıkarak terasa eğimli olacak biçimde kuzeybatı doğrultusunda ilerleyerek ana girişe ulaşan patikadır[244]. Kutsal alanın kuzeyi, günümüzde bitki örtüsü ile kaplıdır. *Peribolos duvarı* bu kutsal alanın etrafını çevirmekte olup güneydoğu kısımda, duvar 5 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Kutsal alanın üç tarafında bu duvar yaklaşık 62 - 70 cm kalınlığında iken güney tarafta yaklaşık 90 cm

[237] Zeitlin 1982: 138 vd.; Freeman 2003: 213; Şahin 2013: 156-157; Işık 2017; Gençler Güray 2018: 59.
[238] bk. Hdt. VI. 16.
[239] bk. Işık 2017; Bulba 2019a: 220.
[240] Çaykara 2013: 296 vd; Şahin 2013: 158-159; Doyran 2017: 4. Sicilya, Güney İtalya, Yunanistan, Anadolu ve Kuzey Afrika'da bulunan en az 50 kentte kadınlar bu bayramı kutlamak için biraraya gelmekteydi.
[241] Doyran 2017: 3.
[242] Schede 1964: 90; Rumscheid 2000: 151. Kaunos'taki Demeter Kutsal Alanı Terası da limana ve kente hâkim bir konumda bulunur. bk. Bulba 2019a: 211. Priene Demeter Kutsal Alanı'nın hemen aşağısında kayaya oyulu nişlere sahip bir kült yeri mevcuttur. Batı Kaya Kutsal Alanı olarak adlandırılan bu alanda hangi tanrıya tapınıldığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Burası düzensiz yapılaşma gösteren duvarlar ile bölümlere ayrılmıştır. Burada bulunan küçük bir podyum ya da basit bir sunak ile kutsal alan kimliği desteklenmiştir. bk. Raeck 2009: 37; Raeck 2013: 298.
[243] Schipporeit 1998: 195.
[244] Rumscheid 2000: 151.

kalınlığa sahiptir, yalnızca güneydoğu kısımda biraz daha kalındır. Temeli taban seviyesinde olan *peribolos duvarı*, çift örgülü teknikte yapılmıştır. Duvarın dış yüzünde kaba kesme taşlar, iç yüzünde daha küçük boyutta düz kesme taşlar kullanılmış; ara kısım kil ve tuğla kırıklarıyla doldurulmuştur[245].

Kutsal alanın tahmini uzunluğu 46,45 m, genişliği ise 19,35 m'dir. Bu da yaklaşık 900 m^2'ye eşittir. Bu ölçü standart bir insulanın yaklaşık yarısına denk gelir, çünkü Priene'nin genel insula boyutu 47,1 x 35,3 m= 1660 m^2'dir. Priene'nin kuruluşunda kullanılan Attik ayağa (29,44 - 29,5 cm) göre, bu standart insula için 160' x 120'ye kıyasla kutsal alan için yaklaşık 157 ½' x 65½' uzunluk oranını vermektedir[246]. Kutsal alan, kent planında hâkim olan insula-ızgara uygulamasına sadece yönü ile uyum sağlamıştır[247]. Terasın batı kısmında yer alan tapınak, alandaki tek yapı olup doğudan bir ana girişe sahiptir. Tapınak ile kutsal alana girişi sağlayan ana kapı arasında kalan açık orta alan olasılıkla ritüellerde kullanılmaktaydı[248].

Kutsal alana açılan ana kapının kuzeydoğusunda bulunan kaideler üzerinde, Tanrıça Demeter ve Kore'nin kültünde görevli iki rahibenin heykeli yer almaktaydı. Bronz heykel, insitu olarak korunan silindirik kaidesindeki MÖ 4./3. yüzyıla tarihlendirilen yazıtına (**Kat. No. 18**) göre rahibe Timonassa'ya aittir[249]. Çok az hasar ile günümüze ulaşan mermer heykel ise kare biçimli kaidesindeki MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına ait yazıtına (**Kat. No. 19**) göre rahibe *Hegeso*'ya aittir[250]. Söz konusu bu iki yazıt, kutsal alanın sahibelerinin Tanrıça Demeter ve Kore olduğuna dair en kuvvetli kanıtlardır. Kentte bulunan diğer bazı yazıtlar ile kutsal alanda bulunan malzemeler de kültün varlığının diğer önemli buluntularını oluşturur.

Kutsal alana girişi sağlayan ana kapı 1,60 m genişliğinde olup, 4,50 m genişliğindeki ante duvarının biraz gerisinde kalmaktadır. Olasılıkla basit bir sundurma da girişin üstünde yer almaktaydı[251]. Ana kapıdan kutsal alana girildikten sonra kuzeydoğuda 5,3 x 3,8 m boyutunda bir çeşme yapısı mevcuttur[252]. Minyon aslan başı şeklinde bir oluk ağzı, çeşmenin

[245] Schipporeit 2013: 143 vd.
[246] Schipporeit 2013: 145 vd.
[247] Rumscheid 2000: 151.
[248] Wiegand – Schrader 1904: 151.
[249] Wiegand – Schrader 1904: 149; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 172; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 389 vd. Nr. 191.
[250] Wiegand – Schrader 1904: 147, 150-151 Abb. 118, 120; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 173; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 390 Nr. 192. Rahibenin adı Wiegand – Schrader ve Blümel – Merkelbach'a göre *Hegeso*, Hiller von Gaertringen'e göre *Nikeso*'dur.
[251] Wiegand – Schrader 1904: 149.
[252] Schipporeit 2013: 148.

yakınında bulunmuştur[253]. Bilindiği üzere su, kült uygulamalarında önemli bir yere sahiptir. Kutsal törenlerden önce temizlenmek ve manen arınmak için sudan yararlanılmaktaydı.

Bu çeşme yapısı, güneybatı köşede 1,2 m uzunluğunda dört mermer plakadan yapılmış kare bir su teknesine sahiptir. Yapının "κρηνη" (kaynak, çeşme) olarak adlandırılması içeride bulunan pişmiş toprak borulardan kaynaklanmaktadır. Bunlar kuzeyden hafif bir eğimle iç duvarları takiben alçak bir duvar üstünden 65 cm derinliğindeki su teknesine ulaşır. Su teknesi kireç sıvalıdır. Bu tekne olasılıkla dağdan gelen kaynak suyu ile beslenmiştir. Teknenin kuzeyinde, pseudo-isodomik harç içinde kabaca yontulmuş bloklardan oluşan dar bir duvar, kaba katmanlı blokların çıkıntısı ile bir giriş oluşturarak tekneye bağlanır[254].

Kutsal alana girişin güneyindeki duvar kalıntılarına dayanarak ante duvarının güneye doğru tam dikdörtgen bir yol çizdiği söylenebilir[255]. Güneyde yer alan yaklaşık 8,3 m x 10,4 m genişliğindeki yapı, iç taraftaki doğu duvarın peribolos çıkıntısından dolayı yaklaşık 4,2 m ve 4,5 m genişliğinde iki bölüme ayrılmıştır. Schipporeit'e göre Demeter rahibesi, evde evli vatandaş olarak yaşamıştır, bu sebeple yapı rahibelerin ikametinde kullanılmamıştır[256]. Bu yorum, kutsal alanda bulunan yazıtlardaki (**Kat. No. 18-20**) ifadelere dayanmaktadır[257].

Daha öncesinde bahsedilen su teknesinin batı kısmında moloz taşlardan harçla yapılmış, doğu – batı doğrultulu dikdörtgen bir blok, sunak olarak yorumlanmıştır[258]. Olasılıkla kutsal alanın orta kısmını boş bırakmak amacıyla sunak, alanın kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Bloğun korunan mevcut uzunluğu 4,40 m, genişliği 1,55 m, yüksekliği de yaklaşık 1 m'dir. Sunağın kuzey – güney yönünde uzunlamasına eksenle değil de doğu – batı doğrultulu yerleştirilmiş olması olasılıkla uzatılmış avluya daha iyi uyum sağlama amaçlıdır[259]. Sunak, kemikler ve muhtemelen de kül ile karıştırılmış küçük tuğlalar ve harçtan oluşur. Harç kullanılmış olması sunağın Roma Dönemi'ne ait olduğunun göstergesidir. Ancak kentte Demeter kültü kuruluşun ilk dönemlerinden itibaren mevcut olduğu için daha erken

[253] Wiegand – Schrader 1904: 149.
[254] Schipporeit 2013: 148 vd.
[255] Wiegand – Schrader 1904: 149.
[256] Schipporeit 2013: 150.
[257] Mezopotamya'daki rahibelerin tapınağa hapsedilmeyip bu din kadınlarının evlenebildiği, ev sahibi olabildiği, mirastan yararlanabildiği ve çocuk doğurabildiği bilinmektedir. Ayrıca Hammurabi Kanunu'ndan öğrenildiğine göre *Entum* sınıfı rahibeler, seçkin ailelerden gelmekte ve evlenebilmekteydi. bk. Kılıç – Duymuş 2009: 163 vd.
[258] Rumscheid 2000: 154.
[259] Wiegand – Schrader 1904: 151.

döneme ait bir sunak da muhtemelen vardı[260]. Mevcut sunağın güneybatısında, içi boş bir kürenin dörtte birini andıran küçük bir güneş saati bulunmuştur[261].

Tapınak (**Resim 34**), kutsal alanın yaklaşık üçte birini kaplar ve benzer örneği olmayan farklı, anteli bir plana sahiptir. Tapınak, pronaos, cella ve kuzeyde yer alan iki odadan meydana gelmektedir. Pronaos, in antisli olup doğuya açılmaktadır. Pronaos, cellanın yaklaşık yarısına denk gelir ve cellanın kuzeyindeki iki odadan doğudakinin önünde uzanır. Bu yüzden cella kapısı, pronaos'un iki sütunu arasında ortada olmayıp güneye kaydırılmıştır. Pronaos, iki basamaklı bir stylobata sahiptir. Her bir basamak 24,5 cm yüksekliğinde olup, alt basamak 32,5 cm genişliğindedir. Kullanılan taşlar çok iyi düzleştirilmemiş ve düzensizlerdir. Bazılarında dübel delikleri görülür. Moloz taştan işlenmiş anteler arasında yer alan stylobat üzerinde iki Dor sütunu yer almaktadır. Çatıdan günümüze malzeme kalmamıştır. Pronaos'tan cellaya giren kapının sağ tarafında 1,90 m uzunluğunda yalın mermer bir bank yer alır. Bu bank, dik şekilde yerleştirilmiş iki taşın üzerine basit bir mermer plaka konulmasıyla yapılmıştır. Sol tarafta bundan daha küçük, 1,25 m uzunluğunda ikinci bir bank yer alır. Kurban/adak çukuruna giden kapının yan duvarında üçüncü bir bank bulunmaktadır[262].

Pronaos'un cella ile kesiştiği yerden itibaren cella'nın güney parçası kuzey parçasından 1,50 m daha dardır. Pronaos'un güney kısımda daha dar olması, olasılıkla güneydeki kurban/adak (?) kuyusundan kaynaklanır. Pronaos'tan kurban/adak kuyusuna geçişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Ayrıca tapınağın kuzey, batı ve güneyini 1,15 m genişliğinde bir koridor çevirmektedir. Tapınak duvarı ile temenos duvarı arasında yer alan bu koridorun batı kısmında, dışarıya açılan 1,10 m genişliğinde bir kapı yer almaktadır. Tapınak duvarları, harçlı moloz taşlardan özensizce yapılmıştır. Ancak duvarlar içte ve dışta mermer tozuyla sıvanmış ve duvarların alt kısmına da çizgiler yapılmıştır. Alt kısmı vurgulayan bu çizgiler ortostat plakaları izlenimi oluşturmaktadır. Duvarın sıva kalıntıları da yalnızca alt kısımda korunmuştur[263]. Cella, pronaos'un enini aşarak güneye doğru devam etmektedir. Cella kapısı çift kanatlıdır ve bu kapının eşiğinin yan kısmında mermer kaideler hala

[260] Schipporeit 2013: 150.
[261] Rumscheid 2000: 154.
[262] Wiegand – Schrader 1904: 151-152. Anteler arasındaki iki Dor sütununun tamburları düz olup, sadece bir başlıkta yivler bulunmaktadır. 20 yivli bu başlık, agoranın güney avlusunda bulunan başlıklara benzer yapıda, ancak işçilik biraz daha kabadır. Sütun başlıkları mermer bloktan yapılmıştır. Sütunların alt çapı 63,5 cm, başlığın başladığı yerde üst kısmın çapı 47 cm'dir. Ante başlığı ise ön tarafta 53,5 cm, yanlarda 54 cm'dir. Üç intercolomn düzensiz aralıklıdır. Merkezde yer alan, diğerlerine göre daha dar olup 2,95 m – 3,30 m'dir.
[263] Wiegand – Schrader 1904: 151.

korunmaktadır. Kaidelerin yukarısındaki yuvalar, bir zamanlar kapının tahta çerçevesini taşımıştır[264]. Cellaya giren kapı 1,67 m genişliğinde ve cella 11,72 x 6,45 m ölçülerindedir[265].

Cella döşemesi ufak taşların kil içine sıkıştırılmasıyla yapılmıştır. Cellanın kuzeyinde yer alan iki odadan batıdaki daha büyük olana, celladan doğrudan ulaşılmaktadır. Bu odaya dair herhangi bir kapı eşiği bulunmadığı için burasının bir perde ile örtüldüğü düşünülebilir[266]. Doğudaki daha küçük olan odaya ise Pronaos'un batı kısmındaki bir kapıdan geçilir[267]. Bu odanın kapısı pronaos'a kapatılabilmektedir. Bu odanın girişinin tam karşısına denk gelen arka duvarına, 75 cm yüksekliğinde ve 80 cm genişliğinde bir podyum örülmüştür. Podyumun ön tarafında beyaz sıva kalıntıları bulunur. Odanın kuzey duvarında da aynı şekilde sıvanmış, 40 cm yüksekliğinde ve 27 cm genişliğinde bir podyum vardır. Bu iki odanın ayırıcı duvarının kuzey peribolosa kadar gitme sebebi ile tapınak duvarı ve peribolos duvarı arasına, yerden 1,80 m yükseklikte bir levhanın sıkıştırılış amacı saptanamamıştır[268].

Cellanın iç kısmında, batı, güney ve bir miktar da kuzey duvarı boyunca, bir benzeri kent içindeki 22 numaralı evde (Kutsal Ev) görülen bir kült podyumu yapılmıştır (**Resim 35-36**)[269]. 1,23 m yüksekliğinde ve 1 m genişliğinde ve olan bank tipli podyumun[270] mermer tezgâhı üzerine heykellerin oturtulabilmesi için yuvalar açılmış olup, burada bulunan iki mermer baş, olasılıkla bu yuvalara aittir[271]. Kült podyumu kırma taş ve kille yapılmış, dış kısmı üç tabaka halinde mermer levhalarla kaplanmıştır. Bu mermer levhalar podyumun dış alt yüzünde 30 cm yüksekliğinde, podyumun dış orta yüzünde 69 cm yüksekliğinde ve podyumun üst yüzünde ise 24 cm yüksekliğindedir. Üst kısma yerleştirilmiş levhalardan en iyi korunmuş olanı kuzeybatı köşededir. Buradaki levhada yer alan düzensiz sivri demir uçlu bir aletle açılmış 6,5 cm, 2,5 cm ve 3,5 cm derinliğe sahip üç delik olasılıkla podyumun üzerine çeşitli büyüklükte mermer heykelcikler yerleştirme amacıyla yapılmıştır. Böylece cella duvarı boyunca tanrıçaya adanmış büyük ve küçük hediyelerin friz gibi yan yana dizilmiş olduğu düşünülebilir[272].

[264] Rumscheid 2000: 154.
[265] Wiegand – Schrader 1904: 151-152.
[266] Wiegand – Schrader 1904: 154.
[267] Rumscheid 2000: 154.
[268] Wiegand – Schrader 1904: 154.
[269] Rumscheid 2000: 154-155.
[270] Wiegand – Schrader 1904: 152.
[271] Rumscheid 2000: 156.
[272] Wiegand – Schrader 1904: 152 vd.

Cellanın batı duvarındaki podyumun önünde iki masa mevcuttur (**Resim 37**). Podyuma dayalı olarak girişin karşısına denk gelen ve yaklaşık birbirine benzer iki masadan kuzeybatı köşede olan devrilmiş, sadece kapının orta aksının biraz solunda olan diğeri ayakta olup neredeyse bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Bu masanın toplam yüksekliği 85 cm'dir. Üst levha yaklaşık 1,15 m uzunluğunda ve 62 cm genişliğindedir. Masanın üzerindeki levhanın ön yüzünde alçak kabartma halinde volüt bezemesi mevcuttur. Bu bezeme, ön yüzleri yivli ayaklar üzerinde, her iki tarafta yer almaktadır. Masanın üst levhasının dört kenarında olasılıkla Tanrıça Demeter'e sunulan sıvı sunuların dökülmesini önlemek için yapılmış çerçeve biçiminde 20 mm yüksekliğinde ve 45 mm genişliğinde bir kanal mevcuttur. Adak masası olarak kullanılmış olması muhtemel her iki masanın bir benzeri, kent içindeki yine 22 numaralı evde (Kutsal Ev) kült podyumu önünde bulunmuştur[273].

Pronaos'un güney kısmında kare biçimli, 1,80 x 1,80 m ölçülerinde ve 2 m derinliğinde, kesme taş duvarlı bir adak/kurban kuyusu bulunmaktadır (**Resim 38**)[274]. Kuyunun 55 cm kalınlığındaki duvarları çok düzenli yapılmış olup derzler çok düzgündür. 2 m derinliğindeki kuyunun tabanı, ana kayadır[275]. Alınlık şeklinde peş peşe dizilmiş, üçgen şekilli üç parça çatı desteği ile kuyunun üzeri kapatılmıştır[276]. Ortadaki parça kokuyu azaltmak için yapılmış olmalıdır. Çatı desteğinin batı kısmındaki izlerden, kuyunun açılır kapanır bir kapağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çatının daha rahat taşınması için ahşap levha tercih edilmiştir. Kuyuda herhangi bir buluntu saptanmamıştır. Kuyunun kuzey ve doğu kısmında yer alan ufak bir duvar, kuyuyu adeta korumaya almıştır. Bu sebeple kuyuya ulaşabilmek için ya söz konusu duvarın kuzeyindeki giriş ya da tapınak ile temenos duvarı arasındaki geçit tarzı yol kullanılmalıydı. Kazılar sırasında bu kuyunun kuzeyindeki duvar ile pronaos duvarı arasında, birçok minyatür kap ve terrakotta figürin bulunmuştur[277]. Söz konusu figürinlerin bir kısmı bereket ile ilgilidir. Ayrıca tanrıçaya sunulan domuzların kil minyatür örnekleri de yapılmıştır[278].

Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndaki tapınağın yalın hali buranın önemsizliğini değil aksine bilinçli olarak ev imajı verildiğini gösterir. Schipporeit'e göre tapınak, Priene'deki genel ev kompleksinden türetilmiştir. Kadın ve tanrıça, ev ile yakından bağlantılıdır. Tapınak sadece tanrıçanın değil, ritüel için bir araya gelen kadınlar ile Kore'nin de eviydi. Klasik

[273] Wiegand – Schrader 1904: 153 vd.
[274] Rumscheid 2000: 157.
[275] Wiegand – Schrader 1904: 154.
[276] Rumscheid 2000: 157.
[277] Wiegand – Schrader 1904: 154 vd.
[278] Rumscheid 2006: Nr. 358 Taf. 150/1.

Yunan tapınaklarındaki ölçüleri aşan pronaos ile banklar, odalar ve kült podyumunun büyüklüğü, burasının büyük ritüeller dışında günlük ritüellerin de yapıldığı yer olduğunu göstermektedir. Burada kadınlar dilekleri için tanrıçaya domuz sunmaktaydılar[279]. Demeter kültünde özellikle kaya yarıkları ve mağaralar içerisine domuzların atılması ritüeli ve hamurdan domuz yavrusunu ritüellerde kullanmanın kökeni Hitit ve Hurrilere değin uzanmaktadır[280]. Ritüelin Yunan mitolojisi ile bağı ise Tanrı Hades'in Kore'yi kaçırmak amacıyla açtığı yarığa yavru bir domuzun düşmesidir. Mitin diğer versiyonunda Demeter kızını ararken yorulunca dinlenmek için bir kayaya oturur, bu esnada gözüne yavru bir domuz ilişir. Tanrıça bunu ilahi bir işaret olarak algılayıp hayvanı takip ettiğinde onunla birlikte girdiği delikten yeraltına iner ve kızına kavuşur[281].

Kutsal alanın tarihlendirilmesi konusunda yazıtlar dışında eldeki malzeme, tapınak alanının en alt tabakalarında yapılan sondajlardan gelen en erken seramiklerdir. Bunlar siyah parlak kil mal ve fırça bezemeli kil kaide parçalarıdır. Buluntular alanın MÖ 4. yüzyıl sonundan itibaren kullanıldığını göstermektedir[282].

1998-2004 yıllarında kentte bulunmuş hayvan kemiklerine dair yapılan incelemelerde az miktarda tavşan, alacageyik, kızılgeyik ve yaban domuzu gibi yabani hayvanlar tespit edilmiştir. Evcil hayvanlar olarak da koyun, keçi, domuz, at, eşek, katır ve sığır ile özellikle tavuk olmak üzere çok sayıda kümes hayvanı ve köpek kemikleri bulunmuştur. Söz konusu arkeozoolojik incelemelerde Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda çoğunlukla domuz ve tavuk kemiklerinin bulunduğu saptanmıştır[283].

2.1.2.1.2. Heykeller

Priene akropolünün altındaki yamaçta yer alan Demeter ve Kore Kutsal Alanı, heykel buluntularıyla da önem arz eder. Kutsal alana girişi sağlayan ana kapının kuzeydoğu kısmında, tanrıçanın kültünde görev almış rahibeler Timonassa ile Hegeso'nun heykelleri bulunmaktaydı. Kaidesindeki yazıta göre MÖ 4./3. yüzyıla ait olan Timonassa'nın bronz

[279] Schipporeit 2013: 177.
[280] Hititlerde yer altı tanrılarıyla iletişim, yere açılmış çukurlar aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Çukurlar, bir domuz yavrusu ya da herhangi başka bir hayvan veya nesneye kirliliklerin hapsedilerek tanrılara gönderilmelerinde kanal görevi görmekteydi. Şapinuva'daki bir kurban çukurunda tüm halde atılmış yavru domuz bulunmuştur. bk. Reyhan 2016: 22 vd. Kizzuwatna kökenli olduğu düşünülen bir Hitit ritüel belgesinde kişiyi, üzerindeki kötülüklerden arındırmak için yapılan törende yavru domuz ve hamurdan domuz yavrusu kullanıldığı yazılıdır. bk. Küçükbezci 2019: 144.
[281] Graves 2004: 99; Çaykara 2013: 299.
[282] Kienlin – Schneider 2003: 393.
[283] Raeck 2007: 160-161. Priene arkeozoolojik çalışmaları Norbert Benecke tarafından yürütülmüştür.

heykelinden[284] sonra MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında mermer heykel (**Resim 39**) dikilmiştir. 1,73 m yüksekliğindeki heykel sağ kol, sol el ve başı haricinde büyük oranda korunmuştur[285]. Mermer heykel günümüzde kaidesi ile birlikte Berlin Pergamon Museum'da bulunmaktadır[286]. Demeter ve Kore rahibesi *chiton* ve *himation* giymiştir. Uzun ve bol kumaşlı olan *chiton*un eteği, rahibenin topuğunu aşarak ayakları üzerine yayılmıştır. *Chiton*un üzerinde görülen *himation*un, vücudu kuvvetli bir şekilde sarması sonucu *chiton*un ince kıvrımları *himation*un altından belirgin hale gelmiştir[287]. *Himation*un kumaşı olasılıkla keten veya pamuk benzeri ince bir kumaşı işaret eder. Figürün sağ bacağı hafifçe serbest bırakılmış olup katı bir duruş sergilemektedir. Sol kol aşağıya sarkarken[288], sağ kolun eklem yeri, yukarı doğru bir hareket varmış izlenimi uyandırmaktadır. Bu hareket başının üstünde *hydria* ya da *cista* olabileceğini de akla getirir. Bunun benzerini figürinlerde görmek mümkündür. Elbette *hydria* ve *cista* yerine sağ elinde uzun meşalenin olması da muhtemeldir. Heykelin kütlesel görünümü, blok biçiminde yapılışı, vücut hatlarının geniş, kıyafetinin pilelerinin sert ve keskin oluşundan dolayı MÖ 3. yüzyılın son çeyreğine kadarki bir dönemde yapıldığı söylenebilir. Bu heykel, rahibe Hegeso dışında Demeter ya da Kore olarak da yorumlanmıştır. Ancak Hegeso heykelindeki saç stili Arkaik üslupta olup dönemini yansıtmaz. Saç omuzdan bukleler halinde öne doğru gelmekte, ensedeki saç, dar paralel inci gibi sırta dökülmektedir. Klasik – Hellenistik Dönem Demeter betimlerinde bu saç stili görülmez, bunun yerine baş ve saçlar bir tül ile örtülüdür. Schipporeit'e göre heykelin bulunduğu yerden dolayı tanrıçayı anlatıyor olmasından ziyade onurlandırma heykeli olması muhtemeldir[289].

Kutsal alanda mermer rahibe heykeli dışında iki eser daha bulunmuştur. Celladaki kült podyumunun kuzeybatı köşesinde bulunan iki küçük mermer baş (**Resim 40-41**), stilistik açıdan Priene Athena Tapınağı cellasında bulunan "Ada" isimli heykel başına benzer yapıdadır. Ufak çıkıntılar halindeki saç lüleleri, yay gibi alın üzerinde dizilmiştir. Eserler

[284] Wiegand – Schrader 1904: 149; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 172; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 389 vd. Nr. 191.
[285] Wiegand – Schrader 1904: 147, 150-151 Abb. 118, 120; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 173; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 390 Nr. 192. Rahibenin adı Wiegand – Schrader ve Blümel – Merkelbach'a göre "Hegeso", Hiller von Gaertringen'e göre "Nikeso"dur.
[286] Staatliche Museen, Antikensammlung, Berlin (Env. No. Sk 1928). bk. https://smb.museum-digital.de/singleimage.php?resourcenr=15207 (17.07.2020).
[287] Rumscheid 2000: 153.
[288] Wiegand – Schrader 1904: 150 vd.
[289] Schipporeit 2013: 168.

arasındaki benzerlikten dolayı Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunan her iki mermer baş olasılıkla MÖ 4. yüzyıl ya da Hellenistik Dönem başlarına tarihlendirilir[290].

2.1.2.1.3. Terrakotta Figürinler

1898 yılındaki kazılar sırasında kurban/adak kuyusunun kuzeyindeki duvarla tapınağın pronaos duvarı arasında kalan kısımda istiflenmiş halde birçok buluntu açığa çıkarılmıştır. Bunlar arasında yaklaşık 218 terrakotta figürin de yer almaktadır. 1999-2001 yılları arasında tesviye tabakalarında da çok sayıda terrakotta figürün parçası bulunmuştur. Bu figürinler MÖ 4. yüzyıl sonu / MÖ 3. yüzyıl başı – MÖ 2. yüzyıl sonu arasındaki döneme tarihlendirilir[291].

Söz konusu figürinler içerisinde Demeter ya da Kore olarak nitelendirilen bir figürin (**Resim 42**)[292] sütun benzeri bir desteğe sağ dirseğiyle dayanmış, "S" çizen vücudunu tamamen örten ince bir *himation*a sarılmış ve başını hafifçe sağa doğru döndürmüştür. Kutsal alanda bulunan ve Demeter ya da Kore olarak adlandırılan bir diğer figürin, üst gövdeden ibaret olup sadece müzede korunan çiziminden bilinir[293]. Kentte söz konusu bu örneğe benzer figürinler de bulunmuştur[294]. Kentteki evlerde de Demeter ya da Kore olarak nitelendirilen figürinler bulunmuştur. Gösterişli yüksek bir taç ve taçtan itibaren saçı örten bir örtü ile betimlenen figürler yüksek bir kaide üzerinde cepheden ve ayakta durur[295]. Sadece başı korunmuş bir figürin parçası da bu örnekle benzer yapıdadır[296]. Kutsal alanda bulunan ve Demeter olabileceği düşünülen bir figürinin[297] başı eksik olup yüksek bir kaide üzerinde cepheden ayakta durur. Kolları açıkta bırakan bir *himation*a sarılan tanrıçanın dizden kırılan sol bacağı dışa doğru atılmışken eteğin altında belirsiz olan sağ bacağı muhtemelen yere sabittir ve kalça sağ doğru hafif dönmüştür. Sağ kol dirsekten kırılmış ve el bele dayanır, sol el ise göğüs hizasında uzanır.

[290] Wiegand – Schrader 1904: 155-156; Rumscheid 2000: 156; Schipporeit 2013: 157. İlk eser: Berlin Staatliche Museen (Env. No. 1535), ikinci eser: aynı müze (Env. No. 1536). bk. Schipporeit 1998: Taf. 20-21.
[291] Schipporeit 2013: 167.
[292] Rumscheid 2006: Nr. 140 Taf. 61/2 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8588. Y. 17 cm) .
[293] bk. Rumscheid 2006: 418 Nr. 27 Taf. 12/5 (kayıp. Berlin, Antikensammlung belgesinden bilinir. KY. 7 cm).
[294] bk. Rumscheid 2006: 417 Nr. 26 Taf. 12/3-4 (buluntu yeri bilinmiyor. Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8642. KY. 12,7 cm); Rumscheid 2006: 418 Nr. 28 Taf. 13/3-4 (konut alanı. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1588. KY. 15,2 cm).
[295] bk. Rumscheid 2006: 417 Nr. 25 Taf. 12/1-2, 13/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1506. Y. 21,2 cm).
[296] bk. Rumscheid 2006: 423 Nr. 45 Taf. 22/1-2 (buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1648. KY. 4 cm).
[297] bk. Rumscheid 2006: 439 Nr. 101 Taf. 40/3-4 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8592. KY. 15,4 cm).

Kutsal alanda bulunan bazı figürinler Demeter ya da rahibe olarak nitelendirilir[298]. İnce bir tabure üzerinde cepheden ve ayakta gösterilen figürün başı ile beraber tüm vücudunu bir *himation* sarar. Figürin sağ dizi kıyafetin altından vurgulanmışken sol bacağı belirsizdir. Başını hafifçe sağa döndüren figür sol eliyle *himation*u tutmaktadır. Kutsal alanda bulunan başsız bir figürin de bu örnekle aynı formdadır[299].

Kutsal alanda bulunan bir örnek (**Resim 43**) Tanrıça Kore ya da rahibe olarak yorumlanmıştır[300]. Sol ayağı üzerine basarak sağ ayağını geriye atan figür, *chiton* giymiş ve vücut hatlarını belli eden ince bir *himation*a sarılmıştır. Başındaki örtü sırta dökülen figür, her iki eliyle birer meşale taşımaktadır. Kutsal alanda bulunan ve Kore ya da rahibe olarak nitelendirilen bir diğer figürinin[301] başı, sağ kolu, sol eli ve sol ayağının ön kısmı eksik olup önceki örnekten daha kalın bir *himation*a sarılmıştır. Sol bacak dizden hafif bükülmüş, bu hareket kumaşta vurgulanmış ve kalça sağa doğru hafif dönmüştür. Sol kol ileri doğru uzanmakta ve *himation*un bu kol üzerinde biriken kumaşı aşağıya dökülmektedir. Kutsal alanda bulunan ve şu anda kayıp olan üst gövdeden ibaret bir figürin parçası da önceki örneğe benzer yapıda olup Kore olarak adlandırılmıştır[302].

Kutsal alanda bulunan ve tanrıçalarla ilgili terrakotta figürinlerden bir diğeri, tanrıçanın en önemli kurban hayvanı olan domuza (**Resim 44**)[303] aittir. Tekil terrakotta domuzlar, Knidos ve Eleusis Demeter kutsal alanlarında da bulunmuştur[304]. Domuz figürinlerinin kutsal alana bırakılma amacı daha kalıcı bir anı bırakmak ya da kurban edilen gerçek domuzların yerine kullanılmasıdır[305]. Priene'deki kutsal alanda bulunan diğer hayvan figürini ise güvercini betimler[306]. Güvercin, Aphrodite'nin kutsal hayvanı olmasına rağmen Kaunos, Rodos ve Lindos'ta olduğu gibi Demeter kutsal alanlarında nadir de olsa karşılaşılan figürin adaklarından birisidir. Ayrıca Korinthos'ta elinde güvercin tutan oturan bir kadın figürini bulunmuştur. Güvercinler bereket tanrıları ile bağlantılıdır. Pausanias, Demeter'in

[298] bk. Rumscheid 2006: 448 Nr. 125 Taf. 55/1 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8587. Y. 16,2 cm).
[299] bk. Rumscheid 2006: 448 Nr. 129 Taf. 55/2 (kayıp. Antikensammlung'daki belgeden bilinir. KY. 17,5 cm).
[300] Rumscheid 2006: Nr. 139 Taf. 61/1 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8585. Y. 20 cm).
[301] bk. Rumscheid 2006: 436 Nr. 92 Taf. 38 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8597. KY. 13,1 cm).
[302] bk. Rumscheid 2006: 437 Nr. 95 Taf. 39/3 (Berlin Antikensammlung belgelerinden bilinir. KY. 10 cm).
[303] bk. Rumscheid 2006: 522 Nr. 358-360 Taf. 150/1-3 (altı örnek Berlin, Antikensammlung'da ve üç örnek İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Y. 5 cm, 4,3 cm, 3,5 cm). Kutsal alanda terrakotta sığır figürinleri de bulunmuştur. bk. Rumscheid 2006: Nr. 351-352 Taf. 146/4-5 (üç örnek Berlin Antikensammlung'da ve üç örnek İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Y. 7 cm, 5,5 cm).
[304] Bulba 2019c: 127.
[305] Schipporeit 2013: 175.
[306] bk. Rumscheid 2006: 522 Nr. 361 Taf. 150/4 (iki örnek Berlin, Antikensammlung'da korunmakta. Y. 8 cm).

ellerinde yunus ve güvercin tuttuğu ahşap betiminin Arkadia'da Demeter'e adanmış bir mağarada yer aldığından söz eder. Bulba'ya göre güvercin olasılıkla Kore'ye aittir[307].

Kutsal alanda ayrıca 9 tane çıplak oturan kadın figürini[308] bulunmuştur. Dik bir şekilde, adeta sandalye/tabure üzerinde oturan bu figürler, ince uzun bir yapıda, aksesuar ve giysisizdir. Bunlar sıradan kadınlar olabileceği gibi tanrıça olma ihtimalleri de vardır. Oturan çıplak kadın figürinlerinin yanı sıra kutsal alandan 20 adet dansçı figürin (**Resim 45-47**)[309] bulunmuştur. Hellenistik tipte giyimli olan figürler, adeta bir anlık poz verir gibi duruş sergiler. Uzun mantoları ile vücutlarını sıkıca örten figürler, tanrıçaları için zarif dans hareketleri yaparmış gibidir. Figürlerin kol ve bacak hareketleri ile giysi kıvrımları birbirine benzer yapıdadır. Dansçılar, ince *chiton* benzeri kıyafetlerini iki taraftan da kaldırmaktadır[310]. Dansçı bu figürlere Miletos[311] ve Nymphaeum[312] gibi Demeter kutsal alanlarında da rastlanılmıştır. Dans, dini ritüellerin en başta gelen uygulamalarından birisidir ve insanın müziğin etkisiyle kendinden geçerek büyük bir coşku içerisinde tanrısına olan bağlılığını sergilemesi açısından önem arz eder. Çoğunlukla kadınlara hitap eden Demeter kültünde dansçı kızlar ritüel ve şenliklerde yer alır. Aristophanes'in *Thesmophoria* adlı oyununda şenlik sırasında kızların müzik eşliğinde nasıl dans ettikleri coşku ile anlatılmıştır[313].

Bir eliyle başının üzerinde *hydria* taşıyan ve bu sebeple *hydrophoros* olarak adlandırılan genç kız figürinleri, Priene Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan özel bir terrakotta grubudur (**Resim 48-49**)[314]. Antik Dönem'de *hydrophoros* tipinin ilk örnekleri MÖ 6. yüzyıl sonundan itibaren görülmeye başlanmış ve MÖ 4. yüzyılda bu tip yaygınlaşmıştır.

---

[307] Paus. 8.42.3-4; Bulba 2019c: 159. Adonis mitinin Aphrodite ile Persephone'yi içermesi, Demeter kutsal alanlarında Aphrodite'nin varlığını kısmen açıklayabilir. bk. Bulba 2019d: 62.

[308] bk. Rumscheid 2006: 433 Nr. 80 Taf. 32/3-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1612. KY. 5,4 cm. Hellenistik); Rumscheid 2006: 433 Nr. 81 Taf. 32/5 (Kayıp. KY. 5,5 cm. Hellenistik). Karia'da Kaunos, Knidos ve Theangela'da, ayrıca Pergamon, Ephesos, Samos ve Lindos Demeter Kutsal Alanı'nda da bu tür figürinler bulunmuştur. bk. Bulba 2019c: 140. Parion ve Enez kazılarında da Aphrodite olarak nitelendirilen benzer oturan çıplak kadın figürinleri bulunmuştur. bk. Güçlü 2006: 78-79 Res. 53 a-c; Başaran 2013: 185 Res. 232.

[309] bk. Rumscheid 2006: 464-465 Nr. 148-149, 151, 154, 157, 161, 174, 176-177 Taf. 64/1-3, 64/5-6, 65/1-2, 65/6-7, 66/3, 71/1, 71/3-6 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8607, TC 8608, TC 8609. Y. 12 cm, 10,8 cm, 9,2 cm, 8,5 cm, 8,2 cm, 7,8 cm, 7,2 cm, 6,5 cm. MÖ 4. yüzyıl ortasından sonraya tarihli); Rumscheid 2006: 464-465 Nr. 156, 175, 178 Taf. 65/4-5, 71/2, 71/7-8 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1384, 1618. KY. 6,8 cm, Y. 8,5 cm, 7,6 cm. MÖ 4. yüzyıl ortasından sonraya tarihli); Rumscheid 2006: Nr. 153, 155 Taf. 64/8, 65/3 (kayıp. Y. 12 cm, 5,5 cm).

[310] Schipporeit 2013: 172.

[311] bk. Schipporeit 2013: 131.

[312] bk. Cronkite 1997: 466.

[313] bk. Aristoph. Thesm. 108.

[314] bk. Rumscheid 2006: 454 Nr. 142 Taf. 62 (15 örnek. Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8583. KY. 22,2 cm); Rumscheid 2006: 455 Nr. 143 Taf. 63/1 (15 örnek. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1584. KY. 16,5 cm); Rumscheid 2006: 455 Nr. 144 Taf. 63/2 (1 örnek. Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8584. Y. 11,7 cm).

Halikarnassos'ta *hydrophoros*ların rahip figürinleri ile birlikte bulunmuş olması bunların rahibe olduğuna dair düşünceyi kuvvetlendirir[315]. Ayrıca MÖ 60-59 yıllarına ait bir yazıtta, tanrıçanın kült heykelinin yıkanması için su getirmekle görevli olan Klea isminde bir *hydrophoros*tan ve bu kişinin Didyma Artemis kültünün en yüksek rütbeli *hydrophoros*u olduğundan söz edilmesi[316] de bu görevin önemini vurgulamaktadır. Halikarnassos dışında Herakleia, Iasos[317], Labraunda, Kaunos[318], Knidos[319], Theangela, Erythrai[320], Pergamon[321], Tralleis ve Miletos'ta[322] da terrakotta *hydrophoros*lar bulunmuştur[323].

Priene Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan *hydrophoros*lar, diğer merkezlerde bulunan örneklerle benzer tiptedir[324]. *Chiton* ve *himation* giyimli figürler sol elleriyle elbiselerini, sağ elleriyle de başlarının üzerindeki bir *hydria*yı tutmaktadırlar. Bacaklardan birisi dizden kırılarak kumaş altından hareket vurgulanmıştır. *Himation*un bir ucu kalınca bükülerek sol koltuk altından geçer. Kumaşın gerdirilmesi ile sağ bacak hizasında yoğun ince kıvrımlar oluşmuştur. Kıvrımların yumuşak yapısı Hellenistik Dönem özelliği yansıtır.

Kutsal alanda *himation*la başı dâhil tüm vücudu tamamen örtülmüş kadın figürinleri (**Resim 51**)[325] de bulunmuştur. Bunların sadece yüzleri görülmekte olup, kumaşın altından beden hareketleri net değildir. Örtünmek dini görevlerin dikkate değer simgelerinden birisidir.

Kutsal alanda bulunan en dikkate değer terrakotta figürinler "Baubo[326]" olarak da adlandırılan bereket cinleridir (**Resim 52-59**)[327]. Priene'deki kutsal alandan 23, kentteki

[315] Çekilmez 2015: 109 Res. 11-14.
[316] Çekilmez 2015: 118.
[317] bk. Cronkite 1997: 394; Schipporeit 2013: 93.
[318] bk. Bulba 2018: Res. 12; Bulba 2019c: 128. Kaunos *hydrophoros* figürinleri üç gruba ayrılmıştır: *Hydria*yı başının üzerinde taşıdığı sağ kolu açıkta olanlar, bu sağ kolun manto ile örtülmüş olanları ve *hydria* dışında sol kolda çocuk taşıyanlar.
[319] bk. Cronkite 1997: 411.
[320] bk. Gençler Güray 2018: 64 Res. 3. Erythrai akropolisinin doğu eteğindeki MÖ 1. yüzyıl sonuna ait seramiklerin bulunduğu açmadan bir örnek bulunmuştur.
[321] bk. Cronkite 1997: 482.
[322] bk. Cronkite 1997: 446; Schipporeit 2013: 131.
[323] Çekilmez 2015: 115.
[324] bk. Schipporeit 2013: 93; Bulba 2018: Res. 12; Gençler Güray 2018: 64 Res. 3; Bulba 2019c: 129 Levha 2.
[325] bk. Rumscheid 2006: 450-452 Nr. 131, 133, 135-136, 138 Taf. 57/2-4, 58/2, 58/4-5, 58/6, 60/1-3 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8589, TC 8590, TC 8591, TC 8595, TC 8596. KY. 13,6 cm, 13,5 cm, 6,2 cm, Y. 16,8 cm, 8 cm); Rumscheid 2006: 452 Nr. 137 Taf. 59 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1625. KY. 15,5 cm); Rumscheid 2006: 449-451 Nr. 130, 132, 134 Taf. 57/1, 58/1, 58/3 (kayıp. KY. 19 cm, 12 cm, 8,5 cm).
[326] Baubo ya da Iambe: Eleusis'li yarı tanrıça, kült ritüellerinin parçası olan mühtehcen mizahı yöneten kişi, acı çeken Demeter'i şakalarıyla güldüren ve cinsel organını açığa çıkaran Eleusis'li bir kadın, Eleusis gizemlerinde yaşanan duygusallığı azaltmak amacıyla söylenen müstehcen şarkıların kişileştirilmiş hali. bk. Hom. Hym. 200-205; Graves 2004: 104; https://www.theoi.com/greek-mythology/agricultural-gods.html (07.09.2018). Baubo için bk. Picard 1927; Robert – Robert 1953; Olender 1985; Marcovich 1986; Georgopoulos vd. 2003; Michaelides 2004; Bonfante 2008; Tevebring 2017; Karataş 2019.

konutlardan da 3 adet Baubo figürini bulunmuştur[328]. Kökenlerinin Mısır'a, Isis ve Osiris mitine dayandığı da öne sürülen bu bereket figürleri[329] farklı anatomileri ile dikkat çeker. Dişil bu figürinlerde kadının başı, karın kısmında yer alır. Başın hemen bitimiyle birlikte vulva işlenmiştir. Baş ve kasıkların altından itibaren bacakların betimlendiği bu figürler ellerinde lir ve meşale gibi farklı nesneler tutar. Lir tutan figür, sırt mantosu giymiştir. J. Roccos'a göre sırt mantosu Yunan sanatında MÖ 5. yüzyıl sonundan itibaren görülür ve kökeni Doğu sanatına dayanır ki orada bakireler tarafından giyilmekteydi. Meşale, Priene'de gece kutlanan Demeter törenlerini işaret ediyor olabilir. Figürinlerin bir kısmı başlarının üstünde *liknon*[330] taşır. *Liknon*, gizemlerde ve festivallerde kült nesnelerini taşımak için kullanılmıştır. Priene'nin bazı Baubo figürinleri *orans* pozisyonundadır[331]. Bu figürinlerde kadın cinsel organının ön planda tutulması, bunların üreme ve bereketle ilgili olduğunu gösterir. Bilindiği üzere Eleuis Gizemleri'nde anlatılan öyküye göre Demeter yas içinde kızını ararken Eleusis'e gelir ve orada konakladığı evin hizmetlisi Baubo, ona eteğini açıp tanrıçayı güldürmeyi başarır[332]. Ayrıca Demeter törenlerinde kadınların erotik dişil küçük figürinleri[333] ellerinde tutarak gayri ahlaki sözlerle birbirleriyle şakalaştıkları bilinmektedir. Bu tür şeyler, kadınlardaki doğurganlığı artıracağı inancı ile yapılmıştır[334]. Kutsal alanda bulunan Baubo figürinleri de olasılıkla bu törenler ve inançla bağlantılıdır. Baubo'ya iki dini yazıtta rastlanır. İlki Naxos'da MÖ 4. yüzyıl sonunda Demeter, Kore, Zeus Eubouleus ve Baubo'ya adanan bir

[327] Rumscheid 2006: 428-432 Nr. 65-77 Taf. 29-30 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8612, 8613, 8614, 8615, 8616, 8617, 8618, 8619; İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1585, 1586. Y. 15,6 cm, 15 cm, 11,6 cm, 9,2 cm, 8 cm, KY 14,5 cm, 14,2 cm, 12 cm, 9 cm, 8,3 cm, 8 cm, 6,7 cm).

[328] Schipporeit 2013: 170.

[329] Murray 1934: 94; Olender 1985: 31.

[330] Demeter kutsal alanlarında özellikle Korint'te birçok minyatür boyutta kil *liknon* bulunmuş, bunlar ekmek, kek, tahıl ve meyveler ile doludur. Bk. Karataş 2019: 193.

[331] Karataş 2019: 193-194.

[332] Hom. Hym. 200-205; Graves 2004: 104. Benzer bir mit Japon dini Şinto'dan bilinir. Japonya'nın Güneş Tanrıçası Amaterasu, tanrısal erkek kardeşine küserek kederli şekilde bir mağaraya kapanır. Onun yokluğunda Dünya karanlık ve soğuğa mahkûm olur. Diğer tanrıların isteğiyle Tanrıça Ame-no-Uzume, mağaranın önüne gelerek müstehcen şekilde dans eder ve eteğini kaldırır. Bu duruma gülen Ameterasu, mağaradan ayrılır ve Dünya tekrar aydınlanır. bk. Xanthakou 2016: 533.

[333] Atina akropolisinin kuzey yamacında yer alan Aphrodite Açık Hava Kutsal Alanı'nda kayalara oyulmuş nişler içerisinde mermerden yapılmış erkek ve kadın cinsel organ tasvirleri bulunmuş. bk. Gür 2016: 69 Res. 2.

[334] Clem. Al. Book II; Sina 2004: 47; Şahin 2013: 157. Son yıllara kadar her yıl 8 Ocak'ta Makedonya ve Yunan Trakya'sının çeşitli köylerinde kutlanan *Babo Günü* cinsiyet rolleri ve doğurganlığı teşvik eden ritüellerden oluşuyordu. Babo, köy ebesi yaşlı kadındır ve çocukları koruyan ritüeller yapar. Babo gününde sabah erken saatte başlayan törende kadınlar tüm gün içki içer, geceleri müstehcen cesur şakalar yapar ve şarkılar söyler. Erkeklere yasak olan bu törende cinselliğin ön plana çıkarılması Demeter ritüellerini hatırlatır. bk. Xanthakou 2016: 528 vd.

yazıttır. Diğeri ise Demeter kültünün en yoğun görüldüğü yerlerden Paros'tan Hera, Demeter Thesmophore, Kore, Zeus Eubouleus ve Baubo'ya adanmış MÖ 1. yüzyıl yazıtıdır[335].

Günümüze değin yapılmış kazı ve araştırmalarda, Baubo figürinleri Priene dışında Samos, Erythrai ve Mytilene'deki Demeter kutsal alanlarında bulunmuştur[336]. Priene ve Samos örneklerinde figürlerin kolları ve bacakları mevcut olup baş, karın kısımlarında yer alır. Mytilene ve Erythrai'da bulunan örnekler ise Priene ve Samos'takilerden bir miktar farklıdır. Mytilene'den gelen iki örnek kolsuz ve bacaksız, baştan ibarettir. Ayrıca ağız kısmına vulva işlenmiştir[337]. Erythrai Baubo'su da figürin olmayıp küçük bir mask şeklindedir. Önceki örnek gibi kollar ve bacaklar bulunmaz ve ağız kısmında vulva betimlenmiştir[338]. Bu dört kentte bulunan Baubo'ların Demeter festivallerinde kullanılan kült nesneleri olması muhtemeldir[339].

2.1.2.1.4. Seramikler

1898 yılındaki kazılar sırasında kurban/adak kuyusunun kuzeyindeki duvar ile tapınağın pronaos duvarı arasında kalan kısımda istiflenmiş halde birçok malzeme bulunmuştur[340]. MÖ 4. yüzyılın sonu/erken 3. yüzyıl - MÖ 2. yüzyıl sonu arasına tarihlendirilen bu malzemeler arasında beş tane minyatür kap da gün ışığına çıkarılmıştır. Son yıllarda yapılan sondajlarda da yine aynı dönemden kaliteli ve kalitesiz seramikler bulunmuştur. İmparatorluk Dönemi'ne ait bazı kap ve kandiller[341] de mevcuttur. Alanda takı ve başka küçük adaklar da bulunmuştur[342]. Kutsal alanda bulunan ve ritüel yemeklerini işaret eden birçok seramik dışında kentte bulunan yuvarlak bir mühür üzerinde incilerden bir

---

[335] Robert – Robert 1953: 161 No. 156; Olender 1985: 15; SEG 16: 478; IG XII, 5 227, https://epigraphy.packhum.org/search?patt=%CE%B2%CE%B1%CF%85%CE%B2%CE%BF (27.07.2018)
Naxos Yazıtı : [Θ]εο̣[σ]έβης Κρηθέως Δήμ[ητρι] [κα]ὶ Κόρηι καὶ Διὶ Εὐβουλεῖ καὶ **Βα[υβο**ῖ].
Paros Yazıtı: Ἐρασίππη Θράσωνος ἡ ἱρῆ Δήμητρι Θεσμοφόρωι καὶ Κόρηι καὶ Διὶ Εὐβουλεῖ καὶ **Βαυβο**ῖ.
[336] bk. Gençler Güray 2018: 63-64 Res. 3; Karataş 2019: 180 Fig. 2, 4.
[337] Karataş 2019: 180 Fig. 2, 4.
[338] Gençler Güray 2018: 63-64 Res. 3. Erythrai akropolisinin doğu eteğinde MÖ 1. yüzyıl sonuna ait seramik buluntuları içeren katmanda 8,2 x 7,2 cm boyutunda mask formunda içbükey kesitli Baubo figüri bulunmuştur.
[339] Karataş 2019: 193.
[340] Kutsal alandaki ilk kazılarda bilinmeyen sayıda basit kaplar ve içe çekik alçak kenarlı kâseler bulunmuş, bunlar belgelenmeyip kaybolmuştur. Sonraki kazılarla da geniş ölçüde ince seramikten ziyade kaba seramikler saptanmıştır. Geç Klasik Dönem'in siyah parlak ve ince seramiği, Helenistik beyaz zeminli laginos, Hellenistik – İmparatorluk Dönemi'ne ait "colour-coated ware" ve megarik kupalar, ince kaliteli kaplar kült yemeklerine aittirler. Geç İmparatorluk Dönemi'nden kandiller de bulunmuştur. bk. Schipporeit 2013: 174.
[341] Kandiller özellikle Demeter kutsal alanlarında bulunan önemli bir malzeme grubudur. Buna en iyi örnek olan Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda Geç Arkaik – Roma Dönemi'ne tarihlenen ve çoğunluğu MÖ 4. yüzyıldan 60 binin üzerinde kandil ve kandil kernos bulunmuştur. Ancak buradaki kandillerin büyük kısmı minyatür boyutta olup semboliktir. Kandillerin kutsal alana bırakılma sebebi olasılıkla ruhların yollarını karanlıkta bulmalarını sağlamaktır. Bazı Kaunos kandillerinin içinde altın yaprak ya da kemik parçaları tespit edilmiştir. Benzer örnek Kuzey Karadeniz'deki Patraios kenti yakınlarındaki Demeter Kutsal Alanı'nda görülür. bk. Bulba 2019b: 31 vd.
[342] Schipporeit 2013: 167.

çember içerisinde iki büyük meşale arasında elinde buğday başaklarıyla oturan Demeter görülür. Bu buluntu Demeter festivallerinde yenilen kek veya diğer fırınlanmış gıdaları mühürlemekte kullanıldığı yönünde yorumlanmıştır[343].

Demeter kutsal alanlarında en sık rastlanan kap formu *hydria*[344], minyatür boyutlarda ya da *hydria* taşıyan kadınların betimlendiği terrakotta figürinler olarak görülür. Priene Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan da dört adet minyatür *hydria* (**Resim 50**) bulunmuştur[345]. *Hydria*nın su taşımada kullanılıyor olması kült için suyun önemini temsil etmektedir. Su hayattır, doğayı canlandıran ve bereketlendiren en büyük kuvvettir. Özellikle bereket tanrıçasının kutsal alanında vurgulanması da bundan dolayıdır. Ritüellerden önce temizlenmek ve manen arınmak için gerekli olan su, olasılıkla bu özel kapta taşınmaktaydı. Kutsal alanın girişinde mevcut olan çeşme ve su teknesi ile su boruları da suyun kültte ne kadar önemli olduğunun göstergeleridir.

2.1.2.2. Epigrafik Buluntular

Priene kentinde Tanrıça Demeter ve Kore'nin epithetsiz isimlerinin geçtiği beş adet yazıt bulunmuştur. Bu yazıtlardan dört tanesi Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan iki heykel kaidesi, bir mermer levha ve bir sütun tamburunda yer almaktadır. Beşinci yazıt ise kent duvarında bir niş içerisinde bulunmuştur. Söz konusu yazıtlar MÖ 4. - MÖ 2. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Kent duvarındaki nişte yer alan yazıtta tanrıçalar "beyaz giysili kanun getirici kutsal melikeler" olarak nitelendirilmiş iken diğer üç örnekte rahibeler vasıtası ile tanrıçaların isimleri anılmaktadır. Bir yazıtta ise sadece Tanrıça Kore'nin adının geçtiği kısım korunmuş olup yazıtın geri kalan kısmı çok fazla tahribe uğradığı için okunamamaktadır[346].

Söz konusu yazıtlardan ilk ikisi Demeter ve Kore Kutsal Alanı girişindeki heykel kaidelerinde yer alır. Rahibe Timonassa'nın bronz heykelinin MÖ 4./3. yüzyıla ait yazıtında (**Kat. No. 18**) Demeter ve Kore rahibesinin olasılıkla tanrıçalara adağından söz edilir:

Ṭιμώνασ[σα Ε]ὐ[θυ]δή[μ]ο[υ],
Εὐπόλιο[ς δὲ] γυνή,
[ἱερ]ῆ Δήμητρος καὶ Κόρης

[343] Wiegand – Schrader 1904: 467 Abb. 574; Rumscheid 2006: 65.
[344] *Hydria*lar, Iasos, Kaunos, Miletos, Kos ve Rhodos'taki Demeter Kutsal Alanları'nda bulunmuştur. Demeter'in yanısıra Zeus, Hera (Samos, Perachora, Argos), Aphrodite, Athena (Halai, Chios), Dionysos, Artemis (Ephesos, Sparta), Apollon ve Nymphe kültlerinde de kutsal alanlara *hydria*lar bırakılmıştır. *Hydria kernosları* da yer altı tanrıları için önemli bir buluntu grubudur. bk. Bulba 2018: 5 vd; Bulba 2019b: 31.
[345] Rumscheid 2006: 67.
[346] Blümel – Merkelbach 2014: 389-393 Nr. 191-195.

"Euthydemos'un kızı, Eupolis'in karısı, Demeter ve Kore rahibesi Timonassa[347]".

Kutsal alanın girişindeki bir diğer heykel kaidesinde yer alan MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihli yazıtta (**Kat. No. 19**):

Ηγησὼ ʿΙπποσθένους,
Εὐκρίτου δὲ γυνή,
ἱερῆ Δήμητρος καὶ Κόρης

"Hipposthenes'in kızı, Eukritos'un karısı, Demeter ve Kore rahibesi Hegeso"[348]

ifadesi geçer. Bu yazıtlarda Demeter ve Kore rahibelerinin kendileriyle birlikte eşleri ve babalarının isimlerinin yer alması, rahibelerin evli ve soylu bir aileden geldiklerini işaret eder.

Ayrıca kutsal alanda bulunan mermer levhadaki MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiş bir yazıtta (**Kat. No. 20**) ise rahibe bir anne ile olasılıkla eşi gibi soylu bir aileden gelen bir adamın, oğulları için yaptığı adaktan söz edilmektedir. Bu yazıt, rahibelerin kentteki diğer evli kadınlar gibi bir yaşantıya sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

ἱερῆ Τυριννὼ ʾΕπαμείνονος καὶ Φράττις Πυθοτίμου

ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ ʾΕπαμείνονος εὐχήν

"Epameinon'un kızı rahibe Tyrinno ve Pythotimos'un oğlu Phrattis, oğulları Epameinon ile ilgili bir adağı yerine getirmekte (bunu adadı)[349]".

Rahibe Tyrinno ile Phrattis, çocukları için dileklerinin gerçekleşmesi karşılığında bereket ve çocukluğun bir tanrıçası Demeter'e bir hediye sunmuş olmalılar. Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunan terrakotta figürinler kadının bereketi ve çocukların başarılı yetişmesine adanmıştır. Yazıtın işlendiği taban plakasının üzerinde bronz figürler için yapılmış yedi dübel deliğinde ise ne ya da kimin temsil edildiği belirsizdir[350].

[347] Wiegand – Schrader 1904: 149; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 172; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 389 vd. Nr. 191.
[348] Wiegand – Schrader 1904: 147, 150-151 Abb. 118, 120; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 173; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 390 Nr. 192. Rahibenin adı Wiegand-Schrader ve Blümel – Merkelbach'a göre *Hegeso*, Hiller von Gaertringen'e göre *Nikeso*'dur.
[349] Wiegand – Schrader 1904: 152; Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 170; Blümel – Merkelbach 2014: 391 Nr. 193.
[350] Blümel – Merkelbach 2014: 391 Nr. 193.

Demeter Terası'nda bulunmuş ve tapınak pronaosunun sütun tamburu üzerinde yer alan yazıt (**Kat. No. 21**) okunmaz bir haldedir. MÖ 3./2. yüzyıla tarihli olan yazıtta sadece (Demeter? ve) Kore ismi anlaşılabilmektedir[351].

Tanrıçalar Demeter ve Kore'ye ithafen yazılmış son yazıt (**Kat. No. 22**), kentteki Kaynak Kapısı'nda, kült nişi üzerinde yer almaktadır. MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yazıtta[352]:

"Salamis'den gelen, Ariston oğlu Kypros'lu Philios, uyurken rüyasında Naulokhos'u ve beyaz giysili kanun getirici kutsal melikeleri görmüştü. Melikeler rüyasında üç kere, bu herosu şehrin bekçisi olarak onurlandırması emrini vermişler ve yeri de işaret etmişlerdir. Bu nedenle Philios tanrıyı (buraya heykel olarak) yerleştirdi".

Rumscheid'e göre yazıtta sözü edilen "Melikeler" Tanrıça Demeter ve Kore'dir. Salamis'den gelen, Ariston oğlu Kypros'lu Philios rüyasında Priene'ye ait bir liman kenti olan Naulokhos'un kişileşmiş halini ve tanrıçaları görmüş, Naulokhos'a bir heros olarak tapmış ve işaret edilen yere onun heykelini yerleştirmiştir[353].

2.1.2.3. Nümizmatik Buluntular

Tanrıça Demeter ve kızı Kore'nin atribütü veya portrelerinin bulunduğu kent sikkeleri, kentin kuruluşunun ilk zamanlarından Roma İmparatorluk Dönemi'nin ortalarına değin görülmektedir. Sikkeler üzerinde Demeter ve Kore tek başlarına veya sikkenin farklı yüzlerinde betimlenmişlerdir. Ayrıca Kore'nin Tanrı Hades[354] tarafından kaçırılmasını konu alan sikkeler de mevcuttur. Kentte Hades'e dair tek buluntu bu bronz sikkelerdir.

Priene'de Demeter ve Kore kültünün işareti olarak nitelendirilebilecek en erken sikkeler, arka yüzlerinde meander halkası içerisinde başak betimi görülen örneklerdir[355]. Her ikisi de bronz olan sikkeler (**Resim 24**), yaklaşık olarak kentin kurulduğu MÖ 350-340 yıllarına tarihlenir. Sikkelerin ön yüzünde Korinth miğferli Athena başı görülür. İlk örnekte Athena'nın başının arkasında üç yapraklı zeytin dalı motifi de yer alır. Sikkelerin arka yüzünde ise meander halkası içerisine dikey olarak yerleştirilmiş başak betimi bulunur.

[351] Blümel – Merkelbach 2014: 392 Nr. 194.
[352] Blümel – Merkelbach 2014: 393 Nr. 195.
[353] Rumscheid 2000: 42 vd.
[354] Hades için bk. Hom. Il. XV. 220-261; Hdt. II. 122; Erhat 2003: 120-122; Bayladı 2005: 179-180; Agizza 2006: 143-145.
[355] Regling 1927: 149.

Kentin adının kısaltılmış halinin de işlendiği bu sikkelerin ilkinde kentin adı *ΠΡΙ*, diğerinde *ΠΡ* olarak yazılıdır[356]. Bu ilk sikkelerden sonraki 420 yıllık dönemde sikkelerde külte dair izlere rastlanılmamaktadır[357].

Roma imparatoru Vespasianus Dönemi'nde (MS 69-79) külte dair sikkeler görülür[358]. Söz konusu bronz bir sikkenin (**Resim 60**) ön yüzünde Tanrıça Demeter'in başak çelenkli başı yer alır. Betimden arta kalan alanda *NOC AP ΕΠΙ ΕΡΑΤΩ ΧΟΝΤΟ – C* lejantı bulunur. Sikkenin arka yüzü Tanrıça Kore'nin başı örtülü betimine sahiptir, ayrıca kentin adı *ΠΡΙΗΝΕΩΝ* şeklinde yazılmıştır[359]. Tanrıçaların betimine sahip bu sikke ile benzer damgadan üretilmiş altı sikke tipi daha bulunmaktadır. Vespasianus Dönemi'ne tarihli kentin adının işlendiği sikkelerin ön ve arka yüz betimleri önceki örnekle aynı olup sadece ufak portre farkları vardır[360].

İmparator Hadrianus Dönemi'ne (MS 117-138) tarihli bronz bir sikkenin (**Resim 61**) ön yüzünde imparatorun portresi ve *AY KAI TPAI AΔPIANOC CE* lejantı yer alır. Sikkenin arka yüzüne ise *chiton* ve *himation* giyinmiş tanrıça Kore sağ eli asaya dayalı, cepheden ayakta, peçeli başı ile resmedilmiş, ayrıca *KOPH ΠΡΙΗΝΕΩΝ* lejantı işlenmiştir[361].

İmparator Valerianus Dönemi'ne (MS 253-260) ait bronz bir sikkenin (**Resim 62**) ön yüzünde imparator portresi ve *AVT K.Πο ΛΙΚ.ΟΥΑΛΕΡΙΑΝοC Πο Λ* lejantı yer alır. Sikkenin arka yüzüne ise başında *kalathos*uyla cepheden ayakta Tanrıça Demeter, ayrıca haşhaş kafası, iki başak ve *ΕΠ ΑΡΧ.ΙΟΥΛ.CA Τ – ΟΡΝΕΙΝΟΥ Π ΡΙΗ – ΝΕ ΩΝ* lejantı işlenmiştir[362].

Tanrıça Kore, sikkeler üzerinde annesi Demeter ile betimlenmiş olmasının yanı sıra kocası Tanrı Hades ile de gösterilmiştir. Tanrıçanın tek miti olan Hades tarafından çiçek toplarken yer altına kaçırılmasını konu alan sikkelerde Kore ve Hades, hızla ilerleyen bir *quadriga* içerisinde görülür. Bu sikke tipinden ilk iki örnek Hadrianus Dönemi'ne aittir. Bronz olan bu sikkelerden ilkinde (**Resim 63**) ön yüzde Hadrianus'un diademli başı ve *AY KAI TPA AΔPIANOC CE* lejantı yer almaktadır. Arka yüzde ise dörtnala koşan atların dizginlerinden tutan Hades, sakallı başı ile cepheden ayakta betimlenmiştir. Tanrı sağ elinde

[356] Regling 1927: 46 Taf. I 45 (çap 8 mm, ağırlık 0,80 g), Taf. I 46 (çap 9 mm, ağırlık 1,05 g).
[357] Regling 1927: 149.
[358] Regling 1927: 13 Nr. 177.
[359] Regling 1927: 97, 135 Taf. IV 177 (çap 19-21 mm, ağırlık 6,27 gr).
[360] Regling 1927: 13, 98, 135 Taf. IV 178 (çap 20-21 mm, ağırlık 7 gr), Nr. 179 (çap 20 mm, ağırlık 5,88 gr), Taf. IV 180 (çap 19/20 mm, ağırlık 6,16 gr), Taf. IV 181 (çap 21 mm), Taf. IV 182 (çap 20 mm), Taf. IV 183 (çap 18-21 mm, ağırlık 4,45 – 4,38 gr).
[361] Regling 1927: 108-109, 135 Taf. V 202 (çap 20-22 mm, ağırlık 7,64 – 7,30 – 5,24 – 5,12 – 4,87 – 4,40 gr).
[362] Regling 1927: 116, 136 Taf. V 222 (çap 27 mm, ağırlık 9,25 gr).

yer altını simgeleyen yanan bir meşale tutmaktadır. Arabanın içinde Kore, kaçırılma sahnesine uygun şekilde Hades'in yanında çırpınmaktadır. Sahneden geri kalan kısmında kentin adı (*ΠΡΙ ΗΝΕΩΝ*) yazılıdır[363]. Tanrıça Kore'nin Hades tarafından kaçırılışı, imparator Hadrianus Dönemi'nde imparatoriçe Faustina adına basılan sikkelerde[364] ve imparator Geta (MS 209-212)[365], Severus Alexander (MS 222-235)[366] ve II. Philippus'un (MS 247-249) bronz sikkelerine[367] de işlenmiştir.

2.1.2.4. Değerlendirme

Önemli bir Ion kenti olan Priene, MÖ 4. yüzyılın ortalarında Mykale Dağı'nın güney yamacında yeniden kurulmasının ardından kentin kültleri arasında yerini alan tanrıçalar Demeter ve Kore'nin kutsal alanı kente hâkim konumda, akropolis kayalığının güneyindeki yamaçta kurulmuştur. Yazıtlar, terrakotta figürinler ve sikkeler yoluyla da varlığı kanıtlanan tanrıçalar, toprağın bereketi[368] ve kadının üremesiyle ile özdeşleştirilmiş ve Priene'nin kadınları ve genç kızlarından oluşan topluluk tarafından kendilerine uzun dönem tapınılmıştır.

Demeter kutsal alanları genellikle kent içinde ya da kent merkezinden uzakta ve yamaçta yer almakta olup, sade bir yapılaşma sergilemektedir[369]. Priene'deki Demeter Kutsal Alanı da merkezden uzakta ve yamaçta bulunur. Kente hâkim bir noktada yer alan ve bir plan dâhilinde mimari öğelerin yerleştirildiği kutsal alanda ritüeller için açık bir orta alan elde edilmiştir. Pronaos, cella ve iki odadan oluşan tapınağın planının benzerine başka bir kutsal alanda henüz rastlanılmamıştır. Tapınağın etrafının koridorla çevrilmiş olması da tekil bir özelliktir. In antisli pronaos'tan geçildikten sonra gelinen cella kısmında duvar boyunca yer alan podyumun benzer bir örneğine, kentte "Kutsal Ev" olarak adlandırılan 22 numaralı evde rastlanılmaktadır. Hem 22 numaralı evde hem de Demeter Tapınağı'nda adaklar bu podyumun üstüne yerleştirilmekteydi. Ayrıca her iki yapıda podyumun önünde yer alan mermer masalar da yine olasılıkla adaklar için kullanılmış olup iki yapının benzerliğini ortaya

[363] Regling 1927: 109, 135 Taf. V 203 (çap 21-22 mm, ağırlık 9,70 – 7,69 – 4,84 gr).
[364] bk. Regling 1927: 110, 135 Nr. 207. Sikkenin çapı 20 mm, sikkenin ön yüzünde *ΦΑΥCΤΕΙΝΑ CΕΒΑCΤΗ* lejantı, arka yüzünde ise kentin adı (*ΠΡΙ ΗΝΕΩΝ*) yazılıdır.
[365] bk. Regling 1927: 111, 135 Taf. V 210 (çap 21-22 mm, ağırlık 6,45 g). Betimde Hades kısa bir asa tutmakta. Sikkenin ön yüzünde *ΕΤΑC ΚΑΙ* lejantı, arka yüzünde kentin adı (*ΠΡΙΗ [ΝΕΩΝ])* yer almaktadır.
[366] bk. Regling 1927: 112, 135 Taf. V 212 (çap 23-24 mm, ağırlık 7,62 g). Sikkenin ön yüzünde *ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ C – ΕΒ ΑΛΕΖΑΝΔΡΟC* lejantı, arka yüzünde ise *ΑΡΧ ΛΟΥΚ ΕΠΙ Ο ΠΡΙΗΝΕ*Ʊ lejantı yer almaktadır.
[367] bk. Regling 1927: 113, 135 Taf. V 216 (çap 21 mm, ağırlık 5,38 g). Sikkenin ön yüzünde *Μ ΙΟΥ.ΦΙΛΙΠΠΟC ΚΑΙ.* lejantı, arka yüzünde ise *ΠΡΙ [Η]ΝΕΩΝ (ya da ΠΡΙ[Η] ΝΕΩΝ)* lejantı yer almaktadır.
[368] Tanrıça Demeter'in yanı sıra Dionysos da hem toprağın bereketi hem de üreme ile bağdaştırılmıştır. Korinth Demeter Kutsal Alanı gibi bazı kutsal alanlarda her iki tanrıya ait eserlerin bulunması, bunlara birlikte bir tapınım yapıldığına dair yorumların yapılmasına neden olmaktadır. bk. Bookidis – Stroud 1987: 27 Fig. 27.
[369] Bulba 2019a: 220.

koymaktadır[370]. Tanrıça Demeter'in bereket ve kadın üremesi ile ilgili olması kadınların bu külte daha çok bağlanmasını sağlamıştır. Kadınlar ev hayatıyla daha iç içe olduğu için bu tapınak da kalabalık kadın taraftarın bir nevi kutsal evidir. Demeter ve Kore Tapınağı kentin üst noktasında, özellikle kadınların ritüellerini daha rahat uygulayabilmesi için kentin merkezinde değil doğanın içindedir. Yazıtlardan anlaşıldığı üzere kültün evli ve çocuklu olan rahibeleri[371], olasılıkla kent içinde kendi evlerinde yaşıyor ve kutsal alan sadece ritüeller için kullanılıyordu[372]. Kutsal alanda bulunan çok sayıda terrakotta figürin dişil özelliklere sahiptir. Baubo olarak adlandırılan bereket cinleri, *hydrophoros*lar, çıplak oturan kadınlar ve dansçılar en fazla bulunan terrakotta gruplarıdır. Baubo'lar ve çıplak kadın figürlerinin dişiliğe vurgu yapan karakteri, bereketi ve üremeyi simgeleyen Demeter ile uyumludur. Özellikle Demeter bayramlarında kadınların bu tür figürler ile bir arada olmasının, onlardaki doğurganlığı artıracağına inanılmıştır[373].

Her kültte olduğu gibi yaşamın devamını sağlayan en önemli unsurlardan birisi olan su, Demeter kültünde de temizlik ve arınmak için vazgeçilmez bir araçtır. Kutsal alanda bulunan çeşme, su teknesi ve su borularının varlığı da bunun kanıtıdır. Bunun yanısıra bulunan terrakottalar arasında minyatür *hydria*ların ve bu *hydria*ları başları üzerinde taşıyan genç kadın/kız figürinlerinin olması suyun kültteki yerini ve önemini gösterir. Törenlerde kullanılacak olan suyun taşınması da muhakkak özel bir görev olarak addedilir. Bu da bize Demeter kültünde *hydrophoros* olarak görev alan kadınların varlığını ispatlar. Dans eden kız figürinleri de kült törenlerinde kadınlar tarafından yapılan dansın etkisini ortaya koyar. Müzik ve dans, tanrıya yapılan seronomilerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Dinsel şarkılar eşliğinde tanrıçasına ibadetini gerçekleştiren kadınların, terrakotta betimlerinin adak olarak verilmesi, törenlerin içeriğini kısmen de olsa göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca tanrıçanın kurban hayvanı olan domuzun da terrakotta betimleri bulunmaktadır. Domuzun, Demeter kültünde özellikle tercih edilmesi olasılıkla bu hayvanın çok doğurgan olması ve kanının çok yoğun şekilde akmasından dolayıdır[374]. Kutsal alana bırakılan domuz figürinleri de bu hayvanın kurban edilemediği durumlarda alternatif olarak kullanılmış olmalıdır[375]. Thesmophoria'larda kuyulara atılan domuz yavruları, sonrasında artık halinde

[370] Wiegand – Schrader 1904: 175.
[371] Blümel – Merkelbach 2014: Nr. 191-193.
[372] Schipporeit 2013: 150.
[373] Clem. Al. Book II; Sina 2004: 47; Şahin 2013: 157.
[374] Dürüşken 2000: 118 vd.
[375] Schipporeit 2013: 175.

toplanarak tarlalara bereket getirmesi için serpiliyordu[376]. Kutsal alandaki kurban/adak kuyusu da böyle bir uygulamada kullanılmış olabilir. Çünkü alanda yapılan kazı ve araştırmalar sırasında kuyuda herhangi bir buluntu açığa çıkarılmamıştır[377].

Tanrıça Demeter ve kızı Kore'nin kültüyle bağlantılı sikkeler, kentin kuruluşunun ilk zamanlarından Roma İmparatorluk Dönemi ortalarına değin görülmektedir. MÖ 350-340'a tarihli ilk sikkelerde meander halkası içerisinde Demeter'in simgesi başak motifi yer alırken[378] Roma Dönemi'nde Vespasianus, Hadrianus, Valerianus sikkelerinde Tanrıça Demeter ve Kore'nin betimleri görülür[379]. Hadrianus, Geta (MS 209-212), Severus Alexander ve II. Philippus sikkelerinde ise Kore'nin Hades tarafından kaçırılması işlenmiştir[380].

Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndaki mevcut buluntulara göre kült MÖ 4. Yüzyılın sonlarında kurulmuş[381] olup MÖ 2. yüzyıla kadar yoğun ilgi görmeye devam etmiştir[382]. Ünik tapınak planı ile dikkat çeken kutsal alan, diğer Demeter kutsal alanlarında görüldüğü gibi çok çeşitli dişil figürin ve zengin buluntulara sahiptir. Priene Demeter kültü konusunda Priene yazıtları detaylı bilgi vermemesine rağmen Geç Klasik ve Hellenistik Dönem'de, çoğunluğunu kadın ve kızların oluşturduğu bir inanan topluluğu ile Demeter ve Kore kültünün kentin dinsel ve sosyal hayatında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Thesmophoria'larda bir araya gelen bu kadınlar, tanrıçalarına domuz kurban ederek[383] ve dişil bazı adaklar adayarak[384] ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Priene kentinde Demeter kültü, bereket ile bir tutulmuş ve paganizmin ortadan kalkmasına değin varlığını korumaya devam etmiştir.

[376] Işık 2017: x.
[377] Wiegand – Schrader 1904: 154.
[378] Regling 1927: 149.
[379] Regling 1927: 13, 108-109, 116, 135-136 Nr. 177 Taf. V 202, 222.
[380] Regling 1927: 109-113, 135 Taf. V 203, 207, 210, 212, 216.
[381] Kienlin – Schneider: 393.
[382] Schipporeit 2013: 167; Blümel – Merkelbach 2014: 391 Nr. 193.
[383] Raeck 2007: 160-161; Schipporeit 2013: 177.
[384] Schipporeit 2013: 170.

2.1.3. KYBELE

Çatalhöyük figürinlerinden itibaren bereketle özdeşleştirilen Ana Tanrıça, Anadolu'da özellikle Kybele inancında kendine yer edinmiştir[385]. Phrygia'lı Ana Tanrıça Kybele, doğanın üzerinde büyük bir güç olarak görülmüştür[386]. Phryg Anası ya da Phrygia dilindeki sıfatından üretilen ismiyle Kybele[387], Yunan kültüründe MÖ 7. yüzyıl sonu – 6. yüzyıl başında ortaya çıkar. Tanrıçayla ilgili bulunan malzemeler, MÖ 6. yüzyılın 2. yarısında Kybele tapımının Ionia'dan Yunanistan'a ve İtalya'dan Fransa'ya geniş bir coğrafyada yayıldığını belgeler[388].

Yunan dünyasında Kybele, genellikle bir taht üzerinde *chiton* ve *himation* giymiş olarak ve başında taç ya da polos ile gösterilir. Tanrıça çoğu zaman sol elinde *tympanon* ve sağ elinde *phiale* tutmakta, tahtın her iki tarafında ya da tanrıçanın kucağında kutsal hayvanı aslan yer almaktadır[389]. Kybele'nin başında görülen kuleli taç, tanrıçanın kentler üzerindekini gücünü simgeler. Trakya'dan göç eden Phrygialılar, Anadolu'ya beraberlerinde inançlarını da getirmişler. Bu insanlar geldikleri coğrafyada doğadan duydukları korku sonucu onunla bir olma yolunu seçmişler ve doğanın seslerini hayatlarının temel unsuru yapmışlardır. Bu kültte, şarkılar ve estrümanlara büyük önem verilmiştir. Tympanon, çalpara, ziller, tiz sesli flüt ve kaval sesleri çığlıklara karışarak tam bir esrime hali yaratıyordu[390].

---

[385] Özmen 2016: 385 Res. 1. Çatalhöyük'te bulunan başı kopuk, şişman kadın heykelciğinin arka kısmındaki yabani tahıl tohumu, Ana Tanrıça ile bereket arasında kurulan bağlantı için önemli bir veridir. Kybele için bk. Vermaseren 1987; Roller 1988; Baring – Cashford 1993; Bogh 2007; Roller 2013; Özkan 2016; Özmen 2016; Ateş 2018.

[386] Uncu 2012: 538. Hititlerden itibaren bereketin bir sembolü olarak görülen ve Demeter kültünde de yer edinen nar motifi Kybele'nin önemli atribütlerinden birisidir. Kybele ve Demeter özdeşliği için bk. Roller 2013: 208-210.

[387] Roller 2013: 20-21. "Tanrıçanın adı ilk olarak MÖ 7. yüzyıla ait Phrygia yazıtlarında karşımıza çıkar. Orada kendisine Phrygia dilinde Matar, yani "Ana" diye seslenilmiştir. Bu sözcük genellikle tek başına görülmekle birlikte, Phrygia dilinde "dağın" anlamına gelen bir niteleme sıfatının, yani kubileya'nın da bulunduğu iki örnek vardır. Bu nedenle tanrıçaya seslenen en eski yazılı metinlerde o yalnızca "Ana" ya da "Dağın Anası" idi. MS 2. yüzyıla ait Yunanca yazılmış Phrygia yazıtlarında ona Μήτηρ Θεά (Meter Thea), Ana Tanrıça diye seslenilir. Yunanistan'da Μήτηρ (Meter), Ana idi, ama daha sonra üstün bir kimlik kazanarak Μήτηρ θεὼν, Tanrıların Anası olmuş, bu kimlik Yunan panteonunda sarsılmaz bir yer edinmişti. Roma dünyasında ise Magna Mater, yani Büyük Ana idi ve ona sık sık Mater Deum Magna Idea, Tanrıların İdalı Büyük Anası olarak sesleniliyordu... Bu kült unvanlarına ek olarak, Ana Tanrıça Yunanistan ve Roma'da çoğunlukla Phrygia dilindeki sıfatı kubileya'dan türetilen adla, Kybele ya da Cybele olarak anılırdı*".* Tanrıçanın "Kybele" ismi Yunanca ve Latince metinlerde, özellikle şiirde kullanıldı, ancak dinsel metinlerde yani övgü ve adak yazıtlarında "Meter" (Ana) tercih edildi.

[388] Roller 2013: 167. Kybele, Roma'da tanınmış Doğu'lu ilk tanrıçadır. bk. Wesendonk 1932: 23 vd.; Dürüşken 2000: 70 vd.

[389] Roller 2013: 173. Söz konusu heykel tipi, MÖ 5. yüzyıl sonunda Atina agorasında yer alan Metroon için Phidias'ın öğrencisi Paros'lu Agorakritos tarafından yapılan kült heykelinden gelmektedir.

[390] Dürüşken 2000: 72-73.

Antik kaynaklarda Kybele törenlerinin çılgınlığından söz edilirken Dionysos'un kültüyle olan benzerliği de vurgulanır[391]. Kybele'nin hadım edilmiş sevgilisi olarak mitoslarda ortaya çıkan ve tanrıçaya en yakın tanrı, Attis'tir. Phrygia'da ise Attis, MS 1. yüzyıla değin Meter rahiplerinin unvanıdır[392].

Tanrıçanın törenleri, sadece külte giren kişilerin katılımıyla gizli olarak yapılır ve Yunanlılar bu törenlerin gizliliğine büyük önem verirdi. Antik kaynakların sıklıkla meşale kullanımından söz etmesi gece ayinlerini akla getirir. Bu ayinlerin etkisi Homerik Hymnos'ta da söz edildiği gibi coşkun müzik ve dansla artırılmış olmalıdır[393]. Kybele'nin kamuya açık törenleri I. Theodosius tarafından MS 394 yılında getirilen yasağa dek devam etmiştir[394].

Tanrıçanın kutsal mekânları, doğanın içinde açık hava tapınakları, mağaralar ve metronlardan oluşur. Meter kültü Batı Anadolu bölgesinde Phokaia, Erythrai, Ephesos ve Samos'daki gibi kaya oyma kutsal alanlarında Batı Anadolu'ya özgü nitelikler yüklenirler. Bu kutsal mekânlar yüksek kayalıklar üzerine, içlerine tanrıçanın figürünün de yerleştirilebildiği küçük nişler oyularak oluşturulmuş alanlardır[395].

Priene'de bulunan arkeolojik buluntular, kentte güçlü bir Kybele tapınımı olduğunu kanıtlamaktadır. Arkeolojik buluntuların yanı sıra epigrafik buluntular külte dair önemli bilgiler sağlamaktadır. Kentte tanrıça ile bağlantılı sikke ise bulunmamıştır.

2.1.3.1. Arkeolojik Buluntular

Tanrıçanın Batı Kapısı Caddesi ile Doğu Kaya Yamacında olmak üzere iki kutsal alanı bulunmaktadır. Oldukça yalın bir görünüme sahip her iki kutsal alanda ve kentin farklı noktalarında bulunan çok sayıda mermer Kybele heykeli, kabartma, terrakotta figürinler, çeşitli metal ve pişmiş toprak küçük buluntular, Priene'de tanrıçanın geleneksel özelliklere bağlı bir tablosunu çizmektedir. Buluntuların sayısı ve kent içerisindeki dağılımı, halkın bu külte olan bağlılığını göstermesi açısından önemli verilere ulaşılmasını sağlar.

[391] Eur. Bacch. 80-85; Gasparro 1985: 9 vd.; Ateş 2018.
[392] Yunan kültüründe Attis MÖ 4. yüzyılın ortasından sonra kültte yerini almaya başlar, öncesinde ona dair anlatım yoktur. bk. Roller 2013: 212-213. Attis, Hitit metinlerinde (BKT II) Iskallis olarak geçer. bk. Sayce 1928: 161.
[393] Hom. h. XIV; Dürüşken 2000: 79 vd.; Roller 2013: 177 vd.
[394] Dürüşken 2000: 83.
[395] Polat 2019: 155 vd. Ayrıca bk. Meriç 2013.

2.1.3.1.1. Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Alan

Batı Kapısı Caddesi'nin güney kısmında, kent kapısından hemen sonra gelen ilk yapılaşma, Tanrıça Kybele'ye adanan düzensiz, küçük boyutlu, beşgen planlı bir kutsal alandır (**Resim 64-65**). Oldukça yalın bir görünüm sergileyen bu kült alanı, avlu ve bir kurban çukurundan ibarettir[396]. Kent suru ile aynı doğrultuda ve güçlü rustik bir duvarla çevrelenmiş olan kutsal alana, doğudan 1,20 m genişliğinde bir kapı ile giriş sağlanıyordu. Alanın batı kısmında yer alan kurban çukuru dışında burada başka bir oluşum bulunmamaktadır[397]. Söz konusu çukur, doğu ve güneyde konglomera kayaya oyularak[398], batı ve kuzey kısımda ise yüksek mermer levhalar kullanılarak oluşturulmuştur. Yaklaşık 1,50 m genişlik ve 1 m derinliğinde kare formdaki kurban çukurunun içi kül ile dolu halde bulunmuştur. Buradan kül dışında kemik parçacıkları ve seramikler, özellikle gözyaşı şişecikleri ayrıca ufak sivri dipli amphoralar bulunmuştur. Çukurun içinde olduğu gibi dışında da kemikler saptanmıştır. Altın bir yaprak parçası ve terrakotta figürin parçaları da diğer buluntulardır[399].

Söz konusu alanın özellikleri ve burada bulunmuş iki heykel sebebiyle bu kutsal alanın Tanrıça Kybele'ye adandığı söylenebilir. Bulunan heykellerden ilki, ağır bir kıyafet içerisinde tahtında oturan Kybele'yi betimler[400]. Alanda bulunan bir diğer mermer heykel de önceki örneğe benzer şekilde tahtında oturan Kybele'yi temsil eder[401]. Kentte bulunan Kybele figürinlerine benzer tipte olan bu heykeller, kentteki Kybele inancının kanıtlarıdır. Kent duvarıyla paralel ve kent kapısına en yakın noktada konumlanmış, kurban çukuruna sahip mütevazı görünümlü kutsal alan, tanrıçanın kent hayatı içerisindeki öneminin göstergesidir[402].

2.1.3.1.2. Doğu Yamaçtaki Kaya Kutsal Alanı

Priene Kenti'nde Tanrıça Kybele'nin bir diğer kült alanı, kentin kuzeydoğu kısmında ve en alçak terasında, bir kaya yamacında konumlanan ve bu sebeple araştırmacılar tarafından "Doğu Kaya Kutsal Alanı" olarak nitelendirilen bölgedir (**Resim 66**). Söz konusu alan, kuzeyden Teloneia, doğu ve batıdan kent duvarlarıyla kuşatılmıştır. Bu kutsal alan ile onun güneyinde konumlanan Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı arasında yaklaşık 80 m'lik mesafe vardır. Bu iki kutsal alan arasında kalan arazide ise konutlar yer almaktadır. Kutsal alana

[396] Vermaseren 1987: 203-204 Nr. 688; Rumscheid 2000: 98.
[397] Wiegand – Schrader 1904: 171.
[398] Rumscheid 2000: 98.
[399] Wiegand – Schrader 1904: 171.
[400] Schede 1964: 101.
[401] Wiegand – Schrader 1904: 172; Vermaseren 1987: 204 Nr. 690.
[402] Schede 1964: 101.

değin inşa edilen konutlar, kentle iç içe bir tapınım alanı oluşumuna katkıda bulunmuştur. Günümüzde Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndan rahatlıkla görülebilen Doğu Kaya Kutsal Alanı, Antik Dönem'de iki katlı olan Tiyatro Caddesi'nin kuzeyindeki evler yüzünden görünürlükten uzaktı. Kentin içinde ama aynı zamanda kendine ayrılmış kısımda dışarıya kapalı bir yapıya sahip olan kutsal alanın yer aldığı arazi, karstik kayalardan oluşmakta olup basamaklar şeklinde dik bir biçimde yükselir. Yaklaşık 35 x 50 m genişliğinde olan Doğu Kaya Kutsal Alanı'nın batı kısmında düz bir kayaya işlenmiş kapı eşiği[403] ve doğu kısmında ise kaya girişi (**Resim 67**) bulunmaktadır[404].

Kutsal alanda bulunan MÖ 3. yüzyıl seramiklerinden anlaşıldığı üzere burası Priene halkının doğanın içinde kendilerini tanrılarına daha yakın hissettiği bir yerdir. Kayalık bir arazi olan kült alanında ilk olarak gerçekleştirilen taş kırma işlemlerinin ardından kayalar ritüel veya su aktarımı yapılan kısımlarda küçük oranda işlenerek şekillendirilmiştir (**Resim 68**). Bunlardan birisi, kuzey kısımda kaya yüzünün batısındaki oluklardır. Bu olukların içinden akan su, kuzey kaya yüzü boyunca bir terasta ilerlemekte ya da ikinci bir ana su akışı ile arazinin eğimi doğrultusunda güney kısma aktarılmakta idi. Borular yardımı ile güney kısma ulaşan su, seyrek olarak yerleştirilmiş büyük boyutta taşlardan aşağıya doğru akmaktaydı. Alanda tespit edilen diğer insan eliyle yapılan oluşumlar, merdiven şeklindeki düzlemelerdir. Merkezi bölgede görülen bu kaya işlemelerinin yapılış amaçlarına dair farklı yorumlar mevcuttur. Bu yorumlar, basamakların adak nesnelerinin konulmasına hizmet ettiği ya da duvarlar için bir dayanak olduğudur. Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda saptanan en dikkate değer buluntu olan iki adet kaya nişi (**Resim 69**), kuzey kaya yüzünün doğusunda (FHO 1-4) birbirine birkaç metre mesafede, insanın gözü hizasında ve boş olarak bulunmuşlardır. Bu küçük kaya nişleri yaklaşık 33 cm yükseklik ve 20 cm derinliktedir[405]. Bu nişlerden birisinin üst kısmı üçgen formunda iken diğer örneğin üst kısmı zamanla yarım daire şeklini almıştır.

[403] Filges 2015: 82 vd.
[404] Weisser 2014: 655.
[405] Filges 2015: 87 vd. Kayaya oyulmuş cephe anıtları ve kaya kutsal alanlarının genel niteliklerinden birisi olan niş özellikle Ana Tanrıça'nın göründüğü bir giriş, hayali bir kapı olarak yorumlanır. bk. Berndt Ersöz 1998: 89. Bu tür kaya nişleri Anadolu'da genellikle Ana Tanrıça tapımının bulunduğu yerlerde görülür. bk. Vermaseren 1987: 184 No. 612; Işık 1999: 55-61; Söğüt vd. 2002; Şimşek 2007a: 736 Res. 76. Şimşek 2007b: 25 Res. 55; Aytekin 2008; Şimşek – Sezgin 2011; Şahin 2016: 186-189; Şahin 2017: 250-252. Bu nişlerin üçgen formda olanlarının tanrıçayla bağından dolayı dağı ve doğurganlığı temsil ettiği düşünülür. bk. Akın – Özkan 2016: 75. Priene Demeter Kutsal Alanı'nın hemen aşağısında kayaya oyulu nişlere sahip bir kült yeri mevcuttur. Bu alanda hangi tanrıya tapınıldığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Batı Kaya Kutsal Alanı olarak adlandırılan yer, düzensiz bir yapılaşma gösteren duvarlar ile bölümlere ayrılmıştır. Burada bulunan küçük bir podyum ya da basit bir sunak ile buranın kutsal alan kimliği desteklenmiştir. bk. Raeck 2009: 37; Raeck 2013: 298.

Bunun yanı sıra alanda (FHO 9) bulunan yaklaşık 60 x 70 cm boyutlarında dikdörtgen sabit bir taş, sunak olarak yorumlanmıştır[406].

Kutsal alandaki mimari yapılanmaya dair alanın en başta gelen özelliklerinden birisi, tespit edilen birçok duvar parçasının arazide yalnızca belirli alanları sınırlamada veya destek amaçlı kullanılmış olmasıdır. Ayrıca alanın yukarı kesiminde bulunan birçok su kanalı, oyuk ve künk, kayalardan gelen suyu toplayarak bunun vadi boyunca dağılımında görev almıştır[407]. Kutsal alanın güney kısmında (FHO 27.28.29) bulunan bir su kanalının, alanın kuzey kesimindeki bir kayadan çıkan su kaynağından beslendiği tespit edilmiştir. Kayaya oyulmuş açık oluklar, borular ve küçük havuzlar vasıtasıyla su, kaya yamacına değin iletilmekteydi. Bu su oluğunun yanında bulunan kaya zeminine küçük boyutta basamaklar yapılmıştır. Bu yapılanmanın doğu kısmında (FHO 30.31) araziyi güney yönünde sınırlayan, batı – doğu doğrultusunda bir teras yer almaktadır. Alanın batı merkez kesiminde gerçekleştirilen sondaj (FHO 32.34) çalışmaları sırasında bir kil tabakası saptanmıştır. Bu tabakanın üzerinde ise komşu bir yapının çatı kiremitleri bulunmuştur. Sondajlar yardımıyla kutsal alanın bilinen tek dört tarafı duvarlı yapısı (FHO 33.36.38.39) tespit edilmiştir. Bu yapının duvarları için kaya sırtları temel işlevinde kullanılmıştır[408]. Yapının girişi kuzeybatıda olup daha sonraki bir dönemde kapatılarak işlevsizleştirilmiştir. Yapıda birçok dolgu evresi bulunmaktadır. Dolgu evrelerinden ilki zeminin yükseltilip düzlenmesi ile ilgili olup olasılıkla Hellenistik Dönem'e tarihlidir. Bu alan MS 2. yüzyılda yıkılan bir çatının kiremitleriyle tahrip olmuş ve bu tabaka büyük boyutta taşlardan yapılan bir sıra ile tekrardan düzeltilmiştir. Alanın kullanımına dair tanımlayıcı bir buluntu açığa çıkarılmadığı için ilk evrenin işlevi hakkında bilgi mevcut değildir[409].

Bu kutsal yerin mimarisinin bir diğer önemli özelliği, kent içinde büyük taş kullanımının nadiren görülmesine rağmen bunların söz konusu kült alanında yoğun olarak kullanılmış olmasıdır. Bu taşlar ön kısımları düzleştirilmiş ve rustik duvarlarda kullanılmışlardır. Bu tip duvarcılık genelde güney kısımdadır. Doğu kısımda, alanın sınırını işaret eden 3 m yüksekliğinde bir köşe yapısı yer almaktadır. Merkezi kısmın batısı, büyük taşlar kullanılarak yarı dairesel biçimde oluşturulmuştur. Bu alanda görülen büyük boyutlu duvarlar, Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kybele'nin bir diğer kutsal alanında mevcuttur. Çift örgülü teknikte duvarcılık Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda tespit edilmektedir. Söz konusu

[406] Weisser 2014: 655.
[407] Raeck – Rumscheid 2011: 67.
[408] Raeck – Rumscheid 2012: 93.
[409] Raeck 2013: 297.

duvarlar, kentin geri kalan yapılarında olduğu kadar kaliteli değildir. Duvarların temeli, doğal kayalık zeminler olup bunlar çoğunlukla çıkıntı yapmaktadır. Duvarın su ile temas kurduğu yerlerde suya dayanıklı cephe sıva uygulaması yapılmıştır. Duvarlar kutsal alanı bölmekte ve çoğunlukla bir duvar belirsiz bir yerde başlamakta, birkaç m sonrasında sona ermektedir. Köşe noktaları nadiren görülür[410].

Kutsal alanın Tanrıça Kybele'ye ait olduğuna dair yapılan saptamalar açığa çıkarılan buluntulara (**Resim 70**) dayandırılmaktadır. İki adet nişin göze çarptığı bu kült yerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda yamacın güneyindeki kayalık bir çıkıntının alt kısmında, tahtta oturan bir Kybele figürini (**Resim 81**) bulunmuştur. Alanda bu buluntu dışında Kybele'nin başka betimleri de açığa çıkarılmıştır[411]. Figürin, alanda bulunan diğer örneklerle karşılaştırıldığında olasılıkla MÖ 2. yüzyıl sonuna tarihlendirilir[412].

Kutsal alanda varsayımsal olarak çizilen C 14/15 insulasında kayalık cephenin güney kısmında bir tapım yeri tespit edilmiştir. Burada kaya yüzeylerinin işlenmiş olmasının yanı sıra anıtsal denebilecek duvarlarla alanın doğu ve güneyden desteklendiği ve bu duvarların gerisinde yer alan engebeli ve sarp arazinin teraslar yapılmak suretiyle düzenlendiği açığa çıkarılmıştır. Buradaki yapılaşma izleri ayrıntılı bir rekonstrüksiyonu mümkün kılmamasına rağmen kayalardaki taşçılık izleri ve duvar kalıntılarından burada küçük çapta bir yapılaşma olduğu anlaşılmaktadır. Kült alanının doğu kesiminde, sunu hediyelerinin depolandığı bir yapı açığa çıkarılmıştır. Burada bulunan malzemeler arasında en dikkate değer olanlar beş adet 'kilden model el'dir[413]. Söz konusu kil eller ile birlikte yedi bronz bilye bulunmuştur[414].

Kutsal alanda kuzey kaya basamağının yakınında ve hafif eğimli kısımda duvarların iç köşeleri gibi açık bölümlerde kil ağırlıklar, metal nesneler, rulo biçiminde kurşun levhalar bulunmuştur. FHO 12'deki duvar temelinin altında *Diyonizyak* sahne betimli minyatür kurşun masa bulunmuştur. Alanda seramik parçaları da bulunmuş olup MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlenir[415].

Alanda (FHO 9) 20 cm yüksekliğindeki taş levhaların dik bir şekilde yerleştirilmesi ile yapılmış dikdörtgen formda bir kaya yapısı (**Resim 71**) (yaklaşık 60 x 70 cm) mevcuttur. Bu yapının iç kısmında herhangi buluntu saptanmamıştır. Bu yapılaşma, adakların konması için bir platform ya da bothros olarak yorumlanmıştır. Kutsal alanda bulunan çatı kiremitleri,

[410] Filges 2015: 89 vd.
[411] Raeck 2009: 37.
[412] Filges 2015: 93.
[413] Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.
[414] Filges 2015: 98-100.
[415] Raeck – Rumscheid 2010: 43; Filges 2015: 94-96.

tavan veya çatılı odaların varlığını işaret etmektedir. Bu konuda ilginç olan nokta, yapıların küçük boyutlu olmasına rağmen bazı tuğlaların yaklaşık 60 x 70 cm boyutlarında olmasıdır[416].

Kybele Kült Alanı'nın da içinde bulunduğu kentin kuzeydoğusu, su kaynağı açısından verimli olup kentin su ihtiyacını karşılamaktaydı. Bununla bağlantılı olarak Antik Dönem'de kutsal alanda kayalardan akan su, kanallar vasıtasıyla farklı yönlere dağılmıştır. Kutsal alanda suyun yoğun olarak kullanımı ve alanın hem içi hem de dışında farklı yönlere sevk edilmesi bu alanın Nmphelere ya da benzeri tanrılara da adanmış olduğu yorumlarını gündeme getirmiştir. Söz konusu alanda bulunan çok sayıda dansçı terrakotta figürin bu yorumların olasılığını kuvvetlendirir. Alandaki kayalar kısmen basamak şeklinde biçimlendirilmiştir[417].

Doğu yamaçtaki kazılarda Antik Dönem'e ait tamamı bronz, yirmi beş sikke açığa çıkarılmıştır. Toprağın nemi ve kireçli sudan dolayı sikkelerin korunma durumu iyi değildir. Sikkelerin adak nesnesi olarak saklandığına herhangi bir delil bulunmaz. Alanda bulunan yirmi beş sikkeden Priene basımı Hadrian sikkesi haricinde diğerleri Hellenistik Dönem'e tarihlidir. Bu Hellenistik örneklerden dokuz tanesi Priene baskısıdır, diğer on bir sikke Priene üretimi değildir[418]. Kutsal alanda bulunan Priene üretimi dışı sikkelerden dördü Miletos (MÖ 352-325, MÖ 225-195, MÖ 313 - 2. yüzyıl), ikisi Ephesos (MÖ 390-320, MÖ 202-133), birer tanesi Menderes Magnesiası (MÖ 3. yüzyıl), Pergamon (MÖ 183-133), Kolophon (MÖ 320-294), Erythrai (?, Hellenistik) kentlerindendir. Diğer beş sikkenin kimliği net değildir[419].

2.1.3.1.3. Kutsal Ev (22 Numaralı Ev)

Batı Kapısı Caddesi'nin güney kısmındaki üçüncü insula, dikdörtgen ve güneyi biraz düzensiz olmakla beraber iki ayrı yapıya sahiptir. İnsulanın diğerine göre daha büyük olan doğu bölümünde konut (23 numaralı ev) bulunurken batıda kutsal bir yapı (22 numaralı ev) yer almaktadır. İnsulanın batısındaki 20,50 x 35,40 m boyutlarındaki kutsal yapıya (**Resim 72**) caddeden gelen bir yolla ve avluya çıkıntı yapan, koruyucu çatıya sahip 2,25 m genişliğindeki kapı ile giriş sağlanmaktaydı. Yapının kuzey, güney ve batı dış duvarları

[416] Filges 2015: 91.
[417] Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.
[418] Weisser 2014: 656-657. Söz konusu makalede yer alan tabloda on üç sikke (Kat. No. 10-22) Hellenistik yabancı sikke olarak geçmektedir. Makalenin aynı sayfasında on bir sikke (Kat. No. 10-20) için Priene üretimi değildir denilmektedir.
[419] Weisser 2014: 658 vd. Priene baskısı 9 sikkeden en erken örnek MÖ 330-320 tarihli olup sikkenin ön yüzü Tanrıça Athena'nın başı ve arka yüzü meander halkası içerisinde kentin ve görevli Zoilos'un adını taşır. MÖ 320-270'e tarihlenen bir sikke, MÖ 270-240 tarihli bir diğer sikke ile MÖ 240-170 yılları arasına tarihlendirilen 4 Priene sikkesi de aynı özellikleri taşımaktadır. MÖ 290-240'a ait bir örnekte sikkenin ön yüzünde baykuş, arka yüzünde *trident* ile meander halkası içerisinde kentin ve görevlinin adı görülür. MÖ 125-90 tarihli bir sikkenin de arka yüzünde *tripod* betimi bulunmaktadır.

rüstiktir, aynı zamanda kille karıştırılmış kırık taşlar da kullanılmıştır. Giriş kuzey, doğu ve güneyi odalarla çevrilmiş bir avluya açılmaktaydı. Kuzeydeki oda 19 m x 9,20 m'lik görkemli boyutlarıyla ana oda olup iki neflidir. Doğuda, daha küçük boyutlarda yan yana üç oda, güneyde ise daha büyük boyutlarda iki oda yer almaktadır[420].

Büyük ana salona, küçük bir ön avlu vasıtasıyla güneyden geçilmekteydi. Bu ön avlunun kuzey duvarına yakın konumda heykeller durmaktaydı. Bu heykellere ait üç adet bazalt kaide taşı insitu konumdadır. Ana salonun giriş kapısı 1,50 m genişliğindedir. Salon üç destekle iki nefe ayrılmıştır. Doğu duvarda, güney duvardan 2,60 m mesafede başlayan ve kuzey duvardan itibaren 2,15 m ilerleyen, yaklaşık 1,20 m yüksekliğinde, 1,60 m derinliğinde kille karıştırılmış kırık taşlardan yapılmış bir podyum yer almaktadır (**Resim 73**)[421]. L şeklindeki podyum, salon duvarlarının sıvanmasından sonra yapılmış olduğu için olasılıkla sonraki bir eklemedir[422]. Podyumun ön kısmında iki merdiven ve güney dar tarafta bir merdiven olmak üzere üç merdiven[423] mevcuttur. Podyumun önündeki iki merdivenin arasında mermerden, üst levhası 1,57 x 0,95 m ölçülerinde aslanpençeli dekorlu ayaklı bir masa (**Resim 74**) durmaktadır. Masa ayaklarının arasında, tabanda doğal bir yarık mevcuttur[424]. Bunun kurban çukuru olduğu kanıtlanmamıştır[425]. Podyumun kuzey kısmında üzeri sıvanmış bir oturma sırası mevcuttur[426].

Podyum buluntuları arasında terrakotta Hermes *herme*si[427], Kybele başı, Eros figürini, mermer Hermes *herme*si ve Büyük İskender heykeli yer almaktadır[428]. Bunların tümü olasılıkla bir zamanlar podyumun üzerine yerleştirilmiştir. Bu podyum, Demeter ve Kore Tapınağı'ndaki podyumla benzer yapıdadır. Ayrıca, Demeter Tapınağı'nda bulunan iki masa ile Kutsal Ev'deki mermer masa da ortak özellik olup olasılıkla kurbanı koymak için

[420] Wiegand – Schrader 1904: 172-174. Kuzeydeki oda, Athena Tapınağı'nda kült heykelinin bulunduğu alandan 4 m kadar uzun ve ortalama aynı genişlikte, Demeter Tapınağı cellasından da daha büyüktür. bk. Rumscheid 2006: 69.
[421] Wiegand – Schrader 1904: 175. Sonraki dönemlerde yapının orijinal halinden ayrı olarak salon, bir duvar ile bölünerek iki oda haline gelmiştir.
[422] Rumscheid 2000: 96.
[423] Podyumun ön tarafındaki merdivenlerin genişliği 70 ve 40 cm, güney dar taraftaki merdivenin genişliği 55 cm. bk. Wiegand – Schrader 1904: 176.
[424] Doğal yarığın uzunluğu 1,50 m, genişliği 0,60 m, derinliği 1,50 m'dir. bk. Wiegand – Schrader 1904: 176.
[425] Wiegand – Schrader 1904: 176.
[426] Rumscheid 2000: 96.
[427] Hermes haberci tanrı olmasından dolayı Kybele ile kült ilişkisine sahiptir. Hermes bu sıfatıyla ölümlüleri Tanrıça Meter'in gizemlerine götüren tanrı olarak bilinir. bk. Ekin Meriç 2013: 29.
[428] Wiegand – Schrader 1904: 178-179 Abb. 172-176.

kullanılmışlardır. Ancak buradaki masa tablasının kenarları düz olduğu için masa üzerine konan şeyin kuru olduğu düşünülebilir[429].

Avlunun doğu tarafındaki odalardan güneyde kalan iki odanın bireysel arka duvarları bulunmayıp yandaki konutun batı duvarını kullanmaktadır. Avlunun doğu kısmındaki üç odadan, kuzeyde bulunan odaya ön avlu vasıtasıyla ulaşılmaktaydı. 1 m genişliğindeki bir kapıdan girilen odanın tabanı, ön avludan yaklaşık 30 cm daha yüksektir ve 2,05 m x 0,90 m ölçülerinde, siyah ve beyaz çakıllardan yapılmış geometrik motifli çakıl taşı bir mozaiğe sahiptir. Kutsal Ev'in büyük salonu ve Demeter Tapınağı cellasındaki masalara benzer şekilde, kare, tablası kenarlı bir kurban masası bu odanın ortasında bulunmuştur. Masanın arka tarafında olasılıkla sembolik bir şeyin kaidesi işlevi gören insitu 62 cm çapında ve 25 cm yüksekliğinde, ortasında dübel deliği bulunan yuvarlak bir kaide bulunmuştur[430].

Avlunun doğu kısmında yer alan diğer iki odaya avludan ulaşılmaktaydı. 90 cm genişliğinde dar bir kapı ile avludan ulaşılan orta odada kaya biraz yükseldiği için burası mozaikli odadan 75 cm daha yüksektir. Güneydeki oda, batı taraftan tamamen avluya açıktır. Kaidesi in situ olarak duran ince bir sütun, tavan kirişlerini taşımaktaydı. Odanın arka duvarı bir kez güçlendirilmiş, kırmızı sıvanın izleri de korunmuştur[431]. Odanın üç duvarı boyunca uzanan, yaklaşık 1,35 m genişliğinde, kil ve taş karışımıyla yapılmış alçak bir seki, olasılıkla klinelerin durması içindir ve Rumscheid'e göre bu buluntu sebebiyle burası şölen odasıdır[432].

Schrader'e göre yapı, geleneksel Yunan planından çok uzakta, Demeter Tapınağı'ndan plan olarak farklılık göstermektedir. İki nefli ana salon ile ön avlu tapınağa benzer değildir. Ana salon, doğudaki üç oda ile değerlendirildiğinde bu yapı kamusal bir kült, tapınaktan ziyade kutsal bir ev olarak düşünülmektedir[433]. Kutsal Stoa'da bulunan şeref yazıtlarından birinde, kentte MÖ 130 yılından önce bir Alexandreion'dan söz edilmesi[434] ve Kutsal Ev'de Büyük İskender'in mermer portresinin bulunmuş olmasından dolayı bu kutsal yerin Alexandreion olabileceği öne sürülmüştür[435]. Ancak Hiller'e göre yapının planı Alexandreion

[429] Wiegand – Schrader 1904: 177; Schede 1964: 101.
[430] Wiegand – Schrader 1904: 174, 177.
[431] Wiegand – Schrader 1904: 177.
[432] Rumscheid 2000: 95.
[433] Wiegand – Schrader 1904: 178.
[434] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 86 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 134-135 Nr. 64.
[435] Rumscheid 2000: 98.

için uygun olmayıp Demeter Tapınağı'nı anımsatmaktadır. Ancak şu ana kadar herhangi bir Alexandreion belgelenemediği için bunun nasıl bir yapıda olduğu bilinememektedir[436].

Evin içerisinden çıkan Kybele başı, yapının tapınaktan ziyade kutsal bir ev olması, Kybele Kutsal Alanı'na yakınlığı ve Demeter Tapınağı'na olan benzerliği burasının bir tanrıça, olasılıkla Kybele ile bağlantılı olduğunu işaret ediyor olmalıdır. Diğer taraftan buluntu çeşitliliği Kybele'nin yanısıra burada başka tanrılara da tapınıldığını göstermektedir.

Kutsal yapıya girişi sağlayan sokağın giriş kapısına yakın kısmında yazıtlı sol kapı payesi bulunmuştur[437]. Dışarıya dönük kısımda yer alan Hellenistik Dönem yazıtının büyük harflerle yazılmış iki satırı okunmaktadır[438]. Yazıtın ve kutsal yapının kime adandığı bilinmediği için yazıtın Kybele kültüne ait olup olmadığı kanıtlanamamıştır.

Yazıtın Orjinali	Yazıtın Çevirisi
"ἔλαχε τὴν ἱερωσύνην 'Αναξίδημος 'Απολλοδώρου εἰσίναι εἰς τὸ ἱερὸν ἁγνὸν ἐν ἐσθῆτι λευκῆι[439]".	"Apollodoros'un oğlu Anaksidemos rahiplik mertebesini kazandı. Kutsal alana arınmış ve beyaz giysiler içerisinde girilmelidir[440]."

Batı Kapısı Caddesi'nin güneyindeki kutsal alanda bulunan ikinci ve son yazıt, Hellenistik bir *Horos taşı*dır. Kutsal alan sınır taşı olan bu buluntu, alanın kuzeybatı köşesinin yaklaşık 5 m altında bulunmuştur. " ὅρος ἱεροῦ" [441].

Kutsal Ev, MÖ 2. yüzyılın 2. yarısındaki felaketle tahrip olmuştur. Yazıtta ismi anılan Anaksidemos'un hangi tanrı ya da tanrıçanın rahipliğini kazandığı ve kutsal alanın kime adandığı tespit edilememiştir[442].

---

[436] Hiller von Gaertringen 1906: 143.
[437] Wiegand – Schrader 1904: 174-175 Abb. 168; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 205; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205 (Ölçüler: U. 52,5 cm, Y. 109 cm, D. 40 cm, HY (satır 1-2) 1,5 cm, (satır 3-5) 2 cm. Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin).
[438] Wiegand – Schrader 1904: 174; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 205; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205. Yazıt, Schrader ve Hiller'e göre MÖ 3. yüzyıl, Blümel – Merkelbach'a göre ise MÖ 2. yüzyıla tarihlenir.
[439] Wiegand – Schrader 1904: 174; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 205; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205 (Hiller'de yazıtın ikinci satırı "'Αναξίδημος'Απολλωνίου" olarak aktarılmıştır).
[440] Rumscheid 2000: 93; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205.
[441] Wiegand – Schrader 1904: 175; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 206; Blümel – Merkelbach 2014: 403 Nr. 206.

2.1.3.1.4. Heykeller

Kentte bulunan Kybele heykellerinden iki tanesi, Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kybele Kutsal Alanı'nda bulunmuştur. Söz konusu heykellerden ilki, ağır bir kıyafet içerisinde tahtında oturan Kybele'yi betimlemektedir (**Resim 75**). Tanrıça, her iki ayağı ile kutsal hayvanı aslanın üzerine basmaktadır[443]. Tahtında oturan tanrıçanın başı ile kollarının dirseklere kadar olan bölümü dışında tüm vücudu korunarak günümüze ulaşmıştır[444]. 70 cm yüksekliğindeki mermer heykelde tanrıçanın göğüs altından kemerli, *peplos* ve *chiton* giydiği, *himation* ile de dizlerini örttüğü görülmektedir. Tanrıçanın uzun dalgalı saçları omuzlarına dökülmüştür[445].

Batı Kapısı Caddesi'ndeki kutsal alanda bulunan bir diğer heykel (**Resim 76**) eksiksiz olarak günümüze ulaşamamasına rağmen Kybele'yi betimlediği anlaşılmaktadır. Göğüs, baş ve kolları kayıp olan ve sadece belden aşağı kısmı mevcut mermer heykelin korunan yüksekliği 80 cm'dir. Tahtında oturan tanrıçanın ayakları önceki örnekten farklı olarak bir aslanın değil özenle bezenmiş bir ayak taburesinin üzerinde görülmektedir. Ayrıca tanrıçanın kutsal hayvanı olan aslan, betimlemede yer almamaktadır[446].

Tanrıçanın Batı Kapısı Caddesi'ndeki kutsal alanı dışında kentin farklı yerlerinden de heykelleri bulunmuştur. Tiyatro Caddesi'nde yer alan 31 numaralı evde mavi mermerden yapılmış 38 cm yüksekliğinde (8 cm de eklenti kısmı mevcut) bir Kybele heykeli (**Resim 77**) bulunmuştur. Tanrıça, rahip gibi bir tavır ile ayakta dik bir şekilde durmaktadır. Ayaklar işlenmemiş, onun yerine bir eklenti yapılmıştır. Heykel düz ve kabaca oyulmuştur. Yüzey kahverengiye boyanmıştır. Tanrıça Kybele göğüs altından kemerli uzun bir *chiton* giymiş, başında yüksekçe sur tacı bulunmaktadır. Boynunda bir kolye görülür. Baş dik ve bakışlar karşıya odaklı, hafif dalgalı saçlar ortadan ikiye ayrılıp omuzlara ve sırta dökülmüştür. Hellenistik Dönem'e tarihlenen heykelin[447] başı büyük, gözler şişkin, yüz düz, burun yamuk ve dudaklar küçük şekillidir. Gevşekçe bırakılmış çıplak kollarda eller içe doğru büküktür.

---

[442] Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205; Rumscheid 2000: 97.
[443] Schede 1964: 101. MÖ 6. bine tarihli Çatalhöyük Ana Tanrıça heykelciği ile başlayan söz konusu heykel tipi, Anadolu'da bulunan heykel ve terrakotta figürinlerde de sıklıkla görülmektedir. bk. Akın – Özkan 2016.
[444] Rumscheid 2000: 99.
[445] Wiegand – Schrader 1904: 171; Vermaseren 1987: 204 Nr. 689 (Heykel G. 41 cm, D. 25-34 cm. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1039)
[446] Wiegand – Schrader 1904: 172; Naumann 1983: Nr. 409; Vermaseren 1987: 204 Nr. 690.
[447] Wiegand – Schrader 1904: 373-374; Mendel 1966: 109 Nr. 369; Naumann 1983: Kat. Nr. 608 Taf. 46/2; Vermaseren 1987: 205 Nr. 694 Pl. CLVI (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1050).

Heykelin yanındaki deliklere metal bir şey bağlanmış olabilir. Böyle mermer idol heykellerle tanrıçanın kapı ve kent koruyucu olarak onurlandırılmış olması muhtemeldir[448].

Priene'de bulunmuş Hellenistik Dönem'e tarihli, mavi mermerden 19 cm yüksekliğinde bir heykel başı (**Resim 78)** olasılıkla Tanrıça Kybele'yi betimler[449]. Bu eser başındaki sur tacı ve örtüsü ile Kybele'nin genel tipolojisine uymaktadır. Heykelin başı dik ve bakışları karşıya odaklıdır. Hafif dalgalı saçlar ortadan ikiye ayrılmış, kulağın üzerinden arkaya atılmış ve boynun arkasından kalın bukle halinde omza dökülmüştür. Söz konusu heykel başında tacın, örtünün işlenişi ve duruş ile saçların yapısı Kybele'yi anlatmasına karşın bunun başka bir tanrıçaya ait olma ihtimali de bulunmaktadır. Ancak **Resim 85** ile karşılaştırıldığında bu başın Kybele'ye ait olduğu söylenebilir.

Priene'de bulunmuş Tanrıça Kybele'ye dair son betimsel buluntu Athena Polias Tapınağı'ndan mermer bir tavan paneli (**Resim 79-80**) kabartmasıdır. 67 cm x 56 cm x 19 cm ölçülerinde olan kabartma, Tanrılar – Gigantlar Savaşı'nın anlatımı içerisinde yer almaktadır. Kybele, sağa doğru dörtnala koşan bir aslanın üzerinde görülmektedir. Tanrıçanın her iki kolu, sağ bacak, sol ayak, baş ve sağ omuz eksiktir. Aslanın ise başı, boynu, ön bacakları ve arka bacaklarının bir bölümü eksiktir. Tanrıça, uzun bir *chiton* giymiş ve üzerine aldığı *himation* başının arkasından omuzlarına düşerek kucağına dökülmüş ve onun sol tarafından aşağıya sarkmıştır. Sol eliyle bir kısmı korunmuş büyük bir *tympanon* tutmaktadır. Kabartma yaklaşık MÖ 158 yılı civarına tarihlendirilir[450]. Bu kompozisyona Antik Dönem'in başka yapılarında da rastlanır. Pergamon Zeus Sunağı'nın büyük frizinde[451] benzer bir sahne görülür. Kybele, Delphi'deki hazine binası frizinde (MÖ 550-525)[452] de aslan koşulu arabasında *gigant*lara karşı Olympos'u savunurken betimlenmiştir[453].

---

[448] Naumann 1983: 261-262 Taf. 46/2.

[449] Wiegand – Schrader 1904: 373; Mendel 1966: 120 Nr. 393; Naumann 1983: Kat. Nr. 516; Vermaseren 1987: 205 Nr. 693 Pl. CLVI (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1049).

[450] Smith 1900: 159 No. 1170; Praschniker 1937: 33-34; Naumann 1983: 614; Vermaseren 1987: 206: Nr. 699 Pl. CLVII; Carter 1983: 121-123 Nr. 14 Pl. XI a, XXVI e, XXVII c (Eser, British Museum'dadır, Kat. No. 1170). 1869 yılı İngiliz kazıları ve 1895-1898 yıllarındaki Alman kazıları sırasında Athena Tapınağı içerisinde iki düzine kabartma heykel bulunmuştur. *Gigantomachy* ve *amazonomachy*i betimleyen kabartma panel ve parçalarının tapınaktaki konumuyla ilgili çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Pullan, bunları *entablature*de frizin parçaları, Gerkan sunağın elemanı olarak yorumlamıştır. Praschniker ve Carter ise kabartmaların, tapınağın tavan panellerine ait olduğunu öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Antiquities of Ionia IV 1881: Pls. VII-VIII; Gerkan 1924: 15 vd; Praschniker 1937: 45-69; Carter 1978: 771-782: Carter 1983: 44 vd.

[451] bk. Smith 2002: Fig. 195-S; Üreten 2003: 174. Her iki yayında tanrıça, Rhea olarak geçmektedir.

[452] Siphnosluların hazine binasının kuzey frizinde yer alan *gigantomachy* sahnesinde aslan koşulu arabadaki figür Boardman'a göre Themis'tis. bk. Boardman 2001: 212.1.

[453] Carter 1983: 86; Baring – Cashford 1993: 394.

2.1.3.1.5. Terrakotta Figürinler

Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda bulunan Kybele figürinleri, alanın Tanrıça Kybele'ye adandığının en bariz kanıtlarıdır. Yamacın güneyindeki kayalık bir çıkıntının alt kısmında yaklaşık olarak tamamı korunabilmiş 30 cm yüksekliğinde bir Kybele figürini (**Resim 81**) bulunmuştur. Terrakotta figürin Kybele'nin klasik bir tipini yansıtmaktadır. Cepheden betimlenmiş olan tanrıça, yüksek arkalıklı bir tahtta oturmaktadır. Ayakları yerde uzanmış bir aslana[454] dayanmakta olup tanrıçanın tahtının her iki yanında da birer aslan yer almaktadır[455]. Figürinin üzerinde yükseldiği dikdörtgen şeklindeki kaidesi iki basamaklıdır. Tahtın her iki yanındaki aslanlar, arka bacakları üzerine çömelmiş ve tanrıçanın bacaklarına başlarını dayamıştır[456]. Tanrıça başında yüksek polosu, yüksek kemerli, ayak bileklerine değin uzanan *chiton*u, sırtı ve gövdesinin alt kısmını örten *himation*u ile betimlenmiştir. Tanrıça sol eliyle omzuna dayadığı *tympanon*'u ve ileriye doğru uzattığı sağ elinde *phiale*[457] tutmaktadır. Alanda bu buluntu dışında Kybele'nin başka gösterimleri de bulunmuştur[458]. Benzer örnekler ışığında figürin, MÖ 2. Yüzyıl sonuna tarihlendirilmiştir[459].

Doğu Kaya Kutsal Alanı dışında kentin farklı noktalarında bulunmuş başka Kybele figürinleri de mevcuttur. Bu terrakotta figürinlerden ilki (**Resim 82**) 23,2 cm yüksekliğinde olup Athena terasının doğusundaki, Kutsal Stoa'nın kuzeyindeki evde bulunmuştur. Aşınmış bir modelden üretilmiş olan figürinin alt ve arka kısmında açıklık bırakılmıştır. Cepheden betimlenmiş olan Tanrıça Kybele, ayakları dikdörtgen kaide üzerinde ve yüksek arkalıklı tahtta oturmaktadır. Kucağında başı cepheden, gövdesi ise profilden betimlenmiş küçük bir aslan oturmaktadır. Tanrıça, ileriye doğru uzattığı sağ elinde *phiale,* sol elinde de omzuna dayalı *tympanon*u tutmaktadır. Tanrıça "V" yakalı bir *chiton* giymiş, bunun üzerine kalın kumaştan *himation* almış ve başına sur taç takmıştır. Kybele'nin ortadan ikiye ayrılmış saçları

[454] "Meter'in değişmez yoldaşı aslan, tanrıçanın Anadolu kökenlerinin en açık delili gibi görünüyor… Yunan Meter adaklarındaki aslan, tanrıçanın gücünü ve egemenliğini simgeler, aynı zamanda tanrıçanın Doğulu geçmişini ima ederek, onun yabancı kökenli olduğunu hatırlatan değişmez bir özellik oluşturur". bk. Roller 2013: 176.
[455] Raeck 2009: 37.
[456] Filges 2015: 92.
[457] "Bu kap, tapınıcıların tanrılara sunduğu sıvı adakları simgelediği için, figürün tanrısal bir varlık olduğunu gösterir… Yunan *phiale*si daima adak sıvısı dökmekte kullanılan bir dinsel tören kabıydı… Bu kap tanrıçanın karakterini değil, taraftarlarının onun onuruna yapacakları eylemleri belirtiyor". bk. Roller 2013: 174 vd.
[458] Raeck 2009: 37.
[459] Filges 2015: 93.

omuzlarına dökülmüş ve başı sola doğru hafif eğilmiştir. Söz konusu figür tipi MÖ 4. yüzyıldan itibaren kullanılmış olup bu figürin de Hellenistik Dönem'e tarihlendirilir[460].

Benzer tipte işlenmiş bir diğer Kybele figürini (**Resim 83**) 22,1 cm yüksekliğinde olup 17 numaralı evin (?) *oikos*unda bulunmuştur. Kil figürinin alt ve arka kısmında açıklık bırakılmıştır. Başında sur tacı ile cepheden bir duruş sergileyen Tanrıça Kybele, ayakları ayak taburesi üzerinde ve yüksek arkalıklı tahtta oturmaktadır. Kucağında başı cepheden, gövdesi ise profilden betimlenmiş küçük bir aslan ve tahtın her iki yanında da cepheden betimlenmiş birer aslan yer almaktadır. Tanrıça *chiton* giymiş ve bunun üzerine kalın kumaştan bir *himation* almıştır; ileriye doğru uzattığı sağ elinde *phiale*, sol elinde de omzuna dayadığı *tympanon*u tutmaktadır. Tanrıçanın başı hafifçe sağa dönüp eğilmiş, saçlar alnın ortasından ayrılmış ve yanlardan arkaya alınmış, birkaç tutam boyundan omuzlara düşmüştür. Hellenistik Dönem figürininin tarihi MÖ 135'ten öncesine, yangın tabakasına atanmıştır[461].

Priene'den tahtında oturan bir diğer Kybele figürünü (**Resim 84**) Athena terasının güney yamacında bulunmuştur. Kolları ve diz kapağının biraz aşağısından itibaren bacakları tahrip olmuş figürinin korunan yüksekliği 17,5 cm'dir. Tanrıça Kybele, *chiton* ve üzerine *himation* giymiş, başına yüksek bir kule taç takmıştır. Saçlar alnın ortasında ikiye ayrılmış ve kıvrımlı şekilde arkaya atılmış, boyundan her iki omza dökülmüştür. Tanrıçanın belirsiz Venüs halkalarına sahip uzun bir boynu vardır ve her iki kulağı küpeli olan başı hafifçe sağa eğilmiştir. Tanrıçanın gerdanında büyük bir pektoral takılıdır. Tanrıçanın belinde, üzerinde altı nesnenin düz kabartma halinde işlendiği bir kemer bulunur. Bu nesneler altta bir tür tapınak, çan ve damla şeklinde meyve (yaprak?), üstte ise üç tane kare, hafif kavisli yapıdır. Tanrıçanın sol tarafında tuttuğu *tympanon*un çok az bir kısmı korunmuştur. Hellenistik Dönem'e ait olan figürin, MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir[462].

Priene'de "Kutsal Ev" olarak nitelendirilen 22 numaralı evin sütunlu holünde bulunan Kybele figürininin (**Resim 85**) sadece baş ve gövdesinin üst kısmından oluşan 19 cm'lik

[460] Wiegand – Schader 2004: 331; Naumann 1983: Nr. 622; Vermaseren 1987: 206 Nr. 697 Pl. CLVII; Rumscheid 2006: 409-410 Nr. 8 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1617. Korunan alanlarda kahverengi-beyaz kaplama, saçta ve taçta kahverengi-kırmızı kalıntılar mevcuttur).

[461] Winter 1903: 175 Nr. 1; Wiegand – Schrader 1904: 322, 331 Abb. 367; Schede 1964: 101, 104 Abb 123; Naumann 1983: Nr. 621; Vermaseren 1987: 205 Nr. 691 Pl. CLV; Rumscheid 2006: 410 Nr. 9 Taf. 3/2 (Berlin, Staatlichen Museen Antikensammlung, Env. No. TC 8634. Sadece girinti kısımlarında beyaz kaplama izleri, tahtın sağındaki aslanın pençelerinde, yelesinde, tanrıçanın saç, taç ve giysisinde kırmızımsı kahverengi kalıntılar mevcuttur. Vermaseren, eseri MÖ 1. yüzyıla tarihlemiştir).

[462] Winter 1903: 174 Nr. 9; Wiegand – Schrader 1904: 330-331 Abb. 368; Naumann 1983: 624; Vermaseren 1987: 206 Nr. 696 Pl. CLVI; Rumscheid 2006: 410-411 Nr. 10 Taf. 4/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1574. Figürinin beyaz kaplaması kısmen korunmuş, kıyafette kırmızımsı kahverengi, saçta koyu kırmızımsı kahverengi, *stephane*de kahverengi, taçta turuncu kahverengi izler mevcuttur).

bölümü korunmuştur. Tanrıça "V" yakalı chiton giymiştir. Saçlar alnın ortasından ikiye ayrılarak geriye doğru tel tel taranmış, ağız hafif aralık, kulaklara disk şeklinde küpeler takılmıştır. Başın ileriye odaklı duruşuna, Athena Tapınağı'nın güney terasında bulunan bir figürün parçasında (**Resim 84**) da rastlanır. Figürin Hellenistik Dönem'e, MÖ 135 öncesine tarihlendirilmektedir[463].

Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndaki kazılarda bulunmuş ancak günümüzde kayıp olan bir Kybele başının (?) (**Resim 86**) varlığı Berlin Müzesi belgelerinde yer alan çiziminden bilinmektedir. 8 cm yüksekliğindeki figürinin baş, boyun ve polosu korunabilmiştir. Çizimden anlaşıldığı üzere tanrıça başına yüksek bir sur taç takmış ve başı dik, bakışları karşıya odaklı bir duruş almıştır[464].

Priene'den geldiği söylenen 21,5 cm yüksekliğinde bir terrakotta figürin (**Resim 87**) de diğer örnekler gibi kanatlı yüksek arkalıklı tahtında oturan Kybele'yi betimler. Yüksek kemerli *chiton* ve omuzlarını örten *himation* giymiş olan tanrıçanın ileriye doğru uzattığı sağ eli *phiale*, sol eli ise bir anahtar tutmaktadır. Başında sur tacı olup saçları ikiye ayrılmış ve boyundan omuzlara dökülmüştür. Baş hafifçe öne doğru eğilmiş, gözler de aynı doğrultuda bakmaktadır. Kucağında başı cepheden, gövdesi ise profilden betimlenmiş küçük bir aslan, tahtın her iki yanında da cepheden betimlenmiş iki aslan yer almaktadır. Tanrıçanın ayakları dikdörtgen bir ayak taburesine basmaktadır. Figürin MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir[465].

Söz konusu örneklerin dışında Priene'nin farklı noktalarında Kybele figürin parçaları bulunmuştur. 15 numaralı evde üç figürine ait parçalar, 17 numaralı evde, Athena terasının güney yamacında ve Kutsal Stoa'nın kuzeyindeki evlerde de birer Kybele figürinine ait parçalar bulunmuştur[466].

Tanrıçanın Doğu yamaçtaki kutsal alanı, su kaynağı açısından verimli olup kentin su ihtiyacını karşılamaktaydı. Antik Dönem'de alanda kayalardan akan su, kanallar vasıtasıyla farklı yönlere dağılmıştır. Kutsal alanda suyun yoğun olarak kullanılması ve alanın hem içi hem de dışında farklı yönlere sevk edilmesi bu alanın Nmphelere veya benzeri tanrıçalara da adanmış olduğuna dair yorumları gündeme getirmiştir. Bu alanda bulunan ve daha öncesinde

[463] Winter 1903: 174 Nr. 10; Wiegand – Schrader 1904: 179, 331 Abb. 173; Vermaseren 1987: 206 Nr. 695; Rumscheid 2006: 411 Nr. 11 Taf. 4/2, 4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1481. *Stephane* ve taç üzerinde olduğu gibi saçta kırmızımsı kahverengi renk üzerinde altın varak kalıntıları, Kybele'nin yüzünde beyaz kaplamanın kalıntıları korunmuş, boyun ve yakada sarı lekeler mevcuttur).
[464] Rumscheid 2006: 411 Nr. 12 Taf. 4/3.
[465] Vermaseren 1987: 205 Nr. 692 Pl. CLV (Berlin Staatliche Museen, Env. No. 8260. Yayında figürin için "Küçük Asya'dan, muhtemelen Priene'den" bulunduğu bilgisi verilmiştir).
[466] Wiegand – Schrader 1904: 331.

Demeter Kutsal Alanı'ndan bilinen çok sayıda dansçı terrakotta figürin (**Resim 88**) bu yorumların olası gerçekliğini kuvvetlendirmektedir. Kutsal alanda kayaların kısmen basamak şeklinde biçimlendirilmiş olması, figürinlerin buralara yerleştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir[467]. Alandaki kaya girintileri ve nişlerde bulunan 5,5-10 cm arasında değişen yüksekliklerde dans eden terrakotta kadın ve genç kız figürinlerinde kuvvetli bir hareket sergileyen bedenler, kemerli ve kolsuz *chiton* giymiş ve *himation*a sarılmıştır. Figürler genellikle öne doğru bir adım atarcasına uzatılmış ve giysi altından vurgulanan sol bacağın ayakucu ile yere dokunur[468].

2.1.3.1.6. Küçük Buluntular

Kybele'ye dair kentte bulunan heykel, kabartma ve figürinlerin dışında tanrıçanın Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda kimliği açıklanamayan kil ya da metal çeşitli nesneler de bulunmuştur. Kutsal alanda varsayımsal olarak çizilen C 14/15 insulasında kayalık cephenin güney kısmında bir tapım yeri tespit edilmiştir. Kült alanının doğu kesiminde, sunu hediyelerinin depolandığı bir yapı açığa çıkarılmıştır. Burada bulunanlar arasında en dikkat çeken beş adet 'kilden model el'dir (**Resim 89**)[469]. Kil ellerde avuç içi ve parmaklarla beraber dört sağ ve bir sol el olağandan büyük olarak betimlenmiştir. Bu ellerden ayrı olarak birkaç parmak da bulunmuştur. Tırnaklar detaylı işlenmiş, ellerde olasılıkla pembe boyanın izleri görülür. Buluntunun dikkate değer özelliği, parmakların elden ele değişen hareketleridir. Bunlar ya tamamen kapanmış, ya yarı açık ya da düz uzanmış haldedir[470]. Kilden başarılı şekilde yapılmış olmasına rağmen eller kötü biçimde pişirilmiştir. Çok küçük boyutta olan el parçalarının uyumlu bir biçimde biraraya getirilmesi sırasında bunların kalemler ile tahta çekirdekler üzerine yerleştirildiği saptanmıştır[471]. Ayrıca, bunlar boyanmış olup ayrıntılar özenle belirtilmiştir[472]. İşlevleri anlaşılamayan bu eller çatı kiremitleri üzerine bırakılmıştır[473].

Eller ile ilgili öne sürülen bir öneri bunların Sabazios kültü ile ilişkili olabilme ihtimalidir[474]. Başparmak, işaret parmağı ve orta parmağın uzatılıp, yüzük parmak ve serçe parmağın avuç içine katlanmış olarak betimlendiği bir Priene eli (env. Pr 08 Sk 4) *benedictio latina* pozisyonunu anımsatır. Diğer ellerin ise bu pozisyona sahip olduğu söylenemez. Phryg

[467] Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.
[468] Filges 2015: 93.
[469] Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.
[470] Filges 2015: 97.
[471] Raeck 2013: 301.
[472] Raeck – Rumscheid 2011: 72.
[473] Raeck – Rumscheid 2010: 43.
[474] Sabazios ellerinin bulunan en erken örneği MÖ 1. yüzyıl sonuna aittir. bk. Vermaseren 1983; Filges 2015: 98; Berndt 2018: 154.

kökenli olup müzik ve dansın etkin olduğu bir kültün nesnelerinden olan *benedictio latina* duruşlu eller, Priene ellerinden farklı olarak çeşitli hayvan apliklerine sahiptir. Bazı kaynaklar Dionysos ile Sabazios arasında bir bağ kurar[475]. Dionysos'un yoldaşları da alanda bulunan kurşun minyatür masada (**Resim 92**) görülmektedir. Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda söz konusu kil eller ile birlikte yedi bronz bilye (**Resim 90**) (çap 1,6 cm, ağırlık 15,7 – 22,5 gr) bulunmuştur. Kent içinde insula D2 ve F15'deki konutlarda da Erken Hellenistik ve Bizans Dönemi'ne tarihli bu tür bronz bilyeler açığa çıkarılmıştır. Benzer şekilde bilyeler Olynthos'ta konutlarda bulunmuş ve oyun malzemesi olarak yorumlanmıştır[476].

Kutsal alanda kuzey kaya basamağının yakınında kilden 11 dokuma ağırlığı, hem kuzeydeki kaya yüzünde hem de hafif eğimli kısımda duvarların iç köşeleri gibi açık bölümlerde çeşitli metal nesneler, rulo biçiminde katlanmış veya sarılmış kurşun levhalar (**Resim 91**) bulunmuştur. FHO 12'deki duvar temelinin altında bulunan 4,8 cm çapında minyatür kurşun bir masanın (**Resim 92**) bacakları kasıtlı olarak bükülmüş, plakanın ortasında bir kurban keki, kekin üst ve alt kısmında birer üzüm, kekin sağında ve solunda karşılıklı dans eden birer erkek figürü Dionysos Çemberi'ni oluşturmuştur. Alanda ayrıca seramik parçaları da bulunmuş olup bunların tarihlendirmeleri MÖ 3. – 2. yüzyılı göstermektedir[477].

2.1.3.2. Epigrafik Buluntular

Priene bazilikası çalışmalarında MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia rahipliğinin satışı için alıcının yükümlülüklerini içeren bir yazıt (**Kat. No. 23**) açığa çıkarılmıştır. Rahiplik satışı Hellenistik dünyada özellikle Anadolu'da ve Kos adası ile Ege adalarında görülmektedir. Priene yazıtının yer aldığı sarımsı gri mermerden yapılmış 87 cm yüksekliğindeki stel, tiyatronun güneyindeki Bizans bazilikasının güney duvarının sağ tarafında bulunmuştur[478].

Söz konusu yazıtta Priene'de rahipliği satılan tanrıçayı, diğer ana tanrıçalardan ayırt etmek için "Phrygia" epitheti kullanılarak onun bölgeye yabancı olduğu vurgulanmıştır[479]. Satış belgesinde öncelikle tanrıçaya ömür boyu hizmet edecek olan rahibeye verilecek bazı mali imkânlar hakkında bilgi verilmektedir. Rahibe, kişisel vergilerden ve köleye sahip olma vergisinden muaf tutulmaktadır. Kişisel kurbanlardan da onur paylarının üçte birini alacaktır.

[475] Pergamon'da Dionysos Kathegemon rahibi Athenaios, aynı zamanda Sabazios rahibidir. bk. Lane 1989: 5. Bergama kralı III. Attalos'un annesi Stratonike Capadokıa'dan Batı Asya'ya Sabazios-Zeus kültünü getirmiş ve kült Pergamon'da resmen tanıtılmıştır. Sabazios için bk. Vermaseren 1983; Lane 1989; Berndt 2018.
[476] Filges 2015: 98-100.
[477] Raeck – Rumscheid 2010: 43; Filges 2015: 94-96.
[478] Wiemer – Kah 2011: 1 vd. Rahiplik satışı için bk. Gençler Güray 2018: 60.
[479] Wiemer – Kah 2011: 27.

Buna karşın rahibe, yılda bir kez düzenlenecek olan resmi kurban törenine her koyun için 1 hemihekton[480] kek, her kuzu için 2 choinikes, her horoz için de bir choinix tütsü, arpa ve buhur temin etmekle yükümlüdür. Yazıtta kentin Frig Anası Kybele için bir koyun, Pan[481] için bir horoz, Hermes ve Zeus için de iki kuzuyu kurban için hazır bulundurması istenmektedir. Ayrıca, Artemision ayının ilk gününde rahibenin kurban hayvanları için kentten 40 drahmi alması buyrulmuştur. Kurban, Artemision ayının[482] 12. günü rahibe tarafından gerçekleştirilecektir. Kurbandan rahibenin payına düşen kurban derileri ve onur paylarının yarısıdır. Geri kalan onur payı ve etin diğer parçaları kalanlara verilecektir. Külte kabul edilmek isteyen kadınların kusursuz bir kurban hayvanıyla ve törenle rahibe tarafından külte kabulleri sağlanmalıdır. Külte kabul edilen kadınların kurbanın onur payından rahibeye vermesi gerekmektedir[483].

Yazıtta "beyaz ve siyahtaki temenos tanrıçanın olsun" denilmektedir. Wiemer – Kah'a göre beyaz ve siyah ile açık hava kutsal alanı kastedilmiş olabilir[484]. Yazıtta ayrıca kutsal alanın tanımı yapılmakta ve belirli kişiler *thalamai* adlı bazı nesneleri geri getirmeleri konusunda ikaz edilmektedir[485]. Wiemer – Kah'a göre *thalamai, gallos*ların göğüs süsü olabilir. MÖ 3. yüzyılın 2. yarısından bir epigramda Pessinus'taki Sangarius ırmağında aslan gören bir *gallos* sevinir ve tanrıçaya *thalamai* ve çıngırak adar. Ancak Priene'de *gallosların* varlığı saptanmamıştır[486].

Rahibenin tanrıça için yılda bir kez *ageirein* yani para toplama töreni yapma hakkı mevcut olup ayrıca, Priene kenti *prytaneion*'da bir tören düzenlemekle yükümlüdür. Yazıt, rahibenin atanması ile ilgili masraflar, ödeme yöntemleri ve yazıtın dikilmesi gibi çeşitli yaptırımlarla devam etmektedir. Yazıt, tanrıçanın rahibeliğini 430 *drahmi*[487] karşılığında Aristeas kızı Philitis'in satın aldığının bilgisiyle sonlandırılmıştır. Söz konusu yazıt, Hellenistik Dönem Priene'sinin kamu görevlileri hakkında yeni bilgiler de vermektedir.

[480] Antik Yunan ölçü birimleri için bk. Crosby 1949: 108-113; Oleson 2008.
[481] Meter ile Pan arasındaki ilişki her ikisinin dağlar ve ormanlık alanlarla olan yakın bağı ve vahşi doğanın tanrıları olmaları ile ilgilidir. Her ikisinin dini törenlerinde tam bir esrime hali yaşanırdı. Pindaros, Pan'ı Meter'in yoldaşı olarak tanımlar ve Pindaros'un tapınağında bu tanrılara birlikte tapınıldığından söz eder. bk. Roller 2013: 211.
[482] Antik Yunan'da kutsal aylar ve bayramlar için bk. Sina 2015: 42-59.
[483] Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.
[484] Wiemer – Kah 2011: 22.
[485] Wiemer – Kah 2011: 50.
[486] Wiemer – Kah 2011: 23.
[487] Erythrai'de MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında Dionysios oğlu Molion, Meter Phrygia rahipliği için vergiler dâhil 480 *drahmi* ödemiştir. Ancak rahipliği ömür boyu değildir, süresi bilinmemekte. Kalkhedon'da MÖ 3. yüzyılda Meter rahipliği için Aristoniko, vergi dâhil 400-500 *drahmi* ödemiştir. bk. Wiemer – Kah 2011: 25-26; Roller 2013: 240.

Örneğin MÖ 4. yüzyıl sonunda kentin en saygın kurumu olan *timoukhoi*[488] heyetinin sonraki dönemde yetkilerinin azaltıldığı ayrıca, *nomophylaks* adlı görevlilerin kutsal nesnelerin tapınağa teslimiden sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Hellenistik kentlerde varlığı henüz kanıtlanmayan *agrapheus* adı verilen kimi memurlar yazıtın taşa kazınması görevinden sorumludur[489].

Tanrıçanın MÖ 2. yüzyıla tarihli diğer yazıtı (**Kat. No. 24**), Athena Tapınağı'na giden yolda, Athena *propylon*unun içinde bulunan bir kaide üzerinde yer alır. Bir zamanlar bronz bir figürün üzerinde durduğu bu kaideye Meter Pothainis için bir adak yazıtı kazınmıştır.

[ὑπὲρ…]μο̣[υ τοῦ]

[Σω[τηρ[ί]ωνος

[ἡ] μήτηρ ἀνέθηκε

Ποθαινίς

Soterion'un oğlu [---]mos için Meter Pothainis'e adadı[490].

2001 yılındaki Priene kazılarında Demeter ve Kore Tapınağı'nın aşağı kısmında Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen mermerden küçük üçgen bir çatı parçası üzerinde Phrygia Anası'na ait bir adak yazıtı (**Kat. No. 25**) bulunmuştur. Kybele kültünde sıklıkla görüldüğü gibi üçgen çatı küçük bir *naiskos*a aittir[491].

[Μητρ]ὶ Φρυγίαι[492].

Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kybele Kutsal Alanı'nda bulunmuş ve tanrıçaya adanmış kutsal bir armağan olan mermer bir nesne (**Kat. No. 26**), Pergamon Müzesi arşivinde tutulan bir not kâğıdındaki Hiller tarafından yapılmış çizimi ve açıklaması (**Resim 93-94**) ile bilinmektedir. Adağın kenarına "ΜΑΤΡΙ ΘΕΩΝ" ve "δεκάταν[493]" kelimeleri kazınmıştır. Bu

[488] Magie'ye göre *τιμουχοι* (*timoukhoi)* kelimesi memurları ifade eder, olasılıkla *prytanis'ler gibi boule*'nin bir komitesiydiler. MÖ 5. yüzyılda Teos, MÖ 4. yüzyıl sonu ve 3. yüzyılda Olbia ve Sinope'de bu anlamda görülür. *Timoukhoi*'nin Hellenistik kentlerdeki görevlerinden birisi yıllık bir festivalin kutlanmasını sağlamaktır. bk. Magie 2003: 126-128.

[489] Wiemer – Kah 2011: 50-51.

[490] Hiller von Gaertringen 1906: 144 Nr. 211; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 211. Pothainis'in kelime anlamı bilinememektedir.

[491] Wiemer – Kah 2011: 33; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 204.

[492] Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 204.

[493] δεκάταν, 1/10 anlamına gelir. Tanrılara yapılan adaklarda, adanan nesnenin verginin 1/10'u ile ödendiğini anlatır. Bu kelime kurban ve kurbanın parçalarını ifade etmek için kullanılmaz. Ayrıntılı bilgi için bk. Suk Fong 2011. Arkaik Dönem'den itibaren Antik Yunan yazıtlarında bu kelime ile sıklıkla karşılaşılır. bk. Tüner Önen

kutsal armağanın kentte Batı Kapısı Caddesi Kutsal Alanı'nda bulunmuş olması burada tanrıçaya *Meter Theon* adı altında tapınıldığına işaret eder. Yazıtta kullanılan lehçe formları sebebiyle adağın bir yerli tarafından değil, Dor dil bölgesinden bir satıcı, paralı asker ya da komşu kentten, örneğin Rodos'tan bir savaş gemisi askeri tarafından adandığı savunulmuştur. Thera'da bulunmuş ve kenarında "Εμβάρης Θεῶν Μα[τρὶ δ]εκάταν[494]" yazan benzer üç kulplu ve kanallı beyaz mermer bir nesne, Hiller tarafından MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir[495].

2.1.3.3. Değerlendirme

Anadolu kökenli doğa tanrıçası Kybele'nin birçok kentte olduğu gibi Priene'de de arkeolojik ve epigrafik buluntularla kültü kanıtlanmıştır. Tanrıçanın bir tanesi kentin önemli Batı Kapısı Caddesi'nde, bir diğeri de doğu kaya yamacında olmak üzere iki kutsal alanı bulunmaktadır. Gösterişten uzak ve açık hava tapım alanı olarak düzenlenen bu kült yerlerinden ilki, adeta Batı Kapısı ve kenti koruması için kentin giriş kapısına yakın mesafede konumlanmıştır. Bir diğer kutsal alan da doğanın içinde, kayalık alanda yer alarak Kybele kutsal alanlarının genel tipolojisine uymaktadır. Bu her iki kutsal alan, bulunan arkeolojik malzemelere göre Hellenistik Dönem'de kullanım görmüştür.

Batı Kapısı Caddesi'ndeki kutsal alanda bulunan kurban çukurunun içerisinde ve çevresinde bulunan kemikler burada tanrıçaya kurban sunulmuş olduğunu kanıtlar. Kent merkezine ve özellikle kent kapısına yakın konumlanmış olan bu kutsal alan, kent planı içerisinde tanrıçaya erken dönemlerden itibaren yer verildiğinin güzel bir göstergesidir. Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kybele'nin, Priene kentinde kuruluşun erken dönemlerinden itibaren kendine yer edinmiş olması, buradaki halkın Anadolu'nun inanç geleneklerine olan bağlılığına işaret eder. Kayalık ve yüksek bir alanda inşa edilen tanrıçanın bir diğer kutsal alanı, kentten bir nevi ayrı ve doğanın içinde oluşuyla tanrıçanın tapım alanı özelliklerine uygundur. Kentte Hellenistik Dönem'den itibaren tanrıçanın iki kutsal alanının bulunması, kent halkı üzerinde tanrıçanın etkisinin kuvvetli oluşunu kanıtlamasına karşın, bu kutsal alanların birbirinden farklı konumu çeşitli yorumlara neden olur. Birisi kentin ana caddesinde, kent kapısının ve konutların hemen yakınında, bir diğeri dağ yamacında kayalık arazide yer

---

2015: 26; Tüner Önen – Yılmaz 2015: 121-122; http://www.phaselis.org/data/tanrica-athena-poliasa-adak (13.04.2017); https://epigraphy.packhum.org/search?patt=%CE%B4%CE%B5%CE%BA%E1%BD%B1%CF%84%CE%B1%CE%BD (13.04.2017).

[494] IG XII 3. 437, http://epigraphy.packhum.org/text/75958?hs=72-81 (13.04.2017).

[495] IK Priene 410, http://epigraphy.packhum.org/text/353515?hs=51-59 (13.04.2017); Wiemer – Kah 2011: 34, 54 Abb. 3-4; Blümel – Merkelbach 2014: 543 Nr. 410. Wiegand – Schrader ve Hiller'in yayınlarında nedeni bilinmez şekilde bu buluntudan söz edilmemiştir. Nesneyi tanrıçaya adayan kişi belli değildir.

alan kutsal alanlar sosyal açıdan farklı iki inanan grubun varlığına işaret ediyor olabilir. Diğer bir olasılık bu ayrılığın, ritüel uygulamaların farklılığından kaynaklanmış olabileceğidir. Doğu yamaçta yer alan kutsal alanda açığa çıkarılan buluntular ışığında burada Kybele ile birlikte farklı tanrılara tapınılmış olduğu da olasılıklar dâhilindedir. Doğanın içinde kendini tanrılarına daha yakın hissetmiş olan halk, Kybele'nin yanı sıra tanrıçaya yakın diğer bazı tanrılara da bu alanda tapınmış olabilir. Bu konuda ritüel uygulamaların benzerliği önemli rol oynar. Alanda bulunan kil eller ve kurşun minyatür masa Sabazios ve Dionysos ile bağlantılı yorumların yapılmasına neden olmuştur. Antik Dönem yazarları[496] ve arkeolojik buluntular[497] bu tanrılar arasındaki birlikteliği vurgular. Demeter Kutsal Alanı'nda olduğu gibi Kybele'nin Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda da dans eden kadın ve genç kız figürinleri bulunmuştur. Burada suyun yoğun kullanımı alanın Nymphelere ya da benzeri tanrılara adanmış olduğu yönünde yorumları doğurmuş, bu figürinler de iddiaları kuvvetlendirmiştir[498]. Diğer taraftan bu buluntu grubu dansın, tanrıçaların kültündeki yerini göstermesi açısından da değerlendirilebilir.

Kentte bulunan ve Hellenistik Dönem içlerine tarihli Kybele'nin heykel ve figürinleri genel itibariyle tanrıçanın tahtında oturan tipini göstermektedir. Heykel ve figürinler haricinde Athena Tapınağı'nın kabartma heykel buluntuları arasında *gigantomachy* sahnesi içerisinde tanrıçaya da yer verilmesi[499], Antik Dönem'deki bir geleneği, aslanın üzerinde tanrıçanın Olymposlulara yardım etmesinin Priene'de de sürdürüldüğünün güzel bir örneğidir.

Epigrafik buluntular değerlendirildiğinde görülmektedir ki kentte bulunan dört yazıtta tanrıça için "Meter Phrygia[500], Meter Pothainis[501] ve Meter Theon[502]" ifadeleri kullanılmıştır. Özellikle Phrygia bölgesi epigrafik buluntularında tanrıça için kullanılan "meter" ifadesi Priene'de iki tanesi MÖ 2. yüzyıla, bir diğeri de Roma Dönemi'ne tarihli yazıtlarda görülür. Tanrıçanın Batı Kapısı Caddesi'ndeki kutsal alanında bulunan yazıtın ise tarihi belirsiz

[496] Eur. Bacch. 80-85.
[497] Roller 2013: 180-182 Dn. 122 Res. 43-44; Ateş 2018: 307-308 Res. 10. Spina'da bulunmuş MÖ 440 yılına tarihlenen kırmızı figürlü bir Attika volütlü krateri üzerinde Dor sütunlu bir *naiskos* içerisinde yan yana oturan ve sağ ellerinde birer *phiale* tutan tanrı ve tanrıça görülür. Başında tacı ve sol tarafındaki aslan ile Kybele'nin yanındaki tanrı gösterişli şekilde giyinmiş ve başında saç bandı şeklinde bağlanmış bir yılan vardır. Bu tanrının kimliği belirsizdir ancak, bu tanrının Dionysos ya da Phrygia Tanrısı Sabazios olduğu düşünülür. Kraterde tanrının başındaki yılan, Maenadları hatırlatır. Kraterin diğer kısmında betimlenen dinsel törende dans edenlerin tümü Maenadlar gibi ellerinde yılanlarla dans hareketleri sergiler. Dionysos'un yoldaşları olan Maenadlar, vazo resimlerinde çoğu kez ellerinde yılanlarla betimlenmiştir.
[498] Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.
[499] Smith 1900: 159 No. 1170; Praschniker 1937: 33-34; Vermaseren 1987: 206: Nr. 699 Pl. CLVII.
[500] bk. Wiemer – Kah 2011: 1 vd.; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361, 401 Nr. 145, 204.
[501] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 144 Nr. 211; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 211.
[502] bk. Wiemer – Kah 2011: 34, 54 Abb. 3-4; Blümel – Merkelbach 2014: 543 Nr. 410.

olmakla birlikte benzer örnekler ışında MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilebilir[503]. Yazıtlar içerisinde sadece bir örnekten külte dair bilgi edinilebilir. MÖ 2. yüzyıla tarihli bir yazıt, Meter Phrygia rahipliğinin satış belgesini içerir. Hellenistik Dönem'de Anadolu ve Ege adalarında görülen rahiplik satışı Priene kentinde Poseidon ve Dionysos rahiplikleri için de yapılmıştır. Phryg Anası'nın rahibeliğini ömür boyu yapacak kişi çeşitli ayrıcalıklara sahip olmasının yanısıra bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır[504]. Eldeki buluntulara göre tanrıça Hellenistik Dönem başlarından Roma İmparatorluk Dönemi'ne değin kentte tapınım görmüştür.

Batı Kapısı Caddesi'nde "Kutsal Ev" olarak nitelendirilen 22 numaralı evde bulunan bir figürin başından dolayı bu yapının Kybele kültüyle bağlantılı olduğuna dair yorumlar yapılmıştır[505]. Diğer taraftan, yapıda bulunan Büyük İskender büstü de yapının Büyük İskender kültü ile ilgili olduğu şeklinde düşülmesini sağlamıştır. Burada Kybele ve Büyük İskender betimleri dışında Hermes *Herme*leri ile terrakotta Eros ve Psyche figürini bulunmuştur. Kolaylıkla taşınabilen bu malzemelerin kentin farklı alan ya da yapılarından gelmiş olma ihtimali mevcuttur. Ancak, bunların yapıya ait olduğu düşünülürse kentin ana caddesinde, konutlara yakın bu kutsal alanın farklı tanrılara ve Büyük İskender kültüne hizmet etmiş olabileceği söylenebilir. Büyük İskender Athena Tapınağı'nın inşasına destek olması karşılığında bir yazıtta tanrıça ile birlikte ismi yan yana yer almıştır. Kentin en önemli tapınağında kendi adını da duyuran Büyük İskender'in yine kentin önemli tanrıçalarından bir diğeri ile birlikte yer alması da olasılık dâhilindedir. Yapıda bulunmuş bir yazıt ve yapının iç tasarımı ile buluntular burasının kutsal bir mekân olduğunun en bariz kanıtlarıdır. Kentte özellikle Demeter ve Kore Tapınağı ile olan benzerliklerinden ve kentin merkezine çok yakın bir konumda yer almasından dolayı bu yapının kentin inanç dünyasında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. 22 numaralı evin tez çalışmasının "Kybele" bölümünde yer alma sebebi, burada bulunmuş terrakotta figürin başının yanı sıra bir örneği Demeter Tapınağı'nda yer alan iç mekân tasarımının bir tanrıça için çok daha uygun olduğu görüşüdür. Öyle ki Troizen'de bulunan MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtta, Meter'in gizem dinine kabul edilenler için kurulan bir evin ayrıca kentin korunması amacına da hizmet edeceği yazılıdır[506]. Bu örneğin Priene kenti için de olasılık dâhilinde olduğu söylenebilir.

[503] IK Priene 410, http://epigraphy.packhum.org/text/353515?hs=51-59 (13.04.2017); Wiemer – Kah 2011: 34, 54 Abb. 3-4; Blümel – Merkelbach 2014: 543 Nr. 410.
[504] Wiemer – Kah 2011: 1 vd.; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.
[505] Winter 1903: 174 Nr. 10; Wiegand – Schrader 1904: 179, 331 Abb. 173; Vermaseren 1987: 206 Nr. 695; Rumscheid 2006: 411 Nr. 11 Taf. 4/2, 4.
[506] Roller 2013: 265.

Phrygia topraklarından çıkarak antik dünyada hızla yayılan, vahşi doğanın tanrıçası, Tanrıların Anası, Büyük Ana Kybele'nin Priene kentinde iki kutsal alanı ile birlikte kuvvetli bir kültü bulunmaktadır. Yazıtlar vasıtasıyla din görevlileri, kurban törenleri ve ritüellerinin varlığı kanıtlanan tanrıçanın, kutsal alanında kayalara işlenen nişler, figürin ve heykellerinde kutsal hayvanı aslan ve atribütleri *phiale* ve *tympanon* ile betimlenmesi Anadolu'daki diğer kentlerde var olan Kybele kültü ile ortak noktalara sahip olduğunu gösterir. Tanrıça, Hellenistik Dönem boyunca kentin inanç hayatında güçlü bir yere sahiptir ve yazıtlar bu etkinin Roma Dönemi'nde de devam ettiğini kanıtlamaktadır. Kentin Baş Tanrıçası Athena, bereket tanrıçası Demeter ve Kore kültlerinin yanı sıra Kybele kültü, Priene'nin inanç haritasında tanrıçaların ön planda olduğunun en açık göstergesidir. Doğanın karşısında aciz olan insanoğlunun doğaya ve hayvanlara hâkim bir ana tanrıçaya tapınması ve onu dönemin geleneklerine bağlı olarak hayatına dâhil etmesi birçok kentin kült tablosunda görülmektedir.

2.1.4. APHRODİTE

Hesiodos'un "Tanrıların Doğuşu adlı eserinde Uronos'un kesilen hayalarının dalgalı denize atılmasıyla ak köpüklerden doğup Kıbrıs adasında karaya çıktığına inanılan Aphrodite[507], Homeros'ta Dione'nin kızı[508] aşkın ve arzunun tanrıçasıdır[509]. Anadolu'da birçok antik kent ve yerleşimde Aphrodite'nin tek başına ya da Eros ile betimlerine sıklıkla rastlanılması, tanrıçanın sevilen bir figür olduğuna işaret eder. Priene kentinde de açığa çıkarılan çok sayıda terrakotta figürin, mermer heykel ve yazıtlar Aphrodite'nin kentteki varlığını kanıtlar.

2.1.4.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de Tanrıça Aphrodite'ye dair bulunan malzemeler, mermer heykel ve terrakotta figürinlerden oluşmaktadır. Ayrıca bir terrakotta büst ve kesin olmamakla beraber tanrıçaya atfedilen bronz bir yüzük kaşı[510] da mevcuttur. Tanrıçanın duruşu bakımından farklı tiplere ayrılan Aphrodite heykel ve figürinlerinin büyük bölümü kentteki konutlarda bulunmuştur.

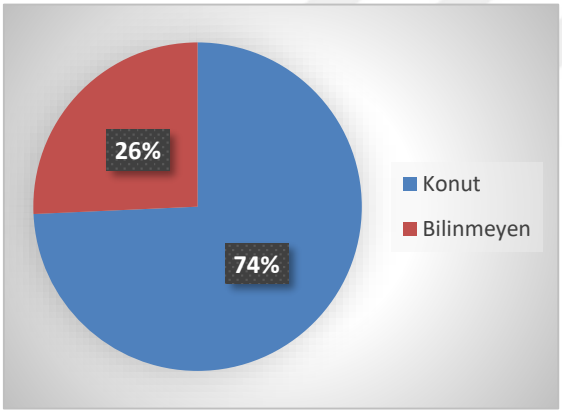

Şekil 1: Aphrodite heykel ve figürinlerinin buluntu yeri grafiği

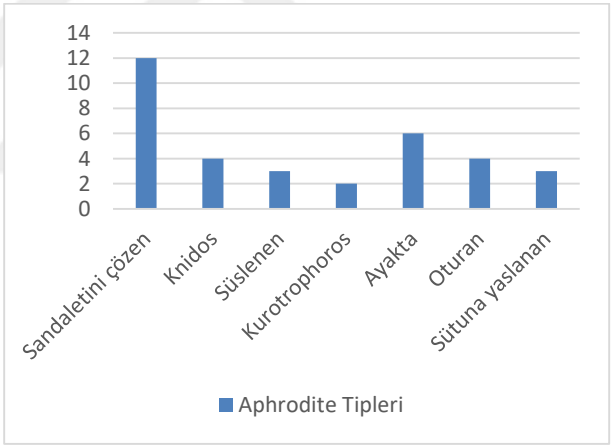

Şekil 2: Aphrodite heykel ve figürinlerinin tip grafiği

2.1.4.1.1. Heykeller

Aphrodite'nin mermer heykellerinin ilki, 33 numaralı doğu evin güneydoğu köşe odasında Dionysos heykeli ile birlikte (**Resim 95**) bulunmuş bir örnektir. Heykelde sadece sağ

[507] Hes. theog. 190-195.
[508] Hom. Il. 5. 370-375.
[509] Aphrodite'nin doğuşu ve mitleri için bk. Erhat 2003: 42-44; Graves 2004: 73-80; Bayladı 2005: 64-67; Agizza 2006: 71-78.
[510] bk. Raeck 2003: 372 Abb. 41 (Insula D2).

kolun alt yarısı, sol el parmakları, kaidenin ve sol ayağın ön kısmı eksiktir[511]. Tanrıça, sol ayağı üzerine dayanmış, sağ bacağını dizden bükmüş ve gövdesinin üst kısmını sola, başını sağa döndürmüş olarak ayakta durmaktadır. Yarı giyinik olan tanrıçanın gövdesinin alt kısmını bir manto örter. Alnın ortasından ikiye ayrılan saçları geriye doğru taranarak arkada toplanmış ve başına diadem takılmıştır. 33 numaralı doğu evin güneydoğu köşe odasında bulunmuş bir başka mermer Aphrodite heykeli (**Resim 96**)[512] de diğer örneğe benzer, yarı giyinik şekilde ve gövdesinin alt kısmını örten mantonun ucunu sol kolunda tutarak ayakta duran bir tiptir. Tanrıçanın sağ kolu ve sağ eli eksik olup önceki örnekten farklı olarak sol kolu ile sütuna yaslanmıştır. Sağ ayağı üzerine dayanmış ve sol dizini bükerek gövdesinin üst kısmını hafifçe sola döndürmüştür. 13 numaralı evde bulunmuş mermer bir Aphrodite heykeli (**Resim 97**) de öncekilerle aynı tiptedir. Tanrıça bu heykelinde diğer iki örnekten farklı olarak kollarını yukarı kaldırmış ve olasılıkla saçını düzeltmektedir[513].

Yarı giyinik olarak ayakta duran bu üç heykel haricinde iki örnekte tanrıça oturur halde betimlenmiştir. 39 numaralı batı evde bulunan mermer heykelde (**Resim 98**) sadece diademin bir kısmı kırık olup tanrıça, sol tarafı ile dayandığı bir kaya üzerine oturmuştur. Bacaklarını örten ve sol kolda biriken mantonun kenarı ile kayada kırmızı boya izleri görülür[514]. Hareket açısından bu örneğe çok benzer bir heykel (**Resim 99**) 29 numaralı evde bulunmuştur. Boyutunun küçüklüğüne rağmen güçlü ve canlı bir hareketin sergilendiği bu eserde tanrıçanın her iki kolu ve sağ ayağı kırıktır. Tanrıçanın duruş, kıyafet ve saç stili önceki örnekle aynıdır sadece diadem bulunmaz[515].

---

[511] Wiegand – Schrader 1904: 326, 370-371 Abb. 465; Rumscheid 2006: 52 Beil. 14/1-2 (Berlin Antikensammlung, Env. No. SK 1533. Kaide hariç yükseklik 61,5 cm, kaide ölçüleri 8 x 40 x 34 cm, sol ön kısımda olasılıkla bir Eros ya da hayvan figürünün kaidesi için 9 x 6,5 cm ölçülerinde oval bir işlem mevcut); https://www.livius.org/pictures/turkey/priene/priene-museum-pieces/priene-house-33a-aphrodite/ (05.07.2020); https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view[section]=uebersicht&view[layout]=objekt_item&view[caller][project]=objekt&view[page]=0&view[category]=overview&search[data]=ALL&search[mode]=detail&search[match]=word-boundary&view[active_tab]=overview&search[constraints][objekt][BerlinObjekt]=104171 (05.07.2020)

[512] bk. Wiegand – Schrader 1904: 326-327, 370-372 Abb. 466; Mendel 1966: 100-101 Nr. 359; Rumscheid 2006: 52 Beil. 14/3-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1052. Kaide hariç yükseklik 51 cm, kaide ölçüleri 4 x 31 x 25 cm); https://www.flickr.com/photos/carolemage/5695260449 (05.07.2020). Aynı mekândan Aphrodite'nin şimdi kayıp olan bir başka mermer heykeli de bulunmuştur. Ayakta olan tanrıçanın sadece giysisinin etek kısmının korunduğu heykelin yüksekliği 16 cm'dir. bk. Wiegand – Schrader 1904: 327, 371; Rumscheid 2006: 52 Beil. 16/4-5.

[513] Wiegand – Schrader 1904: 371-372 Abb. 467 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1053. Y. 46 cm); Mendel 1966: 103-104 Nr. 362.

[514] Wiegand – Schrader 1904: 372-373 Abb. 469 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1003. Y. 46 cm); Mendel 1966: 101-102 Nr. 360; https://www.livius.org/pictures/turkey/priene/priene-museum-pieces/priene-aphrodite/ (05.07.2020)

[515] Wiegand – Schrader 1904: 372-373 Abb. 468 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 746. Y. 34 cm); Mendel 1966: 102-103 Nr. 361.

2.1.4.1.2. Terrakotta Figürinler

Aphrodite'nin betimlendiği terrakotta figürinlerden ilki (**Resim 100**) 21b numaralı evin en kuzey odasında bulunmuştur. Tanrıçanın sol eli, kanat uçları ve kuşun sırt kısmı kırıktır. Kanatlı ve çıplak betimlenmiş olan Aphrodite'nin sol tarafında bir kuş olup tanrıça dikdörtgen kaide üzerinde ayakta durmaktadır. Tanrıçanın ve kuşun arkasında kalçadan aşağıya doğru uzanan bir manto görülür. Aphrodite'nin sağ ayağı bir adım ilerde iken, sol ayağı sadece parmak uçlarıyla yere dokunur. "v" şeklinde bükülmüş sağ kol kalçaya yaslanır, serbest bırakılmış sol kol olasılıkla mantonun diğer ucunu tutar. Baş hafifçe sağa eğilmiş, saçlar alnın ortasında ikiye ayrılıp geriye taranmış ve boyunda bir düğüm halinde toplanmıştır[516].

Konut alanında bulunmuş bir diğer figürin (**Resim 101**), tanrıçanın sandaletini çözen tipini yansıtmaktadır. Uyluk hariç sol bacak, sağ kol ve sol kolun büyük bir bölümü eksiktir. Sağ bacak üzerinde ayakta duran tanrıça, sol bacağını yukarı kaldırılarak sağa doğru uzatmıştır. Belden yukarısı sola kıvrılmış, kollar sağa dönüktür. Tanrıçanın *stephane*li başı, sağa dönmüş ve eğilmiştir. Vücut hareketi tanrıçanın sandaletini çözmekte olduğunu dile getirir. Saç, alnın ortasından ikiye ayrılmış, geriye doğru taranarak arkada düğümlenmiştir[517]. Kentte Aphrodite'nin bu tipinin *stephane*li başı olan başka örnekleri (**Resim 102**)[518] de bulunmuştur. 15 numaralı evin *oikos*unda bulunmuş Aphrodite'nin sandaletini çözen tipine ait diğer figürinde (**Resim 103**) hareket çok daha kuvvetli ve saç stili de farklıdır. Sadece üst gövde, baş ve sağ kolun korunduğu parçada figür sağa doğru güçlü şekilde dönmüştür. Başta

[516] Winter 1903: 220 Nr. 6; Wiegand – Schrader 1904: 319, 342 Abb. 399; Rumscheid 2006: 407 Nr. 1 Taf. 1/1 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8562. Y. 24,2 cm, buhar deliği çapı 5 cm. Kil açık-orta kahverengi renkte, tanrıçanın mantosunda ve kanatlarında kırmızı-mor, saçlarında da koyu kahverengi renk mevcut olup beyaz kaplama korunmuş. Figürin, MÖ 3. yüzyıl ortası ile MÖ 135 yılı arasına tarihlenir).

[517] Wiegand – Schrader 1904: 336 Abb. 377; Rumscheid 2006: 411-412 Nr. 13 Taf. 5/1-3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1501. Y. 32 cm, buhar deliği 3,5 x 1,9 cm. Kil, açık kahverengi, beyaz kaplama kısmen korunmuş). Tipin diğer örnekleri için bk. Rumscheid 2006: 425 Nr. 52 Taf. 24/1-2 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1502. Kaide hariç KY 29 cm); Rumscheid 2006: 425 Nr. 53 Taf. 24/3 (Ev 33 Doğu, güneydoğu oda, eser kayıp, KY 15 cm, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 426 Nr. 54 Taf. 24/4 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1492. Kaide hariç KY. 18 cm, MÖ 2. yüzyıl sonu - MÖ 1. yüzyıl başına tarihlenir); Rumscheid 2006: 426 Nr. 55 Taf. 24/5 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1532. KY 9 cm).

[518] bk. Wiegand – Schrader 1904: 336; Rumscheid 2006: 413 Nr. 17 Taf. 6/5-8 (buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1564. KY 7 cm. Kil orta kahverengi ve beyaz kaplama korunmuş. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir). Diğer örnekler için bk. Rumscheid 2006: 412 Nr. 14 Taf. 5/4-5 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1397. KY 6,5 cm); Rumscheid 2006: 412 Nr. 15 Taf. 5/6-7 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1520. KY 7,8 cm); Rumscheid 2006: 412-413 Nr. 16 Taf. 6/1-4 (33 numaralı doğu evin güneydoğu odası, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1635. KY 8,2 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 413 Nr. 18 Taf. 7/1-4 (33 numaralı doğu evin güneydoğu odası, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1637. KY. 6,7 cm, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

stephane yerine diadem bulunmaktadır. Saçlar ortadan ikiye ayrılmış, yanlardan alınan birer tutam, tepede iki düğüm halinde toplanmış ve saçın kalan kısmı ensede düğümlenmiştir[519].

Kentte bulunan terrakotta Aphrodite tiplerinden bir diğeri de "süslenen Aphrodite"dir. Konut alanında bulunan örnekte (**Resim 104**) ayaklar, diz üstüne değin sağ bacak ile kollar eksikliktir. Çıplak ve ayakta betimlenmiş olan tanrıçanın başı hafifçe sağa doğru eğik, saç alnın ortasından ikiye ayrılmış ve yanlardan taranarak arkada toplanmıştır. Pürüzsüz bir *stephane* başı süsler[520]. Sol bacak dik bir şekilde yere dayanırken, sağ bacak olasılıkla bir miktar ilerde durmaktaydı. Kalça hafifçe sola doğru çıkıntı yapar[521].

Konut alanında Knidos tipinde bir Aphrodite figürini (**Resim 105**) bulunmuştur. Figürün sağ uyluk, karın, sağ göğüs, sırt, boyun kısmı ve başı eksiktir. Aphrodite ayakta ve çıplak olup sağ bacağı üzerine dayanmış, sol dizini diğer bacağından daha ilerde tutarak sol ayağının ucuyla yere dokunmaktadır. Bu hareketinden dolayı sağ kalça yukarı çıkmış, sağ omuz aşağıda ve sol omuz kalkıktır. Her iki kol dirsekten bükülerek ileriye uzatılmıştır[522].

Mermer heykellerde olduğu gibi terrakotta figürinler arasında da tanrıçanın oturan tipi görülmektedir. Kentte bulunan bir figürinde (**Resim 106**) Aphrodite, mantosu kalçasına sarılmış ve gövdesinin üst kısmı çıplak halde oturmaktadır. Figürün göğüs bölgesinden itibaren sağ dizi ve sol uyluğuna kadar olan kısmı korunmuştur[523]. Konut alanında bulunmuş olan bir örnekte ise tanrıça, yunus ile birlikte ve bir mantoya sarılı kayaların üzerinde oturur halde betimlenmiştir[524].

---

[519] Winter 1903: 206 Nr. 2; Wiegand – Schrader 1904: 322, 336 Abb. 378, 380; Rumscheid 2006: 426-427 Nr. 57 Taf. 25/3-4; 26/1-2 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8635. KY 17 cm. Kil, orta kahverengi ve beyaz kaplama mevcut. MÖ 135 yılından önceye tarihlenir). Benzer diğer örnek için bk. Rumscheid 2006: 426 Nr. 56 Taf. 25/1-2 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1394. KY 5 cm).

[520] Rumscheid 2006: 413-414 Nr. 19 Taf. 7/5-6 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1507. Kaide hariç KY 17,5 cm).

[521] Tipin diğer örnekleri için bk. Rumscheid 2006: 414 Nr. 20 Taf. 8 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1499. Kaide hariç KY 29,5 cm); Rumscheid 2006: 414 Nr. 21 Taf. 9 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1500. KY 25,3 cm).

[522] Winter 1903: 215 Nr. 5; Rumscheid 2006: 427 Nr. 59 Taf. 27 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1503. Kaide hariç KY 28 cm. Yanmadan dolayı kil rengi belirsiz, beyaz kaplama korunmuş, arka kısımda 2,3 cm boyutunda buhar deliği mevcut. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir). Benzer diğer örnekler için bk. Rumscheid 2006: 427 Nr. 60 Taf. 28/1-2 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1487. KY 18,5 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 428 Nr. 61 Taf. 28/3-4 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1504. Kaide hariç KY 21 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 428 Nr. 62 Taf. 28/5 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1539. KY 10,5 cm. MÖ 135 öncesine tarihlenir).

[523] Rumscheid 2006: 435 Nr. 86 Taf. 34/2 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1535. KY 8,2 cm. Kil, açık turuncu-kahverengidir, beyaz kaplama kısmen korunmuştur).

[524] Wiegand – Schrader 1904: 341; Rumscheid 2006: 435 Nr. 88 Taf. 34/5-6 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1534. KY 10,5 cm. Kilin rengi açık turuncu-kahverengidir).

16 numaralı evde Aphrodite'nin Eros ve bir kazla birlikte betimlenmiş terrakotta figürini (**Resim 107**) bulunmuştur. Tanrıçanın başı ile giysisinin sağ kolu altındaki kısım eksiktir. Ayakta ve çıplak olarak betimlenmiş olan tanrıça, sağ ayağı üzerinde durmakta ve sol dizini diğer bacağından daha ilerde tutarak sol ayağının ucuyla yere dokunmaktadır. "v" şeklinde bükülmüş sağ kol, dirseği ile bele dayanırken sol el tanrıçanın arkasında görülen mantoyu tutar. Tanrıçanın solunda yerde bir kuş ve sol omzuna uzanmış çıplak ve çocuksu bir Eros görülür[525]. Bu parça tanrıçanın duruşu ve mantonun tutuluşu ile **Resim 100**'e benzemektedir.

27 numaralı evde Eros ya da çocuklu Aphrodite *kurotrophos* figürini (**Resim 108**) bulunmuştur. Tanrıçanın ve çocuğun başının eksik olduğu parçada Aphrodite, dikdörtgen bir kaide üzerinde ayakta durmakta ve sol taraftan bir sütuna yaslanmaktadır. Sadece gövdenin alt kısmını ve sırtı örtmekte olan mantonun bir ucunu sağ eli ile tutmakta, sol kolunda da Eros ya da bir çocuk taşımaktadır[526]. Konut alanında benzer bir parça (**Resim 109**) bulunmuştur[527].

Kentte bulunmuş diğer örneklerden farklı olarak tanrıçanın sütuna yaslanmış giyinik bir figürünü (**Resim 110**) de mevcuttur. Bu parçada sağ el, alt gövdenin bir kısmı, baş, figürün arka kısmı ve sütunun abaküsü eksiktir. Vücut ağırlığı sol bacağın çapraz şekilde uzandığı sağ bacağa verilmiş ve sağ kalça çıkıntı yapmıştır. Sol kol sütuna yaslanmışken, sağ kol dirsekten bükülüp serbest bırakılmıştır. Tanrıça göğüs altından kuşaklı, sol omzu açıkta bırakan elbise giymiş ve uçları püsküllü bir şal, sol kol ile sırttan gelerek elbisenin etek kısmını sarmıştır[528].

Terrakotta figürinlerden farklı olarak 33 numaralı evde Aphrodite'nin terrakotta bir büstü/kabartması (**Resim 111**) bulunmuştur[529]. Gövdesinin üst kısmı işlenen tanrıça, başında örtülü *polos*u ile cepheden betimlenmiş, omuzları açık ve sağ elinde bir kuşu göğüs hizasında tutmakta iken sol eli omuz hizasındadır. Tanrıçanın göğüs altından itibaren etrafını adeta bir manto çevirmektedir.

---

[525] Wiegand – Schrader 1904: 322, 341-342 Abb. 397; Rumscheid 2006: 427 Nr. 58 Taf. 26/3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1620. KY 17,5 cm, arka kısımda 4 x 2,5 cm ölçülerinde buhar deliği mevcut. Kil rengi tespit edilemez, beyaz kaplama iyi durumda. MÖ 135 yılından öncesine, afet katmanına tarihlenir).
[526] Wiegand – Schrader 1904: 342 Abb. 398; Rumscheid 2006: 434 Nr. 83 Taf. 33/2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1623. KY 21,7 cm. Yanmadan dolayı kil rengi gridir, beyaz kaplama mevcut. Arka kısımda 7,6 x 3,8 cm, ölçülerinde buhar deliği bulunur. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).
[527] Rumscheid 2006: 434 Nr. 84 Taf. 33/3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1540. KY 8 cm. Kil rengi açık kahverengi. Figürün kimliğinin kesin olmamakla birlikte Aphrodite olduğu kabul edilir).
[528] Winter 1903: 86 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 349 Abb. 415; Rumscheid 2006: 443-444 Nr. 115 Taf. 47/3-4 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1497. KY 24,4 cm. MÖ 135 öncesine tarihlenir). Benzer örnekler için bk. Rumscheid 2006: 444 Nr. 116 Taf. 48/1-2 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1475. KY 22,9 cm, MÖ 135 öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 444 Nr. 117 Taf. 48/3-4 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1480. KY 23 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).
[529] Raeck 2003: 355-356 Abb. 23.

2.1.4.2. Epigrafik Buluntular

Kentte yapılan kazı ve araştırmalarda Tanrıça Aphrodite'nin adının geçtiği iki yazıt bulunmuştur. Bunlardan ilki (**Kat. No. 27**), Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin yakınındaki geç dönem yapısında bulunan bir kaide üzerinde yer almaktadır. Aphrodite'nin Tanrı Hermes ile birlikte anıldığı ve MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen yazıtta Polystratos oğlu Lykademes'in agoranomosluk görevinden sonra Hermes ve Aphrodite'ye adakta bulunduğu anlaşılmaktadır[530].

Tanrıçanın adının geçtiği diğer yazıt (**Kat. No. 28**) Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihli ve tiyatro caddesinde tespit edilen, belki bir sokak sunağı olan sütun tamburu üzerinde yer alır. "*Aphrodite Epikos*"un kazılı olduğu sütun tamburunda Blümel - Merkelbach'a göre "Αφροδίτη Ἐπήκοος" nominativ halde olduğu için yazıtta Aphrodite sunağı ve Aphrodite'ye adanmışlık söz konusu değildir[531].

2.1.4.3. Değerlendirme

Birçok antik kentte görüldüğü gibi Priene'de de Aphrodite sevilen ve toplumda önemli yer edinen tanrıçalardan birisidir[532]. Tanrıçanın özellikle konut alanlarında bulunan çok sayıda mermer heykel ve terrakotta figürin ile terrakotta bir kabartma büst onun kentteki varlığı için en kuvvetli delillerdir. Bunların dışında herhangi bir arkeolojik buluntu mevcut değildir. Tanrıçanın adı sadece iki yazıtta geçmekle birlikte bu örneklerden de yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. Sikkeler üzerinde ise tanrıçanın herhangi bir betimine rastlanılmamıştır. Aphrodite'nin Priene'deki en yoğun buluntu grubu olan terrakotta figürinlerinde "Knidos", "sandaletini çözen" ve "süslenen" olmak üzere Antik Dönem'de en sık görülen heykel tiplerinin kullanıldığı görülmektedir. Tanrıçanın Eros ile birlikte betimleri de mevcuttur. Bir örnekte Aphrodite'nin yunus ile birlikte görülmesi[533], burada ona tıpkı Miletos ve kolonilerinde[534] olduğu gibi bir deniz tanrıçası olarak tapınıldığına dair ne yazık ki yeterli bir delil sunamaz.

---

[530] Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr.183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189.
[531] Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 169; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 203. Ἐπήκοος epithetini Blümel – Merkelbach "işiten", Graf ise "yardım eden" anlamında yorumlamıştır. bk. Graf 1985: 67.
[532] Aphrodisias'taki Aphrodite kültü için bk. Brody 2001. Miletos ve kolonilerindeki Aphrodite kültü için bk. Greaves 2004.
[533] bk. Wiegand – Schrader 1904: 341; Rumscheid 2006: 435 Nr. 88 Taf. 34/5-6.
[534] bk. Greaves 2004.

Tanrıçanın adının geçtiği iki yazıttan ilki Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin yakınındaki geç dönem yapısında bulunmuştur. MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen yazıtta önceki *agoranomos*un görev bitiminden sonra Hermes ve Aphrodite'ye adakta bulunduğundan söz edilir[535]. Yazıtta Aphrodite'nin isminin Tanrı Hermes ile birlikte anılması bir kült ortaklığı fikrini akla getirmesine rağmen buna dair herhangi bir delil bulunmaz. Tanrıça Aphrodite ile ilgili diğer yazıt ise tiyatro caddesinde tespit edilmiş sokak sunağı olması muhtemel sütun tamburu üzerinde yer alır. "*Aphrodite Epikos*"un kazılı olduğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen örnekte tanrıçanın *epikos* epithetini kullandığı görülür[536].

Tanrıça Aphrodite'ye dair Priene'de birçok buluntu açığa çıkarılmasına rağmen kültünün varlığını kanıtlayan bir kalıntı mevcut değildir. Ancak, bir yazıtta tanrıçanın kendisine adakta bulunulduğundan söz edilmesi, kült ihtimalini doğurur. Aphrodite, Priene'de kültü olası tanrıçalardan birisi olarak kabul edilebilir.

[535] Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr.183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189.
[536] Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 169; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 203. Tanrıçanın bu epitheti Khios'ta da belgelenir. bk. Graf 1985: 67.

2.1.5. HESTİA

Kronos ile Rheia'nın kızı Hestia, Olympos'tan ayrılmadığı için mitlerde yer almasa da, Yunan ev yaşamının merkezi olan ve kutsal bir sunak olarak da benimsenen ocak, onun adıyla anılır. Ocak tanrıçası olarak saygı gören Hestia kutsal misafirperverlik, mutluluk ve güven görevini temsil eder[537]. Herodot tarafından verilen bilgiye göre Hestia kültü İskitlerde de mevcut olup "Histiai" adıyla kraliyet ocağının tanrıçasıdır[538]. Tanrıların en eskisi olarak kabul edilen Hestia, Aphrodite'nin etkisi altına girmeyen tanrıçalar Athena ve Artemis gibi kendisine talip olanlara karşı yemin etmiş, bunun üzerine Zeus evlilik yerine ona farklı bir rol vermiştir. Tanrıça evin merkezinde oturur ve ocağın ateşini beslemek için daima kurban olarak yağ kabul eder[539]. Homerik Hymnos'ta Hestia'nın saçlarından yumuşacık yağlar damladığından söz edilir[540].

Evde ailenin toplandığı yer önemlidir ve ateşin yakılması genellikle evdeki genç kızlara emanet edilir. Bu bakire kızların sonrasında çocuk doğurarak soyun devamını sağlaması ile küllerin altında bir kıvılcım halinde korunan ateşin akşam tekrar canlanması arasında bir bağlantı kurulmuştur. Hestia'nın tapınak hizmetinde de bakire kızların görev aldığı görülür[541]. Diğer taraftan Homeros destanlarında sözü edilen kral ve danışmanların bir ocak etrafında toplanması sonraki yüzyıllarda Hestia kültü ile birlikte şölen verme geleneğine dönüşmüştür. Kralın evinin yerini *prytanis*lerin toplandığı *prytaneion* almıştır[542]. Yunanlılar arasında Hestia kültü büyük ölçüde kentsel bir külttür. Bu kült Yunanlılar için tüm kentin aslında büyük bir aile olduğunun simgesidir. Halikarnassoslu Dionysos'tan aktarıldığına göre, Yunanlılar için Hestia'nın *prytanis*leri kutsaldır ve bu kült kentteki en güçlü adamların sorumluluğundadır[543]. *Prytanis* görevine gelen kişi kentte büyük itibar kazanır ve ertesi yıl kentin temsil masraflarını öder, kurbanları sağlar, kutsal ateşin bakımını üstlenirdi. *Prytaneion*da ömür boyu yemek hakkı kazanan vatandaşlar ile diğer kentlerden gelen elçiler de *prytaneion*da kabul edilirdi. Yemeklerden ve içkiden önce ocağın ateşine yağ atılır ve şarap dökülürdü[544].

---

[537] Erhat 2003: 144-145; Graves 2004: 81-83; Bayladı 2005: 218. Hestia için bk. Merkelbach 1980; Kajava 2004. ἑστία: ocak; evde sunağın bulunduğu kısım; ev, konut, hane, barınak. bk. Çelgin 2011: 278.
[538] Hdt. IV. 59, 68, 127.
[539] Hom. hym. V. 21vd; Merkelbach 1980: 77.
[540] Hom. hym. XXIV.
[541] Merkelbach 1980: 77, 81. Hestia, evde *oikos*un koruyucu tanrıçası olarak kabul edilirdi. bk. Gözlü 2018: 272.
[542] Hes. theog. 454; Erhat 2003:144-145; Taşdemir 2015: 39-40.
[543] Merkelbach 1980: 79; Kajava 2004: 5.
[544] Merkelbach 1980: 81 vd.

Priene kentinde Tanrıça Hestia'nın varlığı, sadece Kutsal Stoa duvarında bulunan çelenkli bir adak yazıtında ve *prytaneion*da kanıtlanır.

2.1.5.1. Arkeolojik Buluntular

*Bouleuterion*un doğusunda ve onun kuzey galerisinden ulaşılan *prytaneion*un sadece Roma İmparatorluk Dönemi yenilemesi korunmuştur. *Prytaneion* (**Resim 112-113**) 7 m uzunluğunda kare avlu ile bu avlunun kuzey, güney ve batısını çeviren sekiz odadan oluşan peristilli bir ev şeklindedir. Avlu döşemesinin güneydoğuya doğru biraz eğimli olmasından dolayı yüzey suyu bu yönde sokağa doğru akmıştır. 51 cm çapında yivsiz üç sütun, avlunun çatısını taşımıştır[545].

Avlunun etrafındaki sekiz odadan işlevi bilinen güneydeki orta oda, Kutsal Stoa'ya geçişi sağlamaktadır. Bu odanın doğusunda yer alan mekânda ise olasılıkla kentin kutsal ateşininin yandığı dikdörtgen bir ocak yer almaktadır. Bu ocağın harcında kemik kıymıklarının kullanıldığı saptanmıştır. Avlunun kuzeyinde bulunan orta sütununun hemen ön kısmında günümüze sadece iki ayağı ile ulaşabilmiş, olasılıkla döneminde büfe olarak kullanılmış mermer bir masa yer almaktadır. Avlunun kuzeybatı köşesinde ise çok muhtemel çatıdan gelen yağmur suyunu toplamak için yapılmış bir havuz bulunmaktadır. Priene *prytaneion*u Roma Dönemi'ne tarihlenir, ancak kentin ilk dönem yazıtlarında *prytaneion*daki ziyafetlerden söz edilmesi, Priene'de daha erken bir *prytaneion*un varlığını zorunlu hale getirir[546]. *Prytaneion*da bulunan MS 3. yüzyıla ait bir onur yazıtı (**Resim 114**), yapının kimliği için önemli bir belgedir[547].

2.1.5.2. Epigrafik Buluntular

Kutsal Stoa'nın batı duvarında bulunan, MÖ 2./1. yüzyıla tarihlenen bir adak yazıtında (**Kat. No. 29, Resim 115**) üç çelenk betimi yer alır. Bu çelenkler olasılıkla rahiplerin göreve başladıkları gün ve özel günlerde taktıkları çelenkleri simgelemektedir. Meşe çelenginin hemen altında "Poseidon Helikonios", sarmaşık çelenginin altında "Dionysos" ve defne çelenginin altında da "Hestia Bulaia" yazılı olduğu ifade edilmiştir[548].

[545] Wiegand – Schrader 1904: 231 vd.
[546] Rumscheid 2000: 47 vd.
[547] Wiegand – Schrader1904: 233; Rumscheid 2000: 49 Res. 36.
[548] Hiller von Gaertringen 1906: 111 Nr. 116; Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185. Hestia Bulaia kültü Erythrai, Milet ve Aigai'de de belgelenir. bk. Graf 1985: 166 vd.; Taşdemir 2015: 85, 125.

2.1.5.3. Değerlendirme

Kentin kutsal ateşinin yandığı ve Hestia'nın kutsal mekânı olan *prytaneion* Priene'de de belgelenir. Kutsal Stoa gibi kentin önemli bir yapısında bulunan adak yazıtında tanrıçanın isminin iki büyük tanrı ile birlikte anılması, onun kentteki konumuna işaret eder. Çelenklerin rahipleri simgelediği düşünüldüğünde bu tanrıların kültlerinin varlığı kanıtlanmaktadır.

Büyük bir aile olarak kabul edilen kentlerde kentin önemli bir kamu yapısında kutsal ateşi yanan tanrıça, Priene'nin önemli tanrıçalarından birisidir. Her ne kadar onunla ilgili buluntular sayıca az olsa da *prytaneion* onun kutsal mekânı olduğu ve Kutsal Stoa'da çelenkle temsil edildiği için kentte kültü olan tanrıçalardan kabul edilir.

2.2. PRİENE TANRILARI

Kent kazı ve araştırmalarında arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular yoluyla Zeus, Poseidon, Dionysos ve Asklepios'un kültleri belgelenmektedir. Apollon, Hermes ve Pan ise kentte kültü olası tanrılar olarak kabul edilir. Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerinde görülen Men (**Resim 237**), konutlarda çok sayıda terrakotta figürine sahip olan Eros ile Athena Tapınağı'ndaki kabartma heykeli olmak üzere nadir de olsa betimlenen Helios ve Kore ile olan mitiyle bağlantılı sikkeler üzerinde görülen Hades de Priene tanrıları arasında olup kültlerini kanıtlayacak herhangi bir malzeme mevcut değildir.

2.2.1. ZEUS

Babası Kronos'u annesi Rheia ile birlikte kurduğu oyunla tahtından indirmiş ve 3. kuşak bir tanrı olarak Olympos'ta krallığını ilan etmiş olan Zeus'un sonsuz bir gücü vardır, ancak bu güç sadece kaderi değiştirmeye yetmez[549]. Tanrı, Themis ile toplantılara başkanlık eder[550], Troıa Savaşı'nda da Gargoros'tan savaşı yönetir[551]. Onuruna her dört yılda bir Olympiad oyunları düzenlenen Zeus, en ünlü kutsal alanı Dodona'da meşe koruluğunun yaprak hışırtılarıyla kehanetini bildirir[552]. Tanrının Anadolu'nun genellikle batısına inşa edilen tapınakları içerisinde Magnesia Zeus Sosipolis, Aizanoi Zeus ve Euromos Zeus Tapınakları en gözde olanlardır[553].

Tanrının önemli kültlerinin başında gelen ve Priene'de de varlığı kanıtlanan Zeus Olympos kültü Yunanistan, adalar ve Batı Anadolu'da geniş bir yayılıma sahip olup özellikle sikkeler üzerinde temsil edilir[554]. Ayrıca Troas'taki İda Dağı olmak üzere Yunanistan ve Anadolu'da pek çok dağ Olympos olarak adlandırılmıştır[555].

Tanrının Priene'de saptanan ve göksel kimliğinin özelliklerinin doğrudan vurgulandığı bir diğer epitheti Aitherios, tanrının kozmik özelliğini külte yansıtır. Yunanca engin gökyüzü, parlak ve ışıldayan anlamlarına gelen Αἰθήρ (Aether) kökünden türeyen "Işıldayan gökyüzünün Zeus'u" anlamındaki "Aitherios" epithetinin ait olduğu kült Anadolu'da

[549] Hes. theog. 451 vd; Erhat 2003: 296; Graves 2004: 42-47; Karaosmanoğlu 2005: 24.
[550] Hom. hym. XXIII.
[551] Erhat 2003: 294.
[552] Bayladı 2005: 503; Karaosmanoğlu 2005: 25.
[553] Karaosmanoğlu 2005: 31.
[554] Yunanistan'da Attika, Arkadia, Elis, Theselia ve Makedonia; adalardan Rhodos, Khios, Eretria, Skyros, Kıbrıs; Anadolu'da Prusa ad Olympum, Troas, Hadrianoutherai, Kusura, Ephesos, Erythrai, Phokaia, Klazomenai, Hypaia, Hierapolis, Aphrodisias, Mylasa, Atteleia, Komba, Limyra esas olmak üzere buluntular yoluyla tanrının varlığı saptanmıştır. bk. Graf 1985: 31 vd, 201, 383, 423; Şahin 2001: 121 vd.
[555] Şahin 2001: 121 vd.

Mysia'da Kyzikos kentinden kabartmalı iki adak stelinde ve Ionya'da ise Priene'den bir sunakta görülür[556].

2.2.1.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de tanrının kültünü kanıtlayacak bir yapı ve kutsal alan saptanmamış olmasına rağmen Kutsal Stoa'nın batı duvarından bir yazıtta tanrının kutsal alanından söz edildiği görülür. Bu belge tanrının kültü için çok olası arkeolojik kanıtın bir işareti sayılır. Kentte bulunan yazıtlarda yer alan kurban ve sunu ifadeleri kutsal alan ve kült olasılığını güçlendirir.

2.2.1.1.1. Kutsal Alan

Antik Yunan ve Roma'nın baş tanrısı, göklerin hâkimi Zeus, birçok antik yerleşimde olduğu gibi Priene kentinde de saygı ve tapınım görmekteydi. Kutsal Stoa'nın batı duvarından Aemilius Zosimos için bir onur kararının yer aldığı yazıtta "*stephanephoros*un Zeus Olympos için bir kâse adayacağından ve bu kâsenin tanrının kutsal alanını süsleyeceğinden" bahsedilir. Ancak kentte böyle bir kutsal alanın varlığı henüz arkeolojik olarak kanıtlanmamıştır[557].

90 [προαι|ρέ]σεσιν καὶ τῆι πρὸς τὴν πόλιν εὐνοίαι π[αρεχόμενος ἑαυ|τ]ὸν [ἀ]νέλ-
[λιπτο]|ς εἶναι βούλεται πρὸς τὰς κοινὰς καὶ κατεπιγούσας ὑπηρεσία[ς]· ἐπήγγελ-
[ται δὲ |ἀ]ναθήσειν καὶ τὴν κατὰ τὸν νόμον ὀφείλουσαν ἀνατίθεσθ|αι φιάλην
[στεφ|ανη]φορικὴν τῶι Διὶ τῶι Ὀλυμπίωι χάριν τοῦ καὶ τούτου τοῦ θ|εοῦ κεκοσ-
[μῆσθ]|αι δι[ὰ τ]ῆ[ς] αὐτοῦ φιλαγαθίας ἱερόν, καθῆκον δέ ἐστιν αὐτὸν| ἐπὶ τού-
95 τοις |τοῦ πρέποντος τυχεῖν ἐπαίνου, δεδόχθαι τῆ βουλῆι κα|[ὶ] τῶι δή- [558].

Agoranın doğusundaki kutsal alanın Zeus'a ait olduğu düşüncesi Magnesia Zeus Sosipolis Tapınağı örneği ile kuvvetlendirilmek istenebilir. Ancak Magnesia'daki tapınak, agoranın ortasında bağımsız bir şekilde yer alırken Priene tapınağı yüksek duvar ve galerilerin ardında, sadece doğu taraftaki propylondan ulaşılabilen ve agorayla iletişimi olmayan bir konumdadır[559]. Priene'deki kutsal alanda bulunan Zeus'a adanmış ufak bir sunak dışında kutsal alan ile Zeus bağlantısını sağlayabilecek herhangi bir delil yoktur.

Zeus'un kutsal alanının kentin neresinde olabileceğine dair bugüne değin yapılan araştırmalarda ihtimal dâhiline alınan bir diğer yer, Athena Polias Kutsal Alanı içerisinde yer almaktadır. Athena Tapınağı'nın kuzeydoğusunda konumlanan anteli yapının merkezi

[556] Hakman 2013: 7-8.
[557] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 109 Nr. 113; Blümel – Merkelbach 2014: 197, 203 Nr. 69 (Staatlichen Museen, Berlin, Antikensammlung. Yazıt HY 1,5-2 cm. Yazıtın tarihi bilinmiyor)
[558] Hiller von Gaertringen 1906: 109 Nr. 113.
[559] Kienlin 1998: 83.

konumda yer alması ve 15 adak kaidesine sahip olması buranın önemini gösterir. Bu yapı ve onun kapsadığı alanın hangi tanrıya ait olduğu henüz belirsizdir. Ancak bu tanrı, Zeus olabilir[560]. Athena sunağının kuzeyinde bulunan ve *stephanephoros* listesi içeren MÖ 2. yüzyıla ait mermer bir sütun parçası, Athena sunağının kuzeyindeki küçük kutsal alandan buraya gelmiş olabilir. Bu durumda söz konusu alanı Zeus Olympios'a atamak için bir delil oluşabilir[561].

2.2.1.1.2. Kabartma Heykel

Kentteki Athena Tapınağı kazılar sırasında tapınağın içerisinde *gigantomachy* ve *amazonomachy*i betimleyen kaliteli işçilik ve özgün stilli iki düzine kabartma heykel bulunmuştur[562]. Bu heykeller tapınağa ait olarak yorumlanıp MÖ 4. – MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir[563]. *Gigantomachy* anlatımında merkezi figür olarak *gigantomachy*deki başlıca tanrılar ve Priene kentinde önemli bir konuma sahip oluşlarından dolayı, olasılıkla Athena ve Zeus (**Resim 116-117**) işlenmiştir. Devasa boyutu ile kendinden emin şekilde kıyafetini yayarak oturan tanrı ve düşen *gigant*ın betimlendiği kabartmada *gigant* güçlü yapısıyla gergin bir hareket sergiler. Oturan figürün oturuş şekli, kıyafeti ve boyutu onun Tanrı Zeus olma olasılığını kuvvetlendirir. Yaralı bir *gigant*, ayağının dibinde kıvranırken görkemli şekilde *gigant*a saldırabilecek tanrının Zeus olduğu düşünülür[564].

2.2.1.2. Epigrafik Buluntular

Priene'de tanrıya Zeus Olympos[565] ve Zeus Aithrios[566] olarak iki ayrı epithet altında tapınılmaktaydı. Zeus Olympos'a adanmış altı yazıttan dört tanesi görev dönemleri sona eren *stephanephoros*ların adaklarıdır. Athena terasının güneyi Batı Kapısı Caddesinde (**Kat. No. 30**)[567] ve Athena Tapınağı'nda **(Kat. No. 31)**[568] bulunan heykel kaideleri MÖ 4. – 3. yüzyıla tarihlendirilmekte olup Zeus'a dair en erken yazıtlardır. Bu yazıtlar vasıtasıyla Zeus kültünün, kentin en erken dönemlerinden itibaren mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Tiyatro *parado*sunun

[560] Hennemeyer 2013: 197.
[561] Blümel – Merkelbach 2014: 459 Nr. 316.
[562] Smith 1900: No. 1165-1176; Carter 1978: 771; Carter 1979: 140.
[563] Schede 1934: 97-108; Carter 1979: 140.
[564] Carter 1978: 779; Carter 1979: 149; Carter 1983: 88 Nr. 1 pl. VII a-b.
[565] Olympios (Ὀλύμπιος)'un anlamı yüksek dağ, yüce dağdır. Yunanistan, adalar ve Anadolu'da bu isimde birçok dağ vardır ve bulunan çok sayıda stel ve adak eşyalarının işaret ettiği gibi Zeus buralarda Olympos epiteti ile tapınım görmekteydi. Ancak Zeus Olympos'un en önemli kült alanı Olympia'dır. bk. Şahin 2001: 121.
[566] Aitherios (Αἰθέριος), Aithrios (Αἴθριος), "Berrak Göğün Zeus'u" anlamına gelmektedir. Homeros destanlarında Zeus'tan bahsedilirken onun gökyüzünde oturduğu söylenir ve engin gök ifadesi geçer. bk. Hom. Il. II. 412, IV. 166, XV. 192; Hom. Od. XV. 523; Şahin 2001: 10.
[567] Blümel – Merkelbach 2014: 378-379 Nr. 169.
[568] Blümel – Merkelbach 2014: 379 Nr. 170.

her iki tarafında yer alan iki bronz heykel kaidesi (**Kat. No. 32**)[569] de yine *stephanephoros*luk görevi bitiminden sonra, MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında adanmışlardır. Priene'de en yüksek memurluk olan *stephanephorosluk* Zeus kültü ile iç içe idi. Bu göreve atanan kişilerin başına tören ile Zeus'un çelengi takılır ve *stephanephoros* görevden ayrılırken de tanrıya bir adakta bulunurdu[570]. *Stephanephoros*ların kült törenlerini organize etmek, törenlerde alayın başını çekmek, kurbanların kesimi, törenin maliyeti gibi yükümlülükleri vardı. Bu memuriyetin yükümlülükleri değerlendirildiğinde göreve başvuracak kişilerin kentin önde gelen ailelerinden, itibar sahihi ve varlıklı olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. *Stephanephoros,* adaylar arasından halk meclisi tarafından seçilirdi. Seçilen kişi belli bir miktar ödeme yapmak zorundaydı. Bu görevin aile içinde süreklilik taşıdığı da yazıtlardan öğrenilmektedir[571]. Priene kentindeki kazılarda *stephanephoros* isim listelerini içeren yazıtlar da bulunmuştur[572].

Zeus Olympos'a adanmış son iki yazıt ev sunakları üzerinde yer almaktadır. MÖ 2. yüzyıl ve sonrasına tarihli yazıtlar Athena *propylon*unun güneydoğusundaki bir evin koridoru (**Kat. No. 33**) ile 33 numaralı evin doğu stylobatında (**Kat. No. 34**) bulunmuşlardır[573]. Priene'deki evlerde çok fazla adak nesnesi bulunmuş ve bunların büyük çoğunluğu terrakotta figürinler olup Aphrodite, Eros, Kybele gibi çeşitli tanrılara adanmıştır. Ancak buluntular içerisinde Zeus'a dair herhangi bir eser mevcut değildir. Söz konusu sunaklar ise ev içi tapımda Zeus'un da yer aldığını, Priene halkının tanrısına evinde de yer verip onu her daim yanında hissetmek istediğinin en açık delilleridir.

"Berrak göğün Zeus'u" anlamındaki Zeus Aithrios[574] ile iki Priene yazıtında (**Kat. No. 35-36**) karşılaşılmaktadır. Her iki adak da MÖ 1. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilen sunaklardır[575]. Örneklerden biri (**Kat. No. 36**) özellikle buluntu yeri açısından önem taşımaktadır. Agoranın doğusundaki Asklepieion olarak adlandırılan kutsal alanda bulunan sunak, alanın Zeus'a ait olabileceğine dair düşüncelere sebebiyet vermiştir. Ancak

[569] Blümel – Merkelbach 2014: 379-380 Nr. 171-172.
[570] Schede 1934: 103; bk. Hiller von Gaertringen 1906: Nr. 113-114; Blümel – Merkelbach 2014: Nr. 69.
[571] Gökalp Özdil 2018: 197-200.
[572] Blümel – Merkelbach 2014: 459 Nr. 316 (Athena sunağının kuzeyinden mermer bir sütunun üst kısmı, MÖ 2. yüzyıla tarihlenir); Hiller von Gaertringen 1906: 123 Nr. 141; Blümel – Merkelbach 2014: 461 Nr. 318 (Kutsal Stoa'dan parça, MS 1. yüzyıla (?) tarihlenir); Hiller von Gaertringen 1906: 123 Nr. 142-143 (Athena terasından üç parça mermer ante (?), MÖ-MS 1. yüzyıla tarihlenir).
[573] Blümel – Merkelbach 2014: 380 Nr. 173-174.
[574] Bu kültte duanın çok önemli bir yeri vardır. Oinoanda (Muğla/İncealiler köyü)'da bulunan bir kehanet yazıtında bu kültün resmi bir ritüelinden bahsedilir. Yazıta göre her sabah güneşe doğru dönülüp baş göğe doğru dua edilecektir. Ayrıca tanrı için kurban kesmek dâhil herhangi bir sunu yasaktır. Sadece dua edilecektir. Kült bu sebeple arınmış olarak nitelendirilir. bk. Şahin 2001: 11. Ancak, Kyzikos'ta bulunan MÖ 2. yüzyıla ait bir adak kabartmasında Zeus Aithrios bir kurban sahnesi içerisinde görülür. bk. Ful 2019: 266.
[575] Blümel – Merkelbach 2014: 380-381 Nr. 175-176.

boyutlarının küçüklüğü, bu sunağın taşınmış olma ihtimalini akla getirir. Diğer sunağın nerde bulunduğu net değildir.

Tanrıya yapılan adakların bildirildiği yazıtların haricinde, kent kazılarında bulunan bazı yazıtlarda da tanrıya dair bilgiye ulaşılmaktadır. MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia rahipliği satış belgesinde (**Kat. No. 23**) tanrılara kurban edilecek hayvanlardan söz edilirken Zeus için bir kuzunun hazır bulundurulması gerektiği bildirilmiştir:

"Kent, kurban hayvanı olarak Meter için bir koyun, (Pan) için bir horoz, Hermes ve Zeus için iki kuzuyu hazır bulunduracak[576]"

Kutsal Stoa'nın batı duvarında yer alan ve MÖ 129 yılından sonraya tarihlendirilen bir yazıt, Kydimos oğlu Moschion için bir onur kararını içerir. Söz konusu bu yazıtın 261. satırında Zeus Olympos için yapılan kurbandan söz edilir:

"… yeni ayın ilk gününde Zeus Olympios ve Hera, Athena Polias ve Pan Arogos için büyükbaş hayvan sunduktan sonra kurbandan kalanları sonraki gün vatandaşlara dağıttı[577]".

Asklepieion'un güney tarafında bulunan bir ante taşı üzerinde yer alan yaklaşık MÖ 100 yılına ait *stephanephoros* için onursal bir kararın parçasını içeren yazıtın 20. satırında Zeus Olympios için gerçekleştirilen kurbandan söz edilmektedir:

"Stephanephoros seçildiğinde kent için yaptığı güzel ve görkemli şeyleri tanrılara dindar, saygılı ve ailesine adaletli davranarak eylemlerine devam etmek istemiştir. Zeus Olympos'un çelengini taktıktan sonra vatandaşları ve çocuklarını, şehirde ve çevresinde yaşayanları, özgür doğan çocukları ve yeni orada bulunan yabancıları misafir etti. Babalarından miras kalan tanrılar için kurbanları da başından beri gösterdiği mükemmelliğe karşılık gelecek şekilde yaptı,
Her ay Zeus Olympios, Hera ve Pan'a ve Athena Polias'a kurbanlar sundu"[578].

2.2.1.3. Nümizmatik Buluntular

Zeus, MÖ 230-190 ve sonrasına tarihlenen Priene'nin Büyük İskender sikkeleri (**Resim 118**) üzerinde sıklıkla görülür. Ön yüzünde Herakles'in sola dönük başının yer aldığı gümüş sikkelerin arka yüzlerinde tek tipte, tahtında Zeus betimlenmiştir. Zeus'un tahtının

[576] Wiemer – Kah 2011: 3 vd; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.
[577] Hiller von Gaertringen 1906: 105 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 141 Nr. 64.
[578] Hiller von Gaertringen 1906: 50-51 Nr. 46; Blümel – Merkelbach 2014: 118-119 Nr. 55.

arkasında dikey şekilde *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* yazılıdır[579]. Bir taht üzerinde sola dönük olarak oturan Zeus, vücudunun üst yarısını açık bırakan bir himation giymiş ve başına bir diadem takmıştır. Çıplak olan ayaklarından sağ taraftaki geride iken sol ayak ileri doğru uzatılmıştır. Tanrı sol eli ile incili bir asaya dayanırken sağ elini ileri doğru uzatmış ve kartalını avcunda tutmaktadır. Özellikle gövde kısmında işlenen kaslar, tanrıya dinamik ve güçlü bir görünüm kazandırmıştır. Sikkedeki betim alanının solunda, tanrının dizleri hizasında trident ve bunun hemen altında kentin isminin kısaltılmış hali, *ΠΡΙ* yazılıdır. Sikke üzerindeki betimde tanrının Olympia Zeus kült heykeli stilinde ve kutsal hayvanı kartal ile işlenişi kimliğinin belirlenmesinde etkilidir. Sikkelerin tümü aynı stilde işlenmiş olmasına rağmen sadece anatomik detaylarda farklılıklar mevcuttur. Özellikle kartal gösterimleri bazı sikkelerde daha güçlü iken diğer örneklerde bunun tam tersidir.

2.2.1.4. Değerlendirme

Antik dönem boyunca çok geniş bir coğrafyada tapınım gören Zeus, Priene kentinde de kabartma heykel, yazıtlar ve sikkeler vasıtasıyla varlığını kanıtlamıştır. Kentte Zeus'un kutsal alanı olduğuna dair yazıt[580] bulunmuş olmasına rağmen arkeolojik açıdan bu henüz doğrulanamamıştır. Agoranın doğusundaki kutsal alan araştırmacılar tarafından Asklepios ya da Zeus'a atfedilmiştir[581]. Bu konuda alanda bulunan yazıtlar esas alınmıştır. "Asklepieion" ibaresinin geçtiği bir sütun[582], alanın Asklepios'a adandığına dair kanıt olarak kabul edilmektedir. Alanda bulunan "Zeus Aithrios"a adanmış bir sunak[583] da bazı araştırmacılar tarafından bu alanın Zeus'a ait olduğu konusunda bir delil olarak öne sürülmüştür. Ancak bu sunak insitu olmadığı için başka bir yerden buraya taşınmış olması muhtemeldir. Alanda bu buluntunun dışında Zeus'a dair başka herhangi bir malzeme bulunmamıştır. Kent sikkeleri üzerinde MÖ 230-190 ve sonraki dönemde temsil edilen Zeus'un, yazıtlarda çok daha erken, MÖ 4. yüzyılda ortaya çıktığı görülür.

Kentte bulunan yazıtlarda Zeus'a özellikle *stephanephoros*lar tarafından görevlerinin bitiminden sonra adaklar sunulduğu görülmektedir. Kent yaşamındaki dini faaliyetlerin sağlıklı şekilde yürütülmesinde önemli ve ayrıcalıklı bir memurluk olan *stephanephoros*luk,

[579] Regling 1927: Nr. 38-44 Taf. II 32-39 Taf. III 40-44 (Regling'in yayınında 14 farklı kalıptan çıkmış Zeus sikkesi vardır. Sikkelerin çapları 17-33 mm arasında değişmekte, ağırlıkları da 4,09 ile 17,30 arasındadır).
[580] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 109 Nr. 113; Blümel – Merkelbach 2014: 197, 203 Nr. 69.
[581] Kutsal alanı Asklepios'a atfedenler: Wiegand – Schrader 1904: 136-146; Kienlin 1998; Bankel 2003. Tapınağı Zeus'a atfedenler: Schede 1934: 103; Schede 1964: 58; Rumscheid 1994.
[582] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19, satır 43-47. Hiller yazıtı MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına (?) tarihler.
[583] bk. Blümel – Merkelbach 2014: 381 Nr. 176. Yazıt MÖ 1. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilmiştir.

kentin zengin ve seçkin ailelerinden gelen kişiler tarafından üstlenilmiştir. Stellere bu göreve seçilen kişilerin haklarının korunmasına dair kuralların kazınmış olması, bu mevkiinin önemini ve buna bağlı olarak kült içindeki konumunu da vurgulaması açısından önem taşır. Eldeki mevcut veriler ışığında Zeus'un kentin dini hayatında önemli bir yeri olduğunu ve kültünün de gerekli saygıyı görüp korunduğu söylenebilir.

2.2.2. POSEİDON HELİKONİOS

Theogonia'da Kronos'la Rheia'nın oğlu, acıma duygusundan yoksun olarak tanımlanan Poseidon, denizin mutlak hâkimi olmasının yanısıra toprağı sarsan gürültülü bir Olympos tanrısıdır[584]. Kronosoğulları tarafından yenilen titanları yeraltına sürükleyerek üzerlerine tunç kapıları kapatan Poseidon'dur[585]. Homerik Hymnos'ta at eğiticisi[586] olan tanrı, aygır ve boğa gibi üretkenliğin timsali hayvanlar üzerinde de egemendir[587].

Tanrının önemli kültlerinden biri Poseidon Helikonios'tur. Melia topraklarında kutsal alanı bulunan Poseidon Helikonios kültü MÖ 1200'lerde gerçekleşen Ion göçleri ile kıta Yunanistan'ın Helike bölgesinden gelen göçmenler tarafından Anadolu'ya taşınmış ve bu insanların kültürel ve etnik kimliklerini koruma amacıyla kurdukları Panionion Birliği tarafından ve onun topraklarında varlığını devam ettirmiştir[588]. Birliğe üye kentlerden Miletos, Khios ve Teos olmak üzere bazılarında Poseidon sunakları bulunmaktadır[589].

Kültün Panionion'da gerçekleştirilen kurban törenleri diğer Antik Yunan kurban törenlerinden farklılık gösterir. Poseidon Helikonios kültünde kurban edilecek olan boğa, sunağa sürüklenerek götürülmekteydi. Hayvanın acıyla sesini çıkartmasını amaçlayan bu uygulamanın, boğanın haykırışının iyi şeylerin habercisi olarak görüldüğü için yapıldığı düşünülebilir[590].

Poseidon Helikonios kültüne bağlı kalarak onu yaşatan Panionion[591] (Ion Birliği) Ionia bölgesinde Phokaia, Ephesos, Smyrna, Erythrai, Klazomenai, Priene, Myus, Teos, Miletos, Khios, Kolophon, Samos ve Lebedos yerleşimlerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş, Arkaik Dönem'den itibaren mevcut olan askeri, siyasi ve dini bir yapılanmadır[592]. Herodot'a göre: "Panionion, Mykale burnunda kutsal bir yerdir; kuzeye bakar; bütün Ionların katıldıkları bir antlaşma ile Helike Poseidon'una adanmış bir bölgedir. Bütün kentlerden gelen Ionların Panionion adı verilen bayramı kutlamak için burada toplanmaları gelenek haline gelmiştir[593]".

---

[584] Hes. theog. 456 Tablo 1; Erhat 2003: 251; Graves 2004: 64-68.
[585] Bayladı 2005: 429.
[586] Hom. hym. XXII.
[587] Agizza 2006: 129.
[588] Aytüre 2016: 297.
[589] Paus. 7.24.5; Strab. XIV. 1. 33.
[590] Aytüre 2016: 300. İlyada'da "can veren yiğit böğürdü bir boğa gibi, Helikeli tanrıya kurban etmek için delikanlıların sürüklediği bir boğa gibi tıpkı" denilir. bk. Hom. Il. XX. 403-405.
[591] Panionion ayrıntılı bilgi için bk. Naerebout 1994: 121 vd; Lohmann 2005; Herda 2006: 46 vd.; Lohmann 2012.
[592] Aytüre 2017: 338.
[593] Hdt. I. 48.

Panionion Birliği'nin bir meclisi vardı ve delegeler düzenli olarak toplantılara katılmaktaydı. Bu meclis barış döneminde dini törenler hazırlamak için toplanmış, savaş döneminde ise stratejik kararlar vermiştir. Birlik zamanla siyasi ve askeri etkisini kaybetmiş olmasına rağmen dini gücünü uzun süre korumayı başarmış ve kültün devamlılığını sağlamıştır[594].

19. yüzyıldan itibaren yapılan araştırmalar sonucu Panionion'un konumu olarak Aydın ili Güzelçamlı beldesi kabul edilmişti. Bir temenos duvarı ile çevrili olan ve orta alanında MÖ 6. yüzyıldan bir kaide, olası Poseidon sunağı, 50 m güneybatısında MÖ 4. yüzyıldan bir odeon ya da küçük tiyatro bulunan alanın uzun süre Panionion olarak düşünülmesinden sonra aslında gerçek Panionion'un biraz daha yukarda olduğu anlaşılmıştır[595]. Hans Lohmann'ın Mykale'de yaptığı yüzey araştırmaları sonucu Çatallar Tepe'nin güneybatısında 800 m yükseklikte antik Panionion'un kalıntıları bulunmuştur[596]. Bu kalıntılar Karia yerleşimi olan Melia'da tespit edilmiş, tamamlanmamış bir tahkimatın ortasındaki doğu – batı doğrultulu Arkaik bir *hekatompedos* tapınaktır. *Pronaos*, *naos* ve *opisthodomos*tan oluşan 29,4 m uzunluğundaki tapınak 1,5 m yüksekliğindeki taş temel üzerine kerpiç duvarlarla inşa edilmiştir[597].

Poseidon Helikonios kültünün merkezi olan Panionion, Melia topraklarının bir savaş sonrasında Priene hâkimiyetine geçmesiyle kültün idaresi de Priene'nin sorumluğuna kalmıştır. Strabon, Panionion ile ilgili "Denizden üç stadion içerde Panionion bulunur. Burası Pan - Ionia denen birliğin bulunduğu yerdir ve burada her yıl Ionialıların geleneksel festivali yapılır, Helikon Poseidon onuruna kurbanlar sunulur ve Prieneliler bu törenlerde rahip olarak hizmet ederler[598]" demektedir. Ionların Yunanistan'dan Anadolu'ya göç ederken beraberinde getirdiği Poseidon Helikonios kültünün rahiplerinin Prieneli olması kent için büyük bir ayrıcalıktır. Antik Dönem'de din olgusu siyasi ve ekonomik birçok şeyde baskın etkiye sahiptir.

Priene'nin sur duvarları içerisinde kalan kısmında Poseidon'a ait bir kutsal alan saptanmamıştır. Ancak Athena Tapınağı'nın kuzeydoğusunda konumlanan ve kimliği henüz belirsiz bir anteli yapı bulunmaktadır. Bu yapı konumunun öneminden dolayı alan Poseidon

[594] Boyana 2011: 25.
[595] Aytüre 2017: 338.
[596] Lohmann 2007: 583, 585 Res. 1. Kalıntılar arasında üzerinde "ΠΡΙΗΝΕΩΝ" yazılı stroter parçası bulunmuştur. bk. Lohmann 2007: 587 Res. 5.
[597] Lohmann 2007: 583-584. Tapınak MÖ 6. yüzyılın ortasındaki bir yangınla yıkılmıştır.
[598] Strab. XIV. 1. 20.

törenlerinde kullanılmış olabilir. Poseidon Helikonios rahipliği satışı ile ilgili belgelerin birçok parçasının Athena terasında bulunmuş olması bu ihtimali tek başına kanıtlayamaz[599].

2.2.2.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde tanrıya dair herhangi bir arkeolojik buluntu açığa çıkarılmamıştır. Ancak tanrının simgesi olan *trident* kent sikkeleri dışında bir kısım arkeolojik malzeme üzerine de işlenmiştir. Bu sebeple tanrının simgesi olan *trident*in yer aldığı buluntular bir nevi tanrının kültüne gönderme olarak ele alınabilir. Öncelikle kentte bulunmuş kurşun ağırlıklar (**Resim 119**) üzerinde trident görülmektedir. Kentin adının kısaltılmış formu ile birlikte yer alan simge, kare şeklindeki kurşun ağırlığın üzerine yatay olarak eklenmiştir[600].

Tanrının simgesi olan *trident*in görüldüğü bir diğer arkeolojik malzeme tuğla mühürleridir. Tuğlanın üzerine basılan çeşitli şekillerdeki mühürlerin içerisine yatay ya da dikey biçimde yerleştirilen tridentlere bazı isimler eşlik eder. *'Απολλόδωρος, 'Αριστέου, 'Ερμίου* ve *Εὐτύχ(ο)υ* gibi isimler olasılıkla atölye ve ustaları işaret eden bir nevi markadır[601].

2.2.2.2. Epigrafik Buluntular

Poseidon Helikonios kültüne dair Priene'de bulunan yazıtlardan üç tanesi rahiplik satışı ile ilgilidir[602]. MÖ 200 civarı (**Kat. No. 37**) ile 2. yüzyıl başına **(Kat. No. 38-39)** tarihlendirilen ve birbirine benzer bir içeriğe sahip bu yazıtlar Athena Kutsal Alanı'nda bulunmuştur. Yazıtlarda rahiplik satış kuralları ve rahipliği alan kişinin kazandığı haklar kayıtlıdır. Bu satış olayının tarihini belirtmek için o yılın ve bir önceki yılın *stephanephoros*larının isimleri anılmış ve seçimler *Metageitnion*[603] ve *Thargelion*[604] aylarında yapılmıştır. Belli bir miktar para karşılığında rahipliği satın alan kişiler bir ömür boyu bu görevi yerine getirmekle yükümlüdürler. Ayrıca rahip, Tanrı Poseidon Helikonios için kurban gerçekleştirecek, kurban hayvanlarının her biri için bir tetarteus (çeyrek medimnos) tahıl bağışında bulunacak ve kurban keki hazırlayacaktır. Buna karşılık Poseidon rahibi yaşadığı sürece babasının mülkü de dâhil vergilerden muaf tutulacaktır[605]. Ayrıca bir yazıtta alıcı kişinin kamu görevlerinden de muaf tutulacağı yazılıdır[606]. Poseidon rahiplerinin ayrıcalıkları

[599] Hennemeyer 2013: 197. Yazıtlar için bk. Kat. No. 37-39.
[600] Wiegand – Schrader 1904: 182 Nr. 360.
[601] Hiller von Gaertringen 1906: 177-178 Nr. 354/2-4, 6, 14, 16-18, 20-23, 25.
[602] Blümel – Merkelbach 2014: 362-368 Nr. 146-148.
[603] Attik-Ion takvimindeki *Metageitnion* ayı, 15 Ağustos-15 Eylül'e denk gelir. bk. Çağlayan Takımcı 2016: 5.
[604] Attik-Ion takvimindeki *Thargelion* ayı, 15 Mayıs-15 Haziran'a denk gelir. bk. Çağlayan Takımcı 2016: 5.
[605] Blümel – Merkelbach 2014: 362-368 Nr. 146-148.
[606] Blümel – Merkelbach 2014: 367-368, Nr. 148.

arasında *prytaneion* ve Panionion'da yemek, Panionion'daki şenlikler zamanında altın bir çelenk takmak da bulunmaktadır. Bunlara ilaveten rahibin Panionion'da altın bir baş bandı takmasına da izin verilecektir. Poseidon Helikonios rahipliğini satın alan kişiyi korumak adına bazı kurallar da hazırlanmıştır. Hiç kimse alıcıdan kazandığı hakları ve rahiplik görevini hiçbir koşulla alamaz ya da ele geçiremez. Bunu biri ihlal ederse o kişinin kendisi ve ona ait olan her şeyin sefil bir şekilde mahvolması dilenmiştir[607].

Poseidon Helikonios'a dair diğer yazıtlar devasa boyutta mermer bir amphora boynu, kaide, çelenk ve bir sunak üzerinde yer almaktadır. Bunların tümü tanrıya adak yazıtlarıdır ve kentin farklı noktalarında bulunmuştur. Tiyatronun batı paradosunda bulunan devasa mermer amphora boynu (**Kat. No. 40**), MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiş olup Menekles oğlu Thallos'un tanrısına adağıdır. Bu adak aynı zamanda Poseidon Helikonios'un kentteki en erken yazıtıdır[608].

MÖ 2. yüzyıla tarihli yazıtlardan ilki (**Kat. No. 41**) Athena Kutsal Alanı'nın kuzeydoğusundaki bir evde bulunmuş Athenaios'un oğlu Hegelochos'un adağıdır[609]. Bir diğeri (**Kat. No. 29**) Kutsal Stoa'nın batı duvarından üçlü çelenktir. Sarmaşık, meşe ve defne çelenklerinin (**Resim 115**) her birinin altında Dionysos (?), Poseidon Helikonios ve Hestia Bulaia yazılıdır[610]. Asklepieion'un doğusundaki apsidal yapının tabanında bulunmuş Hellenistik bir kaide (**Kat. No. 42**), Augustus döneminde Poseidon Helikonios ve Augustus sunağı olarak kullanılmıştır[611].

2.2.2.3. Nümizmatik Buluntular

Priene kentinde Tanrı Poseidon betimli iki tip sikke bulunmuştur. Her ikisi de Hellenistik Dönem'e ait olan sikkelerden ilki MÖ 90-50 yılları arasına tarihli olup bronzdur (**Resim 120**). Sikkenin ön yüzünde Poseidon'un sola dönük başı yer alır. Defne çelenkli tanrının arkasında atribütü olan trident çapraz şekilde işlenmiştir. Sikkenin arka yüzünde Tanrıça Athena'nın ve kentin de simgelerinden olan baykuş betimlenmiştir. Birçok Priene

[607] Blümel – Merkelbach 2014: 362-368 Nr. 146-148.
[608] Blümel – Merkelbach 2014: 381-382 Nr. 177.
[609] Blümel – Merkelbach 2014: 382 Nr. 178.
[610] Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185.
[611] Blümel – Merkelbach 2014: 382-383 Nr. 179.

sikkesi üzerinde görülen baykuş burada bir dal üstünde dik şekilde, gövdesi sola ve başı sağa dönük verilmiştir. Kentin adı *ΠΡΙΗΝΕΩΝ* baykuşu çember halinde kuşatmaktadır[612].

Bir diğer sikke tipi MÖ 50-30 yıllarına tarihlenmekte olup yine bronzdur (**Resim 121**). Bu örnekte sikkenin her iki yüzü de Poseidon için ayrılmıştır. Sikkenin ön yüzünde tanrının sola dönük sakallı, olasılıkla çelenkli başı işlenmiştir. Arka yüzde ise Poseidon'un tridenti 90º lik bir açıyla yer alır. Ayrıca kentin adı da *ΠΡΙΗΝΕΩΝ* olarak sikkeye eklenmiştir[613]. Bu iki tip dışında kent sikkeleri üzerinde Poseidon'un tridentinin betimine (**Resim 122**) sıklıkla rastlanır[614].

2.2.2.4. Değerlendirme

Kökeni kıta Yunanistan'da Helike kentine uzanan ve birlik vasıtasıyla varlığı devam ettirilen Poseidon Helikonios kültü[615], Priene kentinde yazıt ve sikke buluntularıyla doğrulanmıştır. Tanrıya ait en erken yazıt MÖ 3. yüzyıldan tiyatroda bulunmuş bir adaktır[616]. En geç yazıt da Augustus Dönemi'nden bir sunakta yer almaktadır. Burada tanrının adı imparatorla birlikte anılır[617]. Külte dair en fazla bilgi veren yazıtlar, Poseidon Helikonios rahipliği satış belgeleridir. Kentte bulunan her üç yazıt MÖ 2. yüzyılda ömür boyu göreve getirilen üç rahibin sahip olduğu haklar, ayrıcalıklar ve yükümlülükleri içerir. Yazıtlardan anlaşıldığı gibi belli bir ücret karşılığında rahipliği satın alan kişi tanrı için kurban gerçekleştirecek, kek hazırlayacak, tahıl bağışlayacaktır. Buna karşılık Panionion ile *prytanion* yemeklerine katılma hakkı kazanacak ve Panionion'da altın çelenk ve altın baş bandı takmasına izin verilecektir[618]. Ancak Priene yazıtları bu tanrıya dair yapılan törenler hakkında ne yazık ki yeterli bilgi vermekten uzaktır.

Priene'de rahiplik satışına dair başka yazıtlar da mevcuttur. MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia[619] ve Dionysos Phleos[620] rahiplik satışlarına dair iki belgeden de anlaşıldığı üzere rahiplik alıcıya ömür boyu verilmektedir. Ayrıca rahipler *prytanion* ve Panionion'da yemek

[612] Regling 1927: 93 Taf. IV 171 (Regling'in yayınında sikkenin 17 kopyası vardır. Bunlar 15-17 mm çapında ve 2,69 ile 4,06 gr'lar arası ağırlıkta olup tümü bronzdur).
[613] Regling 1927: 96 Taf. IV 176 (Regling'in yayınında sikkenin 7 kopyası bulunur. Bunlar 16-19 mm çapında ve 3,42-4,38 gr ağırlıklarındadır).
[614] bk. Regling 1927: Taf. I-II.
[615] Aytüre 2016: 297.
[616] bk. Wiegand – Schrader 1904: 255; Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 199; Blümel – Merkelbach 2014: 381-382 Nr. 177.
[617] Blümel – Merkelbach 2014: 382-383 Nr. 179.
[618] Hiller von Gaertringen 1906: 140-142 Nr. 201-203; Blümel – Merkelbach 2014: 362-368: Nr. 146-148.
[619] bk. Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.
[620] bk. Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144.

yiyeceklerdir. Sinope'de bulunan bir yazıtta da Poseidon Helikonios rahiplik sözleşmesi yer alır. MÖ 350-250 yıllarına tarihli sözleşmede de rahiplik ömür boyu verilmektedir. Taç takma ve kurban payları konusunda maddeler bulunmaktadır[621]. Miletos'tan MÖ 275/4'e ait Dionysos Phylos rahibeliği satış belgesinde de satış ve kurbana dair düzenlemeler mevcuttur[622]. Miletos'tan bir diğer belge de MÖ 400'den rahiplik satışı düzenlemesidir. Belgede kurbanlık öküzün paylaştırılması hakkındaki kurallar yer alır[623].

Kent sikkeleri üzerinde en erken basımlardan itibaren trident, Tanrı Poseidon'un simgesi olmasının yanı sıra kentin bu külte bağlı olduğuna ve koruyuculuğunu yaptığına dair başarılı bir göndermedir. Sikkelerde tanrının büstünün betimi ise çok daha geç bir tarihte MÖ 90-50 ve sonrasında görülmektedir. Tanrının bu tipte sikkesi sayıca çok azdır. Kentte tanrıyla ilgili başka herhangi bir buluntu açığa çıkarılmamıştır. Eldeki mevcut veriler ışığında Panionion merkezli Poseidon Helikonios kültünün Priene'de saygı gördüğünü ve kültün yükümlülüklerinin kent tarafından yerine getirildiğini söyleyebiliriz.

[621] http://cgrn.ulg.ac.be/file/120/ (16.03.2019)
[622] http://cgrn.ulg.ac.be/file/138/ (16.03.2019)
[623] http://cgrn.ulg.ac.be/file/39/ (16.03.2019)

2.2.3. DİONYSOS

Şarabı ve coşkuyu temsil eden, tapınışında çılgın dansların, müziğin ve sarhoşlukla oluşan kendinden geçmenin egemen olduğu, tutkusal coşku kimliğiyle insanın kendisini sınırlayan bağlardan ayrılışını simgeleyen bir tanrı olan Dionysos aynı zamanda ağaçlar, buğday ve tarımla olan bağı sayesinde bereketin de sembolü bir tanrıdır[624]. Tabiatın sırlarına ulaşmanın yolu şarap ve sarhoşluk olarak görülmüştür. Demeter'in buğdayı dünyaya yayması ile başlayan uygarlık yolculuğu Dionysos'un asma kütüğü ile farklı bir aşama kaydetmiştir[625]. MÖ 5. yüzyıl tragedya şairi Euripides'in Bakkhalar adlı eserinde de ilk olarak Demeter ve ardından Dionysos insanlık üzerindeki iki güç olarak anılmıştır[626].

Bakkhos gibi farklı isimlerle anılan[627] Anadolu kökenli Tanrı Dionysos[628], Lidya ve Phrygia ovalarından gelir[629]. Dionysos'un doğumu ve yaşamı farklı mitoslarla örülüdür. Doğumdan sonra Zeus, tanrının başına yılanlardan örülü çelenk takar[630] ve Hermes onu Nysa *nymphe*lerine emanet eder. Tanrı büyüdükten sonra kültünü yaymak için dünyayı dolaşır[631]. Başında sarmaşık tacı, elinde *thyrsos, kantharos* ve bazen boynuz tutarken betimlenen Dionysos'a[632] Priapos, Pan, *satyros*lar[633], *silen*ler[634] ile *nymphe*ler[635], *maenad*lar[636] eşlik

---

624 Erhat 2003: 95; Agizza 2006: 103; Yücel 2015: 151.
625 Erhat 2003: 95.
626 Euph. Bakkh. 275-280.
627 Dionysos ve diğer isimlerin etimolojisi için bk. Erhat 2003: 93; Bayladı 2005: 130; Pişkin 2007: 19-20.
628 Dionysos, İvriz'deki kaya kabartmasında bir elinde üzüm salkımı, diğer elinde buğday başağı tutan Hitit Tanrısı Sanda'nın olasılıkla bir çeşitlemesidir. bk. Bayladı 2005: 134.
629 Euph. Bakkh. 10-15, 460-465.
630 Euph. Bakkh. 95-100. Bakkhaların kırlarda yakaladığı canlı yılanları başlarına takması bu olaya dayandırılmıştır.
631 Dionysos'un doğumu ve mitleri için bk. Hom. Hym. VII; Hdt. II. 123, 146; Euriph. Bakkh. 1-5; Erhat 2003: 94; Graves 2004: 60-61, 115; Bayladı 2005: 131; Agizza 2006: 103-110. Dionysos kültü için bk. Hauser 1979; Öztürk 2010; Kerényi 2013.
632 Houser 1979: 12, 27, 36 No. 2, 3, 9. Tanrı MÖ 6. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl vazo resimlerinde *chiton* ve *himation*, bazen de kısa tunik ve leopar kürkü içerisinde görülür. Erken dönemde sakallı ve olgun erkek görünümünde iken sonrasında yarı çıplak, sakalsız ve hafif feminendir.
633 *Satyros*lar, alt kısımları keçi şeklinde, kalın kuyruklu, kıllı vücutlu ve cinsel organları daima belirgin varlıklardır, bk. Houser 1979: 28 No. 4; Carpenter 2016: Res. 7.
634 *Silen*ler, eşekkulaklı, kuyruklu ve at toynaklı varlıklardır. bk. Carpenter 2016: Res. 6.
635 *Nymphe*ler ve *maenad*lar tanrının kadın yoldaşı olmasına rağmen farklıdırlar. *Nymphe*ler, tanrının bebeklik döneminden kişiliklerdir ve kültte yer almaktan mutluluk duyarlar. Ancak *maenad*lar, tanrı tarafından delirtilerek külte dâhil edilen kişilerdir. *Nymphe*ler genellikle *satyrosl*ar ile birlikte görülür ve *nebris, pardalis* (panter, leopar derisi) ya da *thryros* gibi Dionysios kültü atribütleri taşımazlar. bk. Pişkin 2007: 18; Çelgin 2011: 503.
636 "Mainas sözcüğü aslında Yunanca mainomai fiilinden türemiş bir sıfattır. Tanrı etkisiyle kendinden geçen, coşup taşan ve doğaya, tanrıya karışarak öbür insanlarca çıldırmış gibi görünen bir kişi, özellikle bir kadın için kullanılır. Mainas, çoğulu mainades, Dionysos alayını meydana getiren bakkhaların başka bir adıdır. Bu kadınlar alayı, bedenlerini nebris denilen benekli ceylan postlarıyla örter, başlarına sarmaşık çelenkleri sarar ve ellerinde thyrsos, ucunda bir çam kozalağı bulunan sarmaşık ve asma yaprakları sarılı uzun değnekleri ve Prometheus'un insanlara ateşi taşıdığı nartheks kamışıyla tanrının peşinden koşarlar, geceleri dağda, bayırda ormanlarda kendilerinden geçerek tanrıya karışırlar. O sırada doğa ile birlik olup üstün bir güçle önlerine gelen vahşi hayvanları parçalarlar". bk. Euph. Bakkh.; Erhat 2003: 71, 198; Bayladı 2005: 132-133; Çelgin 2011: 408.

eder[637]. Tanrı birçok vazoda *nymphe*ler ve *satyros*larla birlikte görülür, MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru Dionysos sadık yoldaşları *maenad*larla birlikte betimlenir[638]. Kültün takipçileri tanrının törenleri esnasında vahşi doğada, dağlarda çan tokmağı, *krotalum*[639], *tympanon*[640] ve flütler eşliğinde dans ederdi. Bu alayda erkekler kendilerini *satyr*ler, kadınlar ise *maenad*lar olarak görürlerdi[641].

Dionysos kültü, MÖ 7. yüzyıl sonu – erken 6. yüzyılda Korint kralı Periandros, Sikyon kralı Kleisthenes, Atina kralı Peisistratos gibi yöneticiler tarafından tanınmış ve şenlikler vasıtasıyla resmi bir kimliğe bürünmüştür. Bunun üzerine Dionysos ve onun kültü Olympos'a kabul edilmiş ve tanrı MÖ 5. yüzyıl sonuna doğru Hestia'nın yerine 12 tanrı arasına katılmıştır[642].

Drama festivalleri, bereketin ve cinsel esrimenin tanrısı olan Dionysos'a dair şenliklerdi. Antik Yunan'da geniş bir coğrafyaya yayılmış bu şenliklerde özellikle kadınlar tam bir esrime halinde çam ormanlarında vahşi doğaya uygun danslar yaparlardı[643]. Atina'da Dionysos adına yılda dört bayram kutlanmaktaydı[644]. Bu bayramlardan *Anthesteria*, Şubat ayı sonu-Mart ayı başında kutlanan ve üç gün süren çiçek festivalidir. Bu festival ölümün ve yaşamın vurgulandığı çeşitli ritüellerden oluşmaktaydı[645]. Bunlardan birisi *Katagoge*'dir. Tanrının kışın ortadan kaybolup, ilkbaharda geri döndüğüne inanılır ve bu dönüşe *Katagoge* denilmekteydi[646].

Dionysos tapınımı, Roma'da eski İtalya toplumunun kır tanrısı olan *Liber Pater* ile bir tutulmuştur[647]. Roma Dönemi'nde "Liberalia" adı verilen şenlikler düzenlenmekteydi. *Bacchus* ya da *Liber* adına yapılan bu şenliklerde Romalı kadınların gayri ahlaki konuşmaları karşısında kentin 558. kuruluş yıl dönümünde senato bir karar çıkartmış ancak etkili olmamıştır[648].

---

[637] Euph. Bakkh.; Houser 1979: 12; Agizza 2006: 114.
[638] Houser 1979: 27 No. 1; Carpenter 2016: 15 Res. 5, 8, 9.
[639] *Crotalum*: Kastanyet, zil benzeri bir müzik aleti. bk. Kabaağaç – Alova 1995: 141.
[640] *Tympanum:* davul, zilli tef. bk. Kabaağaç – Alova 1995: 614.
[641] Euph. Bakkh. 55-60; Houser 1979: 27, 31 No. 1, 5; Yücel 2015: 153.
[642] Graves 2004: 121.
[643] Freeman 2003: 257. Ayrıca bk. Euph. Bakkh.; Aristoph. Ran.
[644] Aralık-Ocak ayında Küçük Dionysia/Kır Dionysia, Ocak ayında *Lenaea* ve 9 Mart-13 Mart'ta Büyük Dionysia/Kent Dionysia festivalleri kutlanırdı. bk. Freeman 2003: 257; Larson 2007: 130 vd.; Pişkin 2007: 27; Kerényi 2013: 267-278; Yücel 2015: 160.
[645] Seaford 2006: 17-22; Yücel 2015: 157-158.
[646] Şahin 2013: 163.
[647] Dürüşken 2000: 84.
[648] Bayladı 2005: 134.

Priene kentinde Dionysos kültünün varlığı arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntularla kanıtlanmıştır. Tanrının kentte bir tapınağı olmamasına rağmen kültünün simgesi tiyatro, Hellenistik Dönem'in başlarından itibaren tüm Antik Dönem boyunca çok iyi korunmuş ve tanrıya dair etkinlikler burada gerçekleştirilmiştir.

2.2.3.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde kültü kanıtlanan tanrılardan biri olan Dionysos'un ve kültünün sadık yoldaşları *satyr* ve *silen*lerin mermer, terrakotta ve metal çeşitli nesneler üzerinde betimleri mevcuttur. Tanrının kendisinden ziyade özellikle *satyr* ve *silen*lerin sıklıkla görüldüğü bu buluntular, kentin konutlarından gelmektedir. Priene'de yine konutlarda bulunan çok sayıda tiyatro maskı, halkın tiyatroya olan bağlılığının yanı sıra tanrıyla olan yakın bağının da işaretçisidir. Dionysos kültünün kentteki buluntularının başında, içerisinde birçok adak yazıtının bulunduğu tiyatro gelir. Oyun ve kutlamaların önemli bir mekânı olan tiyatro, kentin ayakta duran sayılı yapıların birisidir. Bu yapı haricinde kentteki konutlarda tanrının heykeli, maskı ve kek damgası ile kandil üzerinde betimleri bulunmuştur. *Satyr* ve *silen*lerin ise stükko, terrakotta figürinler, mühür, seramikler, mangal ve kurşun minyatür masa gibi çok çeşitli nesnelerde betimleri mevcuttur. Buluntuların dağılımı kuvvetli bir inanç göstergesidir.

2.2.3.1.1. Tiyatro ve Sunak

Priene kentinde halkın eğlence ve toplantı yeri olan Tanrı Dionysos'un kültünün simgesi tiyatro (**Resim 123**) 1,5 insulalık bir alanda yamacın eğiminden yararlanılarak inşa edilmiştir[649]. Kentin kuzeydoğusunda konumlanan tiyatro sadece Hellenistik Dönem'de değil, tüm Antik Dönem boyunca ayakta kalmış kentin önemli yapılarından birisidir. Roma Dönemi'nde yapılmış ilave ve yenilemelere rağmen yapı Hellenistik özelliklerinden birçoğunu korumuştur[650]. Tamamen Mykale mermerinden yapılmış olan tiyatroda istinat duvarları ve kesme taş duvarların dolgusu özensiz taş malzemeden, daha küçük parçalar çoğunlukla mermer parçalarından oluşur ve aradaki boşluklar kille doldurulmuştur. Roma Dönemi duvarcılığında içerisine çeşitli taşlar eklenmiş ve tuğla katılmamış kireç harçtan oluşan kuvvetli bir beton kullanılmıştır. Bizans duvarı kalıntılarında ise tamamen farklı özellikler görülür[651].

[649] Rumscheid 2000: 161.
[650] Akurgal 1983: 196.
[651] Gerkan 1921: 19.

Tiyatro *skene, proskene, orkestra, prohedria, sunak* ve *parados*tan (**Resim 124**) meydana gelir. Tiyatronun *parados* ve çevre duvarları masif rustik bloklardan yapılmıştır[652]. Sahne binası dikdörtgen bir *skene* ve hafif çıkıntılı, geniş bir *proskene*den oluşur[653]. *Proskene* toplam 2,70 m yüksekliğindedir[654] ve cephesine 1,70 m aralıklarla dikilmiş 12 Dor sütunu yerleştirilmiştir. Bu sütunların arasında kalan üç bölüm kapılarla kapatılmıştır[655].

Orkestra şekli itibariyle yarım dairenin ötesinde, alışılmış bir at nalı biçimindedir[656]. Tabanı dövülmüş toprak olan orkestranın etrafı mermerden beş şeref koltuğu ile çevrilmiş ve onun gerisinde oturma sıraları yer almaktadır[657]. Tiyatrodan günümüze kalmış olan *cavea* kısmı ve *skene* Dölpfeld'e göre olasılıkla ilk inşaat döneminde (MÖ 350-300) yapılmıştır. Kentin MÖ 350 civarında yeni yerinde kurulması, MÖ 334 yılında Athena Tapınağı'nın tanrıçaya adanması, Pazar ve diğer kutsal alanların yapılmış olması tiyatro inşasının daha geç bir döneme bırakılmamasını gerektirir. İkinci inşaat döneminde (MÖ 250-200) taş proskene ve üçüncü inşaat döneminde (MÖ 250-150) de skenenin üst katı yapılmış olmalıdır. Roma sahnesinin inşası ise dördüncü inşaat dönemine (MS 2. yüzyıl) aittir[658].

Tiyatroda sahne binasının karşısında, *prohedria*nın önünde Dionysos sunağı (**Resim 125**) yer almaktadır. Sunak, üzerindeki MÖ 2. yüzyıl başlarına ait yazıta (**Kat. No. 43**) göre eski *agonothetai*[659] Pythotimos tarafından tanrıya adanmıştır[660]. Sunağı oluşturan üst levha 1,65 m uzunluğunda ve 0,93 m genişliğinde olup alt basamak 1,38 m yüksekliğindedir[661]. Tiyatronun inşa tarihinin MÖ 3. yüzyıla verilmesinden dolayı, olasılıkla mevcut sunaktan daha öncesine ait başka bir sunak daha olmalıdır.

2.2.3.1.2. Heykel

Kentte Dionysos'un kendisi ya da kültüne dair tek bir heykel bulunmuştur. Dionysos'un betimlendiği 71 cm yüksekliğindeki mermer heykel (**Resim 126**) 4,5 cm yüksekliğinde bir kaide üzerinde durmaktadır. Bu heykelde Tanrı Dionysos, sağ bacağının

652 Wiegand – Schrader 1904: 235 vd.
653 Gerkan 1921: 18; Duyuran 1948: 30.
654 Wiegand – Schrader 1904: 246.
655 Duyuran 1948: 29.
656 Gerkan 1921: 17.
657 Duyuran 1948: 29.
658 Dörpfeld 1924: 58 vd.; Schede 1964: 79; Rumscheid 2000: 174.
659 "Agonothetai / Agonothetes", oyunların ve tiyatroda Dionysos onuruna yapılan müzik yarışmalarının düzenlenmesinden sorumlu kişilerdir. bk. Rumscheid 2000: 169; Çelgin 2011: 19; Papakonstantinou 2016.
660 Wiegand – Schrader 1904: 241 Abb. 237; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 175; Rumscheid 2000: 169; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.
661 Wiegand – Schrader 1904: 241.

yanında bir panterle betimlenmiştir. Kentteki erken dönem kazıları sırasında 33 numaralı doğu evin güneydoğusundaki köşe odada mermer iki Aphrodite heykeli (**Resim 95-96**)[662] ile birlikte yangın tabakasında bulunan söz konusu Dionysos heykeli birkaç parçadan bir araya getirilmiştir. Tanrının sol elinin tamamı ve sağ elinin parmakları ile panterin ön bacakları eksiktir. Dionysos, vücudunun ağırlığını sağ ayağına vermiş, sol ayağını da bir miktar geriye, hafif sola çekmiştir. Böylece sağ kalça yukarıya kalkarken sağ omuz alçalmıştır. Tanrının sol kolu dirsekten bükülüp öne uzatılmışken, sağ kolu dirsekten bükülüp bel hizasında tutulmuştur. Baş sağa dönüp hafif aşağıya eğilmiştir. Küçük dalgalar halindeki saç ikiye ayrılıp arkada toplanmıştır. Sol omuzdan gelen giysi, sağ kolun bileğine dolanmış ve ardından aşağıya sarkıtılmıştır. Başın vücuda oranla küçük olduğu ve hafif feminen bir duruşa sahip heykelin üslubu Praksiteles'in Hermes adlı heykelini andırmakla birlikte Hermes Belvedere ile aynı tiptedir[663].

Athena Tapınağı kazıları sırasında tapınağın içerisinde kaliteli bir işçilik sergileyen çok sayıda kabartma heykel ve parçaları bulunmuştur. Antik Dönem'in iki önemli konusu olan *gigantomachy* ve *amazonomachy*i başarılı şekilde betimleyen ve özgün stile sahip bu iki düzine heykeldeki[664] tanrı betimlerinden birisi Dionysos'a aittir[665]. Söz konusu kabartmada *gigant*la mücadele eden Dionysos (**Resim 127-128**)[666] görülmektedir. Yere dayanmış ve can havliyle kendini savunmaya çalışan *gigant*ın arkasında ayakta duran tanrı, düşmanının başını kuvvetle bastırmaktadır. Sahnenin sol kısmında da *gigant*a saldıran bir aslan görülür.

Dionysos ve kültüne dair kentte bulunmuş son örnek ise tanrının yoldaşlarından birisine aittir. Kentteki konutlardan 30 numaralı evde bulunan 7 cm yüksekliğinde beyaz bir stükko üzerinde yüzü kırmızı renkte *satyros* başı betimi (**Resim 129**) yer almaktadır. Söz konusu buluntu olasılıkla bir zamanlar trigrifler arasındaki alana metop olarak yerleştirilmiştir[667].

---

[662] bk. Rumscheid 2006: Beil. 14.
[663] Wiegand – Schrader 1904: 326, 368-370 Abb. 463; Badde 1997; Rumscheid 2006: Beil. 12-13; https://www.ancient.eu/image/11382/statuette-of-dionysus-from-priene/ (18.04.2020) (Altes Museen, Berlin, Env. No. 1532).
[664] Carter 1978: 771; Carter 1979: 140.
[665] Carter 1978: 779; Carter 1979: 149; Carter 1983: Pl. XX, b.
[666] Antiquities of Ionia IV, 1881: 34 Pl. XIX; Carter 1983: Pl. XX, b.
[667] Wiegand – Schrader 1904: 312 Abb. 341; Raeder 1984: 21, 69 Abb. 7b. Delos'ta benzer bir örnek bulunmuştur.

2.2.3.1.3. Terrakotta Küçük Buluntular

Kentte Dionysos ve onun mitolojik takipçilerine dair birçok terrakotta buluntu açığa çıkarılmıştır. Tanrı Dionysos'un betimlendiği 19 cm yüksekliğinde bir mask (**Resim 130**), Batı Kapısı Caddesi'nin kuzey bölümündeki konutlardan 15 numaralı evin *oikos*unda bulunmuştur. Saç ve sakal koyu kahverengi renktedir. Kısa ve orta uzunluktaki buklelerden yapılmış yuvarlak sakal, çene ve dudak arasında traşlıdır. Bükülmüş bıyık buklelerinin uçları, çenenin yanında dışarı doğru kıvrılır. Ağız hafif açık, elmacık kemikleri çıkıntılı, burun düz ve dardır. Gözler badem şeklinde ve iris ayrıntılı işlenmiştir. Kaşlar kuvvetle kavislendirilmiş ve hafifçe çatlamış alın, yüze karakteristik bir görünüm kazandırmıştır. Kulak açık ve belirgin, saç alnın ortasından ikiye ayrılmış ve arkaya doğru taranmıştır. Başta üzüm ve sarmaşık yapraklarından çelengin bir kısmı korunmuştur. Maskın arka kısmında yaklaşık göz hizasında, duvara asmak için iki delik mevcuttur. Mask yıkım katmanına, MÖ 135 öncesine tarihlendirilmiştir[668]. Kentteki erken dönem kazılarında tanrının mavimsi mermerden yapılmış benzer bir maskı da bulunmuştur. Maskta yüzün alt kısmı eksik olup eğik şekilde kırılmıştır. Sakallı olan tanrının başında dikdörtgen bir *stephane* yer alır. Alında dalgalı bantlar halinde şekillenmiş olan saç, sarmaşık yaprakları ve meyvelerle donatılmış bir çelenk ile kaplıdır[669].

Tanrının kendisine ait diğer betim kek damgası (**Resim 131**) üzerinde yer almaktadır. Priene'deki konutlardan bulunmuş 7,5 cm çapındaki kek damgası üzerinde bir genç kızı yanağından öpen bir delikanlı betimlenmiştir. Damganın sağ ve sol tarafında bir *thyrsos* görülür. *Thyrsos*tan dolayı betimdeki kişiler Dionysos ve Ariadne olarak yorumlanmıştır[670].

Priene'de bulunmuş Tanrı Dionysos'un betimine sahip son arkeolojik eser, Roma Dönemi'ne ait bir kandildir. Yukarı *Gymnasion*daki Roma mezarında bulunan kil kandil (**Resim 132**) üzerinde Dionysos maskının betimi yer almaktadır[671].

Kentte bulunan diğer terrakotta buluntular tanrının takipçileri olan *satyr* ve *silen*lere aittir. 33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında 24,5 cm yüksekliğinde terrakotta bir *satyr* figürini (**Resim 133**) bulunmuştur. Figürinin sol bacak, sağ kol ve sol kolun alt kısmı eksiktir.

---

[668] Wiegand – Schrader 1904: 322, 343 Abb. 400; Rumscheid 2006: 506 Nr. 304 Taf. 131/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1615).
[669] Mendel 1966: 133 Nr. 419 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1051. Y. 20,5 cm, G. 17,5 cm).
[670] Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 240 Abb. 573. Ariadne, Minos ile Pasiphane'nin kızıdır. Theseus'a Minotauros'u yakalamasında yardımcı olmuş, ancak bu yardım karşılığında verdiği söze ihanet ederek Ariadne'yi Girit dönüşü Naksos adasında terk etmiştir. Yolculuğu esnasında adaya uğrayan Dionysos, Ariadne ile evlenmiş ve ona ölümsüzlük vermiştir. bk. Erhat 2003: 54; Bayladı 2005: 78-79, 133.
[671] Wiegand – Schrader 1904: 279 Abb. 288 (Eser, Berlin'dedir).

*Satyr*in sol omzunda taşıdığı keçinin de alt bölümü ve boynuz kısımları kırıktır. Figürinin arkasında göğüs hizasında yaklaşık 2 cm çapında, yuvarlak bir buhar deliği mevcuttur. *Satyr* sakalsız ve kısa eteklidir. Baş sola dönük ve biraz yukarı kalkmış, boyun uzundur. Geniş yüzünde, ağız açık, kaşlar çatık bir şekilde içe doğru daralmaktadır. Kulaklar yüksek ve sivri, saçlar boyun kısmından omuzlara kadar uzanan uzun bukleler halindedir. Sol kol yana doğru uzanmıştır. Bel çevresinde, yatay bir kemer altında üç sıra yapraktan oluşan bir tür kısa etek görülmektedir. Uyruğun hareketinden anlaşılabileceği gibi sol bacağı daha ilerdedir. Figürin, yıkım katmanına, olasılıkla MÖ 135 yılı öncesine tarihlendirilmiştir[672].

Priene kentinde söz konusu *satyr* figürini dışında çok sayıda *satyr* figürün başı da bulunmuştur. Konut alanında bulunmuş 3,5 cm bir *satyr* başının (**Resim 134**) korunmuş olan uzun boynunda gırtlak belirgindir. Baş kuvvetli bir şekilde sağa dönüp sol tarafta eğilmiştir. Kaşlar keskin bir açı oluşturarak çatılmış, gözler büyük ve bakışlar ileriye odaklı, elmacık kemikleri belirgin, ağız kapalı ve dudaklar kenarlarından aşağı sarkmıştır. Kaşların çatılmasıyla alında çizgiler oluşmuş, saçlar düzensiz bir şekilde taranmıştır[673].

Kentte bulunmuş, olasılıkla bir *satyr*i betimleyen diğer terrakotta figürin başı (**Resim 135**) 5,1 cm yüksekliğinde aplik malzemedir. Kırık boyun üzerinde yükselen baş, hafifçe sağa eğilmiştir. Yüz sakalsız, ağız bir miktar açık, burun yamuk, düşük kaşların altına derin gözler işlenmiştir. Saç kalın dalgalar halinde düzensiz görünümde ve bukleler boyuna düşer[674].

Dionysos'un mitolojik yoldaşlarının betimlerine, evlerde bulunan pişmiş toprak mangallar (**Resim 136-137**)[675], kaplar (**Resim 138, 139**)[676] ve mühürlerde (**Resim 140**)[677] de rastlanılır.

Bu buluntuların dışında kentte özellikle konutlarda komik ve trajik formda birçok tiyatro maskı (**Resim 141-142**) da bulunmuştur[678]. Ayrıca kâseler[679], mangal[680] ve kandiller[681]

[672] Wiegand – Schrader 1904: 327, 345 Abb. 405; Rumscheid 2006: 491-492 Nr. 265 Taf. 112/3 (Staatlichen Museen, Antikensammlung, Berlin, Env. No. TC 8629).
[673] Rumscheid 2006: 492 Nr. 267 Taf. 113/3-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1526).
[674] Rumscheid 2006: 493 Nr. 268 Taf. 113/5 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1642).
[675] Wiegand – Schrader 1904: 462 Nr. 211, 214 Abb. 568 (Y. 12 cm); Wiegand – Schrader 1904: 463 Nr. 215 Abb. 569 (Y. 8 cm).
[676] Wiegand – Schrader 1904: 410, 412 Nr. 53 Abb. 536 (27 numaralı evde bulundu, Y. 5,5 cm); Wiegand – Schrader 1904: 412 Nr. 54 Abb. 536 (G. 7,5 cm).
[677] Wiegand – Schrader 1904: 465 Nr. 235 Abb. 572 (çap 1,6 cm).
[678] Wiegand – Schrader 1904: 360-361 Abb. 445-450; Rumscheid 2006: Taf. 114-115, 156-159 Nr. 269-275, 376-388 (Maskların yükseklikleri 3 – 20,5 cm).
[679] Kentin kuzeybatısındaki Lampon evinin Geç Hellenistik yıkım tabakasında bulunan pişmiş toprak bir kâsenin üzerinde mask betimi mevcuttur. bk. Rumscheid – Rumscheid 2007: 316 Abb. 26-27.
[680] Wiegand – Schrader 1904: 461 Nr. 212 Abb. 567 (Y. 9,5 cm).

üzerinde de mask betimlerine rastlanılmıştır. Söz konusu çok sayıda mask, Priene'de tiyatroya ve dolayısıyla tanrının kültüne verilen önemin güzel bir göstergesidir.

2.2.3.1.4. Metal Küçük Buluntular

Kentteki Kybele kutsal alanlarından birisi olan doğu yamaçtaki kaya kutsal alanında bir duvar temelinin altında 4,8 cm çapında minyatür kurşun bir masa (**Resim 92**) bulunmuştur. Bacakları kasıtlı olarak bükülmüş olan masanın ortasında bir kurban keki, kekin üst ve alt kısmında birer salkım üzüm, kekin sağında ve solunda ise karşılıklı dans eden birer erkek figür Dionysos Çemberi'ni oluşturmuştur. Bu metal nesne ile birlikte bulunan seramikler MÖ 3.- 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir[682].

Kentteki konutlarda bulunan bronz kandiller (**Resim 143-144**) üzerinde mask betimleri yer almaktadır[683].

2.2.3.2. Epigrafik Buluntular

Tanrı Dionysos'a dair kutsal kamusal bir alan olan tiyatro, kentin ileri gelen kişilerinin onur anıtlarının dikildiği ya da adakların sunulduğu önemli yerlerden de birisidir. Priene tiyatrosunda bulunan MÖ 2. yüzyıla tarihlenen onur anıtlarından günümüze yuvarlak kaideleri dışında, bir zamanlar üzerlerinde durmuş olan bronz heykellerin izleri kalmıştır. Kaidelerdeki yazıtlara göre batıda yer alan kaidede Poseidonios oğlu Apollodoros'un heykeli bulunuyordu. Bu kişinin agorada da iki heykeli mevcuttu[684].

'Ο δημος
'Απολλόδωρον Ποσειδωνίου
ἀρετης ἕνεκεν καὶ εὐνοίας
της εἰς αὐτόν[685].

Doğu taraftaki kaide üzerine ise ölümünden sonra Thrasyboulos'un heykeli dikilmiştir. Yazıta göre, "Apollodoros kızı Megiste, kocası Philios oğlu Thrasyboulos'un servetinin varisi

[681] Wiegand – Schrader 1904: 450 Abb. 558 Nr. 174 (Y. 5 cm, çapı 9,5 cm); Wiegand – Schrader 1904: 451-452 Abb. 560 Nr. 179 (Y. 3 cm, U. 10 cm); Wiegand – Schrader 1904: 451-452 Abb. 560 Nr. 180 (Y. 2,5 cm, G. 7 cm)
[682] Raeck – Rumscheid 2010: 43; Filges 2015: 94 vd. Abb. 12.
[683] Wiegand – Schrader 1904: 384-385 Abb. 486, 488-489.
[684] Rumscheid 2000: 172-173.
[685] Hiller von Gaertringen 1906: 149 Nr. 237.

olarak kendi kocası Philios oğlu Thrasyboulos'un heykelini (Priene) halkının fazileti ve halka karşı iyi yürekliliği için şereflendirdiği yere diktirmiştir[686]."

Μεγίστη Απολλοδώρου
Θυγάτηρ, κληρονόμος
οὖσα τῶν τοῦ ἀνδρός
ὑπαρχόντων Θρασυβούλου τοῦ
Φιλίου, ἔστησεν τὸν ἑαυτης
ἄνδρα Θρασύβουλον Φιλίου
ἧι ἐτίμησεν αὐτὸν ὁ δῆμος,
ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίαας
τῆς εἰς αὐτόν[687].

Tiyatronun analemma payeleri üzerindeki bronz heykel izlerine sahip postamentlerde bulunan MÖ 2. yüzyıla ait yazıtlarda da Zeus Olympios'a yapılmış bir adak söz konusudur[688].

Tiyatroda mekânın asıl tanrısı Dionysos onuruna yapılmış adaklar da mevcuttur. Tanrının tiyatrodaki sunağı, üzerinde yer alan MÖ 2. yüzyıl başlarına tarihlenen yazıtına (**Kat. No. 43**) göre Pythotimos adlı eski *agonothetai*[689] tarafından Tanrı Dionysos'a adanmıştır.

[---- oğlu] Pythotimos, agonothetes olarak görev yaptıktan sonra (bu sunağı) [Dionysos'a] (adadı) [690].

Benzer bir adak (**Kat. No. 44**) da tiyatro *proedria*sının doğusunda bir kaide üzerinde bulunmuştur. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen yazıtta, önceki *agonothetai* Apollonios'un *agonothetes* olarak görev yaptıktan sonra Dionysos'a bir heykel adadığı öğrenilmektedir.

"Apollodoros'un oğlu Apollonios'un oğlu Apollonios, agonothetes olarak görev yaptıktan sonra Dionysos'a (bu heykeli adadı)[691]"

[686] Rumscheid 2000: 173.
[687] Hiller von Gaertringen 1906: 151 Nr. 255.
[688] Wiegand – Schrader 1904: 23; Hiller von Gaertringen 1906: 136 Nr.187; Blümel – Merkelbach 2014: 379-380 Nr. 171-172.
[689] "Agonothetai / Agonothetes", oyunların ve tiyatroda Dionysos onuruna yapılan müzik yarışmalarının düzenlenmesinden sorumlu kişilerdir. *Agonothesia* görevini devralan kişinin şahsi mal varlığından bağışlar yapması istendiği için bunlar genellikle zengin vatandaşlardı. bk. Rumscheid 2000: 169; Çelgin 2011: 19; Papakonstantinou 2016. *Agon* için bk. Erol 2007; Çokbankir 2011.
[690] Wiegand – Schrader 1904: 241 Abb. 237; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 175; Rumscheid 2000: 169; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.

Söz konusu bu adaklar dışında, tiyatronun orkestrasında yer alan mermerden, sarmaşık bezemeli beş şeref koltuğunun ön yüzünde bulunan yazıtlar (**Kat. No. 45**), bunların önceki *agonothetai* tarafından Dionysos'a adandığı bilgisini verir. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen yazıta göre *agonothetai* Nysios, görev döneminin bitiminden sonra bu koltukları tanrıya adamıştır[692].

"Diphilos oğlu Nysios, agonothetes olarak görev yaptıktan sonra Dionysos'a (bu koltukları adadı)"

Kutsal Stoa'nın batı duvarında bulunan, MÖ 2./1. yüzyıla tarihlenen bir adak yazıtında (**Kat. No. 29**) üç çelenk betimi yer alır. Bu çelenkler olasılıkla rahiplerin göreve başladıkları gün ve özel günlerde giydikleri çelenkleri anlatmaktadır. Meşe çelenginin hemen altında "Poseidon Helikonios", defne çelenginin altında "Hestia Bulaia" yazılıdır. Sarmaşık çelenginin altında da "Dionysos" yazılı olduğu ifade edilmiştir[693]. *Kutsal Stoa* gibi kentin merkezi ve önemli bir noktasında bu yazıtın yer alması Dionysos ve diğer iki tanrının kent halkı için ne derece önemli olduğuna işaret eder. Çelenklerin rahipleri simgelediği düşünüldüğünde bu tanrıların da kültlerinin varlığını kanıtlamaktadır.

Dionysos rahiplerinin tanrısı için adak yazıtları da mevcuttur. Tiyatronun *proedria*sının batı *postament*inde bulunan MÖ 130 yılına ait yazıt (**Kat. No. 46**), bunun Kydimos oğlu rahip Athenopolis tarafından Dionysos'a adandığı bilgisini verir[694].

Agoranın yakınında bulunmuş Dionysos Phleos rahiplik satışına dair belge (**Kat. No. 47**), rahiplik satışının hangi hükümler altında gerçekleşeceği, rahipliğin ne kadar meblağa alındığı, satın alan kişinin hakları ve kimliği hakkında bilgi verir. Yazıt, Hiller von Gaertringen tarafından MÖ 100 civarına tarihlenmiştir[695]. Sonraki çalışmalarda bu tarih bir onur kararı[696] ile doğrulanmıştır. Çünkü rahipliği satın alan kişi olan Kydimos oğlu Athenopolis, büyük olasılıkla MÖ 125 civarında konsül kararıyla *Kutsal Stoa*'nın batı duvarında onurlandırılan aynı isimdeki kişidir. Bu kişi, bir onur kararının[697] iletiminde de rol

[691] Wiegand – Schrader 1904: 239; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 178; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 180.
[692] Wiegand – Schrader 1904: 242-243 Abb. 240; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 176; Rumscheid 2000: 167, 169; Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 182.
[693] Hiller von Gaertringen 1906: 111 Nr. 116; Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185.
[694] Wiegand – Schrader 1904: 239-240 Abb. 235; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 177; Blümel – Merkelbach 2014 384 Nr. 183.
[695] Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 174.
[696] Bu onur kararı için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 83 Nr. 107.
[697] Bu onur kararı için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 122 Nr. 138 satır 7.

oynamış ve Dionysos Phleos rahibi olarak su saati adamıştır[698]. Athenopolis, Geç Hellenistik Dönem Priene'sinin önde gelen ailelerinden birine mensuptur. Ayrıca onun babası Athenopolis oğlu Kydimos, Dionysos Phleos rahibidir ve bir heykel kaidesinde[699] adı geçer. Athenopolis'in annesi Habrotera ve teyzesi Zoillis de Athena Polias rahibeliği[700] görevinde bulunmuşlardır[701].

Söz konusu Dionysos Phleos[702] rahipliği satış belgesinde ilk olarak rahiplik makamının hangi şartlar altında satılacağının bilgisi verilmiştir. Rahipliği satın alan kişi bu görevle birlikte Dionysos Katagogios[703] rahipliğini ömür boyu sürdürecektir. Alıcı, şahsi harcamalardan muaf olacak, ayrıca *prytaneion* ve Panionion'da her gün yemek yiyebilecektir. Kurbanlardan kendisine düşen pay, hayvanın but, dil ve derisidir. Ancak kendisi de belirli miktarlarda un, arpa, buhur ve kurban keki sağlayacaktır. Buna karşılık tiyatroda *prohedria*da oturabilecek, tören giysisine kendisi karar verebilecek ve altından sarmaşık tacı takabilecektir. Tanrının kutsal ayları olan Lenaion[704] ve Anthesterion aylarında da rahip istediği tören kıyafetini giyme ve altın taç takma hakkına sahiptir. Rahibin görevlerinden diğerleri de tiyatroda Dionysos Melpomenos[705] için kurban, tütsü ve ilk sıvı sunusu gerçekleştirmek, Priene için dua okumaktır. *Katagogia*'da Dionysos'a eşlik edenlere liderlik yapacak ve o günde istediği kıyafeti giyecek ve altın taç takabilecektir. Rahipliği 6000 drahmiden daha fazlasına alan kişi *lampadarkhia*[706], *agonothesia*[707], *hippotrophia*[708], *arkhitheoria*[709] *ve*

[698] Bu adak için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 177.
[699] Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 B.
[700] Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 C.
[701] Wiemer – Kah 2011: 37.
[702] "Phleos" epitetinin türediği "φλέω" kelimesi "bollukla dolup taşmak, fışkırmak" anlamındadır. MS 105 yılına ait bir Ephesos yazıtında Dionysos Phleos rahipliğini yaşam boyu yürüten bir kişiden bahsedilir. Phleos, olasılıkla Dionysos'un bereket yönüyle bağlantılıdır. Öyle ki MS 161-192'e tarihli bir Ephesos yazıtında Dionysos Phleos'un Demeter ile ortak külte sahip olduğu anlaşılır. bk. Çelgin 2011: 537, 702; Pişkin 2015: 74-75. Khios ve Erythrai'de de tanrının bu epitheti kullandığı görülür. bk. Graf 1985: 97 vd., 283; Pişkin 2015: 84.
[703] Dionysos da *khtonien* tanrılar arasında yer almaktaydı. Herodotos'da, "Mısırlılara göre cehenneme egemen olan tanrılar Demeter ve Dionysos" denilmiştir. Batı Anadolu'da özellikle Pergamon, Teos, Ephesos ve Miletos kentlerinde tapınılan Dionysos Kategemon, *khtonien* bir tanrıydı. Bu tanrının kışın gözden kaybolduğuna, baharda döndüğüne inanılmış ve bu dönüş "Katagoe" olarak adlandırılmıştır. "Katagogia" adındaki bir bayramla bu dönüş Ionia ve Atina'da kutlanmıştır. Bu bayram, tanrının heykelinin taşındığı bir tören alayını içermekteydi. Bu alaya birçok rahip ve rahibe katılmaktaydı. Ephesos'ta bulunmuş bir yazıtta tanrının dönüşü şerefine kutlanan bu bayramlarda herkese zeytin ve yağ dağıtıldığı bilgisi verilmektedir. bk. Hdt. II. 123; Pişkin 2007: 24-25; http://cgrn.ulg.ac.be/file/138/ (18.08.2019); κατάγω: indirmek, geri getirmek; καταγωγή: limana indirme; kıyıya inilen yer. bk. Çelgin 2011: 349.
[704] Ληναιών: Lenaion, Ocak ayının ikinci yarısı ile Şubat ayının ilk yarısını kapsayan ay. bk. Çelgin 2011: 398.
[705] *Melpomenes* epithetinin "şarkı söyleyen, dans eden, çalgı çalan" anlamlarında olduğu öne sürülmüş ancak bu kelime tiyatro ile ilgili yani *mousal*ardan tragedyanın ilham perisi olan Melpomene'nin isminden geliyor olmalıdır. Yazıtta tiyatroda yapılan ritüellerden söz edilmektedir. bk. Pişkin 2015: 91. Pausanias, Dionysos'a *Melpomenos* ve Apollon'a *Mousagetes* denilmesinin aynı prensibe dayandığını dile getirir. bk. Paus. 1.2.5.
[706] *Lampadarkhia*, meşale alayının yönetimi. Λαμπάδιον: Meşale; ἀρχή: İdare, yönetim. Rumscheid 2000: 172; Çelgin 2011: 101, 392.
[707] ἀγωνοθέτης: Oyunları düzenleyen ve yöneten kişi, (yarışmalarda) hakem. bk. Çelgin 2011: 19.

*gymnasiarkhia*dan[710] muaf olacaktır. Ancak rahiplik 12.000 drahmiden fazlasına satılırsa alıcı, *trierarkhia*[711], *oikonomia*[712], *neopoia*dan[713] *ve* avans olarak para vermekten muaf tutulacaktır. Belgenin en sonunda Dionysos rahipliğini 12.002 drahmi ile Kydimos oğlu Athenopolis'in aldığı bilgisi verilmiştir[714].

Asklepion'da bulunan MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına ait bir yazıtta Dionysia festivali ve erkek flütçülerin *agon*undan[715] ve yine Asklepion'da bulunan mermer bir stel üzerindeki MÖ 328-327 yılına tarihli diğer bir yazıtta da Dionysia festivali ve trajedi yarışmasından söz edilmektedir[716].

Batı Kapısı Caddesi'nde bulunmuş bir heykel kaidesi üzerindeki MÖ 130'a tarihli yazıtta (**Kat. No. 7**) ise aynı aileden iki Athena Polias rahibesi ve bir Dionysos Phleos rahibi onurlandırılmıştır. Yazıta göre Philinna ile Athenapolis'in oğulları Kydimos, Dionysos rahibi iken, kızları Zoillis ve gelinleri Habrotera eski Athena rahibeleridir.

A

"[Philinna?] Pythotimos ve […]ın kızı, Kydimos'un karısı, Athena Polias eski rahibesi Habrotera'yı onurlandırdı"

B

"[Phili?]nna onun ile Athenapolis'in oğlu, Dionysos Phleos rahibi Kydimos'u onurlandırdı"

C

"[Philinn?]a onun ve Athenapolis'in kızı, […]'un karısı, [Athena Polias]ın eski rahibesi Zoillis'i onurlandırdı".

Habrotera, Pythotimos ile [---]'in kızı olup Kydimos ile evlidir. Yazıtın tahrip olmasından dolayı eşinin ismi bilinmemesine rağmen ailenin kızı Zoillis de evlidir. Üç heykelin vakfedicisi olan Philinna (ya da Meninna)'nın oğlu ve gelini ile kendi kızını onurlandırdığı yazıta göre Athena Polias rahibeliği ömür boyu değil kısa süreliğine, olasılıkla

---

[708] ἱπποτροφία: At yetiştirme, savaş için bir atın bakımıyla ilgilenmek. Bkz. Rumscheid 2000: 172; Çelgin 2011: 332.
[709] ἀρχή: İdare, yönetim; θεωρία: Eski Yunan'da çeşitli şenliklerde kentleri temsil eden heyet. bk. Çelgin 2011: 101, 319.
[710] *Gymnasiarchus*: Gymnasium yöneticisi. bk. Kabaağaç – Alova 1995: 264.
[711] Τριηραρχία: Bir *trieres*in donanım harcamalarını yapma yükümlülüğü; τριήρης: Trieres, üç sıra kürekli savaş gemisi. bk. Çelgin 2011: 663.
[712] οἰκονομία: Ekonomi. bk. Çelgin 2011: 461; Leshem 2016.
[713] *Neopoia,* tapınak inşa ettirme makamı. bk. Rumscheid 2000: 172.
[714] Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144; Rumscheid 2000: 170-172.
[715] Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25 satır 51.
[716] Hiller von Gaertringen 1906: 12-14 Nr. 8; Crowther 1996: 237.

1 yıl icra edilmekteydi ve rahibelerin evli olması buna engel değildir. Dionysos Phleos rahipliği ise ömür boyu yapılmakta idi ve yazıta göre rahip hayatta iken heykel dikilmiştir[717]. Ayrıca bir ailede iki rahibe ve bir rahibin bulunması, bu görevlerin yürütülmesinde gerekli olduğu üzere güçlü bir mal varlığını beraberinde getirir. Maddi gücün yanı sıra olasılıkla yüksek statüden gelen bu aile, kentin gözde ailelerinden biri olsa gerektir. Kentte bulunan başka bir yazıtta (**Kat. No. 43**) Pythotimos ismine rastlanılır. Tiyatro sunağındaki MÖ 2. yüzyılın başına tarihli yazıtta Pythotimos'un, *agonothetes* görevinin bitiminden sonra Dionysos'a adakta bulunduğu anlaşılır[718]. Kentte bulunan bazı yazıtlarda da Athenopolis ismine rastlanılmaktadır. MÖ 130 civarına tarihli bir yazıtta (**Kat. No. 46**) Kydimos oğlu Athenopolis'in Dionysos rahibi olarak adakta bulunduğu[719], yine MÖ 130 civarına tarihli bir başka yazıtta (**Kat. No. 47**) da Kydimos oğlu Athenopolis'in Dionysos Phleos rahipliğini satın aldığı bildirilir[720]. Bu durumda Dionysos rahipliğinin babadan oğula devam ettirildiği söylenebilir.

Tanrı Dionysos ile bağlantılı son yazıt (**Kat. No. 48**) Söke'de bulunmuş olmakla birlikte bunun Priene'den geldiği kesin değildir. Söz konusu yazıt, MÖ 2./1. yüzyıla ait olup Dionysos kült topluluğu için bir bağışı içerir. Bağış belgesinin korunan kısmında Protagoras ve Dionysios adlı iki kişinin yeterli miktarda şarap sağlayacakları, ayrıca Dionysios'un mutfak elemanı ve müzisyen ile ekmek de sağlayacağı belirtilmektedir. Yazıtta babalarının isimleri de söylenen kişilerden Poseidonios'un da Dionysos kutsal alanının yanındaki arsanın alınması için derneğin üyelerine 160 *kistophor* vereceği yazılıdır[721].

2.2.3.3. Nümizmatik Buluntular

Tanrı Dionysos'un betimine sahip tümü bronz olan sikkelerden ilki (**Resim 145**) imparator Hadrianus (MS 117-138) Dönemi'nde görülür. Söz konusu sikkenin ön yüzünde imparatorun diademli, profilden başı ve *AY KAI TPAI AΔPIANOC CE* lejantı yer almaktadır. Sikkenin arka yüzünde ise Tanrı Dionysos himationlu, cepheden ayakta, sol eli ile *thyrsos*a dayanmakta ve sağ eliyle *kantharos*u yere döker şekilde betimlenmiştir. Sol alt kısımda bir panter yukarı doğru bakmaktadır. Kentin adı (*ΠPIH NEΩN*) da sikkeye eklenmiştir[722].

[717] Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 377-378 Nr. 168.
[718] Yazıt için bk. Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.
[719] Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 183.
[720] Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144.
[721] Blümel – Merkelbach 2014: 385-386 Nr. 184; SEG 31, 983, https://inscriptions.packhum.org/text/253091 (18.04.2020)
[722] Regling 1927: 108, 135 Taf. V 205 (2). Sikkenin çapı 17-18 mm, ağırlık 3,67 (3) – 3,25 (1) – 2,82 (2) g.

Bir diğer Dionysos betimli sikke (**Resim 146**) Severus Alexander Dönemi'ne (MS 222-235) aittir. Sikkenin ön yüzünde *ΑΛΕΖΑΝ Δ – POC* lejantı, arka yüzünde ise bir önceki sikke örneğinde olduğu gibi Tanrı Dionysos himationlu, cepheden ayakta, sol eli ile *thyrsos*a dayanmakta ve sağ eliyle *kantharos*u yere döker şekilde betimlenmiştir. Sol alt kısımda bir panter yukarı doğru bakmaktadır. Kentin adı (*ΠΡΙ ΗΝΕΩΝ*) da sikkeye eklenmiştir[723].

Sikkeler üzerinde Tanrı Dionysos en son, imparator Gallienus Dönemi'nde (MS 253-268) görülmektedir. Sikkenin (**Resim 147**) ön yüzünde imparatorun başı ve *ΑVΤ Κ ΠΟ ΛΙ.ΓΑΛΛΙΗΝ* lejantı bulunmaktadır. Arka yüzde ise Dionysos cepheden ayakta çıplak, sol eli ile *thyrsos*a dayanırken sağ eliyle *kantharos*u yere döker şekilde betimlenmiştir. Sol alt kısımda bir panter ayakta yukarı doğru bakmaktadır. Kentin adı (*ΠΡΙΗΝ ΕΩΝ*) da yer alır[724].

2.2.3.4. Değerlendirme

Şarabın ve coşkunun tanrısı olmasının yanı sıra bereketin de simgesi olan Dionysos'un, Priene'de özellikle yazıtlar yoluyla kültü kanıtlanmıştır. Tanrının adının geçtiği en erken yazıt MÖ 2. yüzyıla tarihlenir. MÖ 3. yüzyılda yapılan ve Roma Dönemi'nde çeşitli onarımlar geçiren tiyatroda[725] yer alan sunak, üzerindeki MÖ 2. yüzyılın başlarına ait yazıtına göre eski *agonothetai* Pythotimos tarafından tanrıya adanmıştır[726]. *Agonothetai* ya da *Agonothetes*, Antik Dönem'de oyunların ve tiyatroda Dionysos onuruna yapılan müzik yarışmalarının düzenlenmesinden sorumlu kişilerdir. *Agonothesia* görevini devralan kişinin şahsi mal varlığından bağışlar yapması istendiği için bunlar genellikle zengin vatandaşlar arasından seçilmekteydi[727]. MÖ 2. yüzyıla tarihli yazıtlar ışığında, tiyatroda yer alan bir heykel[728] ile orkestradaki beş şeref koltuğunun[729] da eski *agonothetes*lerin adakları olduğu görülür. Tanrının rahibinin tek adağı ise MÖ 2. yüzyılda *proedria*nın batı *postament*idir[730].

MÖ 100 yılına tarihlenen Dionysos Phleos rahipliği satış belgesinden külte dair önemli bilgiler edinilmektedir[731]. Rahipliği satın alan kişi bu görevle birlikte "Dionysos

[723] Regling 1927: 112, 135 Taf. V 213 (1). Sikkenin çapı 18 mm, ağırlık 2,91 (1) – 2,37 g (2).
[724] Regling 1927: 117, 136 Taf. V 227. Sikkenin çapı 22 mm, ağırlık 4,20 g.
[725] Schede 1964: 79; Rumscheid 2000: 174.
[726] Wiegand – Schrader 1904: 241 Abb. 237; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 175; Rumscheid 2000: 169; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.
[727] Rumscheid 2000: 169; Çelgin 2011: 19; Papakonstantinou 2016.
[728] Wiegand – Schrader 1904: 239; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 178; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 180.
[729] Wiegand – Schrader 1904: 242-243 Abb. 240; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 176; Rumscheid 2000: 167, 169; Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 182.
[730] Wiegand – Schrader 1904: 239-240 Abb. 235; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 177; Blümel – Merkelbach 2014 384 Nr. 183.
[731] Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 174.

Katagogios" rahipliğini ömür boyu sürdürecektir. *Katagogia*'da Dionysos'a eşlik edenlere liderlik edecek ve o günde istediği kıyafetini giyecek ve altın taç takabilecektir[732]. Bilindiği üzere Antik Dönem'de Dionysos onuruna yılda dört bayram kutlanmaktaydı[733]. Bu bayramlardan Şubat ayı sonu-Mart ayı başında kutlanan *Anthesteria* bayramı ölümün ve yaşamın vurgulandığı çeşitli ritüellerden oluşmaktaydı[734]. Bunlardan birisi *Katagogia*'dır. Tanrının kışın ortadan kaybolup, ilkbaharda geri döndüğüne inanılmakta ve bu dönüşe *Katagoge* denilmekteydi[735]. Kat. No. 47'deki yazıta göre Priene'de *Katagogios* rahibi mevcuttu ve *Katagogia* festivali yapılmaktaydı. Kentte *Katagogia*'nın gerçekleştirilmesinden dolayı *Anthesteria* festivalinin kutlandığı söylenebilir. Aynı yazıtta geçen, "Tanrının kutsal ayları olan *Lenaion* ve *Anthesterion* aylarında da rahip istediği tören kıyafetini giyme ve altın taç takma hakkına sahiptir" ifadesinden kentte *Anthesteria*'ya ilaveten *Lenaion* festivalinin de kutlandığı anlaşılmaktadır. Yazıtta geçen bir başka ifadeye göre rahibin bir diğer görevi tiyatroda "Dionysos Melpomenos" için kurban, tütsü ve ilk sıvı sunusu gerçekleştirmektir[736]. Bu yazıt vasıtasıyla Priene'de Dionysos'un "Phleos", "Katagogios" ve "Melpomenos" olmak üzere üç farklı epithetinin kullanıldığı bilgisine ulaşılır.

Bu yazıt dışında Asklepion'da bulunan MÖ 3. yüzyılın 2. yarısından bir yazıtta Dionysia festivali ve erkek flütçülerin *agon*undan[737] ve yine Asklepion'da bulunan mermer bir stel üzerindeki MÖ 328-327 yılına tarihli diğer bir yazıtta da Dionysia festivali ve trajedi yarışmasından[738] söz edilmektedir.

Kentte Dionysos kültüne dair birçok terrakotta buluntu açığa çıkarılmıştır. Tanrının sadece üç eserde temsili olmakla birlikte diğer terrakottalar *satyr* ve *silen*lere aittir. Doğu yamaçtaki Kybele Kutsal Alanı'nda bulunan ve üzerinde bir kurban keki, kekin üst ve alt kısmında birer üzüm, kekin sağında ve solunda karşılıklı dans eden birer erkek figürün Dionysos Çemberi'ni oluşturduğu kurşun minyatür bir masa, buluntu yerinden dolayı dikkate değerdir[739]. Dionysos ve Kybele kültlerinin özünü oluşturan vecd halinde kendinden geçme, orgiastik coşku, *Bakkha*ların çılgınlığının Kybele törenlerindeki Pessinus rahiplerinin kendilerini hadım etmeye uzanan çılgınlığı ile büyük benzerliğe sahiptir[740]. Ayrıca, Nonnos

[732] Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144; Rumscheid 2000: 170-172.
[733] Freeman 2003: 257; Pişkin 2007: 27; Kerényi 2013: 267-278; Yücel 2015: 160.
[734] Seaford 2006: 17-22; Yücel 2015: 157-158.
[735] Şahin 2013: 163.
[736] Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144; Rumscheid 2000: 170-172.
[737] Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25 satır 51.
[738] Hiller von Gaertringen 1906: 12-14 Nr. 8; Crowther 1996: 237.
[739] Raeck – Rumscheid 2010: 43; Filges 2015: 94-96.
[740] Euph. Bakkh. 80-85; Erhat 2003: 94.

destanına göre Rhea, Dionysos'u Girit'teki Kybele mağarasında büyütmüştür[741]. Yine aynı kutsal alanda bulunan kil eller Tanrı Sabazios ile bağlantılı düşünülmüştür. Trakya ve Yunanistan'da zevk ve sarhoşluk tanrısı olarak kendisine tapınılan Tanrı Sabazios'un, Dionysos ile ilişkilendirildiği görülür. Tanrının gece gerçekleştirilen ritüelinde meşalelerle aydınlatılan dağlarda özellikle kadın katılımcılar, coşkun bir şekilde dans ederlerken bronz kaplara vurarak ve ıslık çalarak yapılan müziğe çığlık sesleri eşlik eder, tam bir vecd hali yaşanırdı. Bassares adında kostümler giyen ve boynuzlu başlıklar takan bu kadınlar, ellerinde yılan ve bıçak tutar, tam olarak kendilerinden geçtikleri anda bıçakla bir hayvanı kesip yerlerdi[742].

Çeşitli tanrılarla benzer özelliklere sahip olan Dionysos, Priene kent sikkeleri üzerinde Hadrianus[743], Severus Alexander[744] ve Gallienus[745] Dönemi'nde görülmektedir. Bu sikkelerde tanrı, sağ elindeki *kanthoros*u yere döker şekilde betimlenmiştir. Erken dönem kent sikkelerinde tanrının yer almayışı olasılıkla kentin baş tanrıçası Athena'nın baskın varlığından kaynaklanır.

Dionysos kültü, tiyatro ile birlikte kentin inanç hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bayram ve festivallerle yaşatılan bu kült, kentin özellikle konut alanlarına yayılmış terrakotta buluntularla canlı tutulmuştur. Tanrıya farklı epithetler altında tapınılmış, rahipleri ömür boyu Dionysos'a hizmet etmişlerdir. Ayrıca, Dionysos rahipleri ile Athena rahibelerinin bir kısmının aynı aileden geldiği bilgisi yazıtlarla gün ışığına çıkmıştır. Kültün yazılı ve görsel buluntuları MÖ 3. yüzyıldan itibaren görülmekte iken Roma Dönemi'nde tanrıya sikkelerde yer verilir.

[741] Kerényi 2013: 77.
[742] Pişkin 2007: 22.
[743] Regling 1927: 108, 135 Taf. V 205.
[744] Regling 1927: 112, 135 Taf. V 213.
[745] Regling 1927: 117, 136 Taf. V 227.

2.2.4. HERMES

Zeus ile Atlas'ın kızı *nymphe* Maia'dan olma Tanrı Hermes, Zeus'un ulağı, ticaret yapanların kılavuzu, *psykhompompos,* yolcu haklarının ve hırsızların koruyucusu, anlaşmalar yapan, lir, kaval ve aşık oyununun mucidi, jimnastik ve boks gibi spor dallarının ve ağırlık-ölçü birimlerinin keşfedicisi cesur yürekli tanrıdır[746]. Bereket ile de bağlantılı olan tanrının *herme*si birçok Attikalının evinin önünde bulunur ve sabahları dışarı çıkıldığında insanlar ellerini heykele sürer ve bereket dilerdi[747].

Priene kentinde Tanrı Hermes'in varlığı arkeolojik ve epigrafik buluntularla kanıtlanmıştır. Arkeolojik buluntularda tanrı genellikle *herme*[748] formunda betimlenmiştir. Epigrafik buluntularda ise eski a*goranomos* ve *gymnasiarchos*ların görev sürelerinin bitiminden sonra tanrısına yaptığı adaklarda ve Meter Phrygia rahipliği satış belgesinde kendisine yapılan kurban sunusunda ismi geçmektedir.

2.2.4.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde Hermes'e dair arkeolojik buluntular, akropoldeki kutsal alanda kayaya işlenmiş *herme*, Kutsal Ev'de (22 numaralı ev) bulunan mermer *herme*, kentte bulunan terrakotta figürinler ile *bouleuterion* sunağı üzerindeki kabartmadan oluşur. Tanrı, terrakotta figürinlerde *herme* formunda betimlenmiş ve birçok örnekte tanrının sadece başı korunmuştur. Priene'deki bir evde bulunan terrakotta kandil üzerinde de *kerykeion* kabartma bezemesi yer almaktadır. *Kerykeion*un, tanrının attribütü olması sebebiyle bu eser de dikkate alınmaktadır.

Agoranın merkezinde bir zamanlar mevcut olan sunağa ait, büyük dikdörtgen bir temel ayağı yer almaktadır. Sunağın merkezi konumu, ona verilen önemin göstergesidir. Agoranın ilk yapı evresinden kalma olan bu sunağın hangi tanrı ya da tanrılara adanmış olduğu bilinmemektedir. Ancak, ticaret ve dolayısıyla agora ile olan bağından dolayı, sunağın Tanrı Hermes'e ait olduğu söylenebilir[749].

---

[746] Hermes ayrıntılı bilgi için bk. Hom. h. IV. XVIII; Erhat 2003: 140-141; Graves 2004: 60, 69-73; Bayladı 2005: 209-211; Agizza 2006: 58-62.
[747] Karaosmanoğlu 2005: 125.
[748] "Hermeler, üst kesimi yarım gövde biçiminde yontulmuş, alt kesimi bir sütun gövdesine benzeyen, kökeni Tanrı Hermes'e dayandırılan ve genellikle ithyphallik anlatıma sahip eserlerdir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucunda, Hermes Hermelerinin kökeni, anlamları ve kullanım alanları konusunda pek çok farklı görüş bulunmaktadır. En çok üzerinde durulan fikirler, Hermes Hermelerinin sınır taşları ya da mezar işaretçileri olarak kullanıldıklarıdır". bk. Yıldırım 2012: 229.
[749] Rumscheid 2000: 79; Kienlin 2004: 126-127 Abb. 18-20.

2.2.4.1.1. Heykel ve Kabartmalar

Tanrı Hermes'in Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev'de mermer bir *herme*si (**Resim 148**) bulunmuştur[750]. Büst şeklinde betimlenmiş olan tanrının başı dik, bakışları karşıya odaklıdır. Uzun ve dalgalı saçları, alnın ortasından ikiye ayrılmış ve kat kat bukleler halinde arkaya doğru taranmıştır. Başta bir diadem ya da saç bandı benzeri bir nesne görülür. Boynun ön kısmını örten sakal, birbirine paralel ve kalın dalgalı kıl tutamları halinde çenenin altına değin uzanır. Büstün alt kısmı bezemesiz blok halinde işlenmiştir. Yayınlarda eser *herme* olarak geçmekte ancak Hermes'in kentte bulunan terrakotta buluntularına (**Resim 155-156**) tipolojik olarak benzer yapıda olmasından dolayı bunun Hermes *herme*si olduğu söylenebilir.

Kentte bulunan olasılıkla Hermes *herme*sine ait bir kabartma (**Resim 149**) oldukça yüksek bir noktada bulunmuştur. Akropolise çıkan antik kaya merdiveninin sonuna doğru insan eliyle düzeltilerek yapılmış 5 m x 12 m ölçülerinde bir kutsal alana gelinir. Alanın girişinin sağ tarafında kayaya oyulmuş bir *herme* kabartması yer alır. Kaya içine oyulmuş tekneler, nişler ve büst kabartması da içeren kutsal alanın kime adandığı bilinmemektedir[751].

Sözü edilen bu iki *herme*nin dışında bir diğer buluntu, *bouleterion* sunağında Hermes'in büst şeklindeki kabartmasıdır (**Resim 150**). Yapının geçirdiği yangına rağmen korunan sunak, 79 cm yüksekliğinde tek bir mermer bloktan yapılmıştır. Sunağın kaidesi 8 cm yüksekliğinde, 1.08 m uzunluk ve genişliğe sahip iki mermer levhadan oluşur. Sunağın en üst levhası ise 80 cm genişliğindedir. Zengin bir bezemeye sahip olan sunak, yangının etkisi ile bezemelerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Sunağın dört yüzünün her birinde kabartma olarak yapılmış amblem şeklinde Tanrı Asklepios, Apollon, Herakles ve Hermes'in büstleri yer alır. Büstler arasına boğa başlarıyla birlikte defne benzeri yapraklardan yapılmış kalın girlandlar işlenmiştir. Sunağın kuzey kısmındaki betimlemede *chramys*li, sol omzu ve göğsü ile başının bir kısmı korunmuş olan Tanrı Hermes görülür[752]. Tanrının gövde ve giysi detayları genel tipolojiye uygun şekilde verilmiştir. Sunağın ayak ve taç silmelerindeki kabartma bezemeler sebebiyle Rumscheid, sunağı Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlemiştir[753].

*Bouleuterion*da oturum açılmadan önce buradaki sunakta bir kült töreni yapılmaktaydı. Meclisin toplanması ile haberlerin iletilmesinde Hermes, etkisi olan bir tanrıdır. Bu sebeple

[750] Wiegand – Schrader 1904: 179-180 Abb. 175; Rumscheid 2000: 96 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1001. Y. 69 cm).
[751] Wiegand – Schrader 1904: 184; Rumscheid 2000: 213-215 Res. 187.
[752] Wiegand – Schrader 1904: 222 vd. Abb. 215.
[753] Rumscheid 2000: 57.

meclis üyeleri, krallara yönetim yetkisini veren Zeus'tan gelecek haberleri iletecek olan Tanrı Hermes'e de sunuda bulunurdu[754]. Priene *bouleuterion*undaki sunağın üzerinde bulunan sığır kemikleri söz konusu sunular için kanıt oluşturur[755].

2.2.4.1.2. Terrakotta Figürinler

Tanrı Hermes'in kentte bulunan terrakotta figürinleri, bir örnek (**Resim 151**) dışında *herme* formunda işlenmiştir. Bu figürinler genellikle kentteki konutlarda bulunmuştur. Erken dönem kazılarında bulunan bazı örneklerin ise buluntu yeri bilinmemektedir.

33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında *herme*ye dayanmış Hermes'i betimleyen figürin (**Resim 151**) bulunmuştur. Figür tabanının sağ kısmı, tanrının sağ kolunun üst yarısı, omzu ve başı eksiktir. Hermes, dikdörtgen bir kaide üzerinde ayakta durmakta ve büyük oranda çıplaktır; sol dirseği ile yerde sabit duran *herme*ye dayanmış, sol eli ile omzundan karnına inen bir giysi şeridini tutmakta, yana sarkmış sağ eliyle bir çanta (?) taşımaktadır[756]. Tanrı, kuvvetini sağ ayağına vermiş, sol ayağı hafifçe dizden kırılmış ve bir miktar ilerdedir.

Herme'ye yaslanan Hermes tipinin haricinde örneklerin çoğunluğu *herme* formunda betimlenmiş Hermes'lerdir. Bu örneklerden ilki (**Resim 152**) 22 numaralı evin sütunlu salonunda bulunmuş, neredeyse tamamı korunmuş tek terrrakotta Hermes *herme*sidir. Tanrının çelenkli başı dik, bakışları karşıya odaklıdır. Yüzün katı kesimi MÖ 5. yüzyıl başlarının bilgeliğini hatırlatmaktadır. Bıyıkları, boynu kaplayan ve göğse değin inen paralel buklelerden oluşur. Alnın yukarısında üç spiral dizi görülür. Boynun her iki tarafından öne doğru birer kuşak iner. Bu kuşakların aşağı kısmına kanatlı *kerkykeion* ile testis işlenmiştir[757].

33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında benzer bir örnek (**Resim 153**) bulunmuştur. *Herme* şeklinde betimlenmiş olan Hermes'in çelenkli başı dik, bakışları karşıya odaklıdır. Bıyıkları, boynu kaplayan ve göğse değin inen dalgalı, paralel çizgilerden oluşan, uç kısma doğru daralan gür sakala karışmıştır[758]. Boynun her iki yanından omuzlara birer

[754] Taşdemir 2015: 5, 35 vd.
[755] Rumscheid 2000: 59.
[756] Wiegand – Schrader 1904: 335; Rumscheid 2006: 503 Nr. 294 Taf. 129/1 (Eser kayıp, Berlin Antikensammlung belgelerindeki 18 numaralı parça. KY 15 cm. MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).
[757] Wiegand – Schrader 1904: 178 Abb. 172; Rumscheid 2006: 524 Nr. 366 Taf. 151/4, 152 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1556. Kaide hariç KY 39,3 cm. MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).
[758] Rumscheid 2006: 524 Nr. 365 Taf. 151/1 (Eser kayıp, Berlin Antikensammlung belgelerinde 19 numaralı parça. KY 4,5 cm. MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

kuşak iner. Bu örneğe çok benzer diğer figürin (**Resim 154**) Athena terasının güneybatı köşesinin altında A odasında ya da kuzeydeki bitişik odada bulunmuştur[759].

Hermes *herme*lerinden sadece başının büyük bir kısmı korunmuş olan ilk örnek (**Resim 155**), kanca benzeri kıvrılan buklelerden oluşmuş uzun ve gür sakallıdır. Çenesine değin uzanan bıyıkları dışa doğru kıvrık, her iki tarafta paralel benzer şekilli daha kısa iki bukle ile birleştirilen dar buklelerden oluşur. Güçlü şekilde kavislenmiş üst dudaklı küçük ağız, düz burun, iris ve göz bebeği işaretli asimetrik gözler ve burun kökü üzerinden gelerek dışarı doğru yükselen kaşlara sahip olan yüzü, dalgalı saçlar çevreler ve bir tutamı, boynun sol tarafında görülür[760]. Bu örneğe çok benzer ancak, daha az korunmuş bir parça (**Resim 156**), kısa tellerden oluşmuş gür sakal, ağzın aşağısına uzanan uçları dışa kıvrık uzun bıyık, kavisli üst dudak, hafif aralık ağız ve sağ tarafta boyna dökülen bir tutam saç ile tanımlanır[761].

Kentteki erken dönem kazılarında sadece boyun ve başı korunmuş, sakallı, başı çelenkli bir Hermes *herme*si (**Resim 157**) bulunmuştur. Figürün saçının yana doğru sarkan alt kısmı, sol arkada çelengi bağlayan kısım ve alt bölüm eksiktir. Kıvrımlı, paralel çizgilerden oluşan çıkıntılı uzun sakal, boynun ön tarafını örter; sakal, ağzın altında dışa doğru kıvrılan iki bukleye sahiptir. Saç, alnın ortasında ikiye ayrılmış ve üst üste binen kıvrımlar halinde arkaya doğru taranmış, enseden düşen bir bandajla çelenge bağlanmıştır[762]. Başı çelenkli bir diğer Hermes *herme*si (**Resim 158**) 25 numaralı evin güneyindeki iki odadan birinde bulunmuştur. Figürinin sadece başı ve boynu korunmuştur. Paralel çizgilerden oluşan sakal, boynun ön kısmını örter; bıyığın uçları, ağzın her iki yanından sakalla paralel aşağı doğru iner. Küçük ve etli ağız hafifçe aralık, burun dar, alın yüksek, saç üç spiral sıra halinde işlenmiştir. Hermes'in başında çelenkten sonra *thymiaterion* benzeri bir oluşum yer alır[763].

Kentte bulunmuş sakallı ve başı çelenkli bir diğer Hermes *herme*sinin (**Resim 159**) ön kısmı sakaldan itibaren arka kısmı da çelenkten itibaren aşağıya doğru kırıktır. Köşeli dikey

[759] Rumscheid 2006: 524-525 Nr. 367 Taf. 151/2 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8564. KY 10 cm. Beyaz kaplama kısmen korunmuş, sakalda ve yan saç çizgisinde koyu kahverengi renk görülür).
[760] Wiegand – Schrader 1904: 344 Abb. 403; Rumscheid 2006: 525 Nr. 369 Taf. 153/1-2 (Buluntu yeri bilinmiyor. Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8579. KY 8,3 cm. Kil dışta koyu kahverengi renktedir).
[761] Rumscheid 2006: 526 Nr. 370 Taf. 153/3 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1399. KY 7 cm).
[762] Wiegand – Schrader 1904: 342-344 Abb. 402; Raeder 1984: 72 Abb. 10a; Rumscheid 2006: 526 Nr. 371 Taf. 154 (Buluntu yeri bilinmiyor. Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8578. KY 11 cm. Kilin rengi dışta lekeli turuncu, koyu sarı, orta ve koyu kahverengi, arka kısımda kısmen kiremit kırmızısı; çukurlarda beyaz kaplama korunmuş. Eser, Raeder'de "Dionysos'un *Herme* başı" olarak geçer).
[763] Wiegand – Schrader 1904: 320, 344 Abb. 401; Rumscheid 2006: 526-527 Nr. 372 Taf. 153/6-8 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1561. KY 11,5 cm. Kil, açık kahverengi ve çekirdek siyah-kahverengidir; çukurlarda beyaz kaplama korunmuştur. MÖ 135 öncesine tarihlenir. Wiegand – Schrader'de "Dionysos başı" olarak geçer).

oluklarla yüzeysel işlenmiş olan masif sakal, boynun ön tarafını örter; bıyık aşağıya doğru sarkar. Küçük ağız hafif aralık, kaş kemiği kavisli ve alın alçaktır. Saç, tek spiral sıra halinde alında görülür[764]. Konut alanında bulunmuş sakallı bir Hermes *herme*sinin (**Resim 160**) de sadece baş ve boyun kısmı korunmuştur. Düzensiz buklelerden oluşan, uçları kanca şeklinde kıvrılan uzun sakal, boynu örter. Sakal ile aynı yapıda olan bıyık, çeneye doğru iner. Kavisli üst dudak, hafif aralık ağız, güçlü ve düz burun, kavisli kaş kemiklerinin işlendiği yüzün yukarısında, yüksek alında üç spiral saç dizisi görülür ve dalgalı saçlar omuzlara dökülür[765].

2.2.4.1.3. Terrakotta Kandil

Priene'deki erken dönem kazılarında bir evde bulunan kil kandil **(Resim 161)** tanrının kültü bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu kandil yumurta dizileri ile bezenmiş ve kandilin burnu üzerine bir *kerykeion* betimi işlenmiştir[766]. Tanrı Hermes'in *psykhompompos* görevi sebebiyle edindiği bu attribüt, onun ölüm ve ölüler dünyası ile olan bağlarını simgelemektedir. Kandilin özellikle yer altı kültüyle ilişkili olarak ritüellerde kullanılması, ayrıca *khitonik* tanrılara yapılan adaklarda yer alması, bu buluntunun değerlendirilmesinde önem arz eder. Bir kandilin üzerine işlenen *kerykeion*, gerek tanrıya olan bağlılığın gerekse de ölüm ve ölüler dünyası ile ilgili inançlar bazında göz önüne alınabilir.

2.2.4.2. Epigrafik Buluntular

Kentte Tanrı Hermes'in adının geçtiği epigrafik buluntular, MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl arasındaki dönemde, eski *agoranomos* ve *gymnasiarchos*ların görev sürelerinin bitiminden sonra tanrıya yaptıkları adaklardan oluşmaktadır. Yazıtlardan birinde (**Kat. No.** 27) Hermes'e Tanrıça Aphrodite ile birlikte adama yapılmıştır

Tanrı Hermes'in epigrafik buluntularından MÖ 4. yüzyıla tarihli ilk yazıt (**Kat. No. 49**) agoranın batısında bulunmuştur. Bezemesiz bir kaide üzerinde yer alan yazıta göre eski *agoranomos* Pausanias görev bitiminden sonra Tanrı Hermes'e adakta bulunmuştur:

[764] Rumscheid 2006: 527 Nr. 373 Taf. 153/9 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi (Env. No. 1524. KY 5 cm. Kil, orta turuncu-kahverengidir; beyaz kaplama kısmen korunmuştur).
[765] Wiegand – Schrader 1904: 344 Abb. 404; Rumscheid 2006: 527 Nr. 374 Taf. 155 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1562. KY 8 cm. Kil, açık turuncu-kahverengidir; beyaz kaplama kısmen korunmuştur).
[766] Wiegand – Schrader 1904: 452-453 Abb. 560 Nr. 184 (Y. 2,5 cm, G. 5,5 cm. Kil, gri renktedir).

"Demetrios oğlu Pausanias, agoranomosluk görevinin bitiminden sonra (bunu) Hermes'e (adadı)[767]".

Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin yakınındaki geç dönem yapısında bulunmuş bir kaide üzerinde yer alan MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihli yazıtta (**Kat. No**. **27**) Tanrı Hermes ve Tanrıça Aphrodite birlikte anılmıştır. Eski *agoranomos* Lykomedes, görev süresinin bitiminin ardından Hermes ve Aphrodite'ye adakta bulunmuştur:

"Polystratos oğlu Lykomedes, agoranomosluk görevinin bitiminden sonra Hermes ve Aphrodite'ye (bunu adadı)[768]".

Gymnasion'un istinat duvarında insitu olarak bulunan bir *herme* kaidesi üzerindeki MÖ 300 civarına tarihli yazıta (**Kat. No. 50**) göre eski *gymnasiarchos* görev bitiminden sonra Hermes'e adakta bulunmuştur[769]. Yazıt, önceki örnekler ile aynı kalıpta cümleye sahiptir.

Batı Kapısı Caddesi'ndeki konutlarda iki parça halinde mermer bir masa bulunmuştur. Bu masanın üzerine kazınmış MÖ 3. yüzyıla tarihli yazıtta (**Kat. No. 51**) eski *agoranom*osun görev bitiminden sonra Hermes'e yaptığı adaktan söz edilmiştir[770]. Bu yazıtta geçen adak cümlesi de diğer örneklerle aynı kalıpta yazılmıştır.

Eski *agoranomos*ların görev sürelerinin bitiminden sonra Tanrı Hermes'e yaptığı adaklardan söz eden yazıtlardan sonuncusu (**Kat. No. 52**), MÖ 1. yüzyıla tarihlenir. Batı Kapısı Caddesi'ndeki çeşmede iki parça halinde bulunmuş mermer bir disk üzerine kazınmış yazıtta önceki örneklerdeki ile aynı kalıpta bir adak cümlesi görülür[771].

Tanrıya yapılan adakların bildirildiği yazıtların haricinde, kent kazılarında bulunan bazı yazıtlarda tanrıya dair bilgiye ulaşılmaktadır. MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia rahipliği satış belgesinde (**Kat. No. 23**) tanrılara kurban edilecek hayvanlardan söz edilirken Hermes için bir kuzunun hazır bulundurulması gerektiği bildirilmiştir:

[767] Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 134-135 Nr. 179; Blümel – Merkelbach 2014: 387 Nr. 186.
[768] Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189.
[769] Wiegand – Schrader 1904: 262; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 181; Blümel – Merkelbach 2014: 389 Nr. 190.
[770] Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 182; Blümel – Merkelbach 2014: 387 Nr. 187.
[771] Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 180; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 188.

"Kent, kurban hayvanı olarak Meter için bir koyun, (Pan) için bir horoz, Hermes ve Zeus için iki kuzuyu hazır bulunduracak[772]".

Ana caddeden agoranın batı galerisine girişteki eşikte Tanrı Eros'la birlikte Hermes'in isim tekrarı (**Kat. No. 56**) görülür. Yazıtın tarihi belirsizdir[773].

Yazıtlarda MÖ 4. yüzyıldan itibaren tanrının adının geçtiği görülür ve MÖ 1. yüzyıldaki bir örnekle bu son bulur. Sonraki dönemde yazıtlarda Tanrı Hermes'e rastlanılmaz.

2.2.4.3. Değerlendirme

Yunan pantheonunda tanrıların habercisi ve ölü ruhların Hades'e gidişinde rehber olan Hermes'in, Priene kentindeki varlığı arkeolojik ve epigrafik buluntularla doğrulanır. Priene'de tanrıya dair arkeolojik buluntular, akropoldeki kutsal alana işlenmiş *herme* ile mermer ve terrakotta *herme*ler, *bouleuterion* sunağının üzerindeki büst şeklindeki kabartma ile kil kandil üzerindeki *kerykeion* betiminden oluşur. Rumscheid tarafından Geç Hellenistik – Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen sunağın[774] kuzey yüzündeki betimde Tanrı Hermes görülür[775]. Sunakta tanrının betimine rastlanılması, ona yapılan kurban sunularının güzel bir kanıtıdır. MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia rahipliği satış belgesinde (**Kat. No. 23**) de Hermes'e kurban edilecek bir kuzudan söz edilmektedir[776]. Kentte Hermes'e dair buluntular MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl arasındaki dönemde görülmekte ve sonrasında tanrıya dair herhangi bir ize rastlanılmamaktadır. Yazıtlar eski *agoranomos* ve *gymnasiarchos*ların görev sürelerinin bitiminden sonra tanrısına yaptığı adaklardan oluşmaktadır. Yazıtlardan birinde (**Kat. No. 27**) Hermes'e Tanrıça Aphrodite ile birlikte adama yapıldığı görülür[777].

Konutlar başta olmak üzere farklı noktalarına dağılmış buluntular, kentte Hellenistik Dönem'de Hermes tapınımı olduğunu belgeler. Yunan geleneklerine bağlı şekildeki tapınıma karşın külte dair kesin bulgular saptanmamıştır. Bir kültün varlığını kanıtlayan veriler arkeolojik, epigrafik ya da nümizmatik buluntulardaki tapınak, kutsal alan, kült görevlileri, bayramlar ve törenler gibi verilerdir. Priene yazıtlarında tanrıya yapılan adaklardan ve özellikle kurbanlardan söz edilmesi ve *bouleterion*daki sunağın bir yüzünde tanrının betiminin yer alması, kült ihtimali sağlar. Hermes de kentte kültü olası tanrılardan birisidir.

[772] Wiemer – Kah 2011: 3 vd; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.
[773] Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 320; Blümel – Merkelbach 2014: 456-457 Nr. 311.
[774] Rumscheid 2000: 57.
[775] Wiegand – Schrader 1904: 224-225 Abb. 215.
[776] Wiemer – Kah 2011: 3 vd; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.
[777] Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189.

2.2.5. ASKLEPİOS

Bilginin kolay ulaşılamadığı antik dünyada insanlar şifa için birçok şeye inanmak zorunda kalmışlardır. O dönemde tedavilerin maliyeti, riski ve acı verişi oluşu, hayatlarının her anında tanrılarıyla beraber olan insanları ilk çare olarak şifa tanrılarına yöneltmiş, bu inanış ve eğilim mantığa dayalı tıbbın doğuşu ile de devam etmiştir. MÖ erken 5. yüzyılda Yunanistan'da Asklepios kültü yayılırken diğer taraftan Hippokratik tıp da doğmaktadır. Öyle ki Hippokrat Yemini'nde Apollon'dan sonra ilk adı anılan tanrı Asklepios'tur[778]. Tanrı, kral Phlegyas'ın kızı Koronis ile Apollon'un[779] oğlu olup *kentaur* Khieron tarafından eğitilmiştir[780]. Yunan ve Roma sanatında dinamik, orta veya ileri yaşta, sakallı, çıplak ayaklı veya sandaletli, sol omzundan topuklarına uzanan *hymation* ile görülür. Bir yılanın[781] etrafına dolandığı sopa[782] atribütüdür[783].

Asklepios tapınakları çeşitli işlevlere sahip alanlardan oluşan kompleks yapılar idi. Burada hekimlerden ziyade hekimlik bilgisine sahip rahipler görev almaktaydı[784]. Bu rahip hekimler topluluğuna Asklepios'a bağlılıklarından ötürü *Asklepiadiai* denilmekteydi[785]. İlk Asklepieionlar MÖ. 6. yüzyılda kurulmuştur[786]. Kültün en eski izlerine Peloponnesos'ta rastlanır ve kıta Yunanistan'dan Anadolu'ya oradan da Hellenistik Dönem Mısır'ına ulaşır.

---

[778] "Şifa veren Apollon adına, Asklepios, Hygieia, Panakaia ve bütün iyileştirici güçler adına yemin ederim ki, tüm tanrı ve tanrıçalar şahidim olsun, gücüm ve aklım erdiğince bu yemini ve sözümü tutacağım". bk. Jackson 1999: 136-137. İlyada'da başarılı iki hekim Podaleirios ve Makhaon Tanrı Asklepios'un oğulları olarak anılır. bk. Hom. Il. II. 729-733.

[779] Asklepios ile Apollon arasındaki bağ, Apollon'un şifacı ve bilici tanrı olmasına ve müzik ile olan bağına dayanır, zira Asklepieion'larda da hastaların tedavisinde müzik, telkin ve rüyalar etkilidir. bk. Patacı 2016: 164. Epidauros sikkelerinin ön yüzünde Apollon, arkası yüzünde Asklepios betimi görülür. bk. Weisser 2006: 65.

[780] Hom. h. 92; Ov. met. 101-103; Graves 2004: 199-200.

[781] Ölüyü alan ve yaşam da veren toprak ananın içinden çıkıp yine onun içinde gözden kaybolan yılanın sağlık tanrısı ve şifa ile bağlantısı anlaşılabilir. Yılan aynı zamanda her yıl deri değiştirmesi ile yeniden doğuşu, gençleşme ve sağlığa kavuşmayı sembolize eder. bk. Jackson 1999: 139. Yılanın yeniden doğuş ve şifa ile bağı Mezopotamya mitlerinde de görülür. Gılgamış destanında Gılgamış, derin sularda yetişen gül gibi bir bitkinin sonsuz gençlik verdiğini öğrenir. Bitkiyi elde eden Gılgamış'ın, yolculuğu sırasında göle girdiği sırada bir yılan bitkiyi alır ve tekrar suya girdiğinde derisini atarak tazelenir. bk. Kutlu – Duralı 1973: 120-121; Rosenberg 2003: 321-322.

[782] Sopa olasılıkla Yunan gezginlerin uzun yürüyüşlerde kullandığı değneği sembolize eder ve Asklepios da insanlara şifa dağıtmak için uzun seyahatler yapmıştır. Ayrıca sopa, hasta insanlara bir destek anlamı da taşımış olmalıdır. Jackson 1999: 139.

[783] Jackson 1999: 139; LIMC II, 640 Fig. 70-73; 642 Fig. 88-95. Kızı ya da Orphic Hymnos'lara göre karısı olan Hygieia da genellikle aynı şifa sembolü ile betimlenir. Şifa kültünde yılanın etkin olması, Athena tarafından Gorgon'un vücudunun sağ tarafındaki şifalı kanın Asklepios'a verilmesine değin uzanır. bk. Orph. h. 66, LXVI; Jackson 1999: 139; Patacı 2016: 167.

[784] Serdaroğlu 1996: 12. Roma Dönemi'nde cerrahi içeren tıbbi müdahaleler hekim evleri ya da muayenehanelerinde ve *valetudinarium* denilen askeri hastanelerde yapılıyordu. bk. Baykan 2012: 43.

[785] Güçlü bir lonca oluşturan Asklepiadiai'ler arasından ünlü hekimler de çıkmıştır. Bunlardan birisi de MÖ 460 yıllarında Kos'ta doğan Hippokrates idi. Serdaroğlu 1996: 14.

[786] Çoban 2016: 99. Bu tapınakların yapımının MÖ. 770 yıllarına kadar gittiği de öne sürülmüştür. Asklepios kültü kısa sürede benimsenmiş ve hızla yayılmıştır. 300 civarında Asklepios Tapınağı olduğu iddia edilmektedir.

MÖ 4. yüzyılda Epidauros'tan Tricca'ya ve Pergamon'dan Korinth'e kadar geniş bir coğrafyada Asklepios tapınakları görülür[787]. MÖ 295'te Roma'da veba salgınının başlamasıyla tanrı Romalıların yardımına çağrılmış ve Tiber nehri üzerindeki bir adaya tapınağı inşa edilmiştir[788]. Kült MS 2. yüzyılda Roma dininde önemli bir konuma ulaşmış, Hıristiyanlığın da popüler olduğu MS 3. yüzyıl sonları, Diocletianus döneminde (MS 284-305) halk Asklepios'a tapınmaya ve ona kurban sunmaya zorlanmış, bunu yapmayanlar ölümle cezalandırılmıştır[789].

Epidauros[790], Atina[791], Korinth[792], Kos[793], Rodos, Kyrene ve Bergama[794] Asklepieionlarında benzer tedavi yöntemleri uygulanmaktaydı[795]. Tapınağa gelen herkes öncelikle kurban sunumu[796] ve törensel yıkanmayı kapsayan bir arınma töreninden geçmeliydi[797]. Rahiplerin denetimindeki bu törenden sonra şifa arayanlar tapınağın girişindeki *abaton*da *incubation* (tapınak uykusu) için istirahata çekilirdi. İnanışa göre geceleyin Asklepios hastaların arasında dolaşarak kızları (Iaso ve Panacea) ve kutsal yılanlarının yardımıyla hastalara şifa dağıtmaktaydı[798]. Burada sağlığına kavuşan kişiler güçleri ölçüsünde ödeme yaparak buradan ayrılırdı. Adak hediyeleri ise çeşitlilik gösterirdi; tanrı tasvirleri, adağı adayan hastanın veya hastalıklı uzvunun betiminin yanı sıra tıp aletleri, takılar, ufak kalkanlar, üçayaklar[799], metal mutfak kapları, yiyecekler ve çelenk gibi sunular[800].

[787] Arıhan 2003: 55. Asklepios kült yerleri için bk. Walton 1894: 95-121; Riethmüller 2005: 354-358.
[788] Jackson 1999: 4. Sikkeler de Asklepios kültünün yayılımını belgelendirir. Balkan yarımadası ve Anadolu'da Asklepios sikkesi basan 255 darphane tespit edilmiştir. bk. Weisser 2006: 62 Abb. 25-26.
[789] Maksimovic 2010: 239; Patacı 2016: 175. Asklepios ve Hz İsa mucizevi doğuşları, insanları iyileştirme güçleri, kurtacı oluşları, ölüleri diriltmeleri, ölüm ve yeniden doğuşları, *Asklepiad* ve havarileri gibi benzer özellikleri ile birbirlerine benzetilmişlerdir. bk. Patacı 2016: 178-179.
[790] bk. Paus. 2.26.1; 2.27.2; Strab. XII. 5. 3; Burford 1969: 13 vd; Serdaroğlu 1996: 27; Jackson 1999: 142, 146.
[791] bk. Serdaroğlu 1996: 27; Jackson 1999: 148.
[792] bk. Waele 1933: 417-451; Serdaroğlu 1996: 27-28; Jackson 1999: 148.
[793] bk. Strab. XIV. 2. 19; Serdaroğlu 1996: 26; Jackson 1999: 148-149; Karagöz 2002: 65.
[794] bk. Paus. 2.26.9; Strab. XIII. 1. 44; Serdaroğlu 1996: 25; Riethmüller 2014: 492-507. Bergama yakınlarında Allianoi'de de külte dair buluntular kaydedilmiştir. bk. Yaraş 2002: 191.
[795] Serdaroğlu 1996: 12.
[796] Tanrı Asklepios'a domuz, koç, keçi veya horoz kurban edilirdi. Horoz Hermes, Ares, Helios ve Kore için de tercih edilirdi. bk. Walton 1894: 79-80; Asal 2002: 73.
[797] Vitrivius, Asklepios ve diğer sağlık tanrılarına yapılacak ufak tapınakların kaynak suları olan sağlıklı yerlerden seçilmesini gerektiğini ve böylece hem şifaya kavuşulacağı hem de tanrının itibarının artacağını dile getirir. bk. Vitr. 10-11. Asklepios kültü için su kaynağı vazgeçilmez bir öğedir. bk. Croon 1967: 225-246.
[798] Aristophanes'in Plutos adlı eserinde zenginlik tanrısının Zeus tarafından kör edilen gözlerinin Asklepieion'da mucizevi bir şekilde iyileşmesi tanrıya olan derin bir bağlılıkla anlatılmıştır Aristoph. Plut. 80 vd.
[799] Asal 2002: 73.
[800] Waele 1933: 442-443 Fig. 4; Jackson 1999: 143.

Anadolu'da Asklepios dışında diğer Yunan tanrılarına da insanlar kimi zaman şifa bulma ümidiyle başvurmuş ve sunular bırakmışlardır[801].

Bir Ion kenti olan Priene'de de Sağlık Tanrısı Asklepios'un varlığı kanıtlanmış olup arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular bu külte dair önemli veriler sunmaktadır.

2.2.5.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de günümüze değin yapılan kazılarda Tanrı Asklepios'a dair buluntular kısıtlı olmakla birlikte tanrının kentteki varlığını kanıtlar niteliktedir. Kent merkezinde, agoranın doğusunda bulunan kutsal alan Asklepios'a atfedilmektedir (**Resim 162**). Kutsal alanın kuzeyinde bulunan "Asklepieion" ibareli bir yazıt dışında tanrı ile ilgili herhangi bir yazıt mevcut değildir. Sikke örnekleri de oldukça kısıtlıdır. Ancak *bouleterion*daki sunak üzerindeki Asklepios betimi, tanrının kentteki varlığı için önemli bir delildir.

2.2.5.1.1. Tapınak ve Sunak

Agoranın doğusuna bitişik yapılan kutsal alan Schrader tarafından ilk olarak Asklepios'a atfedilmiştir[802]. Ancak daha sonraki yıllarda Schede, Zeus'un Priene için önemli bir tanrı olması, MÖ 230-190 yıllarına tarihli Büyük İskender sikkelerinde sıklıkla görülmesi, yazıtlarda Olympos epitetheti ile birçok kez karşımıza çıkması[803] ve kentin en yüksek memuru *stephanephoros*un[804] Zeus kültüyle olan bağlantısını dikkate alarak kutsal alanın sahibinin Zeus olduğunu savunmuştur[805]. Bu konuda kutsal alanın doğusunda bulunan bir sunağın da etkisi büyüktür. Ancak Zeus Aithrios'a adanmış olan MÖ 1. yüzyıl veya sonrasına tarihlendirilmiş, 30 cm x 15 cm boyutlarındaki sunak[806] herhangi bir yerden buraya taşınmış olabilir[807]. Ayrıca Schede, alanın Asklepios veya Zeus'a atfedilmesi konusunda bir başka

[801] MS 2. - 3. yüzyılda Phrygia bölgesinde tapınım görmüş yerel Zeus kültlerinden birine adanmış bir adak steli üzerinde adağı sunan kadının başının iki tarafında bir çift göz betimlenmiştir. Ayrıca Kula'da bulunmuş bir adak yazıtında da iyileşmek için Tanrıça Artemis'ten yardım istenmektedir. Söz konusu yazıtta "Meltine, ayaklarının şifa bulması için, bu adağı Artemis Anaeitis ve Men Tiamou'ya sundu" denilmektedir. MS 170-210 tarihli Afyon-Emirdağ buluntusu uzuvlu adak stelleri, Zeus'un bölgedeki yerel kültleri olan Alsenos, Orokhoreites ve Petarenos'a adanmıştır. bk. Asal 2002: 73-74.
[802] Wiegand – Schrader 1904: 136-146.
[803] Schede 1934: 103; Blümel – Merkelbach 2014: 378-381 Nr. 169-176.
[804] bk. Hiller von Gaertringen 1906: Nr. 113.
[805] Schede 1934: 103; Schede 1964: 58.
[806] bk. Hiller von Gaertringen 1906: Nr. 184; Blümel – Merkelbach 2014: 381 Nr. 176.
[807] Kienlin 1998: 83. Kutsal alanda MÖ 3. yüzyıla ait "Pan"a adanmış mermer bir sunak ile MÖ 2. yüzyıla ait bronz bir heykelin yazıtlı kaidesi bulunmuştur. Asklepion'daki Bizans kale duvarında bulunan heykel kaidesindeki yazıtta Metrophantos oğlu Leontiskos isimli birisinin tüm tanrılara heykel adadığı yazılıdır. bk. Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 197-198; Blümel – Merkelbach 2014: 399-400 Nr. 200, 202.

öneri olarak tıpkı Pergamon'da olduğu gibi ortak kutsal alan olabileceğini düşünmüştür[808]. Ancak Pergamon'da tanrı net şekilde Zeus Asklepios olarak geçmektedir[809]. Oysa Priene'de böyle bir isimlendirmeye rastlanılmamıştır. Bunun yanı sıra çift tanrılı bir tapınağın galerisinde daha alt derecedeki bir tanrının adı onur yazıtında geçerken Zeus'un anılmamasının olasılığı mümkün değildir[810].

Agoranın doğu galerisinin arka duvarı Asklepios kutsal alanının batı sınırıdır[811]. Kutsal alan kuzey – güney 30 m, doğu – batı 29.67 m ölçülerinde kare biçimlidir. Alanın yüzeyi kuzeyde anakayanın düzleştirilmesiyle, güneyde ise doldurmayla düzeltilmiştir. Schrader alanın doğusunda bulunan ante üzerindeki bir onur yazıtında geçen ifadeden dolayı kutsal alanın Asklepios'a ait olduğunu kabul etmiştir[812]. Sonraki yıllarda alanın kuzeyinde bulunan mimari parçaların detaylı çalışması sonucunda küçük bir alınlığın galeriye ait olduğu ve galerinin rekonstrüksiyonunda gömme sütuna benzer bir ayak olduğu görülür. Bu ayak üzerindeki az evvel bahsedilen MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yazıtta (**Kat. No. 53**) "Asklepieion'a girişte sağda …"[813] ifadesi yer almaktadır[814].

Kutsal alanın kuzey kısmında yer alan galeri, agora galerisinin arka duvarına dayanır. Dor düzeninde inşa edilmiş olan kuzey galerinin[815] iki basamaklı krepisinden sadece alt katı korunmuştur[816]. Alanın güneyinde tespit edilen ve fonksiyonu bilinemeyen destek duvarı ve bölmeler ise Kienlin'e göre *abaton* yani Asklepieion'lardaki kutsal yatakhane olabilir[817].

Propylon, tapınak ve sunağın aksında olmayıp kuzeyde, kuzey galerinin güneydoğu köşesine yakın yerleştirilmiştir. Propylondan günümüze sadece kayaya oyulmuş basamakları ile blok taşlar için açılmış yuvalar kalmıştır. Basamaklar halka açık kısma, sokağa uzanmaktaydı. Propylonun her iki tarafında blok taşlardan örülmüş bir duvar mevcuttu. Sokağın batı kısmını sınırlayan bu duvar ayrıca kutsal alanı güney yönde desteklemekteydi[818]. Propylonun yanındaki alanda bir kil boru hattı açığa çıkartılmıştır. Bu kutsal alanda suyun

[808] Schede 1934: 106.
[809] Aristides (Hieroi Logoi 23, 456)'den aktarıldığına göre Asklepios'a Smyrna'da da Asklepios Zeus adı altında tapınılıyordu. bk. Akar Tanrıver 2017: 119.
[810] Kienlin 1998: 85.
[811] Koenigs 1994: 467. Magnesia ve Thasos'da agora içinde tapınak örnekleri mevcuttur. bk. Felten 1983: 88.
[812] Wiegand – Schrader 1904: 136-137.
[813] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19 satır 43-47; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25.
[814] Koenigs – Kienlin 1999: 156.
[815] Koenigs 1994: 467.
[816] Kienlin 1998: 79.
[817] Kienlin 1998: 84-85.
[818] Rumscheid 2000: 60.

kullanımda olduğunun en açık delilidir. Başta Asklepios kültü olmak üzere birçok kültte su kutsal arınmada en önemli elamandır[819].

Alanda ilk çalışmaları yapan Schrader bulunan ante kaidelerine dayarak tapınağın prostylos olduğunu düşünmüştür (**Resim 163**)[820]. Ancak tapınağın ante kaidelerini ve *toichobat* bloklarının ölçülerini inceleyen H. Bankel, tapınağın prostylos değil anteli tapınak olduğunu savunmuştur (**Resim 164**)[821]. Tapınağın euthyteriası 8.50 m x 13.50 m ölçülerindedir[822]. Tapınak Ion düzeninde inşa edilmiştir ve Athena tapınağının biçimleri birebir uygulanmıştır. Tapınağın güneydoğu köşesinin önünde bulunan[823], üzerindeki bronz ayak izinden dolayı olasılıkla kült heykeline ait olan 3,20 m genişliğinde bir kaidenin boyutu[824] dikkate alınırsa burada bir tanrı çiftinin, Schede'ye göre Zeus ve Hera'nın heykeli bulunmuş olmalıdır[825]. Ancak tapınak Asklepios'un kabul edildiği için bu ikili kaide de Asklepios ve Hygeia yer almış olmalıdır.

Tapınağın doğusunda ve kendi aksında sunak bulunur. Günümüze sadece 0,25 m yüksekliğinde *euthyteria* kısmı korunmuş yapı 3,76 m genişliğinde ve 3,37 m derinliğindedir[826]. Sunak kısmen kayalık, kısmen de taştan yapılmış bir *euthynteria* üzerine inşa edilmişti. Üst yüzündeki destek yuvaları ve zıvana delikleri sunağın, batı kısımdan basamaklarla ulaşılan, üç tarafı duvarlarla çevrili küçük bir şey olduğunu düşündürür[827].

Schede, bu tapınağın mimari ve süslemede Athena Tapınağı'nı taklit etmesini dikkate alarak ve tapınağı bezeme stiline göre değerlendirerek MÖ 3. yüzyıla tarihlemiştir[828]. Ancak Rumscheid'e göre Magnesia'daki agora doğu galerisinin propylonu ile Samos Heraionu yeni sunak binası ve Athena Tapınağı propylon örnekleri, tasarlanmış bezemelerin sonrasında taklit edilebileceği ya da korunabileceğini göstermektedir. Asklepios Tapınağı da MÖ 334'ten önce Pytheos tarafından tasarlanıp sonrasında kopyalanmış olma olasılığı vardır[829]. Rumscheid'e göre tapınak, bezeme stiline göre Erken Hellenistik Dönem'e ait değildir. Mimari ve bezemeler açısından tapınak en erken MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında

819 Kienlin 1998: 85.
820 Wiegand – Schrader 1904: 140.
821 Deutsches Archäologisches Institut 1989: 684.
822 Rumscheid 2000: 63.
823 Schede 1964: 61 Abb. 73-74.
824 Wiegand – Schrader 1904: 141.
825 Schede 1964: 61.
826 Wiegand – Schrader 1904: 139.
827 Rumscheid 2000: 63.
828 Schede 1964: 61.
829 Rumscheid 1994: 193.

yapılmıştır[830], bu inşaat bittiğinde agora galerisinin odaları da kaldırılmıştır[831]. Tapınak, agoranın doğu galerisinin arka duvarını kesmesinden dolayı olasılıkla önce agoranın doğu galerisi, ardından kutsal alanın kuzey galerisi, son olarak da tapınak yapılmıştır[832]. Kienlin'e göre de tapınaktaki ayrıntılar çok muhtemel MÖ 2. yüzyılın sonlarına doğru oldukça geç bir inşaat dönemine işaret etmektedir[833].

2.2.5.1.2. Kabartma

Kent merkezinde, Asklepios Tapınağı'nın hemen kuzeyinde yer alan *bouleterion*daki sunakta Asklepios, Apollon, Herakles ve Hermes betimleri dikkat çeker. Yapının geçirdiği yangına rağmen hem sunak hem de oturma basamakları korunmuştur[834]. 79 cm yüksekliğinde tek bir mermer bloktan yapılmış sunağın kaidesi 8 cm yüksekliğinde, 1,08 m uzunluk ve genişliğinde iki mermer levhadan oluşur. Sunağın en üst levhası ise 80 cm genişliğindedir. Zengin bir bezemeye sahip olan sunak, yangının etkisi ile bezemelerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Sunağın dört yüzünün her birinde kabartma olarak yapılmış amblem şeklinde tanrı büstleri yer alır. Büstler arasına boğa başlarıyla birlikte defne benzeri yapraklardan yapılmış kalın girlandlar işlenmiştir. Sunağın güney kısmındaki betimlemede Tanrı Asklepios görülür (**Resim 165**). Asklepios'un sol omzundan aşağı inen mantosu ve sağ omzunun üzerinde kıvrılmış halde bir yılan bulunur[835]. Tanrının baş ve gövde detayları genel tipolojine uygun bir şekilde verilmiştir. Sunağın ayak ve taç silmelerindeki kabartma bezemeler sebebiyle Rumscheid sunağı Geç Hellenistik–Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlemiştir[836].

2.2.5.2. Nümizmatik Buluntular

Priene kazılarında Tanrı Asklepios'u betimleyen 2 farklı stilde sikkeler bulunmuştur. Sikkeler Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olup bronzdur. İlk sikke (**Resim 166**) imparator Hadrianus Dönemi (MS 117-138) basımıdır ve sikkenin ön yüzünde imparatorun defne çelenkli sola dönük portresi ile lejand (*ΑΔΡΙΑΝΟC CE*) yer alır. Sikkenin arka yüzünde ise kentin ismi (*ΠΡΙΗ NEWN*) ile tanrının betimi vardır[837]. Tanrı ayakta ve başı sağına dönük,

[830] Rumscheid 1994: 197-198.
[831] Koenigs 1994: 467.
[832] Rumscheid 2000: 65.
[833] Kienlin 2004: 86.
[834] Wiegand – Schrader 1904: 222.
[835] Wiegand – Schrader 1904: 224-225.
[836] Rumscheid 2000: 57.
[837] Regling 1927: 109, 135 Taf. V 204 (Regling'in yayınında sikkenin 6 örneği mevcuttur. Ölçüler: 19-24 mm; 9.55 gr (1), 6.48 gr (2), 5.79 gr (3), 4.75 gr (4), 6.26 gr (5), 5.92 gr (6));

vücudu cepheden betimlenmiştir. Vücudunun üst yarısını açık bırakan ve sol omuzdan aşağıya düşen *himation* giyen tanrının başında bir başlık vardır. Asklepios sağ eliyle yılan dolanmış asasına dayanır, genel itibari ile güçlü ve dinamik bir yapıdadır. Tanrının kimliğinin belirlenmesinde vücut yapısı ve duruşu ile özellikle yılanlı asası etkilidir. Asklepios'un bu tip betimi gerek heykel gerekse de sikkelerde sıklıkla görülmektedir.

Kentte bulunmuş bir diğer Asklepios betimli sikke (**Resim 167**) de genel itibariyle ilk örneğe benzer stildedir. Roma imparatoru Commodus Dönemi'ne (MS 180-192) ait bronz sikkenin ön yüzünde imparatorun defne çelenkli portresi ve ismi (*ΚΟΜΟΔΟC*) yazılıdır. Arka yüzünde de bir önceki örnekte görüldüğü şekilde Asklepios betimi ve kentin ismi (*ΠΡΙΗΝ ΕΩΝ*) yer almaktadır[838]. Tanrı ayakta ve başı sağına dönük, vücudu cepheden verilmiştir. Üzerine sardığı ve sol omuzdan aşağıya düşen *himation*, gövdesini açık bırakmıştır. Başında başlık vardır. Tanrı sağ eliyle yılanlı asasına dayanır; genel görüntüsüyle önceki örnekten daha dinamik ve güçlü bir yapıya sahiptir. Tanrının gövdesi vurgulanmış ve diğer örnekten farklı olarak sağ bacak ileriye doğru atılarak sol kalça geriye itilmiş ve böylece kıyafet gerdirilmiştir. Kentte bulunan her iki tip sikkede Asklepios'un birçok heykel ve sikkede kullanılan karakteristik tipinden yararlanılmıştır[839].

2.2.5.3. Epigrafik Buluntular

Kutsal alanın kuzeyinde bulunan mimari parçaların detaylı çalışması sonucunda küçük bir alınlığın galeriye ait olduğu ve galerinin rekonstrüksiyonunda gömme sütuna benzer bir ayak olduğu görülür. Bu ayak üzerinde MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yazıtta (**Kat. No. 53**) "Asklepieion'a girişte sağda …"[840] ifadesi yer almaktadır[841].

> ινα τε ἡ ἀναγραφή τούδε τού ψηφίσματος γένηται ὑ[π'] αύτων ἐν τηι παρατά[δι] τής στοάς τής ἐν τωι **'Ασκληπιήωι** τήι ἐνδέξια εἰσπορυομέ[ν]ων[842].

---

www.smb.museum/mk_priene/index.php?object_id=15983 (30.01.2020) (Sikkenin bir örneği 1999 yılında Demeter Kutsal Alanı'nda bulunmuştur).

[838] Regling 1927: 110 Taf. V 208 (Regling'in yayınında sikkenin 1 örneği mevcuttur. Sikke 18 mm; 3,95 gr).

[839] Smyrna'da bulunan Asklepios sikkesi (MS 175-177) de aynı tiptedir. bk. Akar Tanrıver 2017: 121 Res. 1.

[840] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19 satır 43-47; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25.

[841] Koenigs – Kienlin 1999: 156.

[842] Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19 satır 43-47.

2.2.5.4. Değerlendirme

Bir tanrı ya da tanrıçanın herhangi bir kentte kültünün olduğunun veya saygı gördüğünün en açık delillerinden birisi sikkeler üzerindeki betimlerdir. Antik dünyada sikkeler her ne kadar propaganda amacıyla kullanılmış olsalar da o kentin *panteon*unun da en güzel göstergelerindendir. Kentte bulunan her iki tip Asklepios betimli sikkede tanrının genel tipi kullanılmıştır. Tanrı ayakta, vücudunun alt yarısını örten ve gövdesini açık bırakarak sol omuz üzerinden düşen *himation* giymiş, sakallı, güçlü ve dinamik bir yapıda ve sağ eli ile yere dayadığı yılanlı asasını kavramaktadır. Tanrının kimliğinin belirlendiği sikkelerin sayıca az olmasına rağmen bu durum kentte tapımının olmadığı anlamını taşımaz.

Kentte bulunan bir yazıtta *Asklepieion'*dan bahsedilmesi[843], *bouleterion*daki sunakta büst halinde kabartmasının yer alması ve agoranın doğusundaki tapınağın ona atfedilmesi[844] sebebiyle Tanrı Asklepios'un kentte saygı gördüğü ve kültünün olduğu kabul edilir. Tedavi yöntemlerinin yetersiz olduğu ve hastalıklarla ilgili birçok şeyin bilinmediği antik dönemde kent halkının sağlıklarına kavuşmaları için tanrılarına yalvardığı ve özellikle bu tanrının sağlık tanrısı olması gerektiği gerçeği ile bizler Asklepios'un kent için önemli bir tanrı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak buluntu ve yazıtların sayıca az olması Asklepios'un kentte en büyük tanrılardan ziyade ikinci planda bir tanrı olduğunun işaretçisi olmalıdır.

[843] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19 Satır 43-47; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25.
[844] Tapınağı Asklepios'a atfedenler: Wiegand – Schrader 1904: 136-146; Kienlin 1998; Bankel 2003. Tapınağı Zeus'a atfedenler: Schede 1934: 103; Schede 1964: 58; Rumscheid 1994.

2.2.6. PAN

Hermes'in oğlu, keçi ayaklı, çift boynuzlu, dağınık saçlı ve gürültüyü seven çoban tanrı Pan (Πάν, Πανός)[845], Nymphe'lerle vadilerde, dere boylarında, çalılıklar arasında yaşayan, vahşi doğanın simgesidir[846]. Yaygın bir inanışla tanrı, Hermes ile Pleidlar'dan Maia'nın oğlu olup kökeni ile ilgili farklı söylemler de bulunur. Bir elinde syrinks diğer elinde pedum taşıyan tanrıya özellikle Arkadia'da büyük saygı gösterilir, kendisine bal ve keçi sütü sunusu yapılırdı[847].

Homerik Hymnos'ta yer alan Pan, Epidauros'ta bulunan bir şiirde Meter ile birlikte anılır. Ayrıca Asklepios Tapınağı'nda Sophokles'in Paian adlı Klasik Dönem şiirinde de Pan'a yer verilir. Orpheus'un 11. şiirinde Pan, evrenin tanrısı olarak nitelendirilir[848]. Herodot, Mısır dilinde Mendes kelimesinin teke ve Tanrı Pan anlamlarında kullanıldığını, ayrıca Atina'nın koruyucu tanrılarından birisi olan Pan'a akropol eteklerinde bir tapınak yapıldığını bildirir[849].

Pan[850], MÖ 5. yüzyılda Arkadia'da ortaya çıkarak Attika, Boetia, Yunan adaları[851] ve İtalya'nın batısına ulaşmıştır. Pan'ın Anadolu'daki izleri kısıtlı olmakla beraber[852] Anadolu'daki en eski betimleri MÖ 5. yüzyıl sonu ve 4. yüzyıl başında özellikle sikkeler üzerinde[853], Hellenistik ve Roma Dönemi'nde ise çoğunlukla terrakottalarda görülür. Betimler Hellenistik Dönem öncesinde Anadolu'nun güneybatı ve kuzeybatısında yoğunlaşırken Pan, sakalsız genç bir insan başı ya da uzun boynuzlu olarak işlenmiştir[854]. Hellenistik Dönem'de ise kısa ve sert tüylü teke görünümünün yanısıra Telephos frizi gibi örneklerde sakalsız ve genç bir başa sahiptir[855]. Anadolu'da Ephesos, Pergamon, Mykale, Miletos, Didyma, Knidos,

[845] Çelgin 2011: 489.
[846] Hom. Hym. XIX 5-10.
[847] Bayladı 2005: 390-391. Pan için bk. Hom. Hym. XIX; Hdt. II. 146; Erhat 2003: 235; Graves 2004: 111-115; Agizza 2006: 123-126. Çam fıstığı, meşe, söğüt, çınar ve karaağaç tanrının kutsal ağaçlarıdır. bk. Boyana 2005: 185.
[848] Boyana 2005: 178-180. Tanagra'dan MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısının bir kabartmasında Pan ve Ana Tanrıça birlikte yer alır. Ayrıca Boiotia'da bulunan bir kapta da bu birliktelik görülür.
[849] Hdt. II. 46, VI. 105.
[850] Pan çobanlardan başka avcıların da tanrısıdır. Ayrıca savaşçı olup özellikle Arkadia'daki Heraia olmak üzere birçok kent sikkesinde tanrı, kargı, miğfer ve zırh ile savaşçı şekilde gösterilmiştir. bk. Boyana 2005: 184.
[851] Pan, Lesbos'un önemli tanrılarından birisidir. Kos'ta Paneia bayramı kutlanmış, ayrıca Rhodos, Andros, Syros, Paros, Melos, Kreta ve Amorgos'ta külte dair izler bulunmuştur. bk. Boyana 2005: 174.
[852] Tuchelt 1999-2000: 147. Pan buluntuları için ayrıca bk. Boyana 2005.
[853] Pan, MÖ 5. yüzyılda Idyma ve Phokai sikkelerinde, MÖ 4. yüzyılda Limyra ve Phokai sikkelerinde görülür. bk. Çelgin – Kürkçü 2016: 247.
[854] Tuchelt 1999-2000: 147 vd. Betimlemelerde Pan yalnız başına, Nyphelerle ya da diğer figürlerle birlikte görülür.
[855] Tuchelt 1999-2000: 151. Anadolu'dan Hellenistik Dönem Pan tasvirleri için bk. Tuchelt 1999-2000.

Apollonia, Termessos ve Lydai'da Pan tapınımı mevcuttur[856]. Ancak, Anadolu'da tek Pan Tapınağı olarak Kilikia'daki Korykia mağarası bilinir. İmparatorluk Dönemi'nde burada Pan'a tapınım, Hermes ve Nympheler ile birliktedir[857]. Ayrıca Termessos'ta yamuk planlı, pencereli ve iki kapılı, tabanı kayalık, duvarları amorf kireç taşlarından oluşan yapı, içerisinde bulunan MÖ 1. yüzyıla ait adak yazıtından dolayı Pan'ın kült yapısı olarak kabul edilir[858].

Pan, Olympos tanrılarından özellikle Dionysos ile bağlantılıdır. Bunun sebebi olasılıkla Pan'ın *satyr*ler gibi vahşi bir tabiata sahip olması ve şarap içmesidir. Pan tapımının çoğunlukla kırsal kesimlerde tutunması, tanrının doğal yükseltiler ve mağaralarda anılması, bu tanrının dağların karakterine benzer şekilde gürültülü ve çılgın bir ruha sahip olmasından kaynaklanır[859].

Priene'de de MÖ 3. yüzyıldan itibaren Pan'a dair buluntular görülmektedir. Bronz bir heykelcik, terrakotta figürinler ve yazıtlardan oluşan bu buluntular, tanrının kültünden ziyade onun kentteki varlığını kanıtlar. Buluntular ışığında Priene'de kültü olası tanrılardan birisinin Pan olduğu söylenebilir.

2.2.6.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de Pan'a dair arkeolojik buluntular bronz bir heykelcik ve dört adet terrakotta figürinden oluşmaktadır. Bir figürinde tanrıya Eros eşlik etmektedir.

2.2.6.1.1. Bronz Heykelcik

Kentte yapılan kazılarda Priene'nin batısında, E5 insulasında küçük bronz bir Pan heykelciği (**Resim 168-169**) bulunmuştur. Düzensiz şekilli bir kayanın üzerinde bacak bacak üzerine oturan Tanrı Pan, iki eliyle sakalı hizasında tuttuğu *syrink*si çalar şekilde betimlenmiştir. Tanrının uzun başında yüz detayları zorlukla seçilmektedir. Tanrının sırtının dış hatları kambur bir formdadır. Çıplak üst gövde insan şeklinde iken omurganın ucundaki küçük kuyruk ve toynaklarla biten bacaklarla gövdenin alt kısmı keçi biçimindedir. Heykelcikte bir yere asılmak için delik mevcut değildir. Buluntu yeri, bu parçanın işlevi ve tarihi konusunda herhangi bir katkıda bulunmaz. Kentte genellikle nadiren bulunan bronz

[856] Tuchelt 1999-2000: 154; Çelgin – Kürkçü 2016: 249-251.
[857] Tuchelt 1999-2000: 156. Enez'de "Agia Triada" adlı yer altı şapelinde Pan ile dans eden iki Nymphe kabartması bulunmuştur. Bu buluntudan dolayı burasının Pan mağarası olduğu iddia edilmiştir. bk. Boyana 2005: 170-171.
[858] Çelgin – Kürkçü 2016: 240-241.
[859] Boyana 2005: 186.

buluntular arasında nadide bir eser olan söz konusu heykelcik, eski yapıların terk edilmesinin ardından MÖ 2. yüzyılda insula E5'i düzleştirmek amacıyla kullanılmış, yer yer 2 metreyi bulan derinliğe sahip moloz tabakasından gelmiştir. Bu sebeple Pan'ın buluntu yeri ile işlevsel bağlantısını kurmak imkânsızdır[860]. İşlevi ve tarihi bilinemeyen bu eser, kentte Pan'ın varlığı için önemli bir delildir.

2.2.6.1.2. Terrakotta Figürinler

Terrakotta figürinlerden ilki (**Resim 170**) 19 numaralı evde bulunmuştur. Sadece baş ve gövdenin üst kısmı korunan olan bu örnekte her iki kol, dirseğin yukarısından kırılmış, sakal ile boynuzlar da zarar görmüştür. Sol kısımda ateş izleri mevcuttur. Çıplak ve geniş gövdede karın kasları vurgulanmıştır. Baş, sağa eğilerek sola dönmüştür. Enseye uzanan dağınık görünümlü saçın çevirdiği yüzde ağız hafif aralık, burun geniş, gözler kapalı, kulaklar büyük, sivri ve diktir. Alında bir çift boynuz yer alır[861].

Kentte bulunmuş bir diğer Pan figürininin (**Resim 171**) sadece boyundan itibaren baş kısmı korunmuştur. Pan, bu örnekte omzunda keçi ve başında *thymiaterion*[862] ile betimlenmiştir. Venüs halkalarının işlendiği güçlü boyun üzerindeki baş, hafifçe sağa dönmüştür. Kaşların çatılmasıyla güçlü bir ifade kazanan yüzde hafif aralık ağız, düz ve yukarı kalkık burun, alında yukarı doğru incelerek sivrilen bir çift boynuz yer alır. Küçük kulaklar, dik ve sivridir. Alnın gerisine, başa sarmaşık çelengi takılmış ve sonrasında bir *thymiaterion* yerleştirilmiştir[863].

Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyindeki 4 numaralı dükkânda Eros'a *syrinks* çalmayı öğreten Pan figürini (**Resim 172**) bulunmuştur. Yüksek bir kaide üzerinde duran figürlerin üst sınırını büyük, yarı açılmış kanatlar oluşturur. Keçi bacaklı ve sakallı olan Pan, göğsünün ön kısmında düğümlenen *chlamys* benzeri kürk dışında çıplaktır. Pan'ın solunda, yüksek bir

[860] Winter 2007: 277 vd. Heykelciğin üst kısmı 3,5 cm yüksekliğinde iken kayanın plaka benzeri genişlemesi ile oluşturulmuş yüzeyin yüksekliği 1,8 – 2,2 cm arasında değişmektedir. Heykelcik, bu boyutu ile nadir bir örnektir. Bronz heykelciğin geldiği moloz tabakasındaki seramikler MÖ 4. yüzyılın sonlarından Augustus Dönemi'ne değin tarihlenmiştir. Bu sebeple Pan heykelciğinin tarihi için *terminus ante quem* söz konusudur.
[861] Rumscheid 2006: 491 Nr. 263 Taf. 111/2-3, 5-7 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1382. KY 8,5 cm. Kil, açık kahverengidir. Pan'ın vücudunda turuncu kahverengi ve koyu kahverengi, saçta kırmızımsı kahverengi renk görülür. Figürinin arkasında oval buhar deliği mevcuttur. Figürin, MÖ 135'ten önceye tarihlenir).
[862] Θυμιατηριον: Antik Dönem'de kullanılan tütsülük ya da buhurdanlıktır. bk. Akkurnaz 2016: 174-175.
[863] Rumscheid 2006: 492 Nr. 266 Taf. 113/1-2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1591. KY 11,5 cm. Kil, açık turuncu kahverengidir).

kayalık ya da ağaç kütüğü üzerinde büyük oranda çıplak Eros oturmaktadır. Bacaklarını çapraz şekilde aşağı sarkıtmış olan Eros, *syrinks*i aralık olan ağzıyla çalıyor izlenimi verir[864].

Buluntu yeri bilinmeyen son figürinde (**Resim 173**) elinde s*yrinks* ve *pedum*la ayakta duran Pan betimlenmiştir. Pan'ın sakalı *syrinks*in üzerine gelir, dirsekten bükülmüş sol kolu gövde önüne uzanmış ve sol el neredeyse aynı uzunlukta yan yana sekiz borudan oluşan *syrinks*i ve omuz hizasında *pedum* tutmaktadır. Sol kol üzerinde olasılıkla kürk ya da mantonun birikmiş kıvrımları görülür[865].

2.2.6.2. Epigrafik Buluntular

Priene kenti kazı ve araştırmalarında Pan'ın adının geçtiği dört yazıt bulunmuştur. Bunlardan ilki (**Kat. No. 54**) Asklepion'da bulunan bir sunak üzerinde yer almaktadır. MÖ 3. yüzyıla tarihli yazıtta sadece "Πανός" (Pan) kelimesi mevcuttur[866].

MÖ 2. yüzyıla gelindiğinde Athena terasının kuzeydoğusundaki Bizans kilisesinin duvarında kullanılmış, Meter Phrygia rahiplik satış belgesini içeren bir yazıtta (**Kat. No. 23**) Pan'a yer verilir:

παρέξε-

4 ται δὲ ἡ πόλις ἱερεῖον τῆι μὲν Μητρὶ πρόβατον,

[Παν]ὶ δὲ ἀλέκτορα, Ἑρμῆ δὲ καὶ Ζανὶ ἄρνας δύο.

"Kent, kurban hayvanı olarak Meter için bir koyun, (Pan) için bir horoz,
Hermes ve Zeus için iki kuzuyu hazır bulunduracak"[867].

Kutsal Stoa'nın batı duvarında MÖ 129'dan sonraya tarihli, Kydimos oğlu Moschion için bir onur kararı yer almaktadır. Bu kararın 261. satırında yeni ayın ilk gününde Zeus

[864] Wiegand – Schrader 1904: 346 Abb. 407; Rumscheid 2006: 514 Nr. 331 Taf. 141/4, 142/1 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8627. KY 20,6 cm. Kil, açık kahverengi olup beyaz kaplama kısmen korunmuştur. Eros'un mantosu ve Pan'ın göğsü, boynu, yüzü ve kürkünde kahverengi-turuncu boya kalıntıları mevcuttur. Figürin, afet katmanına yani MÖ 135'ten önceye tarihlenir).
[865] Rumscheid 2006: 491 Nr. 264 Taf. 111/4 (Aydın, Balat Müzesi, Env. No. bilinmiyor, Priene-Kasa X/3. KY 5,7 cm. Kil parlak, çekirdekte koyu tonda olup boya kalıntıları mevcut değildir).
[866] Wiegand – Schrader 1904: 139; Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 197; Blümel – Merkelbach 2014: 399 Nr. 200.
[867] Wiemer – Kah 2011: 4; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.

Olympios, Hera, Athena Polias ve Pan Arogos[868] için büyükbaş hayvan kurban edildiği ve sonraki gün kurbandan arta kalanların vatandaşlara dağıtıldığından söz edilmektedir[869].

Son olarak Asklepieion'un güney tarafında bulunmuş bir ante taşı üzerinde yer alan yaklaşık MÖ 100'e ait *stephanephoros* için onursal karar parçasında Pan'ın adı anılır. Bu karara göre *stephanephoros* seçildiğinde kent için yaptığı güzel ve görkemli şeyleri tanrılara karşı dindar, saygılı ve ailesine de adaletli davranarak devam ettirmek isteyen ayrıca, Zeus Olympos'un çelengini takan kişi, atalarından miras kalan tanrılar için kurbanları da mükemmel şekilde yerine getirmiştir. Kararın 20. satırında denilmektedir ki:

"Her ay Zeus Olympios, Hera ve Pan'a ve Athena Polias'a kurbanlar sundu[870]".

Söz konusu yazıtların ışığında görülmektedir ki MÖ 3. yüzyıldan itibaren kentin başlıca tanrıları Athena, Zeus, Meter, Hera ve Hermes ile birlikte kendisine kurban sunuları yapılan ve bir sunağı bulunan Pan, kentte saygı duyulan ve halkın tapındığı tanrıların başında gelmektedir.

2.2.6.3. Değerlendirme

Priene'de MÖ 3. yüzyıldan itibaren Pan'a dair yazıtlar, terrakotta figürinler ve bronz bir heykelcikten oluşan buluntular görülmektedir. Yazıtlarda tanrıya yapılan kurban sunularından söz edilmesi ve bir sunağının bulunması, halkın Pan'a tapımının belgeleridir. Ancak, kült denilen olgu bir kutsal alan ya da yapı, görevliler ve örgütlenmeyi gerekli kıldığı için kentte Pan kültünün varlığı kesin bir dille ifade edilemez. Priene'de Pan kültü buluntular yoluyla kanıtlanamamasına rağmen, yazıtlarda kentin en başta gelen tanrılarıyla birlikte Pan'a kurbanlar sunulmasından dolayı onun kentte saygın bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.

Pan sunağının taşınabilir olmasına karşın Asklepios Kutsal Alanı'nda bulunmuş olması, onun bu tanrıyla olan yakın bağının bir işareti kabul edilebilir. Sağlık tanrısının şifa bulmak amacıyla vahşi doğada yaptığı gezilerde tabiatı iyi tanıyan Pan da olasılıkla ona yol gösterici olmuştur. Diğer taraftan Antik Dönem'de bazı insanlarda aniden oluşan aşırı tepki ve çılgınlıklarla kendini gösteren epilepsi, Pan korkusu şeklinde tanımlanmış[871], bu hastalıktan muzdarip kişiler de olasılıkla Asklepios'a şifa bulmak amacıyla gelmiştir. Pan'ın, Asklepios ile yakınlaşmasının böyle bir durumdan kaynaklanması muhtemeldir.

---

[868] ἀρωγός: yardıma gelen, yardımcı; savunan, koruyan. bk. Çelgin 2011: 102.
[869] Hiller von Gaertringen 1906: 84-106 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 132-141 Nr. 64.
[870] Hiller von Gaertringen 1906: 50-51 Nr. 46; Blümel – Merkelbach 2014: 118-119 Nr. 55.
[871] Boyana 2005: 184; Agizza 2006: 126.

Priene'de Dionysos kültünün varlığı beraberinde Pan inancını da getirmiş olabilir. Mitolojide *satyr* ve *silen*lerin dışında Dionysos'un gözde takipçilerinden bir diğeri de Pan'dır. Her iki tanrının vahşi doğa ile olan yakın bağları, deliliğe varan çılgın yapıları ve Pan'ın *saytr*lere olan benzerliği Dionysos ile Pan'ı birbirine bağlamaktadır.

Bu bilgiler ışığında Pan'ın Priene kentinde saygı duyulan tanrıların başında geldiği ve kendisine özellikle kurbanlar vasıtasıyla tapınım yapıldığı sonucuna ulaşılır. Kültü kanıtlamamasına rağmen, kentte kültü muhtemel tanrılardan birinin Pan olduğu söylenebilir.

2.2.7. APOLLON

Homerik Hymnos'ta Tanrı Zeus ile Leto'nun oğlu, Tanrıça Artemis'in[872] kardeşi olarak Delos'ta doğan okçu tanrı Apollon, aynı zamanda bilici ve hekim tanrıdır. Bu sebeple adı genellikle oğlu Tanrı Asklepios ile birlikte anılır[873]. Işıkla özdeşleşen Apollon, ölçülü gücün de simgesidir[874]. İlyada'da anlatılan Troıa Savaşı'nda tanrının Troialı'lara yardım ettiği görülür[875].

Ozan tanrı olarak da bilinen Apollon, Zeus ile Mnemosyne'nin şairlere ve yazarlara ilham veren kızları Mousa'ların önderidir[876]. Ünlü ozan Hesiodos'un, "Theogonia" adlı eserine Mousa'lara seslenişle başladığı görülür[877]. Helikon Dağı Mousa'larını Delphi'ye getirerek onların vahşi yaradılışlarını terk edip ağırbaşlı danslara katılımlarını sağlayan Apollon'dur[878]. Tanrının Arkhelaos Kabartması başta olmak üzere birçok eserde elinde *kithara* ile betimlenmesi onun müzik ve şiir ile yakın bağlarının en iyi temsilidir[879].

Yunanistan'da olduğu gibi Anadolu'da da yaygın bir tapınıma sahip olan tanrının en önemli kült yerleri aynı zamanda kehanet ocaklarıdır. Hellenistik Dönem'e değin Delphi önemli bir kehanet ocağı iken sonrasında Ionia bölgesinden Didyma[880] ile Klaros[881] bu konuda hatırı sayılır bir konuma gelmişlerdir. Tanrının kehanetleri insanların üzerinden kötülükleri uzaklaştırmasının yanı sıra uygulanan ritüellerle bir arınmayı da içerir. Tanrının arındırıcı niteliği özellikle Ion bayramı Thargelia'da ön plana çıkmaktadır. Kolophon'da kutlanan bu bayramda kenti arındırma amacıyla günah keçisi ritüeli gerçekleştirilmekteydi[882].

2.2.7.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de açığa çıkarılan arkeolojik buluntular Hellenistik Dönem'den itibaren kentte mevcut olan Apollon tapımının kanıtlarını sunmasının yanı sıra tanrının daha erken dönemde de Priene halkının inanç dünyasında yeri olduğuna dair belgeler de bulunmaktadır. C. R.

[872] Artemis'in etimolojisi, doğumu ve mitleri için bk. Hom. hym. IX, XXVII; Çelgin 1986; Erhat 2003: 56-61; Graves 2004: 90-95; Bayladı 2005: 81-84; Agizza 2006: 45-51; Albayrak 2008.
[873] Apollon'un etimolojisi, doğumu ve mitleri için bk. Hom. hym. IIIa-b, XXI, XXV; Beekes 2003; Erhat 2003: 44-50; Graves 2004: 83-90; Bayladı 2005: 67-71; Graf 2009.
[874] Erhat 2003: 44.
[875] Hom. Il. XV 143-156.
[876] Mousa'lar için bk. Hes. erg. 1-5; Hom. hym. XXV; Watzinger 1903; Erhat 2003: 208-209; Bayladı 2005: 352-353; Graf 2009: 33-34.
[877] Hes. theog. 1-10, 40-115.
[878] Graves 2004: 86.
[879] Ful 2013: 2.
[880] bk. Kuray 1996: 28 vd.
[881] bk. Akar Tanrıver 2009.
[882] Akar Tanrıver 2009: 257 vd.

Cockerell tarafından Samos'ta bir rahipten alınan bronz bir yaban tavşanı (**Resim 174**), Prieneli Apollon'a dair adak yazıtı taşır. Samoslu Yunan rahibin bildirdiğine göre Arkaik Priene'den gelen bu eser olasılıkla bir zamanlar bir avcı tarafından tanrıya adanmıştır. Arkaik Priene'de Apollon tapımı için kanıt olan bu buluntu, MÖ 6. yüzyıl sonuna tarihlenir. Bronz tavşan heykelinin bacakları ve kuyruğu kırık yapılmıştır. Heykelin sağ kısmında ve alt tarafında sol el yazısı yer alır[883].

τῶι ᾽Απόλλωνι τῶι Πριηνῆϊ μ᾽ ἀνέθηκεν ῾Ηφαιστίων

"Hephaistion, beni Prieneli Apollon'a sundu"[884].

Tanrı Apollon ile ilgili yazıtlı bu tavşan heykeli dışında diğer buluntular Yeni Priene kentinden gelmektedir. Apollon'a ait arkeolojik buluntular Athena Sunağı'ndan kabartma heykel, *bouleuterion*daki sunaktan büst şeklinde kabartma ve heroonda bulunan gümüş bir yüzük üzerindeki portre resimden oluşmaktadır. Ancak, tanrı ile yakın bağlarından dolayı Mousalar ve Tanrıça Artemis'e dair özellikle kabartma heykel ve terrakotta figürinlerden meydana gelen tekil buluntular da bu bölümde değerlendirilmiştir.

2.2.7.1.1. Kabartma Heykeller

Athena Polias Tapınağı'nın doğusunda ve onunla aynı eksende Athena Sunağı yer alır[885]. Sunağın dış kısmında euthynteria üzerinde iki basamaklı bir altyapı bulunur. Bu alt yapı üzerine yarım Ion sütunlar ve saçaklık gelmekteydi. Yarım sütunlar arasında alt ve üst kenarları silmeli, 86 cm yüksekliğinde bir bölüm bulunur. Biraz geriden başlayan bu bölüm, giysili kadın kabartma heykelleri için kaide işlevi görmekteydi. Ayrıca günümüze eski bir fotoğrafı ile ulaşan ve şu anda kayıp olan bir kabartmada Apollon Kitharodos (**Resim 175**)[886] görülür. Hem kadın kabartmaları hem de Apollon kabartması sebebiyle sunağın *propylon*a bakan doğu kısmındaki sütun aralarında Apollon ve Mousa'ların betimlendiği kabul edilir[887].

[883] Hiller von Gaertringen 1906: 198 Nr. 434; Taşlıklıoğlu 1963: 42; Simon 1986: 23; Blümel – Merkelbach 2014: 542-543 Nr. 409 (British Museum, London).
[884] Hiller von Gaertringen 1906: 198 Nr. 434; Blümel – Merkelbach 2014: 542-543 Nr. 409.
[885] Wiegand – Schrader 1904: 120 Abb. 91-92.
[886] Pinkwart Hellenistik Dönem'in en erken Kitharodos tipi için MÖ 2. yüzyılın ortaları tarihini verir. Ancak Şahin, Mustafa Kemal Paşa'da bulunan bir adak levhasına istinaden bu tarihin MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına çekilebileceğini öne sürmüştür. bk. Şahin 1999: 410 No. 7. Apollon Kitharodos için ayrıca bk. Watzinger 1903: 3-4, 13, 22 vd. Taf. 1; Tanrıver 1996; Şahin 2000: 232-240 Levha LXXXI-LXXXVIII; Şimşek 2001; Ful 2013.
[887] Rumscheid 2000: 115-116.

Pausanias'a göre Athena Sunağı'nda Mousa betimine Tegea Athena Sunağı'nda da rastlanılmaktadır[888].

Priene Athena Sunağı'ndaki Tanrı Apollon kabartma heykelinin görüntüsünün tek kaydı Pullan'ın soluk bir fotoğraf baskısıdır. Bu fotoğraftan anlaşıldığı üzere figürün duruşu, giysisi ve anatomisi "Apollo Kitharodos" tipine mükemmel şekilde uymaktadır. Ayakta duran tanrının her iki kolu ve başı eksiktir. Göğsün hemen altından kalın bir kemerle sıkıştırılmış *chiton* giyen tanrı, özgün bir duruşu sahiptir. Vücudun ağırlığı sağ bacağa verilmiş, dizden bükülen sol bacak da sola doğru dışarı atılmıştır. Bu hareket sonucu sağ kalça çıkıntı yapmış, bel de sağa doğru burulmuş ve üst gövde sağa doğru eğilmiştir. Tanrının sağ omzu alçaltılıp, sol omuz yükseltilmiştir. Eteği zemine değen uzun *chiton*un altından tanrının sadece sol ayağı görülür. Hellenistik Dönem'in sevilen bir konusu olan Apollon Kithorodos, özellikle Archelaos Kabartması'nda[889] ön plana çıkar, ancak bu kabartmada tanrı kısmen sol kalçasına dayanan büyük bir *kithara*, aşağı sarkan sağ elinde de *pena* (*mızrap*) tutmaktadır. Carter'a göre sadece 90 cm genişliğinde bir niş alanına oturtulmuş olan Priene Apollon'unun da kollarının konumundan dolayı sol tarafında bir enstrüman tutmuş olduğu söylenebilir[890].

Athena Sunağı'ndaki kabartma heykeli dışında Tanrı Apollon'a dair diğer arkeolojik buluntu, *bouleterion* sunağı üzerindeki Apollon'un büst şeklindeki kabartmasıdır (**Resim 176**). Yapının geçirdiği yangından kısmen korunan sunak, 79 cm yüksekliğinde tek bir mermer bloktan yapılmıştır[891]. Rumscheid tarafından Geç Hellenistik – Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen sunağın[892] zengin bezemeleri, yangının etkisi ile büyük ölçüde tahrip olmuştur. Sunağın her bir yüzünde kabartma olarak yapılmış amblem şeklinde Tanrı Hermes, Asklepios, Herakles ve Apollon'un büstleri yer alır. Büstlerin arasına boğa başlarıyla birlikte defne benzeri yapraklardan yapılmış kalın girlandlar işlenmiştir. Sunağın doğu yüzündeki betimlemede yer alan Apollon figürünün başı hafif sola dönmüştür ve tanrının sağ omzunda sadak görülür[893].

Priene'de Tanrı Apollon'a dair başka herhangi heykel ya da kabartma bulunmamıştır. Ancak Athena Sunağı'nın kabartma heykellerinden kadın olarak tanımlanan figürler, Apollon ile yakın bağları olan ilham perileri Mousa'lara aittir. Bu sunak heykellerinden ilki,

[888] Pausanias, Amythaos oğlu Melampus tarafından Athena Sunağı'nın yaptırıldığını ve sunakta Mousa'ların da betimi olduğundan söz eder. bk. Paus. 8.47.3.
[889] Archelaos kabartması için bk. Watzinger 1903: Taf. 1.
[890] Carter 1983: 194.
[891] Wiegand – Schrader 1904: 222, 224.
[892] Rumscheid 2000: 57.
[893] Wiegand – Schrader 1904: 224-225 Abb. 214.

"Frankfurt Urania" olarak bilinen tipin bir varyasyonudur[894]. Gayet doğal ve rahat bir şekilde oturan Mousa figürünün (**Resim 177**) gövdesinin alt kısmı profilden, üst kısmı cepheden verilmiştir. Baş tahrip olduğu için hareketi bilinmez. Figürün omuzları dışa dönük, sağ el çeneyi destekler ve bükülmüş olan sağ dirsek sağ bacak üzerine yaslanır. Sol ayak kayalık bir zeminde dinlenirken sağ bacak sol bacağın üzerine atılmıştır[895]. Oldukça geniş ve ince bir *himation*, figürü baş ve ayaklar dışında örter ancak figürün bunu nasıl büründüğü belirsizdir. Duruşu üç boyutlu, kollar arasındaki kıvrımlar kavisli ve üççeyrek görünümde vurgulanmıştır. Kollar arasındaki kıvrımlar, sağ kalça üzerinden benzer sırayla kayaya uzanır şekilde işlenmiştir[896].

Bir diğer sunak figürü, Berlin'de korunan baş kısmı eksik bir Mousa kabartmasıdır (**Resim 178**)[897]. Oturan Mousa'nın aksine ayakta duran figür, Carter'e göre sunağın tasarımcısının orijinal bir fikri gibi görünmektedir, çünkü bunun bağlantılı olduğu açık bir model mevcut değildir. Kumaşın alışılmadık düzenlemesi, Priene Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan Nikeso heykeli (**Resim 39**) ile karşılaştırıldığında önemli farklılıklar görülür. Kumaşa sarılan sağ elin uylukta kavrayan hareketi, bir dizi Hellenistik figürle paraleldir[898]. Alçak bir plinthus üzerinde duran figürün hem sol hem sağ ayağı tamamen zarar görmüştür. Başın ve sol kolun tahrip olmasından dolayı bunların orijinal duruşuyla ilgili net bir bilgi bulunmaz. Gövdenin merkez ekseni, rölyef zemini düzleminde hafif bir "s" eğrisi izler. Figür kabartma zeminden çıkarak, ağırlık taşıyan sol bacak üzerinde saat yönü tersine dönüyor izlenimine sahiptir. Dizden bükülmüş ve kaldırılmış sağ bacak, figürün geri kalanının ötesine doğru çıkıntı yapar. Sağ omuz ve kol da tamamen üç boyutludur[899]. Carter'e göre elbiseyi uylukta kavrayan sağ elin Hellenistik hareketi ile kumaş özellikleri MÖ 4. ve 3. yüzyıl etkilerini sürdürmektedir. Archelaos Kabartması'nın[900] aksine bu figür geniş omuzludur ve yanlarda destek kıvrımlar bulunmaz. Ayrıca MÖ 2. yüzyıl ortası Mousa'larının konikal şekli

[894] Carter 1983: 193. Afyon – Karahisar'da bulunan bir örnek Priene Mousa'sına çok benzerdir. bk. Carter 1984: Pl. CXIV-5/6. Carter'e göre Priene'nin oturan Mousa'sı, Frankfurt Urania'sı tarafından kopyalanmış bir tipin çeşididir. Urania'nın orijinal formunun ise MÖ erken 3. yüzyılda oluştuğu söylenebilir. bk. Carter 1984: 753 vd.
[895] Carter 1983: 202-204 Nr. 68 Fig. 16 Pl. V-b, XXIX, XXX, XXXII-a; Carter 1984: 752 Pl. CXIV-1; Rumscheid 2000: 116 Res. 96 (Panel 131 cm x 82,5 cm x 42,5 cm. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde, Env. No. 3280).
[896] Carter 1984: 753.
[897] Wiegand – Schrader 1904: 122 Abb. 95-96; Carter 1983: 204-207 Nr. 69 Pl. XXX1-a/b, XXXII-b; Carter 1984: 758 (Eser, Berlin Pergamon Müzesi'nde korunmakta olup 1,30 m yüksekliğindedir).
[898] Carter 1983: 195.
[899] Carter 1983: 205.
[900] Homeros'un *Apotheosis*'ini konu alan Archelos Kabartması, sanatçısı Priene'li Apollonius'un oğlu Archelaos'un adıyla anılır. Sahnenin üst kısmında Zeus, ilham perileri Mousa'lar, anneleri Mnemosyne ve Apollon yer alır. Ayrıntılı bilgi için bk. Watzinger 1903.

ve abartılı zıt hareketleri burada görülmez, kumaş da MÖ 2. yüzyıl ortası kadın giysilerine benzer yapıda değildir[901].

Sunağa ait diğer iki Mousa kabartması da kısmen korunarak günümüze ulaşmıştır[902]. Bunlardan ilkinin sadece etek kısmı korunmuşken, diğer figür (**Resim 179**) başı, bacaklarının büyük bir kısmı ve elleri dışında sağlamdır.

2.2.7.1.2. Gümüş Yüzük ve Fulcrum

1897 yılı Priene kazısı sırasında tiyatronun doğu paradosunda moloz taşlardan yapılmış 2 m yüksekliğinde, 4,62 m uzunluğunda ve 3,18 m genişliğinde tonozlu bir oda bulunmuştur. Odanın batı ve doğusundaki iki uzun kenarda 1,25 m genişliğinde bank şeklinde yükseltilmiş tuğla tabakası yer alır. Mezar/*Heroon*'daki güney bankın güneydoğu köşesinde gümüş bir yüzük (**Resim 180**) bulunmuştur. Yüzüğün üzerinde küçük bir akik taşı ve bunun üzerinde Apollon ile Artemis'e ait olduğu düşünülen karşılıklı büst şeklinde betimler yer almaktadır. Defne çelengi ile süslenmiş her iki başın arasında yukarıda bir hilal görülür[903]. Mezarda bulunan Augustus Dönemi'ne ait gümüş bir sikkeden dolayı yapı Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir[904].

Tanrı Apollon'la olan bağından ve kentte ona dair tekil buluntuların açığa çıkarılmış olmasından dolayı Artemis ile ilgili arkeolojik malzemelere de burada değinmenin doğru olduğu kanısındayız. Kentte 8 numaralı evin güneyindeki bir Priene evinde bulunan bronzdan yapılmış "Fulcrum[905]" (**Resim 181**) bir kızın başı ve göğsünü gösterir. Bir bant sağ omuzdan çapraz olarak aşağıya iner, olasılıkla sağ omzun üzerindeki sadaktan aşağıya doğru uzanmaktadır. Figürün saçları başın en tepesinde belirgin bir topuz halinde toplanmıştır. Bu bronz büst halinde betimlenen figür, niteliklerinden dolayı Artemis olarak yorumlanmaktadır[906]. Artemis büstleri orjinalde ve çoğunlukla *fulcrum* figürleri olarak bilinmektedir[907].

---

[901] Carter 1984: 758.
[902] Söz konusu iki kabartma Mousa heykeli için bk. Carter 1983: 207-209 No. 70-71 Pl. XXXI-c/d, XXXII-c/d.
[903] Wiegand – Schrader 1904: 278-279 Abb. 289.
[904] Rumscheid 2000: 179.
[905] Fulcrum: Yunan ve Roma yataklarının kol dayama kısımlarında, kimi zaman da ayaklarında yer alan terrakotta ya da bronz kabartma bezemelerdir. Genellikle sökülüp takılabilen bu parçalar, en üstteki bölümde çoğunlukla hayvan başı biçiminde protom, altta ise büst ya da madalyondan oluşur. bk. Kaplan 2019: 57 vd.
[906] Wiegand – Schrader 1904: 381 Abb. 482 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1281. Y. 9 cm).
[907] Kaplan 2019: 60.

2.2.7.1.3. Terrakotta Figürinler

Kentte Tanrı Apollon'a atfedilen terrakotta figürin bulunmamıştır. Ancak, Apollon'un kız kardeşi Tanrıça Artemis ve Mousa'ların figürinleri bulunmuştur. Konut alanında bulunan Artemis figürini (**Resim 182**), tanrıçanın kentteki tek terrakotta betimidir. Ayakta betimlenmiş olan tanrıça, kısa kollu, yuvarlak yakalı *chiton* ve üzerine giydiği kolsuz, üçgen yakalı *peplos*tan oluşan kıyafeti ile kentte bulunmuş terrakotta Athena figürinine (**Resim 13**) benzer yapıdadır. Tanrıça, *chiton* ve *peplos*un üzerine kalçalarına değin inen bir *himation* almıştır. *Himation*un şekli Versay Artemisi[908] ve Pergamon Sunağı'ndaki *gigantomachy* sahnesindeki Artemis'e[909] benzerdir. Tanrıçanın sağ omzunun gerisinde yay ve sadak görülür. Kelebek şeklinde bir düğümle toplanan saçın bir kısmı, dalgalar halinde omza dökülmüştür. Başın ön kısmında hilal şeklinde *stephane* yer alır[910]. Tanrıçanın serbest bırakılmış sağ kolu dirseğin yukarısından, sol kolu bilekten kırıktır. Yoğun katlara sahip giysinin dizden itibaren alt kısmı eksiktir.

Apollon ile bağlantılı kentte bulunmuş diğer figürinler ilham perileri Mousa'ları temsil eder. Bu örneklerden ilki (**Resim 183**) Psyche ya da kitharalı Mousa olarak tanımlanmıştır. Figürün üst gövdesi ve *kithara* korunmuş, kanatların büyük kısmı ve alt gövde kırıktır. Figürün üzerindeki kolsuz *chiton*, sağ omuzdan kola doğru düşmüştür[911]. Sağ el, sol omza dayalı *kithara*yı çalmaktadır. Baş, sağ tarafa doğru dönmüş ve eğilmiştir. Dalgalı saç ortadan ikiye ayrılıp başın gerisinde toplanmış ve bir kısmı enseye dökülmüştür.

Olasılıkla Athena Terası'nın güneybatı köşesinin altında A odasında ya da kuzeydeki bitişik odada bulunmuş bir figürin parçası (**Resim 184**) kesin olmamakla birlikte Pinaxlı Mousa olarak tanımlanmıştır. Giyimli, *capite velato* kadın figürünün sadece gövdesinin üst kısmı ve başı ile *pinaks*ın alt kısmı korunmuştur. Sol kolun alt kısmı ve sağ dirsek büyük ölçüde kırılmış bir kaya ya da ağaç gövdesi üzerine dayanmakta; sağ kol gövdenin önüne

[908] bk. İşkan – Aktaş 2019: 317 Abb. 12. Yayında Versay Artemisi'nin diğer benzer örnekleri de yer almaktadır.
[909] bk. Smith 2002: 176, 180 Res. 195-196/4.
[910] Wiegand – Schrader 1904: 335 Abb. 375; Rumscheid 2006: 415-416 Nr. 23 Taf. 10/2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1420. KY 15,5 cm. Kil, orta kahverengi renkte; beyaz kaplama kısmen iyi korunmuştur. Giyside mavi ve sarı, saçta kırmızımsı kahverengi boya kalıntıları mevcut. Figürin, Geç Klasik ya da Hellenistik tiptedir. İki kopya halindeki figürin, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).
[911] Wiegand 1904: 342-342 Abb. 396; Rumscheid 2006: 408 Nr. 4 Taf. 1/4 (Buluntu yeri bilinmiyor. Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8632. KY 5 cm. Kil, açık kahverengi renkte; özellikle arka yüzde çukurlarda beyaz kaplama kalıntıları mevcuttur).

kuvvetli şekilde eğilmektedir. Figürün sol tarafında menteşeli kapılı *pinax* ve mask betimi görülür[912].

33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında bulunmuş bir figürün parçası (**Resim 185**) Mousa Polymnia[913] tipinde kadın figürüdür. Figürün sadece gövdesinin üst kısmı ve başı korunmuştur. Gövde güçlü bir şekilde öne doğru eğilmiş ve dik duran baş dümdüz ileriye odaklanmıştır. Üst gövde ve boyun *himation* ile sarılmıştır[914]. Saç ensede topuz halinde toplanmıştır.

Konut alanında bulunan bir figürin (**Resim 186**), küçük kitharalı Mousa tipini yansıtır. Dairesel bir kaide üzerinde ayakta duran kadın figürün alt kısmı, karın üstüne kadar yuvarlak hacimlidir. Sağ kol ve el göğsün önünde görünecek şekilde açılıdır. Sol kol, vücudun yan tarafında aşağı doğru serbest görülür. Tüm beden *himation* ile sarılmıştır. Kısa boyun üzerindeki baş hafifçe sola dönmüş ve saçlara kavun gibi şekil verilmiştir. Ayaklarda sandalet fark edilir[915].

Kentte bulunmuş *rotulus*lu, giyimli bir kadın figürini (**Resim 187**) olasılıkla Mousa'yı temsil etmektedir. Figürün üst gövdesi ile alt gövdesinin bir kısmı korunmuştur. Baş, omuzlar, bacaklar ile kısmen alt gövde tahrip olmuştur. Figür *himation*a sarılmıştır. Sol kol dirsekten bükülmüş, sol el kalçaya dayanmaktadır. Göğse yaslanan sağ el bir *rotulus* tutmaktadır[916]. Konut alanında bulunmuş *rotulus*lu, giyimli bir başka kadın figürini (**Resim 188**) de kesin olmamakla birlikte Mousa'yı temsil etmektedir. Kısmen tahrip olan figür, ağırlığını sol bacağa vermiş ve sağ bacak serbest bırakılmıştır. Kalın kumaştan yapılmış *himation* vücudu sarar. *Himation*a takılı sağ kol göğüste ve sağ el bir *rotulus* tutar. Sol el, kalça üzerine dayanmıştır. Dar bir boyun üzerinde yükselen baş, sola doğru eğilmiş ve hafifçe sağa dönmüştür. Yüzde sadece sol göz korunmuştur. Saça, kavun gibi şekil verilmiştir.

---

[912] Winter 1903: 116 Nr. 2; Wiegand – Schrader 1904: 353 Abb. 427; Rumscheid 2006: 440 Nr. 105 Taf. 42/4 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8559. KY 9,5 cm. Kil, turuncu-kahverengi renktedir).

[913] bk. Watzinger 1903: 4-6 Nr. 2 Abb. 1-2.

[914] Rumscheid 2006: 440 Nr. 104 Taf. 42/3 (Eser kayıptır ve Berlin Antikensammlung'taki belgelerde 24 numaralı parçadır. KY 9,5 cm. Yaklaşık MÖ 200'de oluşturulmuş bir türden yapılmış model, MÖ 135 yılı öncesine atanır).

[915] Wiegand – Schrader 1904: 352 Abb. 419; Rumscheid 2006: 439 Nr. 102 Taf. 41, 42/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1621. Y. 19,8 cm. Kil, dışta açık kahverengi içte turuncu renktedir. Kirli beyaz kaplama kısmen korunmuştur. Kıyafette mavi, sarı-yeşil, koyu kırmızı-kahverengi, saçta koyu kırmızı-kahverengi renk mevcuttur. Figürinin arka kısmında, kalça seviyesinde 2,2 cm çapında buhar deliği yer alır. Model, olasılıkla MÖ 200 civarında ortaya çıkan bir tipe göre yapılmıştır).

[916] Rumscheid 2006: 442 Nr. 111 Taf. 45/1-2 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1418. KY 14 cm. Kil, açık turuncu kahverengi renktedir. Beyaz kaplama kalıntıları mevcuttur. Figürin, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

Ayaklarda sandalet görülür[917]. Kentte bulunmuş *rotulus*lu, giyimli bir kadın figürini (**Resim 189**) önceki örnekler gibi olasılıkla Mousa'yı temsil etmektedir. Figürün başı, sağ kolu ile vücudunun kısmen sağ kısmı ve sol ayağı eksiktir. Vücut, ağırlığını sol bacağa vermiş ve sağ bacak serbest bırakılmıştır. Sol el, kalça üzerine dayanmıştır. *Himation*a takılı sağ kol, göğüste ve sağ el bir *rotulus* tutmaktadır[918].

Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunmuş giyimli, Münihli Klio tipindeki bir kadın figürini (**Resim 190**) Mousa olarak tanımlanmıştır. Figürinin ayakları, sağ kolu, sol kolunun alt yarısı ve başı eksiktir. Vücut ağırlığını sağ bacağa vermiş ve sol bacak serbest bırakılmıştır. Sağ kalça kavislidir. *Himation* tüm vücudu sarar ve sağ omuzu açıkta bırakır[919].

2.2.7.2. Epigrafik Buluntular

Priene kenti kazı ve araştırmalarında Tanrı Apollon'un isminin geçtiği sadece bir yazıt (**Kat. No. 55**) bulunmuştur. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen ve Prieneli hâkimler için Alexandreia Troas'tan çelenk, Priene'nin cevabını içeren iki parça halindeki mermer stel, Athena Tapınağı ile Athena Terası'nda bulunmuştur. Söz konusu yazıtın 30. satırında Tanrı Apollon'un *stephanephoros*luğundan söz edilmektedir[920]. Bu tür yüksek ücret gerektiren görevleri üstlenebilecek kişi bulunmadığında tanrılara bu sorumluluk yüklenebilmekteydi[921]. Bu yazıtta tanrının *stephanephoros* olarak nitelenmesi, Apollon'un bu görevi yürütebilmesi için gerekli harcamaların karşılanabileceği bir serveti olduğu düşüncesini doğurmaktadır.

30 τῆς δέ ἀναγραφῆς τῶ[ν ψ]ηφισμάτων καί τῆς ἐγδόσεως τῆς στήλης ἐπιμέλειαμ

ποιήσασθαι τὸν νεωποιείν μέλλοντα χάρμον ἐπί στεφανοφόρο[υ] ’Απόλλωνος,[922].

---

[917] Winter 1903: 16 Nr. 4; Wiegand – Schrader 1904: 352 vd.; Rumscheid 2006: 441 Nr. 107 Taf. 43 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1478. Y. 31 cm. Kil rengi belirlenememiş. Beyaz kaplama kısmen düzdür. Figürinin arka kısmında, kalça hizasında 5 cm x 3,7 cm boyutlarında bir buhar deliği yer alır. Figürin, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir). Benzer bir diğer örnek için bk. Rumscheid 2006: 441-442 Nr. 109 Taf. 44/3-4 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1477. KY 24,2 cm. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

[918] Wiegand – Schrader 1904: 352 vd; Rumscheid 2006: 441 Nr. 108 Taf. 44/1-2 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1483. KY 26 cm. Kil, açık turuncu kahverengi renktedir. Beyaz kaplama çok iyi korunmuştur. Buhar deliği korunmamıştır. Figürin, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir). Benzer bir örnek için bk. Rumscheid 2006: 442 Nr. 110 Taf. 45/3-4 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1401. KY 19,3 cm. Figürin, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

[919] Rumscheid 2006: 440 Nr. 106 Taf. 42/5 (Figürin kayıptır, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgelerden bilinir. KY 9 cm. Buhar deliği bulunmaz. Figürin, en geç MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında üretilen bir tipe aittir). Benzer bir örnek için bk. Rumscheid 2006: 440 Nr. 103 Taf. 42/2 (Figürin, 33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında bulunmuş ama kayıptır ve Berlin Antikensammlung belgelerindeki 26 numaralı parçadır. KY 27 cm. Figürün, yaklaşık MÖ 200'de oluşturulmuş bir tipe dayanır ve MÖ 135 yılından önceye atanır).

[920] Hiller von Gaertringen 1906: 49-50 Nr. 44; Taşlıklıoğlu 1963: 41; Blümel – Merkelbach 2014: 542 Dn. 1.

[921] Gökalp Özdil 2018: 199.

[922] Hiller von Gaertringen 1906: 49-50 Nr. 44; Taşlıklıoğlu 1963: 41; Blümel – Merkelbach 2014: 542 Dn. 1.

2.2.7.3. Nümizmatik Buluntular

Tanrı Apollon'un betimine sahip Priene kent sikkesi bulunmamıştır. Ancak, Hellenistik Dönem'e, MÖ 125 – 90 yılları arasına tarihlenen bronz sikkelerin bir kısmında (**Resim 191**) Apollon'un simgesi olan *tripot*un betimi görülür. Bu sikkelerin ön yüzüne sağa dönük, Attik miğferli Athena başı işlenmiştir. Sikkelerin arka yüzünde ise ince yapıda bir *tripot*, sağ boşlukta *ΠΡΙΗ*, sol boşlukta *NEΩN* şeklinde kentin adı yer alır[923].

2.2.7.4. Değerlendirme

Yunan pantheonunun önemli tanrılarının başında gelen ve Anadolu halkı tarafından da saygı gören Apollon'un Priene kentindeki varlığı birkaç buluntu yoluyla kanıtlanabilmektedir. Arkaik Priene'den geldiği söylenen bronz bir heykel üzerindeki MÖ 6. yüzyıla tarihli Apollon'a adanmış bir yazıt[924] tanrının erken dönemlerde de Priene halkı tarafından sevildiğinin kanıtı olarak görülebilir. Yeni Priene kentinde ise ilk olarak kentin önemli yapısı olan Athena Sunağı'nda tanrının kabartma heykeli mevcuttur. Burada tanrıya eşlik eden mousalarla, kentte bulunan birçok terrakotta figürinde de karşılaşılır. Athena Sunağı'nda yer almış kabartma heykelin ardından bu kez kentin önemli bir idari yapısı olan *bouleuterion*daki sunakta tanrının büst halinde kabartması görülür. Toplantılardan önce sunakta kendisine sunumda bulunulan tanrılardan birisinin Apollon olması kentin ona verdiği önemin bir işaretidir. Tanrının son görüntüsü ise bir Roma mezarından gelen ve kardeşi Artemis ile betimlendiği bir yüzüktür[925]. Priene'de açığa çıkarılan arkeolojik buluntular sayıca azdır ancak, tanrının Hellenistik Dönem'den Roma'ya değin kentteki varlığını kanıtlar niteliktedir.

Priene'de tanrıya dair açığa çıkarılan tek epigrafik buluntuda Apollon'un *stephanephoros* olduğu bilgisi yer alır. *Stephanephoros*, kentte gerçekleşen dini faaliyetlerin önemli bir göstergesidir. Kültlerde saygın konumdaki bu görevin tanrıya verilmesi tanrının olası kültü için değerli bir belge niteliğindedir[926].

[923] Regling 1927: 91-92 Nr. 168-170 Taf. IV/169-170; https://ikmk.smb.museum/object?id=18255327 (08.05.2021) (Sikkeler, 14 – 19 mm çapında ve 4,87 – 1,46 gr ağırlığındadır).
[924] Hiller von Gaertringen 1906: 198 Nr. 434; Taşlıklıoğlu 1963: 42; Simon 1986: 23; Blümel – Merkelbach 2014: 542-543 Nr. 409.
[925] Rumscheid 2000: 179.
[926] Hiller von Gaertringen 1906: 49-50 Nr. 44; Taşlıklıoğlu 1963: 41.

Kültün varlığına dair dikkate değer buluntularından biri kent sikkeleridir. Tanrı Apollon'un betimine sahip Priene kent sikkesi bulunmamış olmasına karşın MÖ 125 – 90 yılları arasına tarihlenen bronz sikkelerde Apollon'un simgesi tripotun betimi görülür[927].

Apollon ve kültü ile ilgili Priene'de çok kuvvetli ve yoğun buluntular açığa çıkarılmamış olmasına rağmen mevcut veriler tanrının kentteki varlığını kanıtlar niteliktedir. *Bouleuterion*daki sunakta yer alan kabartma büst, Athena sunağından kabartma heykel ve tapınakta bulunan yazıt tanrının kentteki olası kültü için önemli belgeleri oluşturur.

[927] Regling 1927: 91-92 Nr. 168-170 Taf. IV/169-170; https://ikmk.smb.museum/object?id=18255327 (08.05.2021).

2.2.8. EROS

Hesiodos'un "Theogonia" adlı eserinde ölümsüz tanrıların en güzeli olarak nitelendirilen Eros[928], Aphrodite ile birlikte her daim aşkın ve sevginin tanrısal simgeleri olmuştur[929]. Priene gibi birçok yerleşimde Tanrıça Aphrodite ve Eros betimlerine sıklıkla rastlanılmaktadır. Priene'de Eros'un buluntularla kanıtlanmış bir kültü bulunmamasına rağmen özellikle konutlar ile Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda birçok terrakotta figürini bulunmuştur. Ayrıca bir yazıtta Eros'un adı iki kez tekrarlanmıştır[930].

2.2.8.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde Eros'a dair arkeolojik buluntular, özellikle konutlar ile Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan gelen terrakotta figürinler, bitkisel bezemeli seramik parçası, kek damgası ve bronz bir kapı halkasından oluşmaktadır. Terrakotta figürinler, Eros'un tipi ve kompozisyon bakımından gruplara ayrılmaktadır. Eros, bir delikanlı olarak ya da çocuk bedeninde betimlenmiştir. Tek başına ya da Psyche ve Pan ile ikili gösterimleri de mevcuttur. Kentte Eros'un bu kadar sık görülmesi, bu tanrının Priene halkı tarafından çok sevildiğini ve evlerde özellikle dekoratif amaçlarla da kullanıldığını işaret eder.

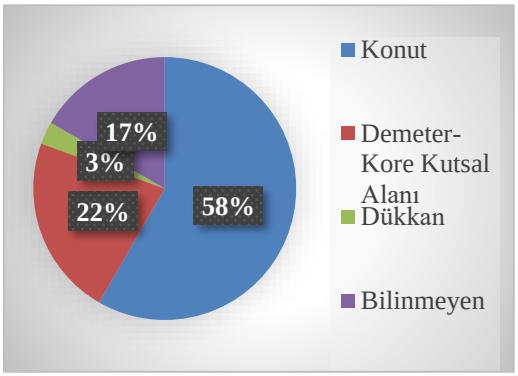

Şekil 1: Terrakotta Eros'ların Buluntu Yeri Grafiği

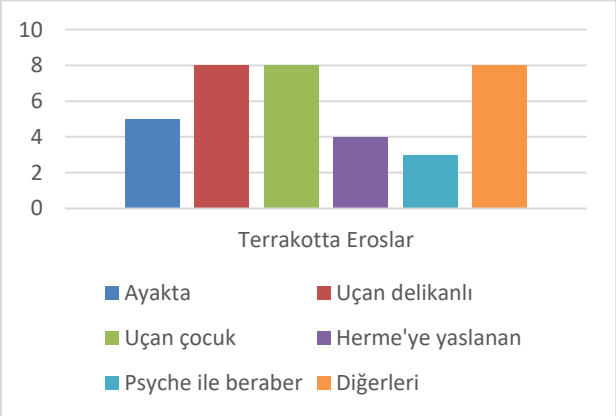

Şekil 2: Terrakotta Eros'ların Tip Grafiği

[928] Hes. theog. 115-120.
[929] Eros'un doğuşu ve mitleri için bk. Erhat 2003: 106-107; Graves 2004: 63-64; Bayladı 2005: 153; Agizza 2006: 79-81.
[930] Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 320; Blümel – Merkelbach 2014: 456-457 Nr. 311.

2.2.8.1.1. Terrakotta Figürinler

Priene'de bulunan Eros figürinleri içerisinde ilk grubu, bir delikanlı bedenine sahip uçan Eroslar oluşturur. 29 numaralı evin batısındaki binanın b odasında bulunan benzer iki örnekten ilkinde (**Resim 192**) sol ayak, sağ alt bacak, sağ el ve sırtın sağ kısmı eksik olup kanat uçları ve başparmak haricinde sol elin parmakları kırıktır. Büyük oranda çıplak olan Eros'un sol bacağı ilerde, başı sağa dönük ve eğiktir. Sağ kol başın üzerine kaldırılmış, sol kol hafif aşağı indirilip avuç içi izleyiciye dönük olacak şekilde ileri doğru uzatılmıştır. Sağ uyluğun etrafına sarılı manto, sırtta çapraz şekilde yükselip sol omzun üzerinden aşağıya dökülmektedir. Eros'un başında çelenk olup saç bukleleri boyuna sarkmaktadır[931]. Aynı alanda bulunan bir diğer örnek[932] de ufak yön farklılıkları haricinde öncekine benzerdir. Bu gruba atanan diğer örnekler, Priene'den geldiği bildirilen bir Eros[933], Smyrna'dan alınan diğer bir Eros[934] ve konut alanında bulunan belden yukarısı korunmuş bir örnekten[935] oluşur. Bir torso[936] da duruşu ile söz konusu örneklere benzemektedir. Uçar gibi betimlenmiş bu Eros'lardan, 29 numaralı evin batısındaki binanın b odasında bulunmuş olan başka bir örnek (**Resim 193**) başında Herakles attribütü aslan postuyla görülür[937].

Delikanlı vücut yapısındaki uçan Eros tipindeki bir parça (**Resim 194**), yapısal özellikleri ile önceki örneklere benzerdir. Bu Eros'u diğerlerinden ayıran özelliği ise kıyafeti ve başlığıdır. 29 numaralı evin batısındaki binanın güney odasında bulunan figür, doğulu kıyafetler içerisindedir. Sol bacağın alt kısmı, sol kol, sağ kolun alt yarısı ve kanat uçları kırıktır. Figürün belden aşağısı sola, yukarısı sağa dönmüş, kollar birbirine zıt yönlerde uzatılmıştır. Ayak bileği uzunluğunda bir pantolon ve geniş "v" yakalı, belde kanatlı, uyluğun

[931] Wiegand – Schrader 1904: 337, 340 Abb. 390; Rumscheid 2006: 480 Nr. 234 Taf. 95/4-5; 96 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1379. KY 28 cm. Kil, açık turuncu-kahverengi ve beyaz kaplama da kısmen korunmuştur. Saç, koyu kahverengi, giysi ve tüyler arasında açık mavi renk görülür. Arka kısımda 4,2 x 2,5 cm ölçülerinde buhar deliği mevcuttur. Eros figürini afet katmanına, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).
[932] Wiegand – Schrader 1904: 321, 337, 340 Abb. 389; Rumscheid 2006: 481 Nr. 235 Taf. 95/6-7; 97, 98 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1378. KY 26 cm. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).
[933] Rumscheid 2006: 481 Nr. 236 Taf. 99/1 (Paris Louvre, Env. No. CA 790. Eser 1896'da Noel Bardac tarafından müzeye bağışlanmıştır. KY 27 cm. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).
[934] Rumscheid 2006: 482 Nr. 237 Taf. 99/2-3 (Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Env. No. LKA 1116. Eser 1890'da Smyrna'da A.O. van Lennep'ten satın alındı. KY 28 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).
[935] Wiegand – Schrader 1904: 337-338, 340 Abb. 386; Rumscheid 2006: 482 Nr. 238 Taf. 100 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1490. KY 11,5 cm. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).
[936] Rumscheid 2006: 483 Nr. 240 Taf. 101/3-4 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1404. KY 17,5 cm).
[937] Rumscheid 2006: 483 Nr. 239 Taf. 101/1-2 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8560. KY 31 cm. Arka kısımda 4,2 x 2,5 cm ölçülerinde buhar deliği mevcut. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir). Eros gibi bazı mitolojik kişiliklerin Herakles'in attribütleri ile betimlenmesi Hellenistik ve Roma Dönem'lerinde gelişmiştir. Betim sanatında Eros'un bu atribütlerle anlatımı üç türde görülür: kahramanın atribütlerini taşıyan ya da karıştıran Eros'lar, yanında lobut ile aslan postu üzerinde bebek gibi uyuyan Eros, aslan postuna bürünmüş ve lobutlu Eros. Ayrıntılı bilgi için bk. Woodford 1989: 200-204.

ortasına kadar inen kısa bir kıyafet giymiş, kıyafetin etek uçları esinti varmış gibi yukarı doğru kıvrılmıştır. Sola dönük baş, kuyruğu öne düşen Frig başlığı ve yanları uçuşan bandajlarla kapatılmıştır[938].

Kentte bulunan terrakotta Eros'ların bir diğer tipi, ayakta duran, delikanlı bedene sahip örneklerdir. Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunan ve sadece çiziminden bilinen benzer tipte üç Eros'tan ilkinin sadece gövdesi, kollarının ve bacaklarının üst yarısı ile sol kanadı korunmuştur[939]. Aynı alandan bulunmuş diğer örnek kısmen giyinik olması ile ilkinden ayrılır. Vücudun sol tarafında bir parça kumaş kalıntısı, omzun sağ tarafında ise kumaş ya da kanat kalıntıları mevcuttur[940]. Kutsal alanda bulunmuş son örnekte ise sadece gövde ve her iki bacağın diz kapağına kadar olan üst kısmı korunmuştur[941]. Her üç örnekte de sol bacak hafifçe sağ bacağın önünde görülür. Kutsal alandan gelen bu Eroslar dışında benzer bir örnek (**Resim 195**) de konut alanında bulunmuştur. Eros'un her iki kolu, sol bacağının alt yarısı ve kanatları eksiktir. Diğerleri gibi sol bacağın ilerde, sağ bacağın geride olması sonucu kalçanın sağa doğru çıkıntı yapmasıyla vücut "s" görünümü sağlamıştır. Eros'un sırtında kanat kalıntıları mevcuttur. Baş sağa doğru hafif eğik olup bebeksi hatlara sahip yüz, buklelerle çevrelenmiştir[942]. Bu örneklerin haricinde Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan benzer bir örneğin belden yukarısı giyiniktir. Figürün bacaklarının alt kısmı, başı ve sol kanadı eksiktir[943]. Figürün bacakları bitişik, sağ kolu göğüste tutulmuş ve sol kol serbest bırakılmıştır.

Priene'de bulunan diğer tipte Eros (**Resim 196**), çocuk bedeninde betimlenmiştir. Örneklerden yedi tanesi konut alanında[944], bir tanesi de Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda[945]

---

[938] Winter 1903: 334 Nr. 5; Wiegand – Schrader 1904: 321, 337, 339 Abb. 383; Rumscheid 2006: 489-490 Nr. 260 Taf. 109 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8561. KY 33 cm. Kil, açık-orta kahverengidir. Özellikle kanatlarda beyaz kaplama izleri mevcut, yüz ve boyun pembe, chiton açık mavi, yaldızlı etek koyu kahverengi, kollar yaldızlı turuncu-sarı, altın çizgili pantolon mor, başlık koyu kahverengi, saç koyu kırmızı-kahverengi, kanatlarda kırmızı kahverengi renk görülür. Arka kısımda 4,5 x 2,3 cm'lik buhar deliği mevcuttur. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir). Benzer bir örnek Myrina'da bulunmuştur. bk. Winter 1903: 334 Nr. 2.

[939] Rumscheid 2006: 479-480 Nr. 231 Taf. 95/1 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 8 cm).

[940] Rumscheid 2006: 480 Nr. 232 Taf. 95/2 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 5,5 cm. Söz konusu belgede Eros olarak kaydedilen figürinin olasılıkla kanat kalıntıları mevcuttur).

[941] Rumscheid 2006: 480 Nr. 233 Taf. 95/3 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 4,5 cm. Söz konusu belgede Eros olarak kaydedilen figürinin olasılıkla kanat kalıntıları mevcuttur).

[942] Rumscheid 2006: 487 Nr. 251 Taf. 105/3, 106 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1616. Y. 23 cm. Kil turuncu-orta kahverengi, birçok yerde beyaz kaplama, vücut, yüz ve saçta kırmızı-kahverengi renk mevcut).

[943] Rumscheid 2006: 488 Nr. 256 Taf. 107/6 (üç kopya, eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 5,5 cm).

[944] Rumscheid 2006: 483-484 Nr. 241 Taf. 102/1-4, 103/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1606. Y. 9,5 cm); Wiegand – Schrader 1904: 338, 340 Abb. 385; Rumscheid 2006: 484 Nr. 242 Taf. 102/5-8, 103/5 (İstanbul

bulunmuştur. Bunlar büyük oranda çıplak olup, sadece beli saran bir kumaş görülür. Sağ bacak ileri atılmış, kollar öne doğru uzatılmıştır. Baş, sola dönüp eğilmiş, kanatlar iki yana açılmıştır. Insula D2'den bir evde bu örneğe benzer bir Eros terrakottası bulunmuştur. Yine çocuk bedeninde temsil edilen Eros'un başı dik ve saçları diğer örneklerden farklı stildedir[946].

Çocuk bedenine sahip oturan ya da sallanan terrakotta bir Eros (**Resim 197**), buluntu yeri bilinmemekle birlikte tekil bir örnektir[947]. Kentte bulunan bir başka Eros (**Resim 198**) ise oturan bir tipi net şekilde betimler. Eros'un sağ bacağı, sol bacağın alt kısmı, kollar ve kanatlar eksiktir. Figür, hafif etine dolgun, çıplak bir çocuk görünümündedir[948]. Sol bacak sağa doğru uzatılmışken, sağ bacak olasılıkla sol bacağın üzerindedir. Sağa ve yukarı dönük yüzde açılmış ağız, iri badem gözler yukarı sabitlenmiş bakışlar ile vurgulanan güçlü bir hareket vardır.

Priene'de 25 numaralı evin güney odasında bulunan bir Eros (**Resim 199**), tekil bir örnektir. Sağ kalçanın üzerinden itibaren korunmuş olan Eros, büyük oranda çıplaktır. Göğsün sol yarısını kaplayan ve sol kolun üzerinden geri giderek aşağı düşen, kaba paralel kıvrımlara sahip bir *chlamys* giymiştir. Eros'un sağ kolu yana doğru sarkarken sol kolu, kanadıyla paralel şekilde ileriye doğru uzanmaktadır. Eros'un sol omzunda taşıdığı erkek keçi, uzanan bu sol ele tutunmaktadır. Eros'un çelenkli başı hafifçe sola dönmüş, yüzü omzuna dökülen buklelerle çerçevelenmiştir[949]. Omzuna aldığı keçi ile beraber sola doğru uçar şekilde betimlenmiş Eros, bebeksi yüz hatları ve delikanlı yapısındaki vücudu ile genel karakterine uygun işlenmiştir.

Kentte bulunan Eros'lar içinde Herme ile birlikte betimlenmiş örnekler de mevcuttur. 25 numaralı evin güney odasında, yüksek ve yuvarlak bir kaide üzerinde Herme'ye yaslanarak

---

Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1622. Y. 9,3 cm); Rumscheid 2006: 484 Nr. 243 Taf. 103/2-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1602. Y. 9,4 cm); Rumscheid 2006: 484-485 Nr. 244 Taf. 103/6-8 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1559. KY 7,7 cm); Rumscheid 2006: 485 Nr. 245 Taf. 104/1-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1603. KY 7,6 cm); Rumscheid 2006: 485 Nr. 246 Taf. 104/5-7 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1560. KY 7,2 cm); Wiegand – Schrader 1904: 340 Abb. 388; Rumscheid 2006: 485-486 Nr. 247 Taf. 104/8 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8565. KY 6,7 cm. Figürinler çok olası MÖ 2. yüzyılın ortalarında yapılmış ancak, tipin başlangıcı olasılıkla MÖ 3. yüzyıla tarihlenir).

945 Rumscheid 2006: 486 Nr. 248 Taf. 104/9 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 6 cm).

946 Raeck 2003: 371 Abb. 39 (Y. 8 cm).

947 Rumscheid 2006: 487 Nr. 253 Taf. 107/2-4 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8575. KY 7,5 cm).

948 Rumscheid 2006: 487-488 Nr. 254 Taf. 108 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1511). Y. 7 cm. Kil, açık turuncu-kahverengi renktedir, beyaz kaplama kısmen korunmuş ve saçta kırmızı-kahverengi kalıntılar mevcuttur. Buhar deliği bulunmaz. Bu figürin tipi MÖ 3. ya da 2. yüzyıla aittir).

949 Winter 1903: 339 Nr. 8; Wiegand – Schrader 1904: 320, 341 Abb. 394; Rumscheid 2006: 486 Nr. 249 Taf. 105/1-2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1572. KY 10 cm. Kil, açık pembe-kahverengi renktedir, beyaz kaplama kısmen korunmuş, sol kanatta kırmızı-kahverengi, boyunda turuncu renkte izler mevcuttur. Arka kısımda 2,5 cm çapında buhar deliği vardır. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

ayakta duran bir Eros betimi bulunmuştur. Kaide, Eros'un başı, vücudunun üst kısmının sol tarafı, sağ kolun alt yarısı ve kanatların büyük bölümü eksiktir. Eros, sağ bacağı üzerine dayanıp sol bacağını diğerine çapraz şekilde uzatmış, sol kolu Herme'nin boynuna dolanmıştır. Büyük oranda çıplak olan figürün sol omzunda manto ve sağ omzunda kanat parçası görülür[950]. Kentte bulunan diğer örnek Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan gelmektedir[951]. Eros'un sağ ayağı, kanatları ve başı eksik olup sol kalçası ile Herme'ye dayanmaktadır. Her iki uyluğundan ve sırtından gelen bir manto, sol omzundan aşağı sarkıp, sol el ile bunun bir kısmı tutulur, gövdenin üst kısmı ise çıplaktır[952]. Bu örneğe çok benzer bir diğer Eros (**Resim 200**), yine Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan gelmiştir. *Bothros*ta bulunan bu parçanın baş, boyun ve kanatları eksiktir. Kanat kalıntıları arkada bir miktar korunmuştur. Gövde hafifçe sağa dönmüş ve yana sarkan sağ elde bir çanta taşınır. Herme'nin arkasına saklanan sol kolun altında üç küresel meyve bulunur. Bir manto beline dolanmış ve kalçadan itibaren vücudun alt bölümünü örtmüştür[953]. Konut alanında ise Herme'ye oturan bir Eros figürini (**Resim 201**) bulunmuştur. Eros'un kanatları ve Herme'nin başının eksik olduğu parçada Eros bir mantoyu vücuduna sarmış ve sol eli ile mantonun kenarından tutmakta iken sağ eli kucağındadır[954].

Berlin, Antikensammlung belgelerinde geçen bir parça, Priene'de 33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında bulunmuş terrakotta bir Eros'tur (**Resim 202**). Ayakta duran çıplak Eros, gövdesinin önünde yatay olarak tuttuğu sağ kolu ile "8" şeklinde bir ayna tutmaktadır. Eros'un ayakları eksik, bacakları birbirine yakındır. Omuzların arkasında yanlara doğru açılan kanatların dış kısmı orak şeklindedir. Eros'un başı dik, bakışları ileriye odaklıdır[955].

[950] Winter 1903: 249 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 320, 341 Abb. 393; Rumscheid 2006: 486-487 Nr. 250 Taf. 105/4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1493. KY. 15,6 cm. Kil, açık kahverengi renktedir. Arka kısımda 4 cm çapında buhar deliği mevcuttur. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).
[951] Demeter – Kore Kutsal Alanı'nda *Herme*'ye yaslanmış Eros'lar haricinde sütuna dayanmış bir Eros figürini de bulunmuştur. bk. Rumscheid 2006: 489 Nr. 259 Taf. 107/9 (bu eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir, söz konusu belgede kanat izlerinden bahsedilir, KY. 6 cm).
[952] Rumscheid 2006: 488 Nr. 257 Taf. 107/7 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir, söz konusu belgede kanat izlerinden bahsedilir. KY. 9,5 cm).
[953] Winter 1903: 249 Nr. 2; Wiegand – Schrader 1904: 160, 162 Abb. 148; Rumscheid 2006: 489 Nr. 258 Taf. 107/8 (figürin iki kopya, Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8599. KY. 8,5 cm. Kil, açık pembe-kahverengidir, arka kısımda 2,7 x 1,9 cm ölçülerinde buhar deliği mevcut).
[954] Wiegand – Schrader 1904: 353; Rumscheid 2006: 490 Nr. 261 Taf. 110/1-2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1380. Y. 18,3 cm. Figürin MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).
[955] Wiegand – Schrader 1904: 327; Rumscheid 2006: 487 Nr. 252 Taf. 107/1 (eser kayıp. KY. 11 cm. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

22 numaralı evde Eros ile genç bir kadının, olasılıkla Psyche'nin[956] betimlendiği bir figürin (**Resim 203**) bulunmuştur. Eros'un sağ kolu, kanatlar ve her iki baş eksiktir. Oval bir kaide üzerinde birbirine sarılmış ayakta duran çiftten Eros'un sol omzundan gelen manto, sol bacağı ile vücuduna sıkıştırılmış ve vücut büyük oranda çıplak bırakılmıştır. Psyche'nin ise manto sol göğsü haricinde vücudu örtmüştür[957]. 33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında bulunmuş benzer bir örnekte (**Resim 204**) yüzü izleyiciye dönük, başı çelenkli Eros ve Psyche'nin sadece belden yukarı kısmı korunmuştur[958].

Konut alanında bulunmuş bir terrakottada (**Resim 205**) Eros, stel ve horoz ile birlikte betimlenmiştir. Tepesinde kozalak bulunan dikdörtgen ince bir stelin sol yanında bir ayağı ileri doğru uzatılmış ayakta duran Eros, sağ yanında ise Eros'un havaya kaldırdığı sağ elinde tuttuğu üzüme ulaşmaya çalışan horoz yer almaktadır. Çocuk yapısındaki Eros, sırtındaki mantosu haricinde çıplaktır. Başında çelenk taşımakta ve saçı birçok örnekte olduğu gibi düğümlüdür[959]. Figürinde bulunan kozalak Mezopotamya, Hitit ve Mısır uygarlıklarından itibaren sevilerek kullanılan[960] ve henüz anlamı tam olarak açıklanamayan bir simgedir. Antik Yunan'da Dionysos kültünde yer alan *thyrsos*larda[961] görülen kozalak, Sabazios kültünde de Sabazios ellerinde betimlenen nesnelerden birisidir[962]. Antik Çağ'da Yunanlılar definin ardından ölülere kozalak formlu çörekler sunarmış[963]. Figürinde yer alan horoz ve stel de bu duruma bir gönderme yapmış olmalıdır. Roma Dönemi lahitleri üzerinde de Eros figürü sevilerek kullanılmıştır[964].

Mücadele eden iki Eros (**Resim 206**) yine tekil örneklerdendir. Figürlerin serbest bir şekilde durduğu bir figürin olarak değil kabartma şeklinde işlenmiştir. Her iki baş, kanatlar ve

---

[956] Kentte Psyche'nin tek başına, dans eder şekilde betimlendiği terrakotta figürini de mevcuttur. bk. Winter 1903: 149 Nr. 8; Wiegand – Schrader 1904: 322, 348-349, 364 Abb. 411, 455; Rumscheid 2006: 409 Nr. 6 Taf. 2/2-6 (16 numaralı ev, Berlin Antikensammlung, Env. No. 8631. Y. 22 cm. MÖ 330-135 yıllarına tarihlenir).
[957] Winter 1903: 226 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 179 Abb. 174; Rumscheid 2006: 512 Nr. 326 Taf. 140 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1476. KY. 24 cm. Kil orta turuncu-kahverengidir, Eros'un gövdesinde sarı-kahverengi renk görülür. Arka kısımda 7,5 x 6 cm ölçülerinde buhar deliği mevcut. MÖ 135 öncesine tarihlenir).
[958] Wiegand – Schrader 1904: 327; Rumscheid 2006: 512 Nr. 327 Taf. 141/1 (eser kayıp, KY. 5 cm, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir). Benzer örnek için bk. Rumscheid 2006: 513 Nr. 328 Taf. 141/2 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1611. KY. 6,3 cm. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).
[959] Wiegand – Schrader 1904: 341 Abb. 395; Rumscheid 2006: 513 Nr. 329 Taf. 141/3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1587. Y. 14 cm. Buhar deliği çap 3,2 cm. Kil, orta gri-kahverengi, kısmen beyaz kaplama ile Eros'un gövdesi, üzüm ve çam kozalağının taç kısmında turuncu-kahverengi kalıntılar mevcuttur.).
[960] Kaya Zenbilci 2021: 214.
[961] Thyrsos, ucunda bir çam kozalağı bulunan sarmaşık ve asma yaprakları sarılı uzun değneklerdir. bk. Euph. Bakkh.; Erhat 2003: 71, 198; Bayladı 2005: 132-133; Çelgin 2011: 408.
[962] Sabazios elleri için bk. Vermaseren 1983; Filges 2015: 98; Berndt 2018: 154.
[963] Kaya Zenbilci 2021: 214.
[964] Eros'lu lahitler için bk. Turak 2011: 100 vd. Res. 50 vd.; Korkut – Dirican 2020: 259; http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr/tr-sarcophagi.html (03.04.2020)

sağ figürün kolları eksiktir. Çıplak olan figürlerden soldaki, dizlerini yere dayamışken sağdaki gardını almış ve ayakta rakibine saldırmaktadır[965].

Priene'de bulunmuş son Eros figürini (**Resim 172**) Pan'ın Eros'a *syrinx* çalmayı öğrettiği bir parçadır. Batı Kapısı Caddesi'nin kuzey tarafındaki dükkân 4'te bulunmuş olan terrakottada Eros'un kanat uçları ve Pan'ın dizi kırıktır. Eros, bacaklarını çapraz şekilde uzatmış, *syrinx'i* tutarak çalıyormuş izleniminde ağzını açarak başını müzik aletine doğru eğmiştir[966]. Pan ise Eros'un boynuna kolunu atarak ona yönelmiştir. Her ikisini bir manto arkadan örtmektedir.

2.2.8.1.2. Terrakotta Küçük Buluntular

Priene evlerinden birisinde bulunan bitkisel bezemeli bir kap parçasında Eros betimi (**Resim 207**) görülür. *Hydria* ya da amphora boynuna ait olan 16,5 cm yüksekliğindeki parça üzerinde Eros, cepheden ve ayakta betimlenmiştir. Kısa bir *himation* Eros'un vücudunun üst yarısı ile kalçasını büyük oranda örtmüş, gövdesinin alt kısmı açık kalmıştır. Eros'un sağ eli *himation*un altında iken sol eli göğüs hizasında, giysiyi tutarak bir miktar göğsü açık bırakır. Eros her iki kanadıyla kabın ağız kısmına, çıplak ayaklarıyla da omuz kısmına dayanmaktadır. Oldukça başarılı bitkisel bezeme ve Eros figürüne sahip kap, Pergamon üretimidir[967].

Yine bir Priene evinde bulunan 8,5 cm çapında terrakotta bir kek damgası (**Resim 208**) üzerinde Eros betimi mevcuttur. Açılmış gül içerisinde uyurken görülen Eros, cepheden ve ayakta betimlenmiştir. Bir çocuk tipinde olan tanrı, üzerine aldığı *himation*a rağmen büyük oranda çıplaktır. Gövde sağa doğru hafif dönmüş, sol kol serbest bırakılmış, sağ kol ise sağ omza yatmış başa destek olmaktadır. Tanrının küçük kanatları her iki tarafta açıktır[968].

2.2.8.1.3. Bronz Kapı Halkası

Kentin erken dönem kazılarında konut alanında Eros'a dair bronz bir buluntu (**Resim 209**) açığa çıkarılmıştır. Oksidasyondan dolayı zarar görmüş olan parça 6,5 cm çapında bir kapı halkasına aittir. Yuvarlak şekilli bir plakanın merkezinde bir Eros büstü yer alır. Gövdesinin üst kısmı çıplak olan Eros'un sola dönük başında enseye değin uzanan gür ve

[965] Rumscheid 2006: 513-514 Nr. 330 Taf. 141/5 (buluntu yeri bilinmiyor, Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8823. KY. 11 cm, U. 13 cm. Buhar deliği çap 2,6 cm. Kil, orta turuncu-kahverengidir. Kısmen beyaz kaplama ile kanat ve kalkanda pembe kalıntılar mevcuttur).
[966] Winter 1903: 409 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 322-323, 346-347 Abb. 407; Rumscheid 2006: 514 Nr. 331 Taf. 141/4, 142/1 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8627. KY. 20,6 cm. Buhar deliği 6 x 4,1 cm. Kil, açık kahverengi. Eros ve Pan'da kahverengi-turuncu boya kalıntıları mevcuttur. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).
[967] Wiegand – Schrader 1904: 410 Nr. 56 Abb. 537 (Kil, yüzeyde kirli açık kahverengi ve kırmızı kahverengidir)
[968] Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 239 Abb. 573.

dağınık saçları ve hemen gerisinde kanatları dikkat çeker. Büstü çeviren hareketli halkaya ve levhanın geri kalan kısmına yivler işlenmiştir. Levhanın üst kenarına nesneyi takmak için bir parça eklenmiştir[969].

2.2.8.2. Epigrafik Buluntular

Kentte Eros'a dair sadece bir yazıt (**Kat. No. 56**) bulunmuştur. Ana caddeden agoranın batı galerisine girişteki eşikte yer alan yazıtta tanrının adı Hermes ile birlikte anılmıştır. Hiller'e göre bu isim tekrarı, yazı alıştırması ya da aşk konusunda tanrılardan yardım istemekle ilgilidir:

’′Ερως’ ′Ερως ‘Ερμης[970].

2.2.8.3. Değerlendirme

Priene kentinde Eros'a dair arkeolojik buluntular, özellikle konutlar ile Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunan terrakotta figürinler, seramik parçası, kek damgası ve bronz bir kapı halkasından oluşmaktadır. Figürinler, Eros'un tipi ve kompozisyon bakımından farklı gruplara ayrılmaktadır. Eros, bir delikanlı ya da bir çocuk olarak görülmektedir. Eros'un tek başına ya da Psyche ve Pan ile birlikte betimleri de mevcuttur. Kentte Eros figürinlerinin bu kadar yoğun görülmesi, figürinlerin tipinden de anlaşıldığı üzere kültten ziyade tanrının dekoratif amaçlarla Priene halkı tarafından çok sevilmesinden kaynaklanmaktadır. Priene'de Eros'un kültü için veri bulunmamış olmasına rağmen Eros'a dair buluntu yoğunluğu ve Tanrıça Aphrodite ile olan kuvvetli bağı sebebiyle kendisine değinilmesi gerekmektedir. Tanrıya dair kentte bulunan tek epigrafik buluntu da herhangi bir anlam içermemektedir. Ancak, Aphrodite'de görüldüğü gibi Eros'un adı da Hermes ile birlikte anılmıştır. Bu olasılıkla Tanrı Hermes'in hem dünyada hem de ölüm sonrasında olmak üzere çok çeşitli görevler yüklenmiş bir tanrı olmasından kaynaklanmaktadır.

[969] Wiegand – Schrader 1904: 305-306 Abb. 325; Raeder 1984: 20, 60, 69 Nr. 310 Abb. 7a (Berlin, Stattliche Museen, Env. No. 10018).
[970] Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 320; Blümel – Merkelbach 2014: 456-457 Nr. 311.

2.3. PRİENE'NİN YABANCI KÜLTLERİ

Priene'ye kent dışından, farklı coğrafya ve kültürden gelmiş tek kült Mısırlı Tanrılar'a aittir. Bir kutsal alan ile kent kazılarında bulunan minyatür sunak, kandil ve terrakotta figürinlerde bu kültün izleri görülmektedir. Priene yazıtları da kült ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmasına vesile olmuştur. Sikkeler ise bu konuda bizlere yardımcı olmaz.

2.3.1. MISIRLI TANRILAR

Mısır yaradılış mitosuna göre, her şeyin başlangıcı Ra yani Güneş'tir. Mısırlı Tanrılar Isis[971], Osiris, Horus ve diğerleri de bu soydan gelir[972]. I. Ptolemaios tarafından Grekler ile Mısırlılar arasında yakınlık kurma amacıyla Yeraltı Tanrısı Osiris-Apis (Grekçeye Serapis olarak geçmiş), Grekler ve Mısırlıların ortak tanrısı haline getirilerek Serapis[973] kültü oluşturulmuştur. MÖ 3. yüzyılda Ptolemaioslar, Osiris-Apis ile Isis'i Mısır Tanrıları içinde ön plana getirmiş, propagandalarla bu tanrıları Yunanistan, adalar ve Anadolu'ya tanıtmıştır[974].

MÖ 309'da I. Ptolemaios Soter'in Kaunos, Myndos, Phaselis ve Ksanthos ile Kos adasını ele geçirmesiyle Güneybatı Anadolu ve komşu adalarda Mısır güç ve etkisinin yayılımı başlamıştır[975]. En erken kanıtlardan biri Halikarnassoslu bir ailenin MÖ 3. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Isis ve Serapis'e dair adak yazıtıdır[976]. Olasılıkla MÖ 3. yüzyıl başlarında onun oğlu ve halefi Ptolemaios Philadelphus da tüm Pamphylia, Kilikia, Lykia, Karia'yı, Kiklad adalarını ve Ionia'da Samos adasını egemenlik alanına dâhil etmiş ve Miletos ile dostane ilişkiler kurmuştur. Mısır yayılımı Ptolemaios Euergetes Dönemi'nde de devam etmiştir. Bu Mısır yayılımı ve Mısırlı tüccarların kurduğu ticari ilişkiler kültü de beraberinde

[971] Isis, tarımın koruyucusu olarak aslen Nil deltasında tapınılan tanrıçadır. Tarımla olan bağından dolayı olsa gerek kutsal hayvanı inektir ve Isis'in başlığında boynuzlar yer alır, buğday başağı ile de temsil edilir. Tanrıça bu niteliğinden dolayı Grekler tarafından Demeter ile bir tutulmuştur. Ayrıca Güneş Tanrısı olan kardeşi ve eşi Osiris'den dolayı Cennet'in kraliçesi olarak saygı görmüş ve başlığında güneş diski taşır. bk. Magie 1953: 166.

[972] Freeman 2003: 25. Mısır yaradılış mitosuna göre, her şeyin başlangıcı olan Ra yani Güneş'in spermlerini saçmasıyla Nem Tanrıçası Tefhut ve Kuruluk Tanrısı Şu meydana gelir. Bu iki tanrıdan üreyen Gök Tanrıçası Nut ve Yer Tanrısı Geb'in de dört çocuğu olur. Bu çocuklardan Isis ve Osiris Mısır'ın ilk hükümdarı olurlar. Ancak diğer kardeş Set, Osiris'i parçalara ayırır. Isis eşini yeniden bir araya getirir ve hatta Horus'a gebe kalır.

[973] Serapis, özellikle yeryüzü bereketinin tanrısal bağışlayıcısı olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple başında bereketi temsil eden *kalathos* (ya da *modius*) taşırken betimlenir. Ayrıca ölüler dünyasının köpeği Kerberos ile de görülür. Serapis, Grekler tarafından Hades, Zeus, Helios ve Asklepios ile özdeşleştirilmiştir. bk. Magie 1953: 169.

[974] Atalay 1987: 116. Anadolu'da Mısırlı Tanrılar kültünün araştırma tarihçesi için bk. Magie 1953: 163.

[975] Magie 1953: 163; Ünlüoğlu 2005: 96.

[976] Ünlüoğlu 2005: 96. Isis rahibesinden söz eden diğer bir Hellenistik yazıt ile *gymnasiarkhos*un adağı Erken Roma Dönemi'ne ait bir yazıt, ayrıca sikkeler kültün Halikarnassos'taki sürekliliğini kanıtlar.

getirmiştir[977]. Kültün yayılımı MÖ 1. – MS 1. yüzyılda gerileme yaşasa da MS 2. yüzyılda tekrar canlanır[978].

Aiolia bölgesindeki Kyme'de MÖ 4. – 2. yüzyıla tarihlenen Aphrodite Tapınağı MS 2. yüzyılda Isis'e adanmıştır[979]. Pergamon Aşağı Şehir'de olasılıkla MS 2. yüzyılda Hadrian Dönemi'nde[980] Mısır Tanrıları adına tuğladan büyük bir yapı inşa edilmiştir. "Kızıl Avlu"[981] olarak isimlendirilen yapının büyük bir kutsal alanın ana parçası olduğu düşünülmektedir. Yapının kutsal kimlikli oluşu düşüncesi, arka kısımda yer alan ve kült heykeli için tasarlanmış olması muhtemel yüksek bir podyuma ve ayrıca Kızıl Avlu'nun her iki tarafında bulunan avlulardaki Mısır etkili destek figürlü mimari elemanlarına dayandırılmaktadır[982].

Ionıa'da Mısır etkisinin en erken kanıtı, I. Seleukos'in oğlu Antiokhos tarafından tapınağa yapılan adakların listesini içeren bir yazıt vasıtasıyla Didim Apollon Tapınağı'ndan gelir[983]. Diğer Ion kenti Ephesos'ta ise limanın güneybatısında, üzerinde Ephesos Artemis'i ve Serapis figürü yer alan mermer bir blok bulunmuş, ayrıca bu iki tanrı Ephesos ile İskenderiye sikkeleri üzerinde de görülür. Bu sebeple her iki kentin dini ve ticari konuda birbirleriyle temas halinde oldukları anlaşılır[984]. Yamaç Ev 2'de de MS 3. yüzyıla ait bronz Isis ve Serapis heykelleri ile MÖ 6. yüzyıldan bir Amon heykelciği bulunmuştur[985].

Miletos'ta Faustina Hamamı'nın doğusunda Sarapis Tapınağı bulunur. Dikdörtgen bir ana mekândan oluşan kutsal yapının cephesi güneye bakar. Ana mekân, beşer sütundan oluşan iki sütun dizisi ile iki yan ve bir orta nefe bölünmüştür. Tapınağın alınlığının merkezinde Tanrı Serapis'in büstü yer alır. Ayrıca bulunan bir arşitrav yazıtında Menekles adlı kişinin dileğinin Tanrı Serapis tarafından gerçekleştirilmesiyle ön avlunun adandığı kayıtlıdır[986].

---

977 Magie 1953: 163-164.
978 Hoffmann 2003: 39; Ünlüoğlu 2005: 95.
979 Ünlüoğlu 2005: 102 vd.
980 Kızıl Avlu'nun yapımında kullanılmış birçok tuğla Hadrian Dönemi özelliği taşıyan damgalara sahiptir. bk. Hoffmann 2003: 41; Rieger 2005: 94.
981 Ayrıntılı bilgi için bk. Deubner 1940: 477-478; Ohlemutz 1940: 273-276; Deubner 1977/78: 227-250; Wild 1984: 1739-1851; Koester 1998: 111-135; Bommas 2005; Brückener 2005; Hoffmann 2005; Lembke 2005; Mania 2005. Pergamon'da Mısırlı Tanrılar Kültü için bk. Radt 2005.
982 Hoffmann 2003: 38 vd.
983 Ünlüoğlu 2005: 98-99. Ionia ve Mısır siyasi ilişkileri, MÖ 660 civarında Psammetich I'in Mısır'da egemenlik kurmak için Ionia'lı askerleri emrine almasıyla başlamıştır. Mısır etkili mal ticareti ise MÖ 8. yüzyıldan MÖ 6. yüzyıla değin sürmüştür. bk. Hölbl 2007: 460.
984 Atalay 1987: 116-117. Ephesos, liman kenti olması ve Asya'ya değin uzanan Kral Yolu'nun başladığı yerde konumlanması sayesinde ticaret alanında kısa sürede büyümüştür. Ephesos, deniz yoluyla İskenderiye ile de ticaret ilişkileri kurmuştur.
985 Ünlüoğlu 2005: 102. Ephesos'taki Mısırlı Tanrılar Kültü için bk. Takács 2005: 159.
986 Niewöhner 2016: 101 vd. Tapınak, eldeki verilere göre Hadrianus Dönemi'nden sonraya tarihlenir.

Güney Karia'da yer alan Kaunos'ta da Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair buluntular tespit edilmiştir. Kent merkezinin dışında, "Korinth Tapınağı" olarak isimlendirilen bir yapının da yer aldığı höyük benzeri bir tepe bulunmaktadır. Söz konusu tepenin güneyindeki geniş teras, *polygonal* bir duvar ile sonlandırılmıştır. Bu duvarın ön ve arka kısmında yapılan araştırmalarda MÖ 2. veya 1. yüzyıla ait iki adet stel bulunmuştur. Her iki stel de Mısırlı Tanrılar Sarapis ve Isis'e adanmıştır. Stel A ve stel B'de Sarapis rahiplerinin isimlerinin geçmesi kültün varlığına dair en büyük delildir. Ayrıca her bir stel üzerinde yer alan altar kabartması araştırmacılar tarafından kandil yuvası olarak yorumlanmıştır. Bilindiği üzere Tanrıça İsis yol gösterici özelliğe sahiptir. Araştırma kapsamında yapılan deneyde nişler içerisine yerleştirilen kandilin ışığı, çatının da etkisiyle hilal şeklinde stelin önüne yansımaktadır. Bu görüntü de dikkat çekici oranda Sarapis ve İsis'in başları üzerindeki güneş kursuna benzemektedir. Stellerin buluntu yerlerinden dolayı teras üzerinden atıldıkları, o noktaya da büyük olasılıkla terasın gerisindeki tepede yer alan Korint Tapınağı'ndan geldiği düşünülmektedir. Söz konusu iki stel dışında kentte bulunan diğer yazıtlar da, Mısırlı Tanrılar Kültü'nün Hellenistik dönemden itibaren kentteki varlığını ortaya koyar.[987].

Anadolu'nun kuzeyinde bulunan imparatorluk sikkeleri ve bronz madalyonlar Sarapis'in Pontus kentlerindeki kültünü kanıtlar niteliktedir[988]. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Sinop Sarapis Tapınağı Roma Dönemi küçük kült buluntularıyla dikkat çeker[989].

Mısırlı Tanrılar Kültü'nün tek tanrılı dinlerde de etkisi mevcuttur. Hıristiyan inancında suyla yıkanarak günahlardan kurtulmayı simgeleyen vaftiz, ilk olarak Isis kütüne bağlı insanlar tarafından uygulanmaktaydı. Isis törenleri sırasında Nil'in kutsal suyunun kişinin başından aşağıya dökülmesiyle, onun günahlarından kurtulacağına inanılmıştır[990].

Hellenistik Dönem'de Anadolu'da etkisini göstermeye başlayan Mısırlı Tanrılar Kültü Ionia kenti Priene'de de arkeolojik ve epigrafik buluntular vasıtasıyla varlığını kanıtlamıştır. Kentte külte ait kutsal bir alan bulunmakta olup yazıtlar burada gerçekleştirilen ritüeller ve kültün içeriği konusunda önemli bilgiler sağlamaktadır.

[987] Kart 2012: 195 vd.
[988] Summerer 1998: 401 vd.
[989] Summerer 2014: 193 vd.
[990] Akalın 2014: 41.

2.3.1.1. Arkeolojik Buluntular

MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında III. Ptolemaios Euergetes'in etkisiyle Mısırlı Tanrılar kültü Priene'de yer edinmeye başlar[991]. Arkeolojik ve epigrafik buluntular vasıtasıyla Hellenistik Dönem'den itibaren Mısırlı Tanrılar Kültü'nün varlığı kentte kanıtlanmaktadır. Külte dair en önemli kalıntı, kentte merkezi konumda yer alan kutsal alandır. Propylon, tapınak/sunak ve galeriden oluşan kutsal alan dışında kentteki konutlarda bulunan minyatür sunak, kandil ve terrakotta figürinler kültün varlığına dair önemli diğer arkeolojik buluntulardır.

2.3.1.1.1. Kutsal Alan ve Tapınak / Sunak

Priene'de Tiyatro Caddesi'nin doğu bölümünün güney kısmında iki insula boyutunda düz bir alan (**Resim 210**) yer alır. Söz konusu alan bir yan yol ile ayrılmayıp tek bir blok oluşturur[992]. Alan, güney kısımda yüksek istinat duvarları ile teraslanmıştır[993]. Teras duvarları, yan yana dizilmiş büyük, kaba bosajlı kesme taş sıralarından oluşur[994]. Taşların yüksekliği 0,30 m - 0,60 m'dir. Bunlar ortalama 0,25 m dışarı çıkıntı yapar[995]. Arazinin eğimli olması sebebiyle yapılan bu duvar, Athena caddesi zemininden 5 m yüksekliğe ulaşmaktadır[996].

Doğu ve batı teras arasında 1 m'lik seviye farkı olup doğu teras daha aşağıda kalır. Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı ise söz konusu doğu terasta[997], yaklaşık bir insulalık alanda yer alır[998]. Kutsal alanı çeviren arazi, seviye farkına sahip olup kuzey ve batı kısım daha düzgün yapıda iken doğu ve güney kısım dik şekilde iniş gösterir[999]. Bu alan batıdan doğuya 31 m, kuzeyden güneye 47 m uzunluğunda yayvan bir dikdörtgen görünümündedir[1000]. Yüksek teras duvarları kutsal alanı güneyindeki Athena Caddesi ve doğusundaki sokaktan ayırır[1001]. İnce

[991] Ünlüoğlu 2005: 99. Ptolemaios Dönemi'nde kente ithal yolla gelen Mısır heykelleri de mevcuttur. bk. Mendel 1966: 141 Nr. 438 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1055).
[992] Wiegand – Schrader 1904: 164.
[993] Hennemeyer 2005: 141.
[994] Rumscheid 2000: 190.
[995] Wiegand – Schrader 1904: 165.
[996] Duyuran 1948: 23.
[997] Hennemeyer 2005: 141.
[998] Rumscheid 2000: 190.
[999] Hennemeyer 2005: 141.
[1000] Wiegand – Schrader 1904: 165.
[1001] Rumscheid 2000: 190.

bir duvar bloğuyla da kutsal alan üç taraftan çevrilmiştir. Duvar bloğunun kuzey – güney kanadı teorik insula sınırından yaklaşık 4 m daha önce kuzey kısımda son bulur[1002].

Kutsal alan, biri kuzeybatıda diğeri doğuda olmak üzere iki girişe sahiptir[1003]. Söz konusu alanda *propylon*, merkezi kült yapısı ve galeri bulunmaktadır[1004]. Kült yapısının güney kısmı ise büyük bir festival alanı olarak boş bırakılmıştır[1005]. Alanın ilk yapısı olan *propylon,* kuzeyde merkezi akstan uzaklaşarak batıya doğru konumlandırılmış ve kuzeyindeki tiyatro caddesine açılmaktadır[1006]. *Propylon* 4,30 m genişlik, 4,40 m derinlikte olup çevre duvarını aşar[1007], *propylon*un sadece kuzey tarafı, alt basamak ile üst basamağın kuzey yarısı korunmuştur[1008]. İkinci basamakta yer alan dübel delikleri ve işlenmiş yüzey, burada önceden var olan duvarları işaret eder. Korunan izlere göre kapının yer aldığı duvar, yaklaşık olarak *propylon*un merkezinde bulunmaktadır. Böylece kapı, temenos duvarının doğrultusunda değil daha iç kısımda konumlandırılmıştır. Günümüzde altyapı üzerinde bulunan dor düzenli ante başlığı, *propylon*un dor düzenli olduğunu göstermektedir[1009].

Güneyde *propylon*un üst basamağında sütunsuz iki ante yer almaktaydı. Ayrıca kutsal alanın batısındaki galerinin stylobatındaki sütun izlerinden aksın 2,75 m olduğu anlaşılmaktadır. Sütun alt çapının *ıntercolumn*a oranı 1:4, avlu önü *araeostyl* oranında olmalıdır. Hennemeyer'e göre propylon antesi, galeri kirişine destek amaçlı kullanılmıştır. Galerinin stylobatı kuzey uçta, bağlantısız şekilde *propylon*un üst kısmına rastlaştığı için olasılıkla galeri, *propylon*un inşasından sonra yapılmıştır. Bazıları korunmuş olan düz, kaidesiz sütunlar sebebiyle galeri, Dor düzeninde olup Inter Axial genişliğine göre ince sütunlar olasılıkla dört akslı saçaklığa aitti[1010]. Korunan sütun izleri ise 0,55 m çapındadır. Galeri stylobatının cephe kenarının, kutsal alanın batı duvarına mesafesi 4,25 m'dir[1011].

Kutsal alanın güney kısmında, onun merkez aksında yaklaşık 7,20 – 14,40 m yüksekliğinde podyum (**Resim 211-212**) yer almaktadır. Podyumun merkezi konumu, alanın en önemli yapısı olduğunun göstergesidir[1012]. Kutsal alanda podyumun konumu, batıdan

[1002] Hennemeyer 2005: 141.
[1003] Wiegand – Schrader 1904: 169.
[1004] Hennemeyer 2005: 141.
[1005] Schede 1964: 68.
[1006] Rumscheid 2000: 191.
[1007] Hennemeyer 2005: 141.
[1008] Wiegand – Schrader 1904: 169.
[1009] Rumscheid 2000: 192.
[1010] Hennemeyer 2005: 141 vd.
[1011] Wiegand – Schrader 1904: 170.
[1012] Hennemeyer 2005: 142.

doğuya ve doğudan batıya eşit uzaklıkta olup duvarın iç tarafından 11,25 m'dir[1013]. Yapı, 1/2 oranında uzun-dikdörtgen[1014] olup kuzey – güney doğrultuludur[1015]. *Euthynteria* 7,31 x 14,60 m ölçülerindedir. Yapının güney cephesinde bir zamanlar yanaklıklar arasında yer alan yedi basamaklı bir merdiven[1016] 1,73 m yüksekliğindeki podyuma ulaşımı sağlar[1017]. Merdiven basamaklarının genişliği yaklaşık 0,40 m olup yüksekliği de 0,25 m'dir. Merdivenin mevcut ölçülerine göre adım yüksekliği 0,24 ile 0,25 m olmalıdır. Bu sebeple her birinin 0,24 - 0,25 m adım yüksekliği olduğu kabul edilirse yedi basamak toplam 1,73 m (7 x 0,24 = 1,68; 7 x 0,25 = 1,75) yüksekliğe sahiptir. Merdiven yanaklıkları profilsiz 1 m genişliğe sahipti. Böylece genişliği 5 m ve derinliği 2,10 m olan etkileyici merdiven podyumun çekirdeğine birleşir[1018]. Büyük bir bölümü korunmuş olan podyumun alt ve üst kenarı da profillidir[1019]. Podyumun çekirdeği ham mermer bloklardan yapılmıştır. Bunları profilli taşlar örter. Kaba kesim bloklar arası boşluklar harçla değil toprak ve daha küçük kayalar ile doldurulmuştur[1020].

Podyumun üst kısımdaki levhaların kabaca işlenmesi ve dübel deliklerinin yokluğundan dolayı araştırmacılar tarafından podyum üzerinde herhangi bir yapının bulunmadığı kabul edilmiştir. Bu sebeple günümüze kadar gelen genel kanı, yapının bir sunak olduğudur. Ancak Rumscheid'e göre yapının derinliğinin genişliğinden fazla olması bu sunak düşüncesine tezatlık oluşturur. Buna karşın podyumun üst kısmındaki taşların konumunun, küçük anteli bir tapınak için uygun olması, yapıda kireç harcı ve kenet tekniğinin de kullanılmamış olmasını dikkate alan Rumscheid, yapının Hellenistik dönemde inşa edilmiş podyumlu bir tapınak olduğunu öne sürer[1021]. Hennemeyer ise podyumun yapım tekniğinin Hellenistik etki taşımakta olduğunu ancak podyumlu bir tapınak için erken bir dönem olduğunu düşünür[1022].

Priene kentinde yaklaşık aynı boyutlarda iki tane anteli tapınak bulunmaktadır. Bunlardan biri Asklepion Tapınağı diğeri Athena Polias Tapınağı'nın kuzeydoğusundaki tapınaktır. Hennemeyer'e göre Mısır Tanrıları Kutsal Alanı'ndaki yapının yüksekliği Vitrivius'un orantılılık kuralları çerçevesinde saptanabilir. Yapının sütun çapı net

[1013] Wiegand – Schrader 1904: 166.
[1014] Hennemeyer 2005: 142.
[1015] Wiegand – Schrader 1904: 166.
[1016] Rumscheid 2000: 192.
[1017] Hennemeyer 2005: 145.
[1018] Wiegand – Schrader 1904: 168.
[1019] Rumscheid 2000: 193.
[1020] Wiegand – Schrader 1904: 164 vd.
[1021] Rumscheid 2000: 193 vd.
[1022] Hennemeyer 2005: 143.

bilinememesine rağmen sütun kaidesinin *plinth*esi muhtemelen köşe plasterinki kadar geniştir. Vitrivius kurallarını temel alan Hennemeyer, Vitrivius'un "sütun alt çapı, plinthenin kenar uzunluğunun üçte ikisi olması gerektiği" kuralının tersine buradakinin duvar veya pilasterlerin alt genişliği kadar yani 64 cm olduğunu öne sürmüştür. Ön kısım için kabul edilebilecek olan duvar arşitravlarının alt genişliğinin 54 cm oluşunu da iddiasına kanıt olarak görmektedir. Yapının muhtemel frizine dair ise herhangi bir parça saptanmamıştır[1023].

Kült yapısının sütun düzeni Hennemeyer'e göre çatı kirişi ve Attik köşe plaster kaidesi baz alınarak eşit biçimde Ion ve Korint sütunları olmalıdır. Wiegand'ın yapının temelinde dökme duvar veya kireç harcı bulunmadığını belirtmesine karşılık Hennemeyer, her ne kadar podyum tapınaklar için son derece erken bir dönem olmasına rağmen bu durumun tapınağın hâlâ Helenistik Dönem'e tarihlendirilmesine dayanak olabileceğini öne sürer. Ayrıca *İtalya*'da kireç harcının MÖ 2. yüzyıl gibi erken tarihte podyumlu tapınaklar için ve *Opus Caementicum* tekniğinin genellikle Augustus Dönemi'nden itibaren kullanıldığını belirtir. Bu yapı için Hennemeyer tarafından önerilen tarihler MÖ 2. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasındaki bir dönemdir. Pergamon Mamurt Kale'deki tapınak ya da MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Letoon'daki Batı Tapınağı'nda podyumun üst yapısı göz önüne alınabilir[1024].

2000 yılı kazılarında kutsal alanın güney, doğu ve batı kısmında, bir üst yapıya ait olabilecek mimari parçalar bulunmuştur[1025]. Bunlar pilastere ait attik bir kaide[1026], duvar arşitravı parçası[1027], diş kesimi[1028], iki *tympanon* bloğu parçası[1029], *geison-sima* bloğudur[1030].

Söz konusu kutsal alanda gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda amaç; alandaki muhtemel ilk yapılaşmayı açığa çıkartmak ve bu yapılaşmanın niteliğini saptamanın yanı sıra Mısırlı Tanrılar Kültü'ne ait podyumlu yapının son şeklini kazandığı evreye ait nesneleri bulmaktı. Bu amaçla kült yapısının temelinin güney ve batı kısmında yapılan çalışmalarda seramikler ve en geç orta Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen az sayıda sikke bulunmuştur[1031]. Ayrıca kült yapısının yaklaşık 10 m güneyinde doğu-batı istikametinde, doğal eğim boyunca

[1023] Hennemeyer 2005: 147.
[1024] Hennemeyer 2005: 148 vd.
[1025] Hennemeyer 2005: 143.
[1026] Rekonstrüksiyonda 64 cm genişlik. plinthe yaklaşık 83 cm. bk. Hennemeyer 2005: 143 Res. 2.1
[1027] Kutsal alan terasının doğusunda bulunmuş. Y. 43,5 cm. bk. Hennemeyer 2005: 143 Res. 2.2
[1028] Kutsal alanın kuzeybatı köşesinde bulunmuş. Y. 17,1 cm. Diş yüksekliği 10,5 cm, boşluk genişliği 5,2 cm. bk. Hennemeyer 2005: 144 Res. 2.3.
[1029] Üst yatak 18 derece civarında bir eğime sahiptir. Rekonstrüksiyonlu 45,5 cm, mevcut haliyle 35 cm yüksekliğe sahip. bk. Hennemeyer 2005: 144 Res. 2.4.
[1030] bk. Hennemeyer 2005: 145 Res. 2.5.
[1031] Raeck 2008: 335.

ilerleyen[1032] iç teras duvarı (C duvarı) tüm insula boyunca uzanmaktadır. Bu "C" duvarının temeli en az 3,5 m derinliğinde olup, batı kısımda bir basamağa sahiptir. Söz konusu basamak, teras duvarının kuzeyi ve güneyi arasındaki zemin seviyesini birleştirir. Teras duvarı, kutsal alanın batı kenarında yer alan kuzey – güney yönlü ve daha erken bir döneme ait olan bir duvarla karşılaşır. Bu duvarı da, geç dönemin batı galerisinin arka duvarı içine almıştır. Söz konusu alandaki araştırmalarda bulunan seramik buluntulara göre saptanabilen ilk evrede arazi iki basamak biçiminde teraslanmış ve C duvarı ile bağlantılı yapılar yapılmıştır. Bu inşaatla ilgili daha fazla veri için C duvarı çevresindeki kil taban ile teras dolgusundan gelen seramikler değerlendirilmiştir. Buna göre yapıların inşası olasılıkla MÖ 3. yüzyıl sonlarında ya da daha sonra başlamıştır. Burada açığa çıkarılan buluntular içinde siyah firnisli kaplar ve minyatür kâseler özellikle kayda değerdir. Bu minyatür kâseler olasılıkla Priene'de sıklıkla bulunan adak kaplarının MÖ 3. yüzyıla dayanan öncülüdür. C duvarı ve bununla bağlantılı yapılar MÖ 2. yüzyıl sonları - MÖ 1. yüzyıl başlarında yıkılarak alan düzlenmiştir. Daha önce sözü edilen kil taban üzerindeki dolguda bulunan Megara kâseleri ve çentik bezemeli kâseler ile balık tabakları gibi seramik buluntular da bu tarihlemeyi mümkün yapmaktadır[1033]. C teras duvarı ve onun ek yapılarının yıkımından oluşan döküntüden, başka bir teraslamada dolgu malzemesi olarak yararlanılmıştır. Bu sayede C duvarının güneyinde yer alan düşük seviyeli arazideki basamak, kuzeydeki basamakla aynı seviyeye getirilmiş ve böylece E 14 insulasında her noktası aynı seviyeye sahip bir alan sağlanmıştır. Bu terasın üzerine kült yapısı ile kutsal alana ait propylon ve galeri yapılmıştır[1034].

Bu C duvarı ile kutsal alanı çevreleyen yüksek teras duvarı bağlantılıdır. Buna ilaveten C duvarının kuzeyinde, kendisine bağlı kare planlı bir mekan ve bir geçit bulunmuştur. Kutsal alanın kuzeydoğu köşesinde, E ve F olarak adlandırılan iki büyük duvar izi tespit edilmiştir. Bu duvarlar büyük prostaslı bir evin *oikos*unun giriş kısmındaki duvarın alt yapısına aittir[1035].

Daha az masif olan E duvarı kuzeyden güneye uzanarak iki insula arasında neredeyse sınır çizmektedir. E duvarının batı ve kuzeyinde de başka yapılar bulunmaktadır. Teraslama sırasında alanın kuzey kısmına olasılıkla dört tane prostas tipli ev yapılmıştır. Bu evler, kentin batısındaki konutlardan daha büyük boyuttadır. Bu yapıların cephesi güneye bakmaktadır[1036].

[1032] Raeck 2009: 34.
[1033] Raeck – Rumscheid 2010: 40-41.
[1034] Raeck – Rumscheid 2011: 67.
[1035] Raeck 2009: 34.
[1036] Raeck – Rumscheid 2011: 67.

Yapılan araştırmalara göre kült yapısının temel çukur dolgusu ile yapının inşası esnasında yapılan teraslamanın ilk tabakasında bulunan malzeme, MÖ 1. yüzyıl'a, en geç Augustus Dönemi'ne aittir. Asıl teras duvarının yapımıyla ilgili öncül bir teraslama işlemi ise açığa çıkarılan buluntular vasıtasıyla en geç MÖ 3. yüzyılı göstermektedir. Kutsal alanın batı kısmında yer alan E 13 insulasının, alanın erken yapılaşmasını anlayabilme konusunda araştırmacılara ışık tutacağına inanılmaktadır. Kutsal alanda tespit edilen doğu – batı doğrultulu duvar hattı izleri, büyük bir kısmı 19. yüzyıl sonlarında kazılmış olan komşu E 13 insulasında devam etmektedir. Ayrıca bu duvar hattının E 13 insulasındaki 34 numaralı prostaslı ev ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Açığa çıkarılan malzeme ve mimari buluntular ışığında kutsal alanın yapı gelişimi şu şekilde özetlenebilmektedir: MÖ 4. yüzyıl alanın kuruluş evresi olup bu dönemde E 13 ve kült yapısının yer aldığı E 14 insulaları arasındaki sokak ile 8 parsellik alanı kaplayan konutların yapıldığı tahmin edilmektedir. MÖ 3. yüzyıl ilk teraslama evresi olup E 13 ve E 14 insularındaki büyük prostaslı evler inşa edilmiştir. MÖ 1. yüzyıl ise podyum yapısının inşasının yapıldığı, terasın düzlendiği ayrıca kutsal alanın geri kalan yapılarının inşa edildiği evredir. W. Raeck'e göre kutsal alandaki kült yapısının Geç Hellenistik Dönem'e ait olduğu ve kutsal alanın ilk olarak E 13 insulasındaki konutlarda bulunabileceği ihtimali değerlendirildiğinde kültün ev kültünden geliştiği de söylenebilir[1037].

Tiyatro Caddesi'nin güneyindeki kutsal alanın kimliği, bulunan üç yazıt sayesinde anlaşılmıştır[1038]. Bu yazıtlar dışında kutsal alandan tanrısal bir nesne bulunmamıştır. Sadece bronzdan 35 ve 25 mm yüksekliğinde, 40 ve 45 mm genişliğinde olasılıkla elbiseye tutturma amaçlı kopçalı konik nesne ile sığ ve kabuk şekilli bir nesne bulunmuştur[1039].

Epigrafik belgelere dayanılarak kutsal alanın kuruluş tarihi olarak Priene'nin Ptolemaios egemenliği altına girdiği 3. Suriye Savaşı'ndan sonra, MÖ 3. yüzyıl sonu olduğu kabul edilmektedir. Mısırlı Tanrılar Kültü'nün küçük özel bir kültten şekillenmekten ziyade kendi başına Priene'de mevcut olduğu ve kutsal alanın tarihlendirmesi doğru kabul edildiğinde alandaki yapıların inşası için buradaki yapıların yıkılmış olduğu söylenebilir[1040].

Rumscheid'e göre de Priene'de Mısırlı Tanrılar Kültü'nün oluşması için en uygun zaman, kentin MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında Mısırlı kral III. Ptolemaios Euergetes'in etki

[1037] Raeck 2009: 34 vd.
[1038] Hennemeyer 2005: 139.
[1039] Wiegand – Schrader 1904: 170.
[1040] Raeck 2008: 335.

alanında olduğu dönemdir[1041]. Kutsal alanda bulunan en eski yazıt MÖ 3. yüzyıla aittir. Bu yüzyıl Anadolu kıyıları ve Ege adalarında Mısır güç ve etkisinin egemen olduğu dönemdir. Schrader'e göre de olasılıkla MÖ 3. yüzyılda Mısır etkisi altında iken kutsal alan planlanmıştır. Ancak *propylon* ve galeri Roma Dönemi'ne aittir[1042].

Bizans Çağı'nda tapınağın batı ve güney kısmı gömü amaçlı kullanılmıştır. Bu alanda tespit edilen yaklaşık yirmi mezar seviye, yön ve yapı tekniği açısından iki gruba ayrılır. Zamansal olarak da farklılık gösteren mezarların erken gruba ait olanları doğu yönlüdür, kenar taşları dik biçimde yerleştirilmiş ve levhalar ile de üstleri kapatılmıştır. İkinci grup mezarlar ise kuzeydoğu yönlüdür ve üzerleri çatı kiremit ile örtülmüştür. Mezarlara ölü hediyesi bırakılmamıştır[1043].

2.3.1.1.2. Terrakotta Figürinler

Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair Priene'de terrakotta figürinler de bulunmuştur. Buluntuların tümünde Mısırlı Tanrıça Isis[1044] betimlenmiş olup Paul Gaudin'den satın alınmış bir adet baş haricinde dört figürin konutlarda bulunmuştur. Eserler günümüze tek parça halinde ulaşmamış olmasına rağmen bunlar tanımlama için yeterli özelliğe sahiptir.

Örneklerden ilki (**Resim 213**) tipolojik olarak Isis olmasına rağmen figürdeki kanat detayından dolayı araştırmacılar tarafından Isis – Nike[1045] olarak adlandırılmıştır. 16 numaralı evde bulunan figürinin korunan yüksekliği 19,5 cm'dir. Figürinin baş, kollar ve sol kanadı tahrip olmuştur[1046]. Isis'in varlığını belirginleştiren detay giysisinde görülmektedir. Geniş bir pelerin, tüm vücuda sarılarak her bir ucu her iki omuzdan ve koltuk altından getirilmiş ve göğüste bir düğüm atılmıştır. Düğümün uçları karın üzerinde sarkmaktadır. Bu düğüm ile karakteristik bir özellik kazanan giysi, Isis ile özdeşlemiştir. Giysi altındaki sağ bacağın hareketi, kumaş üzerinde hissedilmektedir. Sağ diz kapağı ileriye doğru hamle yaparken ayak, parmak uçları üzerinde geriye doğru çekilmiştir. Bu hareket ile vücut sağa doğru kıvrılmışken

[1041] Rumscheid 2000: 191.
[1042] Wiegand – Schrader 1904: 170.
[1043] Raeck 2008: 335.
[1044] Anadolu'da Isis kültü için bk. Ünlüoğlu 2005.
[1045] Isis – Nike'nin paralelleri Delos ve Thessalonike adak heykelcikleri arasında görülür. bk. Ünlüoğlu 2005: 101.
[1046] Rumscheid 2006: 407 Taf. 1/3 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8633. Figürin açık pembe tonunda özü olup koyu kahverengidir. İçerisinde mika katkısı vardır. Üzerine beyaz bir kaplama da yapılmışken kıvrım noktasına ve kanata kadar pembe renklidir. Eserin yüksek kısımları aşınmıştır. Isis – Nike figürini Isis'in pelerini sebebiyle MÖ 3. yüzyıl ortasından sonraya, yaklaşık MÖ 135'ten önceye tarihlendirilmiştir).

kalça sola doğru çıkıntı yapmıştır. Sol bacağın hareketi ise giysi altında kaybolmuştur, olasılıkla dik şekilde durmaktadır.

Isis figürinleri içerisinde en fazla tahrip olmuş örneğin (**Resim 214**) boyun-baş, sol ayak-bacak, vücudun üst yarısının sağ kısmı ve sol kolun alt yarısı eksiktir. Ancak eserin 17,3 cm'lik korunmuş olan bölümündeki vücut ve elbise özelliklerinden dolayı tanımı yapılabilmektedir[1047]. Benzer örnekler ışığında incelendiğinde büyük olasılıkla bu eserde de pelerin, tüm vücuda sarılarak her bir ucu her iki omuzdan ve koltuk altından getirilip göğüste bir düğüm atılmıştır. Korunan kısımdaki kumaşın gerilmesi ile üzerinde oluşan yivler böyle bir hareketin varlığını ortaya koymaktadır. Giysi altından sağ bacağın hareketi, kumaş üzerinde hissedilmektedir. Sağ diz kapağı ileriye doğru hamle yaparken ayak, hafifçe geriye çekilmiştir. Diz kapağının bu hareketi, elbiseyi yeterince germiş ve bacağın varlığı net şekilde kumaşa yansımıştır. Ayrıca bu hareket ile vücut sağa doğru kıvrılmışken kalça sola doğru çıkıntı yapmıştır. Sol bacağın hareketi ise parçanın eksik olmasından dolayı bilinemez. Ancak benzer örnekler ışığında büyük olasılıkla sol bacak dik bir şekilde durmaktaydı.

Konut alanında bulunan diğer bir Isis figürini (**Resim 215**) de hasar görmüş olmakla birlikte kollar dışında neredeyse tam olarak günümüze ulaşmıştır. Ayaklar ve başla birlikte tüm yüksekliği 22 cm'dir. Sola doğru hafifçe dönmüş olan baş gevşek bir yapıda olmasına rağmen esere aittir[1048]. Çok gür ve kalın olan saç tutamları başın arkasından tepeye doğru getirilmiş ve bir çelenk yardımı ile toparlanmıştır. Tüm vücudu saran geniş bir pelerinin her bir ucu omuzlardan ve koltuk altından getirilmiş ve göğüste bir düğüm atılmış, düğümün uçları karın üzerine sarkmaktadır. Giysi altındaki sağ bacağın hareketi, kumaş üzerinde hissedilmektedir. Sağ diz kapağı ileriye doğru hamle yaparken ayak, geriye doğru çekilmiştir. Bu hareket ile vücut sağa doğru kıvrılmışken kalça sola doğru çıkıntı yapmıştır. Sol bacak ise dik şekilde yere basmaktadır.

[1047] Rumscheid 2006: 447 Taf. 53/1-3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1491. Kil açık turuncu-kahverengi olup beyaz kaplama da mevcut, yoğun miktarda mika katkısı vardır. Ayakkabı tabanı üzerinde koyu-kırmızımsı kahverengi ile ayakkabının üst kısmında turuncu-kahverengi izler görülür. Bir önceki örnekte olduğu gibi bu eserde de vücudun arkasında bir yanma deliği vardır. Vücudun ön ve arka kısmının her biri farklı birer modelle yapılmıştır. Giysi eteğindeki saçaklar, ayakkabı tabanları üzerindeki yatay oluklar ile sol üst koldaki kırışıklıklar yeniden işlenmiştir. Eser Isis'in kıyafet özelliğinden dolayı MÖ 3. yüzyıl ortasından sonraya tarihlenir).

[1048] Rumscheid 2006: 447 Taf. 53/4-7 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1495. Kil açık turuncu-kahverengi, özü ise biraz daha koyudur. Mika katkısı olmakla birlikte net değildir. Eser üzerinde beyaz kaplama gayet başarılıdır. Isis'in ayakkabılarında kırmızımsı-kahverengi, çelenkte de turuncu-kahverengi izler mevcuttur. Vücudun ön ve arka kısmının her biri farklı bir modelle yapılmıştır. Ayakkabı tabanlarında, saçlarda ve çelenkte yenileme görülmektedir. Karın hizasında, vücudun arka kısmında 3,5x2,6 cm boyutlarında oval bir yanma deliği vardır. Isis'in kıyafetinden dolayı eserin MÖ 3. yüzyıl ortasından sonraki bir tarihe ait olduğu düşünülmektedir).

Önceki örnekle aynı tipte ve konut alanında bulunmuş 19,1 cm yüksekliğinde bir Isis figürini (**Resim 216**) birçok yerinden kırılmış olmakla birlikte kolları dışında neredeyse tam olarak korunmuştur[1049]. Isis'in pelerini omuzlarından ve koltuk altlarından gelerek göğüste düğümlenmiştir. Pelerinin uçlarının göğüste bir araya getirilmesi için çektirilmesi, giysinin yan kısmında yivlerin oluşmasını sağlamıştır. Isis'in sol kolu omuzdan eksik olmakla birlikte sağ kolu yaklaşık dirsek hizasından tahrip olmuştur. Çok gür ve kalın olan saç tutamları başın arkasından tepeye doğru getirilmiş ve bir çelenk yardımı ile toplanmıştır.

Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair bulunan son örnek (**Resim 217**) sadece boynun ve başın korunmuş olduğu ve gövdenin bulunamadığı 6,5cm yüksekliğinde bir figürin parçasıdır. 1898 yılında P. Gaudin'den alınmış olan bu eserin Priene'den geldiği ifade edilmiştir[1050]. Figürinin başı, yüz ve saç stili bakımından önceki iki örnekle çok benzer yapıdadır. Söz konusu başta yüz ufaktır. Kaşlar yay şeklinde çizilmiş ve uçlara doğru incelmektedir. Gözler badem şeklinde ve göz kapakları belirtilmiştir. Ağız yanlardan kesik ve ufak olup dudaklar kapalıdır. Elmacık kemikleri ile çene çıkıktır. Ufak yüze karşın baş gayet görkemli işlenmiştir. Çok gür ve kalın olan saç tutamları başın arkasından tepeye doğru getirilmiş ve bir çelenk yardımı ile toplanmıştır. Başın üst ön kısmında da saçlar ortadan ikiye ayrılmış olup çizgi belirgindir. Benzer örnekler ışığında bu baş MÖ 3. yüzyıl ortasından sonraya tarihlendirilmiştir[1051].

2.3.1.1.3. Terrakotta Küçük Buluntular

Bir Priene evinde bulunmuş ince sarımsı kireçtaşından tütsü sunağı (**Resim 234**) Mısırlı Tanrılar Kültü bağlamında değerlendirilecek bir malzemedir. Yapımı tamamlanmamış 12 cm yüksekliğindeki bu sunağın ön yüzünde çubuklar, çiçek ipleri ve kabartma süslemelerin bulunduğu Mısır yapılarının karakteristik canlandırması yer alır. Kabartma bezemenin yanısıra kırmızı süslemeler de mevcuttur. Zengin çerçeveye sahip kare kapının önünde başında yüksek sivri başlığıyla eli ağzında Mısırlı Tanrı Harpokrates[1052] oturmaktadır[1053].

[1049] Rumscheid 2006: 446 Taf. 52/1-3; 54/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1508. Figürin parlak ve orta turuncu-kahverengi tonunda olup, mika katkısı yoğun ve iyidir. Isis'in saçında koyu kırmızı-kahverengi izler bulunur. Vücudun ön ve arka kısmı ile baş farklı modellerle yapılmıştır. Isis'in giysisinden dolayı eser MÖ 3. yüzyılın ortasından sonraki bir döneme tarihlendirilmiştir).

[1050] Rumscheid 2006: 447 Taf. 54/2-4 (Paris, Louvre, Env. No. CA 993. Kil kahverengi-kırmızımsı renktedir. Saç ve çelenkteki detaylar birçok kez yenilenmiştir).

[1051] Rumscheid 2006: 448.

[1052] Horus, erken dönemlerde Ra'nın oğlu, Güneş Tanrı, toprağın koruyucusu iken sonrasında Isis ve Osiris'in oğlu, öldürülen babasının intikamcısı kimliğine bürünmüş, çocuk-kral olarak kabul edilip ideal çocuğun kişileştirilmiş hali olmuş, parmağı dudağında betimlerinden dolayı sessizlik tanrısı olarak düşünülmüştür. bk. Magie 1953: 167.

[1053] Wiegand – Schrader 1904: 377-378 Abb. 479 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1599).

Kentin erken dönem kazılarında Priene evlerinden birinde bulunmuş 2,5 cm yüksekliğinde ve sapı hariç 10,5 cm uzunluğunda terrakotta bir kandil (**Resim 218**) Mısır etkilidir. Kandilin *discus* bölümünde *cornucopia*lı Harpokrates betimi görülür. Kandilin ateş deliğindeki izler kullanımı yansıtır[1054]. Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair evlerde bulunan birçok buluntudan birisi olan bu kandilin, Tanrıça Isis'in oğlunu bereket motifiyle birlikte göstermesi tanrıya yüklenen vasfı işaret eder. Kutsal alandan bir yazıtta da bu tanrıya rastlanılır.

2.3.1.2. Epigrafik Buluntular

Priene kentinde Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair üç yazıt bulunmuştur. Hepsi Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nda bulunan bu yazıtlardan ikisi sunak üzerinde yer alırken üçüncüsü mermer bir blokta kazılıdır. Söz konusu bu yazıtlar MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl arasına tarihlenmektedirler. Mısır tanrılarına ithaf edilmiş yazıtların birinde ayrıca Mısırlı Tanrılar Kültü'nün rahiplerinin yükümlülükleri de kayıtlıdır.

Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki geç dönem evine ait bir duvarda bulunan (**Kat. No. 57**) ve yazı karakterinden dolayı MÖ 200 civarına tarihlenen mermer bir blok üzerindeki[1055] yazıtta Mısır Tanrıları kültünde rahiplerin yükümlülükleri belirtilmektedir[1056]. Yazıtın orjinalindeki birçok kelimenin belirsizliği sebebiyle birebir çeviri çok sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Ancak mevcut kelimeler ile olasılıklı bir anlam çıkarılabilmektedir. Yazıttan ulaşılabilecek bilgiler: Kutsal ay olan Apaturion ayının 20. gününde Sarapis, Isis, Apis[1057] ve diğer tanrılara kurbanlar sunulmaktadır; bu kurban töreni için rahibin yanı sıra *neopois* de görevlidir. Sarapis ve Isis'e kurban edilen hayvanlar arasında kuşlar da bulunmaktadır. Rahip, Tanrıça Isis için gelenek olduğu üzere bir meşale alayı düzenleyecek, her biri bir talent değerinde olan iki tane de meşale alacaktır. Neopois de bir çeyrek medimnos değerinde arpa, iki çeyrek medimnos değerinde buğday ve yedi bronz obolos sunacaktır. Bu kült töreninde bir Mısırlı da hazır bulunacaktır. Rahipler dışında herhangi birisinin bilerek kurban kesmesi yasaktır ve bu yasağı delen kişi 1000 drahmi para cezası ile cezalandırılır. Söz konusu para görevli archontes'e ödenir. Kutsal alan kuş sunusu ile arınmış olacaktır[1058].

[1054] Wiegand – Schrader 1904: 454-455 Nr. 191 Abb. 562 (açık kahverengi kil ve kırmızı kaplama mevcuttur).
[1055] Blümel – Merkelbach 2014: 397 Nr. 196.
[1056] Blümel – Merkelbach 2014: 396 Nr. 196.
[1057] Mısır'da kendisine tapınılan hayvanlardan birisi olan Apis, beyaz lekeleri olan siyah bir öküzdür. Buna bazen Serapis ismi altında da saygı duyulmuş, Sakkara'daki Serapeum'da birçok Apis öküzü mumyası bulunmuştur. Ptah'ın Apis'in içinde olduğuna inanılmış ve Apis, tanrının canlı temsili olarak görülmüştür. bk. Çiftçi 2010: 38-39.
[1058] Blümel – Merkelbach 2014: 396.

Kutsal alanda bulunan bir diğer yazıt (**Kat. No. 58**), mermer bir sunak üzerinde yer almaktadır. Mısır Tanrıları Isis, Sarapis ve Anubis'in[1059] isimlerinin kazılı olduğu sunak, yazı karakterinden dolayı MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiş[1060] olup külte dair en eski epigrafik buluntudur. Bu sunak vasıtasıyla da kentte en azından MÖ 3. yüzyıldan itibaren Mısırlı Tanrılar Kültü'nün olduğunu söyleyebilmekteyiz.

Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın güneyindeki terasta açığa çıkarılan, yuvarlak profilli bir sunak üzerinde MÖ 100'e tarihlendirilmiş bir adak yazıtı (**Kat. No. 59**) bulunmaktadır. Xan[thippos] un oğlu [---]'un Neokoros olarak Mısır tanrıları Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates ile Herakles'e adağı olan[1061] bu buluntuyla birlikte Priene'deki yazıtlarda adı geçen Mısırlı tanrılara bir yenisi Harpokrates eklenmektedir. Burada dikkati çeken bir diğer özellik Mısırlı Tanrılar ile birlikte Yunanlı Tanrı Herakles'in de bu yazıtta anılmasıdır. Mevcut yazıtlar ışığında Priene'de Hellenistik Dönem'de Mısırlı tanrılardan Isis, Sarapis, Anubis, Apis ve Harpokrates'in bilindiğine ve bunlara sunular yapıldığına tanık olunmaktadır.

Priene'de Mısırlı Tanrılar Kültü ile ilgili diğer epigrafik belge (**Kat. No. 60**), Roma Dönemi'nden bir graffitodur. Bu graffitonun üzerinde Tanrıça Isis'in adı geçmektedir[1062].

Kentteki kazılarda birkaç tane "topos yazıtı" bulunmuştur[1063]. Bunlardan bir kısmı Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndan gelir. Topos yazıtları "törenlere katılacak dernek ya da grupların duracakları yerleri belirten yer yazıtları"dır[1064]:

[ὁ] τόπος ’Αρχελάου καί Μητρα

"Archelaos ve Metras'ın yeri"[1065].

[1059] Anubis, ölümün, ölüler dünyası ve mezarların hükümdarı ve koruyucusudur. Kutsal hayvanı çakal olup çakal başıyla temsil edilir. Osiris'in beden parçalarının aranması ve defnedilmesinde mumyalama tanrısı olarak Isis'e yardımcı olmuştur. Anadolu'da onun güçleri genişletilmiş ve Bitinya'da Kius'da bulunan bir hymnos'ta "Cennet'in Kralı" olarak kendisine hitap edilmiştir. bk. Magie 1953: 167. Tanrı ayrıca mekanların, gezegenlerin, sayıların ve şekillerin muhasebecisi, diğer tanrıların da katibidir. Ay'ın ve sihir metinlerinin de koruyucusudur. bk. Champdor 1984: 14-15.

[1060] Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 197.

[1061] Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 198.

[1062] Wiegand – Schrader 1904: 165; Hiller von Gaertrigen 1906: 176 Nr. 348; Blümel – Merkelbach 2014: 398-399 Nr. 199.

[1063] Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 326; Blümel – Merkelbach 2014: 475 Nr. 343 (MÖ-MS 1. yüzyıl, Mısır Tanrıları Kutsal Alanı Isis terasından); Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 327; Blümel – Merkelbach 2014: 476 Nr. 344 (tarihi belirsiz, Kutsal Stoa'nın kuzeyinden); Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 330; Blümel – Merkelbach 2014: 476 Nr. 345 (tarihi belirsiz, bouleuterionun doğusundaki galeriden).

[1064] Çelgin 2011: 661.

[1065] Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 324; Blümel – Merkelbach 2014: 475 Nr. 342 (MS 1. yüzyıl, Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndan).

2.3.1.3. Değerlendirme

Hellenistik Dönem'de Anadolu'da etkisini göstermeye başlayan Mısırlı Tanrılar Kültü Priene'de tiyatronun güney doğusundaki kutsal alan, yazıtlar ve terrakotta buluntular vasıtasıyla kanıtlanır. MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında III. Ptolemaios Euergetes'in etkisiyle Mısırlı Tanrılar kültü Priene'de yer edinmeye başlar[1066]. Epigrafik belgelere dayanarak kutsal alanın kuruluş tarihinin MÖ 3. yüzyıl sonu olduğu kabul edilmektedir[1067]. MÖ 1. yüzyıl podyum yapısının inşasının yapıldığı, terasın düzlendiği ayrıca kutsal alanın geri kalan yapılarının inşa edildiği evredir. Kutsal alanın ilk olarak E 13 insulasındaki konutlarda bulunabileceği ihtimali değerlendirildiğinde kültün ev kültünden geliştiği söylenebilir[1068].

Priene'de bulunan terrakotta figürinlerin tümünde Tanrıça Isis betimlenmiş olup bir adet baş haricinde dört figürin konutlarda bulunmuştur. Ayrıca yine konutlarda bulunan kireçtaşı bir tütsü sunağında[1069] ve terrakotta bir kandilde Harpokrates betimlenmiştir[1070].

Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nda bulunan MÖ 200 civarına tarihlenen yazıttan Mısırlı Tanrılar Kültü rahip yükümlülüklerine ulaşılmaktadır. Kutsal ay olan Apaturion ayının 20. gününde rahip ve *neopois*in görevli olduğu kurban töreninde Sarapis, Isis, Apis ve diğer tanrılara kurbanlar sunulmakta, Sarapis ve Isis'e kurban edilen hayvanlar arasında kuşlar da bulunmaktadır. Rahip, Tanrıça Isis için bir meşale alayı düzenlemek ve birer talent değerinde iki tane meşale temin etmek zorundadır. Neopois de bir çeyrek medimnos değerinde arpa, iki çeyrek medimnos değerinde buğday ve yedi bronz obolos sunacaktır. Bu kült töreninde bir Mısırlı da bulunacaktır. Rahipler dışında herhangi birisinin kurban kesmesi yasaktır ve bu yasağı delen kişi 1000 drahmi para cezası ile cezalandırılır. Söz konusu para görevli *archontes*e ödenir. Kutsal alan kuş sunusu ile arınmış olacaktır[1071].

Priene'de MÖ 3. yüzyıldan itibaren mevcut olan bu kült belirli kurallar çerçevesinde şekillenen törenleri ile yerli halk tarafından benimsenmiş ve uzun bir dönem kentte varlığını devam ettirmiştir. Kentte konutlarda bulunan terrakottalar halkın külte olan bağlılığının işaretidir. Törenlerde çeşitli hayvanlar dışında tanrılara sunulan kuşlar aynı zamanda alanın arınmasında etkilidir. Kült törenlerinde bir Mısırlının da hazır bulunması gerekliliği kültün Mısırla olan bağlarını koruma isteğinden kaynaklanmış olmalıdır.

[1066] Ünlüoğlu 2005: 99.
[1067] Raeck 2008: 335.
[1068] Raeck 2009: 34 vd.
[1069] Wiegand – Schrader 1904: 377-378 Abb. 479 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1599).
[1070] Wiegand – Schrader 1904: 454-455 Nr. 191 Abb. 562 (açık kahverengi kil ve kırmızı kaplama mevcuttur).
[1071] Blümel – Merkelbach 2014: 396-397 Nr. 196.

2.4. KAHRAMAN KÜLTÜ

Kahraman (heros) kültünde bir kişinin kutsal addedilmesi ve ona saygı gösterilmesi için bazı şartlar gereklidir. Bunlar kutsal doğum, en azından ölümsüz bir anne ya da babaya sahip olması ve o kişinin büyük kahramanlık başarıları kazanmasıdır. Tanrılardan güçsüz ve insanlardan daha güçlü olan bu kahramanlar ölümsüz değillerdir. Yunan kent devletlerinin soylarını bir kahramana (herosa) dayandırmak istemesi bu kültün gelişmesini sağlamıştır[1072]. Herakles gibi mitolojik figürler için de kültler kurulmuştur[1073]. Tanrı statüsüne yükseltilen bir ölümlü olan Herakles'in statüsünün net olmaması, bazı yerlerde ona hem kahraman hem tanrı olarak kurbanlar sunulmasından kaynaklanmaktadır[1074].

2.4.1. HERAKLES

Zeus ile Alkmene'nin oğlu olan Herakles'in ölümlü babası Amphitryon'dur. Homerik Hymnos'da "*yeryüzünde yaşayan insanların en güçlüsü*" olarak anılan aslan yürekli Herakles, Hera'nın intikam uğruna kral Eurystheos tarafından kendisine yüklediği 12 görevi başarıyla yerine getirmiş ve bu mitos antik dünyada heykelden seramiğe birçok esere konu olmuştur[1075]. Herakles'in gücü ve koruyuculuğuna öylesine inanılmıştır ki birçok evin girişinde evi koruması için Herakles'in bir heykelciği ve tanrının koruyuculuğunu belirten bir yazı yer almaktaydı[1076]. Priene'de de arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntularla Herakles tapınımı kanıtlanmıştır.

2.4.1.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde bir kahraman ya da heros olarak tapınım gören Herakles, arkeolojik buluntularda karşımıza çıkmaktadır. Herakles'in *bouleuterion*daki sunağın bir yüzünde betimlenmesi ve Priene'de özellikle konut alanlarında terrakotta figürinleri ve yine terrakotta bir *herme*sinin bulunması, kentin ona verdiği değerin simgeleridir. Herakles dışında kentte bulunan iki sunak (**Kat. No. 61-62**) üzerlerindeki yazıtlara göre Heros'a adanmıştır[1077]. Ancak bu Heros'un kim olduğu bilinmemektedir.

[1072] Yurtsever 2015: 11-12.
[1073] Çulha 2005: 19.
[1074] Hdt. II. 44; Paus. 2.10.1; Price 2004: 78; Sönmez 2020: 120 dn. 13.
[1075] Herakles'in doğumu ve mitleri için bk. Hom. Hym. XV; Aristoph. Ran. 30-31; Shapiro 1983; Erhat 2003: 137-140; Graves 2004: 556-569, 574-707; Bayladı 2005: 198-207; Agizza 2006: 212-253; Demirtaş – Pınarcık 2016.
[1076] Merkelbach 1991: 41; Öztürk 2016: 686.
[1077] Wiegand – Schrader 1904: 212; Hiller von Gaertringen 1906: Nr. 192; Blümel – Merkelbach 2014: 404 Nr. 209 (ilk yazıt); Koenigs 2000: 182 Abb. 3; Blümel – Merkelbach 2014: 404 Nr. 210 (ikinci yazıt).

2.4.1.1.1. Kabartma

Arkeolojik ilk buluntu *bouleterion* sunağında Herakles'in büst şeklinde kabartmasıdır (**Resim 219**). Yapının geçirdiği yangına rağmen korunan sunak, 79 cm yüksekliğinde tek bir mermer bloktan yapılmıştır[1078]. Rumscheid tarafından Geç Hellenistik – Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen sunağın[1079] zengin bezemeleri, yangının etkisi ile büyük ölçüde tahrip olmuştur. Sunağın dört yüzünün her birinde kabartma olarak yapılmış amblem şeklinde Tanrı Apollon, Hermes, Asklepios ve Herakles'in büstleri yer alır. Büstlerin arasına boğa başlarıyla birlikte defne benzeri yapraklardan yapılmış kalın girlandlar işlenmiştir. Sunağın batı yüzündeki betimlemede yer alan sakallı Herakles figürü başını, tahrip olan sol tarafa çevirmiştir[1080]. Herakles'in gövde ve baş detayları genel tipolojisiye uygundur.

2.4.1.1.2. Terrakotta Figürinler

Kentte özellikle konutlarda Herakles'in terrakotta figürinleri ile bir terrakotta *herme*si bulunmuştur. Çoğu örnekte Herakles, atribütleri olan aslan postu ve lobut ile birlikte görülür. 19 numaralı evin *oikos*unda terrakotta bir Herakles başı (**Resim 220**) bulunmuştur. Güçlü boyun üzerindeki baş sola doğru meyillidir. Ağız hafif aralık, gözler oldukça derin ve küçük işlenmiş, elmacık kemikleri vurgulanmış, alın çizgileri belirtilmiş, kulaklar küçük yapılmıştır. Saçlar ve gür sakal kısa buklelerden oluşur, bıyık düz kıllarıyla sakala karışır[1081].

Kentte bulunan bir terrakotta Herakles figürininde (**Resim 221**) ayakların ön kısmı, arka kısım dâhil gövdenin sol tarafı, her iki kol, baş ve boyun eksiktir. Çıplak ve tıknaz vücutta güçlü kaslar vurgulanmamıştır[1082]. Figürün sol ayağını ileri atması ve sağ kalçanın yukarı kalkmasıyla vücut "s" hareketi çizmiştir. 25 numaralı evde (?) bulunan benzer bir Herakles figürininin (**Resim 222**) gövdesinin alt kısmı, bacakları ve kolları eksiktir. Kolların yukarısındaki kaslar gövdeden daha fazla vurgulanmıştır[1083]. Önceki örnekte görüldüğü gibi

[1078] Wiegand – Schrader 1904: 222, 224.
[1079] Rumscheid 2000: 57.
[1080] Wiegand – Schrader 1904: 225 Abb. 216.
[1081] Wiegand – Schrader 1904: 323, 347 Abb. 409; Rumscheid 2006: 502 Nr. 290 Taf. 127/1-3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1627. KY 7 cm. Kil açık turuncu kahverengi, beyaz kaplama korunmuş. Figürin başı MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).
[1082] Rumscheid 2006: 501-502 Nr. 289 Taf. 126 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1386. KY 29,2 cm, buhar deliği 3,1 x 1,5 cm. Kil, turuncu-kahverengidir; vücutta turuncu ile kırmızımsı kahverengi boya kalıntıları, korunan alanlarda beyaz kaplama kalıntıları mevcut).
[1083] Rumscheid 2006: 502 Nr. 291 Taf.127/4-6 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1488. KY 13 cm. Kil, orta kahverengi renkte; korunan alanlarda beyaz kaplama, saçta kırmızımsı kahverengi renk mevcut. Figürün göğüs hizasında, arka kısımda 2 cm çapında buhar deliği yer alır).

vücut "s" hareketi yapar. Herakles'in sakallı başı hafif sola dönüktür. Bir aslan postu Herakles'in başından itibaren arka kısmını örter.

25 numaralı evin güneydeki iki odasından birisinde bulunmuş terrakotta Herakles figürini (**Resim 223**) dikdörtgen bir kaide üzerinde büyük oranda çıplak olarak ayakta durmaktadır. Sağ ayağına gücünü vermiş olan Herakles'in sol ayağı yana doğru ve ilerde durmakta, sağ el yere dayanmış bir lobuta tutunmaktadır. Herakles'in sağa eğilmiş başında çelenk ile omzundan itibaren sırtını örten ve yere uzanan aslan postu görülür. Gevşek yapıda kaslar, çok kısa bacaklar, geniş omuzlar ve kısa boyna sahip olan Herakles'in kısa, kıvırcık sakalı, hafif aralık ağzı ve yüksek alnı vardır. Figür, başının duruşundan dolayı sarhoş olarak yorumlanmıştır[1084]. Tipolojik olarak benzer yapıdaki diğer figürin (**Resim 224**) Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda (?) bulunmuştur. Lobutla betimlenmiş Herakles'in ayakları ve sol kolu eksik olup önceki örnekten daha uzun bacakları vardır ve başında çelenk bulunmaz[1085].

25 numaralı evin güneyindeki iki odadan birisinde bulunmuş, bilinen tek Herakles *herme*si[1086] (**Resim 225**), çıplak gövdesini aslan postu ile kısmen örtmüştür. Figür, sol eli ile göğsüne dayadığı lobutu tutmaktadır. Çelenkli başında yüzü, gür sakallı, geniş burunlu, düşük kaşlı ve kapalı ince dudaklı betimlenmiştir[1087].

2.4.1.2. Epigrafik Buluntular

Kentte bulunan yazıtlar içerisinde Herakles'in adının geçtiği bir örnek mevcuttur. Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki teras ayağında bulunan sunak üzerinde yer alan MÖ 100'e tarihli yazıtta (**Kat. No. 59**) *neokoros*un Mısırlı Tanrılar ve Herakles'e adağından söz edilir:

"Xan[thippos] un oğlu [---] Sarapis, Isis, Anubis, Harpokrates,
yenilmez Herakles'e neokoros olarak (bunu adadı)[1088]".

[1084] Winter 1903: 378 Nr. 2; Rumscheid 2006: 502-503 Nr. 292 Taf. 128/1-3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1489. Y. 16,2 cm. Buhar deliği 3,3 cm x 2,5 cm. Kil açık turuncu-kahverengi, çekirdek daha koyu; çöküntülerde beyaz kaplama kalıntıları, aslan postunda turuncu-kahverengi, çelenkte turkuaz izler mevcut. Figürin MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).
[1085] Rumscheid 2006: 503 Nr. 293 Taf. 128/4 (kayıp, Berlin Antikensammlung belgesinden bilinir. KY 14,5 cm).
[1086] Araştırmacılar Herakles hermelerinin kullanımına dair, bunların *gymnasium* ya da *palaestra* gibi gençlerin eğitim alanlarında işaret levhası ya da dekoratif bir nesne olduğunu bildirir. bk. Yıldırım 2012.
[1087] Wiegand – Schrader 1904: 320, 347 Abb. 408; Rumscheid 2006: 525 Nr. 368 Taf. 151/3 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8552. KY 15,5 cm, buhar deliği 2,5 - 3 cm. Kil, açık kahverengi; beyaz kaplama kısmen korunmuş. Vücut, post ve lobutta sarı ile kırmızı-kahverengi, sol çelenk yaprağında mavi, altın kahverengi, sakal, kasık kılı ve aslan postunda koyu kahverengi, çelenkte sarı süslemelerde açık mavi kalıntılar, lobutta kırmızımsı kahverengi izler mevcut. Figürin, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).
[1088] Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 2; Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 194; Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 198.

2.4.1.3. Nümizmatik Buluntular

Priene'nin MÖ 230-190 ve sonrasına tarihli gümüş *tetradrahmi* Büyük İskender sikkelerinin (**Resim 118**) ön yüzünde Herakles'in sola dönük başı yer almakta. Dışa çıkık bir alın, düşük kaşlar, karşıya odaklı küçük gözler, kemerli ince burun, kalın dudaklar, güçlü ve dolgun bir çene ile ifade edilen Herakles'in başında bir aslan başı postu görülür. Sikkelerin arka yüzünde ise tek tipte, tahtında oturan Zeus betimlenmiştir. Zeus'un tahtının arkasında dikey şekilde yazılmış *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ* ismi yer alır. Sikkenin arka yüzündeki betim alanının solunda tanrının bacaklarının önündeki boşlukta kentin isminin kısaltılmış hali, *ΠΡΙ* yazılıdır[1089].

2.4.1.4. Değerlendirme

Priene kentinde bir kahraman ya da heros olarak tapınım gören Herakles, arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntularda karşımıza çıkmaktadır. *Bouleuterion*daki sunakta kentin diğer büyük tanrıları ile birlikte betimlenmesi, Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nda bulunan sunakta isminin yer alması ve Priene konutlarında bulunan terrakotta figürinleri ve yine terrakotta bir *herme*si, Herakles'in Priene halkının inanç dünyasındaki yerinin simgeleridir.

Kentteki buluntuların kısıtlı olması, Herakles ve olası kültü ile ilgili yorum yapılmasını zorlaştırmaktadır. Herakles'in Geç Hellenistik–Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen *bouleuterion*daki sunakta[1090] Apollon, Hermes ve Asklepios gibi büyük tanrılarla birlikte betiminin yer alması, kurbanlardan onun da payını aldığını ve ritüellerde ona yer verildiğini akla getirir. MÖ 100 yılına ait Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki sunakta da bu kez Mısırlı Tanrılar ile birlikte kendisine adakta bulunulması[1091] aslında hem Antik Yunan hem de Mısırlı kültlerle olan yakınlığına işaret eder. Her iki buluntu MÖ 1. yüzyıldandır. Tanrının betimlendiği terrakotta figürinler de MÖ 135 yılı öncesine tarihlendirilmiştir[1092]. Priene sikkelerinde ise Herakles, MÖ 230-190 ve sonrasına tarihlenen gümüş *tetradrahmi* Büyük İskender sikkelerinin ön yüzünde görülmektedir[1093]. Kentte açığa çıkarılan buluntular Herakles kültüne dair kesin kanıt oluşturmamasına rağmen kültü olası kılmak için yeterli kabul edilebilir.

[1089] Regling 1927: Nr. 38-44 Taf. II 32-39 Taf. III 40-44.
[1090] Rumscheid 2000: 57.
[1091] Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 2; Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 194; Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 198.
[1092] Rumscheid 2006: 502 Nr. 290; Rumscheid 2006: 502-503 Nr. 292; Rumscheid 2006: 525 Nr. 368.
[1093] Regling 1927: Nr. 38-44 Taf. II 32-39 Taf. III 40-44.

2.5. KRAL KÜLTÜ

İnsan tanrılaştırmasına dair ilk örnekler, tanrı-kral anlayışı ile Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında görülür[1094]. Yunan dünyasına gelindiğinde tanrılaştırılmanın kökeni Homeros ve Hesiodos'a değin uzanmaktadır[1095]. Yaşayan bir kişinin kültü ile ilgili bilinen ilk örnek ise MÖ 5. yüzyıl sonunda Spartalı General Lysander'in Sisam adasındaki kültüdür. Kişisel kültlere dair nadir örnekler mevcutken Yunan kentleri ile siyasi sebeplerle yakınlaşan Makedonya'da MÖ 4. yüzyılın ortalarından itibaren kral Philippos[1096] ve ardından oğlu Büyük İskender adına kültlerin kurulduğu görülür[1097]. Kentlerde değişen iktidara göre kurulan kültler, kimi zaman Erythrai'da Büyük İskender ve Suriye kralı I. Antiokhos örneğinde olduğu gibi birlikte yer almaktadır[1098].

2.5.1. BÜYÜK İSKENDER

Makedonya kralı II. Philippos ile Olympias'ın oğlu olan III. Aleksandros yani Büyük İskender, babasının ölümünün ardından MÖ 336'da 20 yaşında tahta geçer. Pers seferinin lideri kabul edilmiş ve Makedon gücüne karşı olan Atina ve Thebai'yi aldıktan sonra yönünü doğuya çevirmiştir. MÖ 334 yılında Hellespontos'tan Anadolu'ya geçmiş, Granikos'ta Persler'i yenilgiye uğratarak güneye doğru ilerlemiş ve kısa yaşamına birçok fetih sığdırarak büyük bir imparatorluk meydana getirmiştir[1099]. Doğumu efsanelerle örülü olan Büyük İskender'in soyu baba tarafından Herakles'e, anne tarafından ise Epiros hanedanından Neoptolemaios'a dayanır[1100].

[1094] Antik Mısır uygarlığında IV. ve V. Sülale dönemlerinde (MÖ 2600-2340) firavunlar, "Tanrı Re'nin oğulları" unvanına sahiptiler. Kralların bir ölümlü olmayıp tanrının oğlu ve halefi, ayrıca tanrının da kendisi olduğu Mısır'da hükümdar kültü, kralın bizzat kendisine ait olan kült ya da *kutsal ruh Ka*'ya olmak üzere iki farklı şekilde yapılmaktaydı. bk. Baz 1998: 1 vd.

[1095] Hom. Il. XXIV 258; Hes. theog. 339. Aristoteles'e göre bir kişinin tanrılık vasfı, onun erdem ve politik yetenek konusunda ulaşılamaz ve kıyaslanamaz konumda olmasına bağlıdır. bk. Aristot. pol. iii. 13.

[1096] Eresos'ta bulunan bir yazıtta Zeus Philippios'a ait bir sunaktan söz edilerek, Tanrı Zeus ve Philippos özdeşleştirilmiştir. Ayrıca Arr. Anab. I. 17'de kral II. Philippos'un Ephesos Artemis Tapınağı'nda bulunan heykelinden bahsedilir. Kralın Atina ile Khalkidike'nin kuzeyinde bulunan Amphipolis'te de kültü mevcuttur. bk. Baz 1998: 5. Philippos, Olynthos'un ele geçirilmesinden sonra düzenlediği Makedon Olympik oyunlarında yarışmış ve kendisini büyük kral ve fatih olarak ilan etmiştir. bk. Yurtsever 2015: 7.

[1097] Price 2004: 68; Mutlu vd. 2017: 149.

[1098] Price 2004: 89.

[1099] Tekin 2011: 59-60. Büyük İskender'in hayatı ve seferleri için bk. Arr.an.; Plut. Alex; Crompton 1983; Stoneman 1997; Heckel – Yardley 2004; Green 2007.

[1100] Diod. 17.1.5; Plut. Alex., II. Plutarkhos anlatır ki: "Philippos, Olympias'la birlikte, Samothrake adasında dinin sırlarına ermişti. Derken, evlenecekleri geceden bir gece önce, Olympias bir rüya görüyor: Şimşek çakıyor, gök gürlüyor, karnının üzerine yıldırım düşüyor. Yıldırımın açtığı yaradan büyük bir ateş fışkırıyor, parçalanıyor, geniş alevler halinde dört bir yana dağılıyor. Öte yandan, Philippos da evlendikleri gece şöyle bir rüya görüyor: karısının karnının üzerine mühür basıyor. Mührün bıraktığı izde bir aslan resmi vardır". Plutarkhos'a göre MÖ 356 yılında, Hekatombeon ayının 6. günü doğan Büyük İskender'in doğuşu Ephesos'ta

Romalı antik yazar Ailianos'a göre Büyük İskender, Pers imparatoru Darius'a uğrattığı büyük yenilgiden sonra bu zaferden gururlanmış ve kendisini tanrı gibi hissetmeye başlamıştır. Bununla birlikte bu tanrısallık hissi ve isteğini Yunanlara bir emir olarak iletmiştir[1101]. Tanrılar soyundan olduğuna ve yeryüzüne bir görevi yerine getirmek amacıyla geldiğine öylesine inanmıştır ki bunu farklı ırktan halklara da hissettirmiştir. Tanrılaştırılması konusunda alçakgönüllü bir tavır takınmasına rağmen Sisam adası hakkında Atinalılara yazdığı mektupta bu ünlü kenti kendilerine yüce babasının verdiğinden söz etmiştir[1102].

Büyük İskender'in tanrılaştırılmaya dair istek ve inancını ortaya koyan bir diğer olgu, MÖ 327 yılındaki *proskynesise* dayanır. Perslere yaşattığı yenilgiden sonra bu halkın geleneklerini ve giyim tarzını benimseyen ve bunu halkına da benimsetmeye çalışan Büyük İskender bazı karşı çıkışlar ile de karşılaşmıştır. Persler hükümdarı, onun önünde eğilip toprağı öperek ve secde ederek selamlardı. Büyük İskender'in doğuya özgü bu selamlama geleneğini Yunanlılar ile Makedonyalılara yaptırtmaya çalışması ve her şeyi kendisinin yaptığına dair düşüncesi, Büyük İskender'in bu duruma karşı olan Kleithos, Kallisthenes, Parmenio ve oğlu gibi bazı Makedonyalı dostlarının öldürülmelerine neden olmuştur[1103].

Büyük İskender'in tanrısallık düşüncesinin gerçek anlamda biçimlendiği yer ise Mısır'dır. Çölü aştıktan sonra geldiği vahada Büyük İskender'i karşılayan Amon rahibi, krala onu tanrı babası adına selamladığını söyler. Bunun üzerine Büyük İskender'in rahibe, babasının katillerinden kurtulan olup olmadığını sorması üzerine rahip, onun babasının bir ölümsüz olduğunu söyler. Bu hikâyenin farklı bir yorumunda ise Amon Tapınağı kâhininin Büyük İskender'i selamlarken *paidion* yani oğlum demek isterken yanlışlıkla *pai Dios* yani

---

korkuyla karşılanmıştır: "İskender'in doğuşuyla Artemis Tapınağı'nın yanışı arasındaki bu tesadüften dolayı Hegeias öyle bir yorum yapar ki soğukluğu yangını söndürebilir. Der ki tapınağın ateş alması pek tabiidir; çünkü Artemis o sırada İskender'in dünyaya gelişiyle uğraşıyordu. O gün Ephesos'ta bütün falcılar, büyücüler telaşa kapılmıştı. Tapınağın yanmasını kötüye alamet sayıyorlar, bunun başka bir felaketin habercisi olduğunu söylüyorlardı". bk. Plut. Alex. III.

[1101] Ail. var. 2.19, http://penelope.uchicago.edu/aelian/varhist2.xhtml (15.07.2020); Heckel – Yardley 2004: 221.

[1102] Plut. Alex. XXVIII. Plutarhos'tan aktarıldığına göre: "Bir keresinde, çok şiddetli bir gök gürlemiş, herkes korkmuş, dehşete kapılmıştı. O sırada İskender'in yanında bulunan, filozof Anaksarhos: Sen ki Zeus'un oğlusun, sen de gürlesen böyle gürlemez misin? dedi. İskender güldü, şöyle karşılık verdi: - Arkadaşlarıma, dostlarıma karşı hiç de korkulacak bir kimse olarak görünmek istemem".

[1103] Hdt. I. 134; Baz 1998: 6. "Midilli'li Hares'in anlattığına göre bir içki âleminde İskender, kupadan bir yudum aldıktan sonra arkadaşlarından birine uzatıyor, o da kupayı şerefe kaldırıp içiyor, yere kapanıp İskender'e tapınıyor, sonra ona sarılıp öpüyor, yerine dönüyor. Ondan sonra ötekilerin hepsi de öyle yapıyorlar. Yalnız Kallistenes buna yanaşmıyor. İskender o sırada Hephaiston'la konuşmaktadır. Kallistenes onun gözüne çarpmamaya dikkat ederek kupayı alıyor, içiyor, sonra gidip kralla öpüşmek istiyor. Bunun üzerine, Demetrios atılıyor: - Öpme onu kralım çünkü sana bir bu tapınmadı, diyor. İskender filozofu öpmüyor". bk. Plut. Alex. LIV.

tanrının oğlu demiştir. Bu dil sürçmesi karşısında mutlu olan Büyük İskender için Amon'un, Zeus'un oğlu dediği haberi yayılmıştır[1104].

Ancak Büyük İskender'in tanrısallık arzusu dostları tarafından genelde olumsuz karşılanmıştır. Bir içki meclisinde Büyük İskender'in en sevdiği arkadaşlarından ve önemli bir subayı olan Klitos, kral ile tartıştığı sırada onu, babası Philippos'u unutup Amon'u tanrı edindiği için suçlamıştır[1105]. Ailianos'dan aktarıldığına göre Büyük İskender, tanrısallık düşüncesini filozof Anarsarkhos'a ilettiğinde filozof güler ve konuşmaz. Kralın hastalandığı bir gün iyileşmesi için doktorlar un çorbası yapılmasını tavsiye ettikleri vakit Anarsarkhos bu duruma güler ve "demek tanrımızın umudu bir kap et suyu çorbaya bağlı! der"[1106].

Egemenliği altındaki topraklarda Büyük İskender'in tanrısallığına ılımlı bir yaklaşım olduğu görülür. II. Philippos tarafından MÖ 338 yılından sonra Yunan sitelerinin katılımıyla savunma ve ittifak amacıyla kurulmuş Korinth Birliği, MÖ 324 yılında Büyük İskender'i bir tanrı olarak tanımak için izin istemişlerdir[1107].

Büyük İskender MÖ 334 yılında Ilıon kentini ele geçirdikten sonra kente otonomi hakkını iade etmiş ve kente vergi muafiyeti tanımıştır[1108]. Plutarkhos'un anlattığına göre Büyük İskender, kente geldiğinde Tanrıça Athena'ya kurban sunmuş ve kahramanlara içkiler dağıtmış, ardından Troıa Savaşı kahramanlarından Akhilleus'un mezarına zeytinyağı dökmüş, geleneğe göre soyunup mezarın çevresinde arkadaşlarıyla beraber koşarak birkaç tur atmış, en son mezara taç bırakmıştır[1109]. Ephesos ve Erythrai'de Büyük İskender kültüne hizmet için rahipler görevlendirilmiş, Magnesia ve Barglia gibi bazı kentlerde de Büyük İskender'in tanrılaştırıldığı görülmektedir. Kentlerde Büyük İskender kültüne duyulan bu ilginin, Büyük İskender'in Anadolu kentlerini Pers egemenliğinden kurtarmasından kaynaklandığı düşünülmektedir[1110].

Magnesia kazılarında bulunan MÖ 207/206 yıllarına tarihlenmiş 16 no'lu yazıtta Büyük İskender onuruna düzenlenen dinsel kutlamalardan söz edilmektedir. Arrianos'un

---

[1104] Arr. an. III. III-IV; Plut. Alex. XXVII. Amon, koçboynuzlu erkek şeklinde Mısır tanrısıydı ve Yunanlılar tarafından Zeus ile özdeşleşmiştir. MÖ 5. yüzyıl bazı Yunan kentlerinde kendisine tapınılmıştır. Büyük İskender'in doğum efsanelerinde anlatılan şey Olympias'ın Büyük İskender'i Philip'ten değil Amon'dan doğurduğudur. bk. Stoneman 1997: 39. Büyük İskender'i Amon boynuzları ile gösteren sikke için bk. Heckel – Yardley 2004: Pl. 7.
[1105] Plut. Alex. L.
[1106] Ail. var. 9.37., http://penelope.uchicago.edu/aelian/varhist9.xhtml (15.07.2020); Heckel -Yardley 2004: 222.
[1107] Çulha 2005: 21.
[1108] Mutlu vd. 2017: 149.
[1109] Plut. Alex. XV.
[1110] Mutlu vd. 2017: 150.

Anabasis adlı eserinden[1111] öğrenilmektedir ki Magnesia halkı kenti Büyük İskender'e teslim etmek için Ephesos'a gelmiştir. Ephesos ve Magnesia Artemis kültleri arasındaki ilişki sebebiyle, Magnesia sunağının da Ephesos sunağı gibi Büyük İskender'e de adanmış olabileceği ihtimal dâhilindedir[1112].

Miletos kenti de Büyük İskender'e elçiler göndererek, Apollon'un kâhinlere verdiği kehanete göre Büyük İskender'in Zeus'un oğlu olduğunu bildirmiş, Ertyhrai'da da Sibylle rahipleri bunu duyurmuşlardır. Kralın Tanrı Zeus'un oğlu olduğu benimsenmiş olmasına rağmen henüz Büyük İskender'e adanmış bir kutsal alan ve tapınak kanıtlanmamıştır[1113].

Ephesos'ta Büyük İskender kültü olduğuna dair inancın oluşması özellikle Erken Hellenistik Dönem Yunan ressamı Apelles'in yaptığı bir resimden kaynaklanır. Plinius'a göre Apelles, Ephesos Artemis Tapınağı'na Zeus gibi elinde şimşekle betimlenmiş Büyük İskender resmi yapmıştır[1114]. Kendi döneminin kaynaklarında bahsedilmeyen resim, Büyük İskender'in ölümünden yüzyıllar sonra Plinius tarafından konu edilmiştir. Strabon'a[1115] göre Büyük İskender'in Ephesos Artemis Tapınağı'nın masraflarını karşılama teklifi, bir tanrının başka bir tanrıya adak vermesinin yakışık almayacağı düşüncesiyle Ephesos halkı tarafından reddedilmiştir. Söz konusu konuşmanın Büyük İskender'in Ephesos'ta bulunduğu MÖ 334 yılında geçtiği düşünülür ve Büyük İskender'in Ephesos'ta tanrılaştırılmış olduğu da anlaşılmaktadır. Kral, kentin topraklarının ele geçirilmesinden sonra, daha önceleri Perslere ödenmekte olan verginin bundan böyle Artemis Tapınağı'na ödenmesine karar vermiştir. Olasılıkla bu gelişme, Büyük İskender'e karşı halk üzerinde minnettarlık duygusu yaratmıştır. Kentte bulunan bir yazıt da bunu belgeler niteliktedir. T. Statillius Kriton'a adanmış MS 102/16 yıllarına tarihli yazıt, Büyük İskender'in yaşadığı dönemde kurulan, belki de Artemis ile aynı kutsal alanı paylaşan kültünün Roma Dönemi'ne değin korunduğunu gösterir[1116].

Strabon[1117], Khersonessos adlı bölgede Büyük İskender onuruna düzenlenen Aleksandria oyunlarından, ayrıca aynı bölgede yer alan Khalkideis yerleşiminin yukarısında Büyük İskender'in kutsal alanı olduğundan söz eder[1118].

[1111] Arr. an. 1.18.
[1112] Mutlu vd. 2017: 144 Dn. 20.
[1113] Yurtsever 2015: 8.
[1114] Plin. NH. 35.92, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/35*.html (15.07.2020). Apelles için bk. Plut. Alex. IV.
[1115] Strab. XIV. 1. 22.
[1116] Mutlu vd. 2017: 143 Dn. 16-17.
[1117] Strab. XIV. 1. 31.
[1118] Meriç vd. 2012: 41. Khersonessos, Urla-Çeşme-Karaburun Yarımadası'nın anakaraya bağlandığı bölge.

Büyük İskender, imparatorluk topraklarında kullanılan sikkelerinde soyunun dayandığı tanrıları esas alarak kendine yakışan bir sikke tipi yaratmıştır. Tek bir para sistemini benimseyerek darphanelerde bastırdığı sikkelerin ön yüzünde Herakles başı, arka yüzünde ise Zeus'un tahtta oturur şekildeki betimini kullanmıştır. Sikkelerinde kullanılan *Basileus* (kral) unvanı, ölümünün ardından birçok kral tarafından kullanılmaya devam etmiştir[1119]. Büyük İskender'in ölümünün ardından bölünen imparatorluğun her bir kısmında hüküm süren generaller de kendilerinin tanrılar soyundan geldiğine inanmışlardır[1120]. Büyük İskender kültü, MS 2. ve 3. yüzyıllara değin nadir de olsa görülmeye devam etmiştir[1121]. Roma Dönemi'nde imparator Augustus MÖ 31'de yapılan Actium Savaşı'ndan sonra Büyük İskender'in mezarını altın bir çelenk ve çiçeklerle süsleyerek ona saygısını sunmuştur[1122].

Büyük İskender bir zamanlar Troıa Athena Tapınağı'nda[1123] tanrıçaya kurban adayarak ve Ephesos Artemision örneğinde[1124] kente maddi yardım teklifi yoluyla elde etmeye çalıştığı gibi Priene kentinde de kendisini Athena ile bağdaştırmaya çalışmıştır. Böylece Anadolu kentlerindeki mevcut ana kültlere dâhil olarak olasılıkla kendi kültüne karşı ılıman yaklaşım yaratmaya çalışmıştır[1125].

2.5.1.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de Makedonyalı kral Büyük İskender'e dair arkeolojik buluntu, Batı Kapısı Caddesi'nin güneyindeki Kutsal Ev'de (22 numaralı ev) bulunmuş bir portre heykeldir (**Resim 226**). Mavimsi gri mermerden yapılmış heykelin sadece baş, boyun, sağ göğüs ve sağ kolun üst yarısı korunmuştur. Kolda ateş izleri mevcuttur[1126]. Büyük İskender'in başı hafif sağa dönmüş ve ileriye doğru bakmaktadır. Sağ kolun üst kısmı geriye doğru çekilmiştir. Beş parmağıyla kılıç tutan sol elin betimlendiği mermer heykel parçası (**Resim 227**), Büyük İskender'in heykeline aittir. Kılıcın duruş şekli, sol-yukarıya doğru bir hareketi gösterir. Heykelin ayakta duran bir tipte olduğuna dair yeterli veri bulunmaz. Figürün başı, Lysimakhos sikkelerindeki Büyük İskender portresine benzer yapıdadır[1127].

[1119] Tekin 2011: 67.
[1120] Çulha 2005: 22; Green 2007: 59.
[1121] Price 2004: 96.
[1122] Suet. II. Kitap, XVIII.
[1123] Arr. an. I. XVIII.
[1124] Strab. XIV. 1. 22.
[1125] Teraman 2014: 101.
[1126] Wiegand – Schrader 1904: 179 Abb. 176 (Staatliche Museen, Berlin, Env. No. 1500. Y. 28 cm, yüz U. 9,1 cm).
[1127] Wiegand – Schrader 1904: 179 Abb. 177.

2.5.1.2. Epigrafik Buluntular

Kentte Büyük İskender'e dair en önemli epigrafik buluntu, Priene Athena Polias Tapınağı ithaf yazıtıdır ve tapınağın kuzeydoğu antesinin üst bloklarından birinin ön yüzüne aittir. Büyük İskender'in tapınağın inşa faaliyetlerine yaptığı katkılar sonucu tapınağı tanrıçaya adadığının bir belgesidir.

"βασιλεύς ʾΑλέξανδρος ἀνέθηκε τόν ναόν ʾΑθηναίηι Πολιάδι"

"Büyük İskender, tapınağı Athena Polias'a adadı[1128]"

Priene Athena Polias Tapınağı'nın pronaosunun kuzey antesinin doğu yüzünün üst kısmına yakın şekilde, dört parça mimari blok halinde bulunmuş bir yazıt[1129], Büyük İskender'in Priene'nin limanı Naulokhos ile ilgili emrini, Priene'de yaşayan halkların statüsü ve Priene'nin Naulokhos liman kasabası ile olan bağını içerir. Naulokhos'un konumu henüz net bir şekilde tespit edilememiş olmasına rağmen büyük olasılıkla Menderes ovasının kuzey tarafında, Priene yerleşiminin batı yönünde bulunmaktaydı. Söz konusu bu yazıtın hemen üzerinde Athena Tapınağı'na dair Büyük İskender'in adak yazıtı[1130] ve hemen aşağısında ise her ikisi MÖ 286 yılına tarihli, kral Lysimachos için onur kararı[1131] ile Lysimachos'un Priene *boule* ve *demos*una mektubunu[1132] içeren yazıtlar yer alır[1133].

βασιλέως ʾΑλ[εξάνδ]ρου.
των ἐν Ναυλόχωι κ[ατοικούν]-
των, ὅσοι μέν εἰσι [Πριηνεί]ς, αὐτο-
[νό]μους εἶναι κα[ὶ ἐλευθ]έρους,
ἔχ[οντ]ας τήν τ[ε γηγ κ]αὶ τὰς οἰκί-
ας τὰς ἐν τ[ηι π]όλει πάσας καὶ τήγ
χώραν, ᾧ[σπερ οἱ] Πριηνε[ῖς αὐτοί·]
[. . . . c.8 . . . .] αἷς ἂν δέω[νται . . c.4 – 5 . .]
τὸ δὲ [. . c.5 . . .] καὶ Μυρσ[ηλείωγ]
[κ]αὶ Π[εδιέωγ γην, τὴν δὲ περὶ] χώραγ
[γ]ινώσκω ἐμήν εἶναι, τοὺς δὲ κα-

βασιλέως ʾΑλ[εξάνδ]ρου.
των ἐν Ναυλόχωι κ[ατοικούν]-
των, ὅσοι μέν εἰσι [ν ʻΕλληνε] ς, αὐτο-
[νό]μους εἶναι κα[ὶ ἐλευθ]έρους,
ἔχ[οντ]ας τήν τ[ε γηγ κ]αὶ τὰς οἰκί-
ας τὰς ἐν τ[ηι π]όλει πάσας καὶ τήγ
χώραν, ᾧ[σπερ οἱ] Πριηνε[ῖς ἐντὸς]
[θαλάσσης] καὶ Σανδέω[ν λόφου·]
τὸ δὲ [. . c.5 . . .] καὶ Μυρσ [- - c.5 – 9 - -]
[κ]αὶ Π . [. . c.3 . καὶ τὴν (e.g.) προσουσαν]
χώραγ

[1128] Hiller von Gaertringen 1906: 3-4 Nr. 1; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.
[1129] Yazıtın çevirisi için bk. Thonemann 2013: 36.
[1130] Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 3-4 Nr. 1
[1131] Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 18-21 Nr. 14.
[1132] Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 21-23 Nr. 15-16.
[1133] Thonemann 2013: 25.

τοικουντας ἐν ταίς κώμαις ταύ-
ταις φέρειν τοὺς φόρους·της
δὲ συντάξεως ἀφίημι τὴμ Πριη-
νέωμ πόλιν, καὶ τὴμ φρουρ[ὰ]ν ἐ-
φ . [. . . . c.9 . . . . εἰ]σάγειν [- c.5 – 8 -]
[-]δια[- -]
[- - - - - - - -] ΟΜΜΙΑΠΟ τὰς δίκας [- -]
[.] Λ Γ Ο [. . . . c.12 . . . . .]νει ὑμας
[. .] Λ [.]Ι [. . c.4 . .] τὸ δικστήριον
[. .] Ι Ι [. . . . c.8 . . . .] ἐγκλημα[. .]
[- - - - - - - - - - - - - - -] ὑμας [. . . .][1134].

[γ]ινώσκω ἐμήν εἰναι, τοὺς δὲ κα-
τοικουντας ἐν ταίς κώμαις ταύ-
ταις φέρειν τοὺς φόρους·της
δὲ συντάξεως ἀφίημι τὴμ Πριη-
νέωμ πόλιν. κτλ[1135].

Thonemann'a göre söz konusu yazıtın 2-7. satırlarında Büyük İskender'in, Priene gibi hür ve otonom olan Naulokhos'taki Yunan nüfusunun belirleyicisi, Naulokhos'taki Yunan halkın Priene kentinde ve Priene'nin egemenlik sahasında ev ve arazi sahiplenme hakları olduğu anlaşılır[1136]. Ayrıca Prieneliler kendi toprakları olan Naulokhos'da yan yana yaşadıkları çoğu Yunanlı ve Yunanlı olmayan etnik olarak karışık halkın artan varlığıyla ortaya çıkan belirli sorunlarda Büyük İskender'e danışmaktaydı[1137]. Yazıtın 11-13. satırlarında da Büyük İskender, Naulokhos etrafındaki belirli arazinin kendisinin olduğunu ve bu köylerde yaşayanların *phoroi* ödemesini beyan eder (*ἐν ταίς κώμαις ταύταις*)[1138].

Büyük İskender'in Priene'deki kültü konusunda değerlendirilebilecek tek bir yazıt bulunmaktadır. Kutsal Stoa'nın batı duvarında yer alan ve MÖ 129 yılından sonraya tarihlendirilen yazıt, Kydimos oğlu Moschion için bir onur kararını içerir. Priene kentinde Zeus Olympos, Hera, Athena Polias ve Pan Arogos için yapılan kurban adaklarından, Panathenai töreninden ve tiyatroda gerçekleştirilen Dionysia'dan söz eden yazıtın 80. satırında "Aleksandreion" ifadesi geçmektedir[1139].

[1134] Thonemann 2013: 24-25. A. J. Heisser'in 1980'de yaptığı yazıt rekonstrüksiyonu.
[1135] Thonemann 2013: 36. Thonemann'ın kendisinin yaptığı yazıt rekonstrüksiyonu. Ayrıca bk. Blümel – Merkelbach 2014: 1 Nr. 1.
[1136] Thonemann 2013: 26.
[1137] Thonemann 2013: 28.
[1138] Heckel – Yardley 2004: 88; Thonemann 2013: 34.
[1139] Blümel – Merkelbach 2014: 134-135 Nr. 64.

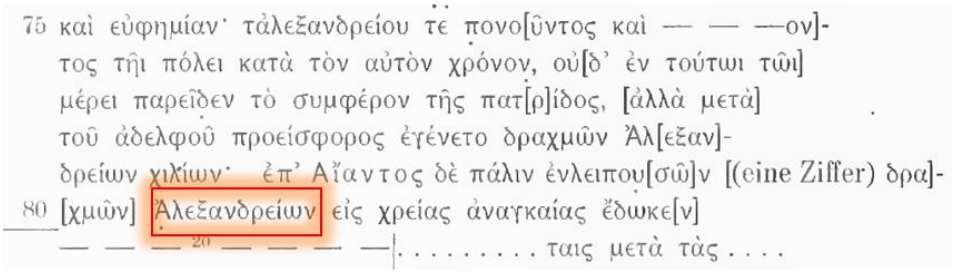
75 καὶ εὐφημίαν· τἀλεξανδρείου τε πονο[ῦντος καὶ — — —ον]-
τος τῆι πόλει κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, οὐ[δ' ἐν τούτωι τῶι]
μέρει παρεῖδεν τὸ συμφέρον τῆς πατ[ρ]ίδος, [ἀλλὰ μετὰ]
τοῦ ἀδελφοῦ προείσφορος ἐγένετο δραχμῶν Ἀλ[εξαν]-
δρείων χιλίων· ἐπ' Αἴαντος δὲ πάλιν ἐνλειπου[σῶ]ν [(eine Ziffer) δρα]-
80 [χμῶν] Ἀλεξανδρείων εἰς χρείας ἀναγκαίας ἔδωκε[ν]
— — — 20 — — — —|. . . . . ταις μετὰ τὰς . . . .

"… Alexandreion, harap olduğunda…"[1140].

Priene'de Büyük İskender kültüne adanmış kutsal bir alan olan *Alexandreion* henüz arkeolojik buluntu açısından kanıtlanmamıştır. Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev (22 numaralı ev), içerisinde bulunan Büyük İskender büstünden dolayı uzun süre *Aleksandreion* olarak düşünülmüştür. Ancak aynı yapıda farklı tanrı ve tanrıçalara dair heykel ve terrakotta figürinler de bulunmuştur. Bu sebeple büst, buranın Büyük İskender'in kutsal alanı olduğunu kanıtlamaz. Yazıtta sözü edilen *Aleksandreion* da muhtemelen MÖ 2. yüzyılda Priene'de meydana gelen bir depremin neden olduğu yıkımla bağlantılı olarak tahrip olmuştur[1141].

2.5.1.3. Değerlendirme

Makedonyalı Büyük İskender kendi döneminde ve de ölümünden sonra kendisine bir tanrı olarak saygı gösterilmiş, kutsal alanlar adanmış ve onun onuruna bu kutsal alanlarda oyunlar düzenlenmiştir. Priene kentinde de Athena Polias Tapınağı'nın ithaf yazıtında[1142] ismi anılan ve Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev'de heykel başı[1143] bulunan Büyük İskender'in kentteki varlığı Priene'nin liman kenti Naulokhos ile ilgili yazıtta[1144] da kanıtlanır.

Ancak sözü edilen bu heykel başı ve her iki yazıt Büyük İskender Kültü'nün Priene'de mevcut olduğunu kanıtlamak için yeterli değildir. Priene Büyük İskender Kültü konusunda elimizdeki tek veri, Kutsal Stoa'nın batı duvarında yer alan bir onur yazıtında geçen "Aleksandreion" ifadesidir. Bu yazıt vasıtasıyla Priene'de bir *Aleksandreion* olduğu ve bunun tahribe uğradığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu sebeple Priene'de Büyük İskender Kültü'nün çok etkin olmamasına rağmen mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

[1140] Hiller von Gaertringen 1906: 86 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 134-135 Nr. 64.
[1141] Hiller von Gaertringen 1906: 143; Blümel – Merkelbach 2014: 149, 402 Dn. 1.
[1142] bk. Hiller von Gaertringen 1906: 3-4 Nr. 1; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.
[1143] Wiegand – Schrader 1904: 179 Abb. 176.
[1144] bk. Thonemann 2013: 36.

2.6. ROMA İMPARATOR KÜLTÜ

Anadolu'nun Roma egemenliği altına girmesinden sonra imparator Augustus'tan itibaren kentler Roma imparatorlarına tanrı vasfı yükleyerek onlar adına tapınaklar inşa etmiş veya mevcut olan tapınakları onlara adamışlardır[1145]. Kentlerde imparator kültünün varlığına dair kanıtlar, en başta tapınaklar olmak üzere yazıtlar, antik kaynaklar ve sikkelerden oluşmaktadır. Sikkeler üzerinde görülen *neokoros*[1146] kelimesi, o kentte imparator kültüne adanmış bir tapınağın bulunduğunun simgesidir. Roma'nın, Anadolu'nun batısında Asia eyaletini kurmasıyla birlikte Tanrıça Roma kültü de kendine yer edinmiştir[1147]. İmparatorların doğum ve ölüm günleri ile dini bayramlar birlikte kutlanmış, geleneksel bayramlara yeni imparatorlarla ilgili bayramlar da eklenmiştir. Yapılar yerel tanrılar ve imparatora birlikte adanmış, aynı sunakta hem tanrılara hem de imparatora kurbanlar da sunulmuştur. Ayrıca yazıt, heykel ve sikkelerde imparator ve ailesi ikonografik olarak yerel tanrılarla bir tutulmuştur[1148]. Bu kültün bir yerde coşkuyla kutlanması da o yerin imparatora olan bağlılığının da birer işareti olarak görülmüştür.

Antik Roma dininin, özellikle Doğu toplumlarının inanç yapılarından etkilenerek kendi bünyesine uyarladığı imparator kültü, Roma imparatoru ve ailesine tapımı esas almakta olup dönemin siyasal ve sosyal yapısında önemli bir konuma sahiptir[1149]. Roma'nın siyasi tablosunda 300 yıl etkin olan imparator kültünün yerleşmesinde, Roma'nın yönetim şeklinin cumhuriyetten imparatorluğa geçişinde payı olan kişilerden Iulius Caesar'ın ölümünün

---

[1145] Güven 1994: 59; Güven 1998: 36. Ankara'daki Roma ve Augustus Tapınağı'nın Meter Theon ya da Men için yapıldığı, sonrasında imparator kültüne adandığı savunulmaktadır.

[1146] Neokoros (νεώκορος): tapınak bekçisi, bakıcısı. bk. Çelgin 2011: 447. "Neokoros, Roma İmparatorluk Dönemi'nde imparator kültüne bağlı olarak ortaya çıkan dini bir terim ve Hellen Küçükasya'sında bizzat imparator tarafından kentlere verilen unvandır. Neokoros teriminin kelime anlamı bir tapınağın günlük rutininden ve işlevselliğinden sorumlu kişiler, tapınak koruyucusu olarak açıklanmaktadır. Hellen Küçükasya'sında neokoros unvanına sahip kentler bu unvan sayesinde agonlar düzenleyebilir, tanrılaştırılan imparatoru bu şekilde onurlandırırlardı". bk. Üreten 2012: 277; Yurtsever 2015: 1.

[1147] Tekin 2008: 224. Tanrıça Roma, Roma Devleti ve otoritesinin kişileştirilmiş halidir. Roma halkının bu soyut varlığa tapması sonucu ortaya çıkan *Dea Roma* kültü ile birlikte Hellenler için Roma halkı kutsal sayılmış, tanrıçaya tapınaklar, sunaklar ve heykeller adanmış, rahipler görevlendirilmiştir. Külte dair şu ana kadar bilinen ilk örnek, MÖ 195'te Smyrna'dan gelir. MÖ 190 yılındaki Magnesia Savaşı'ndan sonra bu kült diğer kentlerde de ilgi görmüştür. bk. Liv. 43.6.5; Tac. ann. IV. 56; Baz 1998: 21-22; Sayar 1999: 151; Jadrić Kučan 2011: 95; Joyce 2014/2015.

[1148] Sönmez 2020: 120. İmparator Hadrian, Ephesos'un MS 2. yüzyıl yazıtlarında Zeus Olympos olarak, Smyrna'da da ise Olympos ve kurtarıcı, kurucu sıfatlarıyla onurlandırılmıştır. Tanrıça Demeter'e bağlı kişiler olan *Demetriast*lar, Ephesos'ta yaklaşık MS 19-23'te Demeter Karpophoros olarak imparatoriçeye (Sebaste) tapmışlar, ayrıca Drusus Caesar'ın ikiz oğullarını "yeni Dioskurlar" olarak tanımlamışlardır. bk. Harland 1996: 329-330.

[1149] Dürüşken 2003: 29. Mısır firavunlarının yanı sıra Doğu'daki Yunan krallarının da benzer şekilde tanrı statüsüne çıkartılması, Roma dininde farklı bir inanç şeklinin oluşumuna yol açmıştır. Romalılar, Doğu Akdeniz halklarıyla siyasi ve ticari ilişkiler kurma yoluyla bu halkların krallarını tanrı olarak benimsediklerine şahit olmuş ve bunu zamanla kanıksamışlardır.

ardından tanrılaştırılması da etken olmuştur. Caesar'ın cenaze töreni esnasında, gökyüzünde bir kuyruklu yıldızın görülmesi onun yeni yaşama geçişinin bir işareti olarak düşünülmüş ve MÖ 42 yılında Roma senatosu tarafından tanrı olarak tanıtılmasında da etkili olmuştur[1150]. Octavius ise babasına verilen bu saygın unvandan payını almış ve kendisine *divi filius* (tanrının oğlu) denilmeye başlanmıştır. Octavianus, dönemin sikkeleri üzerinde de "*IMPERATOR CAESAR DIVI IULI FILIUS"* şeklinde kendi propagandasını yapmıştır[1151].

Roma dininde başlayan bu uygulamada yaşayan bir kişiyi tanrılaştırmanın çıkar çatışmalarına sebebiyet vereceği dikkate alındığından ilk olarak Roma'nın tanrısal olarak benimsenen ruhuna tapım aşılanmaya başlamış, bunu imparatorun kendisi ve ailesinin tanrılaştırılması takip etmiştir. Roma Cumhuriyeti'nin din kurumlarından birisi olan ve Iuppiter ile Mars Quirinus'un temsilcileri olarak kabul gören 15 kişilik *Flamines* adlı gruba, tanrılaştırılmış Roma imparatoru ve ailesine tapımı geniş kitlelere yayma görevi verilmiştir[1152].

MÖ 31'de Actium'da Antonius ve Kleopatra'nın Octavianus karşısında yenilgiye uğramaları ile sonuçlanan savaşın ardından Roma tarihinde *Principat* devrinin ilk adımları atılmıştır[1153]. MÖ 27'de Octavianus ve Agrippa tekrar konsüllüğe seçildiklerinde tüm yetkilerini senato ve halka devretmiş, bu minnet uyandıran hareket üzerine senato, Octavianus'a kutsal anlamına gelen Augustus[1154] (Yunanca Sebastos[1155]) adını vermiştir. Böylece "*DIVI FILIUS AUGUSTUS"* unvanını kullanmıştır[1156]. MÖ 12 yılında Augustus'a, Pontifex[1157] Maximus unvanı verilmiştir[1158]. Bu unvanla birlikte Güney Fransa'daki Lyon'da

[1150] Suet. I. Kitap, LXXXVIII; Dürüşken 2003: 31; Jadric Kucan 2011: 93.

[1151] Freeman 2003: 434; Özgan 2013: 148. Roma'nın cumhuriyet öncesi döneminde ilk krallar tanrısal soydan gelmekteydi. Ancak bu kralların hayatta iken tapınım gördüklerine dair arkeolojik kanıt bulunmaz. Roma'da Caesar dönemiyle birlikte imparator kültünün varlığından ilk kez söz edilmeye başlar. bk. Yurtsever 2015: 2.

[1152] Dürüşken 2003: 31-32.

[1153] Akşit 1985: 31. Roma tarihinde imparatorluk dönemini başlatan Augustus, MÖ 63' te Roma'da doğmuş, annesi Atia, Gaius Caesar'ın kız kardeşi Iulia'nın kızıdır. Augustus tanrısal bir soydan geldiğini her daim hissetmiş ve bunu Roma'ya hissettirmiştir. Bunun en güzel örneği yaptırdığı forumun her iki tarafındaki uzun revaklı girişler, Roma'nın ilk kralı Romulus'un ve Cumhuriyet devrinin diğer kralları ile Augustus'un tanrısal soyunun mermer heykelleriyle bezenmiştir. bk. Akşit 1985: 29-30; Baker 2013: 174; Özgan 2013: 147. Roma, Augustus rejiminde yeni bir umut bulmuş ve imparatorluğun Batı eyaletlerindeki sikkelerde Spes, en yaygın formda Spes Augusta (Augustus'un Umudu) olarak yer almıştır. bk. Clark 1983: 80-83.

[1154] Suetonius, Augustus ismini *consul* Munatius Plancus'un teklif ettiğini yazar. Ayrıca bu ismin, büyüme, artma ve yüce bir makama ulaşma anlamındaki *auctus* sözcüğü ya da kuşların yem yemesi ve kanat çırpınışı anlamındaki *gestus* ve *gustus* sözcüklerinden oluştuğunu söyler. bk. Suet. II. Kitap, VII.

[1155] σεβαστός: Saygı gösterilen, saygıdeğer; kutsanan, ulu, yüce; ὁ Σεβαστός: imparator. bk. Çelgin 2011: 591.

[1156] Akşit 1985: 38; Özgan 2013: 150. "Altıncı ve yedinci consulluklarım sırasında, iç savaşın alevlerini söndürdükten sonra, toplumun onayını alarak her konuda mutlak hâkimiyet elde ettiğim halde, devleti kendi iktidarımdan senatusa ve Roma halkının özgür iradesine devrettim. Bu hizmetimden ötürü senatus kararıyla bana Augustus unvanı verildi. Halk tapınağımın kapılarını defne dallarıyla donattı". bk. Augustus, VI.15, 20.

[1157] Pontifex: Yüksek rahip, yüksek rahipler heyetinin bir üyesi. bk. Kabaağaç-Alova 1995: 456.

Tanrıça Roma ve imparator Augustus adına bir sunak inşa edilmiştir. Söz konusu sunak, yılda bir kez Gallia eyaleti halklarının buluştuğu önemli siyasal ve dinsel bir merkez konumuna ulaşmış, bunu Batı eyaletlerinde külte adanmış yeni sunakların inşası takip etmiştir[1159]. Roma senatosu her beş yılda bir olmak üzere Augustus'un sağlığı adına kurbanlar kesilmesi, adının Mars rahiplerinin kutsal şarkılarına katılması, Pax Augusta adına Campus Martius'ta sunak dikilmesi ve bu sunakta her yıl kurban kesilmesi kararını almıştır. Ayrıca kurban törenleri ile birlikte oyunlar düzenlenmiş, vatandaşlar onun sağlığı adına sunaklarda dua etmişlerdir[1160].

İmparator Augustus'tan itibaren imparatorun kişisel otoritesi ile tanrısallık ve kutsallık bağdaştırılmaya çalışılmış ve böylece imparatorluk ideolojisi dinsel bir görünüm kazanmıştır. Ayrıca Roma kültü siyaset ve din arasındaki bağı açığa çıkartmakta ve tanrılaştırmaya olan yönelimi kanıtlamaktadır[1161]. Anadolu'da Augustus'a tapınak adamak için ilk olarak Asia ve Bithynia eyaletleri imparatordan izin istemişlerdir. Cassios Dio'dan öğrenildiğine göre Augustus, Pergamon ve Nikomedia'da kendisine ve Tanrıça Roma'ya tapınak yapılmasına dair izin vermiştir. Augustus'un Roma'yı temsil ettiği mesajını imparatorluğa yaymak amacıyla Tanrıça Roma[1162] ile birlikte Augustus'a adanmış olan tapınakların en mühimi Galatia bölgesindeki Ankyra kentinde, olasılıkla Tiberius zamanında adanmış tapınaktır[1163].

Ephesos kentinin doğusunda, Hellenistik Dönem'den itibaren kullanılan devlet agorası, Augustus döneminde Dea Roma ile Divus Iulius'a[1164] adanmış ikiz tapınak ve Augustus'a adanmış bir *Sebasteion*un inşa edilmesi gibi bazı önemli yapısal değişiklikler geçirerek külte hizmet eden bir imparatorluk forumuna dönüşmüş, Miletos kentinde Augustus

---

[1158] Akşit 1985: 41. Augustus, Res Gestae'de kendisinin başrahip, kuş bilici (*augur*), dinsel şölenlerden sorumlu olan 15'ler ve 7'lerden biri, ayrıca uluslararası hukuk rahibi oluşundan bahseder. bk. Augustus, I-45.

[1159] Dürüşken 2003: 33.

[1160] Augustus, II-15.9, II-20, II-25.10, II.40.

[1161] Çulha 2005: 15; Jadric Kucan 2011: 102. Üreten, imparator kültünü şöyle yorumlar: "İmparatorluk kültü bilindiği üzere özünde hiçbir zaman gerçek bir din olmayan ve din kisvesinin altında siyasal, sosyal ve ekonomik birtakım düşünceleri barındırmaktadır". bk. Üreten 2012: 274.

[1162] Augustus'un Barış Sunağı'nda Tanrıça Roma'nın Amazon giysileri içerisinde ve başında miğferiyle savaş aletleri üzerinde oturur halde kabartması bulunur. bk. Özgan 2013: 184-185 Res. 121; Joyce 2014/2015: 16 Fig. 6. Tanrıça Roma genellikle Grek geleneğine özümsenmiştir. Tanrıçanın Grek sikkelerindeki ikonografisi, Roma'dan bağımsız olarak, Tanrıça Athena'nın etkisinde gelişmiştir. bk. Price 2004: 95; Jadrić Kučan 2011: 96, 104 Fig. 9-10.

[1163] Mylasa'daki ve Herodos tarafından Palastina'da yeniden inşa edilmiş Caesarea kentindeki örnekler Augustus'a adanan ilk tapınaklardandır. MÖ 9'da Palastina'da imparatora adanan tapınak için Olympia Zeus heykeline benzer şekilde Augustus'un kült heykeli ve Argos Hera heykeline benzer biçimde Tanrıça Roma heykeli yapılmıştır. bk. Mert 2004: 297-298. Ankara Augustus Tapınağı'nın, Galatia'nın Roma'ya katılmasından kısa bir süre sonra MÖ 25 yılında yapıldığı kabul edilmiştir. Tapınakla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Vermaseren 1987: 16-17 Fig. 7; Güven 1994: 51-61; Mitchell 1995: 100-117; Güven 1998: 30-45.

[1164] Divus Iulius'a adanmış en erken tapınaklardan birisi Forum Romanum'un güneydoğusunda olup Augustus'un ilk yapı faaliyetlerindendir. Tapınak MÖ 36 yılı sikkelerinde görülür ancak MÖ 29'da tamamlanır ve Divus Iulius'a adanır. bk. Phillips 2011: 376.

döneminde kent *bouleuterion*una imparator sunağı inşa edilmiş, Stratonikeia'da tiyatronun üst tarafındaki terasta Augustus Dönemi'nde bir imparator kültü tapınağı inşa edilmiş, Pessinus'ta da tiyatro ve imparator kültü tapınağı bir kompleks halinde birbiri ile bağlantılı inşa edilmiştir[1165].

Augustus'un MS 13'de yazdığı vasiyetinin imparatorluk eyaletlerine dağıtılan kopyalarında yer alan özgeçmişinin tüm Roma yurttaşlarınca okunması, bunun sonucu hem imparatorun kendisine hem de onun döneminde altın çağında olan imparatorluğa duyulan saygının artması amaçlanmıştır[1166]. Daha önceki dönemlerde Doğudaki imparatorluklarda da buna benzer uygulamaların örnekleri görülmektedir[1167]. Ölümünden sonra senato tarafından MS 14 yılında tanrılaştırılan Augustus, yeraltı ata ruhları (*di Manes*) arasında değil, gökyüzündeki tanrılar (*di Superi*) arasında yer edinmiştir[1168].

İmparator Tiberius (MS 14-37) Roma imparatoru ve ailesinin tanrılaştırılmasının sebep olabileceği tehlikelere karşı senatoyu uyarmış ve bu duruma karşı tavır almıştır. Ayrıca Gythium[1169] kentinin Tiberius'un kendisine ve annesine tanrısal onurlar verme isteğini ve MS 25 yılında İspanya'dan gönderilen elçinin ilettiği, imparatorun kendisine ve annesine tapınak yapma teklifini reddetmiştir[1170]. Ancak Anadolu, adalar ve Yunanistan'dan bazı yazıtlarda bunun tersi bir durum söz konusu, ayrıca imparatorun portreleri de tanrılaştırıldığına dair delildir[1171].

Aphrodisias'ta Tanrıça Aphrodite ve Iulius-Claudius imparatorlarına adanmış tapınak ve kutsal alan mevcuttur. *Sebasteion* olarak adlandırılan bu komplekste bulunan yaklaşık 80 kabartmada Augustus, Claudius ile karısı Agrippina, Germanicus, Nero, Tiberius (?) ve Livia (?) betimlenmiştir. Yazıtlara göre Aphrodisiaslı iki aile tarafından üstlenilen kompleksin

[1165] Mitchell 1995: 100-117; Mert 2004: 301 vd.
[1166] Augustus, 7-8; Suet. II. Kitap, CI. Augustus'un üç rulo halinde hazırlanan vasiyetinin ikinci rulosu imparatorun bizzat gerçekleştirdiği hizmetlerden söz eder. Augustus, *RES GESTAE* olarak kısaltılan bu belgenin tunç levhalar üzerine kazılıp kendi anıt mezarının girişinin her iki tarafına asılmasını emretmiştir.
[1167] Teraman Hepdinçler 2019: 591 vd. Akhaemenid İmparatorluğu'nda MÖ. 522'de tahta geçen I. Dareios, iktidarını Akhaimenes ve Tanrı Ahura Mazda'ya dayandırmış, üç dille ve güçlü betimlerle ideolojisini anlattığı Behistun anıtında propagandasını yapmıştır. Ayrıca yazıtın kopyaları imparatorluğun dört bucağına dağıtılmıştır.
[1168] Dürüşken 2003: 32; Özgan 2013: 152.
[1169] Sparta yakınındaki Gythium'da düzenlenen yerel imparatorluk festivalinde tören alayı, olasılıkla imparatorun iktidarını sağlıklı ve uzun kılmak için Asklepios ve Hygeia Tapınağı'ndan, bir boğanın kurban edildiği Caesareum'a ilerlerdi. bk. Price 1980: 31.
[1170] Dürüşken 2003: 32. İmparator Tiberius, kendisinin tanrılaştırılmasını istememiş ve kendisine verilen tanrısal onurları reddetmiştir. Ayrıca kendi heykellerinin tanrılarla bir arada tapınakta bulunmasını istememiş, üstelik *Imperator* ve *Pater Patriea* unvanlarını reddetmiştir. bk. Sönmez 2020: 119.
[1171] Özgan 2013: 214 Res. 142.

inşası Tiberius döneminde başlamış ve Nero döneminde bitirilmiştir[1172]. Sagalassos'un ise Hadrianus tarafından MS 120'li yıllarda *neokoros* ilan edilmesiyle imparator kültü tescillenen kentte Augustus'a adanmış Apollon Klarios Tapınağı ile Divus Hadrianus ve Antoninus Pius tapınakları, yazıt, heykel ve sikkeler bulunmaktadır[1173]. Pergamon'daki Augustus ve Roma Tapınağı'nda da imparatorun doğum günü kutlamalarına katıldığı için hymnos okuyucularına teşekkür eden Asya eyalet meclisi kararını içeren bir belge korunur. Her yıl Augustus Tiberius Caesar'ın en kutsal doğum günü için Pergamon'da bir araya gelinir, *hymnos*lar okunur ve Sebastos tanrılarına kurbanlar kesilirdi[1174]. İmparator Caligula'nın, babasının ölümünün ardından Tiberius'un tanrılaştırılması girişimi senato tarafından reddedilmiştir. Claudius da babası Tiberius gibi imparator kültüne karşı mesafeli olmuş, İskenderiye'de kendisi için tapınak inşasına ve söz konusu tapınağa rahipler atanmasına izin vermemiştir. Buna karşın imparator için Britania'daki Camulodunum'da tapınaklar inşa edilmiş ve "*dünyanın kurtarıcısı ve efendisi*" olarak kendisine tapınılmıştır. Vespasianus Dönemi'nde ise imparator Roma'da sıradan bir vatandaş gibi iken eyaletlerde kültünün yaşatılmasına izin vermiştir. Titus, babası Vespasianus'u tanrı statüsüne çıkartarak kendisi de MS 79'da *divi filius* olarak onurlandırılmış, kendisinin tanrılaştırılması konusunda da istekli davranmamıştır. Traianus ise Pergamon'daki tapınakta MS 100 yılıyla birlikte Tanrı Iuppiter ile tapınım görmüştür[1175].

Plinius aslında imparator kültünü başarılı özetler: "Tanrı, bir ölümlünün başka bir ölümlünün yardımına koşmasıdır; ebedi zafere giden yol da zaten budur. Bu, Romalı asillerin bir zamanlar takip ettiği ve aynı zamanda gerek oğulları ile gerekse bizatihi kendisi bitap düşmüş bir imparatorluğa yeniden can vermiş olan tüm zamanların en yüce önderi Augustus Vespasian'ın izlediği yoldur. Onun gibilerini yaptıkları iyiliklere karşılık tanrılık mertebesine taşımak, onlara minnet göstermenin en kadim yollarından biridir. Gerçekten de bütün tanrılar ve yukarıda belirttiğim yıldızlar, adlarını insanlığa hizmette bulunmuş kişilerden alır"[1176].

MS 2. ve 3. yüzyıllarda Roma imparatorları imparator kültüne kuvvetle bağlıdırlar. Çoğu imparator henüz hayatta iken kendilerini tanrılarla bir görmüş, öyle ki Septimus Severus

[1172] Smith 1987: 88-138. Aphrodisias'taki kuzey ve güney stoaların *fascia*larında bulunan yazıtlar Aphrodite ve imparatorluk üyelerine adanmışlığı gösterir. bk. Reynolds 1981: 317-318.
[1173] Sönmez 2020: 115. Hadrianus, gözdesi Antinoos için de kült kurulmasını teşvik etmiş, Mantinea'da kültünü kurmuştur. Antinoopolis'te Antinoos'un kült heykelleri bulunmuştur. bk. Paus. 8.10.1; Çulha 2005: 35.
[1174] Friesen 2001: 105; Harland 2003: 94. Oyunları içeren imparatorluk kutlamaları, dört yılda bir yapılırken sitelerde her yıl düzenlenen kutlamalar da mevcuttu. Mytilene'nin Zeus ve Augustus tapınaklarında dört yılda bir yarışmalar ve özellikle imparatorun doğum günü esas alınarak her yıl da kurban törenleri yapılırdı. bk. Price 2004: 185.
[1175] Baz 1998: 50 vd.
[1176] Plin. Nat. 152.

kendisini Hercules ve Heliogabalus da Güneş-Tanrı olarak göstermiştir[1177]. Caracalla, Neos Dionysos unvanıyla onurlandırılmış, Commodus Herakles, Macrinus da Apollon Patroos ile eşdeğer tutulmuştur[1178]. Bu durum Constantinus dönemine kadar devam etmiştir[1179].

İmparator kültüne dair son şenlikler MS 3. yüzyılın sonlarına doğru Valerianus (MS 253-260), Gallienus (MS 253-68) ve Tacitus (MS 275-6) onuruna gerçekleştirilmiş, Asya eyaletinin başrahibine ait son bulgulara Valerianus ve Gallienus döneminde rastlanılmıştır[1180]. Ölümünden sonra senatonun kararıyla tanrılaştırılan son imparator I. Constantinus (MS 306-337) ile birlikte imparator kültü sona gelmiştir[1181]. Roma İmparatoru I. Theodosius'un MS 391 yılında tapınakları ve sunu yapılmasını yasaklaması, ardından MS 392 yılında imparatorluğun resmi dininin Hristiyanlık ilan edilmesi ile bu kült silinip gitmiştir[1182].

Nilsson ve Nock gibi bazı araştırmacılara göre imparator kültü ritüelleri elit tabakadaki insanların ilgisi dâhilindeydi ve Demeter, Artemis, Dionysos veya Zeus gibi Yunan tanrılarına yapılan ritüellerden farklı bir yapıya sahipti. Millar, Pleket ve Price gibi diğer bir grup bilim insanı ise imparatorlar için kültsel onurların Anadolu gibi yerlerde dini hayatla bütünleştiğine ve sosyal tabakalar için önemine işaret eder. Bowersock, Nock, Nilsson ve Veyne bu kültün dini, kamusal ve bireysel değil politik olduğuna vurgu yapar. Roma'nın Asya eyaletinin genel panoraması, imparator ve ailesini (Yunanca Sebastos, Latince Augusti) kapsayan festival, ritüel ve tapınakları içermekte ve bunlarla ilgili topluluklar bulunmaktaydı[1183].

MS ilk üç yüzyıl boyunca İtalya kentlerinde ve Latince konuşan Batı vilayetlerinde yazıtlarla varlıkları kanıtlanan kültün rahibeleri, olasılıkla rahipler gibi 1 yıl görevde kalmıştır. Rahipler, elit veya varlıklı kesimden ve Roma vatandaşları arasından seçilmekteydi. İtalya ve Batı vilayetlerinde görülen kültün rahibeleri bazen rahipler ile evlenmiş, ancak birlikte rahiplik yapıp yapmadıkları bilinmemektedir[1184]. Asya eyaletinde birçok kentte

[1177] Dürüşken 2003: 33.
[1178] Sayar 1999: 151.
[1179] Dürüşken 2003: 33.
[1180] Price 2004: 117.
[1181] Meijer 2006: 131. Constantinus tanrılaştırılan ilk Hıristiyan imparator olmuştur.
[1182] Sancaktar 2019: 96.
[1183] Harland 2003: 85-87.
[1184] Hemelrjik 2005: 138 vd. İtalya ve Batı vilayetlerinde bu kültün rahibelerini tanımlamak için *sacerdos, flaminica provinciae, flaminica perpetua, flaminica prima* gibi çeşitli başlıklar kullanılmıştır. Rahipler gibi rahibeler de yerel senato ya da il genel meclisi tarafından seçilmişti.

kanıtlanan rahipleri ise Ankara Augustus Tapınağı örneğinde olduğu gibi farklı etnik halklardan gelebilmekteydi[1185].

İmparator kültü hem anakara, hem de Roma'nın Doğu ve Batı eyaletlerindeki halkların birliğini ve merkezi otoriteye bağlılıklarını sağlamada etkili olmuştur[1186]. Roma'nın Batısına oranla Doğu eyaletlerinde kültün daha hızlı yayılmasında, buradaki halkların Hellenistik Dönem'de de krallarına birer tanrı gibi tapmaları etkili olmuştur. Geleneksel tanrılara yapılan tapınımdan farklı olarak bu kültte imparator, barış ve refah getiren kişilik olarak saygı görür ve Roma halkının ihtiyaçlarına cevap veren güçlü bir hükümdar imajı çizmek amaçlanır[1187].

Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren Roma halkları arasında birlik ve beraberlik sağlamak, bu halkların imparatorluğa olan bağlılıklarını artırmak amacı ile iktidar tarafından teşvik edilen Roma İmparator Kültü, Priene kentinde de belgelenmiştir. Kentte kültün varlığını kanıtlayan yazıtlar, özellikle Athena Tapınağı ve Kutsal Stoa'da bulunmuştur. Priene'de İmparator Kültü ile bağlantılı kabul edilen bir diğer alan Yukarı Gymnasion'dur. Kültle ilgili bulunan yazıtlar dışında bir imparator büstü bu bağlamda önem taşır.

2.6.1. AUGUSTUS VE AİLESİ

Priene'de imparator kültü ve Augustus'a dair en başlıca buluntuların geldiği yer Athena Tapınağı'dır[1188]. Kentin yeni yerine taşınmasından sonra tüm alana hâkim bir konumda inşa edilmiş olan kentin ana tanrıçasının tapınağı Roma İmparatorluğu Dönemi ile birlikte farklı bir külte ev sahipliği yapmıştır. Roma egemenliği sırasında farklı yerlerde örnekleri görüldüğü üzere imparator, kendisinin tapımını kuvvetlendirmek ve toplum tarafından kabul edilme arzusuyla en güçlü tanrının yanında yer almıştır. Tapınağın cellaya girişindeki üç basamak, arşitrav ve sunakta bulunan yazıtlar, Athena Tapınağı'nın Tanrıça Athena ile birlikte imparator Augustus'a da adanmış olduğunun delilleridir[1189]. Koenigs'e

[1185] Güven 1994: 56; Mitchell 1995: 104. Ankara'daki Roma ve Augustus Tapınağı'nın ante yazıtlarında, külte rahiplik yapmış kişiler içerisinde Kelt ve Grek karışımı isimler görülmektedir.
[1186] Güven 1994: 57-58; Dürüşken 2003: 33. Romalılar, ayrıca Roma'nın kişileştirilmiş hali olan Tanrıça Roma kültünü de yayarak imparatorluk kavramının yüceltilmesini sağlamışlardır.
[1187] Meijer 2006: 28; Üreten 2012: 276 Dn. 13. Anadolu'daki imparator kültü buluntu yerleri için bk. Price 2004: 406-445.
[1188] Priene kentinin 1673'te keşfinden sonra Vitrivius'un da eserinde bahsettiği Athena Polias Tapınağı'nda ilk olarak 1869-1870 yıllarında Pullan, ardından 1895-1898 yılları arasında Human-Wiegand öncülüğünde kazı çalışmaları yapılmıştır. bk. Vitr. I.12; Smith 1900: 144; Koenigs 1999: 139.
[1189] Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157-159; Blümel – Merkelbach 2014: 371-374 Nr. 153-156. İmparator kültü için seçilmiş olan yapı, kente hâkim yüksek bir noktada bulunur. Kent içinde baskın bir konumda yer alan buna benzer diğer örnekler Ankara Roma ve Augustus Tapınağı, Pisidia Antiokheia Augustus Tapınağı, Sardes Artemis-Faustina Tapınağı ve Pergamon Traianus Tapınaklarıdır. bk. Teraman 2014: 154.

göre tapınağın Augustus'a adanması inşaatın bittiğinin işaretidir. Bu adanmışlığa rağmen Athena kült heykelinin yanında durabilecek Augustus heykel kalıntısı bulunmamıştır[1190].

Athena Kutsal Alanı'nda bulunan Augustus'a dair adak yazıtlarından birbirine benzer cümle yapısına sahip örneklerden ilki (**Kat. No. 12**), Athena Tapınağı'nın doğu cephesi arşitravındaki üç fascia'nın üst ve orta kısmında yer almaktadır.

ὁ δῆμος ᾽Αθηνᾶι Πολιάδι χαί
[Αὐ]τοκράτορι Κα ίςαρι θεοῦ υἱῶι θεῶι [χαθιέρωσεν]
Σεβαστῶι

"Demos, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus'a tapınağı adadı"[1191].

Bir diğeri (**Kat. No. 13**) ise Athena sunağının iki fascialı arşitravının alt kenarından iki parça üzerine kazınmıştır. Bu ikinci örnekte ayrıca kutsal su kabı *aporranthrion*dan[1192] bahsedilmektedir. Ancak yazıt eksik olduğu için anlam çıkarılamamaktadır.

a
[---?ἀνέθηκεν τόν βωμόν σύν τῶι ἀπορρ]άνθρωι vacat
c b
[ὁ δῆ]μοσ ᾽Αθην[ᾶι Πολιάδι καί] Αὐτο[κράτορι]
[Καίσαρι] [θεοῦ] [υἱῶι θεῶι] Σε[βαστῶι]

[--- sunağı] aporranthrion (kutsal su kabı) [ile adadı]
"Demos, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus'a sunağı adadı"[1193].

Her iki yazıtta imparator Augustus, tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak anılmakta, ayrıca ilk yazıtta tapınağın, ikinci yazıtta ise sunağın *demos* tarafından Tanrıça Athena ile Augustus'a adandığı bildirilmektedir[1194].

[1190] Koenigs 2015: 13.
[1191] Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157; Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 153.
[1192] ἀπορράντήριον: aporranthrion, Kutsal su kabı. bk. https://lsj.gr/wiki/%E1%BC%80%CF%80%CE%BF%CF%81%CF%81%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%BD (15.04.2020)
[1193] Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 158 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 371-372 Nr. 154-155.
[1194] Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157-158; Blümel – Merkelbach 2014: 371-373 Nr. 153-155.

Athena ve Augustus birlikteliğindeki son yazıt (**Kat. No. 14**) ise Athena Tapınağı'nda cellaya girişi sağlayan üç basamağın üzerinde yer almaktadır. Önceki örneklerde görüldüğü gibi adak, tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak adlandırılan Augustus ile Tanrıça Athena Polias'a yapılmıştır. Bu kez *demos* değil Marcus oğlu Antonius Rusticus isminde birisinin adı geçmekte ve bu kişinin tapınağın cella merdivenlerini bağışladığı bilgisi verilmektedir[1195].

Mᾶρκος ᾽Αντώνιος Μάρκου υἱὸς Σεργία ‘Ρουστιχὸς τὸ τρίβασμον
᾽Αθην[ᾶι Πολιάδι χαὶ] Α‹ὐ›τοχράτο[ρ]ι [Καίσαρι] θεοῦ υἱῷι θεῷ Σεβαστῶι

"(tribus) Sergia'dan Marcus oğlu Marcus Antonius Rusticus, Athena Polias ve tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus, imparator Caesar için üç basamaklı merdiveni bağışladı"[1196].

İmparator Augustus'un imparator kültüyle bağlantılı buluntularının açığa çıkarıldığı bir diğer yer agorada yer alır. Etrafı stoalarla çevrilmiş bir açıklıktan meydana gelen Priene agorası, sadece ticaretin merkezi değil aynı zamanda kent şenlikleri ve halkın politik tartışmalarının yaşandığı bir mekân işlevine sahipti. Burada kentin önde gelen nüfuzlu erkekleri heykellerle temsil edilmişti. Priene agorasının kuzey tarafında, üç mermer basamakla ulaşılan bir stoa bulunur (**Resim 228**). Dor düzenli 49 adet sütuna sahip ön cephesi ile agoraya bakan ve Hellenistik Dönem'den itibaren "Kutsal Stoa" olarak ifade edilen bu yapı, yan yana dizilmiş 15 oda ve iki neften oluşmaktadır. Odalardan 12 tanesi birer kapı ile kapanırken üç tanesinin girişi eksedra şeklindedir. 116,46 m uzunluğundaki Kutsal Stoa'nın doğusunda iki önemli kamu binası *bouleuterion* ve *prytaneion* bulunur[1197]. Alanda bulunan yazıtlar tanıklığında araştırmacılar tarafından "Orophernes Stoa'sı" olarak da adlandırılan yapı, MÖ 150 civarına tarihlenir[1198]. Orophernes ismi, alanda bulunan arşitrav parçası üzerinde yer alan yazıttan kaynaklanmaktadır.

[Βασιλεὺς ᾽Οροφέρνης βσασιλ]έως ᾽Αρι[αράθου – –[1199].

[1195] Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.
[1196] Wiegand – Schrader 1904: 110; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.
[1197] Wiegand – Schrader 1904: 193; Wycherley 1945: 14-16; Süß 1999: 20; Rumscheid 2000: 69-72. Kült yapısını, kentin idari yapılarına yakın mesafeye yerleştirmek ve böylece imparatorun iktidarını kentin siyasi yaşamına ortak kılarak otoritenin gücünü destekleme özelliğine Ephesos'ta *Basilika Stoa*'da da rastlanır. Teraman 2014: 155.
[1198] Krischen 1916: 306; Schede 1934: 106. Priene'de Orophernes stoasından önce iki katlı ya da iki nefli bir stoa mevcuttu. Priene *bouleuterion*unda bulunan MÖ yaklaşık 200'e ait bir yazıtta bu stoadan *diple stoa* olarak söz edilir. bk. Wiegand – Schrader 1904: 216; Hiller von Gaertringen 1906: 52-53 Nr. 49; Coulton 1971: 184.
[1199] Wiegand – Schrader 1904: 215 Abb. 208; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 204; Blümel – Merkelbach 2014: 451 Nr. 304. Yazıtın ölçüleri: Y. 22 cm, U. 1,20 m, D. 60 cm, HY 8 cm.

Stoanın batıdan 13. iç sütununda yer alan yazıtta Orophernes isminin babası Ariarathes isminden önce gelmesinin, Orophernes'in Athena Tapınağı'na yaptığı bağışlar ve hatta Athena kült heykelini kurmuş olmasından dolayı olağan karşılanmıştır. Ayrıca kentin en görkemli yapılarından olan bu stoanın yapımında da halkın ona minnettar olduğu anlaşılmaktadır[1200]. Yapı, olasılıkla en geç MÖ 130 civarında, Athena Tapınağı'ndan kentin fahri arşivi görevini devralmış, kentin önemli kararlarını içeren yazıtlar stoa duvarlarına işlenmeye başlamıştır[1201].

Kutsal Stoa'da bulunan 15 odadan batıdan 9., doğudan 7. oda, mimari nedenlerden ziyade epigrafik buluntulardan dolayı Tanrıça Roma ve imparator Augustus'un kutsal alanı olarak kabul görmüştür[1202]. Bu inanışın epigrafik sebebi, Iulian takviminin tanıtımı için yazılmış MÖ 9 yılına ait bir belgenin, agoranın söz konusu kuzey stoasının orta exedra antesindeki taş üzerine kazınmış olmasıdır[1203]. Söz konusu yazıt Roma prokonsülünden gelen bir mektubun bazı bölümlerini ve Asya eyaleti *koinon*unun takvimin tanıtılmasına ilişkin iki kararını içermektedir[1204]. Metinde 64-67 satırlar ana kentlerde mermer steller üzerine kararların yazılması ve Caesarea'ya yerleştirilmeleri emrini içerir[1205].

"ἐν ταις ἀφηγουμέναις των διοκήσεων πόλεσιν ἐν στήλαις λευκολίθοις ἐνχαραχθὴ τό τε δελτογράφημα τὸ Μαξίμου καὶ τὸ της ᾽Ασίας ψήφισμα αὐταί τε αἱ στηλαι τεθωσιν ἐν τοίς Καισαρήοις"[1206].

Yazıtın korunduğu kutsal mekân yaklaşık 4,40 x 4,20 m ölçülerinde kare formludur. Odanın duvarları boyunca bir bank uzanmaktadır. Tüm binanın resmi karakteri, duvarlarına işlenmiş kararların bolluğu, yapının halka açık arşiv olarak kullanılmasıyla vurgulanmıştır[1207]. Schede'ye göre bu yapı Tanrıça Roma ile birlikte imparator Augustus kültü için tasarlanmıştır. Bu sebeple Mithridatis savaşından sonra yazıtta burası için "Kutsal Stoa" olarak atıfta bulunulmuştur[1208]. Raeck, mekânın Roma ve Augustus kültü için kutsal alan ya

[1200] Wiegand – Schrader 1904: 215; Hiller von Gaertringen 1906: 143; Krischen 1916: 306.
[1201] Süß 1999: 25; Rumscheid 2000: 75.
[1202] Süß 1999: 20; Raeck 2004: 623; Dechow 2014: 72.
[1203] Hiller von Gaertringen 1906: 80 Nr. 105; Schede 1934: 107. Berlin'deki müzededir. bk. Dechow 2014: 70.
[1204] Raeck 2004: 623. Iulian takviminin tanıtılmasına dair diğer örnekler Phrygia'da Eumeneia, Maionia, Dorlylaion, Apameia ve Ionia'daki Metropolis'te bulunmuştur.
[1205] Raeck 2004: 623.
[1206] Hiller von Gaertringen 1906: 81 Nr. 105.
[1207] Raeck 2004: 624-625.
[1208] Schede 1964: 55. Rumscheid'e göre agoradaki bu yapının *kutsal stoa* olarak isimlendirilmesinin bir diğer açıklaması stoanın kral soyundan biri tarafından Athena Tapınağı'na bağışlanmış olma ihtimalidir. Bunun sonucu kiraya verilen dükkânların geliriyle tapınağın inşasının sürdürülmesi mümkün kılınmış olabilir. Buna

da *Caesareum* olduğu inancını dayanaksız bulur ve bununla beraber burasının *magistrat*lar için resmi bir alan olmasının daha uygun olduğunu öne sürer. Ayrıca imparator kültünün Athena Polias kutsal alanlarındaki konumunu dikkate alarak tapınağın içerisinde bulunan imparatorluk üyelerinin heykel kalıntılarından, kültün burada yaşadığını ve Doğu'da örnekleri olduğu gibi Priene'de de imparatorların geleneksel tanrılara bağlı olarak kutsal alanlarını kullandıklarını savunur[1209].

Kutsal odada bulunan yazıtta imparator Augustus'un doğum gününe atıfta bulunan bir cümle de yer alır: "Tanrının doğum günü dünya için sevinç haberinin başlangıcıdır[1210]." Halikarnassos'tan benzer bir yazıtta da Augustus, savaşları sonlandırması, düzen ve huzuru sağlamasıyla övülmüş, tüm insanların kurtarıcısı olarak anılmış ve ardından tanrının doğum gününün onun dünyaya verdiği iyi haberlerin ilki olduğu belirtilmiştir[1211].

Augustus egemenliğinde bulunan Asya eyalet takviminin geçirdiği dönüşüm dikkate değer bir değişimdir. Eski Makedon takvimi, Ay – güneş temelli olup bunun yerine getirilen takvim, Iulian dizgesine dayanan daha kullanışlı bir formdadır. Takvimdeki bu değişim isteği, uygulanıştaki kolaylıktan ziyade Augustus'u onurlandırma arzusundan doğmaktadır. Öyle ki yeni düzenlenen takvimde yeni yıl güneş tarafından tayin edilen bir noktada yani sonbahar dönencesinde değil 23 Eylül'de, Augustus'un doğum gününde başlamaktaydı[1212].

"Kutsal Stoa" olarak tabir edilen ve imparator kültüne ait olduğu düşünülen mekân, konumu itibariyle de önem arz eder. Kutsal Stoa'nın agoranın kuzey kısmında bulunması, ayrıca doğu tarafında *prytanion* ve *bouleuterion,* yani kentin dini-politik açıdan kalbinin attığı yerlerin olması onun kent yaşamındaki değerini ortaya koyar[1213].

Kentte bulunan ve araştırmacılar tarafından imparator kültüne ve Augustus'a atfedilen epigrafik buluntular içerisinde[1214], Athena Kutsal Alanı'ndan Athena ve Augustus'un birlikte anıldığı üç adak yazıtı (**Kat. No. 12-14**) ve Kutsal Stoa'daki anteye kazınmış, Augustus'un doğum gününü esas alan Iulian takviminin Asya vilayetinde tanıtımına yönelik alınmış kararı içeren bir yazıtın dışında kentin farklı noktalarında bulunmuş örnekler de mevcuttur.

örnek bir durum, Erken Hellenistik Dönem'de Miletos'ta Seleukos kral sülalesinden birisinin Didyma Apollon Tapınağı'na hediye ettiği Pazar galerisinde görülür. bk. Rumscheid 2000: 77-78.

[1209] Raeck 2004: 626.

[1210] Dechow 2014: 70.

[1211] Ünsal 2017: 98.

[1212] Mitchell 1995: 100; Price 2004: 186-187. Augustus, takvimde yapılan söz konusu düzenleme ile *sextilis* (altıncı) ayını da Augustus olarak yeniden adlandırmıştır. bk. Suet. II. Kitap, XXXI.

[1213] Dechow 2014: 72.

[1214] Athena terasında bulunmuş bir adak yazıtından külte dair yeterli bilgi edinilememektedir. bk. **Kat. No. 63**.

Söz konusu yazıtlardan ilki (**Kat. No. 42**) Asklepieion'un doğusundaki apsidal yapının tabanında bulunmuş bir sunak üzerinde yer alır. Hellenistik Dönem'e ait yuvarlak bir kaide Augustus döneminde Tanrı Poseidon Helikonios ile Augustus sunağı haline getirilmiştir.

Ποσειδῶνος 'Ελι-
κωνίου καὶ
Καίσαρος Σεβαστοῦ

"Poseidon Helikonios ve Caesar Augustus"[1215]

İmparator kültü yazıtlarından bir diğerinde (**Kat. No. 64**) Tanrıça Roma ve Augustus kültünde görevli bir *archiereus*'tan[1216] söz edilmektedir.

"ἐπὶ ἀρχιερέως Ῥώμης καὶ Αὐτοκράτορος Καίσαρς θεοῦ Σεβαστοῦ . . . . . ."
"Roma ve imparator [Caesar], Tanrı Augustus'un archiereusu --".

İmparator Augustus dönemine tarihlendirilen yazıtın yer aldığı silindirik kaide, Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin sunağında kullanılmıştır[1217]. Yazıtın korunmuş olan bölümünde geçen "Tanrı Augustus" ifadesi ve "archiereus" teriminden kentte Augustus / imparator kültünün varlığı anlaşılmaktadır. Bir kültün varlığının en önemli işaretleri din görevlileri olmasından dolayı burada geçen *archiereus* ifadesi kentte külte dair elbette en açık kanıtlardan birisidir. Augustus'un yanı sıra Roma İmparatorluğu'nun güç ve egemenliğini temsilen kültüne önem verilen ve özellikle Augustus ile birlikte adı sıklıkla anılan Tanrıça Roma'nın da bu yazıtta yer alıyor olması imparator kültünün kentteki konumunu ve ona verilen değeri göstermektedir. Kentte bulunan diğer epigrafik buluntular da kültü destekler niteliktedir.

İmparator Augustus Dönemi'ne tarihli bir diğer yazıt (**Kat. No. 65**), Augustus'un kızı Iulia'ya adanmış bir heykele ait kaide parçasında yer almaktadır. Athena Tapınağı terasında bulunan yazıtta *demos* tarafından imparator, Tanrı Augustus'un kızı, güzel çocukları olan Tanrıça Iulia'ya bir heykelin adandığından söz edilmektedir. Augustus ile Scribonia'nın kızı

[1215] Blümel – Merkelbach 2014: 382-383 Nr. 179.
[1216] ἀρχιερεύς: Başrahip. Bkz. Çelgin 2011: 101.
[1217] Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 222; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 212.

olan Iulia, kocası M. Vipsanius Agrippa ile MÖ 17-13 yılları arasında Doğu Yunan seyahatine çıkmıştır. Olasılıkla MÖ 14 yılında Priene'ye ziyaretleri onuruna bu heykel dikilmiştir[1218].

ὁ δῆμος Ἰουλίαν θεὰν καλλίτεκνον τὴν Καίσαρος θεοῦ Σεβαστοῦ θυγατέρα καθιέρωσεν

"Demos, imparator Tanrı Augustus'un kızı, güzel çocukları olan Tanrıça Iulia'ya bu heykeli adadı"[1219].

Bir önceki yazıtta olduğu gibi Augustus'tan yine tanrı olarak söz edilmekte olup bu kez imparatorun kızı Iulia'nın da tanrılaştırıldığı ve ona bir adak yapıldığı görülmektedir. İmparator kültünde imparator ile birlikte ailesi de tanrı statüsüne çıkarılmakta ve bu kapsamda çeşitli unvanlar alarak onurlandırılmaktaydılar. Priene kentinde imparator ile birlikte ailesinin de külte dâhil edildiği, imparatorluk ailesine büyük saygı duyulup adakların sunulduğu anlaşılmaktadır.

Augustus ve kızı Iulia dışında, Augustus'un Iulia'dan olma torunu ve evlatlık oğlu Lucius Iulius Caesar'a da adak (**Kat. No. 66**) sunulmuştur. Athena Tapınağı terasında bulunan mermer kaidede yer alan MÖ 17-MS 2'ye tarihli söz konusu yazıtta, *demos* tarafından imparatorun [oğlu] Lucius Iulius Caesar'a yapılan adaktan söz edilmektedir.

ὁ δῆμος Λευκίωι Ἰουλίωι Καίσαρι τῶι υἱῶι τοῦ Αὐτοκράτορος

"Demos, imparatorun oğlu Lucius Iulius Caesar'a bunu adadı"[1220].

2.6.2. AUGUSTUS SONRASI

Athena Polias Tapınağı'nın ilk kazıları sırasında pronaos ve cellanın zemininde çok sayıda heykel parçası bulunmuştur. Üzerinde yangın izleri mevcut olan bu tapınak buluntuları arasında konumuz itibariyle özellikle bir portre başı (**Resim 229**) kayda değerdir[1221]. Roma imparatoru Claudius'un (MS 41-54) betimlendiği, kaba taneli mavimsi mermerden yapılmış portrede başın arkası, kulaklar ile burun tahrip olmuştur[1222]. İmparatorun başı hafifçe sağına dönmüş, badem şeklindeki gözler karşıya odaklı, elmacık kemikleri çok az vurgulanmış, ince dudaklar sakin bir görünümde kapanmış ve çene ile ağız kenarındaki çukurlar hafifçe

[1218] Özgan 2013: 208; Blümel – Merkelbach 2014: 406 Nr. 213; Iulia hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fantham 2006.
[1219] Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 225; Blümel – Merkelbach 2014: 406 Nr. 213.
[1220] Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 226; Blümel – Merkelbach 2014: 407 Nr. 214.
[1221] Wiegand – Schrader 1904: 116.
[1222] Smith 1900: 156 No. 1155; https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-200 (15.04.2020); Carter 1983: 286-289 Nr. 91 Pl. XLIII (British Museum, Kat. No. 1155; Env. No. 1870,0320.200. Y. 48,5 cm, G. 25,3 cm, D. 21,6 cm).

belirtilmiştir. İmparatorun saçı Iulius-Claudius sülalesinin erkek üyelerinde görülen bir tarzda, çatal şeklinde işlenmiş perçeme sahiptir. Söz konusu buluntu, tapınakta imparator kültünün varlığına delil gösterilebilecek önemli bir betimsel kanıttır. Ancak tapınakta bulunan imparatorluk yazıtlarının tanıklığında Claudius büstü anlam kazanmaktadır.

Ion *koinon*u[1223] tarafından Roma'nın 2. imparatoru Caesar Tiberius[1224] için yapılmış bir adak (**Kat. No. 67**), Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin döşemesinde bulunmuştur. Levha üzerindeki MS 14-37 yılları arasına tarihli yazıtta, Ion *koinon*unun Augustus'un oğlu Tiberius Caesar Augustus'a adak sunmasından söz edilir, ancak bunun ne olduğu belirtilmez.

τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων Τιβερίωι Καίσαρι Σεβαστοῦ υἱῶι Σεβαστῶι καθιέρωσεν

"Ionların koinonu bunu Augustus'un oğlu Tiberius Caesar Augustus'a adadı"[1225].

Bu örneklerin dışında kutsal alanda İmparatorluk Dönemi heykel kaidesi yazıtları da bulunmuştur. Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesinde bulunan yuvarlak bir heykel kaidesinde MS 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihli bir adak yazıtı (**Kat. No. 68**) yer almaktadır. Söz konusu yazıtta *demos* tarafından Tiberius Caesar'ın oğlu, Drusus Iulius Caesar için yapılan bir adaktan bahsedilmektedir.

ὁ δῆμος Δρούσῳ Καίσαρι Σεβαστοῦ υἱῷ ἱέρωσεν

"Demos, bunu Drusus Caesar'a adadı"[1226].

Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisede bulunmuş kaide üzerindeki MS 38'e tarihli bir yazıtta (**Kat. No. 69**), olasılıkla Iulia Drusilla için bir adaktan söz edilmektedir. Yazıtta tanrıça olarak nitelendirilmiş olan Caisar Caligula'nın kız kardeşi Atina, Kos, Kyzikos, Magnesia ve Miletos'ta Aphrodite olarak onurlandırılmıştır[1227].

"[ ] Θεᾶι Δρουσίλληι Καθιέρωσεν".

[1223] τὸ κοινόν: Koinon, devlet, birlik. bk. Çelgin 2011: 380.
[1224] Tiberius Cladius Nero MÖ 42'de Roma'da doğdu. Babası Tiberius Cladius Nero, annesi Livia Drusilla'dır. MÖ 38 yılında annesi Augustus ile evlenmiştir. bk. Özgan 2013: 212.
[1225] Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 227; Blümel – Merkelbach 2014: 407 Nr. 215.
[1226] Blümel – Merkelbach 2014: 407-408 Nr. 216.
[1227] Blümel – Merkelbach 2014: 408 Nr. 217. Iulia Drusilla, MS 16 yılında Germanicus ve Major Agrippa'nın kızları olarak doğmuştur. Caligula, çok sevdiği kardeşinin henüz hayattayken "Nea Aphrodite" olarak tapınılmasını istemiş, Miletos'tan MS 37/38'e tarihli bir yazıt bu tapınışa tanıklık eder. Ayrıca Smyrna sikkelerinde Demeter ve Kore ile özdeşleştirilmiş, Kyrene'deki Kore kutsal alanında da mermer başı bulunmuştur. bk. Wood 1995: 481; Özgan 2013: 229;
https://epigraphy.packhum.org/text/351886?&bookid=881&location=14 (15.04.2020)

"[ ] tanrıça? Drusilla'ya adadı[1228].

Priene'de Athena Tapınağı ve Kutsal Stoa dışında, İmparator Kültü ile bağlantılı kabul edilen bir diğer alan Yukarı Gymnasion'dur (**Resim 230**). Rumscheid'e göre gymnasion bu dönemde olasılıkla imparator kültü için de kullanılan bir alan işlevindeydi. Avlunun batı kısmında, kesme taştan yapılmış, 4 m kenar uzunluğuna sahip, üç basamak üzerinde yükselen, iki tarafı yanaklıklı, girişi doğudan ve kareye yakın formda bir yapının alt bölümü bulunur. Yapının üst bölümünün de sütunsuz, küçük bir tapınak ya da çatısız bir eksedra olması muhtemeldir[1229]. Yukarı Gymnasion'un güneybatı köşesinde bulunan bronz heykel izine sahip yuvarlak bir kaide[1230] üzerinde Caesar Domitianus'u onurlandıran bir yazıt (**Kat. No. 70**) yer almaktadır. MÖ 83-96'ya tarihli söz konusu yazıtta imparator Domitianus Caesar Augustus Germanicus'tan, yenilmez tanrı, kentin kurucusu olarak söz edilmiştir. İmparatorun bu şekilde anılması olasılıkla Priene'nin imar faaliyetlerine onun bağış yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. *Demos* tarafından imparatorun onurlandırıldığı bu anıtın dikiminden sorumlu kişi ise ikinci kez archon[1231] seçilmiş Sosibios oğlu Eraton[1232] oğlu Sosibios olarak kaydedilmiştir. Domitianus'un ölümünden sonra *Damnatio Memoriae*'ya[1233] uğratılmasıyla yazıtlarda sadece Domitianus ismi değil Priene örneğinde görüldüğü gibi imparatorun en ünlü isimlerinden Germanicus da kazınarak hatırası silinmeye çalışılmıştır[1234].

*Bouleterion*daki geç dönem duvarında, kare bir kaide üzerinde bulunan, MS 195/96 – 211/12 tarihli bir yazıtta (**Kat. No. 71**) imparatoriçe Iulia Domna Augusta onurlandırılmıştır. *Mater castrorum*[1235] unvanıyla birlikte anılan imparatoriçeye, *prokonsül*[1236] Licinnius Nepos

---

[1228] Blümel – Merkelbach 2014: 408 Nr. 217.
[1229] Rumscheid 2000: 185 Res. 160; Rumscheid 2002: 80.
[1230] Rumscheid 2002: 80.
[1231] ἄρχων ile Priene'nin imparatorluk dönemi sikkelerinde sıklıkla karşılaşılır. bk. Regling 1927: 113 Nr. 215. Archon, arkhon: Atina'nın en yüksek memuru. bk. Kabaağaç-Alova 1995: 41; ἄρχων: Başta Atina olmak üzere en üst düzeydeki yönetici. bk. Çelgin 2011: 102.
[1232] 'Εράτωνος (Eraton) ismi ile Priene'nin Vespasianus dönemi (MS 69-79) sikkelerinde karşılaşılmaktadır. bk. Regling 1927: 97-98 Nr. 177-183.
[1233] *Damnatio*: Mahkûm etme, *Memoriae*: Anı. bk. Kabaağaç – Alova 1995: 148, 364. *Damnatio Memoriae'*ya maruz bırakılan imparator tanrılaştırılmaz, yaşarken tapınım gördüğü yerlerde mevcut kültleri de sonlandırılırdı. bk. Baz 1998: 53 Dn. 357. Damnatio Memoriae hakkında ayrıntılı bilgi için bk. https://www.academia.edu/36391483/Damnatio_memoriae_to_forget_or_to_suppress.pdf (10.07.2020).
[1234] Blümel – Merkelbach 2014: 409 Nr. 219. Yazıtın bir kısmı tıraşlandığı için metin eksik günümüze ulaşmıştır. Domitianus'un Anadolu'da Ilıon, Ephesos, Laodicea, Limyra ve Termessos'ta kültü mevcuttu. bk. Baz 1998: 61. Laodicea'daki bir sikkenin ön yüzünde Domitianus ve eşi Domitia'nın yüz yüze büstleri, sikkenin arka yüzünde dört basamak üzerinde yükselen dört sütunlu bir tapınağın betimi bulunmaktadır. Ayrıca Domitia'nın Termessus'ta rahibesi mevcuttu. bk. Scott 1975: 86.
[1235] *Mater*: Anne, *Castrorum*: Ordugâh, kamp. bk. Kabaağaç – Alova 1995: 74, 361. Septimus Severus'un Afrika kökenli eşinin ölümünden sonra evlendiği, Syria'daki Emesa kentinin önde gelen ailelerinden birinin kızı olan Iulia Domna çok fazla unvana sahiptir. En yaygın unvanı ise MS 195 yılında aldığı *mater castrorum et senatus et patriae*'dır. bk. Benario 1958: 67; Meijer 2006: 79; Bertolazzi 2015: 415. İmparatoriçelerin çoğunlukla eşlerinin

ve *prokurator*[1237] Octavius Licinianus tarafından belirlendiği üzere verginin 1/10 ile Priene kentinin en göz alıcı heykeli olarak tanımlanan bir heykel adanmıştır. Ayrıca yazıtta Menogenes oğlu *philosebastos* (imparator seven)[1238] Dionysios'un *logistes* (devlet görevlisi, finansal danışman)[1239], T. Roscius Iuliades'ın da *ergepistates* (anıt yapımından sorumlu memur) olduğu belirtilmiştir[1240].

Athena terasında bulunmuş ve imparator kültü ile bağlantısı olabilecek iki yazıt parçası mevcuttur. Hiller von Gaertringen'e göre kaide parçası olan örneklerin ilkinde olasılıkla ilk imparatorlardan birisinden bahsedilmektedir.

— — — – ος — — — –

[— — Σ]εβαστ — — — [1241].

İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bir diğer yazıt parçası ise "*Αὐτοκράτορ]ι καίσαρι*" şeklinde tamamlanabilecek bir örnektir.

— — — ι κα — — —

— — — — — — — — — [1242].

yanında bulunması ve ordugâhın günlük askeri yaşamına katılımları, zamanla onların ordugâhın annesi anlamındaki *mater castrorum* unvanını almalarını sağlamıştır. Iulia Domna'nın bu unvanı MS 195'te Mısır'daki Arsinoe'de bulunan bir papirüs ile belgelenmiştir. Tunus'taki Dougga'daki Satürn Tapınağı'nda da aynı tarihten bir yazıt parçası üzerinde IULIAE AUG(USTAE) MATRIS CASTRORUM ifadesi yer alır. Iulia Domna'dan 20 yıl önce bu unvan Marcus Aurelius'un karısı Faustina için de kullanılmıştır. Anlaşıldığı üzere bu unvan, imparatoriçenin askerlerle yakın bağını vurgulamakta ve tüm imparatorluk ailesinin orduyla dayanışmasını ifade etmektedir. bk. Fishwick 1961: 221-222; Kuhoff 1993: 264; Kissel 2001: 200-201; Gorrie 2004: 63.

[1236] Proconsul: Bir eyaletin valisi; süresi tamamlanmış *consul* (*proconsul*). bk. Kabaağaç – Alova 1995: 476.

[1237] Procurator: Yönetici, maliye memuru; (eyalet) vali. bk. Kabaağaç – Alova 1995: 477.

[1238] Kendini imparator kültüne adamış kişi veya gruplar. Blümel – Merkelbach 2014: 410.

[1239] Λογιστής: düşünen, akıl yürüten; hesaplayan. bk. Çelgin 2011: 401.

[1240] Blümel – Merkelbach 2014: 410 Nr. 220.

[1241] Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 223 (U. 20 cm, Y. 13 cm, D. 32 cm, HY 4 cm, SM 2 cm).

[1242] Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 224 (U. 31 cm, Y. 9 cm, D. 21 cm, HY 5 cm).

2.6.3. Değerlendirme

Roma'nın egemenlik alanındaki halklar üzerinde iktidarını kuvvetlendirmek amacıyla din olgusunu siyasetle birleştirmesi sonucu meydana gelen Roma İmparator Kültü, Roma'nın Asya vilayetinin bir parçası olan Priene'de de varlığını hissettirmiştir. Özellikle Athena Tapınağı ve Kutsal Stoa olmak üzere kentin belirli noktalarında bulunan külte dair yazıtlar, bu konuda elimizdeki başlıca malzemedir. Tapınakta bulunan Claudius heykel başı da, olması imkân dâhilindeki imparator heykellerinin korunmuş tek örneğidir.

Kentin koruyucu tanrıçası Athena'nın tapınağı Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte imparator kültü için de kutsal bir alan haline gelmiştir. Roma politikası gereği imparator, toplumun kalbindeki yerini sağlamlaştırmak ve tapımını güçlendirmek amacıyla en güçlü tanrı ile yan yana olmayı tercih etmiştir. Tapınağın cellaya girişindeki üç basamak, arşitrav ve sunakta bulunmuş yazıtlarda tapınak ve sunağın imparator Augustus ile Athena'ya adandığı belirtilmektedir[1243]. İlk adak Antonius Rusticus, diğerleri ise *demos* tarafından tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak anılan Augustus ile Tanrıça Athena Polias'a yapılmıştır[1244]. Bu adanmışlığa rağmen Athena kült heykelinin yanında durabilecek Augustus heykel parçası bulunmamıştır[1245].

İmparator kültüyle ilgili verilerin bulunduğu kentteki bir diğer önemli yapı, agoranın kuzeyindeki Kutsal Stoa'dır. Stoanın batıdan 9. odası, epigrafik buluntulardan dolayı Tanrıça Roma ve imparator Augustus'un kutsal alanı olarak kabul görmüştür[1246]. Bu inanışın sebebi, Iulian takviminin tanıtımı için yazılmış MÖ 9 yılına ait bir belgenin, buradaki anteye kazınmış olmasıdır[1247]. Söz konusu yazıt, kararların steller üzerine yazılıp Caesarea'ya yerleştirilmeleri emrini içerir[1248]. Kutsal odada bulunan yazıtta imparator Augustus'un doğum gününe atıfta bulunan bir cümle de yer alır: "Tanrının doğum günü dünya için sevinç haberinin başlangıcıdır[1249]." Takvimdeki bu değişimin asıl amacı Augustus'u onurlandırmaktır, öyle ki yeni takvimde yeni yıl 23 Eylül'de, Augustus'un doğum gününde başlamaktaydı[1250].

[1243] Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157-159; Blümel – Merkelbach 2014: 371-374 Nr. 153-156.
[1244] Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.
[1245] Koenigs 2015: 13.
[1246] Süβ 1999: 20; Raeck 2004: 623; Dechow 2014: 72.
[1247] Hiller von Gaertringen 1906: 80 Nr. 105; Schede 1934: 107.
[1248] Raeck 2004: 623.
[1249] Dechow 2014: 70.
[1250] Mitchell 1995: 100; Price 2004: 186-187.

Kentte bulunan yazıtlarda Augustus'un ailesi ve Augustus'tan sonraki Roma imparatorlarının da tanrı statüsüne çıkarıldığı ve bu kapsamda çeşitli unvanlar alarak onurlandırıldıkları görülmektedir. Öyle ki yukarı gymnasionda bulunan ve MS 83-96'ya tarihli bir yazıtta imparator Domitianus Caesar Augustus Germanicus'tan, yenilmez tanrı, kentin kurucusu olarak söz edilmiş, ancak imparator *Damnatio Memoriae*'ya uğradıktan sonra yazıttan adı ve unvanı kazınmıştır. Bazı araştırmacılara göre gymnasion bu dönemde olasılıkla imparator kültü için de kullanılan bir alan işlevindeydi. Avlunun batı kısmında, kesme taştan yapılmış, üç basamaklı, iki tarafı yanaklıklı, girişi doğudan bir yapının alt bölümü bulunur[1251].

Başta Augustus olmak üzere imparator ve ailesinin tanrılaştırılması, onlara tapınak, heykel gibi adaklarda bulunulmasının yanı sıra bir kültün varlığının en açık göstergesi olan kült personeli de bir yazıt (**Kat. No. 64**) vasıtasıyla Priene'de kanıtlanmıştır. Yazıtın "Augustus ve Roma kültünde başrahip" yazan kısmı korunmuş olmakla birlikte sözü edilen kişi ve olası diğer kült personelleri hakkında yeterli bilgi mevcut değildir[1252].

Roma İmparatorluk Dönemi boyunca etkilerini Priene'de hissettiren kültün bir başrahibinin, ortak kullanılan bir tapınağının olması, kurumsallaşmış ve büyük olasılıkla toplumun değer yargılarıyla uyumlu şekilde kent hayatı içerisinde yaşatıldığını belgeler. Hıristiyanlığın güç kazanması ve Roma'nın resmi dini kabul edilmesiyle sona eren imparator kültü, buluntularla desteklendiği üzere birçok kentte aynı seyirde bir gidişata sahip olmuştur.

[1251] Rumscheid 2000: 185 Res. 160; Rumscheid 2002: 80.
[1252] Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 222; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 212.

2.7. EV KÜLTÜ

Priene kentinde kutsal alanlar ve kamu yapıları dışında günümüze dek korunarak gelmiş Hellenistik evler de kültler ve tapınılan tanrı/tanrıçalar ile ilgili önemli mekân ve buluntu noktaları arasında yer alır (**Harita 3-6**). Batı Kapısı Caddesi'nin güney kısmındaki üçüncü insulanın batı bölümünde bulunan 22 numaralı ev (**Resim 72**) bu bağlamda kayda değerdir. Caddeden gelen bir yolla girişi sağlanan Kutsal Ev, bir avlu ve avlunun etrafına dizilmiş odalardan oluşur[1253]. Ön avlunun kuzey duvarına yakın konumda üç heykel kaidesi yer alır. Üç destekle iki nefe ayrılmış salonun doğu duvarında L şeklinde bir podyum bulunur (**Resim 73**)[1254]. Podyumun ön kısmında iki merdiven ve güney dar tarafta bir merdiven olmak üzere üç merdiven mevcuttur. Podyumun önündeki iki merdivenin arasında mermerden, ayakları aslanpençeli dekorlu bir masa (**Resim 74**), masa ayaklarının arasında, tabanda doğal bir yarık yer alır[1255]. Terrakotta Hermes *herme*si, Kybele başı, Eros figürini, mermer Hermes *herme*si ve Büyük İskender heykeli[1256] olasılıkla bir zamanlar podyumun üzerindeki adaklardır. Bu podyum ve mermer masa Demeter ve Kore Tapınağı'ndaki podyum ve masa ile benzer yapıdadır. Mermer masa olasılıkla bir zamanlar kurbanlar için kullanılmıştır[1257].

Schrader'e göre yapı, geleneksel Yunan planından çok uzakta, Demeter Tapınağı'ndan plan olarak farklıdır. İki nefli ana salon ile ön avlu tapınağa benzemez. Ana salon, doğudaki üç oda ile değerlendirildiğinde bu yapı kamusal bir kült, tapınaktan ziyade kutsal bir ev olarak düşünülmelidir[1258]. Kutsal yapıya girişi sağlayan sokağın giriş kapısına yakın kısmında yazıtlı sol kapı payesi bulunmuştur[1259]. Yazıtın ve kutsal yapının kime adandığı bilinmemektedir. Kutsal Ev, MÖ 2. yüzyılın 2. yarısındaki felaketle tahrip olmuştur[1260].

Priene evlerinin bir kısmında ev sunakları bulunmuştur. Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan 13 numaralı evin (**Resim 231-232**) kat planında *oikos*ta ev sunağı[1261] görülür ve bu sunak korunarak günümüze ulaşmıştır. Ayrıca kentteki 4 numaralı ev, 19 numaralı ev[1262] ve caddenin güneyinde 21 numaralı evde de konum olarak aynı şekilde sunak

[1253] Wiegand – Schrader 1904: 172-174.
[1254] Wiegand – Schrader 1904: 175.
[1255] bk. Wiegand – Schrader 1904: 176.
[1256] Wiegand – Schrader 1904: 178-179 Abb. 172-176.
[1257] Wiegand – Schrader 1904: 177; Schede 1964: 101.
[1258] Wiegand – Schrader 1904: 178.
[1259] Wiegand – Schrader 1904: 174-175 Abb. 168; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 205; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205.
[1260] Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205; Rumscheid 2000: 97.
[1261] Sunak 52,6 cm yükseklik ve 69 cm genişliktedir. bk. Wiegand – Schrader 1904: 321.
[1262] Bu evdeki sunak için bk. Rumscheid 2006: Beilage 5/1, 3.

temel izleri saptanmıştır. *Oiko*sta yer alan söz konusu bu sunaklar dışında evlerin girişinde de insitu sunaklara rastlanılmıştır. Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyinde 14 numaralı ev[1263], Kutsal Stoa'nın arkasında Athena Caddesi'nde 35 numaralı ev[1264] ile Tiyatro Caddesi'nde yer alan 32 numaralı ev bunlara örnek teşkil eder. 32 numaralı evde girişin her iki yanında birer tane sunak (**Resim 233**) görülür[1265]. Batı Kapısı Caddesi'nin güneyinde 23 numaralı evde yıkım tabakası, sunağın yer aldığı batı bölümde bulunur ve bu sebeple sunağın holün içinde mi yoksa dışında mı olduğu tespit edilememiştir. Evin doğu bölümü Roma Dönemi'nde büyük ölçüde değiştirilmiştir. 29 numaralı batı evde de 94 cm genişliğinde ve 78 cm yüksekliğinde harçla örülmüş bir sunak mevcuttur[1266]. Konutlarda bulunan birkaç örnekte sunakların hangi tanrıya adandığı bilinmektedir. MÖ 2. yüzyıl ile sonrasına[1267] tarihli Zeus Olympos'a ait bu örnekler Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyindeki 31 ile 33 numaralı evlerde bulunmuştur[1268].

Priene kazılarında ev sunakları dışında minyatür tütsü sunakları da bulunmuştur. Bir Priene evinde bulunan ince sarımsı kireçtaşından yapılmış bir tütsü sunağı (**Resim 234**) Mısırlı Tanrılar Kültü bağlamında değerlendirilecek bir malzemedir. Yapımı tamamlanmamış 12 cm yüksekliğindeki sunağın ön yüzünde çubuklar, çiçek ipleri ve kabartma süslemelerin yer aldığı Mısır yapılarının karakteristik canlandırmasına tanık olunur. Bu eserde kabartma bezemenin yanısıra kırmızı süslemeler de mevcuttur. Zengin çerçeveye sahip kare kapının önünde, başında yüksek sivri başlığıyla eli ağzında Mısırlı Tanrı Harpokrates oturmaktadır[1269]. Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan 17 numaralı evde de 8,5 cm yüksekliğinde girlandlarla bezenmiş terrakotta bir tütsü sunağı (**Resim 235**) bulunmuştur. Sunağın üzerinde beyaz kaplama ve altın sarısı izler mevcuttur[1270]. Kentteki kazılarda tütsü sunaklarının bezemesiz örnekleri de bulunmuştur. Bir evde bulunan ince kireç taşından yapılmış bir tütsü sunağının (**Resim 236**)[1271] haricinde Doğu Nekropol Bazilikasının batısında yer alan ve MÖ 320-290 yılından Geç Antik Çağ'a kadar kullanım görmüş 5 numaralı mezardan da bezemesiz terrakotta minyatür bir sunak gelmiştir[1272].

[1263] Bk. Rumscheid 2006: Beilage 4/1.
[1264] Wiegand – Schrader 1904: 288.
[1265] Wiegand – Schrader 1904: 326.
[1266] Wiegand – Schrader 1904: 320-321.
[1267] Hiller von Gaertringen 1906 Nr. 190-191; Blümel – Merkelbach 2014: 380 Nr. 173-174.
[1268] Wiegand – Schrader 1904: 325-326.
[1269] Wiegand – Schrader 1904: 377-378 Abb. 479.
[1270] Wiegand – Schrader 1904: 322, 362-363 Abb. 452; Königs - Rumscheid 1995: 154 Res. 6 (Berlin, Env. No. 3779).
[1271] Wiegand – Schrader 1904: 377 Abb. 477.
[1272] Kuru 2018: 27 vd.

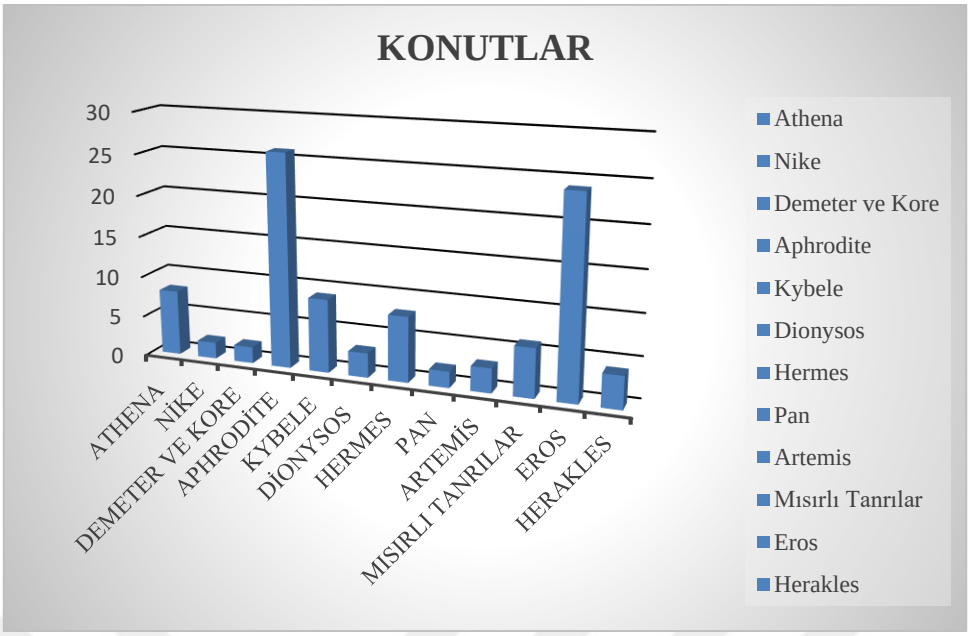

Şekil 5: Konutlarda Betimleri Bulunan Tanrı ve Tanrıçalar

Priene evlerinde halkın inandığı ve taptığı tanrılara dair mermer heykeller, bronz heykelcik, terrakotta figürinler, kandil, kek damgaları, vazo damgaları, vazo kabartma figürü, tütsü sunağı, bronz kapı halkası, bronz fulcrum dâhil çok fazla eser bulunmuştur. 15 numaralı evin *oikos*undan Athena figürini[1273], 20 numaralı evden vazo damgası üzerinde Athena başı[1274], 21b numaralı evden Aphrodite figürini[1275], 25 numaralı evden Herakles figürinleri[1276], 31 numaralı evden Kybele heykeli[1277] bunlardan sadece birkaçıdır.

Priene halkının kutsal alanlardan ziyade yaşadıkları mekânlarda da tanrısını anması ve ona olan bağlılığını göstermesi gerek ev sunakları, gerek tütsü sunakları ve çoğunlukla küçük buluntular vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Priene evlerine bakıldığında Aphrodite ve Eros'un diğer tanrılara oranla daha çok tercih edildiği görülmektedir. Bu seçimde estetik zevkler, dönemin modası ya da bu tanrıların diğerlerine oranla daha ılımlı ve korkuya sebep olmaması etkili olmuş olabilir. Priene halkı ayrıca Kybele, Hermes, Herakles ve Isis'in terrakotta figürinlerine de evlerde sıklıkla yer vermiştir.

[1273] Winter 1903: 176 Nr. 11; Wiegand – Schrader 1904: 322, 334-335 Abb. 374; Rumscheid 2006: 442-443 Nr. 112 Taf. 46/1.
[1274] Wiegand – Schrader 1904: 424-425, 430 Nr. 88 Abb. 542/2, 548.
[1275] Winter 1903: 220 Nr. 6; Wiegand – Schrader 1904: 319, 342 Abb. 399; Rumscheid 2006: 407 Nr. 1 Taf. 1/1.
[1276] Rumscheid 2006: 502 Nr. 291 Taf.127/4-6; Winter 1903: 378 Nr. 2; Rumscheid 2006: 502-503 Nr. 292 Taf. 128/1-3; Wiegand – Schrader 1904: 320, 347 Abb. 408; Rumscheid 2006: 525 Nr. 368 Taf. 151/3.
[1277] Wiegand – Schrader 1904: 373-374; Naumann 1983: Kat. Nr. 608 Taf. 46/2; Vermaseren 1987: 205 Nr. 694 Pl. CLVI.

SONUÇ

Tez çalışmasında Ionia bölgesinin en gözde ve en iyi korunmuş kentlerinden birisi olan Priene'de kuruluştan Roma İmparatorluk Dönemi sonuna değin mevcut kültler, tapınılan tanrı ve tanrıçalar çok çeşitli arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik buluntular ışığında değerlendirilmiştir (**Tablo 1-2, Grafik 1-11**). Bu tezin hazırlanması ile önemli bir Ionia kenti olan Priene'nin Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'ndeki kült hayatını buluntular yardımıyla açıklamak amaçlanmıştır. Konu ile ilgili yayınlar yapılmış olmasına karşın bu araştırma ile konu biraz daha belirginleşmiş, ilgili tüm buluntuların ilk kez toplu bir değerlendirmesi yapılmış ve Priene araştırmalarına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Priene'de Tanrıça Athena, Demeter ve Kore ile Kybele kültlerinin varlığı arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik buluntular yoluyla kanıtlanmıştır. Kentin kutsal ateşinin yandığı *prytaneion*un tanrıçası Hestia'nın bir yazıtta çelenk betimi ile birlikte adı yer alır. Söz konusu çelengin rahipleri simgelediği düşünüldüğünde Hestia da kentte kültü mevcut tanrıçalardan biri olarak kabul edilir. Tanrıça Hera'ya sadece kurban sunularından söz eden birkaç yazıtta rastlanılır. Diğer yandan Aphrodite özellikle konutlarda en fazla terrakotta figürini bulunan tanrıça olmasına karşın adı sadece iki yazıtta geçmektedir. Artemis ile Tyche'ye dair ise çok az buluntu vardır. Mevcut buluntular bu tanrıçaların kültlerini doğrulamaktan uzaktır.

Kentteki araştırmalarda Zeus, Poseidon, Dionysos ve Asklepios'un kültleri arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular yoluyla doğrulanmıştır. Apollon, Hermes ve Pan ise kentte kültü olası tanrılar olarak kabul edilir. Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerinde betimi görülen Men, konutlarda çok sayıda terrakotta figürini bulunan Eros, Athena Tapınağı'ndaki kabartma heykeli başta olmak üzere kentte nadir de olsa görülen Helios ve Kore ile olan mitiyle bağlantılı olarak sikkeler üzerine işlenen Hades, Priene tanrıları arasında olup kültlerini kanıtlayacak herhangi bir malzeme mevcut değildir.

Ionia bölgesinin önemli bir kenti olan Priene'de kente özgü, farklı bir kült, tanrı ya da tanrıçaya dair herhangi bir veri elde edilmemiştir. Kentte başlıca Yunan tanrıları, Anadolulu tanrılar ve Mısırlı tanrılar görülmektedir. Buluntular da çevre kentlere benzer niteliktedir.

Priene'de gerçekleştirilen kazılar sonrasında kültü ilk olarak belgelenen Tanrıça Athena, tıpkı Atina kentinde olduğu gibi kentin baş tanrıçasıdır. MÖ 4. yüzyıldan itibaren "Polias" epitheti ile yazıtlarda zikredilen tanrıçanın tapınağı Roma imparator kültüne de hizmet etmiştir. Tanrıçanın rahibeleri kısa süreli seçilmekte ve yazıtlarda

onurlandırılmaktaydı. Tanrıçanın şenlikleri MS 3. yüzyıla değin yapılmış, tanrıçaya kurbanlar sunulmuştur. Atina kenti ile Priene arasında akrabalık ve dostluk bağları mevcuttur ve bu Athena kült heykeli ile Panathenaia festivalinde görülmektedir. Priene kenti, her dört yılda bir Atina'daki Panathenai festivaline festival elçisi göndermiştir. Athena Polias kültü ve Panathenai festivali ile yakından bağlantılı bir konu olan *gigantomachy*, Priene Athena Tapınağı'nın tavan kasetlerine işlenmiştir. Yazıtlara göre Hellenistik Dönem'de Batı Anadolu'nun diğer kentleri gibi Priene'de de yerel bir Panathenai festivalinin kutlanmış olması olasıdır. Tanrıçanın kültü ve işlenişi hakkında daha detaylı bilgiler mevcut değildir.

MÖ 4. yüzyılda Priene'nin şu anki yerinde kurulmasının ardından kentin kültleri arasında yerini alan Tanrıçalar Demeter ve Kore'nin akropolis kayalığında kente hâkim bir konumdaki kutsal alanı, henüz herhangi bir kutsal alanda rastlanılmayan tapınak planı ve buluntularıyla önem arz eder. Tapınağın cella bölümünde duvar boyunca uzanan kült podyumu ile önünde yer alan mermer masanın bir benzeri, Priene'de "Kutsal Ev" olarak nitelendirilen 22 numaralı evde görülür. Olasılıkla kadınların ev hayatıyla daha iç içe olmasından dolayı Demeter Tapınağı'nda ve Kutsal Ev'de benzer oluşumlar mevcuttur. Tanrıçanın rahibeleri evli ve çocuklu olup olasılıkla kentteki evlerinde yaşıyor ve kutsal alan sadece ritüel ve törenler için kullanılıyordu. Kutsal alanda bulunan çok sayıda terrakotta figürin dişil özelliklere sahiptir. Baubo olarak adlandırılan bereket cinleri, *hydrophoros*lar, oturan çıplak kadınlar ve dansçılar en fazla bulunan terrakotta örneklerdir. Bu buluntular Ionia ve Karia bölgelerindeki diğer Demeter ve Kore kutsal alanlarında da saptanmıştır. Baubo'ların ve çıplak kadın figürlerinin dişiliğe fazlasıyla vurgu yapan karakteri, bereketi ve üremeyi simgeleyen Demeter ile uyumludur. Özellikle Demeter bayramlarında kadınların bu tür figürler ile bir arada olmasının onlardaki doğurganlığı artıracağına inanılmıştır. Alanda bulunan Aphrodite ile bağlantılı güvercin ve oturan çıplak kadın figürinleri olasılıkla Adonis mitinde Kore ile tanrıçanın yer almasından kaynaklıdır. Dans eden kız figürinleri ritüellerin içeriği hakkında bilgi verir. Kutsal alana bırakılan tanrıçanın kurban hayvanı domuzun terrakotta örnekleri, Thesmophoria'larda kuyulara atılan domuz yavrularını simgeliyor olmalıdır. Kutsal alanda bulunan domuz ve tavuk kemikleri, alanda yer alan kuyu, terrakotta dansçı ve domuz figürinleri Priene'de Thesmophoria'nın kutlanmış olabileceğini işaret eder. Kentteki Demeter kültü ve buluntuları tanrıçanın Ionia ve Karia bölgelerinde yer alan diğer kutsal alanlarıyla benzer niteliklere sahiptir.

Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde kentte tapınım gören Anadolu kökenli doğa tanrıçası Kybele'nin Batı Kapısı Caddesi ve Doğu Kaya Yamacı'nda olmak üzere iki

kutsal alanı bulunmaktadır. Yazıtlarda tanrıça için "Meter Phrygia, Meter Pothainis ve Meter Theon" ifadeleri kullanılmıştır. Hellenistik Dönem'de Batı Anadolu ve Ege adalarında görüldüğü gibi Priene'de de tanrıçanın rahibeliği satışa çıkmıştır. Phryg Anası'nın rahibeliğini ömür boyu yapacak kişi çeşitli ayrıcalıklara sahip olmasının yanısıra bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır. Kentteki Kutsal Ev'de figürini ele geçen tanrıçanın, Troizen'de örneğine rastlanıldığı gibi bu evin, kültüne kabul edilen kadınlar için yapılmış olması muhtemeldir. Özellikle Hellenistik Dönem'de tapınım gören tanrıçaya, kutsal alanda kurban ve adaklar sunulmuştur. Kybele törenlerinin Dionysos'un törenlerine benzerliği tanrıçanın kutsal alanında bulunan kurşun bir minyatür masa ile vurgulanmıştır. Priene'de bulunan Kybele betimleri bölgedeki örneklerle benzer yapıdadır. Tanrıçanın kutsal alanında bulunan kil model eller ile bronz bilyeler gibi bazı metal nesneler ise benzerine rastlanılmayan tekil örneklerdir. Bu buluntular olasılıkla kutsal alandaki diğer tanrılara sunulmuş adaklardır.

Zeus'a adanmış kutsal alana dair yazıt mevcut olmasına rağmen arkeolojik açıdan bu henüz doğrulanamamıştır. Athena Tapınağı'nın kuzeydoğusunda yer alan anteli küçük bir yapı Zeus'a adanmış olabilir. Zira Zeus'a özellikle *stephanephoros*lar tarafından görev sürelerinin bitiminden sonra sunulan adakların bir kısmı bu yapının yakınlarında bulunmuştur. Kült törenlerinin düzenlenmesinden sorumlu yüksek bir memurluk olan *stephanephoros*luğun Zeus kültüyle bağlantılı olması, kentteki adaklarda tanrının adının sıklıkla geçmesi ve kent sikkelerinde Zeus'un görülmesi Priene için Zeus'un önemini vurgular.

Kült törenlerinin Panionion'da gerçekleştirildiği Poseidon Helikonios kültünün koruyuculuğunu üstlenen Priene'de erken dönemden Roma'ya değin Poseidon'a tapınım yapılmıştır. Daha öncesinde Kybele'de görüldüğü gibi Poseidon Helikonios rahipliği de belli bir ücret karşılığında satışa sunulmuştur. Miletos ve Sinope'de de örnekleri bulunduğu gibi Hellenistik Dönem'de bu kişiler ömür boyu göreve gelmiştir. Satıştan sonra ayrıcalıklar kazanan ve bazı sorumluluklar yüklenen rahipler Panionion'daki törenlerde görev almakta iken Priene'de tanrının kültüne dair buluntulara pek rastlanılmaz.

Priene'de "Phleos", "Katagogios" ve "Melpomenos" olmak üzere üç farklı epithete ve külte sahip olan Dionysos'a özellikle *agonothetai*ler adak sunmaktaydı. Belli bir ücret karşılığında Dionysos rahipliğini satın alan kişi bu görevi ömür boyu sürdürmekteydi. Priene'de Kybele, Poseidon ve Dionysos rahipliklerinin satış belgelerine sahibiz ve üçünde de bu görevin ömür boyu yapıldığı görülmektedir. Sadece Athena rahibeleri kısa süreli görevde idi. Ionia'daki kıyı kentlerde Dionysos'un *khitonik* kimliği ile bağlantılı olarak kutlanan

Katagogia törenleri Priene'de de mevcuttur. Ayrıca kentte Anthesteria'ya ilaveten Lenaion festivali de kutlanmaktaydı. Priene'de çok kuvvetli bir Dionysos kültü mevcuttur ve bunun Ionia bölgesiyle ile sıkı bağlara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kentte bulunan bir yazıtta *Asklepieion'*dan bahsedilmesi, *bouleterion*daki sunakta büst halinde kabartmasının yer alması ve agoranın doğusundaki tapınağın ona atfedilmesi sebebiyle Tanrı Asklepios'un kentte saygı gördüğü ve kültünün olduğu kabul edilir. Tedavi yöntemlerinin yetersiz olduğu ve hastalıklarla ilgili birçok şeyin bilinmediği antik dönemde kent halkının sağlıklarına kavuşmaları için tanrılarına yalvardığı ve özellikle bu tanrının sağlık tanrısı olması gerektiği gerçeği ile bizler Asklepios'un kent için önemli bir tanrı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak buluntu ve yazıtların sayıca az olması Asklepios'un kentte en büyük tanrılardan ziyade ikinci planda bir tanrı olduğunun işaretçisi olmalıdır.

MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında III. Ptolemaios Euergetes'in etkisiyle Mısırlı Tanrılar kültü Batı Anadolu'nun diğer kentlerinde olduğu gibi Priene'de de yer edinmeye başlamıştır. Sarapis ve Isis başta olmak üzere Mısırlı tanrılara kurban edilen hayvanlar arasında kuşlar dikkat çeker ve kuş sunusu ile kutsal alanın arınacağına inanılmaktadır. Diğer kentlere oranla Priene'de Mısır etkili eserler pek fazla bulunmaz. Priene'de ön planda olan Tanrıça Isis için rahip bir meşale alayı düzenlenmekte ve kült törenlerinde bir Mısırlı da bulunmaktadır.

Büyük İskender'e yaşarken ve ölümünün ardından bir tanrı olarak saygı gösterilmiş, kutsal alanlar adanmış ve onuruna bu kutsal alanlarda oyunlar düzenlenmiştir. Priene kentinde de Athena Polias Tapınağı'nın ithaf yazıtında ismi anılan ve Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev'de heykel başı bulunan İskender kültü konusunda elimizdeki tek veri, Kutsal Stoa'nın batı duvarında yer alan bir onur yazıtında geçen "Aleksandreion" ifadesidir. Bu yazıt vasıtasıyla Priene'de Büyük İskender'e adanmış bir yapı olduğu ve bunun tahribe uğradığı bilgisine ulaşılmaktadır. Ancak bu zamana değin hiçbir antik yerleşimde Aleksandreion bulunmadığı için bu yapının nasıl bir formda olduğu bilinmemektedir. Priene'deki Kutsal Ev, tanrıların yanısıra Büyük İskender kültü için de hizmet etmiş olabilir.

Roma'nın egemenlik alanındaki halklar üzerinde iktidarını kuvvetlendirmek amacıyla din olgusunu siyasetle birleştirmesi sonucu meydana gelen Roma İmparator Kültü, Roma'nın Asya vilayetinin bir parçası olan Priene'de de mevcuttur. Athena Tapınağı Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte imparator kültü için de kutsal bir alan haline gelmiştir. Roma politikası gereği imparator, toplumun kalbindeki yerini sağlamlaştırmak ve tapımını güçlendirmek amacıyla en güçlü tanrı ile yan yana olmayı tercih etmiştir. Priene'de de bu

tanrı Athena'dır. İmparator kültüyle ilgili verilerin ele geçtiği kentteki bir diğer önemli yapı, Kutsal Stoa'dır. Kentin kalbinin attığı yer olan agorada bulunan kutsal mekân, imparatorluk kültü için Priene'de alan seçimine verilen önemin göstergesidir. Kültün bir başrahibinin ve tanrıçayla ortak kullanılan bir tapınağının olması, imparator kültünün kurumsallaşmış ve toplumun değer yargılarıyla uyumlu şekilde kentte yaşatıldığını göstermektedir.

Priene halkı tanrı ve tanrıçalarına sadece kutsal alan ve tapınaklarda tapınmamış evlerinde de onlara yer vermiştir. Evlerde bulunan çok sayıda minyatür sunak, ev sunakları ve terrakotta figürinler halkın tanrılarına her daim yakın olmak arzusunda olduğunun göstergeleridir. Ancak, Pompei'de belgelendiği gibi lareriumlar ya da nişler mevcut değildir.

Ionia bölgesinin önemli kentlerinden birisi olan Priene'de kuruluşun ilk dönemlerinden Roma İmparatorluk Dönemi sonlarına değin var olan kültler ve tapınılan tanrı ile tanrıçalarda, dönemin ve bölgenin geleneklerinin devam ettirildiği görülmektedir. Komşu kentlerle benzer özelliklere sahip adaklar, ritüel ve bayramlara sahip olan kentte bazı ünik nitelikler de mevcuttur. Hellenistik Dönem'in siyasi ve askeri gelişmelerinin etkisiyle Anadolu'ya nüfuz eden Mısırlı Tanrılar Kültü Priene'de de kendine yer edinmiş ve Mısır'a bağlı bir şekilde gerçekleştirilen ritüelleriyle uzun yıllar kentin dini yaşantısında etkisini korumuştur. Büyük İskender'in kültüne dair mevcut olan tek bilgi kralın kutsal alanının tahrip olmasıdır. Roma'nın gücünü koruma amacıyla meydana getirdiği İmparator Kültü de kentin en önemli yapısında kentin tanrıçasıyla birlikte yaşatılmıştır. Roma'nın etki alanındaki diğer yerlerde görüldüğü gibi Priene'de de imparator ve ailesi çok fazla adak ile onurlandırılmıştır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Çalışmada Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Amerikan Arkeoloji Enstitüsü tarafından önerilenler dışında aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır. Antik kaynakların kısaltmalarında Der Kleine Pauly'nin, Türkçe kısaltmalarda Türk Dil Kurumu'nun tavsiye ettiklerine uyulmuştur.

ANTİK KAYNAKLAR

Aristoph. Plut.	Aristophanes, Plutus (Zenginlik), Y. Güleryüz (çev.) (Ankara 2019). Töz Yayınları
Aristoph. Ran.	Aristophanes, Ranae / Kurbağalar, Y. Güleryüz (çev.) (Ankara 2019). Töz Yayınları
Aristoph. Thesm.	Aristophanes, Thesmophoriazusae / Kadınlar Şenlikte, Y. Güleryüz (çev.) (Ankara 2019). Töz Yayınları
Arr. an.	Arrianos, The Anabasis of Alexander, E.J. Chınnock (trans.). (London 1884). Hodder and Stoughton
Augustus	AUGUSTUS, Caesar Augustus Monumentum Ancyranum / Ankara Anıtı, Ç. Dürüşken (çev.) (İstanbul 2009). Kabalcı Yayınevi
Eur. Bacch.	Euripides, Bakkhalar, G. Dilmen (çev.), 1. baskı (İstanbul 2001). Mitos&Boyut Yayınları
Hdt.	Herodotos, Herodot Tarihi, M. Ökmen (çev.) (İstanbul 2002). Türkiye İş Bankası Yayınları
Hes. theog.	Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, F. Akderin (çev.) (İstanbul 2014). Say Yayınları
Hes. erg.	Hesiodos, İşler ve Günler, F. Akderin (çev.) (İstanbul 2014). Say Yayınları
Hom. Hym.	Homeros İlahileri (Homerik İlahiler), A. Eti Sina (çev.) (İstanbul 2008). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
Hom. Il.	Homeros, İlyada, A. Erhat – A. Kadir (çev.) (İstanbul 2004). Can Yayınları
Hom. Od.	Homeros, Odysseia, A. Erhat – A. Kadir (çev.) (İstanbul 2014). Türkiye İş Bankası Yayınları
Ksen. an.	Ksenophon, Anabasis – On Binler'in Dönüşü, A. Çokona (çev.) (İstanbul 2015). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
Ov. met.	Ovidius, Dönüşümler, Y. Güleryüz (çev.) (Ankara 2019). Töz Yayınları
Plin. Nat.	Gaius Plinius Secundus, Doğa Tarihi (I. ve II. Kitap), İnanç Pastırmacı (çev.) (İstanbul 2017). Say Yayınları
Plut. Alex.	Plutarkhos, Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları), V. Gültekin (çev.) (İstanbul 1980). Rado Yayınları

Strab. Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV), A. Pekman (çev.) (İstanbul 2015). Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Suet. Gaius Suetonius Tranquillus, On İki Caesar'ın Yaşamı, F. G. Özaktürk – Ü. F. Telatar (çev.) (Ankara 2019). Doğu Batı Yayınları

Vitr. Vitrivius, Mimarlık Üzerine On Kitap, 3. baskı (Ankara 1998). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı

MODERN KAYNAKLAR

Agizza 2006 R. Agizza, Antik Yunan'da Mitoloji, Z. Z. İlkgelen (çev.) (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Akalın 2014 K. H. Akalın, "Hristiyanlığa Aktarılmış Ritüeller Olarak Isis Kültünde Vaftiz ve Günah Çıkartma Ayinleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 42 (Erzurum), 41-76.

Akar Tanrıver 2009 D. S. Akar Tanrıver, Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İzmir).

Akar Tanrıver 2017 D. Akar Tanrıver, "Smyrna'da Asklepios Kültü", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, sayı 38 (Erzurum). 117-130.

Akarca 1998 A. Akarca, Şehir ve Savunması, (Ankara). Türk Tarih Kurumu Basımevi

Akçay 2017 T. Akçay, Yunan ve Roma'da Ölü Kültü, E. Erten – M. Özyıldırım (eds.) (Ankara). Bilgin Kültür Sanat Yayınları

Akın – Özkan 2016 M. Akın – E. B. Özkan, "Badırga Kybele'si ve Nilüfer'deki Kybele Kültü", Odryses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu, M. Şahin – S. Sevim – D. Yavaş (eds.) (Ankara). Nilüfer Belediyesi, 71-96.

Akkurnaz 2016 F. B. Akkurnaz, Eski Yunan ve Roma Kapları ve İşlevleri, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) (Aydın).

Akşit 1985 O. Akşit, Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ-MS 192) (İstanbul). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Akurgal 1983 E. Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey (İstanbul). Türk Tarih Kurumu Basımevi

Akurgal 2015 M. Akurgal, "Smyrna Athena Tapınağı", Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan, E. Okan – C. Atila (eds.) (İstanbul). Ege Yayınları, 1-12.

Albayrak 2008 Y. Albayrak, Anadolu'da Artemis Kültü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (Ankara).

Alpagut 2017 A. Alpagut, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndan Ele Geçen Domuz Kemikleri Hakkında İlk Gözlemler", M. Doyran – B. Özen – U. Çörtük – S. Özen (eds.), Basileus – Uluslararası Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu, Kaunos Kazı Evi 25-28 Haziran 2014 (Ankara). Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 15-18.

Antiquities of Ionia I, 1821	Antiquities of Ionia I (London). Society of Dilettanti
Antiquities of Ionia IV, 1881	Antiquities of Ionia IV (London). Society of Dilettanti
Antonaccio 1994	C. M. Antonaccio, "Contesting the Past: Hero Cult, and Epic in Early Greece", AJA, vol. 98, no. 3, 389-410.
Arıhan 2003	S. Karagöz Arıhan, Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Ankara).
Asal 2002	R. Asal, "Sağlık ile İlgili Adak Eşyaları", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi (İstanbul). Nobel Tıp Kitabevleri, 73-82.
Atalay 1987	E. Atalay, "Ephesos'ta Mısır Kültü ve Mısır Heykelcikleri", A. Çilingiroğlu (ed.), Anadolu Demir Çağları (İzmir), 116-122.
Ateş 2018	G. Ateş, "Kybele İkonografisinde Tympanon", MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 16, sayı 1, 291-318.
Aytüre 2016	S. Aytüre, "Poseidon Helikonios Kültü", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 25, 297-305.
Aytüre 2017	S. Aytüre, "Hellenistik Dönem'de Panionion / İonia Birliği", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 27, 337-348.
Badde 1997	A. Badde, "Der Dionysos von Priene Sk 1532. Zur Behandlung von Brandschäden an Marmorplastik", Jahrbuch der Berliner Museen, 39. Bd., 187-190.
Baker 2013	S. Baker, Eski Roma: Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü, Ekin Duru (çev.) (İstanbul). Say Yayınları
Bankel 2003	H. Bankel, "Der Asklepiostempel an der Agora von Priene", Istmitt 53, 401-419.
Baring – Cashford 1993	A. Baring – J. Cashford, The Myth of the Goddess: Evaluation of an Image (London). Penguin Books
Başaran 2013	C. Başaran (ed.), Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion, Ege (İstanbul). Yayınları
Baykan 2012	D. Baykan, "Roma Dönemi Tedavi Mekânları", I. Şahin (ed.), İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı (Edirne). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 43-49.
Bayladı 2005	D. Bayladı, Mitoloji Sözlüğü (İstanbul). Say Yayınları
Baz 1998	F. Baz, Roma İmparator Kültü, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İstanbul).
Beekes 2003	R. S. P. Beekes, "The Origin of Apollo", JANER 3, 1-21.

Benario 1958	H. W. Benario, "Julia Domna: Mater Senatus et Patriae", Phoenix, vol. 12, no. 2, 67-70.
Berndt 2018	S. Berndt, "The Hand Gesture and Symbols of Sabazios", Opuscula 11, 151-168.
Berndt Ersöz 1998	S. Berndt Ersöz, "Phrygian Rock-Cut Cult Façades: A Study of the Function of the So-Called Shaft Monuments", Anatolian Studies, vol. 48, 87-112.
Bertolazzi 2015	R. Bertolazzi, "The Depiction of Livia and Julia Domna by Cassius Dio: Some Observations", Acta Ant. Hung. 55, 413-432.
Blümel – Merkelbach 2014	W. Blümel – R. Merkelbach**,** Die Inschriften von Priene, Teil I: Text (Bonn). Habelt
Boardman 2001	J. Boardman, Yunan Heykeli Arkaik Dönem, Y. Ersoy (çev.), 1. baskı (İstanbul). Homer Kitabevi
Bogh 2007	B. Bogh, "The Phrygian Background of Kybele", Numen, vol. 54, fasc. 3, 304-339.
Bommas 2005	M. Bommas, "Das Isisbuch des Apuleius und die Rote Halle von Pergamon überlegungen zum Kultverlauf in den Heiligtümern für ägyptische Gottheiten und seinen Ursprüngen", A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 227-245.
Bonfante 2008	L. Bonfante, "Freud and the Psychoanalytical Meaning of the Baubo Gesture in Ancient Art", Notes in the History of Art, Vol. 27, No. 2/3, Special Issue on Art and Pschoanalysis, 2-9.
Bookis – Stroud 1987	N. Bookidis – R. S. Stroud, Demeter ve Persephone in the Corinth (Princeton, New Jersey). The Meriden-Stinehour Press
Boyana 2005	H. Boyana, "Arkadia Kökenli Keçi Tanrı Pan", Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 24, s. 37, 167-193.
Boyana 2011	H. Boyana, "Panionia Birliği", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt 30, sayı 49, 13-27.
Brody 2001	L. R. Brody, "The Cult of Aphrodite at Aphrodisias in Caria", Kernos, 14, 93-109.
Brückener 2005	C. Brückener, "Die Rote Halle aus bauhistorischer Sicht – Neue Dokumentationsarbeiten", A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 35-46.
Bulba 2018	M. Bulba, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Seramik Buluntular", MJH, VIII/2, 159-179.

Bulba 2019a M. Bulba, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Mimarisi ve İdentifikasyonu”, TÜBA-AR 24, 209-236.

Bulba 2019b M. Bulba, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Kandiller”, Phaselis, V, 31-41.

Bulba 2019c M. Bulba, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Terrakotta Buluntular”, Cedrus VII, 123-167.

Bulba 2019d M. Bulba, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Kült Uygulamaları”, MJH, IX/1, 57-78.

Burford 1969 A. Burford, The Greek Tempel Builders at Epidauros, Lıverpool University Press

Carpenter 2016 T. H. Carpenter, Antik Yunan’da Sanat ve Mitoloji, B.B.M. Ünlüoğlu (çev.) (İstanbul). Homer Kitabevi

Carter 1978 J. C. Carter, “Relief Sculptures from the Temple of Athena Polias at Priene”, E. Akurgal (ed.), The proceedings of the Xth ınternational congress of classical archaeology, vol II (Ankara-İzmir 23-30/IX/1973) (Ankara). Türk Tarih Kurumu Basımevi, 771-782.

Carter 1979 J. C. Carter, “The Date of the Sculptured Coffer Lids from the Tempel of Athene Polias at Priene”, G. Kopcke – M. B. Moore (eds.), Studies ın Classical Art and Archaeology (Newyork), 139-151 Pl. XLI-XLIV.

Carter 1983 J. C. Carter, The Sculpture of the Sanctuary of Athena Polias at Priene (London). The Society of Antiquaries of London

Carter 1984 J. C. Carter, “The Date of the Altar of Athena at Priene and Its Reliefs”, Alessandrıa e ıl ellenıstıco-romano, studı ın onore dı achille adriani (Roma), 748-763.

Champdor 1984 A. Champdor, Eski Mısır’ın Ölüler Kitabı, S. Tahsuğ (çev.) (İstanbul). Ruh ve Madde Yayınları

Clark 1983 M. E. Clark, “Spes in the Early Imperial Cult, ‘The Hope of Augustus’”, Numen, vol. 30, fasc. 1, 80-105.

Coulton 1971 J. J. Coulton, “Διπλη Στοά”, AJA, vol. 75, no. 2, 183-184.

Crompton 2003 S. W. Crompton, Alexander The Great, (United States of America). Chelsea House Publishers

Cronkite 1997 S. M. Cronkite, The Sanctuary of Demeter at Mytiline: A Dıachronic and Contextual Study, Volume Two Catalogue, A Thesis of Doctorate of Philosophy (London)

Croon 1967 J. H. Croon, “Hot Springs and Healing Gods”, Mnemosyne, vol. 20, fasc. 3, 225-246.

Crosby 1949 M. Crosby, “An Athenian Fruit Measure”, Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens, vol. 18, no. 1, 108-113.

Crowther 1996 C. V. Crowther, “I. Priene 8 and The History of Priene in the Early Hellenistic Period”, Chiron, band 26 (München), 195-250.

Çağlayan Takımcı 2016 — M. Çağlayan Takımcı, Antik Çağda Bayramlar ve Festivaller (Yunan – Roma), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Konya).

Çaykara 2013 — E. Çaykara, "Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria", M. Darga, Anadolu'da Kadın – Onbin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları, 296-317.

Çekilmez 2015 — M. Çekilmez, "Halikarnassos Yarımadası'ndan Bir Grup Figürin", TÜBA-AR, 18, 109-123.

Çelgin 1986 — G. Çelgin, Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis (İstanbul), Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Çelgin 2011 — G. Çelgin, Eski Yunanca - Türkçe Sözlük (İstanbul). Kabalcı Yayınevi

Çelgin – Kürkçü 2016 — A. V. Çelgin – M. Kürkçü, "Termessos'ta Yeni Keşfedilen Pan Temenosu", B. Takmer – E. N. Akdoğu Arca – N. Gökalp Özdil (eds.), Vir doctus Anatolicus, Sencer Şahin Anısına Yazılar, (İstanbul). Kabalcı Yayınevi, 238-258.

Çiftçi 2010 — M. K. Çiftçi, Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Konya).

Çoban 2016 — H. Çoban, "Roma Dönemi Hastahaneleri, Asklepieionlar ve Sarıkaya Roma Hamamı", I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı, cilt 1 (Yozgat). Bozok Üniversitesi Yayınları, 98-109.

Çokbankir 2011 — N. Çokbankir, "Pamhpylia, Lykia, Kilikia ve Pisidia'da Epigrafik Verilerle Roma İmparatorluk Dönemi'nde Atletik Oyunların Finansı", Olba, XIX, 313-329.

Çulha 2005 — Z. Çulha, Batı Anadolu'da İmparator Kültü Tapınakları, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İzmir).

Dechow 2014 — J. F. Dechow, "The Gospel and the Emperor Cult from Bultmann to Crossan", Forum, Third Series 3.2., 63-88.

Demir 2016 — F. Demir, "Batı Anadolu'da Hellenistik Dönem Kutsal Alan Planlaması", Phaselis, vol. II, 285-295.

Demirtaş – Pınarcık 2016 — N. Demirtaş – P. Pınarcık, "Herakleia Pontike Sikkeleri Üzerinde Herakles'in On İki İşinin Tasvirleri", Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi, cilt 1, sayı 1, 64-102.

Deubner 1940 — O. Deubner, "Das Ägyptische Heiligtum in Pergamon", Bericht über den 4. Internationalen Kongress für Archäologie, 477-478.

Deubner 1977/78 — O. Deubner, "Das Heiligtum der alexandrinischen Gottheiten in Pergamon genannt 'Kızıl Avlu' (Rote Halle)", IstMitt 27/28, 227-250.

Deutsches Archäologisches Institut 1989 — "Jahresbericht 1988 des Deutschen Archäologischen Instituts", AA 4 (Berlin). Walter de Gruyter, 635-718.

Dilek 2000 İ. Dilek, "Kült Kavramı ve Söz Kültü", Bilig 95, 51-81.

Donbaz 2002 V. Donbaz, "Yazılı Belgeler Işığında Mezopotamya'da ve Anadolu'da Tıp", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi-İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi (İstanbul). Nobel Tıp Kitabevleri, 23-37.

Doyran 2017 M. Doyran, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndan Thesmophoria Bayramının İzleri", M. Doyran – B. Özen – U. Çörtük – S. Özen (eds.), Basileus – Uluslararası Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu, Kaunos Kazı Evi 25-28 Haziran 2014, (Ankara). Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 1-14.

Dörpfeld 1924 W. Dörpfeld, "Das Theater von Priene und die Griechische Bühne", AM 49, 50-101.

Duyuran 1948 R. Duyuran, Priene Kılavuzu (İstanbul). Milli Eğitim Basımevi

Dürüşken 2000 Ç. Dürüşken, Roma'nın Gizem Dinleri (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Dürüşken 2003 Ç. Dürüşken, Roma Dini (İstanbul). Ege Yayınları

Er 2004 Y. Er, Klasik Arkeoloji Sözlüğü (Ankara). Phoenix Yayınevi

Erdoğan 2008 A. Erdoğan, "Phokaıa İncir Adası Kaya Kutsal Alanı ve Bakkheion", III. ve IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu (Ankara). Ankara Üniversitesi Basımevi, 109-126.

Eren 2019 K. Eren, "Hellen Polisinin Ortaya Çıkması: Güncel Çalışmalar Üzerine Değerlendirmeler", MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (20), 225-236.

Erhat 2003 A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü, 12. baskı (İstanbul). Remzi Kitabevi

Erol 2007 A. Erol, "Antikçağın Festivalleri Anadolu Kentlerinde Agonlar", Toplumsal Tarih 164, 52-55.

Evans 2002 N. A. Evans, "Sanctuaries, Sacrifices, and the Eleusinian Mysteries", Numen, vol. 49, Fasc. 3, 227-254.

Fantham 2006 E. Fantham, Women of the Ancient World – Augusti – The Emperor's Daughter, (Newyork). Routledge

Felten 1983 F. Felten, "Heiligtümer oder Märkte?", Antike Kunst, 26, H. 2, 84-105.

Fenn 2016 N. Fenn, Späthellenistische und Frühkaiserzeitliche Keramik aus Priene Untersuchungen zu Herkunft und Produktion (Wiesbaden). Reichert Verlag

Filges 2015 A. Filges, "Ein Felsheiligtum in Stadtgebiet von Priene, Privater Kult im öffentlichen Raum?", K. Sporn – S. Ladstatter – M. Kerschner (Hrsg.), Natur-Kult-Raum, Akten des interrationalen Kolloquiums, Paris-Lodron Universitat Salzburg, 20-22 Janner 2012 (Wien), 81-110.

Freeman 2003 C. Freeman, Mısır, Yunan ve Roma – Antik Akdeniz Uygarlıkları (Ankara). Dost Kitabevi Yayınları

Fishwick 1961	D. Fishwick, "The Imperial Cult in Roman Britain and Military Cult", Phoenix, vol. 15, no. 4, 213-229.
Freely 2003	J. Freely, Türkiye Uygarlıklar Rehberi: Akdeniz Kıyıları (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları
Friesen 2001	J. S. Friesen, Imperial Cults and the Apocalypse of John: Reading Revelation in the Ruins (Oxford). Oxford University Press
Ful 2013	Ş. D. Ful, "Mysia Bölgesinde Apollon Kültü", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, I, 1-22.
Ful 2019	Ş. D. Ful, "Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 14/1, 263-283.
Gasparro 1985	G. S. Gasparro, "Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis", Études Préliminaires Aux Religions Orientales Dans L'empire Romain (Leiden). E. J. Brill, 1985.
Gençler Güray 2018	Ç. Gençler Güray, "Erythrai'de Demeter Tapınımı", Türk Arkeoloji Dergisi, cilt 37, sayı 64, 55-70.
Georgopoulos vd. 2003	N. A. Georgopoulos – G. A. Vagenakis – A. L. Pierris, "Baubo: A Case of Ambiguous Genitalia in the Eleusinian Mysteries", Hormones 2 (1), 72-75.
Gerkan 1921	A. von Gerkan, Das Theater von Priene: als Einzelanlage und in seiner Bedeutung für das Hellenistische Bühnenwesen (Müchen). F. Schmidt
Gerkan 1924	A. von Gerkan, "Der Altar des Athenatempels in Priene", Bonn Jahrb 129, 15-25.
Gorrie 2004	C. Gorrie, "Julia Domna's Building a Patronage, Imperial Family Roles and the Severan Revival of Moral Legislation", Zeitschrift für Alte Geschichte, Bd. 53, H. 1, 61-72.
Gökalp Özdil 2018	N. Gökalp Özdil, "Yazıtlar Işığında Küçükasya'da Stephanephoria", Hıstory Studies International Journal of History, vol. 10, ıssue 3, 197-205.
Gözlü 2018	A. Gözlü, "Antik Yunan'da Polis Öncesi Bir Sosyo-Ekonomik Formasyon: Oikos", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, sayı 60, 269-279.
Graf 1985	F. Graf, Nordionische Kulte: religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu den Kulten von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia (Rome). Schweizerisches Institut
Graf 2009	F. Graf, Apollo (London and Newyork). Routledge
Graves 2004	R. Graves, Yunan Mitleri, U. Akpur (çev.) (İstanbul). Say Yayınları
Greaves 2004	A. M. Greaves, "The Cult of Aphrodite in Miletos and Its Colonies", Anatolian Studies, vol. 54, 27-33.
Green 2007	P. Green, Alexander The Great and The Hellenistic Age (London). Weidenfeld and Nicolson

Güçlü 2006	H. Güçlü, Tekirdağ Çevresi Pişmiş Toprak Figürinleri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Edirne).
Gür 2016	B. Gür, "Antik Hellen Tapınağı ve Kutsal Alanlarında Tasarım ve Düzenlemeler", Cedrus IV, 61-74.
Güven 1994	S. Güven, "Res Gestae Divi Augusti Yazıtı ve Ankara'nın Roma Dünyasındaki Yeri", Ankara Ankara (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları, 51-61.
Güven 1998	S. Güven, "Displaying the Res Gestae of Augustus: A Monument of Imperial Image for All", JSAH, vol. 57, No. 1, 30-45.
Hakman 2013	M. Hakman, "Bir Anadolu Tanrısı Olarak Zeus'un Tabiat İle İlişkisi Üzerine Bir Gözlem", Acta Turcica, yıl V, sayı 1, 1-18.
Harland 1996	P. A. Harland, "Honours and Worship: Emperors, Imperial Cults and Associations at Ephesus (first to third centuries C.E.), Studies in Religion / Sciences Religieuses, 25/3, 319-334.
Harland 2003	P. A. Harland, "Imperial Cults within local cultural life: Associations in Roman Asia", AHB 17.1-2, 85-107.
Heckel – Yardley 2004	W. Heckel – J. C. Yardley, Alexander the Great: Historical Texts in Translation (United Kingdom). Blackwell Publishing
Hemelrijk 2005	E. A. Hemelrijk, "Priestesses of the Imperial Cult in the Latin West: Titles and Function", L'Antiquité Classique, T. 74, 137-170.
Hennemeyer 2005	A. Hennemeyer, "Das Heiligtum der Ägyptischen Götter in Priene", A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 139-153.
Hennemeyer 2013	A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene (Germany). Reichert Verlag Wiesbaden
Herda 2006	A. Herda, "Panionion – Melia, Mykalessos – Mykale, Perseus und Medusa", IstMitt 56, 43-202.
Herrmann 1971	P. Herrmann, "Athena Polias in Milet", Chiron, Band 1 (München). C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 291-298.
Hiller von Gaertringen 1906	F. F. Hiller von Gaertringen, Inschriften von Priene (Berlin). G. Reimer
Hoffmann 2003	A. Hoffmann, "Pergamon'da Kızıl Avlu: Geleceğe Yönelik Perspektiflerle Ayrıntılı Bir Araştırma Tarihçesi", Anadolu 25, 37-52 .
Hoffmann 2005	A. Hoffmann, "Die Rote Halle in Pergamon – Eine Komplizierte Forschungsgeschichte mit Zukunftsperspektive", A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 3-20.

Houser 1979	C. Houser, Dionysos and His Circle: Ancient through Modern, Fogg Art Museum, Harvard University
Howatson 2013	M. C. Howatson (ed.), Oxford Antikçağ Sözlüğü, F. Ersöz (çev.) (İstanbul). Kitap Yayınevi
Hölbl 2007	G. Hölbl, "Ionien und Ägypten in Archaischer Zeit", J. Cobet – V. von Graeve – W. Dietrich Niemeier – K. Zimmermann (Hrsg.), Frühes Ionien eine Bestandsaufnahme, Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September – 1. Oktober 1999, Verlag (Mainz am Rhein). Philipp von Zabern, 447-461.
Işık 1999	F. Işık, Doğa Ana Kubaba – Tanrıçaların Ege'de Buluşması (İstanbul). Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
Işık 2017	C. Işık, "Bir Kaunos Rüyası", M. Doyran – B. Özen – U. Çörtük – S. Özen (eds.), Basileus – Uluslararası Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu, Kaunos Kazı Evi 25-28 Haziran 2014 (Ankara). Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, VII-XII.
İşkan – Aktaş 2019	H. İşkan – Ş. Aktaş, "Überlegungen zu einem Artemis Relief aus Patara", Adalya 22, 297-318.
Jackson 1999	R. Jackson, Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar, Ş. Mumcu (çev.) (İstanbul). Homer Kitabevi
Joyce 2014/2015	L. Joyce, "Roma and Virtuous Breast", MAAR (Memoirs of the American Academy in Rome), 59/60, University of Michigan Press, 1-49.
Kabaağaç – Alova 1995	S. Kabaağaç – E. Alova, Latince-Türkçe Sözlük (İstanbul). Sosyal Yayınlar
Kajava 2004	M. Kajava, "Hestia Hearth, Goddess, and Cult", Harvard Studies in Classical Philology, vol. 102, 1-20.
Kaplan 2019	D. Kaplan, "Yüksel Erimtan Koleksiyonu'ndan İki Terrakotta Fulcrum Figürü", Anadolu/Anatolia 45, 57-80.
Karagöz 2002	Ş. Karagöz, "Eskiçağ'da Sağlık Merkezleri", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi (İstanbul). Nobel Tıp Kitabevleri, 65-72.
Karahan 2019	Ü. O. Karahan, "Hellenistik ve Roma Dönemi'nde Hellen Kentlerinde Tahkim: Samos-Priene Örneği", History Studies, 11/3, 963-981.
Karaosmanoğlu 2005	M. Karaosmanoğlu, Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları (Erzurum). Eser Ofset Matbaacılık
Karatağ 2013	M. Karatağ, Klasik Arkeoloji Sözlüğü – Yunan-Roma (Ankara). Midas Kitap
Karataş 2019	A. M. S. Karataş, "Personified Vulva, Ritual Obscenity, and Baubo", Journal of Greek Archaeology, vol. 4, 180-203.

Kart 2012	E. Kart, "Anadolu'da İsis ve Serapis Kültünün Kaunos'taki İzleri", K. Dörtlük, T. Kahya, R. B. Seyhan, T. Ertekin (eds.), Sempozyum Bildirileri, Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdeniz Sempozyumu 04-07 Kasım 2009, Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (İstanbul), 195-204.
Kaya Zenbilci 2021	İ. Kaya Zenbilci, "Kozalak: Sanat Tarihi Bağlamında Bir Motifin Gizemini Okumak", İ. Kaya Zenbilci (ed.), Orta Çağ'dan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları, 1. baskı (İstanbul). Hiper Yayın, 212-250.
Kerényi 2013	C. Kerényi, Dionysos, B. Çetiner (çev.), 1. baskı (İstanbul). Pinhan Yayıncılık
Kılıç – Duymuş 2009	Y. Kılıç – H. H. Duymuş, "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl 13, sayı 1, 159-178.
Kızıltan 2002	Z. Kızıltan, "Hititlerde Tıp", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi-İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi (İstanbul). Nobel Tıp Kitabevleri, 18-22.
Kienlin 1998	A. von Kienlin, "Zum Heiligtum an der Agora von Priene", Bericht über die 40. Tagung für Ausgrabungswissenschaft und Bauforschung Wien 20-23 Mai, 79-85.
Kienlin 2004	A. von Kienlin, Die Agora von Priene (eines Doktor-Ingenieurs Dissertation), Fakultät für Architektur der Technischen Universität München
Kienlin – Schneider 2003	A. von Kienlin – C. Schneider "Zum Demeterheiligtum von Priene", in W. Raeck et al., Priene. Neue Forschungen an einem alten Grabungsort, IstMitt 53, 386-400.
Kissel 2001	T. Kissel, "14. April 195 N. Chr", Antike Welt, vol. 32, no. 2, 200-201.
Knittlmayer – Heilmeyer 1998	B. Knittlmayer – W.D. Heilmeyer (Hrsg.), Die Antikensammlung: Altes Museum, Pergamonmuseum (Mainz). Von Zabern
Koenigs 1994	W. Koenigs, "Priene 1992", XI Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara). Ankara Üniversitesi Basımevi, 465-481.
Koenigs 1999	W. Koenigs, "The Temple of Athena Polias at Priene: Doric Architecture in the Guise of Ionic?", L. Haselberger (ed.), Appearance and Essence Refinements of Classical Architecture: Curvature (Philadelphia). 139-153.
Koenigs 2015	W. Koenigs, Der Athenatempel von Priene (Germany). Reichert Verlag Wiesbaden
Koenigs – Kienlin 1999	W. Koenigs – A. von Kienlin, "Priene 1997", XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, II. Cilt (Ankara). Milli Kütüphane Basımevi, 153-164.
Koenigs – Rumscheid 1995	W. Koenigs – F. Rumscheid, "Priene 1993", XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara). Milli Kütüphane Basımevi, 145 – 156.

Koenigs vd. 2000	W. Koenigs – W. Raeck – A. Hennemıer – A. von Kienlin – T. Lange – C. Schneider, "Priene 1998", 21. Kazı Sonuçları Toplantısı c. 2, (Ankara). Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 181-192.
Koester 1998	H. Koester, "The Cult of the Egyptian Deities in Asia Minor", H. Koester (Hrsg.), Pergamon. Citadel of the Gods (Harrisburg). Trinity Press International, 111-135.
Korkut – Dirican 2020	T. Korkut – M. Dirican, "Pamphylia ve Phrygia Bölgeleri Roma Dönemi Lahit Üretim Merkezleri ve Atölye Sorunları", TÜBA-AR, 27, 257-270.
Koşay vd. 2013	H. Z. Koşay – M. E. Z. Orgun – S. Bayram – E. Tan, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, Cilt IV, Anadolu (Ankara). Türk Tarih Kurumu
Krischen 1916	F. Krischen, "Die Orophernes Halle in Priene", Jdl 31, 306-309.
Kuhoff 1993	W. Kuhoff, "Iulia Aug. Mater Aug. n. et Castrorum et Senatus et Patriae", Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. 97, 259-271.
Kulözü – Açmaz 2006	N. Kulözü – M. Açmaz, "Transformation of House-Typology in the Ancient Priene City", Built Environment and Information Technologies, 1st International CIB Endorsed METU Postgraduate Conference Built Environment & Information Technologies, 17. Mar. – 18. Mar. 2006, Ankara (Rotterdam, Netherlands), 643-653.
Kuray 1996	C. Kuray, Didim Klaros Kutsal Alanları ve Anadolu Apollon Tapınakları, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İstanbul).
Kuru 2018	B. Kuru, Priene Doğu Nekropol Bazilikası'nın Batısında Bulunan Mezar Grubu, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Bursa).
Kutlu - Duralı 1973	S. Kutlu – T. Duralı (çev.), Gılgamış Destanı (İstanbul). Hürriyet Yayınları
Küçükbezci 2019	H. G. Küçükbezci, "Hitit İnancında Farklı Kurban ve Sunu Türleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 41, 139-147.
Lane 1989	E. N. Lane, Conclusions, Corpus Cultus Iovis Sabazii (CCIS) III (Leiden). E. J. Brill
Larson 2007	J. Larson, Ancient Greek Cults (Newyork). Routledge
Lembke 2005	K. Lembke, "Kolosssalität und Monumentalität; Zur Größe und Ausdehnung der Roten Halle", A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 47-57.
Leshem 2016	D. Leshem, "What did the Ancient Greeks Mean by "Oikonomia?", The Journal of Economic Perspectives, vol. 30, no. 1, 225-238.

Leventi 2007 — I. Leventi, “The Mondragone Relief Revisited - Eleusinian Cult Iconography in Campania”, Hesperia 76, 107-141.

LIMC II — Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) II (Zürich). Artemis, 1981

Lohmann 2005 — H. Lohmann, “ Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios”, E. Schwertheim – E. Winter (hrsg.), Neue Forschungen zu Ionien, Fahri Işık zum 60. Geburtstag Gewidmet (Bonn). Dr. Rudolf Habelt GMBH, 57-163.

Lohmann 2007 — H. Lohmann, “ The Dicovery and Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları)”, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 2 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, 575-590.

Lohmann 2012 — H. Lohmann, “Ionians and Carians in the Mykale: the Discovery of Carian Melia and the Archaic Panionion”, Landscape, Ethnicity and Identity in the Archaic Mediterranean Area, G. Cifani – S. Stoddart (eds.) (Oxford). Oxbow Books, 32-50.

Magie 1953 — D. Magie, “Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins”, AJA, vol. 57, no. 3, 163-187.

Magie 2003 — D. Magie, Anadolu’da Romalılar – Batı Anadolu Kent Devletleri, N. Başgelen – Ö. Çapar (çev.) (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Magie 2007 — D. Magie, Anadolu’da Romalılar – M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu, N. Başgelen – Ö. Çapar (çev.) (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Maksimovic 2010 — J. Maksimovic, “Early Christian Martys Who Refused to Worship the cult of Asclepius in the Times of Diocletian”, Acta Medico-Historica Adriatica, c. 8, s. 2, 239-260.

Mania 2005 — U. Mania, “Neue Ausgrabungen – neue Aspekte in der Erforschung der Roten Halle”, A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 21-34.

Mansel 2004 — A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, (Ankara). Türk Tarih Kurumu Yayınları

Marcovich 1986 — M. Marcovich, “Demeter, Baubo, Iacchus, and a Redactor”, Vigiliae Christianae, vol. 40, no. 3, 294-301.

Meijer 2006 — F. Meijer, İmparatorlar Yataklarında Ölmez, G. Ergin (çev.) (İstanbul). Homer Kitabevi

Mendel 1966 — G. Mendel, Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines, Tome Secund (Roma). “L’Erma” di Bretschneider

Meriç 2013 — A. E. Meriç, Metropolis İonia III Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları, S. Aybek (ed.), 1. baskı (İstanbul). Homer Kitabevi

Meriç vd. 2012 A. E. Meriç – A. K. Öz – A. Uhri, " Urla Söğüt Kutsal Alanı Seramik Buluntularının Değerlendirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 1, sayı 1, 40-54.

Merkelbach 1980 R. Merkelbach, "Der Kult der Hestia im Prytaneion der griechischen Städte", Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. 37, 77-92.

Merkelbach 1991 R. Merkelbach, "Weg mit dir, Herakles, in die Feuershölle!", Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 86 (Bonn), 41-43.

Mert 2004 İ. H. Mert, "Erken İmparatorluk Döneminde İmparator Kültü, Anadolu İnancındaki Yeri ve Kent Mimarisine Yansıması", B. Mahir – H. Katipoğlu (yay. haz.), Sanat ve İnanç/1: Rıfkı Melûl Meriç Anısına (İstanbul). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 295-305.

Mert 2016 İ. H. Mert, "Priene'de Gıda Pazarı", S. Durugönül – M. Durukan – G. Brands – D. Kaplan (eds.), Olba XXIV, (Mersin). Kaam Yayınları, 365-418.

Michaelides 2004 D. Michaelides, "Baubo and Priapos in Cyprus: A Note", Mediterranean Archaeology, vol. 17, Festschrift in Honour of J. Richard Green, 307-309.

Mitchell 1995 S. Mitchell, Anatolıa: Land, Men, and Gods ın Asia Minor (Oxford). Oxford University Press

Murray 1934 M. A. Murray, "Female Fertility Figures", The Journal of the Royal Institute of Great Britain and Ireland, vol. 64, 93-100.

Mutlu vd. 2017 S. Mutlu – Z. Korkmaz – E. Çınar, "Monarşi, Kral Kültü ve Sütunlu Altarlar", Barış Salman Anı Kitabı, I. A. Adıbelli – G. İlgezdi Bertram – K. Matsumura vd. (eds.) (İstanbul). Ege Yayınları, 141-154.

Naerebout 1994 F. G. Naerebout, "Priene en het Panionion. Religie in hellenistisch Klein-Azië", Hermeneus 66, 117-124.

Naumann 1983 F. Naumann, Die Ikonographie der Kybele ın der Phrygıschen und der Griechischen Kunst (Tübingen). Verlag Ernst Wasmuth

Newton – Clarke 1871 C. T. Newton – A. O Clarke, "On an Inedited Tetradrachm of Orophernes II., King of Cappadocia", The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society, New Series, vol. 11, 19-27.

Niewöhner 2016 P. Nıewöhner (ed.), Miletos / Balat – Arkaik'ten Osmanlı Dönemi'ne kadar Kent Planlanması ve Anıtları (İstanbul). Ege Yayınları

Norman 1984 N. J. Norman, "The Tempel of Athena Alea at Tegea", AJA, vol. 88, no. 2, 169-194.

Ohlemutz 1940 E. Ohlemutz, Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon (Würzburg). K. Triltsch

Olender 1985 M. Olender, "Aspects de Baubô: Textes et Contextes Antiques", Revue de l'histoire des religions, vol. 202, no. 1, 3-55.

Oleson 2008 J. P. Oleson (ed.), The Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World (Oxford). Oxford University Press

Ökse 2006 A. T. Ökse, “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, Bilig, sayı 36, 47-68.

Özgan 2013 R. Özgan, Roma Portre Sanatı I (İstanbul). Ege Yayınları

Özkan 2016 E. B. Özkan, “Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Bölgesinde Kybele Kültü”, Vir Doctus Anatolicus – Sencer Şahin Anısına Yazılar, B. Takmer - E. N. Akdoğu Arca - N. Gökalp Özdil (eds.) (İstanbul). Kabalcı Yayıncılık, 657-681.

Öztürk 2010 B. Öztürk, Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası’nda Dionysos Kültü (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Öztürk 2016 B. Öztürk, “Karadeniz Ereğli Müzesi’nden Herakles Aleksikakos’a Sunulan Bir Adağın Düşündürdükleri”, Vir Doctus Anatolicus – Sencer Şahin’in Anısına Yazılar, B. Takmer - E. N. Akdoğu Arca - N. Gökalp Özdil (eds.) (İstanbul). Kabalcı Yayıncılık, 682-698.

Papakonstantinou 2016 Z. Papakonstantinou, “The Hellenistic Agonothesia: Finances, Ideology, Identities”, C. Mann, S. Remijsen, S. Scharff (eds.), Hellenistic Athletics in the Hellenistic World (Stuttgart), 95-112.

Patacı 2016 B. Patacı, “Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik Bir Figür Olarak Asklepios”, Milel ve Nihal, 13(2), 154-182.

Peschlow Bindokat 1973 A. Peschlow Bindokat, “Demeter und Persephone in der attischen Kunst des 6. bis 4. Jahrhunderts v. Chr.”, Jahrbuch des Deutschen Archaologischen Instıtuts, band 87 /1972 (Berlin). 60-157.

Phillips 2011 D. A. Phillips, “The Temple of Divus Iulius and the Restoration of Legislative Assemblies under Augustus”, Phoenix, vol. 65, no. 3/4, 371-388.

Picard 1927 C. Picard, “L'épısode de Baubô Dans Les Mystéres D'éleusıs”, Revue de l'histoire des religions, vol. 95, 220-255.

Pişkin 2007 C. Pişkin, Antik Çağ’da Karia Bölgesi’nde Dionysos Kültü ve Şarap Üretimi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İzmir).

Pişkin 2015 C. Pişkin, Klaros’ta Dionysos Kültü, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İzmir).

Polat 2019 G. Polat, “Batı Anadolu’daki Ana Tanrıça Kutsal Alanlarına Örnekler”, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (19), 154-169.

Praschniker 1937 C. Praschniker, “Die Gigantomachie Reliefs von Priene”, JOAI 30, 45-69.

Price 1980 S. R. F. Price, “Between Man and God: Sacrifice in the Roman Imperial Cult”, The Journal of Roman Studies, vol. 70, 28-43.

Price 2004 S. R. F. Price, Ritüel ve İktidar, T. Esin (çev.) (Ankara). İmge Kitabevi Yayınları

Radt 2005 W. Radt, “Spuren Ägyptischer Kulte in Pergamon”, A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama

(İstanbul). Ege Yayınları, 59-79.

Raeck 2002 W. Raeck, "Priene Araştırmaları ve Kazıları", A. A. Öztürk (ed.), Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Söke-Türkiye, 15-16 Kasım 2001 (İzmir), 222-228.

Raeck 2003 W. Raeck, "Priene. Neue Forschungen an einem alten Grabungsort", IstMitt 53, 313-423.

Raeck 2004 W. Raeck, "Überlegungen zum Römischen Kaiserkult ın Priene", Anadolu'da Doğdu - 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan, Taner Korkut (yay. haz.) (İstanbul). Ege Yayınları, 623-626.

Raeck 2007 W. Raeck, "2005 Yılı Priene Çalışmaları", 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 1 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, 155-164.

Raeck 2008 W. Raeck, "2006 Yılı Priene Çalışmaları", 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, c.1, (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, 333-350.

Raeck 2009 W. Raeck, "2007 Yılı Priene Çalışmaları", 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, c.1 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, 33-52.

Raeck 2013 W. Raeck "Priene 2011 Yılı Çalışmaları", 34. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 2 (Çorum). 295-306.

Raeck – Rumscheid 2010 W. Raeck – F. Rumscheid, "2008 Yılı Priene Çalışmaları", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı c.1 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 39-58.

Raeck – Rumscheid 2011 W. Raeck – F. Rumscheid, "Priene Antik Kenti'nde 2009 Yılı Çalışmaları", 32. Kazı Sonuçları Toplantısı c. 3 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, 65-79.

Raeck – Rumscheid 2012 W. Raeck – F. Rumscheid, "Priene Antik Kenti'nde 2010 Yılı Çalışmaları", 33. Kazı Sonuçları Toplantısı c. 2 (Ankara). 90-114.

Raeder 1984 J. Raeder, Priene. Funde aus einer griechischen Stadt im Berliner Antikenmuseum (Berlin)

Rayet – Thomas 1880 O. Rayet – A. Thomas, Milet et le Golfe Latmique II, J. Baudry (ed.) (Paris)

Regling 1927 K. Regling, Die Münzen von Priene (Berlin). H. Schoetz & Co. G.m.b.H.

Reyhan 2016 E. Reyhan, "Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli Tanrıları Çağırma Ritüelleri", Türk Arkeoloji Dergisi, c. 35, s. 60, 1-38.

Reynolds 1981 J. Reynolds, "New Evidence for the Imperial Cult in Julio – Claudian Aphrodisias", Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. 43, 317-327.

Rieger 2005 A. K. Rieger, "Pergamon und Rom. Überlegungen zur Städtebaulichen Bedeutung und zur Bauherrschaft der Roten Halle in Pergamon", A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama, (İstanbul). Ege Yayınları, 81-94.

Riethmüller 2005 J. W. Riethmüller, Asklepios – Heiligtümer und Kulte, (Heidelberg). Verlag Archäologie und Geschichte

Riethmüller 2014 J. W. Riethmüller, "Pergamon Asklepieionu", Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent Pergamon, F. Pirson – A. Scholl (eds.) (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları, 492-507.

Robert – Robert 1953 J. Robert – L. Robert, "Bulletin Èpigraphique", Revue des Ètudes Grecques, vol. 66, no. 309/310, 113-212.

Roller 1988 L. E. Roller, "Phrygian Myth and Cult", Notes in the History of Art, vol. 7, no. 3 / 4, 43-50.

Roller 2013 L. E. Roller, Ana Tanrıça'nın İzinde, B. Avunç (çev.), 1. baskı (İstanbul). Alfa Basım Yayımcılık

Rosenberg 2003 D. Rosenberg, Dünya Mitolojisi – Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi, K. Akten – E. Cengiz vd. (çev.) (Ankara). İmge Kitabevi

Rumscheid 1994 F. Rumscheid, Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus, Mainz: P. von Zabern

Rumscheid 2000 F. Rumscheid, Küçükasya'nın Pompeisi Priene Rehberi, S. Bulgurlu (çev.) (İstanbul). Ege Yayınları

Rumscheid 2002 F. Rumscheid, "Den Anschluß verpaßt: Priene in der (frühen) Kaiserzeit", C. Berns – H. von Hesberg, L. Vandeput – M. Waelkens (Hrsg.), Patris und Imperium, Kulturelle und Politische Identität in den Städten der Römischen Provinzen Kleinasiens in der frühen Kaiserzeit, Kolloquium Köln, November 1998 (Leuven – Paris – Dudley, MA). Peeters, 77-87.

Rumscheid 2006 F. Rumscheid, Die Figürlichen Terrakotten von Priene, Reıchert Verlag Weısbaden

Rumscheid – Rumscheid 2007 J. Rumscheid – F. Rumscheid, "Statt Nachkaufgarantie? Vier Formschüsseln aus dem Späthellenistischen Zerstörungshorizont des Lampon Hauses in Priene", E. Öztepe – M. Kadıoğlu (drl.), Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı, Homer Kitabevi, 315-328.

Ruppe 2007 U. Ruppe, "Neue Forschungen an der Stadtmauer von Priene – Erste Ergebnisse", IstMitt 57, 271-322.

Ruppe 2010 U. Ruppe, "Die Stadtmauer von Priene – Zweckbau, Identifikationsobjekt oder Machtsymbol?", J. Lorentzen – F. Pirson – P. Schneider – U.W. Rheidt (hrsg.), Byzas 10, 141-143.

Sancaktar 2019 H. Sancaktar, Arykanda I, Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültleri (Ankara). Bilgin Kültür Sanat Yayınları

Sayar 1999 M. Sayar, "Kilikya'da Tanrılar ve Kültler", Olba II (özel sayı I. cilt) (Mersin), 131-154.

Sayce 1928 A. H. Sayce, "Kybele and Gallos in the Hittite Texts", The Classical Review, vol. 42, no. 5, 161-163.

Schede 1934 M. Schede, "Heiligtümer in Priene", JDAI 49, 97-108.

Schede 1964 M. Schede, Die Ruinen von Priene (Berlin). De Gruyter

Schipporeit 1998 S. T. Schipporeit, "Das alte und das neue Priene - Das Heiligtum der Demeter und die Gründungen Prienes", Istanbuler Mitteilungen, 48 (Tübingen). Ernts Wasmuth Verlag, 193-216.

Schipporeit 2013 S. T. Schipporeit, "Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien", S. T. Schipporeit (ed.), Byzas 16 (İstanbul). Ege Yayınları, 143-180.

Scott 1975 K. Scott, The Imperial Cult under the Flavius (Newyork). Arno Press

Seaford 2006 R. Seaford, Dionysos, 1. baskı (Newyork). Routledge

Serdaroğlu 1996 Ü. Serdaroğlu, Antik Çağda Tıp (İstanbul). Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları

Sevin 2016 V. Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I (Ankara). Türk Tarih Kurumu Yayınları

Shapiro 1983 H. A. Shapiro, "Hêrôs Theos: The Death and Apotheosis of Herakles", Classical World, 77: 1, 7-18.

Simon 1969 E. Simon, Die Götter der Griechen (München, Germany). Hirmer Verlag

Simon 1986 C. G. Simon, The Archaic Votive Offerings and Cults of Ionia, University of California (PHD Thesis) (Berkeley)

Sina 2004 A. Sina, "Eleusis'te Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi, 44, 1, 37-52.

Sina 2015 A. Sina, "Eski Çağ'da Atina'da Şenlikler", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl 2, sayı 1, 42-59

Smith 1900 A. H. Smith, A Catalogue of Sculpture ın the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum, vol. II (London)

Smith 1987 R. R. R. Smith, "The Imperial Reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias", The Journal of Roman Studies, vol. 77, 88-138.

Smith 2002 R. R. R. Smith, Hellenistik Heykel, A. Y. Yıldırım (çev.), 1. baskı (İstanbul). Homer Kitabevi

Söğüt vd. 2002 B. Söğüt - C. Şimşek - A. Baldıran, "Labraunda Açık Hava Kült Alanı", TÜBA-AR 5, 143-163.

Stevens 1931 G. P. Stevens, "The Volute of the Capital of the Tempel of Athena at Priene", Memoirs of the American Academy in Rome, Vol. 9, 135-144.

Stoneman 1997 R. Stoneman, Alexander The Great (London and New York). Routledge

Summerer 1998 L. Summerer, "Vier Hellenistische Bronzen aus Amisos", Archäologischer Anzeiger (Berlin, Newyork). Walter de Gruyter, 401-414.

Summerer 2014 L. Summerer, "Topographies of Worship in Northern Anatolia", T. Bekker Nielsen (ed.), Geographica Historica 29, Space, Place and Identity in Northern Anatolia (Stuttgart). Franz Steiner Verlag, 189-213.

Süβ 1999 J. Süß, Kaıserkult und Stadt – Kultstätten für Römische Kaiser in Asia und Galatia, Ludwig-Maximilians-Universität zu Münche (Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie), Mannheim

Şahin 1999 M. Şahin, "Miletupolis Adak Levhaları Üzerinde Apollon Kitharodos", Anadolu Araştırmaları, sayı 15, 383-429.

Şahin 2000 M. Şahin, Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları (Ankara). Türk Tarih Kurumu Basımevi

Şahin 2001 N. Şahin, Zeus'un Anadolu Kültleri (İstanbul). Vehbi Koç Vakfı, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü

Şahin 2002 M. Şahin, Anadolulu Bir Mimar Hermogenes (İstanbul). Ege Yayınları

Şahin 2013 N. Şahin, Antik Dönemde Anadolu'da Kadın (İzmir). Ege Üniversitesi Yayınları

Şahin 2016 M. Şahin, Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri II, H. Çıtakoğlu (yay. haz.) (Ankara). Nilüfer Belediyesi Yayınları

Şahin 2017 M. Şahin, Abdulvahap Sancaktar Tepesi Sondaj Kazıları, S. Ala (yay. haz.), 1. Baskı (Bursa). Bursa Büyükşehir Belediyesi

Şimşek 2001 C. Şimşek, "Karahayıt Kabartması", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, yıl 23, sayı 100, 5-15.

Şimşek 2007a C. Şimşek, "Çal ve Baklan İlçelerindeki Arkeolojik Kalıntılar", 21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi (01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri) (Denizli), 729-757.

Şimşek 2007b C. Şimşek, "Antik Kazanes Vadisi ve Alacain (Agathe Kome) Yerleşmesi", Arkeoloji ve Sanat, 124, 13-44.

Şimşek 2011 C. Şimşek – M. A. Sezgin, "Eumeneia Açık Hava Kutsal Alanı", B. Söğüt (ed.), Eumeneia Şeyhlü – Işıklı (İstanbul). Ege Yayınları, 29-43.

Takács 2005 S. A. Takács, "Cult, Dedicators and Dedications of Isis and Sarapis in Lydia and Mysia", A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 155-168.

Tanrıver 1996 C. Tanrıver, "Apollon Germenos'a Bir Adak", Arkeoloji Dergisi, sayı 4, 193-196.

Taşdemir 2015 S. Taşdemir, Batı Anadolu Bölgesi Bouleuterionları (Antik Dönem Meclis Binaları), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Ankara).

Taşlıklıoğlu 1963 Z. Taşlıklıoğlu, Anadolu'da Apollon Kültü ve İlgili Kaynaklar, (İstanbul). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları

Tekçam 2011 T. Tekçam, Arkeoloji Sözlüğü, (İstanbul). Alfa Yayınları

Tekin 2008 O. Tekin, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, (İstanbul). İletişim Yayınları

Tekin 2011	O. Tekin, Hellen ve Roma Tarihi (Eskişehir) Anadolu Üniversitesi
Teraman 2014	Ö. Teraman, Kent Mekânı Tasarımında İdeolojik Bir Temsil Aracı: Küçük Asya'da Roma İmparatorlar Kültü'nün Mimari Yoluyla Temsili, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul).
Teraman Hepdinçler 2019	Ö. Teraman Hepdinçler, "İdeolojinin Somutlaştırılması : Behistun Yazıtı Üzerinden Bir İnceleme", B. Öztürk – H. S. Öztürk – K. Eren vd., (eds.), F. Dönmez – Öztürk Anısına Makaleler-Anadolu Arkeolojisi, Epigrafisi ve Eskiçağ Tarihine Dair Güncel Araştırmalar (İstanbul). Homer Kitabevi, 589-601.
Tevebring 2017	F. Tevebring, Unveiling Baubo: The Making of an Ancient Myth, (A Dissertation Doctor of Philosophy), (Illinois) Northwestern University.
Thonemann 2013	P. Thonemann, "Alexander, Priene and Noulochon", P. Martzavou – N. Papazarkadas (eds.), Epigraphical Approaches to the Post – Classical Polis, Fourth Century BC to Second Century AD (United Kingdom). Oxford University Press, 23-36.
Tiverios 2008	M. Tiverios, "Women of Athens in the Worship of Demeter: Iconografic Evidence from Archaic and Classical Times", N. Kaltsas – A. Shapiro (eds.), Worshiping Women-Ritual and Reality in Classical Athens (Newyork). Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation.
Töpperwein 1971	E. Töpperwein Hoffmann, "Terrakotten von Priene", Istanbuler Mitteilungen, Band 21 (Tübingen). Verlag Ernst Wasmuth, 125-160.
Tuchelt 1999-2000	K. Tuchelt, "Pan ve Anadolu'da Pan Kültü", H. Boyana (çev.), Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 20, s. 31, 147-166.
Turak 2011	Ö. Turak, Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul).
Tüner Önen 2015	N. Tüner Önen, "Yeni Buluntular Işığında Phaselis Epigrafi Çalışmaları", Phaselis, vol. I, 19-38.
Tüner Önen – Yılmaz 2015	N. Tüner Önen – F. Yılmaz, "A New Athena Polias Votive Inscription from the Phaselis Acropolis", Adalya, XVIII, 121-132.
Uncu 2012	E. Uncu, "Demeter Kültünde Mezopotamyalı ve Anadolulu Unsurlar", Hıstory Studies, volume 4/1, 529-545.
Ünlüoğlu 2005	B. M. M. Ünlüoğlu, "Das Heiligtum der Ägyptischen Götter in Priene", A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Külte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama, (İstanbul). Ege Yayınları, 95-108.
Ünsal 2017	N. D. Ünsal, "İmparator Kültleri", Roma Mitolojisi, Derya Şahin (İstanbul). Uludağ Üniversitesi Yayınları, 97-102.
Üreten 2003	H. Üreten, Neşredilmiş Yazıtlar ışığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (Ankara).

Üreten 2012 H. Üreten, “Menderes Magnesia’sı ve Artemis Neokoros Onuru”, International Journal of Social Science, volume 5, ıssue 4, 271-291.

Vermaseren 1983 M. J. Vermaseren, The Hands, Corpus Cultus Iovis Sabazii (CCIS) I (Leiden). E. J. Brill

Vermaseren 1987 M. J. Vermaseren, Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA) I. Asia Minor (Netherlands). E. J. Brill

Waele 1933 F. J. Waele, “The Sanctuary of Asklepios and Hygieia at Corinth”, American Journal of Archaeology, vol. 37, no. 3, 417-451.

Walton 1894 A. Walton, The Cult of Asklepios (Boston). Gınn & Company

Watzinger 1903 C. Watzinger, Das Relief Des Archelaos Von Priene (Berlin). Druck und Verlag von Georg Reimer

Weisser 2006 B. Weisser, “Asklepios auf antiken Münzen in Epidauros, Athen und Pergamon”, in: T. Lehmann (Hrsg.), Wunderheilungen in der Antike. Von Asklepios zu Felix Medicus, Oberhausen, 62-81.

Weisser 2014 B. Weisser, “Die Fundmünzen aus dem Felsheiligtum Ost in Priene”, K. Dörtlük – O. Tekin – R. B. Seyhan (eds.), Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013, Antalya, Bildiriler, (İstanbul). Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 653-668.

Wesendonk 1932 O. G. von Wesendonk, “Asia Minor and the Introduction of the Worship of Kybele, Ma, and Mithra into Rome”, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, no. 1, 23-28.

Wiegand – Schrader 1904 T. Wiegand – H. Schrader, Prıene-Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen ın den Jahren 1895-1898, (Berlin)

Wiemer – Kah 2011 H. U. Wiemer – D. Kah, “Die Phrygische Mutter im Hellenistischen Priene: Eine Neue Diagraphe und Verwandte Texte”, Epigraphica Anatolica 44, 1–54.

Wild 1984 R. A. Wild, “The Known Isis-Sarapis Sanctuaries from the Roman Period”, ANRW II 17/4, 1739-1851.

Winter 1903 F. Winter, Die Typen Der Figürlichen Terrakotten, II. Teil, (Berlin und Stuttgart). Verlag von W. Spemann

Winter 2007 E. Winter, “Ein winziger Beitrag: Zur Bronzestatuette des Pan aus Priene”, H. von Steuben – G. Lahusen – H. Kotsidu (Hrsg.), ΜΟΥΣΕΙΟΝ. Beiträge zur antiken Plastik. Festschrift für Peter Cornelis Bol (Möhnesee), 277-281.

Wood 1995 S. Wood, “Diva Drusilla Panthea and the Sisters of Caligula”, American Journal of Archaeology, Vol. 99, No. 3, 457-482.

Woodford 1989 J. Woodford, “Herakles Attributes and their Appropriation by Eros”, The Journal of Hellenic Studies, Vol. 109, 200-204.

Wycherley 1945 R. E. Wycherley, “Priene and Modern Planning”, GaR 14/40, 12-16.

Wycherley 2011 R. E. Wycherley, Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu ?, N. Nirven – N. Başgelen (çev.) (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Xanthakou 2016 M. Xanthakou, "Le jour de Babô: Un rituel néohellénique d'inversion du genre Comparaisons, convergences, filiations", Ethnologie française, T. 46, No. 3, 12 figures d'exception, 527-536.

Yaraş 2002 A. Yaraş, Bakırçay Havzasında Asklepios Kültü ve Paşa Ilıcası-Allianoi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul).

Yıldırım 2012 N. Yıldırım, "Herakles Hermelerinin Anlamı ve Kullanımı", Mediterranean Journal of Humanities, II/1, 229-237.

Yılmaz – Işık 2018 M. Yılmaz – İ. Işık, Latince Dilbilgisi ve Antik Terimler Sözlüğü (Konya). Atlas Yayınevi

Yılmazcan 2020 D. Yılmazcan, "Antik Yunan'da Oikos ve Kadın", KAREFAD, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 8, sayı 2, 272-285.

Yurtsever 2015 A. Yurtsever, "Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 15, sayı 2, 1-16.

Yücel 2015 Ç. Yücel, "Dionysos Bayramları ve Şenlikleri", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 4, 151-164.

Zeitlin 1982 F. I. Zeitlin, "Cultic Models of the Female: Rites of Dionysus and Demeter", Arethusa, vol. 15, no. 1/2. The Johns Hopkins University Press, 129-157.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Ail. var. Ailianos, Varia Historia, http://penelope.uchicago.edu/aelian/varhist2.xhtml http://penelope.uchicago.edu/aelian/varhist9.xhtml (15.07.2020)

Clem. Al. Clement of Alexandria, Exhortation, G. W. Butterworth (trans.), Loeb Classical Library, v. 92, (Cambridge). M. A. Harvard Univeristy Press, 1919, https://www.theoi.com/Text/ClementExhortation1.html (18.02.2018)

Diod. Diodorus Siculus, http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0084%3Abook%3D17%3Achapter%3D1%3Asection%3D5 (15.07.2020)

Jadrić Kučan 2011 I. Jadrić Kučan, "The cult of the goddess Roma in the Roman province of Dalmatia", VJESNIK za arheologiju i povijest dalmatinsku, 93-111, http://www.researchgate.net/publication/297278561 (07.06.2020).

Liv. Livius, Ab urbe condita, http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0168%3Abook%3D43%3Achapter%3D6 (02.07.2020)

Özmen 2016 S. S. Özmen, "Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü", Humanitas, 4 / 7, 381-397, http://dx.doi.org/10.20304/husbd.62240.385 (10.03.2018)

Paus. Pausanias, Description of Greece, http://www.theoi.com/Text/Pausanias7A.html (13.11.2018) http://www.theoi.com/Text/Pausanias1A.html (22.11.2019) http://www.theoi.com/Text/Pausanias8A.html (24.06.2020) https://www.theoi.com/Text/Pausanias2A.html (13.09.2020)

Plin. NH. Plinius, Naturalis Historia 35.92, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/35*.html (15.07.2020)

Orp. Hym. Orphic Hymns, http://www.theoi.com/Text/OrphicHymns2.html#66 (10.11.2019)

Sönmez 2020 Z. Sönmez, "Antik Pisidia Sagalassos'ta İmparator Kültü ve Bu Kültün Roma'nın Roma'nın Hıristiyanlaşması Sürecindeki İzleri", SSAD Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, volume 4, issue 1, 115-134, https://doi.org/10.30692/sisad.665059 (23.05.2020)

Sunk Fong T. J. Sunk Fong, Gifts to the Gods: Aparchoi, Dekatai and Related Offerings in Archaic and Classical Greece, Thesis Degree of Doctor of Philosophy in Ancient History, Oxford University Press, 2011, https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:46767d83-0b32-4ebd-8f26-457a785f2478/download_file?file_format=pdf&safe_filename=Jim_thesis.pdf&type_of_work=Thesis (25.07.2020)

Tac. an. TACITUS, Annales, http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0078%3Abook%3D4%3Achapter%3D56 (11.07.2020)

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 1]**

Malzeme ve Konu : Athena'ya mermerden adak parçası
Ölçüler : U. 19 cm, Y. 24 cm, D. 14 cm; HY. 2,2-2,4 cm
Bulunduğu yer : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın kuzeyindeki dağ eteği
Korunduğu yer : Priene kazı evi deposu, Güllübahçe (Env. No. PR 06 I5)
Yayınlandığı yer : Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 151
Tarih : MÖ 4. Yüzyıl
Yazıt : Eksik Olası tamamlama

]Λ E O M E [	[K]Λ E O M E[N H Σ]	[K]λεομέ[νης]
]O M E N [	[ΘE] O M E N[E O Σ]	[Θε]ομέν[εος]
]Θ H N A I [	[A]Θ H N A I [H I]	[ʾA]θηναί[ηι]

Çeviri : Yazıttan geriye sadece "Athena" ismi dışında iki isim kalmıştır. Olası tamamlamaya göre Athena'ya yapılan bir adaktan söz edilmektedir.

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 2]**

Malzeme ve Konu : Megabyxos'un adak yazıtının yer aldığı kaide
Ölçüler : U. 50 cm, Y. 16 cm, D. 8 cm
Bulunduğu yer : Athena terasının kuzeydoğusundaki Bizans kilisesinin güneyindeki geç dönem evleri
Korunduğu yer : Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin
Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 148 Nr. 231; Carter 1983: 36-38; Rumscheid 2000: 137 vd; Blümel-Merkelbach 2014: 370 Nr. 150
Tarih : MÖ 334 – 323
Yazıt :

[M]ε[Ὑἀβυξος]
ΜεϒαβύξουΙ
νεωκόρος τῆς
ʾΑρτέμιδος τῆς
ἐν ʾΕφέσωι *vac.*
[ ]?

Çeviri : "Megabyxos oğlu [M]e[gabyxos], Ephesos Artemis'i neokorosu"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 3]**

Malzeme ve Konu	**:**	Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu antesinin üst bloklarından birinin ön yüzündeki Büyük İskender'in Athena Tapınağı'na adak yazıtı
Ölçüler	**:**	U. 1,215 m, Y. 49,2 cm; HY. 5-5,5 cm; SM. 4 cm
Bulunduğu yer	**:**	Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesi
Korunduğu yer	**:**	British Museum, Londra
Yayınlandığı yer	**:**	Ionian Antiquities I, 1821: 12; Hiller von Gaertringen 1906: 129 Nr. 156; Schede 1964: 35 Abb. 41; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149
Tarih	**:**	MÖ 334 – 323
Yazıt	**:**	βασιλεύς ’Αλέξανδρος ἀνέθηκε τόν ναόν ’Αθηναίηι Πολιάδι
Çeviri	**:**	"Büyük İskender, Athena Polias'a tapınağı adadı"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 4]**

Malzeme ve Konu	**:**	Athena Polias rahibesi Niko'nun heykel kaidesi
Ölçüler	**:**	43,5 cm x 81,5 cm x 21,5 cm
Bulunduğu yer	**:**	Athena Polias Tapınağı
Korunduğu yer	**:**	Athena Polias Tapınağı
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 160; Blümel – Merkelbach 2014: 376-377 Nr. 167
Tarih	**:**	MÖ 330 – 300
Yazıt	**:**	[M]ενέδημος Εὐμένου[ς] Νικοῦν τὴν θυγατέρα [ἰ]ερησαμένην ’Αθηνᾶι Πολιάδι
Çeviri	**:**	"Eumenos oğlu Menedemos, eski Athena Polias rahibesi, kızı Niko'yu onurlandırdı"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 5]**

Malzeme ve Konu	:	Athena Polias'a adanmış profilli mermer sunak
Ölçüler	:	25 cm x 57 cm x 26 cm; HY 1,8-2 cm
Bulunduğu yer	:	Batı Kapısı Caddesi'nin güneyindeki 24 numaralı ev (sinagog)
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	:	Blümel – Merkelbach 2014: 374 Nr. 157
Tarih	:	Hellenistik Dönem
Yazıt	:	Αθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri	:	"Athena Polias"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 6]**

Malzeme ve Konu	:	Athena Polias'a adanmış yuvarlak mermer sunak
Ölçüler	:	Üst çap 42,5 cm, Y. 81,5 cm; HY 2-2,5 cm
Bulunduğu yer	:	E13 insulası ve yukarı gymnasion arasındaki sokak
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	:	Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 158
Tarih	:	Hellenistik Dönem
Yazıt	:	᾽Αθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri	:	"Athena Polias"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 7]**

Malzeme ve Konu	:	İki Athena Polias rahibesi ve bir Dionysos Phleos rahibinin heykel kaidesi
Ölçüler	:	165 cm x 80 cm x 17 cm; HY 2,5 cm, SM 1,5 cm
Bulunduğu yer	:	Batı Kapısı Caddesi'nde, pazar kapısının birkaç metre doğusu
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	:	Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 377-378 Nr. 168
Tarih	:	MÖ 130
Yazıt	:	A

[Φίλιννα? ʿΑ]βροτέραν Πυθοτίμου
[καὶ]δος θυγατέρα, γυναῖκα δὲ
[Κυ]δί[μ]ου, [ἱερη]τεύσασαν ʾΑθηνᾶς
[Πο]λιάδος

B

[Φίλι?]ννα Κύδίμον τὸν υἱὸν τὸν αὐτῆς
καὶ ʾΑθηνοπ[όλ]ιος, ἱερητεύοντα
Δι[ο]νύ[σ]ου [Φ]λείου

C

[Φίλιννʔ]α Ζοϊλλίδα [τὴν θυγατέρα τὴν αὐτῆς]
καὶ ʾΑθηνοπόλιος, γυ[ναῖκα δὲ],
ἱερητεύσασαν [ʾΑθηνᾶς Πολιάδος]

Çeviri : A

"[Philinna?] Pythotimos ve […]ın kızı, Kydimos'un karısı, Athena Polias eski rahibesi Habrotera'yı onurlandırdı"

B

"[Phili?]nna onun ile Athenapolis'in oğlu, Dionysos Phleos rahibi Kydimos'u onurlandırdı"

C

"[Philinn?]a onun ve Athenapolis'in kızı, […]'un karısı, [Athena Polias]ın eski rahibesi Zoillis'i onurlandırdı"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 8]**

Malzeme ve Konu : Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli (?)
Ölçüler : 35 cm x 71 cm x 30 cm; HY 2 cm
Bulunduğu yer : Çeşmenin 10 m doğusunda, yokuşa yakın bir ev
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 164; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 159
Tarih : MÖ 1. Yüzyıl Civarı
Yazıt : ʾΑθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri : "Athena Polias"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 9]**

Malzeme ve Konu	**:**	Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli (?)
Ölçüler	**:**	33 cm x 23 cm x 22,5 cm; HY 2 cm
Bulunduğu yer	**:**	Athena Tapınağı'nın kuzeyi
Korunduğu yer	**:**	İzmir Arkeoloji Müzesi (Env. No. 2858)
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 165; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 160
Tarih	**:**	MÖ 1. Yüzyıl Civarı
Yazıt	**:**	’Αθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri	**:**	"Athena Polias"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 10]**

Malzeme ve Konu	**:**	Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli (?)
Ölçüler	**:**	35 cm x 60 cm
Bulunduğu yer	**:**	Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın güneyindeki geç duvar
Korunduğu yer	**:**	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 166; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 161
Tarih	**:**	MÖ 1. Yüzyıl Civarı
Yazıt	**:**	’Αθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri	**:**	"Athena Polias"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 11]**

Malzeme ve Konu	**:**	Athena Polias'a adak, heykel kaidesi. Heykelin türü bilinmiyor
Ölçüler	**:**	U. 33 cm, Y. 25 cm
Bulunduğu yer	**:**	Athena Kutsal Alanı
Korunduğu yer	**:**	British Museum, Londra
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 161; Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 152
Tarih	**:**	Augustus Dönemi
Yazıt	**:**	[’Aϑ]ηνᾶι Πο̣[λιάδι]
Çeviri	**:**	Yazıttan geriye sadece "Athena Polias" kısmı kalmıştır.

ATHENA POLİAS ve AUGUSTUS **[Kat. No. 12]**

Malzeme ve Konu : Athena Polias ve Augustus'a adak, Athena Tapınağı'nın doğu cephe arşitravı. Üç fascia'nın üst ve orta kısmında yazıt var

Ölçüler : U. 3,52 m, Y. 81 cm, D. 44 cm

Bulunduğu yer : Athena Tapınağı

Korunduğu yer : a ve b parçaları bulundukları yerde korunurken, c parçası kayıp

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157; Blümel – Merkelbach 2014: 371-372 Nr. 153

Tarih : Augustus Dönemi

Yazıt : A B C

ὁ δῆμος ᾽Αθηνᾶι Πολιάδι καί

[Αὐ]τοκράτορι Κα ίσαρι θεοῦ υἱῶι θεῶι Σεβαστῶι [καθιέρωσεν]

Çeviri : "Demos, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus'a tapınağı adadı"

ATHENA POLİAS ve AUGUSTUS **[Kat. No. 13]**

Malzeme ve Konu : Athena sunağından iki fascialı arşitravın alt köşesinden iki parça

Ölçüler : a parçası: U. 31 cm, Y. 8 cm; HY. 2 cm

b parçası: U. 16 cm, Y. 9 cm, D. 7 cm; HY. 1,7-2,5 cm

Bulunduğu yer : Bilinmiyor

Korunduğu yer : a – b, Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin; c, kayıp

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906:130 Nr. 158 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 372-373 Nr. 154-155

Tarih : Augustus Dönemi

Yazıt : A

[---?ἀνέθηκεν τόν βωμόν σύν τῶι ἀπορϱ]άνθρωι *vacat*

c b

[ὁ δῆ]μοσ ᾽Αθην[ᾶι Πολιάδι καί] Αὐτο[κράτορι]

[Καίσαρι] [θεοῦ] [υἱῶι θεῶι] Σε[βαστῶι]

Çeviri : "**[**--- sunağı] aporranthrion (kutsal su kabı) [ile adadı]"

"Demos, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus'a sunağı adadı"

ATHENA POLİAS ve AUGUSTUS **[Kat. No. 14]**

Malzeme ve Konu : Athena Tapınağı'nda cellaya girişi sağlayan üç basamağın adağı

Ölçüler : U. 36 cm, Y. 23 cm; HY. 5 cm

Bulunduğu yer : Bir kısmı tapınağın kuzeydoğu köşesinde

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 110; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Rumscheid 2000: 137 vd; Hennemeyer 2013: 192; Blümel – Merkelbach 2014: 373-374 Nr. 156

Tarih : Augustus Dönemi

Yazıt :

Mᾶρκος ᾽Αντώνιος Μάρκου υἱὸς Σεργία ‘Ρουστιχὸς τὸ τρίβασμον
᾽Αθην[ᾶι Πολιάδι χαὶ] Α‹ὐ›τοχράτο[ρ]ι [Καίσαρι] θεοῦ υἱῷι θεῷ Σεβαστῶι

Çeviri : "(tribus) Sergia'dan Marcus oğlu Marcus Antonius Rusticus, Athena Polias ve imparator Caesar tanrılaştırılmışın oğlu, tanrı Augustus için üç basamaklı merdiveni bağışladı"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 15]**

Malzeme ve Konu : Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli

Ölçüler : 47 cm x 80 cm; HY 5 cm

Bulunduğu yer : Bilinmiyor

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 167; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 162

Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi

Yazıt : ὅpo[ς] ᾽Αθηνᾶς

Çeviri : "Horos Athena"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 16]**

Malzeme ve Konu	**:**	Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli
Ölçüler	**:**	58 cm x 126 cm x 14 cm; HY 9-10 cm, 5,5-6 cm (1.- 2. satır)
Bulunduğu yer	**:**	Tiyatro sahne binasının güneydoğusu
Korunduğu yer	**:**	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	**:**	Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 163
Tarih	**:**	Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt	**:**	ὅρος ’Αθηνᾶς
Çeviri	**:**	"Horos Athena"

ATHENA POLİAS **[Kat. No. 17]**

Malzeme ve Konu	**:**	Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli
Ölçüler	**:**	41 cm x 69 cm x 40 cm
Bulunduğu yer	**:**	Athena Kutsal Alanı'nın doğusu
Korunduğu yer	**:**	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 131-132 Nr. 168 I-III; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 164-166
Tarih	**:**	Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt	**:**	1. ’Αθηνᾶς Πολιάδος 2. ΓΜΟΙ.[..].C[.]K[.] [Γερμ]ανιx[ο]υ [Αύ]τοχρά [τορος]. 3. ’Αθηνᾶς ὅρος
Çeviri	**:**	1. Athena Polias 2. Net Değil 3. Athena horos

DEMETER VE KORE **[Kat. No. 18]**

Malzeme ve Konu	**:**	Bronz kadın heykelinin (Demeter ve Kore rahibesi Timonassa) yer aldığı silindirik profilli heykel kaidesi
Ölçüler	**:**	Y. 70,5 cm; çap 78 cm
Bulunduğu yer	**:**	Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nın girişi
Korunduğu yer	**:**	Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nın girişi
Yayınlandığı yer	**:**	Wiegand – Schrader 1904: 149; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 172; Blümel – Merkelbach 2014: 389 vd. Nr. 191
Tarih	**:**	MÖ 4. – 3. Yüzyıl
Yazıt	**:**	Ṭιμώνασ[σα Ε]ὐ[θυ]δή[μ]ο[υ], Εὐπόλιο[ς δὲ] γυνή, [ἱερ]ῆ Δήμητρος καὶ Κόρης
Çeviri	**:**	"[E]u[thy]de[m]o[s]'un kızı, Eupolis'in karısı, Demeter ve Kore rahibesi Timonas[sa]".

DEMETER VE KORE **[Kat. No. 19]**

Malzeme ve Konu	**:**	Demeter ve Kore rahibesi Hegeso / Nikeso'nun heykeli (Rahibenin adı Wiegand – Schrader ve Blümel – Merkelbach'a göre *Hegeso*, Hiller von Gaertringen'e göre *Nikeso*'dur)
Ölçüler	**:**	U. 94 cm, Y. 56,5 cm, D. 85 cm; HY ve SM 1,6 cm
Bulunduğu yer	**:**	Demeter ve Kore Kutsal Alanı girişi
Korunduğu yer	**:**	Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin
Yayınlandığı yer	**:**	Wiegand – Schrader 1904: 147, 150-151 Abb. 118, 120; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 173; Blümel – Merkelbach 2014: 390 Nr. 192
Tarih	**:**	MÖ 3. Yüzyılın İlk Yarısı
Yazıt	**:**	῾Ηγησὼ ῾Ιπποσθένους, Εὐκρίτου δὲ γυνή, ἱερῆ Δήμητρος καὶ Κόρης
Çeviri	**:**	"Hipposthenes'in kızı, Eukritos'un karısı, Demeter ve Kore rahibesi Hegeso"

DEMETER VE KORE **[Kat. No. 20]**

Malzeme ve Konu	**:**	Mermer taban levhası; Rahibe Tyrinno ve Phrattis'in adağı
Ölçüler	**:**	U. 93 cm, Y. 10 cm, D. 35 cm; HY ve SM 1,5 cm
Bulunduğu yer	**:**	Demeter ve Kore Kutsal Alanı
Korunduğu yer	**:**	Demeter ve Kore Kutsal Alanı
Yayınlandığı yer	**:**	Wiegand – Schrader 1904: 152; Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 170; Blümel – Merkelbach 2014: 391 Nr. 193
Tarih	**:**	MÖ 2. Yüzyıl
Yazıt	**:**	ἱερῆ Τυριννὼ ’Επαμείνονος καὶ Φράττις Πυθοτίμου ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ ’Επαμείνονος εὐχήν
Çeviri	**:**	"Epameinon'un kızı rahibe Tyrinno ve Pythotimos'un oğlu Phrattis, oğulları Epameinon ile ilgili bir adağı yerine getirmekte (bunu adadı)"

DEMETER VE KORE **[Kat. No. 21]**

Malzeme ve Konu	**:**	Demeter ve Kore Tapınağı'nın pronaos sütun tamburu; (Demeter ve ?) Kore'ye adak
Ölçüler	**:**	Y. 1,08 m; çap 56,5 – 61 cm
Bulunduğu yer	**:**	Demeter Terası
Korunduğu yer	**:**	Demeter Terası
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 171; Blümel – Merkelbach 2014: 392 Nr. 194
Tarih	**:**	MÖ 3. – 2. Yüzyıl

Yazıt :

— — — — — — — — ν αὐτῆς
— — — Λτιων καὶ τῶν προς
[— — — ϵ]ἰς τοὺς θεοὺς κϵ
[— — — Κ]όρηι ϵν . . . χωσι
[— — θεοῖ]ς, ὧν ἐκαλλιΩ-
— — — — ον[α] λευκὸν ΕΙΝΕΑ (?)
— — — Α, μηκωνίδα ΛΓΥ
— — — καὶ τῶι ἀστῶ[ι]
— — — οι πάντας ὑπο . . . ωι
— — — καὶ τὰς θυ[σίας]
[— — τ]ῆι Κόρηι κ[α]θό[τι]
— — στεφ]ανοι(?) ϵ[— —
— — — τῶν αὐ[τῶν — —]
— — — — | — — — —

Çeviri : Yazıt doğal koşullardan dolayı çok yıprandığı için net bir anlam çıkarılamamaktadır

DEMETER VE KORE **[Kat. No. 22]**

Malzeme ve Konu : Kaynak Kapısı'nın yanındaki kent duvarında kült nişi üzerindeki epigram

Ölçüler : HY 1,2 - 1,5 cm, SM 1 cm

Bulunduğu yer : Kaynak Kapısı'nın yanındaki kent duvarı

Korunduğu yer : Kaynak Kapısı'nın yanındaki kent duvarı

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 196; Rumscheid 2000: 42; Blümel – Merkelbach 2014: 393-394 Nr. 195

Tarih : MÖ 4. Yüzyılın 2. Yarısı

Yazıt :

Ὑπνωθεὶς Φίλιος Κύπριος γένος ἐξαλαμῖνος
υἱὸς Ἀρίστωνος Ναόλοχον εἶδεν ὄναρ
Θεσμοφόρους τε ἁγνὰς ποτνίας ἐμ φάρεσι λεοκοῖς·
ὄψεσι δ' ἐν τρισσαῖς ἵρωα τόνδε σέβειν
ἤνωγον πόλειως φύλακον χῶρόν τ' ἀπέδειξαν·
ὧν ἕνεκα ἵδρυσεν τόνδε θειὸν Φίλιος.

Çeviri : "Salamis'den Ariston oğlu Kypros'lu Philios rüyasında Naulokhos ile beyaz giysili kanun yapıcı kutsal melikeleri gördü. Melikeler rüyasında üç kere, bu herosu kentin koruyucusu olarak onurlandırması emrini vermişler ve yeri de işaret etmişlerdir. Bu nedenle Philios tanrıyı buraya yerleştirdi"

METER PHRYGIA **[Kat. No. 23]**

Malzeme ve Konu : Stel; Meter Phrygia rahipliğinin satışı

Ölçüler : U. 37 - 40,5 cm, Y. 87 cm, D. 10-13 cm;
HY 7-1,1 cm; SM 7 cm (satır 41-42: HY 1-1,3 cm; SM 9 cm)

Bulunduğu yer : Athena terasının kuzeydoğusundaki Bizans kilisesinin duvarı

Korunduğu yer : Priene kazı evi deposu, Güllübahçe (Env. No. PR 09 I4)

Yayınlandığı yer : Wiemer – Kah 2011: 1-54; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145

Tarih : MÖ 2. Yüzyıl

Yazıt :

ἡ πριαμένη τὴν ἱερεωσύνην τῆς Μητρὸς τῆς
Φρυγίης ἱερήσεται τὸν βίον τὸν αὐτῆς ἀτελὴς
οὖσα τοῦ σώματος καὶ ἀνδραπόδου ἑνός· παρέξε-
ται δὲ ἡ πόλις ἱερεῖον τῆι μὲν Μητρὶ πρόβατον,
[Παν]ὶ δὲ ἀλέκτορα, Ἑρμῆ δὲ καὶ Ζανὶ ἄρνας δύο.
λήψεται δὲ παρὰ τῆς πόλεως εἰς τὰ ἱερεῖα ἡ ἱερῆ
δραχμὰς τεσσεράκοντα τοῦ μηνὸς τοῦ Ἀρτε-
μισιῶνος τῆι νουμηνίαι· λήψεται δὲ τῶν θυομέ-
νων δέρματα καὶ τῶν γερῶν τὰ ἡμίση· τὰ δὲ ἡμί-
ση τῶν γερῶν καὶ τὰ λοιπὰ κρέα διανεῖμαι ταῖς πα-
[ρ]αγε[νο]μέναις· παρέξεται δὲ προβάτωι ἔλατρα ἐξ ἡ-
μιέκτου, γαλαθηνωι χοινίκων δύο, τωι ἀλέκτορι χοί-
νικος, θύα, οὐλάς, λιβανωτόν· ὧν δ’ ἂν οἱ ἰδιῶται θύω-
σιν , λήψεται τῶν γερῶν τῶν παρατιθεμένων τρί-
τον μέρος· ὅσαι δ’ ἂν θέλωσιν τελεῖσθαι, τελείσθ[ω]-
σαν παρὰ τῇ ἱερῇ τῆι δημοσίῃ ἱερείωι τελείωι. διδό-
τω δὲ ἡ τελουμένη τῇ ἱερῇ τῶν γερῶν τῶν παρα-
τιθεμένων τρίτον μέρος καὶ δέρματα· ἄllo δὲ μηθὲν
διδόσθ[ω, μή]δε ἡ ἱερῆ λαμβανέτω. τὴν δὲ θυσίην εἶναι
τοῦ μηνὸς τοῦ Ἀρτεμισιῶνος τῆι δωδεκάτῃ, καὶ
συντελείτω ἡ ἱερῆ, καθότι γέγραπται· τέμενος
ὑπάρχειν τῆι θεῶι τὸ πρὸς τῶι λευκῶι καὶ μέλανι·
ἀποκαταστῆσαι δὲ τὰς θαλάμας τοὺς ἰδιώτας εἰς

τὸ ἀποδεδειγμένον τέμενος· ἐὰν δὲ μὴ ἀποκαταστ[ήσωσιν ἐπὶ Λυκωνίδου, ὀφείλειν ἕκαστον τῆι πόλει δ[ραχμὰς ἑκατόν· φαινέτω δὲ ὁ βουλόμενος ἐπὶ τῶι ἡ[μίσει πρὸς τοὺς νομοφύλακας· ἀγειρέτω δὲ ἡ ἱερῆ, [καὶ] αἱ λοιπαὶ συναγειρέτωσαν τετράδι ἱσταμένο[υ του] μηνὸς τοῦ Ἀρτεμισιῶνος· ἑτέρῃ δὲ ἡμέρῃ μὴ ἀ[γει]ρέτω μηθείς· ἢν δέ τις ἀγείρῃ, κωλυέτωσαν οἱ τ[ι]μοῦχοι ἢ ἀποτινέτωσαν δραχμὰς ἑκατόν· ἢν [δέ] τις ἀγείρῃ, ὀφειλέτω δραχμὰς ἑκατόν· εἰσαγέ[τω] δὲ ἡ ἱερῆ εἰς τὸ πρυτανεῖον· τιθέτω δὲ ἡ πόλις [ἀναλώ]ματα πυρῶν μέδιμνον, κριθῶν μέδιμνον, μέλ[ιτος] κοτύλην, ἐλαίου κοτύλην, τυρὸν ἀγνόν· ταῦτ [α μὴ] λαμβανέτω ἡ <ἱ>ερῆ· τελεσθήσεται τέλεσι τοῖς α[ὐτ ῆς]. τὴν τιμὴν καταβαλεῖ μηνὸς Μεταγειτνιῶν ο[ς ἕκτῃ (?)] ἱσταμένου· τὴν δὲ διαγραφὴν ἀναγραψάτωσα[ν]-αγραφεῖς τέλεσι τοῖς τῆς ἱερῆς· στήλην δὲ δό[τω ὁ ἐπὶ] τῆς διοικ ήσεως τῶν ὑπαρχουσῶν ἐν τῶι ἱερῶ[ι]. ἐπρίατο Φιλιτὶς Ἀριστέα δραχμῶν σὺν [δε]-κάτωι τετρακοσιῶν τριάκοντα

Çeviri :

“1 Meter Phrygia rahipliğini satın alan kişi, kişisel vergilerden ve bir köleye sahip olma vergisinden muaf olacak şekilde ömür boyu rahipliği elinde tutacak,

3 Kent, kurban hayvanı olarak Meter için bir koyun, (Pan) için bir horoz, Hermes ve Zeus için iki kuzuyu hazır bulunduracak:

6 Rahibe, *Artemision* ayında, yeni ayın (ilk) gününde kurban hayvanları için kentten 40 drahmi alacak.

8 Rahibe, kurbanların derilerini ve onur paylarının yarısını alacak; onur paylarının diğer yarısı ve etin diğer parçaları katılanlara verilmeli.

11 Rahibe, her koyun için bir *hemihekton* (altıda birin yarısı-*medimnos*) (tahıllar) düz kek, her süt kuzusu için iki *chonikes*, her horoz için bir *choinix* tütsü, arpa taneleri ve buhur temin edecek.

13 Rahibe, kişisel kurbanlardan onur paylarının üçte birini alacak.

15 Kendini külte kabul ettirmek isteyen kadınlar, kusursuz bir kurban hayvanıyla kent

rahibesi tarafından törenle kabul edilmeli.

16 Külte kabul edilmiş kişi, kenara konulan üçüncü pay ve deri/kürk onur paylarından rahibeye vermek zorundadır; bundan başka bir şey ne rahibeye verilmelidir ne de o almalıdır.

19 Kurban, *Artemision* ayının 12. gününde gerçekleştirilmeli ve rahibe onu yazıldığı gibi uygulamalı.

21 Beyaz ve siyahtaki kutsal alan (temenos) tanrıçaya ait olmalı.

23 Özel kişiler belirlenmiş temenosa *thalamai*'yi geri getirmeli.

24 Eğer onlar Lykonies (*stephanephoros*)'in yılında onları geri getirmezse her biri kente 100 drahmi borçlanır.

26 İsteyen herkes *nomophylakes*'e (kanun koruyucular) gidebilir, idari para cezasının yarısı davayı açana ait olmalı.

27 Artemision ayının dördüncü gününde (*dekade* günü) rahibe toplamalı ve geri kalan (kültün taraftarları) onunla birlikte toplamalı; başka bir günde hiç kimse toplamamalı.

30 Ama eğer herhangi birisi toplarsa, *timoukhoi* onu engellemeli ya da onlar 100 drahmi ödemeli.

31 Ama eğer biri (hala) toplarsa, o kişi 100 drahmi borçlanır.

32 Rahibe, Prytaneion'da tanıtılmalı.

33 Kent (bunun için) [ayrıca harcamalar] vergiye tabii olmalı: bir *medimnos* buğday, bir *medimnos* arpa, bir kotyle bal, bir *kotyle* yağ, bir saf peynir; bunları rahibe almamalı.

36 Tören, onun harcamaları ile gerçekleştirilecek.

37 Satın alma bedeli *Metageitnion*'da başlangıç ayının [altıncı?] (*decade* günü) ödenilecek.

38 Diagraf rahibenin harcamalarında (- - -) *agrapheis*'i kaydetmelidir. Stel, kutsal alanda var olan *(epi)tes dioikeseos* (finansal yönetimin başı)na verilmeli.

41 Rahipliği satın alan kişi 430 drahmi ile Aristeas'ın kızı Philitis'tir".

METER POTHAİNİS **[Kat. No. 24]**

Malzeme ve Konu : Adak parçası, bronz bir figür için kaide
Ölçüler : U. 110 cm, Y. 67 cm, D. 62 cm; SM ve HY 2 cm
Bulunduğu yer : Athena Tapınağı'na giden yol, *propylon*un içi
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 144 Nr. 211; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 211
Tarih : MÖ 2. Yüzyıl
Yazıt : [ὑπὲρ…]μο̣[υ τοῦ]
[Σω[τηρ[ί]ωνος
[ἡ] μήτηρ ἀνέθηκε
Ποθαινίς
Çeviri : "[So]ter[i]on'un [oğlu] [---]mos için Meter Pothainis'e adadı"

METER PHRYGIA **[Kat. No. 25]**

Malzeme ve Konu : Mermerden küçük alınlık parçası;
Meter Phrygia'ya adak
Ölçüler : U. 25 cm, Y. 7 cm, D. 25 cm; HY 1,7 cm
Bulunduğu yer : Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nın aşağısındaki alan
Korunduğu yer : Priene kazı deposu, Güllübahçe (Env. No. PR 01 I1)
Yayınlandığı yer : Wiemer – Kah 2011: 1-54; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 204
Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt : [Μητρ]ὶ Φρυγίαι
Çeviri : Meter Phrygia (Frig Anası)

METER THEON **[Kat. No. 26, Res. 93-94]**

Malzeme ve Konu : Meter Theon'a adanmış mermer bir nesne
Ölçüler : Bilinmiyor
Bulunduğu yer : Batı Kapısı Caddesi Kybele Kutsal Alanı
Korunduğu yer : Priene Kazı Evi Deposu (Env. No. PR 09 S12)
Yayınlandığı yer : Wiemer – Kah 2011: 34, 54 Abb. 3-4; Blümel – Merkelbach 2014: 543 Nr. 410
Tarih : Bilinmiyor
Yazıt : ΜΑΤΡΙ ΘΕΩΝ δεκάταν
Çeviri : Meter Theon Dekatan

APHRODİTE ve HERMES **[Kat. No. 27]**

Malzeme ve Konu : Profilsiz kaide;
Agoranomos Lykomedes'in Hermes ve Aphrodite'ye adağı
Ölçüler : U. 61,5 cm, Y. 11 cm, D. 32 cm; HY. 1,2 cm; SM 1 cm
Bulunduğu yer : Ana kilisenin (Athena terasının kuzeydoğusundaki kilise) yakınındaki geç dönem yapısı
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189
Tarih : MÖ 4. Yüzyılın Son Çeyreği
Yazıt : ἡ βουλὴ Λυκομήδης Πολυστράτου ὁ δῆμος
ἀγορανομήσας
῾Ερμεῖ καὶ ᾽Αφροδίτηι
Çeviri : "Polystratos oğlu Lykomedes, agoranomosluk görevinin bitiminden sonra Hermes ve Aphrodite'ye (bunu adadı)".

APHRODİTE **[Kat. No. 28]**

Malzeme ve Konu	**:**	Sütun tamburu; Aphrodite Epikos (işiten Aphrodite)
Ölçüler	**:**	Y. 90 cm, çap (alt kısım 70 cm, üst kısım 58 cm); HY 2,5-3,5 cm
Bulunduğu yer	**:**	Batıdaki büyük teras, tiyatro caddesi, insitu değil (sokak sunağı?)
Korunduğu yer	**:**	Batıdaki büyük teras, tiyatro caddesi
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 169; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 203
Tarih	**:**	Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt	**:**	ʾΑφροδίτη ʾΕπήκοος
Çeviri	**:**	"Aphrodite Epikos (işiten Aphrodite)"

HESTİA BULAİA, POSEİDON HELİKONİOS, DIONYSOS **[Kat. No. 29]**

Malzeme ve Konu	**:**	[Dionysos], Poseidon Helikonios ve Hestia Bulaia rahibi çelengi		
Ölçüler	**:**	U. 1,31 m, Y. 47 cm, D. 33 cm		
Bulunduğu yer	**:**	Kutsal Stoa'nın batı duvarındaki alan		
Korunduğu yer	**:**	Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin		
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 111-112 Nr. 116; Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185		
Tarih	**:**	MÖ 2. Yüzyıl (Hiller'e göre MÖ 1. yüzyıl)		
Yazıt	**:**	Sarmaşık çelengi içinde	Meşe çelengi içinde	Defne çelengi içinde
		[ ]	[Ποσ]ειδῶνος [ʻΕ]λικωνίου [ἐμ Παν]ιωνίωι	ʻΕστία[ς Βου]λαίας
Çeviri	**:**		Poseidon Helikonios Panionion	Hestia Bulaia

ZEUS OLYMPOS **[Kat. No. 30]**

Malzeme ve Konu	**:**	Bronz heykel ayak izine sahip kaide; Önceki Zeus Olympos *stephanephorus*u Chry[s---]'un adağı
Ölçüler	**:**	U. 35 cm, Y. 21,5 cm, D. 82 cm; HY 2,7 cm; SM 1,5 cm
Bulunduğu yer	**:**	Athena terasının güneyi, Batı Kapısı Caddesi
Korunduğu yer	**:**	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 189; Blümel – Merkelbach 2014: 378-379 Nr. 169
Tarih	**:**	MÖ 4. Yüzyılın 3. Çeyreği
Yazıt	**:**	Χρυ[σ] 'Ηρομ[ ] στε[φανηφορήσας] Διΐ 'Ο[λυμπίωι]
Çeviri	**:**	"Herom[---]'un oğlu Chry[s---], ste[phanephoros]luk dönemi sonrasında Zeus O[lympos]a (bu heykeli adadı)"

ZEUS OLYMPOS **[Kat. No. 31]**

Malzeme ve Konu	**:**	Kaide; [N.N.]'nin adağı
Ölçüler	**:**	U. 26 cm, Y. 20 cm, D. 15; HY 2,5 cm; SM 1,5 cm
Bulunduğu yer	**:**	Athena Tapınağı propylonu
Korunduğu yer	**:**	Berlin (?)
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 188; Blümel – Merkelbach 2014: 379 Nr. 170
Tarih	**:**	MÖ 4. – 3. Yüzyıl
Yazıt	**:**	[ ] [στεφανηφ]ορήσασ [Διΐ 'Ολυμπ]ίωι
Çeviri	**:**	"[N.N. oğlu N.N.] [stephaneph]orosluk [dönemi sonrasında] [Zeus Olymp]os'a (bu heykeli adadı)"

ZEUS OLYMPOS **[Kat. No. 32]**

Malzeme ve Konu : Tiyatro *parados*undan bronz iki heykel kaidesi; adak

Ölçüler : U. 84 cm, Y. 57 cm, D. 105 cm; HY 2 cm; SM 2,5 cm

Bulunduğu yer : Tiyatro *parados*unun doğu ve batısı

Korunduğu yer : Tiyatro *parados*unun doğu ve batısı

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 238; Hiller von Gaertringen 1906: 136 Nr. 187; Blümel – Merkelbach 2014: 379-380 Nr. 171-172

Tarih : MÖ 2. Yüzyılın 1. Yarısı

Yazıt :

Batı Kaide
Κλέανδρος Καλλιστράτου
φύσει δέ ’Αλέξιδος στεφανηφορήσας
Διῒ ’Ολυμπίωι καὶ τῶι δήμωι

Doğu Kaide
Κλέανδρος Καλλιστράτου
φύσει δέ ’Αλέξιδος
στεφανηφορήσας Διῒ ’Ολυμπίωι
καὶ τῶι δήμωι

Çeviri : “Kallistratos’un oğlu, ama gerçekte Alexis’in oğlu Kleandros, stephanephoros’luk dönemi sonrasında Zeus Olympos ve Demos’a (bu heykeli adadı)”

ZEUS OLYMPOS **[Kat. No. 33]**

Malzeme ve Konu : Mermer ev sunağı; Zeus Olympos sunağı

Ölçüler : U. 35 cm, Y. 68 cm

Bulunduğu yer : Athena propylonunun güneydoğusundaki bir evin koridoru

Korunduğu yer : Athena propylonunun güneydoğusundaki bir evin koridoru

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 190; Blümel – Merkelbach 2014: 380 Nr. 173

Tarih : MÖ 2. Yüzyıl ve Sonrası

Yazıt : [Διὸς] [Ὀ]λυμπίου

Çeviri : “[Zeus] Olympos (sunağı)”

ZEUS OLYMPOS **[Kat. No. 34]**

Malzeme ve Konu : Mermer ev sunağı; Zeus Olympos sunağı

Ölçüler : U. 33 cm, Y. 68 cm, D. 29 cm;
HY 1. satır 3 cm, 2. satır 1,5-2 cm

Bulunduğu yer : 33 numaralı evin doğu stylobatında son evrenin duvarı

Korunduğu yer : 33 numaralı evin doğu stylobatında son evrenin duvarı

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 191; Blümel – Merkelbach 2014: 380 Nr. 174

Tarih : MÖ 2. Yüzyıl ve Sonrası

Yazıt : Διὸς
ʼΟλυμπίου

Çeviri : "Zeus Olympos (sunağı)"

ZEUS AITHRIOS **[Kat. No. 35]**

Malzeme ve Konu : Sunak; Zeus Aithrios'a adak

Ölçüler : U. 24 cm, Y. 23 cm

Bulunduğu yer : Turunçlar

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 136 Nr. 185; Blümel – Merkelbach 2014: 380-381 Nr. 175

Tarih : En erken MÖ 1. Yüzyıl

Yazıt : Θεμιστοκλῆς
Μενάνδρου
Διΐ Αἰθρίωι
εὐχήν

Çeviri : "Menandros'un oğlu Themistokles bir adağı yerine getirirken Zeus Aithrios'a (bu sunağı adadı)"

ZEUS AITHRIOS **[Kat. No. 36]**

Malzeme ve Konu	**:**	Zeus Aithrios sunağı
Ölçüler	**:**	U. 15 cm, Y. 30 cm; HY 1-1,7 cm; SM 5 cm
Bulunduğu yer	**:**	Asklepieion'un doğu cephesinin önü
Korunduğu yer	**:**	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 136 Nr. 184; Blümel – Merkelbach 2014: 381 Nr. 176
Tarih	**:**	MÖ 1. Yüzyıl veya Sonrası
Yazıt	**:**	Διός Αἰθρίου
Çeviri	**:**	"Zeus Aithrios (sunağı)"

POSEIDON HELİKONİOS **[Kat. No. 37]**

Malzeme ve Konu	**:**	Stel; Poseidon Helikonios rahipliğinin Epameinon'a satışı
Ölçüler	**:**	a, b ve c parçaları (U. 46 cm, Y. 58 cm, D. 15 cm), d parçası (U. 33 cm, Y. 40 cm, D. 12 cm); HY- SM 1,2 cm
Bulunduğu yer	**:**	Athena Tapınağı Terası
Korunduğu yer	**:**	a, b ve c parçaları (British Museum, London), d parçası (Bilinmiyor)
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 140 Nr. 201a-d; Blümel – Merkelbach 2014: 362-364 Nr. 146
Tarih	**:**	MÖ 200 Civarı
Yazıt	**:**	ἀγαθῆι τύχηι· ἐπ[ὶ στεφανηφόρου τοῦ θεοῦ τοῦ μετὰ] Κορυλᾶν μηνὸς Μ[εταγειτνιῶνος ..?.. ἐπρίατο τὴν] ἱερωσύνην το[ῦ Ποσειδῶνος τοῦ Ἑλικωνίου διὰ βίου] Ἐπαμείνων Γ[δραχμῶν καὶ τοῦ] ἐπιδεκάτ[ου]· [ἱερήσ]εται δὲ τὸμ βίον τὸν α[ὐτοῦ καὶ τὴν θυσίαν τῶι] [Πο]σειδῶνι συντελεῖ κ[ατὰ τ]ο[ὺς νόμους τοὺς Ἰώνων]·

ἀτελὴς δὲ ἔσται πά[ντω]ν, καθάπε[ρ Ἴωνες δεδώκασιν καὶ ἐν]
[τῆ]ι στήληι ἀναγέγ[ραπτα]ι, καὶ τὰ ἄλλα [ὅσα δέδοται ὑπὸ Ἰώνων]
[πάντα· ἐξ]εῖν[αι δὲ αὐτ]ῶι καὶ ἐμ πρυταν[είωι καὶ ἐμ Πανιωνίωι]
[σίτησιν ὅταμ πόλις ἱε]ρὰ ποιῆι, καὶ προε[δρίαν ἐν τοῖς ἀγῶ]-
[σι πᾶσι στέφανον ἔχο]ντι χρύσεον· ἐ[ξεῖναι δὲ αὐτῶι ἐμ Πανι]-
[ωνίωι καὶ στροφίσκ]ον φορεῖν χρύ[σεον]
[ἐμ Πανιωνίωι· τὰ τε πα]ρὰ Ἰώνων [ ]
[ἐ]πιπ[έμματ]α δὲ [παρέξεται]
[ἐκ τεταρ]τέως ἑκατέρωι ἱερ[είωι καὶ λ[τὸν]
[δὲ ἐ]ωνηκότα μήτε ἀφελέ[σθαι μήτε ἐνεχυράσαι τὴν ἱερωσύνην]
[μήτ]ε τὰ διδόμενα γέρα ἀφ[αιρεῖσθαι μηχανῆι μηδεμιᾶι· ἐὰν δέ τις]
παρὰ ταῦτα προθείη καί τι τ[ῶν δεδογμένων λύοι, ἐξώλης εἴη]
[κ]αὶ τὰ ἐκείνου πάντα· ἀτ[ελῆ δὲ ἔστω καὶ τὰ τοῦ πατρός]
ἕως ἂν ζῆι.

Çeviri **:** "Uğurlu olsun. Stephanephoros Korylas'ın yılından sonra, tanrının yılında, Metageitnion ayında, G [---]'nin oğlu Epameinon [---] drahmi ve ilaveten onda biri ile ömür boyu Poseidon Helikonios rahipliğini satın aldı. O, hayatı boyunca rahip olarak görev yapacak ve Ion yasalarına göre Poseidon için kurban kesecek; Ionlar tarafından verilen ve stele kaydedilen şeylere uygun olarak tüm vergilerden muaf olacak ve Ionlar tarafından verilen tüm şeylerden faydalanacaktır. Prytaneion'daki ve kentin kutsal törenler düzenlediği zaman ve tüm agonlar için onur yeri olan, böylece altın çelenk giyebileceği Panionion'daki yemeklere katılma hakkına da sahip olacak. Onun Panionion'da altın bir baş bandı takmasına izin verilecek. O, kurban keki hazırlayacak ve iki kurban hayvanının her biri için bir tetarteus (çeyrek medimnos) tahıl ---. Hiç kimse ne satın alan kişiden rahipliği almalı, ne onu ele geçirmeli, ne de herhangi bir bahane altında onurları almalıdır. Eğer birisi bu kurallara aykırı olarak başvuruda bulunur ve kararların herhangi birisini hükümsüz kılarsa o kişi ve ona ait olan her şey sefil bir şekilde mahvolsun. Babasının mülkü de yaşadığı sürece vergiden muaf tutulacak"

POSEİDON HELİKONİOS **[Kat. No. 38]**

Malzeme ve Konu : Poseidon Helikonios rahipliğinin Sosibios'un oğlu [---]s'e satışı

Ölçüler : a parçası (U. 32 cm, Y. 20 cm, D. 7 cm; HY - SM 1,5 cm),
b parçası (U. 25 cm, Y. 27 cm, D. 12 cm; HY - SM 1,5 cm),
c parçası (U. 37,5 cm, Y. 34 cm, D. 10 cm),
d parçası (U. 22 cm, Y. 27 cm, D. 13 cm),
e parçası (U. 25 cm, Y. 32 cm, D. 14 cm),
f parçası (D. 1,3 cm-baskı hatası 13 cm ?),
g parçası (U. 25 cm, Y. 18 cm, D. 15 cm),
h parçası (U. 19 cm, Y. 23 cm, D. 6 cm)

Bulunduğu yer : a parçası (tiyatronun doğusu), b parçası (Bilinmiyor), c parçası (Athena Kutsal Alanı), d parçası (Athena Tapınağı propylonunun doğusu), e parçası (Athena Kutsal Alanı), f parçası (Athena terası), g parçası (Athena caddesi), h parçası (Athena Kutsal Alanı)

Korunduğu yer : a, b, e, f, g parçaları (Bilinmiyor),
c ve h parçaları (British Museum, London),
d parçası (İzmir Arkeoloji Müzesi - env. No. 3485)

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 140-142 Nr. 202;
Blümel – Merkelbach 2014: 364-366 Nr. 147

Tarih : MÖ 2. Yüzyıl Başları

Yazıt :

[ ]ς Σωσιβίου ἐπρία[το τὴν ἱερωσύ-]
[νην τοῦ Ποσ]ειδῶνος τοῦ Ἑλικ[ωνίου διὰ]
[βίου ἐπὶ στεφα]νηφόρου τοῦ [θεοῦ τοῦ μετὰ]
[ ]ιν μηνὸ[ς]
[ ]
[ἱερήσεται δ]ὲ τὸμ βίο[ν τὸν αὐ]τοῦ καὶ τὴν θυσίαν
[τῶι Ποσειδῶ]νι συντελε[ῖ κατὰ] τοὺς νόμους τοὺς Ἰώνω[ν]·
[ἀτελὴς δὲ ἔ]σται πάντωγ, [καθ]άπερ Ἴωνες δεδώκασιν
[καὶ ἐν τῆι στ]ήληι γέγραπ[τα]ι καὶ τἄλλα ὅσα δέδοται
[ὑπὸ Ἰώνων] πάντα· ἐξεῖναι δὲ αὐτῶι καὶ ἐμ πρυτανείωι
[καὶ ἐμ Πανιω]νίωι σίτησιν [ὅτ]αμ πόλις ἱερὰ ποιῆι,
[καὶ προεδρίαν ἐν] τοῖς ἀγ[ῶσι πᾶ]σι στέφανον ἔχοντι χρύσεο[ν]·
[ἐξεῖναι δὲ αὐτῶι ἐμ Πανιωνί]ωι καὶ στροφίσκομ φ[ορεῖν χρύσε]-

[ον ἐμ Πανι]ωνίωι· τά τε παρὰ Ἰώ[νων]
[ἐ]πιπέμματά τε παρέ[ξεται]
[ἐκ τεταρτέως ἑκα]τέρωι ἱερείωι καὶ λ[ ]
[τὸν δὲ ἐωνηκό]τα μήτε ἀφελέσθ[αι μήτε ἐνεχυρά]-
[σαι τὴν ἱερωσύνην μήτε τὰ διδ]όμενα γέρα ἀφαι[ρεῖσθαι μηχανῆι]
[μηδεμιᾶι· ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦ]τα προθείηι καί τ[ι τῶν δεδογμε]-
[νων λύοι, ἐξώ]λη[ς εἴη καὶ τὰ ἐ]κείνου πάντα· [ἀτελὴ δὲ ἔστω]
[καὶ τὰ το]ῦ πατρὸς ἕως ἂν ζ[ῆι]
[ἔδοξε τῶι δήμ]ωι· γνώμη στρα[τ]ηγῶν· τὸν νεωποίη[ν]
[μηνὸς Τα]υρεῶνος ἐν τ[ῆ]ι νομαίαι ἐκκλησία[ι]
[ ] τοῦ Ποσειδ[ῶν]ος τοῦ Ἑλικωνίου [ ]
[ ] χρυσίον, λο[γιζό]μενον τὸγ χρυ[σ]
[ἐ]φ’ ὅτωι ὁ π[ριάμεν]ος ἱερήσε[ται]
[ ]…[ ]
[ ]ΕΙΛ . ΟΙΣ . [ ]
[καθάπερ] ὑπὸ Ἰώνων δέδ[οται]
[ἐν] τῆι στήληι ἀναγ[έγραπται]
[ ] καὶ λῃτουργιῶμ π[ασῶν]
[ ] δὲ αὐτῶι τῆς α[ ]
[λ]ῃτουργι[ ]
[ ]θλ[ ]
[ἱερ]ωσύ[νη]
[ἱερ]ὰν ἐσχά[ραν]
[ ]σομένου με[ ]
[ ]τω τῶι πριαμέ[νωι]
[ ]ων ἢ κτηνῶ[ν]
[ὀφε]ιλέτω τ[ ]
[ ]γ καὶ φ[ ]

Çeviri **:** Sosibos oğlu [---]s, stephanephoros [---]s’nin yılından sonra, tanrının yılında, --- ayında Poseidon Helikonios rahipliğini ömür boyu satın aldı. O, hayatı boyunca rahip olarak hizmet edecek ve Ion yasalarına göre Poseidon için kurban kesecek. Ionlar tarafından verilen ve stele kaydedilen şeylere uygun olarak tüm vergilerden muaf olacak ve Ionlar tarafından verilen tüm şeylerden faydalanacaktır. Prytanion’daki ve şehrin kutsal törenler düzenlediği zaman ve tüm agonlar için onur yeri olan,

böylece altın bir çelenk giyebileceği Panionion'daki yemeklere katılma hakkına da sahip olacak. Panionion'da altın bir baş bandı takmasına izin verilecek. O, kurban keki hazırlayacak ve iki kurban hayvanının her biri için bir tetarteus (çeyrek medimnos) tahıl ve ---. Hiç kimse ne alıcıdan rahipliği almalı, ne onu ele geçirmeli, ne de herhangi bir bahane altında onurları almalıdır. Eğer birisi bu kurallara aykırı olarak başvuruda bulunur ve kuralların herhangi birisini hükümsüz kılarsa o kişi ve ona ait olan her şey sefil bir şekilde mahvolsun. Babasının mülkü de yaşadığı sürece vergiden muaf tutulacak

POSEİDON HELİKONİOS **[Kat. No. 39]**

Malzeme ve Konu : İki parça stel; Poseidon Helikonios rahipliğinin satışı

Ölçüler : a parçası (U. 39 cm, Y. 30 cm, D. 9 cm), HY 2 cm, SM 1,5 cm
b parçası (U. 27 cm, Y. 23 cm, D. 13 cm), HY 2 cm, SM 1,5 cm

Bulunduğu yer : a parçası (Athena Tapınağı Terası)
b parçası (agoranın kuzey yolu)

Korunduğu yer : a parçası (İzmir Arkeoloji Müzesi - Env. No. 2895)
b parçası (Bilinmiyor)

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 142 Nr. 203; Blümel – Merkelbach 2014: 367-368: Nr. 148

Tarih : MÖ 2. Yüzyıl Başları

Yazıt : [ ] ἐπὶ Πρ . [ ]
[μηνός Θ]αργηλιῶν[ος]
[δραχμῶν Ἀλ]εξανδρείων τ[ετρακοσίων]
[ἑβδομήκ]οντα δύο καὶ τοῦ ἐπ[ιδεκάτου]
[ἱερήσεται] δὲ τὸμ βίον τὸν ἑαυτοῦ ἀ[τελὴς ὢν λῃ]-
[τουργιῶν πα]σῶν· εἶναι δὲ αὐτῶι ἐμ [πρυτανείωι]
[καὶ ἐμ Πανιωνίω]ι σίτησιν ὅταμ πόλι[ς ἱερὰ ποιῆι],
[καὶ προεδρίαν ἐν τοῖς ἀ]γῶσι πᾶσι [στέφανον ἔ]-
[χοντι χρύσεον· ..?..]

[τὸν δὲ ἐωνηκότ]α [τὴν ἱερωσύνην]

[μήτε ἀφελέσθαι μήτ]ε ἐνεχυρά[σαι μήτε τὰ δι]-
[δόμενα γέρα ἀφαι]ρεῖσθαι μη[χανῆι μηδεμιᾶι]·
[ἐὰν δέ τις παρὰ] ταῦτα προθ[είη καί τι τῶν δε]-
[δογμένων λύοι], ἐξώλης εἴ[η καὶ τὰ ἐκείνοῦ πάν]-
[τα]

Çeviri : "*Stephanephoros* Pr[---]'nin yılında ---, Thargelion ayında ---, iki İskender drahmisi ve ilaveten onda biri ---. O, hayatı boyunca rahiplik yapacak ve tüm kamu görevlerinden muaf tutulacak. Prytanion'daki ve kentin kutsal törenler düzenlediği zaman ve tüm agonlar için onur yeri olan ve böylece altın bir çelenk giyebileceği Panionion'daki yemeklere de katılma hakkına sahip olacak. Hiç kimse ne alıcıdan rahipliği almalı, ne onu ele geçirmeli, ne de herhangi bahane altında onurları almalıdır. Eğer birisi bu kurallara aykırı olarak başvuruda bulunur ve kararların herhangi birisini hükümsüz kılarsa o kişi ve ona ait olan her şey sefil bir şekilde mahvolsun"

POSEIDON HELİKONİOS **[Kat. No. 40]**

Malzeme ve Konu : Devasa mermer amphora boynu; Thallos'un adağı

Ölçüler : Y. 29 cm, Çap 63 cm; H.Y. 2 cm, S.M. 1 cm

Bulunduğu yer : Tiyatronun batı paradosu

Korunduğu yer : İzmir Arkeoloji Müzesi (?)

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 255; Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 199; Blümel – Merkelbach 2014: 381-382 Nr. 177

Tarih : MÖ 3. Yüzyıl

Yazıt : Θάλλος Μενεκλείος
Ποσειδῶνι ‘Ελικωνίωι

Çeviri : "Menekles oğlu Thallos, Poseidon Helikonios'a (bunu adadı)"

POSEIDON HELİKONİOS **[Kat. No. 41]**

Malzeme ve Konu : Profillendirilmiş kaide; Hegelochos'un adağı

Ölçüler : U. 65 cm, Y. 39,5 cm; HY 1,7 cm

Bulunduğu yer : Athena Kutsal Alanı'nın kuzeyindeki hazine binası/tapınağın 20 m doğusundaki geç dönem evlerinden birinin tabanı

Korunduğu yer : Athena Kutsal Alanı'nın kuzeyindeki hazine binası/tapınağın 20 m doğusundaki geç dönem evlerinden birinin tabanı

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 140 Nr. 200; Blümel – Merkelbach, 2014: 382 Nr. 178

Tarih : MÖ 2. Yüzyıl

Yazıt : ‘Ηγέλοχος ’Αθηναίου Ποσειδῶνι ‘Ελικω[νίωι]

Çeviri : "Athenaios'un oğlu Hegelochos Poseidon Helikonios'a (bunu adadı)

POSEIDON HELİKONİOS ve CAESAR AUGUSTUS **[Kat. No. 42]**

Malzeme ve Konu : Hellenistik Dönem'e ait yuvarlak kaidenin Agustus döneminde sunak olarak kullanımı, Poseidon Helikonios ve Caesar Augustus sunağı; adak yazıtı

Ölçüler : Y. 68 cm, Çap 62 cm

Bulunduğu yer : Asklepieion'un doğusundaki apsidal yapının tabanı

Korunduğu yer : Asklepieion'un doğusundaki apsidal yapının tabanı

Yayınlandığı yer : Raeck – Rumscheid 2010: 47 Res. 13'te bahsedildi; Blümel – Merkelbach 2014: 382-383 Nr. 179

Tarih : Augustus Dönemi

Yazıt : Ποσειδῶνος ‘Ελι-
κωνίου καὶ
Καίσαρος Σεβαστοῦ

Çeviri : "Poseidon Helikonios ve Caesar Augustus"

DIONYSOS **[Kat. No. 43]**

Malzeme ve Konu	**:**	Tiyatrodaki sunak; Önceki *agonothetai* Pythotimos'un Tanrı Dionysos'a adağı
Ölçüler	**:**	Üst levha 165 cm x 93 cm; alt kısım Y. 1,38 m
Bulunduğu yer	**:**	Tiyatro orkestrası (insitu)
Korunduğu yer	**:**	Tiyatro orkestrası (insitu)
Yayınlandığı yer	**:**	Wiegand – Schrader 1904: 241 Abb. 237; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 175; Rumscheid 2000: 169; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181
Tarih	**:**	MÖ 2. Yüzyıl Başı
Yazıt	**:**	Πυθότιμο[ς] ἀγωνοθ[ετήσας Διονύσωι]
Çeviri	**:**	"[---- oğlu] Pythotimos, *agonothetes* olarak görev yaptıktan sonra (bu sunağı) [Dionysos'a] (adadı)"

DIONYSOS **[Kat. No. 44]**

Malzeme ve Konu	**:**	Kaide; Önceki *agonothetai* Apollonios'un Tanrı Dionysos'a adağı;
Ölçüler	**:**	Y. 97 cm, çap 50 cm; HY 2 cm, SM 1 cm
Bulunduğu yer	**:**	Tiyatro proedriasının doğusu (insitu)
Korunduğu yer	**:**	Tiyatro proedriasının doğusu (insitu)
Yayınlandığı yer	**:**	Wiegand – Schrader 1904: 239; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 178; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 180
Tarih	**:**	MÖ 2. Yüzyıl
Yazıt	**:**	᾽Απολλώνιος ᾽Απολλωνίου τοῦ ᾽Απολλοδώρου ἀγωνοθετήσας Διονύσωι
Çeviri	**:**	"Apollodoros'un oğlu Apollonios'un oğlu Apollonios, *agonothetes* olarak görev yaptıktan sonra Dionysos'a (bu heykeli adadı)"

DIONYSOS **[Kat. No. 45]**

Malzeme ve Konu	**:**	Tiyatro orkestrasındaki mermerden, sarmaşık bezemeli beş şeref koltuğu; yazıtlar koltukların ön yüzünde bulunur, Önceki *agonothetai* Nysios'un Tanrı Dionysos'a adağı
Ölçüler	**:**	HY ve SM 1,5 cm
Bulunduğu yer	**:**	Tiyatro orkestrası (insitu)
Korunduğu yer	**:**	Tiyatro orkestrası (insitu)
Yayınlandığı yer	**:**	Wiegand – Schrader 1904: 242-243 Abb. 240; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 176; Rumscheid 2000: 167, 169; Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 182
Tarih	**:**	MÖ 2. Yüzyıl (F. Rumscheid ve W. Koenigs'e göre MÖ 200 civarı, A. von Gerkan'a göre MÖ 3. yüzyıl ortası)
Yazıt	**:**	Νύσιος Διφίλου ἀγωνοθετήσας Διονύσωι
Çeviri	**:**	"Diphilos oğlu Nysios, *agonothetes* olarak görev yaptıktan sonra Dionysos'a (bu koltukları adadı)"

DIONYSOS **[Kat. No. 46]**

Malzeme ve Konu	**:**	Mermer postament; Rahip Athenopolis'in adağı
Ölçüler	**:**	41 cm x 90 cm x 75 cm; HY ve SM 1,5
Bulunduğu yer	**:**	Tiyatronun proedriasının batısı
Korunduğu yer	**:**	Tiyatronun proedriasının batısı
Yayınlandığı yer	**:**	Wiegand – Schrader 1904: 239-240 Abb. 235; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 177; Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 183
Tarih	**:**	MÖ 130 Civarı
Yazıt	**:**	᾽Αθηνόπολις Κυδίμου ἱερητεύων Διονύωι
Çeviri	**:**	"Kydimos oğlu Athenopolis, Dionysos rahibi olarak bunu adadı"

DIONYSOS **[Kat. No. 47]**

Malzeme ve Konu	**:**	Stel; Dionysos Phleos rahipliği satış belgesi
Ölçüler	**:**	Y. 1,77 m, U. 47,5 cm-53 cm, D. 13 cm; HY – SM 1 cm
Bulunduğu yer	**:**	Agoranın yakını
Korunduğu yer	**:**	Staatliche Museen (Antikensammlung), Berlin
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 174; Rumscheid 2000: 170-172; Wiemer – Kah 2011: 35-38; Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144
Tarih	**:**	MÖ 130 Civarı
Yazıt	**:**	διαγραφὴ Διονύσου Φλέου ἀγ[α]θῆι τύχηι· ἐπὶ τοῖσδε πωλοῦμεν τὴν ἱε - ρωσύνην τοῦ Διονύσου τοῦ Φλέου. ὁ πριάμε - 4 νος ἱερήσεται χρόνον ὅσον ἂμ βιοῖ· ἱερήσε- [τ]αι δὲ καὶ τοῦ Διονύσου τοῦ Καταγωγίου· ἀ[τ]ελὴς δὲ ἔσται καὶ τοῦ σώματος· εἶναι δὲ αὐτῶι καὶ ἐμ πρυτανείωι καὶ ἐμ Πανιωνί- 8 ωι σίτησιν πάσας τὰς ἡμέρας· λήψεται δὲ ὧν πόλις θύει σκέλος γλῶσσαν δέρμα, παρὰ βω- μοῦ μοίρας· vac. παρέξεται δὲ θύα, οὐλὰς λιβανω- τὸν, ἔλατρα, βοῒ μὲν ἐκ τεταρτέως, προβάτωι δὲ 12 ἐξ ἡμιέκτου, γαλαθηνῶι δὲ ἐγ δύο χοινίκων· εἶναι δὲ αὐτῶι καὶ ἐν τῶι θεάτρω ἐμ προεδρίαι καθῆσθαι καὶ στολὴν ἔχειν ἣν ἂμ βούληται καὶ στέφανον κισσοῦ χρυσοῦν· vac. θύσει δὲ καὶ τὰς θυ- 16 σίας τὰς ἐν τῶι θεάτρωι τῶι Διονύσωι τῶι Μελ- πομένωι καὶ λιβανωτὸν ἐπιθήσει καὶ σπονδαρ- χήσει καὶ τὰς εὐχὰς εὔξεται ὑπὲρ τῆς πόλεως τῆς Πριηνέων· ἐχέτω δὲ καὶ στολήν ἣν ἂμ βού- 20 ληται καὶ στέφανον χρυσοῦν μῆνα Ληναιῶνα καὶ Ἀνθεστηριῶνα· καὶ τοῖς Καταγωγίοις καθη - γήσεται τῶν συγκαταγόντων τὸν Διόνυσον στολὴν ἔχων ἣν ἂν θέληι καὶ στέφανον χρυ-

σοῦν. vac. ἐὰν δὲ ὑπὲρ ἑξακισχιλίας δραχμὰς
εὕρηι ἡ ἱερωσύνη, καὶ ἀτελὴς ἔσται ὁ πριάμενος
λαμπαδαρχίας vac. ἀγωνοθεσίας vac. ἱπποτροφίας
ἀρχιθεωρίας vac. γυμνασιαρχίας. vac. ἐὰν δὲ ὑπὲρ μυ-
ρίας καὶ δισχιλίας δραχμὰς ἀγοράσηι, ἀτελὴς ἔσ-
ται καὶ τριηραρχίας καὶ οἰκονομίας καὶ νεωποΐας
καὶ προεισφορᾶς χρημάτων. vac. καταβαλεῖ δὲ ὁ πριά-
μενος τῶι νεωπόηι τὸ μὲν ἐπιδέκατον παραχρῆ-
μα, τῆς δὲ λοιπῆς τιμῆς τὸ μὲν ἥμυσυ μηνὸς Με-
ταγειτνιῶνος ἔτους τοῦ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἥμυσυ μη -
νὸς Ἀνθεστηριῶνος ἐπὶ στεφανηφόρου Κλεο-
μένου· vac. ἐπρίατο Ἀθηνόπολις Κυδίμου δραχμῶν
μυρίων δισχιλίων δύο καὶ τοῦ ἐπιδεκάτου δρα-
χμῶν ⟦δισ ⟧χιλίων διακοσίων vac. ὀβολοῦ χαλκῶν τριῶν.

Çeviri **:** "Dionysos Phleos'un ilanıdır.

Muvaffak olunması dileğiyle! Dionysos Phleos'un rahiplik makamını aşağıda belirtilen şartlara göre satacağız:

Alıcı, rahiplik görevini ve Dionysos Katagogios için rahiplik görevini bir ömür boyunca sürdürecektir;

Şahsi harcamalardan muaf tutulacak ve prytaneion ve Panionion'da her gün yemek yeme hakkına sahip olacaktır;

Devlet eliyle yapılan bütün kurbanlardan, sunağın payı hariç olmak üzere, but, dil ve derisini alacaktır;

Kendisi bir dana için bir çeyrek kile kabı kadar, bir koyun için altıda birin yarısı kadar, bir kuzu için iki choinikes kadar kurban unu, arpa, buhur ve kurban keki karşılamak zorundadır;

Tiyatroda prohedriada oturma, istediği tören kıyafetini giyme ve altın sarmaşık tacı takma hakkına sahip olacaktır,

O, tiyatroda Dionysos Melpomenos için kurbanı gerçekleştirecek, tütsü sunusu ve ilk sıvı sunuyu gerçekleştirecek ve Prieneliler'in şehri için duayı söyleyecektir;

Lenaion ve Anthesterion aylarında istediği tören kıyafetini giyecek ve altın taç takacaktır;

Katagogia'da, geri dönüşte Dionysos'a eşlik edenlerin en önünde gidecek ve bu sırada istediği tören kıyafetini giyecek ve altın taç takacaktır.

Ancak rahiplik makamı 6000 drahmiden fazlasına satılacak olursa, alıcı lampadarkhia, agonothesia, hippotrophia, arkhitheoria ve gymmasiarkhiadan muaf olacaktır.

Ancak makamı 12.000 drahmiden daha fazlasına alırsa, makam sahibi trierarkhiadan, oikonomiaden, neopoiadan ve avans olarak para vermekten muaf olacaktır.

Alıcı neopoise ilave olarak onda biri vermelidir, geri kalan miktarın yarısını bu yılın metageitnion ayında, öbür yarısını stephanephoros Kleomenes yılının anthesterion ayında verecektir.

Alıcı, 12.002 drahmi ve ilave onda birlik meblağ olan 1.200 drahmi, bir obolos ve üç bronz sikkeyle Kydimos oğlu Athenopolis idi".

DIONYSOS **[Kat. No. 48]**

Malzeme ve Konu	:	Dionysos kült topluluğu için bağış
Ölçüler	:	Y. 75 cm, U. 40 cm, D. 40 cm; HY 1 cm
Bulunduğu yer	:	Söke (Priene ?)
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	:	Blümel – Merkelbach 2014: 385-386 Nr. 184; SEG 31, 983, https://inscriptions.packhum.org/text/253091 (10.06.2019)
Tarih	:	MÖ 2. – 1. Yüzyıl
Yazıt	:	0 [ ] [παρέ]ξειν δὲ καὶ οἶνον [τ]ὸν [ἱκανὸν] ἀπὸ πρωΐθεν Σ[ ]ΝΩ προε[πηγ]- γείλατο με(τρητὰς)· vacat 4 [Πρωτ]αγόρας Πρωτομάχου [παρέ]ξειν δὲ καὶ οἶνον τὸν ἱκανὸ[ν] *vacat* προεπηγγείλατο με(τρητὰς) ρ΄· [Διονύ]σιος Διονυσίου παρέξει[ν]

[καὶ ο]ἶνον τὸν ἱκανὸν καὶ μαγε[ι]-
[ρικοὺς] ἐργάτας καὶ μουσικ[οὺς]
[τῷ ἀρί]στωι ἄρτων χοίνικα[ς]·
ΚΙΛΛΟΥ
[Ποσε]ιδώνιος Μενάν-
[δρου,] φύσει δὲ Ἄνδρωνο[ς]
[τοῦ Ἐ]πικούρου, ἐπηνγείλ[α]-
[το το]ῖς συνβάκχοις εἰς τὸ[ν]
[ἀγορ]ασμὸν τοῦ προσκει]-
[μένου] τῷ βακχικῷ τόπου κισ-
[τοφόρ]ους ἑκατὸν ἑξήκον[τα]

Çeviri : "[---] yeterli miktarda şarap sağlayacağına dair söz verdi. Protomachos oğlu [Prot]agoras yeterli miktarda şarap sağlayacağına dair söz verdi, 100 me[tratai]. Dionysios oğlu [Diony]sios yeterli miktarda şarap ve mutfak elemanı ve müzisyen, yemek için ekmek sağlayacağına dair [söz verdi]. Menan[dros]'un evlatlık oğlu ve Epikuros'un oğlu Andron'un da öz oğlu olan [Pose]idonios, Bakhüs kutsal alanının yanındaki arsanın alınması için Bakhüs derneği üyelerine 160 kistophor vereceğine dair söz verdi".

HERMES **[Kat. No. 49]**

Malzeme ve Konu : Bezemesiz kaide; önceki *agoranomos*un Hermes'e adağı

Ölçüler : U. 88 cm, Y. 51 cm, K. 42 cm; HY 2 cm, SM 1,5 cm

Bulunduğu yer : Pazarın batı kısmı

Korunduğu yer : Pazarın batı kısmı

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 134-135 Nr. 179; Blümel – Merkelbach 2014: 387 Nr. 186

Tarih : MÖ 4. Yüzyıl

Yazıt : ἀγορηνομήσας Παυσανίας Δημητρίο[υ] ῾Ερμῆι

Çeviri : "Demetrios oğlu Pausanias, *agoranomos*luk görevinin bitiminden sonra (bunu) Hermes'e (adadı)"

HERMES **[Kat. No. 50]**

Malzeme ve Konu : Herme kaidesi; önceki *gymnasiarchos*un Hermes'e adağı

Ölçüler : U. 70 cm, Y. 25 cm, K. 63 cm; HY 2,5 cm

Bulunduğu yer : Gymnasionun istinat (destek) duvarında insitu

Korunduğu yer : Gymnasionun istinat (destek) duvarında insitu

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 262; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 181; Blümel – Merkelbach 2014: 389 Nr. 190

Tarih : MÖ 300 Civarı

Yazıt : [ ]
[γυμν]α[σιαρ]χ̣ή̣σα[ς]
ʽΕρμεῖ

Çeviri : "[---] [Gymn]a[siar]chosluk görevinin bitiminden sonra (bunu) Hermes'e (adadı)"

HERMES **[Kat. No. 51]**

Malzeme ve Konu : Mermer masa; önceki *agoranom*os [N.N.]'nin Hermes'e adağı

Ölçüler : U. yaklaşık 1 metre, Y. 16 cm, K. 40 cm; HY 2-3 cm, SM 1,5 cm

Bulunduğu yer : Batı kapısı caddesinin yaklaşık 20 m güneyinde, Batı Kapısı'nın yaklaşık 120 m doğusundaki evlerde kırık iki parça bulundu. Muhtemelen pazardan getirildi

Korunduğu yer : Buluntu yerinde (sinogog, önceki 24 numaralı ev)

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 182; Blümel – Merkelbach 2014: 387 Nr. 187

Tarih : MÖ 3. Yüzyıl

Yazıt : [……..]λίου, φυλῆς
Αἰγεῖδος, ἀγορανομήσας ʽΕρμεῖ

Çeviri : "Phyle Aigeis'ten [--- oğlu ---]lios, *agoranomos* görev süresinin bitiminden sonra (bunu) Hermes'e (adadı)"

HERMES **[Kat. No. 52]**

Malzeme ve Konu	**:**	İki parça halinde mermer bir disk; Önceki *agoranomos* Apo[ll---]'un Hermes'e adağı
Ölçüler	**:**	Çap 30 cm, kalınlık diskin merkezinde 35 cm, kenarda 2 cm; HY 1,5 cm
Bulunduğu yer	**:**	Batı Kapısı Caddesi ile Athena Kutsal Alanı'na giden merdivenli sokağın köşesindeki çeşme yapısı
Korunduğu yer	**:**	Staatlichen Museen, Berlin
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 180; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 188
Tarih	**:**	MÖ 1. Yüzyıl
Yazıt	**:**	’Απο̣[λλ- ά]ν- δρου ἀγο̣[ρανο]μήσας ῾Ερμεῖ
Çeviri	**:**	"[---a]ndros [oğlu] Apo[ll---], *agoranomos*luk görevinin bitiminden sonra (bunu) Hermes'e (adadı)"

ASKLEPIOS **[Kat. No. 53]**

Malzeme ve Konu	**:**	Birbiriyle eşleşen iki ante bloğu; Phrurarchos Helikon için muhafız askerlerinin onursal kararı
Ölçüler	**:**	(Parça 1) U. 49 – 44 cm, Y. 1,85 cm (Parça 2) U. 44 – 40 cm, Y. 90 cm D. 50 – 42 cm; HY ve SM 1 cm
Bulunduğu yer	**:**	Asklepion Kutsal Alanı'ndaki Bizans kalesinin kilise kapısında
Korunduğu yer	**:**	Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin
Yayınlandığı yer	**:**	Wiegand – Schrader 1904: 137; Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25
Tarih	**:**	MÖ 3. Yüzyılın 2. Yarısı

Yazıt **:** … ινα τε ή
ἀναγραφή τούδε τού ψηφίσματος γένηται ύ[π’]
αύτων έν τηι παραστά[δι] τής στοάς τής έν
τωι **’Ασκληπιήωι** τήι ένδέξια είσπορευομέ[ν]ων…

Çeviri **:** … ve kararın kentte ve kalede her zaman mevcut olması için, yasal olarak belirlenen süre içinde konsey ve halk meclisi huzuruna çıkacak ve bu kararın **Asklepieion**’a girdiğinizde sağ taraftaki galerinin antesine kaydını talep edecek iki kişi elçi olarak seçilecek ve onlara Telon Kutsal Alanı’ndaki Philios oğlu Aristippus’un stelinin yanına taş bir stel dikecekleri ve üzerine bu kararı kaydedecekleri bir yer tahsis edilecektir…

PAN **[Kat. No. 54]**

Malzeme ve Konu **:** Pan’a adanmış mermer sunak

Ölçüler **:** U. ve D. 38 cm, Y. 31 cm; HY 2 - 2,5 cm

Bulunduğu yer **:** Asklepion

Korunduğu yer **:** Asklepion

Yayınlandığı yer **:** Wiegand – Schrader 1904: 139; Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 197; Blümel – Merkelbach 2014: 399 Nr. 200

Tarih **:** MÖ 3. Yüzyıl

Yazıt **:** Πανός

Çeviri **:** “Pan”.

APOLLON **[Kat. No. 55]**

Malzeme ve Konu : İki parça halinde mermer stel;
Tanrı Apollon'un *stephanephoros*luğu

Ölçüler : 1. parça: U. 60 cm, Y. 28 cm, D. 15 cm, HY ve SM 1,6 cm;
2. parça: U. 58-62,5 cm, Y. 103 cm, D. 19 cm, HY ve SM 0,8 cm

Bulunduğu yer : 1. parça Athena Terası, 2. parça Athena Tapınağı

Korunduğu yer : British Museum (her iki parça)

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 49-54 Nr. 44; Taşlıklıoğlu 1963: 41

Tarih : MÖ 2. Yüzyıl

Yazıt : 30 τῆς δέ ἀναγραφῆς τῶ[ν ψ]ηφισμάτων καί τῆς ἐγδόσεως τῆς
στήλης ἐπιμέλειαμ ποιήσασθαι τὸν νεωποιείν έλλοντα χάρμον
ἐπί στεφανοφόρο[υ] 'Απόλλωνος,

Çeviri : Yazıtın 30. satırında Tanrı Apollon'un *stephanephoros*luğundan söz edilmektedir

EROS ve HERMES **[Kat. No. 56]**

Malzeme ve Konu : Eşik taşı; Tanrı Eros ve Tanrı Hermes'in isim tekrarı

Ölçüler : HY 5,5 cm

Bulunduğu yer : Ana caddeden agoranın batı galerisine girişteki eşik

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 320; Blümel – Merkelbach 2014: 456-457 Nr. 311

Tarih : Bilinmiyor

Yazıt :
'′Ερως
'′Ερως
'Ερμης

Çeviri :
Eros
Eros
Hermes

MISIRLI TANRILAR **[Kat. No. 57]**

Malzeme ve Konu : Olasılıkla propylon ya da Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın galerisinin antesine ait bir parça, mermer blok;
Mısırlı Tanrılar kültünde rahip yükümlülükleri

Ölçüler : U. 26 cm, Y. 66 cm, D. 32 cm; HY 9 mm, SM 6 mm

Bulunduğu yer : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki tapınak / sunağa yakın geç dönem evine ait bir duvarda bulunmuş

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 3; Hiller von Gaertringen 1906: 138 Nr. 195; Blümel – Merkelbach 2014: 395-397 Nr. 196

Tarih : MÖ 200 Civarı

Yazıt :

[τῶι Σαράπιδι καὶ]
[τῆι Ἴσιδι κ]αὶ τοῖς θε[οῖς τοῖς σὺν αὐτοῖς, μηνὸς Ἀπατου]-
[ριῶνος ε]ἰκάδι συντ[ελ-]
4 [. . . . . ὁ νεω]πόης εἰς τὴν θ̣[υσίαν?]
[. . . . δίδ]οσθ̣αι εἰς [. . . . .] τὸ ἱ[ερὸν?]
[. . . .]Ẹ̣I . [. ?]ωι δραχμὰς τεσσερ[ ]
[. . . . . κ]αὶ εἰς θ̣υσίαν τῶι Σ̣αρά[πιδι καὶ τῆι Ἴσιδι καθ' ἕ]-
8 [κ]α̣στον ἐ[νι]α̣υτὸμ μηνὸς Ἀπατουριῶ[νος εἰκάδι]
[. .]ας δύο· θ̣ύσει δὲ ὁ ἱερεὺς τῶι Σαρά[πιδι]
[κ]αὶ τῆι Ἴσιδι τῶν νομιζομένων νοσ[σῶν δύο καὶ θ̣ήσει ἐπὶ]
[τ]ραπέζ[η]ς· συντελ[έσ]ε̣ι δὲ καὶ τὰς ἄλλ[ας θυσίας τῶι]
12 Σαράπιδι καὶ τῆι Ἴσιδι καὶ τοῖς θεοῖς το[ῖς σὺν αὐτοῖς]
καὶ τὴν λαμπαδείαν τῆι θεᾶι καθότ[ι εἴθισται· παραστήσει]
δὲ ὁ ἱερεὺς καὶ τῆι λαμπαδείαι τον[ ]
ως [λ]α̣μ[π]άδας ταλαντιαίας δύο· θ̣ύ[σει δὲ ὁ ἱερεὺς]
16 καὶ τῶι [Ἄ]πιδι ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς νο[μίμοις]
ΣΕΙΜΩΛ[.]ΔΙ [κ]α̣θότι νομίζεται ὁ κ[α]θ̣ιστ[ ]
θ̣ήσει [δὲ] ὁ νεωπόης ἀπὸ τοῦ ἐξαιρουμ[ένου μέρους κρι]-
θῶ̣ν τε[τ]αρτῆ, πυρῶν [τε]ταρτ⟨έ⟩ας δ̣ύο Υ[ ]
20 ΛΗ̣Ν χαλκῶν ἕπτ' ὀβολούς· παρέ[ξ]ε[ται δὲ ὁ ἱερεὺς καὶ]
τ̣ὸν Αἰ̣γύπτιον τὸν συντελέσοντα τὴ[ν]
μὴ ἐξέστω δὲ μηθενὶ ἄλλωι ἀπείρως τὴ[ν θυσίαν ποεῖν τῆι]
θεᾶι ἢ ὑπὸ τοῦ ἱερέως· εἰ̣ δέ τις ἄλλος ἀπ̣[είρως ποῆι, ζημιούσ]-
24 [θ]ω δραχμὰς χιλίας κ̣αὶ ἔστω φάσις α̣ὐ̣[τοῦ πρὸς τοὺς ἄρ]-
χον[τα]ς. [.]ε̣[.]ε̣α λήψεται τῶν . . . [. .]ν[ ]-
τ̣ου καὶ ἐπίσπονδον οἴνου κ[. . .]Λ[. . .] . [. .] . [ ]-
μέ̣νωγ καὶ τραπεζῶν τῶγ κοσμουμένων [ ]-
28 τη· ἀπὸ δὲ τῶν τραπεζῶν ὧν ἂν δ̣ῆμ[ος κοσμῆι δεδόσθω]
[τ]οῖς κατεχομένοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ τε̣[λήψεται δὲ]
ὁ ἱερεὺς παρὰ τοῦ νεωποίου καὶ τ[ὸ ἀργύριον?]
τὸ τεταγμένον κατὰ τὸ ψήφισ[μα τόδε εἰς τὴν θυσίαν]
32 ἥ̣τ̣ις μηνὶ Ἀπα̣τ̣ουριῶνι τῆι εἰκά[δι συντελεῖται· οἳ]-
γου [δ'] αὐτῶι ἐξαι[ρ]ε⟨ῖ⟩σθαι εχο[λήψε]-
[τ]αι δὲ ὁ ἱερεὺς καὶ παρὰ τῶν [ ]
[. . .]σαντα ΣΙΟΙΑ? ἔσ̣τ̣ωσαν [ ]
36 [τὸ ἱερ]ὸν καθ̣αιρέτω νοσσ[ῶι]
[. . .] . τὰ δὲ ἐκ τοῦ θησ[αυροῦ γενόμενα δεδόσθω ὑπὸ τοῦ]
[ἱερέ]ως τοῖς θεοῖς [ ]

Çeviri **:** “1 (o) [Apaturion ayının] yirminci (günü) [---]Sarapis ve Isis] ve tanrılara [--- (kurban sunacak)

4 [---] *neopoies* [kurban? ---] için

6 [---] dört [---] Drahmi [---]

7 Her yılın Apaturion ayının [yirminci (günü) [---] ve Sara[pis ve Isis]e kurban için [---]

9 Rahip, Sara[pis---] ve Isis’e buyrulan kuşlardan kurban edecek [ve (onları) kurban masasına koyacak;

11 O, Sarapis ve Isis’e ve onlarla bağlantılı tanrılara başka kurbanlar da kesecek ve tanrıça için meşale alayı düzenleyecek;

13 Rahip, meşale alayı için her biri bir talent değerinde iki meşale de [sağlayacak---].

15 Rahip, [alışıldığı üzere ---] Apis’e de kurban sunacak.

18 *Neopoies*, belirli bir grup içinden bir çeyrek (medimnos) arpa, iki çeyrek (medimnos) buğday [---] yedi bronz-obolos sunacak.

20 [rahip] ayrıca bir Mısırlı’yı bir uygulama gerçekleştirmesi için görevlendirecek

22 Rahip, bilgisi dışında tanrıçaya [kurban sunma] konusunda kimseye izin vermemelidir ve eğer herhangi birisi bilmeden bunu yaparsa o kişi 1000 drahmi para cezasıyla cezalandırılmalıdır ve bu archontes’e (yetkili memur) bildirilmelidir.

25 [---] alacaktır [---] ve ek olarak bir şarap bağışı [---]

27 ve kurban masası, süslenmiş [---]

28 Ama halkın adadığı kurbanlardan o, tapınaktaki tanrılara alıkoymalıdır,

29 Rahip, Apaturion ayının 20. gününde gerçekleştirilecek kurban için neopoies’ten para alacaktır,

34 Rahip [---]’dan da alacak

36 [Kutsal alan] kuş sunusuyla temizlenecektir

37 [---] Sunuların içeriği rahip tarafından tanrılara verilmelidir”.

MISIRLI TANRILAR **[Kat. No. 58]**

Malzeme ve Konu : Mermer sunak;
Mısırlı Tanrılar Isis, Sarapis ve Anubis'e adak

Ölçüler : U. 39 cm, Y. 68 cm, D. 39 cm

Bulunduğu yer : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı

Korunduğu yer : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 1; Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 193; Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 197

Tarih : MÖ 3. Yüzyıl

Yazıt :
῎Ισιδος
Σαράπιδος
᾽Ανούβιδος

Çeviri :
"Isis
Sarapis
Anubis".

MISIRLI TANRILAR **[Kat. No. 59]**

Malzeme ve Konu : Sunak; Neokoros'un Mısırlı Tanrılar ve Herakles'e adağı

Ölçüler : Y. 59 cm, çap yaklaşık 52 cm

Bulunduğu yer : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki teras ayağı

Korunduğu yer : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki teras ayağı

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 2; Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 194; Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 198

Tarih : MÖ 100

Yazıt : [ ]
Ξαν[θίππο] νεωκορῶν Σαράπιδι,
῎Ισιδι, ᾽Ανούβιδι,
῾Αρποκράτει, ῾Ηρακλεῖ ᾽Ανικήτωι

Çeviri : "Xan[thippos] un oğlu [---]
Sarapis, Isis, Anubis, Harpokrates, yenilmez Herakles'e *neokoros* olarak (bunu adadı)".

MISIRLI TANRILAR **[Kat. No. 60]**

Malzeme ve Konu : Mısırlı tanrıça Isis'in adının geçtiği graffito

Ölçüler : Bilinmiyor

Bulunduğu yer : Mısır Tanrıları Kutsal Alanı'na komşu 34 numaralı ev

Korunduğu yer : Mısır Tanrıları Kutsal Alanı'na komşu 34 numaralı ev

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 165; Hiller von Gaertrigen 1906: 176 Nr. 348; Blümel – Merkelbach 2014: 398-399 Nr. 199

Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi

Yazıt : 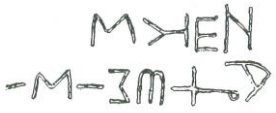 σύ τ' ἐν- →
αρχως, ῎Ισι ←

Çeviri : Isis (?)
(·Hiller von Gaertringen okumanın net olmadığı görüşündedir)

HEROS **[Kat. No. 61]**

Malzeme ve Konu : Bir Heros için adanmış yuvarlak sunak

Ölçüler : Çap 60 cm, Y. 60 cm; HY 4 cm

Bulunduğu yer : Agoranın güney stoasının önü

Korunduğu yer : Agoranın güney stoasının önü

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 212; Hiller von Gaertringen 1906: Nr. 192; Blümel – Merkelbach 2014: 404 Nr. 209

Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi

Yazıt : ῾Ήρωι

Çeviri : Heros

HEROS **[Kat. No. 62]**

Malzeme ve Konu : Bir Heros için adanmış yuvarlak sunak; üzerinde bronz bir heykelin izine sahip profilli mermer heykel kaidesi

Ölçüler : Çap 72,5 cm, Y. 73,5 cm; HY 3,5-4 cm

Bulunduğu yer : Agorada kutsal stoanın kuzey nefi

Korunduğu yer : Agorada kutsal stoanın kuzey nefi

Yayınlandığı yer : Koenigs 2000: 182 Abb. 3; Blümel – Merkelbach 2014: 404 Nr.

210

Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi

Yazıt : Ἥρωι

Çeviri : Heros

İMPARATOR KÜLTÜ **[Kat. No. 63]**

Malzeme ve Konu : Adak yazıtı parçası

Ölçüler : U. 22 cm, Y. 11 cm, D. 32 cm; HY 2,5 – 3 cm

Bulunduğu yer : Athena Terası

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 144 Nr. 209; Blümel – Merkelbach 2014: 408 Nr. 218

Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi

Yazıt : [ ]
[κα]θιέρ[ωσεν]

Çeviri : [ ] adadı.

İMPARATOR KÜLTÜ **[Kat. No. 64]**

Malzeme ve Konu : Silindirik kaide;
Tanrıça Roma ve imparator Augustus kültünde baş rahip

Ölçüler : Çap 44 cm, Y. 27 cm; HY 1 - 1,5 cm, SM 0,5 - 1 cm

Bulunduğu yer : Bizans ana kilisesinin (Athena terasının kuzeydoğusundaki kilise) sunağında

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 222; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 212

Tarih : Augustus Dönemi (MÖ 27 – MS 14)

Yazıt : ἐπὶ ἀρχιερέως Ῥώμης καὶ Αὐτοκράτορος [Καίσαρς θ]εοῦ Σεβασ[τοῦ . . . . .] . . ΟΥΛΛΟ [ ]α [ ]ου

Çeviri : "Roma ve imparator [Caesar], Tanrı Augustus'un *archiereus*u (başrahip) [---]"

İMPARATOR KÜLTÜ **[Kat. No. 65]**

Malzeme ve Konu : Kaide; İmparator Augustus'un kızı Iulia'ya adak

Ölçüler : U. 47 cm, Y. 37 cm, D. 13 cm; HY 2 cm, SM 1 cm

Bulunduğu yer : Athena Tapınağı Terası

Korunduğu yer : British Museum, Londra

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 225; Blümel – Merkelbach 2014: 406 Nr. 213

Tarih : MÖ 14 (?)

Yazıt :

ὁ δῆμος
[Ἰ]ουλίαν θεὰν
[κ]αλλίτεκνον
[τ]ὴν Καίσαρος
[θε]οῦ Σεβαστοῦ
[θ]υγατέρα κα[θι]-
Ἔρωσεν

Çeviri : "Demos, imparator, Tanrı Augustus'un kızı, güzel çocukları olan Tanrıça Iulia'ya [bu heykeli] adadı"

İMPARATOR KÜLTÜ **[Kat. No. 66]**

Malzeme ve Konu : Mermer kaide;
Augustus'un torunu ve evlatlık oğlu Lucius Iulius Caesar'a adak

Ölçüler : U. 30 cm, Y. 58 cm; HY 4 cm, SM 3,5 cm

Bulunduğu yer : Athena Tapınağı Terası

Korunduğu yer : Athena sunağının 15 m kuzeyi

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 226; Blümel – Merkelbach 2014: 407 Nr. 214

Tarih : MÖ 17 – MS 2

Yazıt :
ὁ δῆ[μος]
Λευκίω[ι ᾽Ιουλίωι]
Καίσαρι τ[ῶι υἱῶι]
τοῦ Αὐτ[οκράτορος]

Çeviri : "Demos, imparatorun [oğlu] Lucius [Iulius] Caesar'a (bunu adadı)"

İMPARATOR KÜLTÜ **[Kat. No. 67]**

Malzeme ve Konu : Levha; Ion *koinon*unun Caisar Tiberius'a adağı

Ölçüler : U. 66 cm, Y. 80 cm; HY 2,4 cm, SM 2 cm

Bulunduğu yer : Bizans bazilikasının (Athena terasının kuzeydoğusundaki kilise) döşemesinde

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 227; Blümel – Merkelbach 2014: 407 Nr. 215

Tarih : MS 14 – 37

Yazıt : [τὸ κ]οινὸν τῶν ᾽Ιώνων [Τιβε]ρίω[ι] Κ[α]ίσαρι Σε[βαστ]οῦ υἱῶι Σεβαστῶι [καθιέ]ρω[σε]ν

Çeviri : "Ionların *koinon*u (bunu) Augustus'un oğlu [Tibe]rius Caesar Augustus'a (adadı)"

İMPARATOR KÜLTÜ **[Kat. No. 68]**

Malzeme ve Konu : Yuvarlak heykel kaidesi; Drusus Caesar'a adak
Ölçüler : Y. 60 cm, D. 55 cm; HY 2,7 – 3 cm
Bulunduğu yer : Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesi
Korunduğu yer : Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesi
Yayınlandığı yer : Blümel – Merkelbach 2014: 407-408 Nr. 216
Tarih : MS 1. Yüzyılın 1. Çeyreği
Yazıt :

[ὁ δ]ῆμ[ος]
[Δρο]ύσῳ Καίσ[αρι]
[Σεβ]αστοῦ υἱῷ
[ἱ]έρωσεν

Çeviri : "Demos, bunu Augustus'un oğlu Drusus Caesar'a adadı"

İMPARATOR KÜLTÜ **[Kat. No. 69]**

Malzeme ve Konu : Kaide; Iulia Drusilla (?)'ya adak
Ölçüler : U. 62 cm, Y. 13 cm, D. 65 cm
Bulunduğu yer : Bizans ana kilisesi (Athena terasının kuzeydoğusundaki kilise)
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 147 Nr. 228; Blümel – Merkelbach 2014: 408 Nr. 217
Tarih : MS 38 Civarı
Yazıt :

[ ]
[Θ]ε[ᾶι Δρουσ]ίλληι
Καθιέρωσεν

Çeviri : "[ ] [tanrıça? Drus]illa'ya adadı"

İMPARATOR KÜLTÜ **[Kat. No. 70]**

Malzeme ve Konu	**:**	Bronz heykel izli kaide; Caesar Domitianus'u onurlandırma
Ölçüler	**:**	Y. 75 cm, çap 69 cm; HY 2 – 3 cm, SM 1 – 2 cm
Bulunduğu yer	**:**	Yukarı gymnasion avlusundaki küçük kutsal alan
Korunduğu yer	**:**	Yukarı gymnasionun güneybatı köşesi
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 147 Nr. 229; Blümel – Merkelbach 2014: 409 Nr. 219
Tarih	**:**	MS 83 – 96
Yazıt	**:**	Αὐτοκράτορα [[Δ[ο]μι]]- [[τια[νὸ]ν]] Καίσαρα Σεβαστὸν · [[[Γερμανικὸν]]] θεὸν · ἀνίκητον · κτί- ὁ δῆμος · ὁ [[ ]] [[ ]] Πριηνέων. ἐπιμεληθέντος Σωσιβίου ’Εράτωνος · τοῦ Σωσιβίου · ἄρξαντος τὸ δεύτερον
Çeviri	**:**	"İmparator [Domitianus] Caesar Augustus [Germanicus], yenilmez tanrı, kentin kurucusu, demos tarafından (onurlandırıldı). Onur anıtının dikiminden sorumlu kişi, ikinci kez archon iken Sosibios'un oğlu Eraton'un oğlu Sosibios idi"

İMPARATOR KÜLTÜ **[Kat. No. 71]**

Malzeme ve Konu	**:**	Kare formlu kaide; İmparatoriçe Iulia (Domna) Augusta'nın onurlandırılması
Ölçüler	**:**	U. 54 cm, Y. 82 cm, D. 55 cm; HY 1,5 – 2 cm
Bulunduğu yer	**:**	Bouleterion'un güneyindeki, nişteki geç dönem duvarı
Korunduğu yer	**:**	Bouleterion'dan kuzey galeriye geçilen kapı
Yayınlandığı yer	**:**	Hiller von Gaertringen 1906: 147 Nr. 230; Blümel – Merkelbach 2014: 410-411 Nr. 220
Tarih	**:**	MS 195/96 – 211/12
Yazıt	**:**	᾽Ιουλίαν Σεβαστὴν μ[ηέρα κά]στρων ἡ λαμποροτάτη Πρ[ιηνέων] πόλις ἀπὸ τῆς τῶν φόρων δεκά[της, κα]θὰ ὁ κράτιστος ἀνθύπατος Λικίννιος Νέπως καὶ ὁ τῶν κυρίων ἐπίτροπος [[᾽Οκτάβιος Λικινια]][[νὸς]] ὁ κράτιστος ὥρισαν λογιστεύοντος Διονυσίου Μηνογένους φιλοσεβάστου ἐργεπιστατοῦντος Τ. ῾Ρωσκίου ᾽Ιουλιάδου
Çeviri	**:**	"Ünlü prokonsül Licinnius Nepos ve prokurator, efendi, ünlü [[Octavius Licinianus]] tarafından belirlendiği üzere, verginin onda birinden Pr[iene] kentinin en göz alıcı (heykeli ile) Julia Augusta, ordugâhın anası (onurlandırıldı). Logistes, Menogenes oğlu philosebastos (imparator seven) Dionysios idi. Ergepistates, T. Roscius Iuliades idi"

LEVHALAR LİSTESİ

Bu tezin levhalar bölümünde yer alan buluntuların en net görüntülerini sunmak için genellikle internetteki kaynaklardan (müze ve arşivler) alınan fotoğraflardan yararlanılmıştır.

Harita 1: Priene'nin konumu. Wiegand – Schrader 1904: Taf. I-II
Harita 2: Priene kent planı ve insula sınırları. Mert 2016: 405 Fig. 1
Harita 3: Priene'deki kült alanlarının sınırları: Ulrich Ruppe'nin çalışmasından yararlanıldı
Harita 4: Kültlerle ilgili buluntuların yerleri: Ulrich Ruppe'nin çalışmasından yararlanıldı
Harita 5: Plastik eserlerin buluntu yerleri: Ulrich Ruppe'nin çalışmasından yararlanıldı
Harita 6: Kült yazıtlarının buluntu yerleri: Ulrich Ruppe'nin çalışmasından yararlanıldı
Resim 1: Athena Kutsal Alanı planı (M. 1: 500). Hennemeyer 2013: Taf. 2
Resim 2: Athena Kutsal Alanı rekonstrüksiyon çizimi. Hennemeyer 2013: Taf. 5
Resim 3: Athena Kutsal Alanı, agora ve tiyatro ile perspektif ilişkisi. Demir 2016: 288 Fig. 2
Resim 4: Athena Sunağı'nın güneybatıdan görünüşünün çizimi. Hennemeyer 2013: Taf. 29
Resim 5: Athena Tapınağı kült heykelinin rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: 224 Fig. 21
Resim 6: Athena Kutsal Alanı'ndan Athena heykeli. Wiegand – Schrader 1904: 114 Fig. 81
Resim 7: Athena Tapınağı'ndan Athena kabartması. Carter 1983: Pl. XVIIa
Resim 8: Athena Tapınağı'ndan Athena kabartması rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. XVIIIa
Resim 9: Athena Tapınağı'ndan Helios kabartması.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-192 (23.05.2017)
Resim 10: Athena Tapınağı'ndan Helios kabartması rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. XIVb
Resim 11: Athena Tapınağı'ndan kadın portresi. Rumscheid 2000: 133 Res. 118
Resim 12: Athena Tapınağı'ndan rahibe heykeli.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-202 (22.05.2017)
Resim 13: 15 numaralı evden terrakotta Athena figürini. Rumscheid 2006: Taf. 46/1
Resim 14: Kentten terrakotta Athena figürin başı. Rumscheid 2006: Taf. 46/6
Resim 15: Athena Tapınağı'ndan Athena başı betimli altın yüzük. Raeder 1984: 64 Abb. 2a
Resim 16: Priene evinden Athena başı betimli kurşun ağırlık. http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=695854&viewType=detailView (12.08.2019)
Resim 17: 20 numaralı evden Athena başı betimli damgalı vazo. Wiegand – Schrader 1904: 424 Abb. 542/2
Resim 18: 20 numaralı evden Athena başı betimli vazo damgası. Hiller von Gaertringen 1906: 180 Nr. 356/4
Resim 19: Priene evinden Athena başı betimli vazo damgası. Hiller von Gaertringen 1906: 180 Nr. 356/3
Resim 20: Priene evinden Athena başı betimli vazo damgası. Wiegand –Schrader 1904: 430 Abb. 548 Nr. 97
Resim 21: Priene evinden Athena başı betimli kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573 Nr. 237
Resim 22: Priene evinden Nike betimli kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573 Nr. 241
Resim 23: Klazomenai'den MÖ 500-494 tarihli Priene sikkesi ve Athena. Rumscheid 2000: 13 Res. 11
Resim 24: Kentten MÖ 350/340 tarihli Priene sikkesi ve Athena.
http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=4308 (17.05.2017)
Resim 25: Kentten MÖ 320-270 tarihli Priene sikkesi ve Athena. (25.05.2017)
http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=51943

Resim 26: Kentten MÖ 290-250 tarihli Priene sikkesi ve Athena. (25.05.2017) http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=16430
Resim 27: Kentten MÖ 270-240 tarihli Priene sikkesi, Athena ile Nike. (25.05.2017) http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=14337
Resim 28: Kentten MÖ 190-170 tarihli Priene sikkesi ve Athena. https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=137&pid=10964#top_display_media (25.05.2017)
Resim 29: Kentten MÖ 150-125 tarihli Priene sikkesi ve Athena. https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=137&pid=4014#top_display_media (25.05.2017)
Resim 30: Kentten MÖ 90-50 tarihli Priene sikkesi, Athena ve Nike betimi. https://ikmk.smb.museum/object?id=18220346 (01.02.2019)
Resim 31: Kentten Augustus Dönemi Priene sikkesi ve Athena. (25.05.2017) http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=50864
Resim 32: Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi ve Athena. (25.05.2017) http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=14374
Resim 33: Demeter Kutsal Alanı planı. Rumscheid 2006: Beil. 19 Abb. 1
Resim 34: Demeter Tapınağı rekonstrüksiyon çizimi. Schipporeit 2013: 152 Abb. 24
Resim 35: Demeter Tapınağı'ndan kült podyumu. Schipporeit 2013: 159 Abb. 26
Resim 36: Demeter Tapınağı'ndan kült podyumu. Rumscheid 2000: 155 Res. 138
Resim 37: Demeter Tapınağı'ndan masa. Wiegand – Schrader 1904: 153 Abb. 122
Resim 38: Demeter Kutsal Alanı kurban kuyusu. Wiegand – Schrader 1904: 154 Abb. 123
Resim 39: Demeter Kutsal Alanı'ndan rahibe heykeli. https://smb.museum-digital.de/singleimage.php?resourcenr=15207 (27.10.2018)
Resim 40: Demeter Tapınağı'ndan heykel başı. Wiegand – Schrader 1904: 155 Abb. 124-125
Resim 41: Demeter Tapınağı'ndan heykel başı. Wiegand – Schrader 1904: 156 Abb. 126-127
Resim 42: Demeter Kutsal Alanı'ndan Demeter figürini. Rumscheid 2006: Nr. 140 Taf. 61/2
Resim 43: Demeter Kutsal Alanı'ndan Kore figürini. Rumscheid 2006: Nr. 139 Taf. 61/1
Resim 44: Demeter Kutsal Alanı'ndan domuz figürini. Rumscheid 2006: Nr. 358 Taf. 150/1
Resim 45: Demeter Kutsal Alanı'ndan dansçı figürini. Rumscheid 2006: Nr. 177 Taf. 71/5
Resim 46: Demeter Kutsal Alanı'ndan dansçı figürini. Rumscheid 2006: Nr. 175 Taf. 71/2
Resim 47: Demeter Kutsal Alanı'ndan dansçı figürini. Rumscheid 2006: Nr. 149 Taf. 64/3
Resim 48: Demeter Kutsal Alanı, *hydrophoros* figürini. Rumscheid 2006: Nr. 142 Taf. 62/1
Resim 49: Demeter Kutsal Alanı, *hydrophoros* figürini. Rumscheid 2006: Nr. 144 Taf. 63/2
Resim 50: Demeter Kutsal Alanı'ndan *hydria*. Knittlmayer – Heilmeyer 1998: 90 Abb. 46
Resim 51: Demeter Kutsal Alanı'ndan kadın figürini. Rumscheid 2006: Nr. 133 Taf. 58/2
Resim 52: Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 73 Taf. 30/3
Resim 53: Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 75 Taf. 30/7
Resim 54: Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 74 Taf. 30/6
Resim 55: Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 77 Taf. 30/9
Resim 56: Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 71 Taf. 30/1
Resim 57: Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 66 Taf. 29/2
Resim 58: Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 68 Taf. 29/5
Resim 59: Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 69 Taf. 29/6
Resim 60: Kentten Vespasianus Dönemi Priene sikkesi, Demeter ve Kore. https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=137&pid=2252#top_display_media (17.07.2019)
Resim 61: Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi ve Kore. (17.07.2019) http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=21425
Resim 62: Kentten Valerianus Dönemi Priene sikkesi ve Demeter. Regling 1927: Taf. V 222

Resim 63: Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi, Hades ve Kore. (17.07.2019) http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=15845
Resim 64: Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kybele Kutsal Alanı çizimi. Rumscheid 2000: 80
Resim 65: Batı Kapısı Caddesi Kybele Kutsal Alanı, güneybatıdan görünüm. Foto: Göknur Çetinkaya (29.09.2018)
Resim 66: Kentteki Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanının konumu. Weisser 2014: 654 Abb. 1
Resim 67: Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı'nın kazı planı, çizim. Filges 2015: 84 Abb. 3
Resim 68: Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı, suyolu. Filges 2015: 85 Abb. 4
Resim 69: Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı ve nişler. Raeck 2009: Res. 11
Resim 70: Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı, buluntu yerleri. Filges 2015: 102 Abb. 15
Resim 71: Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı, FHO 9'daki bothros. Filges 2015: 90 Abb. 9
Resim 72: Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev. Rumscheid 2000: 94 Res. 74
Resim 73: Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev'deki podyum. Rumscheid 2000: 96 Res. 76
Resim 74: Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev'deki masa. Wiegand 1904: 177 Abb. 170
Resim 75: Kybele Kutsal Alanı'ndan mermer Kybele heykeli. Rumscheid 2000: 81
Resim 76: Kybele Kutsal Alanı'ndan mermer Kybele heykeli. Priene Kazı Arşivi, dosya no: P5128814 (12.05.2015)
Resim 77: 31 numaralı evden mermer Kybele heykeli. Vermaseren 1987: Nr. 694 Taf. CLVI
Resim 78: Kentten mermer Kybele heykel başı. Vermaseren 1987: Nr. 693 Taf. CLVI
Resim 79: Athena Tapınağı'ndan Kybele kabartması. https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-140 (22.05.2017)
Resim 80: Athena Tapınağı'ndan Kybele kabartması rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. XIc
Resim 81: Kybele Kutsal Alanı'ndan terrakotta Kybele figürini. Filges 2015: 92 Abb. 10
Resim 82: Priene evinden terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 3/1
Resim 83: 17 numaralı evden (?) terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 3/2
Resim 84: Athena terasından terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 4/1
Resim 85: Kutsal Ev'den terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 4/2, 4/4
Resim 86: Demeter Kutsal Alanı'ndan terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 4/3
Resim 87: Kentten (?) terrakotta Kybele figürini. https://www.flickriver.com/photos/28433765@N07/tags/kybele/ (17.03.2017)
Resim 88: Kybele Kutsal Alanı'ndan terrakotta dans eden kadın/genç kız figürinleri. Filges 2015: 94 Abb. 11
Resim 89: Kybele Kutsal Alanı'ndan terrakotta model eller. Filges 2015: 96 Abb. 13
Resim 90: Kybele Kutsal Alanı'ndan bronz bilyeler. Filges 2015: 99 Abb. 14
Resim 91: Kybele Kutsal Alanı'ndan sarılmış kalem şeritleri. Filges 2015: 95 Abb. 12
Resim 92: Kybele Kutsal Alanı'ndan minyatür kurşun masa. Filges 2015: 95 Abb. 12
Resim 93: Kybele Kutsal Alanı'ndan "ΜΑΤΡΙ ΘΕΩΝ" yazılı mermer adak nesnesi. Wiemer – Kah 2011: 54 Abb. 3
Resim 94: Kybele Kutsal Alanı'ndan "ΜΑΤΡΙ ΘΕΩΝ" yazılı mermer nesne, çizim. Wiemer – Kah 2011: 54 Abb. 4
Resim 95: 33 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. Rumscheid 2006: Beil. 14 Nr. 1
Resim 96: 33 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. Rumscheid 2006: Beil. 14 Nr. 3
Resim 97: 13 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. Wiegand – Schrader 1904: 372 Abb. 467
Resim 98: 39 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. (09.01.2019) https://www.livius.org/pictures/turkey/priene/priene-museum-pieces/priene-aphrodite/
Resim 99: 29 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. Wiegand – Schrader 1904: 373 Abb. 468
Resim 100: 21b numaralı evden terrrakotta Aphrodite figürini. Rumcheid 2006: Nr. 1 Taf. 1/1

Resim 101: Konut alanından terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 13 Taf. 5/1
Resim 102: Kentten terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 17 Taf. 6/5
Resim 103: 15 numaralı evden terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 57 Taf. 26/2
Resim 104: Konut alanından terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 19 Taf. 7/5
Resim 105: Konut alanından terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 59 Taf. 27/1
Resim 106: Kentten terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 86 Taf. 34/2
Resim 107: 16 numaralı evden terrakotta Eros'lu Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 58 Taf. 26/3
Resim 108: 27 numaralı evden terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 83 Taf. 33/2
Resim 109: Konut alanından terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 84 Taf. 33/3
Resim 110: Kentten terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 115 Taf. 47/3
Resim 111: 33 numaralı evden terrakotta Aphrodite büstü. Raeck 2003: 356 Abb. 23
Resim 112: *Prytaneion* güneydoğudan görünüm. Wiegand – Schrader 1904: 232 Abb. 224
Resim 113: *Prytaneion* planı. Rumscheid 2000: 48 Res. 35
Resim 114: *Prytaneion*dan bir yazıt. Rumscheid 2000: 49 Res. 36
Resim 115: Kutsal Stoa'dan üç çelenk. Blümel – Merkelbach 2014: 132 Nr. 185
Resim 116: Athena Polias Tapınağı'ndan Zeus ve *gigant* kabartması.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-141 (22.05.2017)
Resim 117: Athena Polias Tapınağı'ndan Zeus ve *gigant* kabartması rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. VIIb
Resim 118: Priene'den Zeus betimli sikke.
https://www.coinarchives.com/a554d010bfde0bc1daa23c48a5837375/img/hirsch/352/image02174.jpg (18.08.2018)
Resim 119: Kentten *trident* betimli kurşun ağırlık.
http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=1077691&viewType=detailView (19.02.2018)
Resim 120: Kentten MÖ 90-50 tarihli Poseidon betimli bronz Priene sikkesi.
http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=11697 (19.02.2018)
Resim 121: Kentten MÖ 50-30 tarihli Poseidon betimli bronz Priene sikkesi.
https://ikmk.smb.museum/object?id=18220354 (19.02.2018)
Resim 122: Kentten Athena ve *trident* betimli Priene sikkesi.
http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=7237 (19.02.2018)
Resim 123: Tiyatro, kuzeydoğudan rekonstrüksiyon. Rumscheid 2000: Res. 147
Resim 124: Tiyatronun batı paradosunun rekonstrüksiyonu. Rumscheid 2000: 166 Res. 150
Resim 125: Tiyatro sunağı, güneybatıdan rekonstrüksiyon. Rumscheid 2000: 171 Res. 154
Resim 126: 33 numaralı evden mermer Dionysos heykeli.
https://www.ancient.eu/uploads/images/11382.jpg?v=1571995747 (16.07.2020)
Resim 127: Athena Polias Tapınağı'ndan Tanrı Dionysos ve *gigant* kabartması.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-162 (22.05.2017)
Resim 128: Athena Polias Tapınağı'ndan Tanrı Dionysos ve *gigant* kabartmasının rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. XXb
Resim 129: 30 numaralı evden *Satyros* başı, mimari kabartma. Raeder 1984: 69 Abb. 7b
Resim 130: 15 numaralı evden Dionysos maskı. Rumscheid 2006: Taf. 131/1
Resim 131: Konut alanından Dionysos ve Ariadne betimli kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Nr. 240 Abb. 573
Resim 132: Yukarı Gymnasion'daki Roma mezarından Dionysos masklı Roma kandili. Wiegand – Schrader 1904: 279 Abb. 288

Resim 133: 33 numaralı evden terrakotta *Satyr* figürini. Rumscheid 2006: Taf. 112/3
Resim 134: Konut alanından terrakotta *Satyr* figürin başı. Rumscheid 2006: Taf. 113/3
Resim 135: Kentten terrakotta *Satyr* figürin başı. Rumscheid 2006: Taf. 113/5
Resim 136: Priene evinden *Silen* başı betimli terrakotta mangal. Wiegand – Schrader 1904: 462 Nr. 211, 214 Abb. 568
Resim 137: Priene evinden *Silen* başı betimli terrakotta mangal. Wiegand – Schrader 1904: 463 Nr. 215 Abb. 569
Resim 138: Priene evinden *Silen* başı betimli seramik kap. Wiegand – Schrader 1904: 412 Nr. 53 Abb. 536
Resim 139: Priene evinden *Silen* başı betimli seramik kap. Wiegand – Schrader 1904: 412 Nr 54 Abb 536
Resim 140: Priene evinden *Silen* başlı terrakotta mühür. Wiegand – Schrader 1904: 465 Nr. 235 Abb. 572
Resim 141: Priene evinden terrakotta tiyatro maskı. Rumscheid 2006: Taf. 156/2 Nr. 378
Resim 142: Priene evinden terrakotta tiyatro maskı. Rumscheid 2006: Taf. 157/1 Nr. 378
Resim 143: Priene evinden mask betimli bronz kandil. https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/28632844852/in/photostream/ (19.03.2019)
Resim 144: Priene evinden mask betimli bronz kandil. http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=695767&viewType=detailView (19.03.2019)
Resim 145: Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi ve Dionysos. https://www.wildwinds.com/coins/ric/hadrian/_priene_Regling_205.jpg (19.03.2019)
Resim 146: Kentten Severus Alexander Dönemi Priene sikkesi ve Dionysos. (19.03.2019) https://www.wildwinds.com/coins/ric/severus_alexander/_priene_Regling_213.jpg
Resim 147: Kentten Gallienus Dönemi Priene sikkesi ve Dionysos. https://www.wildwinds.com/coins/ric/gallienus/_priene_Regling_227.jpg (19.03.2019)
Resim 148: Kutsal Ev'den mermer Hermes *herme*si. Wiegand –Schrader 1904: 180 Abb. 175
Resim 149: Akropolisteki kutsal alandan *herme* kabartması. Rumscheid 2000: 215 Res. 187
Resim 150: *Bouleuterion*daki sunaktan Hermes kabartması. Rumscheid 2000: 58 Res. 42
Resim 151: 33 numaralı evden terrakotta Hermes figürini. Rumscheid 2006: Nr. 294 Taf. 129/1
Resim 152: 22 numaralı evden terrakotta Hermes *herme*si figürini. Rumscheid 2006: Nr. 366 Taf. 151/4
Resim 153: 33 numaralı evden terrakotta Hermes *herme*si figürini. Rumscheid 2006: Nr. 365 Taf. 151/1
Resim 154: Priene evinden terrakotta Hermes *herme*si figürini. Rumscheid 2006: Nr. 367 Taf. 151/2
Resim 155: Kentten terrakotta Hermes *herme*si figürini. Rumscheid 2006: Nr. 369 Taf. 153/1
Resim 156: Kentten terrakotta Hermes *herme*si figürini. Rumscheid 2006: Nr. 370 Taf. 153/3
Resim 157: Kentten terrakotta Hermes *herme*si figürini. Rumscheid 2006: Nr. 371 Taf. 154/1
Resim 158: 25 numaralı evden terrakotta Hermes *herme*si figürini. Rumscheid 2006: Nr. 372 Taf. 153/7
Resim 159: Kentten terrakotta Hermes *herme*si figürini. Rumscheid 2006: Nr. 373 Taf. 153/9
Resim 160: Konut alanından terrakotta Hermes *herme*si figürini. Rumscheid 2006: Nr. 374 Taf. 155/1
Resim 161: Priene evinden *kerykeion* betimli terrakotta kandil. Wiegand – Schrader 1904: Abb. 560 Nr. 184
Resim 162: Asklepios Kutsal Alanı, MÖ 2. yüzyıl ortalarının planı. Mert 2016: 416 Fig. 25
Resim 163: Asklepios Tapınağı ilk rekonstrüksiyon. Wiegand 1904: 140 Abb. 109
Resim 164: Asklepios Tapınağı son rekonstrüksiyon. Bankel 2003: 407 Abb. 62

Resim 165: *Bouleuterion* sunağında Asklepios kabartması. Wiegand – Schrader 1904: 224 Abb. 213
Resim 166: Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi ve Asklepios betimi. https://ikmk.smb.museum/object?id=18220417 (17.01.2020)
Resim 167: Kentten Commodus Dönemi Priene sikkesi ve Asklepios betimi. https://ikmk.smb.museum/object?id=18220432 (17.01.2020)
Resim 168: E5 insulasından bronz Pan heykelciği. Winter 2007: 281 Abb. 1
Resim 169: E5 insulasından bronz Pan heykelciği. Winter 2007: 281 Abb. 2
Resim 170: 19 numaralı evden terrakotta Pan figürini. Rumscheid 2006: Taf. 111/5
Resim 171: Kentten terrakotta Pan figürini. Rumscheid 2006: Taf. 113/2
Resim 172: 4 numaralı dükkândan terrakotta Pan ve Eros figürini. Rumscheid 2006: Taf. 142/1
Resim 173: Kentten terrakotta Pan figürini. Rumscheid 2006: Taf: 111/4
Resim 174: Arkaik Priene'den Apollon'a adak. http://www.tr.travelogues.gr/item.php?view=50061 (08.05.2021)
Resim 175: Athena Sunağı'ndan Apollo Kitharoidos kabartma heykeli. Hennemeyer 2013: Taf. 164 Nr. 29
Resim 176: *Bouleuterion* sunağındaki Apollon betimi. Rumscheid 2000: 58 Res. 42
Resim 177: Athena Sunağı, Mousa kabartma heykeli. Rumscheid 2000: 116 Res. 96
Resim 178: Athena Sunağı, Mousa kabartma heykeli. Wiegand – Schrader 1904: 122 Abb. 95
Resim 179: Athena Sunağı, Mousa kabartma heykeli. Carter 1983: No. 71 Pl. XXXI/d
Resim 180: Tiyatronun doğu *parados*undaki Roma mezarından Apollon ve Artemis betimli gümüş yüzük. Wiegand – Schrader 1904: 279 Abb. 289
Resim 181: Priene evinden Artemis büstlü bronz *fulcrum*. Wiegand – Schrader 1904: 381 Abb. 482
Resim 182: Konut alanından terrakotta Artemis figürini. Rumscheid 2006: Taf. 10/2
Resim 183: Kentten terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 1/4
Resim 184: Priene evinden terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 42/4
Resim 185: 33 numaralı evden terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 42/3
Resim 186: Konut alanından terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 41/1
Resim 187: Kentten terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 45/2
Resim 188: Konut alanından terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 43/2
Resim 189: Kentten terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 44/1
Resim 190: Demeter Kutsal Alanı'nda terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 42/5
Resim 191: Kentten MÖ 125-90 yıllarına tarihli bronz Priene sikkesi ve *tripot* betimi. https://ikmk.smb.museum/object?id=18255327 (08.05.2021)
Resim 192: 29 numaralı evden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 234 Taf. 96/2
Resim 193: Priene evinden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 239 Taf. 101/1
Resim 194: Priene evinden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr 260 Taf. 109/3
Resim 195: Konut alanından terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 251 Taf. 106/1
Resim 196: Konut alanından terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 243 Taf. 103/2
Resim 197: Kentten terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 253 Taf. 107/3
Resim 198: Kentten terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 254 Taf. 108/1
Resim 199: 25 numaralı evden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 249 Taf. 105/1
Resim 200: Demeter Kutsal Alanı'ndan terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 258 Taf. 107/8
Resim 201: Konut alanından terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 261 Taf. 110/1
Resim 202: 33 numaralı evden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr 252 Taf. 107/1
Resim 203: 22 numaralı evden terrakotta Eros ve Psyche (?) figürini. Rumscheid 2006: Nr. 326 Taf. 140/1

Resim 204: 33 numaralı evden terrakotta Eros ve Psyche (?) figürini. Rumscheid 2006: Nr. 327 Taf. 141/1
Resim 205: Konut alanından terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 329 Taf. 141/3
Resim 206: Kentten terrakotta ikili Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 330 Taf. 141/5
Resim 207: Priene evinden Eros'lu kap parçası. Wiegand – Schrader 1904: 413 Abb. 537
Resim 208: Priene evinden Eros betimli terrakotta kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573
Resim 209: Konut alanından Eros başı betimli bronz kapı halkası. http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=695736&viewType=detailView (10.01.2020)
Resim 210: E 13 ile E 14 insulalarının rekonstrüksiyonu. Raeck – Rumscheid 2011: 74 Res. 4
Resim 211: Mısırlı Tanrılar podyumlu yapı (M 1: 100). Hennemeyer 2005: 149 Res. 4
Resim 212: Mısırlı Tanrılar podyumlu yapı planı (M 1: 100). Hennemeyer 2005: 146 Res. 3
Resim 213: Priene evinden terrakotta Isis - Nike figürini. Rumscheid 2006: Taf. 1/3
Resim 214: Priene evinden terrakotta Isis figürini. Rumscheid 2006: Taf. 53/2
Resim 215: Priene evinden terrakotta Isis figürini. Rumscheid 2006: Taf. 53/5
Resim 216: Priene evinden terrakotta Isis figürini. Rumscheid 2006: Taf. 52/2
Resim 217: Kentten terrakotta Isis figürin başı. Rumscheid 2006 Taf. 54/2
Resim 218: Priene evinden Harpokrates betimli terrakotta kandil. Wiegand – Schrader 1904: 454 Abb. 562 Nr. 191
Resim 219: *Bouleterion* sunağında Herakles betimi. Wiegand – Schrader 1904: 224 Abb. 216
Resim 220: 19 numaralı evden terrakotta Herakles figürin başı. Rumscheid 2006: Nr. 290 Taf. 127/2
Resim 221: Kentten terrakotta Herakles figürini. Rumscheid 2006: Nr. 289 Taf. 126/1
Resim 222: 25 numaralı evden (?) terrakotta Herakles figürini. Rumscheid 2006: Nr. 291 Taf. 127/6
Resim 223: 25 numaralı evden terrakotta Herakles figürini. Rumscheid 2006: Nr. 292 Taf. 128/2
Resim 224: Demeter Kutsal Alanı'ndan terrakotta Herakles figürini. Rumscheid 2006: Nr. 293 Taf. 128/4
Resim 225: 25 numaralı evden terrakotta Herakles *herme*si. Rumscheid 2006: Nr. 368 Taf. 151/3
Resim 226: Kutsal Ev'den Büyük İskender portresi. Rumscheid 2000: 98 Res. 79
Resim 227: Kutsal Ev'den heykel parçaları. Wiegand – Schrader 1904: 182 Abb. 177
Resim 228: MÖ 100 civarında agora ve Kutsal Stoa. Rumscheid 2000: 72 Res. 55
Resim 229: Athena Tapınağı'ndan imparator Claudius heykel başı. https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-200 (15.06.2020)
Resim 230: Yukarı Gymnasion'daki imparator kültü alanı. Rumscheid 2002: 81 Abb. 4
Resim 231: Kentteki 13 numaralı evin planı (M. 1: 200). Rumscheid 2006: Beilage 2/2
Resim 232: 13 numaralı ev *oikos*unun kuzeybatıdan görünüşü. Rumscheid 2006: Beilage 3/2
Resim 233: 32 numaralı evin girişindeki iki sunak. Wiegand – Schrader 1904: Abb. 318
Resim 234: Priene evinden kireçtaşı tütsü sunağı. Wiegand – Schrader 1904: 377 Abb. 479
Resim 235: 17 numaralı evden terrakotta tütsü sunağı. Konigs – Rumscheid 1994: 154 Res. 6
Resim 236: Priene evinden kireçtaşı tütsü sunağı. Wiegand – Schrader 1904: 377 Abb. 477
Resim 237: Kentten Men betimli Roma İmparatorluk Dönemi Priene sikkesi. https://ikmk.smb.museum/object?id=18220364 (03.12.2020)
Resim 238: Kentten Tyche betimli Hadrianus Dönemi Priene sikkesi. https://ikmk.smb.museum/object?id=18220391 (03.12.2020)
Resim 239: Kentten Nereid betimli kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573
Tablo 1: Priene'deki tanrı / tanrıçalar ve bunların kült buluntuları tablosu

Tablo 2: Priene'deki tanrı / tanrıçalar ve bunların kült buluntuları tablosu
Grafik 1: Priene'de bulunan terrakotta tanrıça figürinlerinin kimlikleri grafiği
Grafik 2: Priene'de bulunan terrakotta tanrıça figürinlerinin buluntu yerleri grafiği
Grafik 3: Priene'de bulunan terrakotta tanrı figürinlerinin kimlikleri grafiği
Grafik 4: Priene'de bulunan terrakotta tanrı figürinlerinin buluntu yerleri grafiği
Grafik 5: Priene'de bulunan terrakotta tanrısal figürinlerin kimlikleri grafiği
Grafik 6: Priene'de bulunan terrakotta tanrısal figürinlerin buluntu yerleri grafiği
Grafik 7: Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının konu dağılımı grafiği
Grafik 8: Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının ait olduğu tanrı /tanrıça vd. grafiği
Grafik 9: Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının tarihlendiği yüzyıllar grafiği
Grafik 10: Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının tarihlendiği dönemler grafiği
Grafik 11: Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının buluntu yerleri grafiği

HARİTALAR

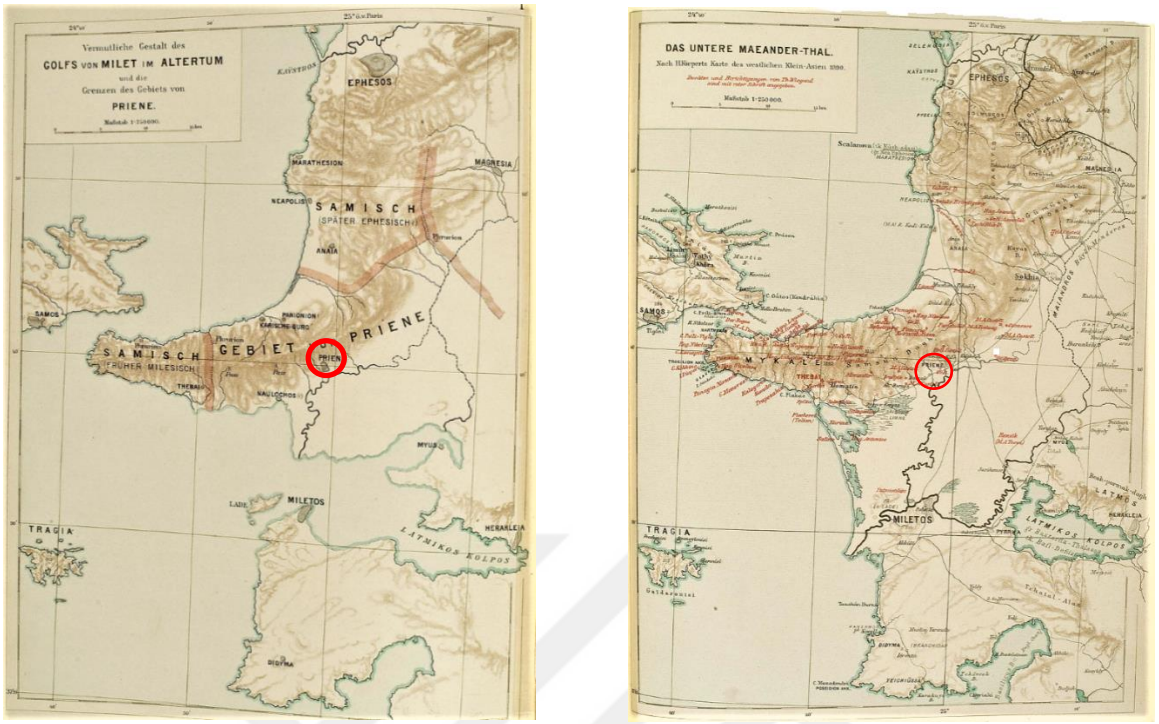

Harita 1

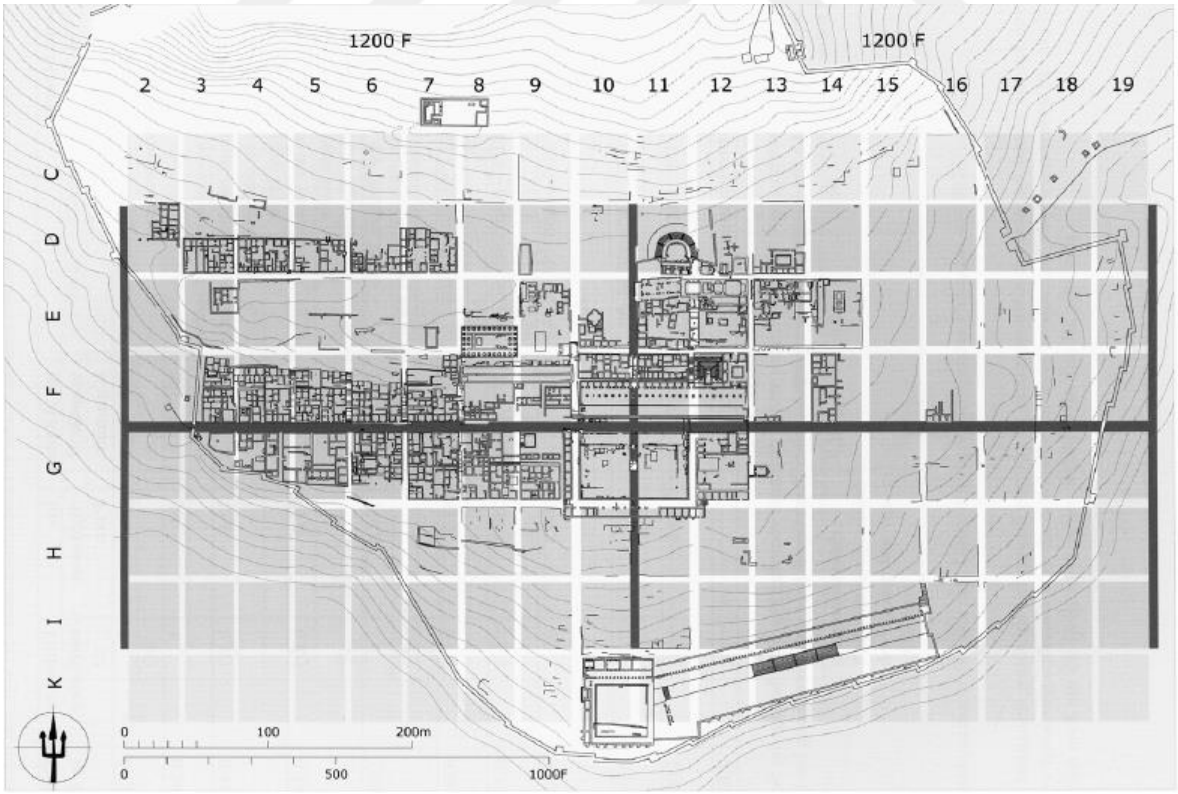

Harita 2

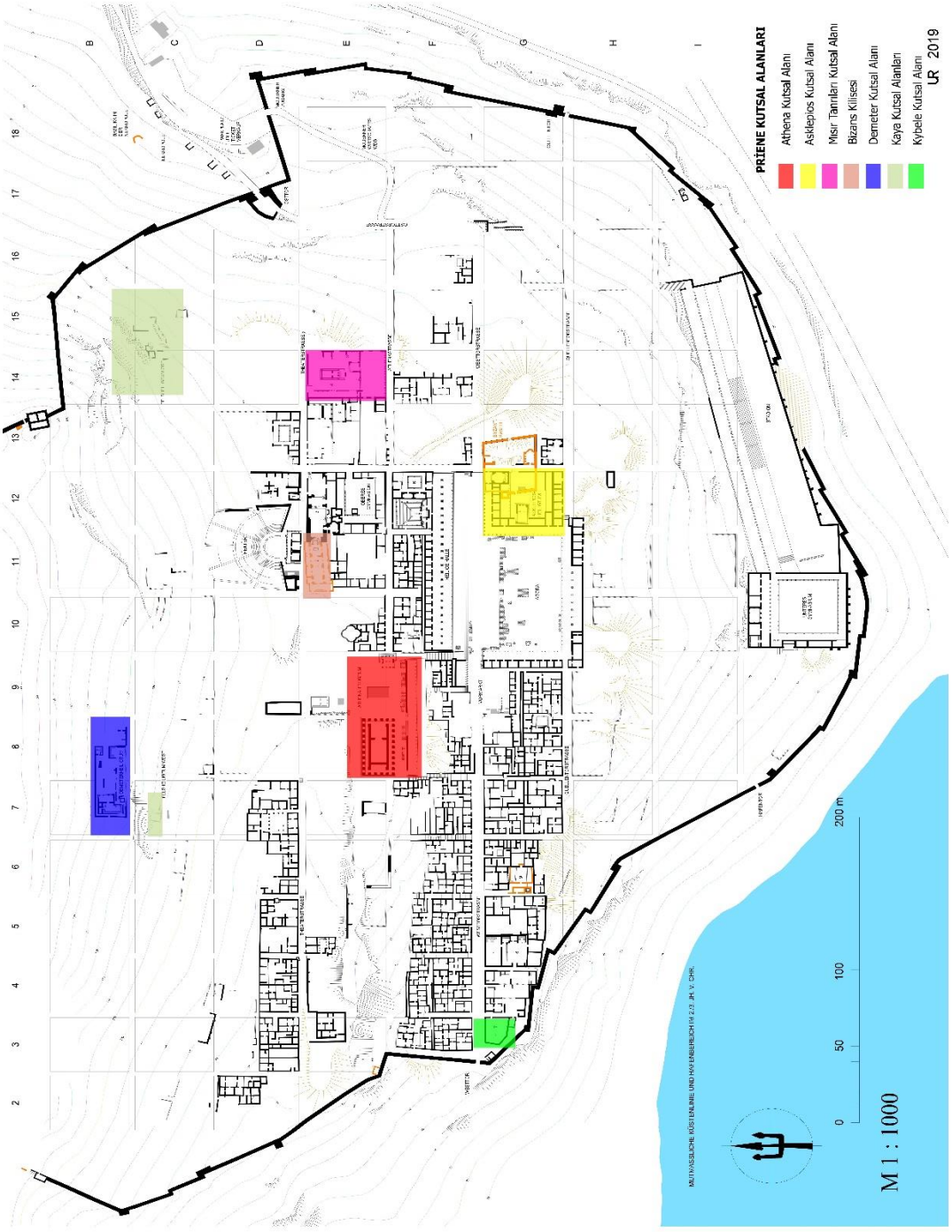
PRİENE KUTSAL ALANLARI
Athena Kutsal Alanı
Asklepios Kutsal Alanı
Mısır Tanrıları Kutsal Alanı
Bizans Kilisesi
Demeter Kutsal Alanı
Kaya Kutsal Alanları
Kybele Kutsal Alanı
LR 2019
M 1 : 1000
0
50
100
200 m

Harita 3

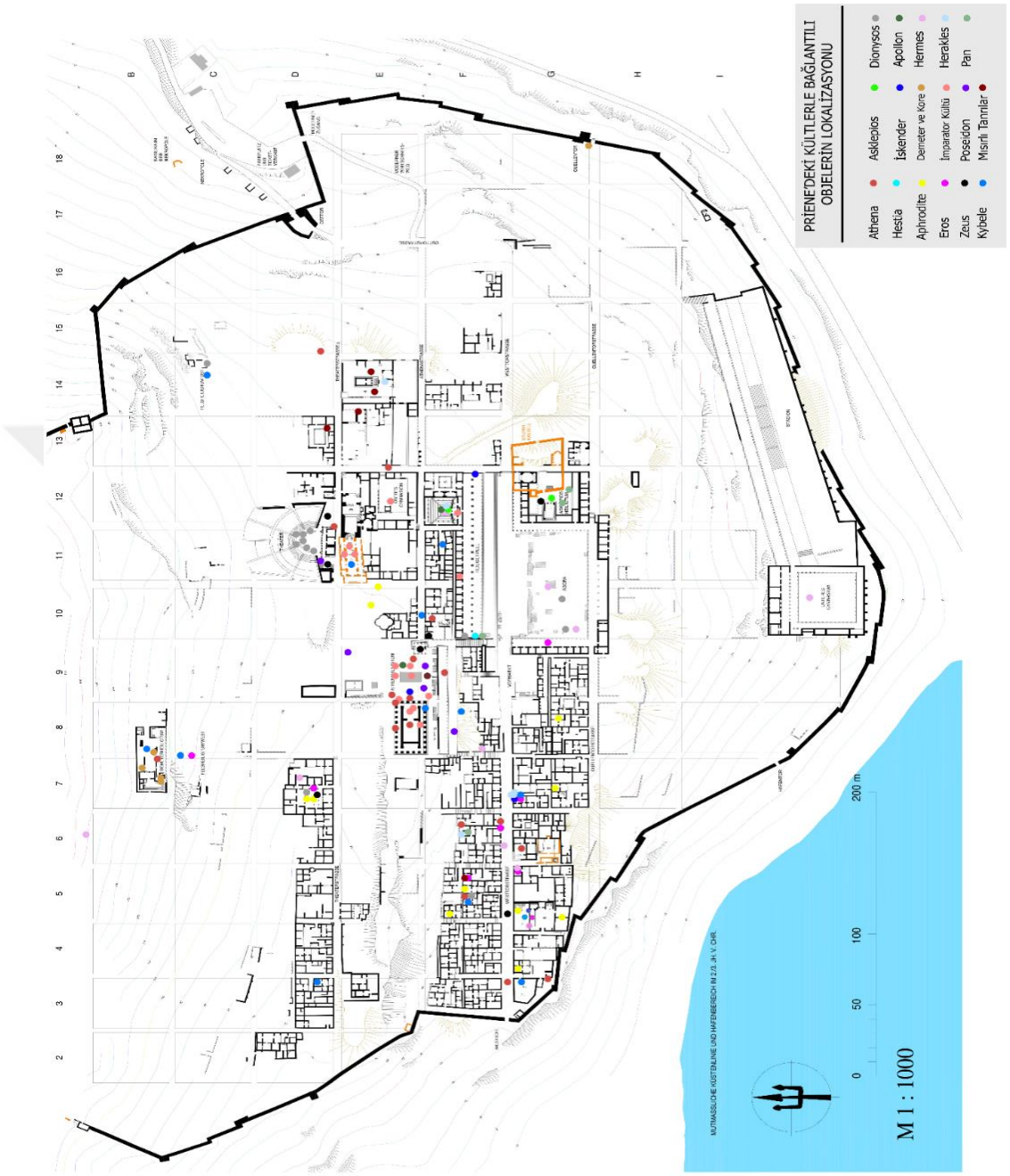
PRİENE'DEKİ KÜLTLERLE BAĞLANTILI OBJELERİN LOKALİZASYONU
Athena
Asklepios
Dionysos
Hestia
İskender
Apollon
Aphrodite
Demeter ve Kore
Hermes
Eros
İmparator Kültü
Herakles
Zeus
Poseidon
Pan
Kybele
Mısırlı Tanrılar
M 1 : 1000
0
50
100
200 m

Harita 4

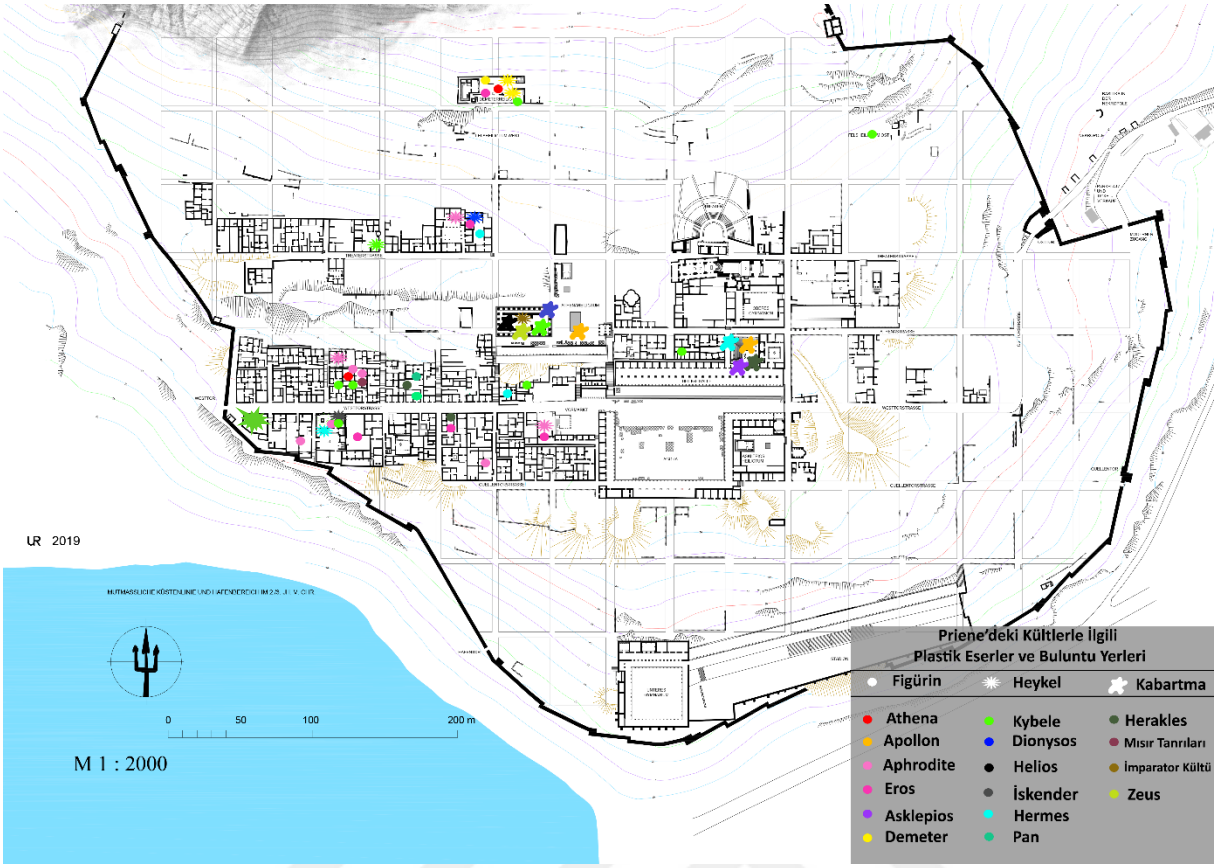

Harita 5

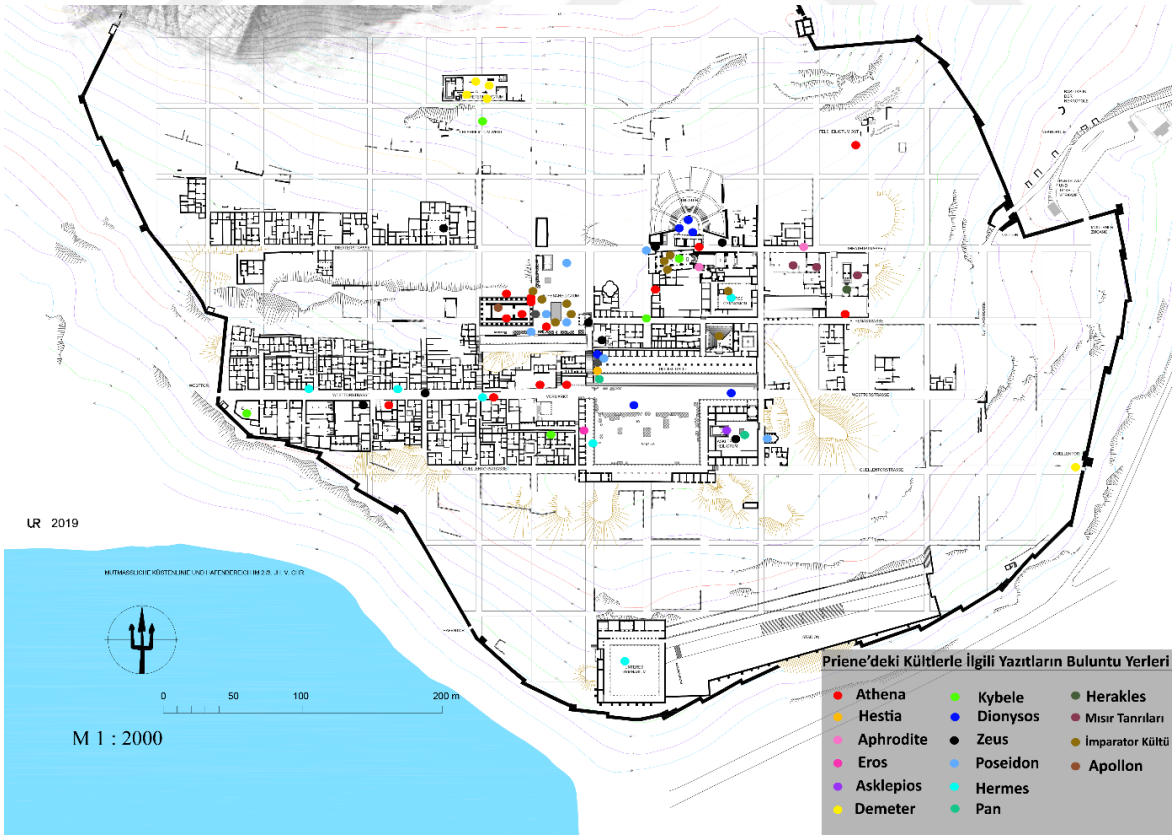

Harita 6

RESİMLER

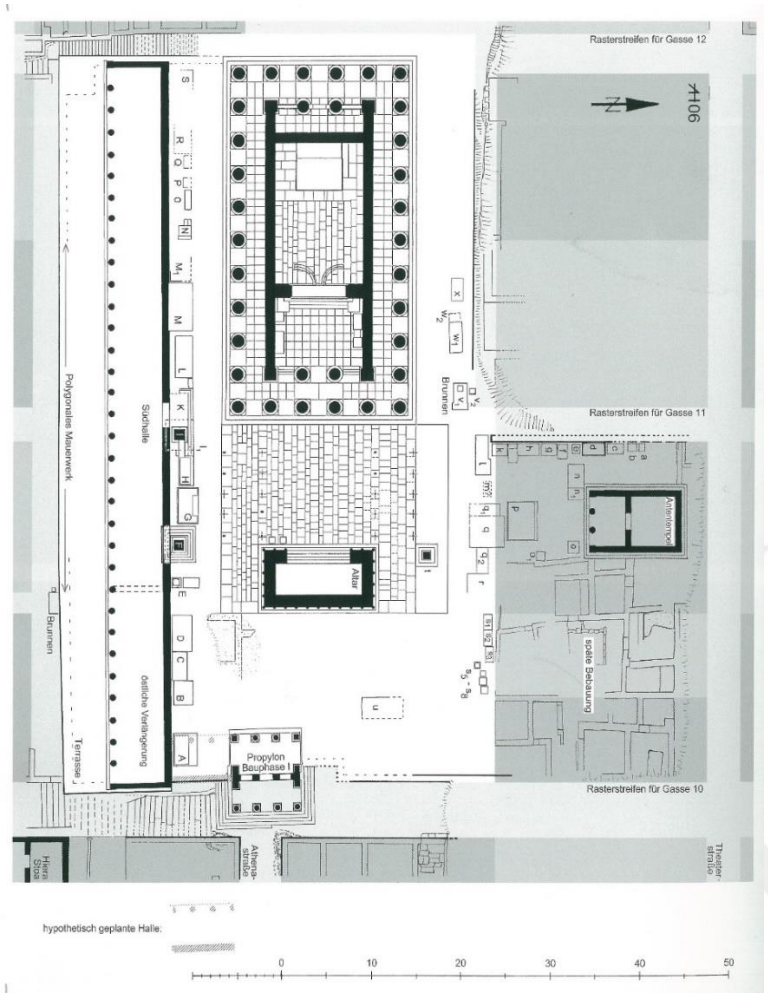

Resim 1

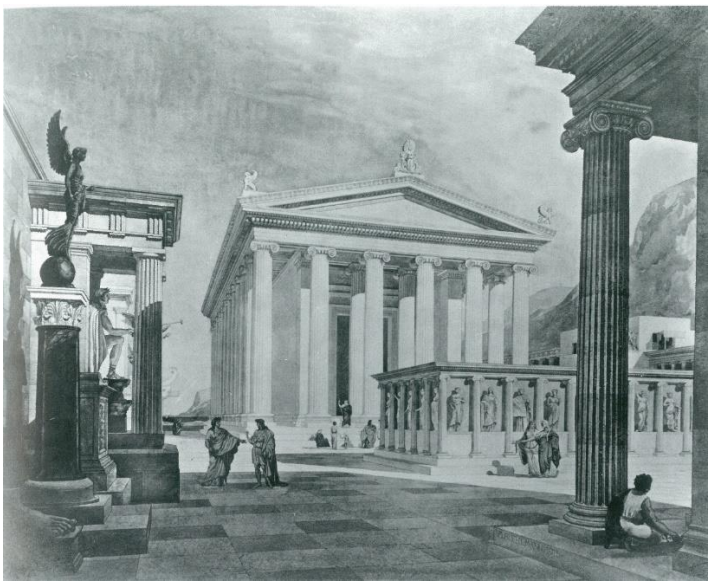

Resim 2

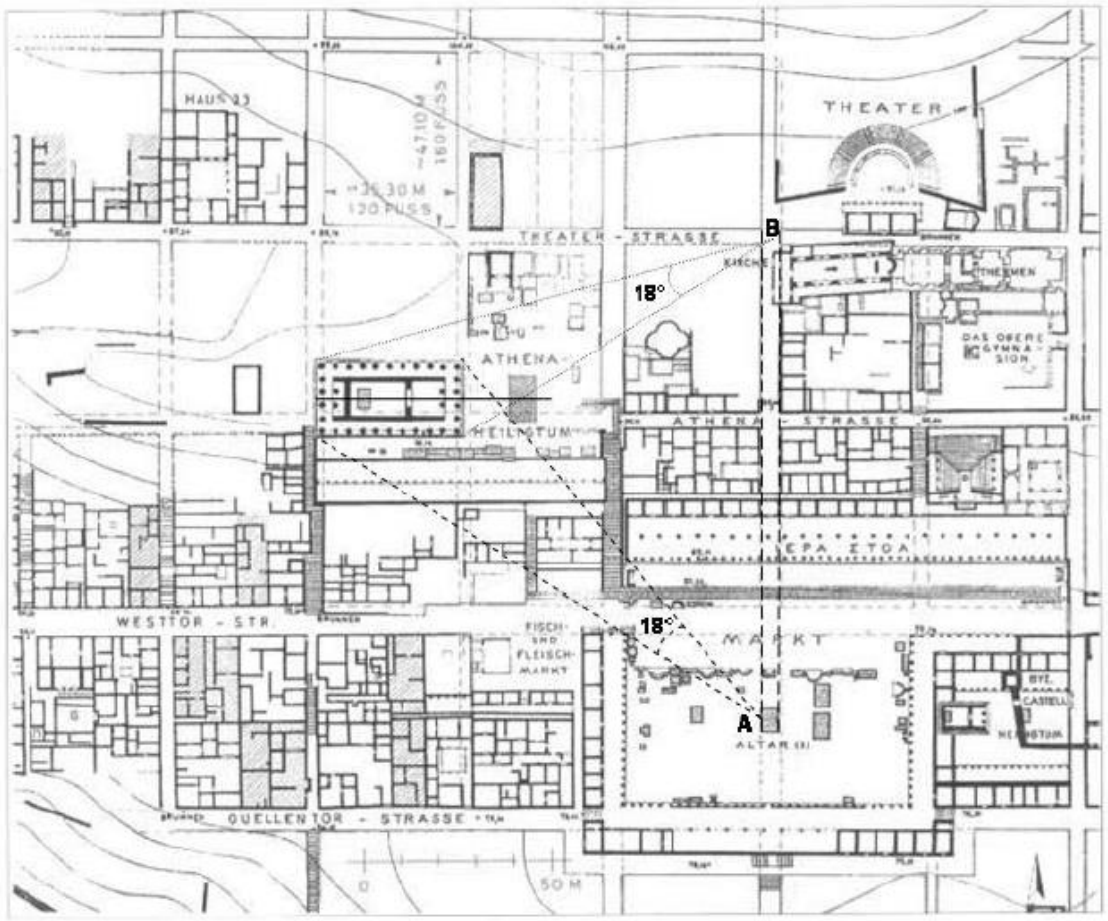

Resim 3

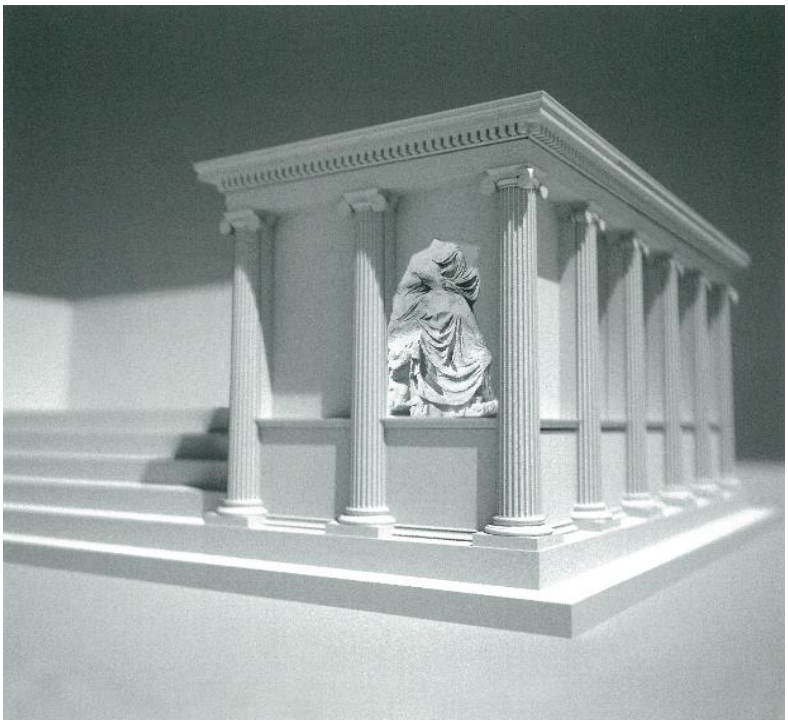

Resim 4

Resim 5

Resim 6

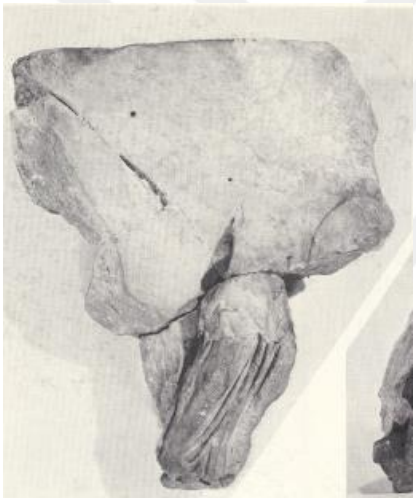

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 32

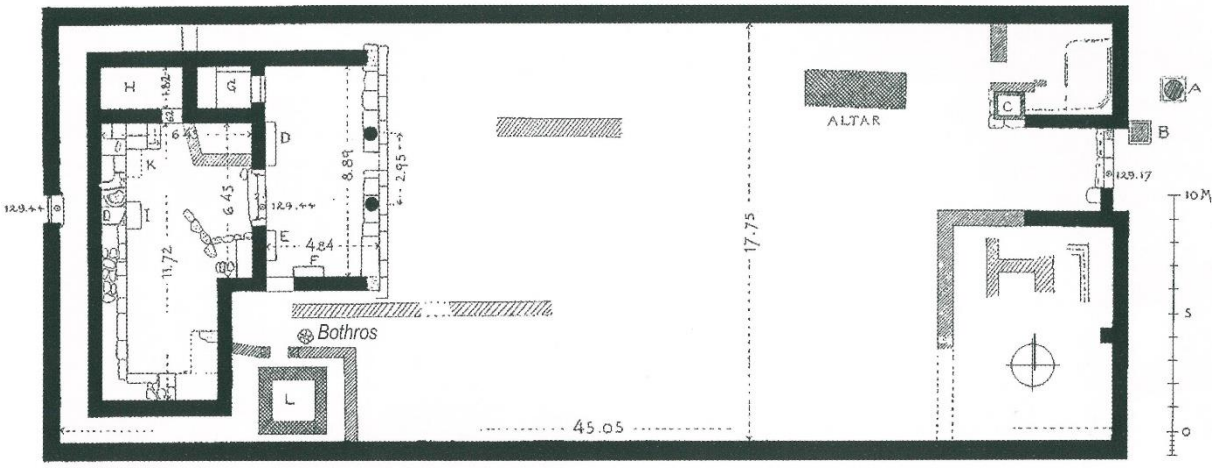

Resim 33

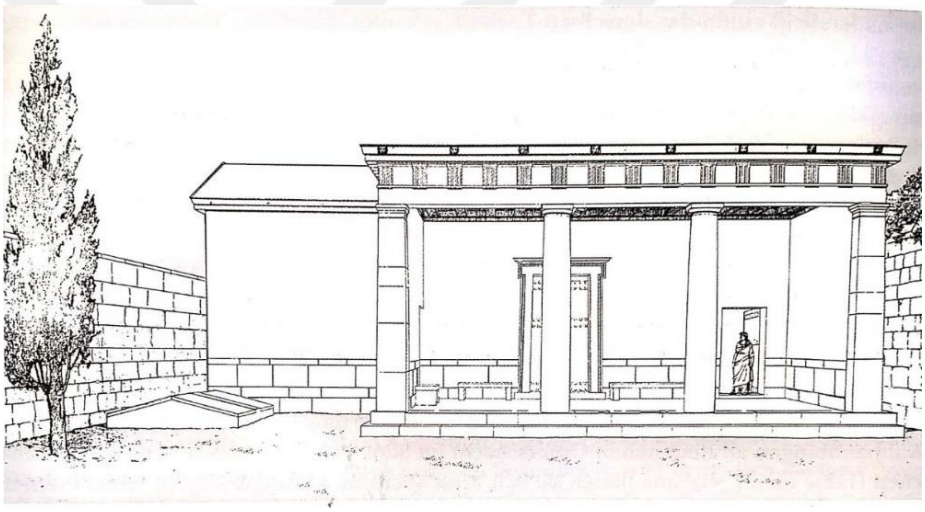

Resim 34

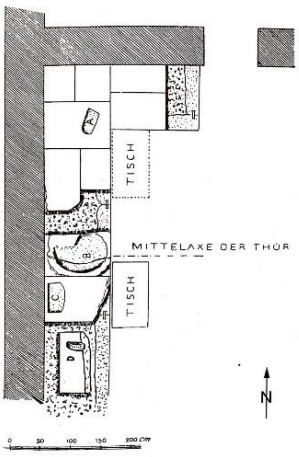

Resim 35

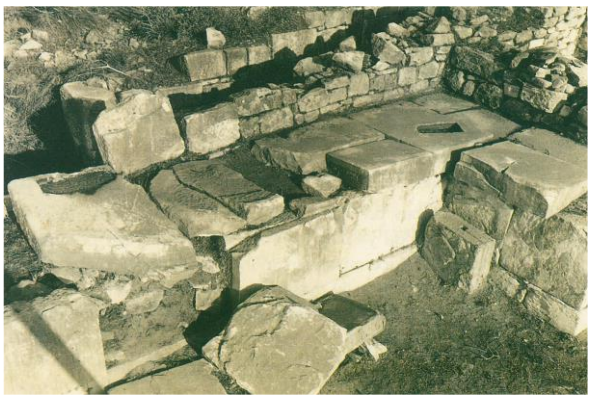

Resim 36

Resim 37

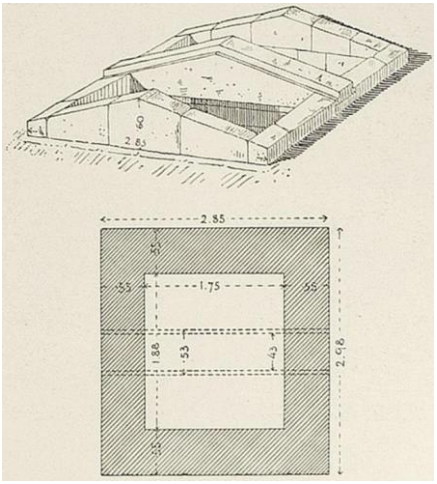

Resim 38

Resim 39

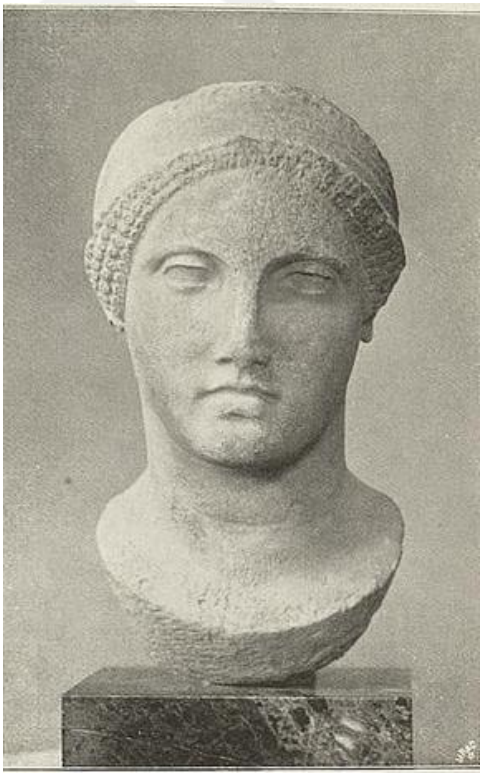

Resim 40

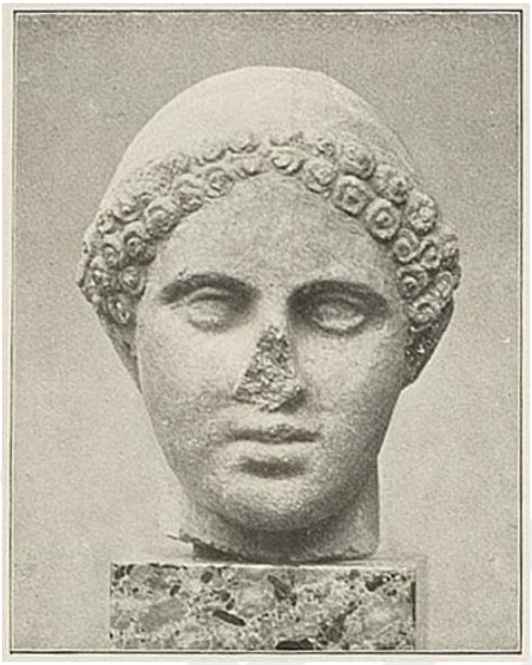

Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

Resim 45

Resim 46

Resim 47

Resim 48

Resim 49

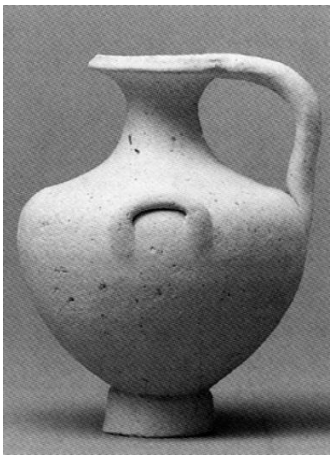

Resim 50

Resim 51

Resim 52

Resim 53

Resim 54

Resim 55

Resim 56

Resim 57

Resim 58

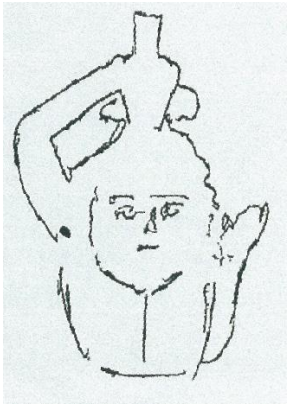

Resim 59

Resim 60

Resim 61

Resim 62

Resim 63

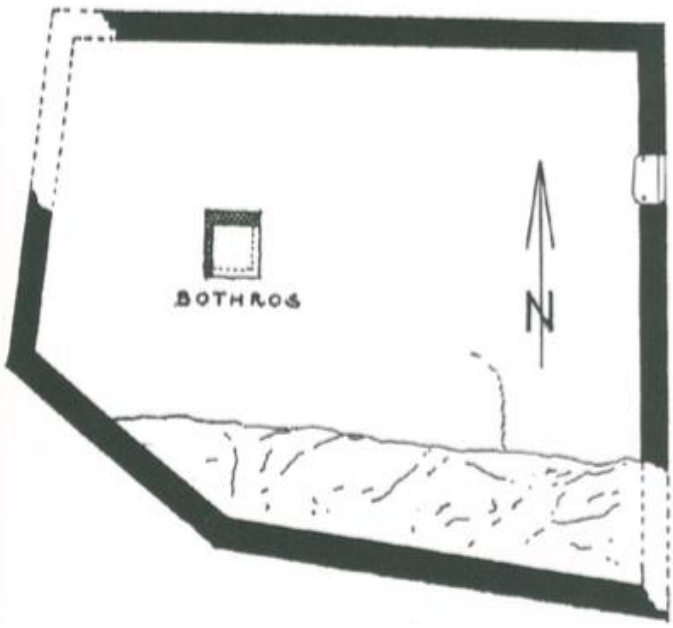

Resim 64

Resim 65

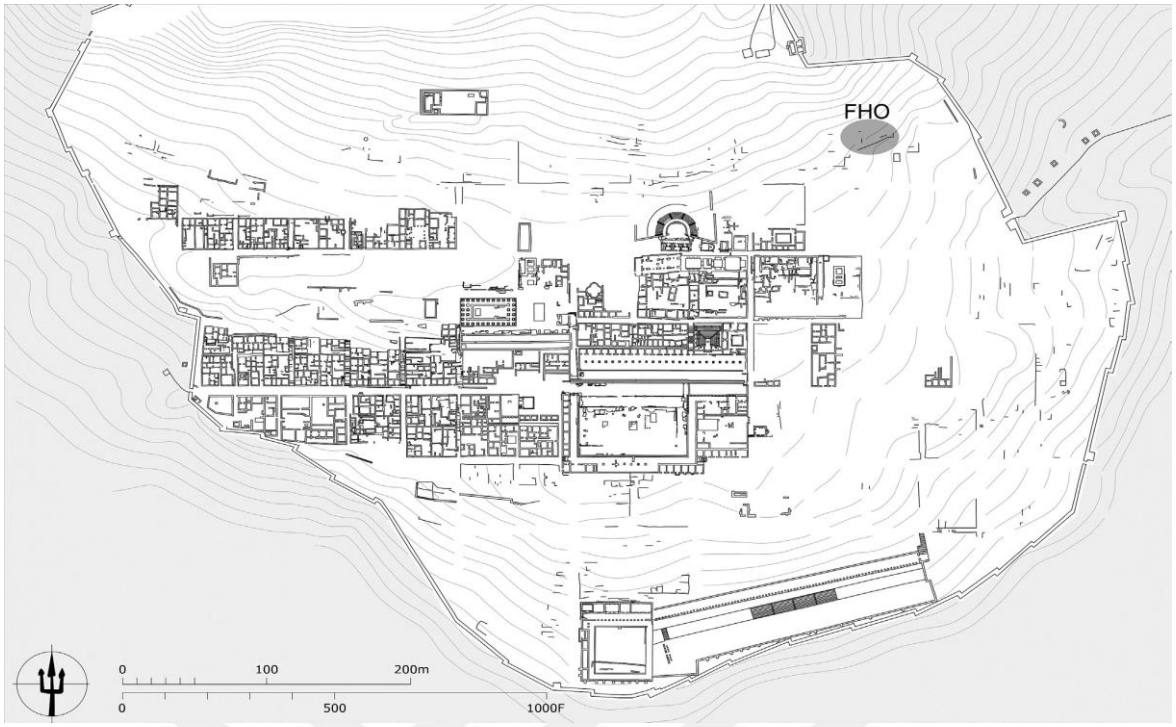

Resim 66

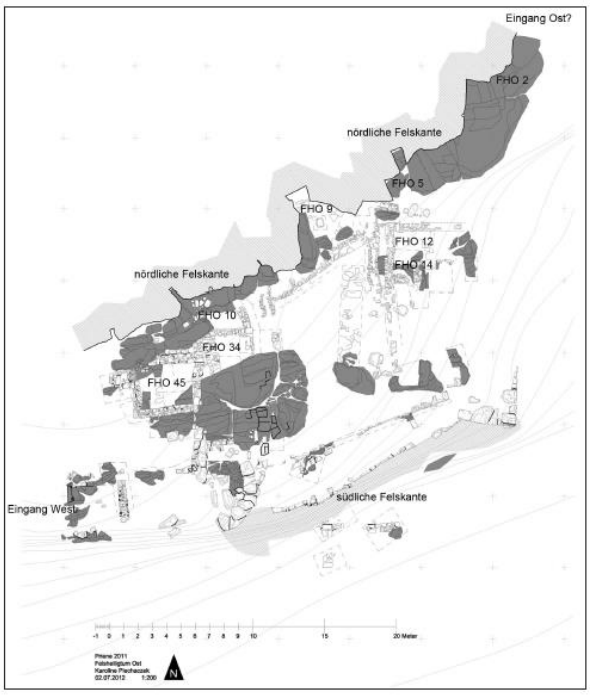

Resim 67

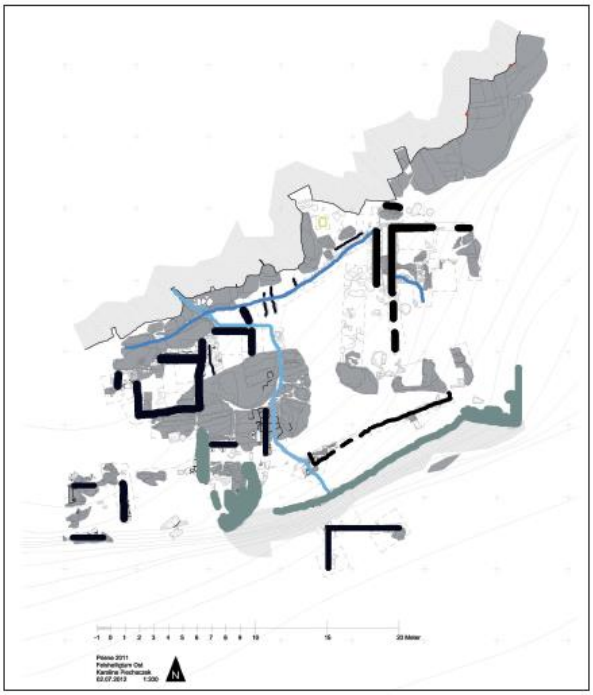

Resim 68

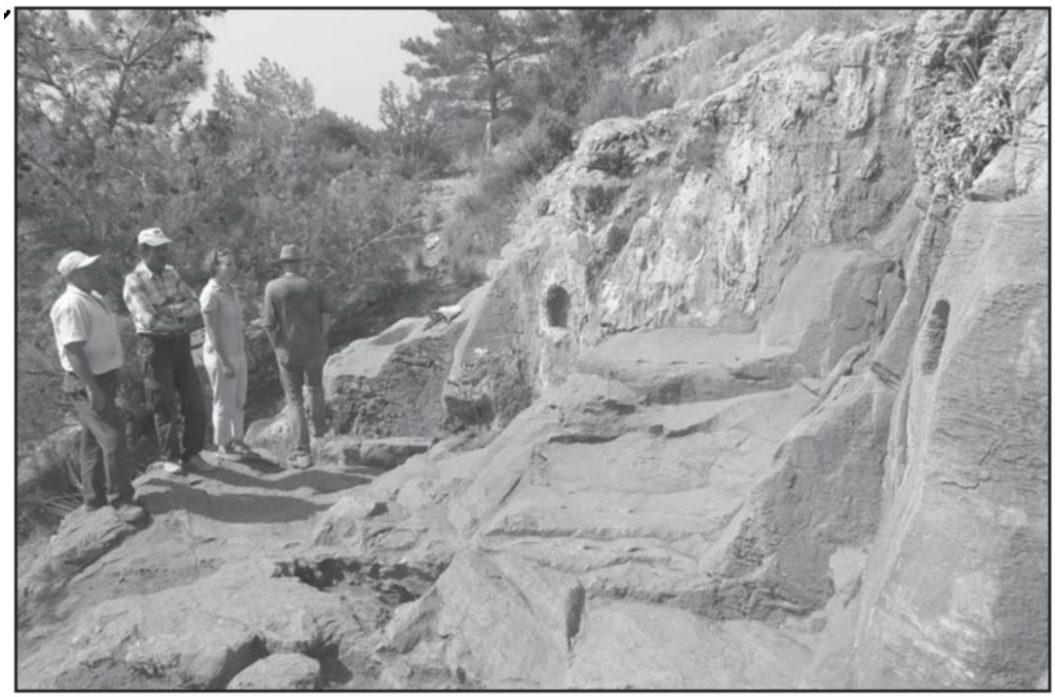

Resim 69

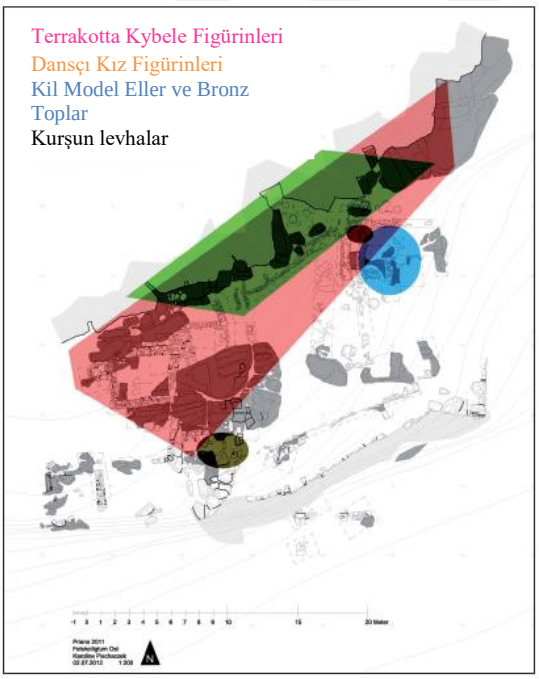

Resim 70

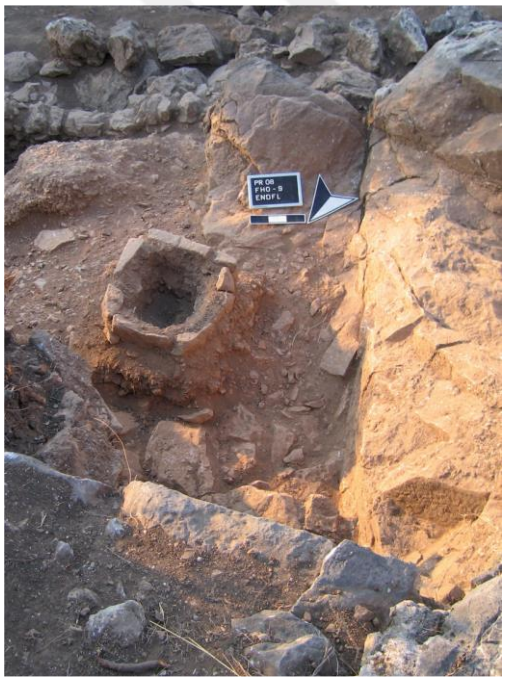

Resim 71

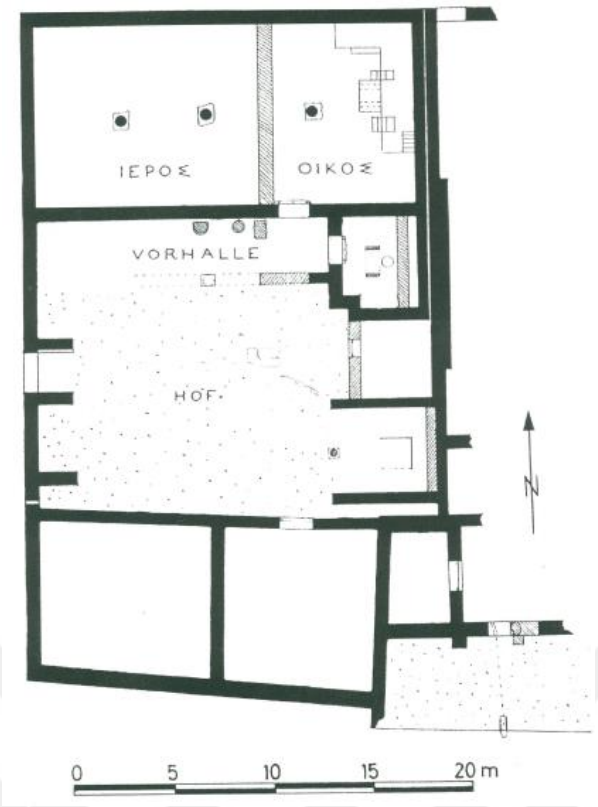

Resim 72

Resim 73

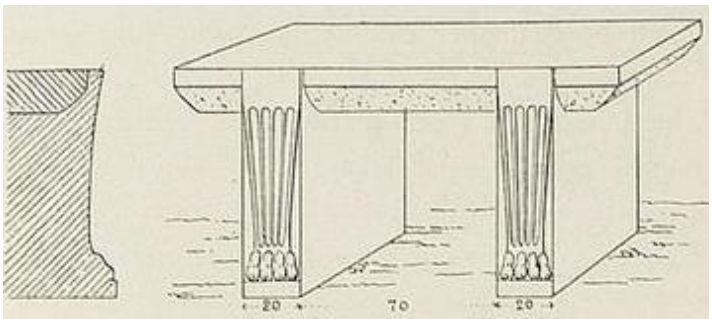

Resim 74

Resim 75

Resim 76

Resim 77

Resim 78

Resim 79

Resim 80

Resim 81

Resim 82

Resim 83

Resim 84

Resim 85

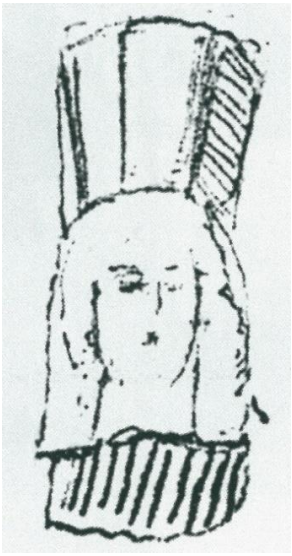

Resim 86

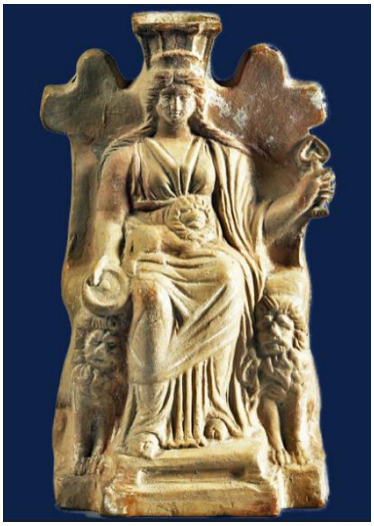

Resim 87

Resim 88

Resim 89

Resim 90

Resim 91

Resim 92

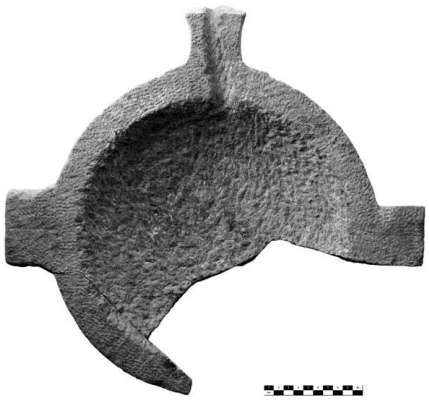

Resim 93

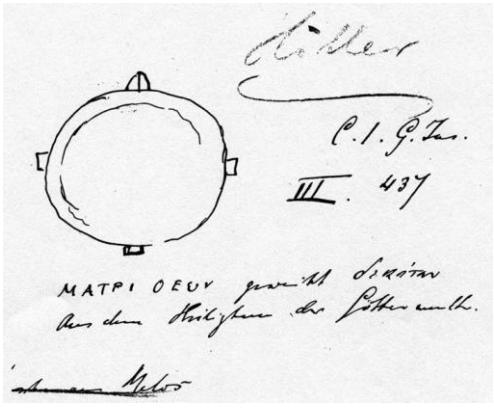

Resim 94

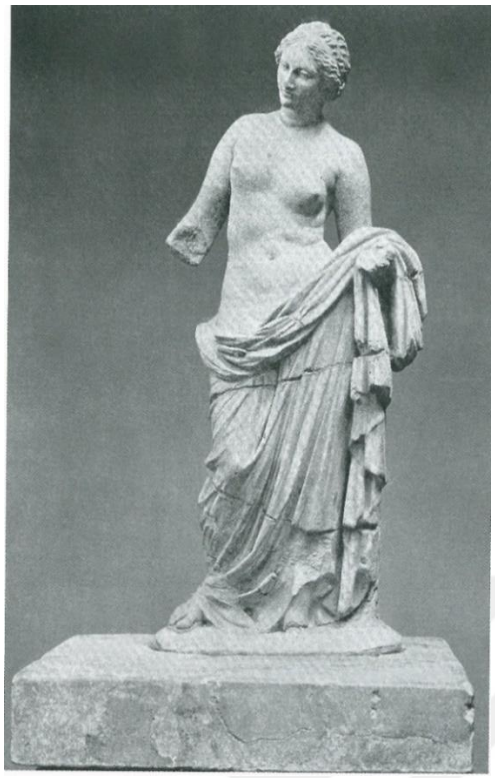

Resim 95

Resim 96

Resim 97

Resim 98

Resim 99

Resim 100

Resim 101

Resim 102

Resim 103

Resim 104

Resim 105

Resim 106

Resim 107

Resim 108

Resim 109

Resim 110

Resim 111

Resim 112

Resim 113

Resim 114

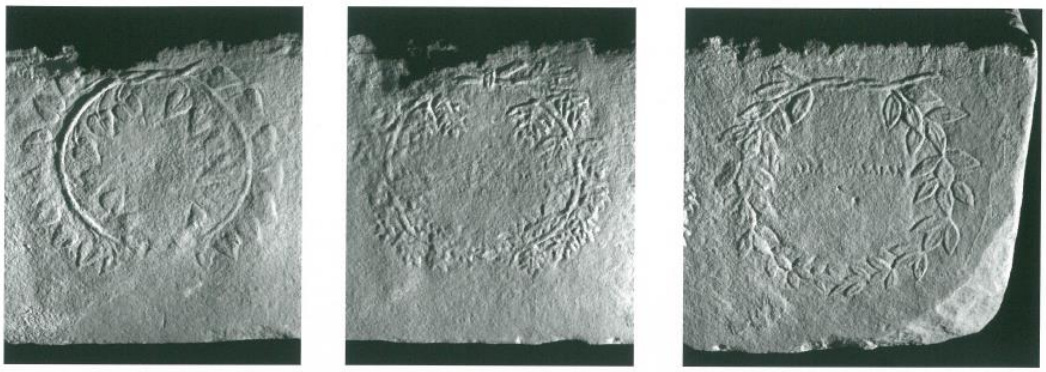

Resim 115

Resim 116

Resim 117

Resim 118

Resim 119

Resim 120

Resim 121

Resim 122

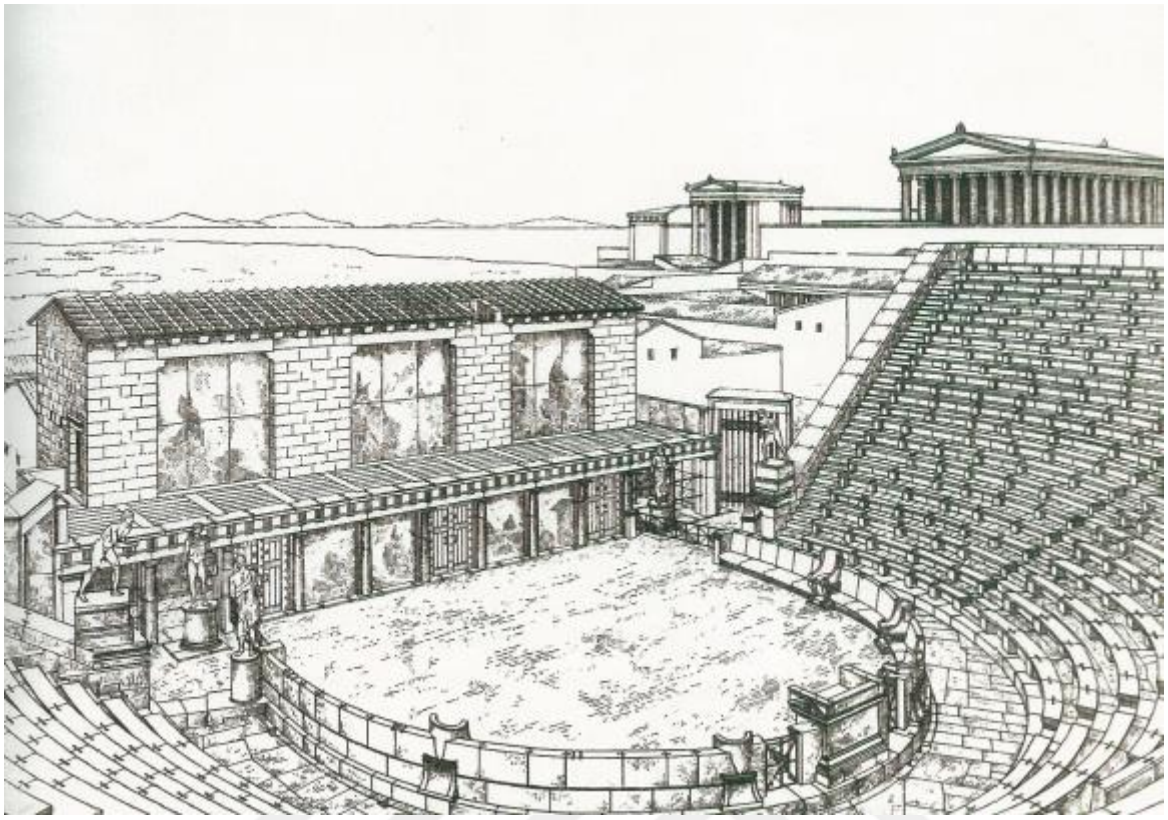

Resim 123

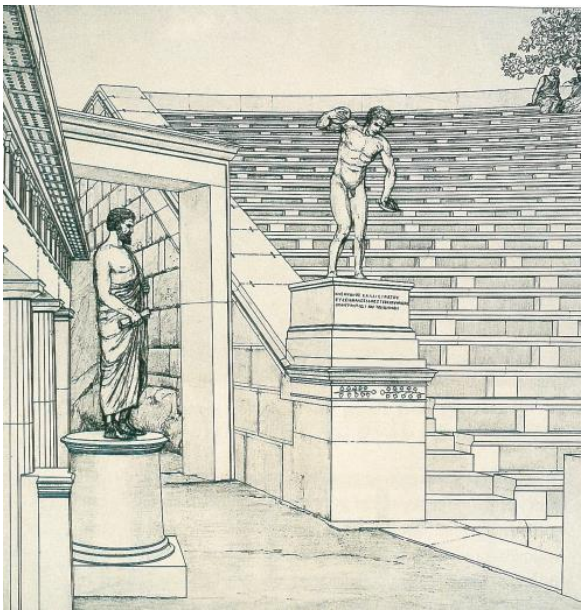

Resim 124

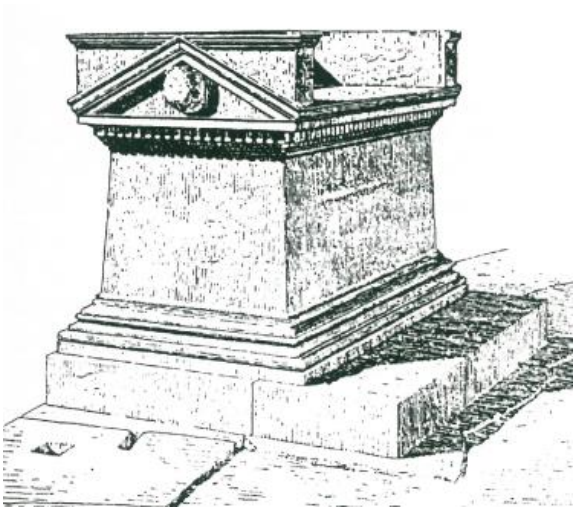

Resim 125

Resim 126

Resim 127

Resim 128

Resim 129

Resim 130

Resim 131

Resim 132

Resim 133

Resim 134

Resim 135

Resim 136

Resim 137

Resim 138

Resim 139

Resim 140

Resim 141

Resim 142

Resim 143

Resim 144

Resim 145

Resim 146

Resim 147

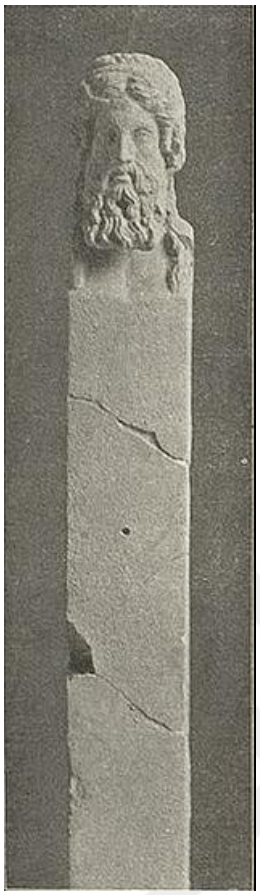

Resim 148

Resim 149

Resim 150

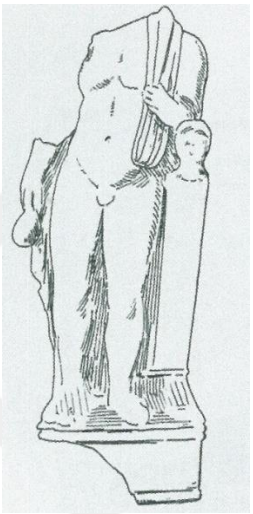

Resim 151

Resim 152

Resim 153

Resim 154

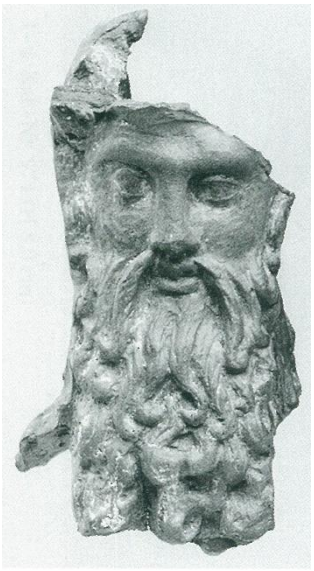

Resim 155

Resim 156

Resim 157

Resim 158

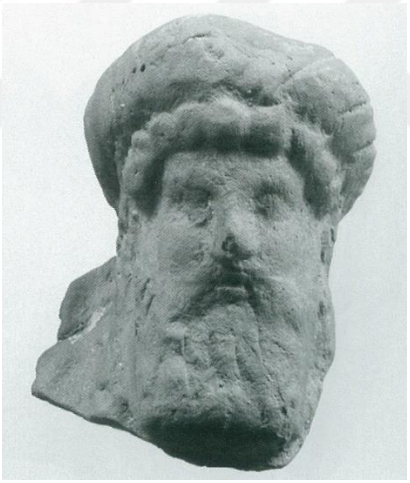

Resim 159

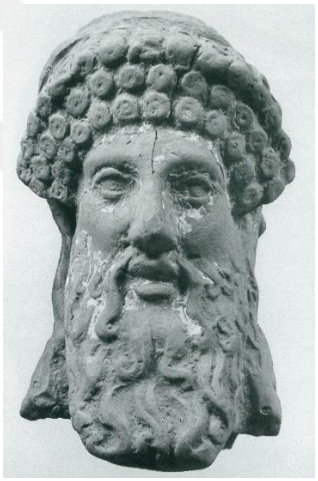

Resim 160

Resim 161

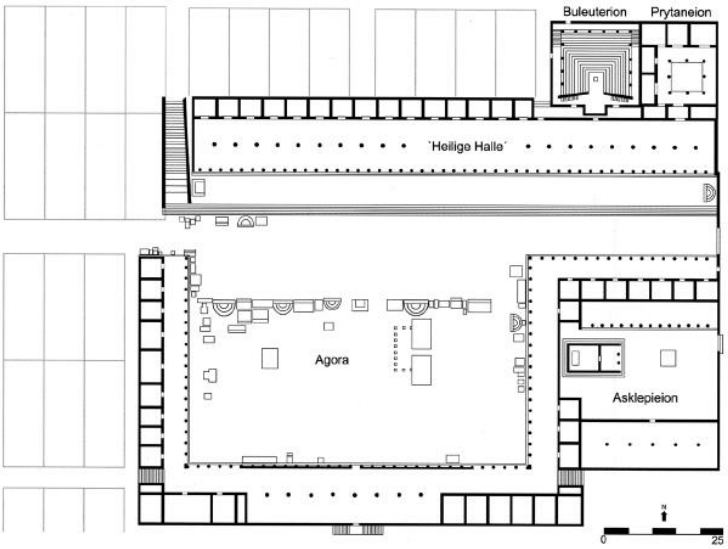

Resim 162

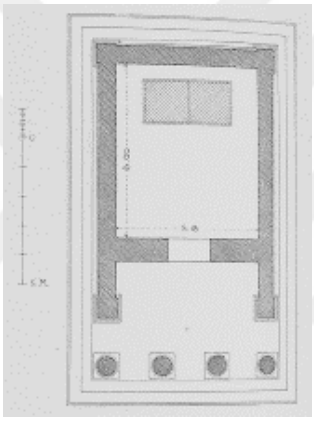

Resim 163

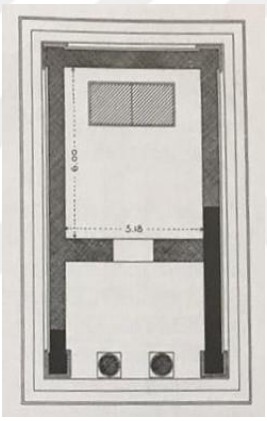

Resim 164

Resim 165

Resim 166

Resim 167

Resim 168

Resim 169

Resim 170

Resim 171

Resim 172

Resim 173

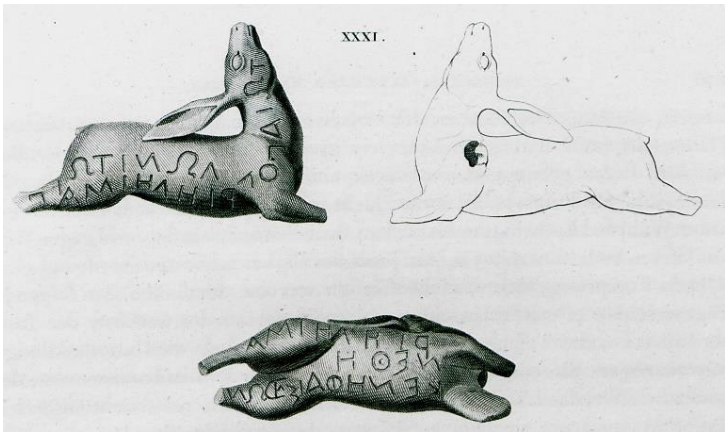

Resim 174

Resim 175

Resim 176

Resim 177

Resim 178

Resim 179

Resim 180

Resim 181

Resim 182

Resim 183

Resim 184

Resim 185

Resim 186

Resim 187

Resim 188

Resim 189

Resim 190

Resim 191

Resim 192

Resim 193

Resim 194

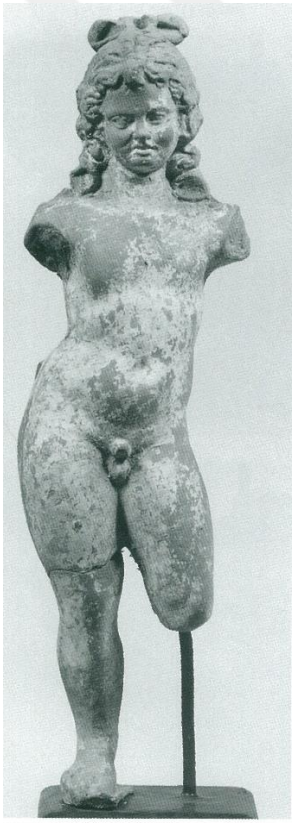

Resim 195

Resim 196

Resim 197

Resim 198

Resim 199

Resim 200

Resim 201

Resim 202

Resim 203

Resim 204

Resim 205

Resim 206

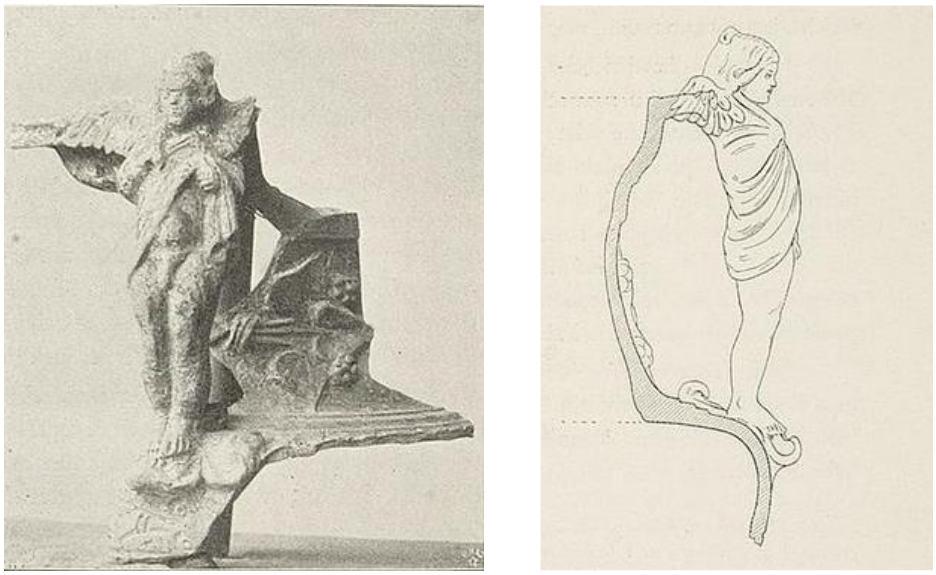

Resim 207

Resim 208

Resim 209

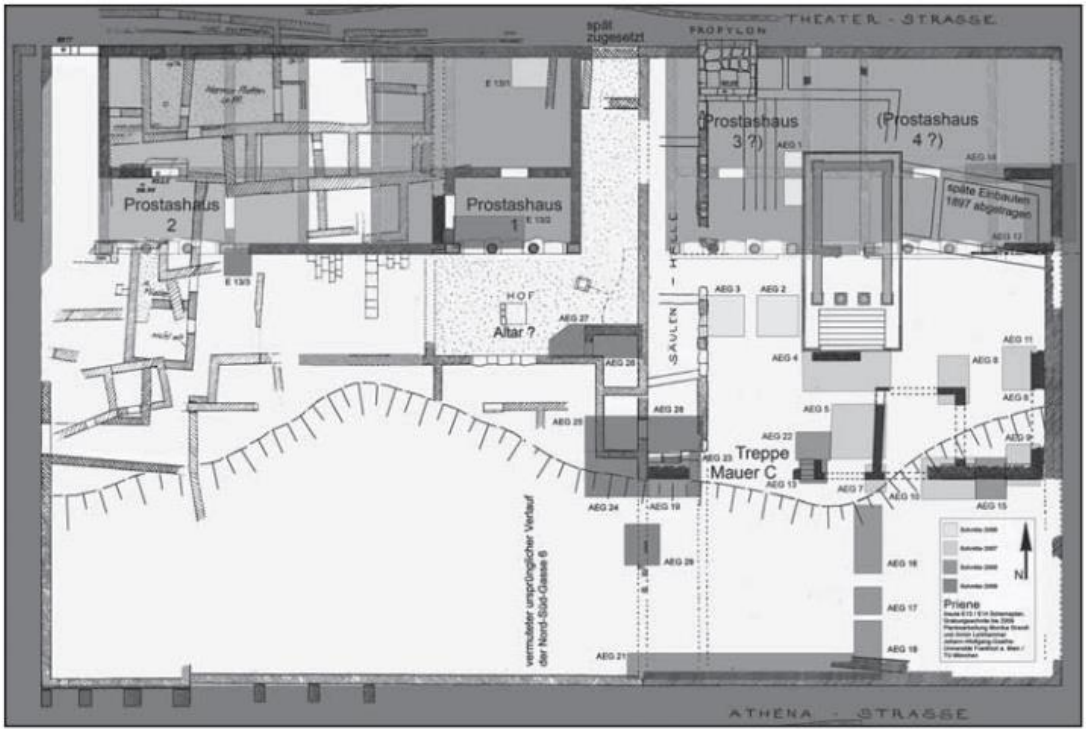

Resim 210

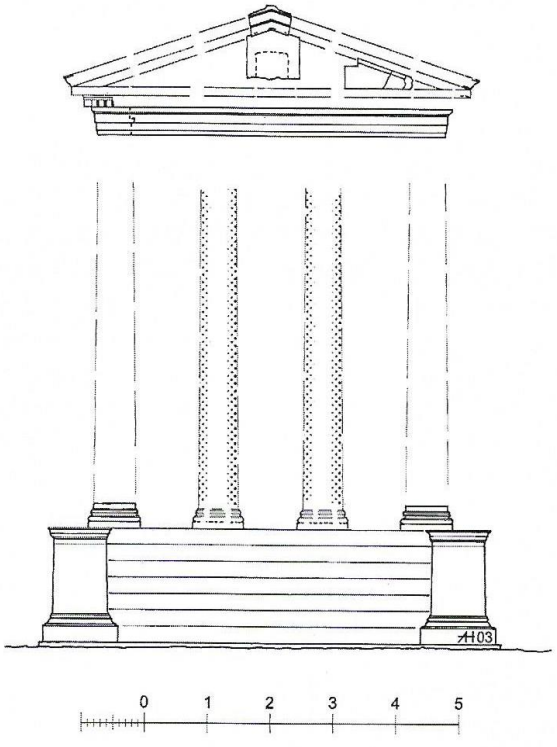

Resim 211

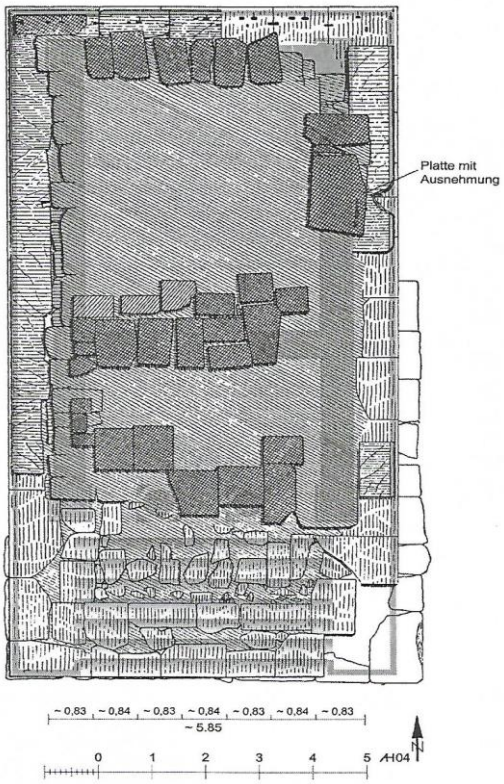

Resim 212

Resim 213

Resim 214

Resim 215

Resim 216

Resim 217

Resim 218

Resim 219

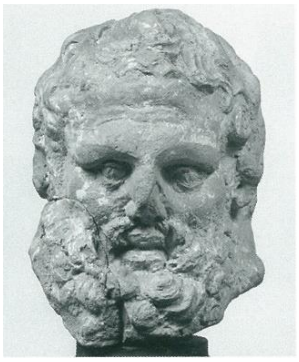

Resim 220

Resim 221

Resim 222

Resim 223

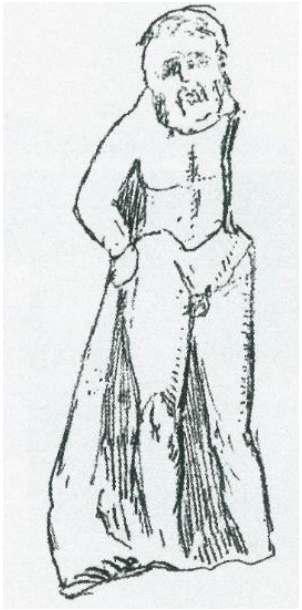

Resim 224

Resim 225

Resim 226

Resim 227

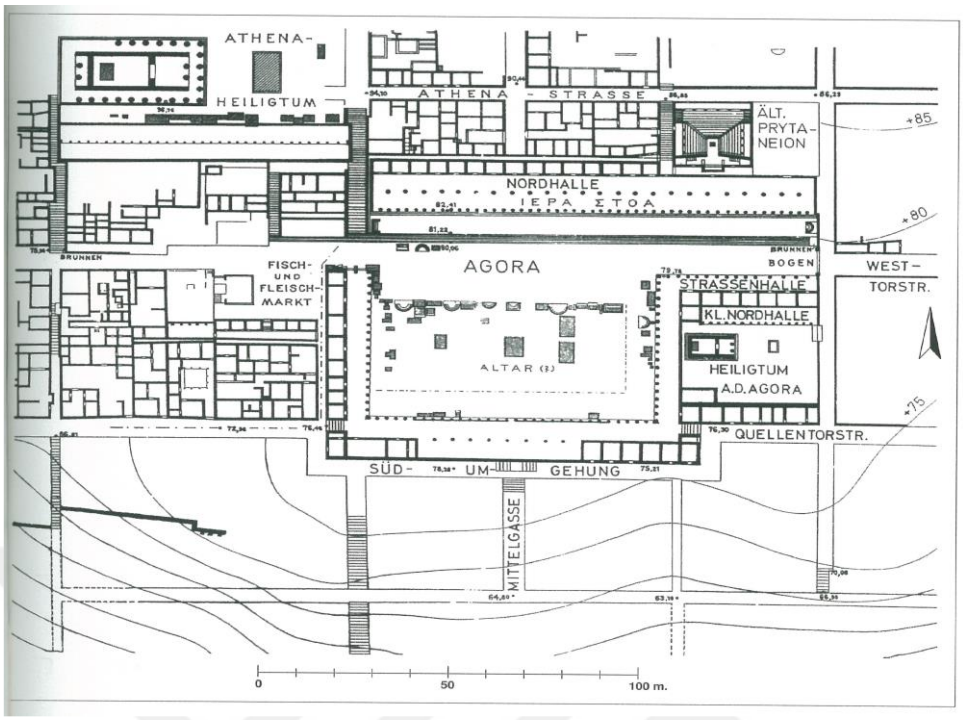

Resim 228

Resim 229

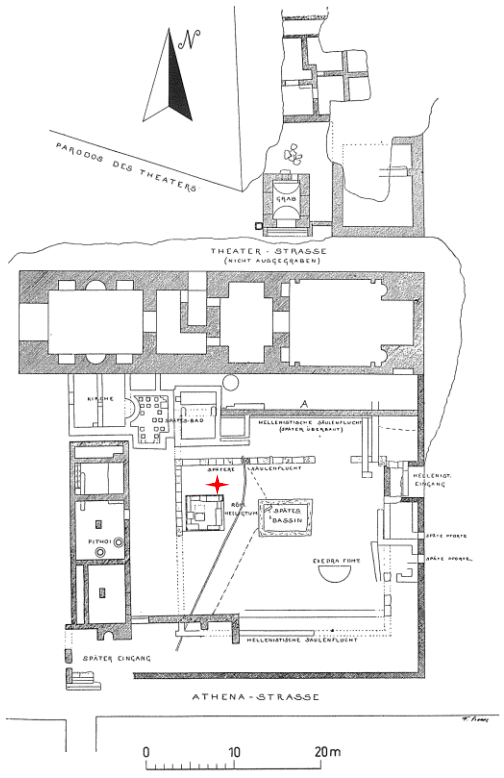

Resim 230

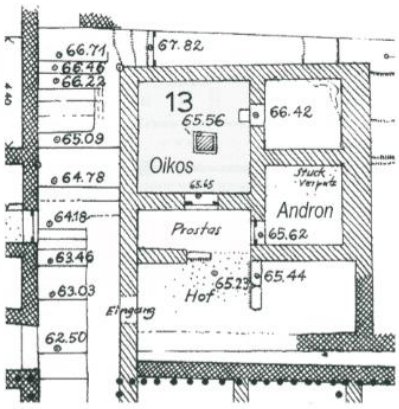

Resim 231

Resim 232

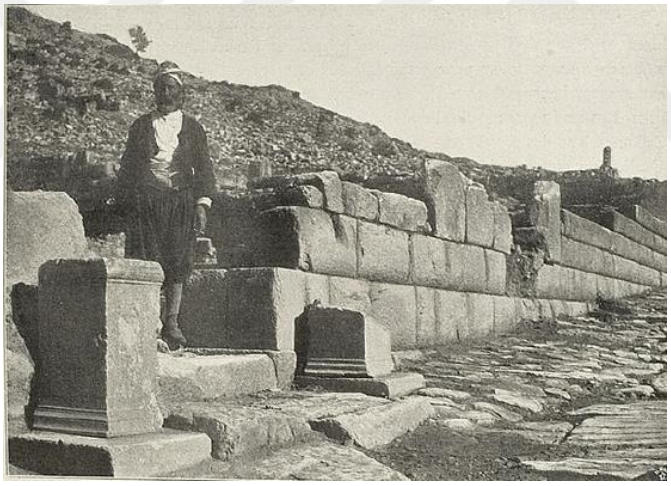

Resim 233

Resim 234

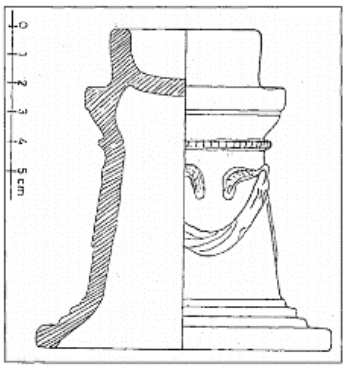

Resim 235

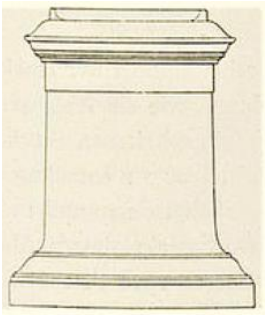

Resim 236

Resim 237

Resim 238

Resim 239

TABLOLAR

TANRI VE TANRIÇALAR	ARKEOLOJİK BULUNTULAR	NÜMİZMATİK BULUNTULAR	EPİGRAFİK BULUNTULAR
ATHENA POLİAS	X	X	X
DEMETER VE KORE	X	X	X
KYBELE (Meter Phrygia / Pothainis / Theon)	X	-	X
APHRODİTE EPİKOS	X	-	X
HESTİA BULAİA	X	-	X
ARTEMİS	X	-	_
NİKE	X	X	_
TYCHE	-	X	_
ROMA	X	-	X
POSEİDON HELİKONİOS	X	X	X
ZEUS (Zeus Olympos / Aithrios)	X	X	X
DİONYSOS (Dionysos Phleos / Katagogios / Melpomenos)	X	X	X
HERMES	X	-	X
ASKLEPİOS	X	X	X
APOLLON	X	X	X
PAN AROGOS	X	-	X
EROS	X	-	X
HADES	-	X	-
MEN	-	X	-
HELİOS	X	-	-
MISIRLI TANRILAR	X	-	X
HERAKLES	X	X	X

Tablo 1

TANRI VE TANRIÇALAR	MİMARİ	HEYKEL VE FİGÜRİN	KÜÇÜK BULUNTULAR
ATHENA	• Tapınak • Sunak	Kabartma Heykel Kült Heykeli Terrakotta Figürin	Altın Yüzük Kurşun Ağırlık Kurşun Levha Vazoda Damga Kek Damgası
DEMETER VE KORE	• Tapınak • Sunak • Bothros	Rahibe Heykelleri Terrakotta Figürin	Kek Damgası
KYBELE	• Açık Hava Kutsal Alanları	Heykel Kabartma Heykel Terrakotta Figürin	----
APHRODİTE	-----	Heykel Terrakotta Figürin Terrakotta Kabartma	-----
HESTİA	Prytaneion	-----	-----
ARTEMİS	-----	Terrakotta Figürin	Bronz Fulcrum Gümüş Yüzük
NİKE	-----	Athena Kült Heykelinden Altın Kanatlar Terrakotta Figürin	Kek Damgası
POSEİDON	-----	-----	Kurşun Ağırlık Tuğla Mührü
ZEUS	Kentte bulunan bir yazıtta tanrının kutsal alanından söz edilir	Kabartma Heykel	-----
DİONYSOS	• Tiyatro • Sunak	Heykel Kabartma Heykel	Mermer Mask Terrakotta Mask Kandil Kek Damgası

HERMES	-----	Akropolde Herme Kabartması Bouleuterion Sunağında Kabartma Büst Mermer Herme Terrakotta Figürin	Terrakotta Kandil
ASKLEPİOS	• Tapınak • Sunak	Bouleuterion Sunağında Kabartma Büst	-----
APOLLON	-----	Kabartma Heykel Bouleuterion Sunağında Kabartma Büst	Gümüş Yüzük
PAN	-----	Bronz Heykelcik Terrakotta Figürin	-----
EROS	-----	Terrakotta Figürin	Hydria üzerinde kabartma figür Kek Damgası Bronz Kapı Halkası
HELİOS	-----	Kabartma Heykel	Terrakotta Kandil
MISIRLI TANRILAR	• Tapınak/Sunak	Terrakotta Figürin	Tütsü Sunağı Kandil
HERAKLES	-----	Bouleuterion Sunağında Kabartma Büst Terrakotta Figürin	-----

Tablo 2

GRAFİKLER

Grafik 1

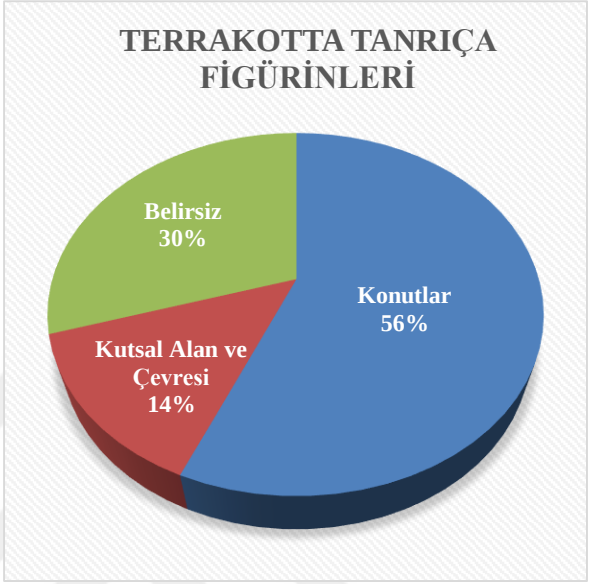

Grafik 2

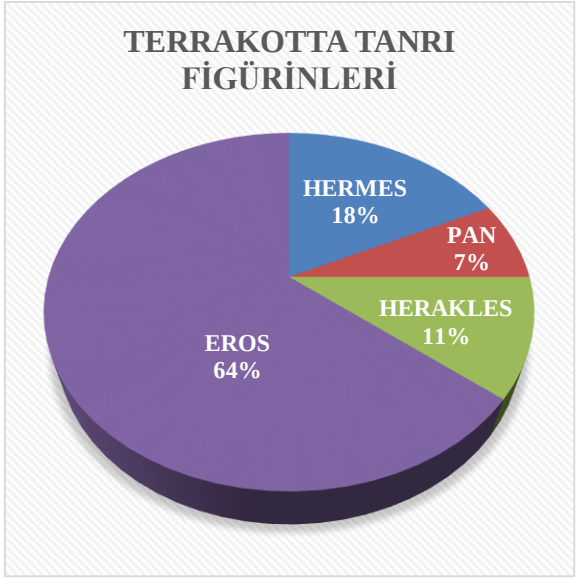

Grafik 3

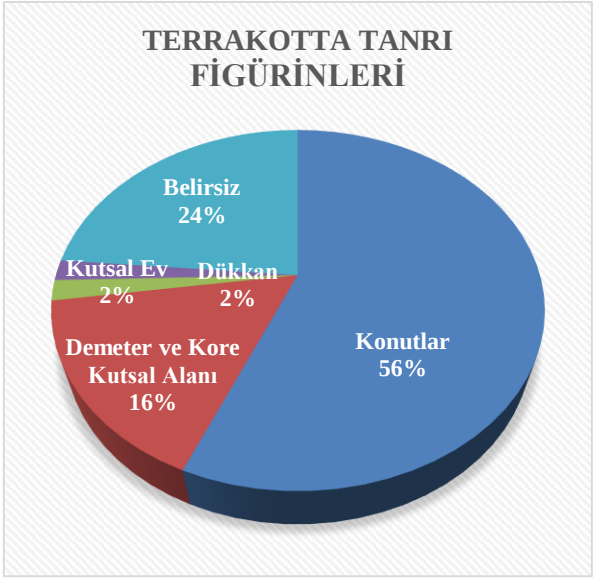

Grafik 4

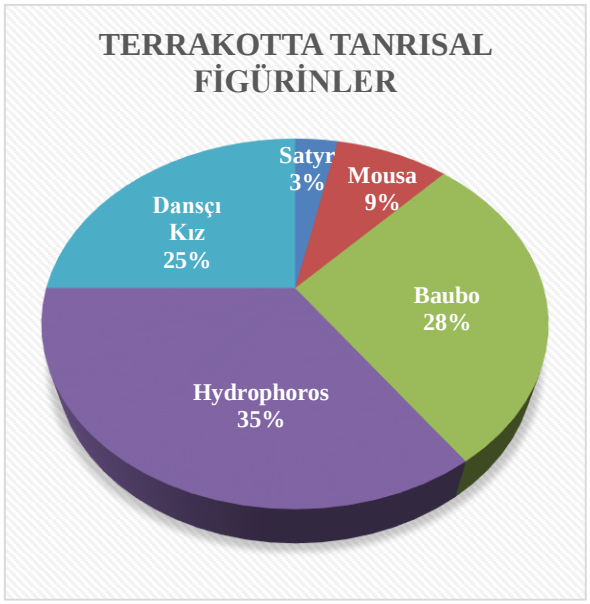

Grafik 5

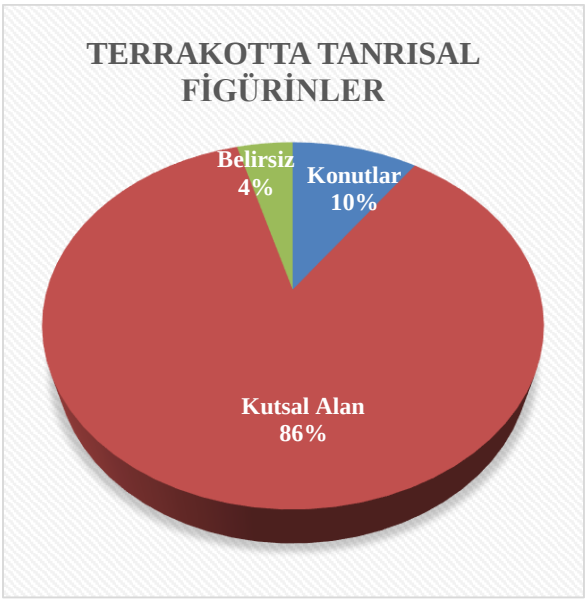

Grafik 6

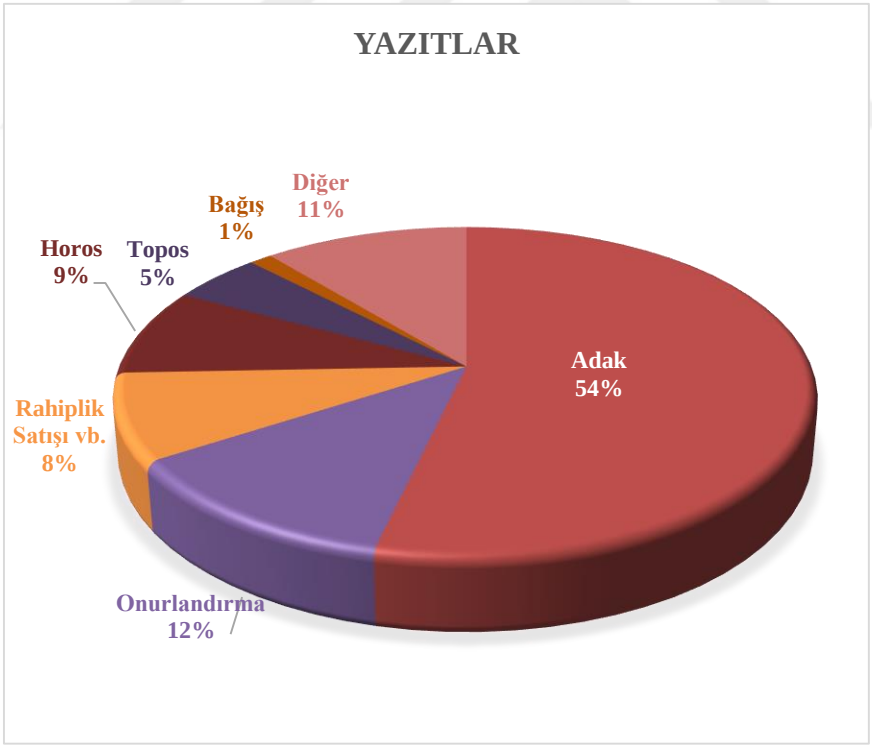

Grafik 7

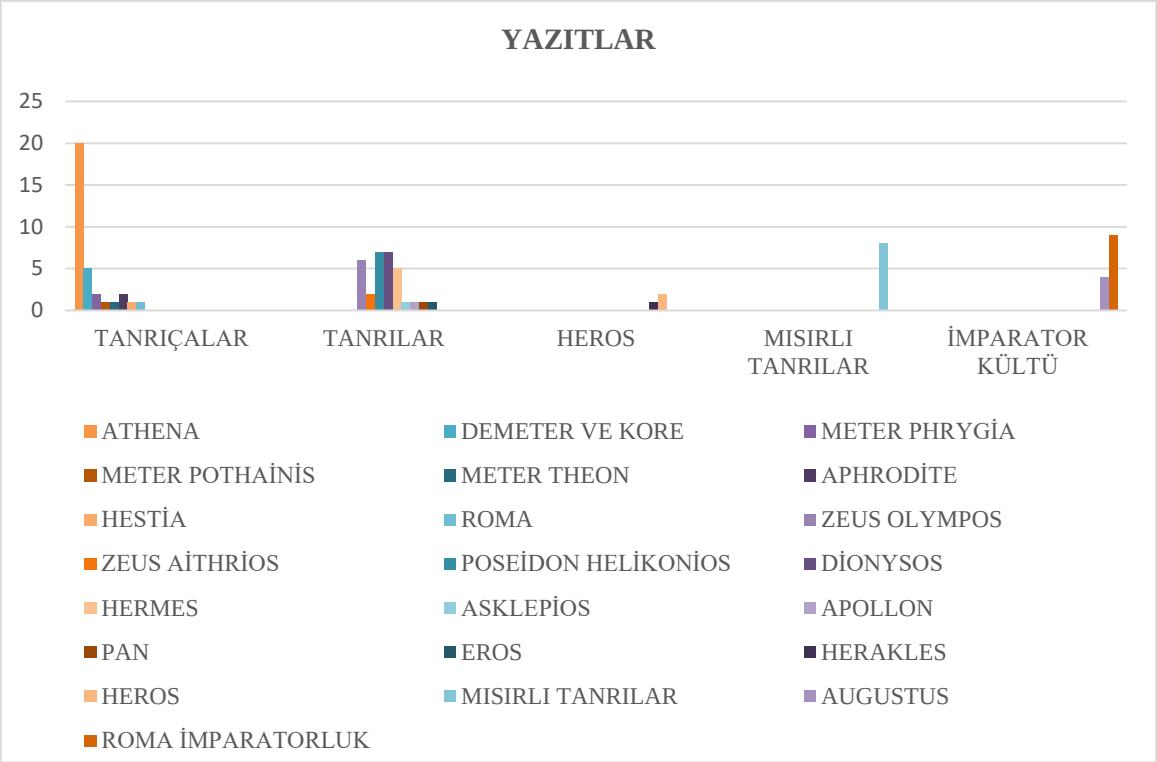

Grafik 8

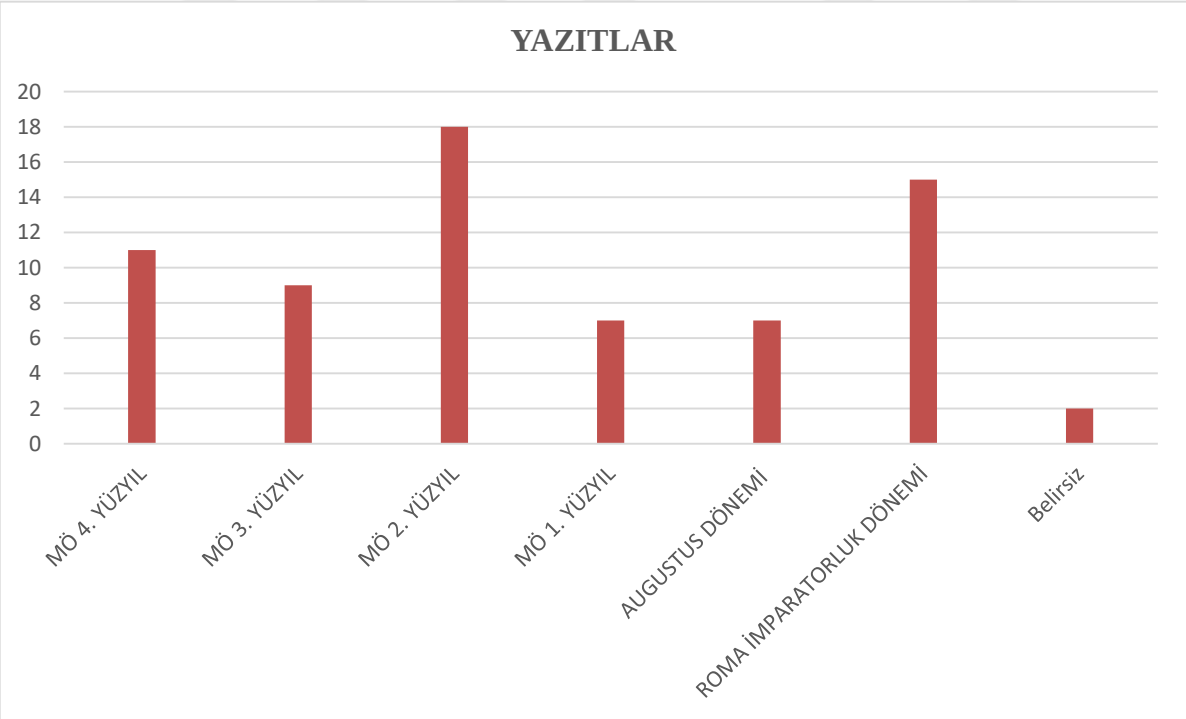

Grafik 9

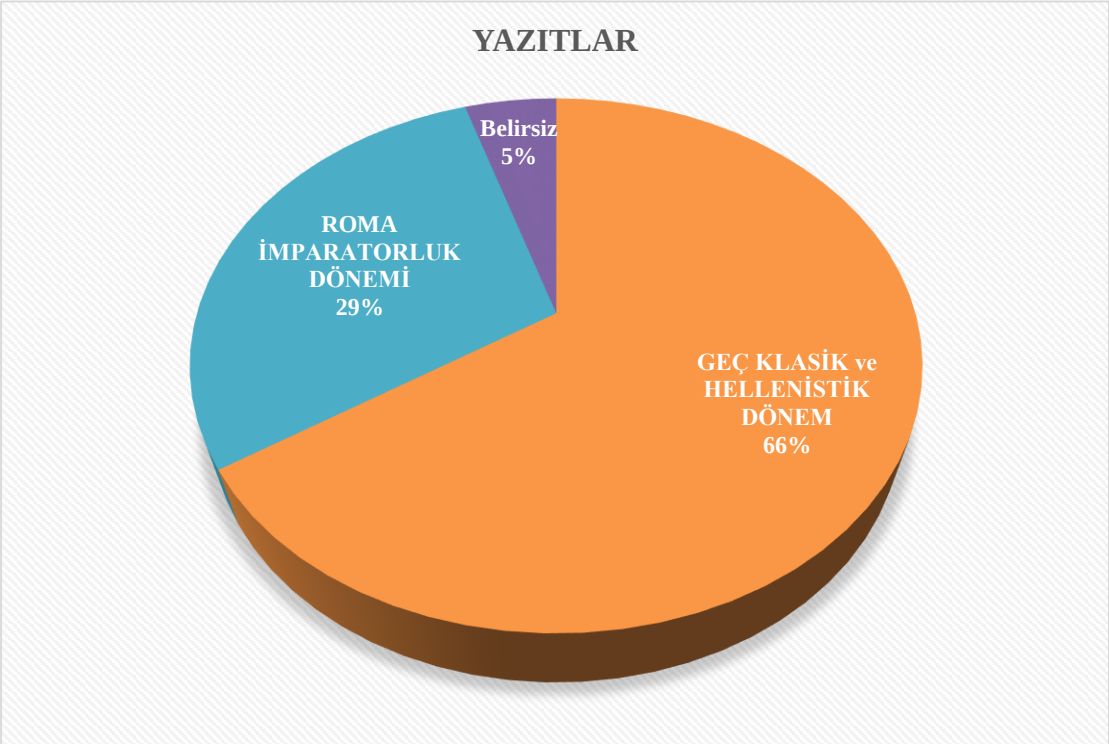

Grafik 10

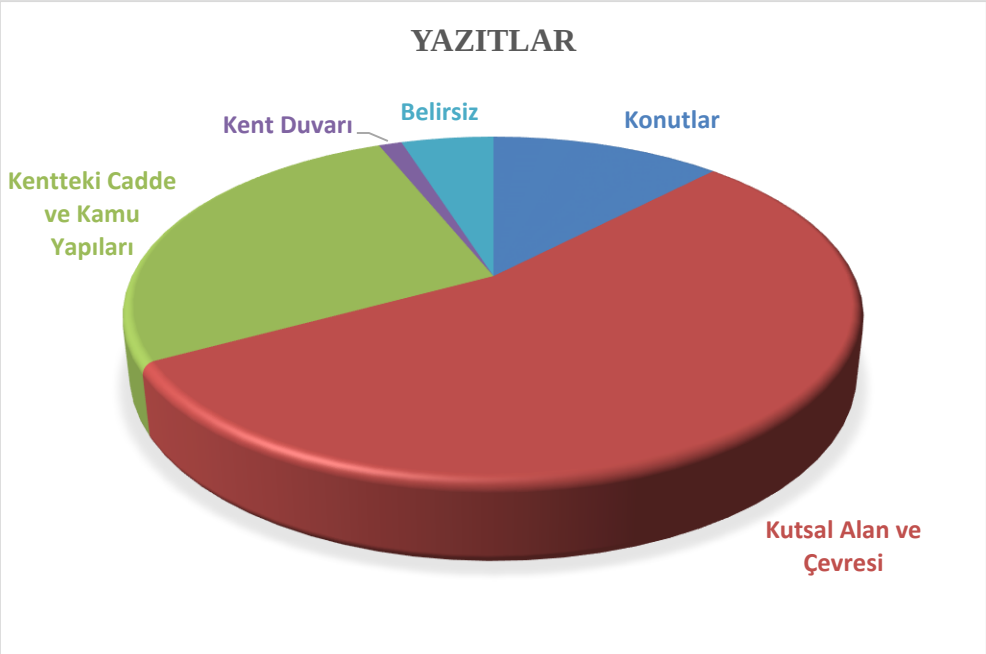

Grafik 11

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Göknur Çetinkaya		
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	B1, Pre-Intermediate		
Eğitim Durumu	**Başlama – Bitirme Yılı**		**Kurum Adı**
İlköğretim	1988	1996	Konya – Selçuklu Cumhuriyet Lisesi
Lise	1996	1999	Manisa – Kula Lisesi
Üniversite (Lisans)	2004	2008	Adnan Menderes Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
Üniversite (Yüksek Lisans)	2009	2012	Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı

Kazı Tecrübeleri	**Başlama – Ayrılma Yılı**	**Kazı İsmi**
1.	2007 – 2007	Tralles Antik Kenti Kazısı
2.	2010 – 2010	Küllüoba Höyüğü Kazısı
3.	2014 – 2014	Laodikya Antik Kenti Kazısı
4.	2015 – 2015	Priene Antik Kenti Kazısı
5.	2016 – 2016	Pompeipolis Antik Kenti Kazısı
6.	2017 – 2017	Apollonia ad Rhyndacum Kazısı
7.	2018 – 2018	Tophane Kurtarma Kazısı
8.	2018 – 2019	Priene Antik Kenti Kazısı

Çalıştığı Kurumlar	**Başlama – Ayrılma Yılı**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1	2013	2014	Kastamonu Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
2	2014	2018	Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
3	2018	Günümüz	Kastamonu Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü

Katıldığı Proje ve Toplantılar	Priene Kollokyumu, Frankfurt, Mart 2018
Yayınlar	MÖ 3. Binyılın Anadolu Minyatür Arabaları (yayın süreci)
İletişim (e-posta)	

Tarih
İmza
Adı ve Soyadı